

Marja Vuorinen:

**Aateluuden semiotiikka, teoria ja käsite, aatelismiehen ideaalityypit
ja populaarit demokratiateemat 1800-luvun suomalaisessa kaunokirjallisuudessa**

Lisensiaattityö, lokakuussa 2001

Helsingin yliopiston Talous- ja sosiaalhistorian laitos

URN:NBN:fi-fe20021406

SISÄLLYS

I JOHDANTO	1
1. Suomalainen aateli 1800-luvun jälkipuolella: väistyvän eliitin itseymmärrys ja julkinen kuva	1
2. Tutkimuksen kokonaistavoite	6
3. Diskurssianalyysi ja semiotiikka	8
4. Ekskursio vallan käsitteeseen	19
5. Kaunokirjallisuus historiantutkimuksen lähteenä ja kohteena	26
II AATELUUDEN SEMIOTIIKKA	32
1. Soturi	33
1.1. Vallan miekka	33
1.2. Tuliaseet	36
1.3. Kaksintaistelu	37
1.4. Ratsastus	40
1.5. Kannukset	42
1.6. Metsästys	43
1.7. Vaunut ja reet	45
2. Virka	47
2.1. Upseerin uniformu - ja viikset	47
2.2. Ruokkoamattomuus	48
2.3. Hovipuku, aatelisuniformu, siviilivirkapuku	49
2.4. Kunniamerkit	50
2.5. Titulatuura	51
3. Kartano	53
3.1. Romanttinen kartano 1: naisten kartanot	54
3.2. Romanttinen kartano 2: miesten kartanot	55
3.3. Romanttinen kartano 3: Topeliuksen kartanot	56
3.4. Realistinen kartano 1: Kartanot aatelisena asuinmiljöönä	60
3.5. Realistinen kartano 2: Uudistuvat kartanot	61
3.6. Uhatut ja menetetyt kartanot	62
3.7. Urbaanit aateliset	65
3.8. Rikkaus ja köyhyys	68

4. Suku	71
4.1. Aatelissuvun synty	72
4.2. Vaakuna ja nimi	75
4.3. Esi-isät katsovat muotokuvista	80
4.4. Säätypuhdas aateline avioliitto	82
4.5. Naittajavalta ja epäsäätyinen avioliitto	85
4.6. Avioliitto uran, aseman ja varallisuuden edistäjänä	89
4.7. Sukuperintö	91
4.8. Verenperintö	94
4.9. Suvun sammuminen ja adoptio	98
4.10. Hautajaiset, haudat, muistomerkit	100
5. Sosiaalinen näyttämö	103
5.1. Romanttinen moralismi ja tavat erotteluperusteena	103
5.2. 'Homogenisoituvan säätyläistön' seuraelämä realistien silmin	105
5.3. Tanssiaiset, juhlat, päivälliset, retket, matkat	108
5.4. Tuttavuudet, verkostot, "juonittelu"	112
5.5. Sosiaaliset hierarkiat	114
5.6. Kielet, kansallinen identiteetti ja "rotu"	117
6. Yksilö	125
6.1. Kasvatus	125
6.2. Sukupuolimoraali	131
6.3. Suhde uskoon	138
6.4. Suhde rahaan	142
6.5. Kunnia	143
6.6. Ritarillisuus	146
6.7. Sotilaan hyveet	149
6.8. "Aristokraattinen moraali"	151
6.9. Ylpeys	156
6.10. Kiivaus ja itsehillintä	161
6.11. "Aateline ulkonäkö"	164
6.12. Vaatetus	171
6.13. Persoonallisuustyypit psykologisina ideaalityyppeinä	174
III AATELUUDEN TEORIA	186
1. Palveluvelvoite	186
2. Valta-asema	190
3. Aatelin osuus yhteiskunnallisessa työnjaossa	195

4. Aatelin talouspoliittinen merkitys	199
5. Privilegiot	202
IV AATELISMIEHEN IDEEAALITYYPIT	206
1. Ammattiupseeri	207
2. Siviilivirkamies	216
3. Hovimies	220
4. Maanviljelijä	223
5. Moderni professionaali	225
6. (Varhais)moderni yrittäjä	226
7. Rappeutunut "luuseri"	228
8. Työmies	230
V 'HYVEAATELUUS' JA 'TOSIAATELUUS'	231
VI KAUNOKIRJALLISET DEMOKRATIAATEEMAT	235
1. 'Danse macabre'	235
2. Tasa-arvo Jumalan edessä	236
3. Tasa-arvo lain edessä	238
4. "Samasta luomisen lähteestä"	239
5. Ruumiillisen työn etiikka	240
6. Epäsäätyiset romanssit ja avioliitot	241
7. Aatelin erityissuhde hallitsijahuoneeseen	243
8. "Vielä ylhäisemmän" teema	244
9. Vallankumous	244
10. Yhteiskunnallisen tasa-arvon vaatimukset ja vallitsevien olojen kriittinen kuvaus	246
11. Homogenisoituvan yhteiskunnan kuvaukset	250
12. Aateluuden fiktionisointi	251
VII YHTEENVETO	253
1. Aateluuteen viittavat merkit ja merkitykset vallan eri lähteiden ja tyyppien kuvastajina	256
2. Aateli modernisaation, kansallisen yhtenäisyyden, demokratian ja emansipaation "hyvänä vihollisena"	259

I JOHDANTO

1. Suomalainen aateli 1800-luvun jälkipuoliskolla: väistyvän eliitin itseymmärrys ja julkinen kuva

1800-luvun jälkipuolen yhteiskuntakehityksen tavanomaisia nimikkeitä ovat modernisoituminen, demokratisoituminen, liberalisoituminen ja kansakunnaksi rakentuminen. Tämän kehityksen moottoreiksi määritellään yleensä aikakauden uudet, esiin nousevat yhteiskuntaryhmät, erityisesti aateliton, suomenkielinen kulttuurisäätyläistö tai 'sivistyneistö'. Uusien yhteiskuntaideologioiden ja valtaryhmittymien synty näyttäytyy tässä tulkinnassa vanhojen kukistumisen syynä. Vastaavasti säätyvaltiopäivien kauden aateli mieltyy yhteiskunnallisilta asenteiltaan monoliittisen konservatiiviseksi ryhmäksi, jonka ainoa tavoite oli pitää kiinni valta-asemastaan ja etuoikeuksistaan kynsin hampain. Tällainen kuva kuitenkin palveli ensisijassa niitä edistysmielisiä voimia, jotka tarvitsivat oletetuksi vastustajakseen mahdollisimman hyvän vihollisen. Sen uusintamisessa on siis kyse voittajien historiasta.

Vallitseva tulkinta sävyttää myös näkemystä vanhan ja uuden eliitin kilpailutilanteesta. Se esitetään perinteisesti "oikeutetun" ja "epäoikeutetun" välisenä kamppailuna, joka historiallisen edistyksen lakien ohjaamana vääjäämättömästi johti oikeuden voittoon. Kahden kilpailevan eliitin konflikti on kuitenkin mahdollista problematisoida uudelleen, jos toteutunutta kehitystä ei deterministisesti oleteta ainoaksi mahdolliseksi vaihtoehdoksi, ja jos oletetaan, että vanhan eliitin tappion taustalla lopulta oli ideologista kehitystä edeltäviä, rakenteellisia teknologisia ja taloudellisia syitä. Tällöin uusi eliitti ei enää näyttäydy kehityksen sankarillisena käynnistäjänä vaan sen taitavana hyödyntäjänä, eikä vanhan eliitin tarvitse enää kantaa kansakunnan vihollisen manttelia.

1800-luvun aatelin poliittiset ja yhteiskunnalliset tavoitteet varioivat laajenevalla skaalalla. Konkreettisenä syynä tähän oli elinkeinorakenteen monipuolistuminen, joka paitsi synnytti uusia intressejä myös ohjasi näkemään yhteiskuntaa uusilta puolilta. Toisaalta yhteiskunnan ja talouden rakenteiden muuttuminen nakersi pohjaa vanhan privilegiojärjestelmän yleiseltä toimivuudelta. Oman edun edistämisen ohella perinteinen kruunun ja kansakunnan palvelemisen eetos, jota tahollaan sovelsi myös kasvava aateliton virkamieskunta, oli sekin motiivina edelleen ajankohtainen. Koska jäsenyys aatelissäädystä oli elinikäinen ja perustui syntyperään, ei elinkeinon, aateli oli yhteiskunnallisilta pyrinnoiltään valtiosäädystä heterogeenisin.¹

¹ Wirilander 1974, s. 182.

Vallan ideologian - miten valta perustelee ja oikeuttaa itsensä ja mitä se pitää keskeisenä tehtävänä - kannalta 1800-luvun jälkipuolelle osuu merkittävä murroskohta, vähittäinen mutta lopullinen siirtymä edusmieheydestä edustuksellisuuteen: pienen vähemmistön oletettuun yhteishyvään tähtäävästä isällisestä toiminnasta siihen Adam Smithin “näkymättömän käden” innoittamaan liberalistiseen periaatteeseen, että politiikassakin yleinen etu toteutuu parhaiten, kun kukin vetää omaan suuntaansa. Käytännössä valta oli edelleen pienen ryhmän hallussa, mutta sitä pyrittiin enenevässä määrin oikeuttamaan laajalla kannatuksella.

Autoritaarisesta mallista demokraattiseen päin siirtyminen ja toinen 1800-luvun uutuus, painettuun sanaan perustuva massamittainen tiedonvälitys kietoutuvat yhteen. Syntyy uusi vallankäytön tapa, yleisen mielipiteen haltuunotto. Tilanteessa, jossa massojen mielipiteen poliittinen painoarvo näytti monista syistä olevan kasvamassa, vallan saaminen ja säilyttäminen edellytti toisaalta otetta kollektiiviseen mieleen, toisaalta kollektiivisen mielen poliittisen merkityksen tietoista maksimointia. Demokratisoitumisen prosessin edetessä vallankäytön painopiste alkoi siirtyä käskytyksestä piilovaikuttamiseen: aiemmin avoimesti ilmaistut valtasuhteet pyrittiin nyt kätkemään.² Painetun sanan ekspansion myötä arkipäivän vallankäyttöön ilmaantui uusi taso: konkreettisen, yksilöiden suhteissa näkyväksi tulemalla realisoituvan mahdin rinnalle ja yläpuolelle kasvoi abstrakti, verbaali määrittelijän valta, näennäisen yliyksilöllinen mielipidejohtajuus.

Aristokraattinen valta kuului vanhempaan todellisuuteen. Se oli syntynyt aikana, jolloin valtakunnallisen tason päätöksenteossa tarvittava tietämys oli privatissa välitettävä niukkuushyödyke, ja vain pienen pieni osa väestöstä oli mahdollista - tai tarpeen - irroittaa tehottomasta alkutuotannosta vielä varsin suppean ja kehittymättömän hallinnon palvelukseen. Keskusvallan tasolla aatelin valta-aseman perustana oli juuri valtakunnalle käyttökelpoinen siviili- ja sotilasalojen asiantuntemus, jonka hankkimiseen keskittymisen mahdollistivat maanomistuksen kautta saadut tulot; paikallinen viranhoito ja maanomistus toivat mukanaan paikallistason valta-aseman. Aateluuden muuttaminen perinnölliseksi 1500-luvun lopulla osuu loogisesti yhteen keskitetyn valtiokoneiston ensimmäisen kasvuvaiheen alun kanssa: viimeistään tällöin hallinnossa tarvittavien taitojen määrä kasvoi niin suureksi, että niiden opettelu oli aloitettava vauraan suvun kustannuksella jo nuoresta pitäen. Vaikka valtiollisen tason päätöksentekoon osallistujien piiri kasvoikin, se oli kuitenkin edelleen pieni, joten myös mielipiteitä muokkaamalla vaikuttamisen foorumi pysyi suppeana ja privaattina; sen kanavaksi riittivät enimmäisissä tapauksissa yksityiset keskustelut ja kirjeenvaihto.

² Vertaa Kalliokoski 1996, s. 71.

Teollistuvan massayhteiskunnan uudentyyppiset valtaa käyttävät instituutiot, anonyymien vaikutussuhteen mahdollistava, nyt ensi kertaa teollisessa massamittassa levitetty painettu sana - lehdistö, kauno- ja tietokirjallisuus - sekä moderni parlamentti perustuivat kumpikin julkisen sanan mahtiin, sen avulla ilmaistun ja ohjailtavan “yleisen” mielipiteen muodostukseen. Uuden ja vanhan vallan suhdetta tekee näkyväksi se, miten vallasta, erittäinkin väistyvästä vallan tyyppistä, uuden vallan omimmalla maaperällä kyseisenä aikana puhuttiin.

Kun jokin uusi päättäväisesti pyrkii korvamaan jonkin vanhan, sen ei yleensä kannata antaa edeltäjästään ja kilpailijastaan kovin maltillista saati myönteistä kuvaa.³ Uuden vallan keskeisellä foorumilla, painetussa sanassa, vanhempaa, perinteistä vallan tyyppiä käsiteltiin antaumuksella: omien valtapyrkimysten uhkana ja vastakohtana, tai jopa ainoana “todellisena” valtana. Valta kielteisenä ilmiönä määrittyi näin puhujan itsensä ulkopuolelle. Aatelille oli - ymmärrettävistä syistä - varattu keskeinen rooli tämän *out there* -vallan tärkeimpänä ikonina.

Toisaalta myös aateli itse määritteli omaa valtakäsitystään ja hupenevan valta- asemansa sisältöä ja olemusta - osin traditionaaliselta pohjalta, osin muuttuvan ajan uusiin vaatimuksiin reagoiden, ja myös dialogissa ulkopuolisten määrittelijöiden kanssa. Valtaosa aateluuden attribuuteista ja suuri osa sen kriitikoista näyttää syntyneen aatelin omassa piirissä ja laajenneen sieltä “ulkopuolisten” käyttöön. Eräässä suhteessa aateli on ollut poikkeuksellinen valtaryhmittymä: sen ideologian marginaaliin näyttää olleen kirjoitettu myös tietoisesta vallasta luopumisen vaihtoehto.

Aateli oli valtaryhmittymänä kaikkia muita vanhempi, ja sen suhde valtaan oli siksi toisenlainen kuin muilla. Aatelin valta oli perimmäisiltä lähtökohdiltaan kuningasvaltaakin vanhempaa, ennen keskitettyä valtiota muodostunutta henkilökohtaista, primitiivistä valtaa, joka rakentavasti kanavoituessaan velvoitti vahvemman suojelemaan, heikomman palvelemaan. Myöhemmin aateli perusteli omaa hallitsijan palvelemistaan sillä, että tämä oli vahvin *inter pares*: kyseessä oli lähtökohtaisesti henkilökohtainen palvelu- ja uskollisuussuhde. Uuden ajan vahvistuvan keskusvallan näkökulmasta aateluus - aatelointi - oli ennen kaikkea valtiollisen eliitin, vallankäyttäjien ammattikunnan, organisoinnin ja elättämisen tapa, vasta toissijaisesti se korkea yhteiskunnallinen status vailla sisältöä, joksi se “alempien” ryhmien ajattelussa helposti redusoitui. Aateluus yhteiskunnallisena ilmiönä siis johtui eliitin, vanhalla ajalla sotilaallisen, uudella ajalla enenevässä määrin valtiollisen eliitin jäsenyydestä, eikä toisinpäin - aateluus syntyi vallasta, eikä valta aateluudesta. Aatelia valtiollisena etuoikeutettujen ryhmänä ei ollut olemassa ennen keskitetyn valtion hallinnon organisointia. Maanomistukseen kytketty perinnöllinen

³ Carrard 1992, s. 1.

aateluus oli uuden ajan alkupuolella, ennen täyttä rahataloutta vallinneessa, maatalouden tuotteina maksettavien verojen systeemissä erittäin käytännöllinen hallintoeliitin palkanmaksun tapa.

Aatelinen yksilö- ja ryhmäidentiteetti oli seurausta aivan tietyn tyyppisen eliitin jäsenyydestä. Toisin kuin kaikki muut, nuoremmat valtaryhmittymät, aateli ei ollut noussut aseisiin ryhmäpaineella, vaan kertynyt eri tavoin ansioituneista yksilöistä vuosisatojen mittaan.⁴ Ryhmän historiassa ei siten ollut mitään tiettyä hetkeä, josta lähtien “meillä oli mahdollisuus”, eikä tästä taustasta kumpuavaan tietoisuuteen siis voinut sisältyä muistoa ajasta, jolloin oma ryhmä vasta havitteli valta-asemaa jonkin muun ryhmän tilalla tai rinnalla. Aatelille ryhmänä valta merkitsi jotakin, joka oli ollut aina. Vallan tavoittelun tai toisen ryhmän sortamana olemisen - “vallattomuuden” - aspektia siihen ei voinut sisältyä.

Uudempien (poliittisten) valtaryhmittymien kohdalla ryhmäidentiteetin tiedostaminen on edeltänyt valtaantulon hetkeä. Niiden ideologisen identiteetin perustana oli ja on siten tieto, tunto ja vakaumus oman ryhmän poliittisesta nuoruudesta. Ryhmän historiassa on jokin käännekohta, selkeä erottelu aikaan *ennen* ja *nyt*, joka kantaa mukanaan tietoisestikin rakennettua ja ylläpidettyä muistoa edeltäneestä alistettuna olemisen kaudesta. Valtaansa kasvattaneilla uusilla ryhmillä on ollut edistyksen siivellä paljon voitettavana, kun taas aatelilla, hallinnollisen vallan ensimmäisellä, alkuperäisellä haltijalla, on ollut lähinnä menetettävää.

Halu “päästä valtaan” on perinteisesti oikeutettu ilmoittautumalla edustamaan aiemmin edustajatta ollutta ryhmää - oman viiteryhmän lisäksi mahdollisesti jotakin “alempaa” ryhmää, jonka ei vielä katsota olevan kypsä edustamaan itse itseään. Kun oma ryhmätietoisuuden tyyppi on oletettu universaaliksi, on syntynyt käsitys, että jokainen edeltäväkin eliitti on aikanaan “noussut valtaan” juuri puolustaakseen omia ryhmäetujaan.

Aatelisen yksilön *henkilökohtaiseen* kokemukseen sisältyi toki suvun lyhyempi tai pidempi aatelinen historia, ja ensimmäisen polven aatelinen muisti ajan ennen omaa aateloitumistaan, mutta aatelisen yksilön *säätylähtöisen* valta-aseman oikeutusta olivat kyseenalaistaneet ainoastaan sisäiset kiistat ylemmän ja alemman ja/tai vanhemman ja nuoremman aatelin välillä, tai köyden veto hallitsijan kanssa määräävästä asemasta valtion hallinnossa. Konfliktit muiden säätyjen kanssa olivat toistaiseksi koskeneet vallan jakoa, eivät aatelin lakkauttamista (esimakua tästä oli tosin tarjosi Ranskan vallankumous). Ensinmainitut kiistat oli jo varhain kanavoitu osaksi aateluuteen sosiaalistumista: perinteinen tapakulttuuri ulkoisti hierarkiat korostamalla niitä seremoniaalisesti. Konfliktit hallitsijan ja alempien säätyjen kanssa motivoitiin tasapainottajan roolilla: perttilä-bertelsködiläisen kolmijaon konna,

⁴ Porvariston y ylimmän kerrostuman asema oli taloudellisen vallan sfäärin sisällä tätä vastaava, mutta poliittisen vallan puolella erilainen.

kuninkaan ja kansan välissä häiriköivä “ahne aateli” saattoi itse mieltää itsensä, paitsi hallitsijan käskyjen kuuliaiseksi välittäjäksi, myös kansakunnan tai säätyjen vapauden ainoaksi pystyväksi puolustajaksi “ahneen kruunun” liiallisia valtapyrkimyksiä vastaan..

Vakiintuneen ja nousevan eliitin perimmäinen ero sisältyy kokemukseen vallasta. Molemmille valta merkitsee mahdollisuuksia, mutta valtaa käyttävälle yläluokalle se on myös arkea, työtä ja velvollisuuksia. Keskiluokalle, josta eliittiin yleensä rekrytoidutaan, valta merkitsee jotakin, mitä vasta tavoitellaan, joko uusjaon kautta tai syrjäyttämällä: ottamalla se kokonaan pois joltakulta, jolle sen ei “oikeuden mukaan” ja/tai “enää” katsota kuuluvan.

Eliittiin pyrkivän keskiluokan ajattelulle on tyypillistä olettaa sosiaalisen nousun halu määrääväksi kaikissa ryhmissä ja yksilöissä. Nousun tavoittelu nähdään jopa yksilön velvollisuudeksi. Yläluokkainen ajattelu taas olettaa - jo omaksi turvakseenkin - mielummin maailman, joka on parhaimmillaan sellaisena kuin se jo on, jos vain jokainen palvelee uskollisesti ja tyytyväisenä omalla paikallaan; sen ideologinen toleranssi kattaa siten myös ne yksilöt ja ryhmät, jotka mielellään jättävät vallan ja vastuun muiden kannettaviksi. Keskiluokan ajattelulle tyypillinen vallan turmelevasta vaikutuksesta viisastelu - jota harva harrastaa enää siinä vaiheessa, kun havaitsee, *jos havaitsee*, valtaa omaavansa - peittää alleen sen, että parhaimmillaan valta ja vastuuntunne, pyrkimys yleisen hyvän toteuttamiseen, voivat seurata toisiaan. Autoritaarisessa järjestelmässä myös vastuu kärsimyksestä on teorian mukaan “valtiailla”, liberalistisessa järjestelmässä taas “uhreilla” itsellään.

Keskiluokkaisuuttaan korostavan eliitin synty ja olemassaolo on lopulta käsitteellinen paradoksi: valtaan rekrytoitunut, siis tosiasiallisesti yläluokaksi muuttunut, keskiluokan osa kieltäytyi luopumasta keskiluokkaisuuden ohjelmastaan. “Pahan” yhteiskunnallisen vallan se määritteli muualla sijaitsevaksi. Syntyi piiloutuva eliitti, joka takertui omaan syntytaustansa ja kielsi oman eliittiytensä. Muutos oli nostanut sen valtaan, joten se ihannoit muutosta, uskoi omaan muutosta kantavaan olemukseensa, määritteli itsensä dynaamiseksi ja oikeutti samalla itsensä pysyvällä ohjelmallisella muutosmyönteisyydellään. Pahan vanhaa eliittiä, aatelia kohtaan esitetty syytös kuuluikin, että se *oli konservatiivinen ja vastusti muutosta*. Eliittiyys kuitenkin tuottanee inertiaa aivan automaattisesti: konservatismi ei ole tietyn historiallisen eliitin ideologia, vaan kaikkien eliittien käytännöllinen toimintaperiaate - ja toisaalta häpeäleima, jonka uusi eliitti painaa edeltäjänsä, jonka pyrkii syrjäyttämään. Keskiluokkaisuuden ihanteita kantava eliitti pysyi pitkään vallassa - jollakin tasolla sekin siis vastusti muutosta.

2. Tutkimuksen kokonaistavoite

Nyt käsillä oleva liseniaattityö on tulevan väitöskirjani esi- ja taustatutkimusta. Osa liseniaattityön teemoista tulee toisten lähdeaineistojen kautta tarkasteltuina sisältymään myös väitöskirjaan. Tässä työssä ensimmäisenä tavoitteenani on purkaa 1800-luvun suomalaisesta kaunokirjallisuudesta esiin siihen implisiittisenä sisältyvä aatelisuuden *semioottinen kuva*, yleisessä käytössä ollut aatelisuuden tunnusmerkistö, sekä osoittaa sen viittaussuhteet erilaisiin vallan tyyppeihin ja lähteisiin - lähinnä varhaisempien vuosisatojen suoraan tai rakenteelliseen sotilaalliseen valtaan, rakenteellisen vallan institutionaalisiin ja taloudellisiin tyyppeihin, viime vaiheelle tyypilliseen diffuusiin ja usein hyvin intensiiviseen henkilökohtaiseen, myös kulttuurisen pääoman hallinnasta koituvaan arvovaltaan sekä siihen sosiaaliseen pääomaan, jonka vanhan eliitin voimakas koheesio tuotti. Esittelen myös kaavamaisen henkilökuvauksen taustalta löytyvän aatelismiesten *ideaalityyppien* gallerian sekä sen rakentumisen ja aatelin yhteiskunnallisen aseman muutoksen välisen yhteyden: kuvauksista löytyy sekä hyviä että huonoja esimerkkejä siitä, miten aatelisten olisi mahdollista tai tulisi reagoida yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin. Kolmanneksi käsittelen aatelisuuden *teoriaa*: sitä aatelin yhteiskunnallista asemaa, tehtävää ja merkitystä eksplisiittisesti punnitsevaa materiaalia, jota käsitellyistä teoksista myös löytyy. Neljäs tarkasteltava teema on aatelisuuden *käsite*, joka kärsi 1800-luvun kuluessa inflaation: säätyjärjestelmästä irtoava (hengen) ‘aateluus’ tuli vähitellen merkitsemään korkeasti eettistä, rohkeaa, uhrautuvaista - ‘jaloa’ - asennetta kenessä tahansa ihmisessä, kun taas ‘tosiaateluus’-attribuutti varattiin niille aatelissäätöyn kuuluville, jotka pitivät kunniaa sen jaloimpia velvoitteita. Aatelisuuden oikeutusta sosiaalisena ilmiönä taas nakersivat monenlaiset *populaarit demokratiateemat*: ihmissuvun yhteinen alkuperä (olemme kaikki “Aatamin ja Eevan jälkeläisiä”), Ranskan vallankumouksen perintö, tasa-arvo Jumalan ja lain edessä, vallitsevien olojen kritiikki ym.

Lähdemateriaalinani käytän nyt käsillä olevassa liseniaattityössä neljäntoista suomalaisen 1800-luvun kaunokirjailijan teoksia.⁵ Kahdeksan ensimmäistä kirjailijaa (Elias Lönnrot, J.L.Runeberg, Fredrika Runeberg, Pietari Hannikainen, Z.Topelius, Pietari Päivärinta, Aleksis Kivi, J.J.Wecksell) kuuluvat romanttiseen, kuusi jälkimmäistä (K.J.Gummerus, Minna Canth, K.A.Tavaststjerna, Juhani Aho, Arvid Järnefelt, Teuvo Pakkala, sekä eräät Kiven teokset) realistiseen tyyliin. Mukana ovat keskeiset suomalaiset romanttisen ja realistisen

⁵ Liite 1.

kauden aateluutta käsitelleet kirjailijat.⁶ Joukossa on niin suomen- kuin ruotsinkielisiä, niin miehiä kuin naisia, niin aatelisia kuin aatelittomia; viimemainituista osa edustaa säätyläistöä (oppisäätyä tai porvaristoa), osa ruraalia/talonpoikaista kerrostumaa.

Väitöskirjatutkimuksessani lähdän liikkeelle aihealueen toisesta päästä. Ensimmäisenä tavoitteenani on selvittää valtiopäiväasiakirjojen sekä Ritarihuone-johtokunnan ja -komiteain pöytäkirjojen avulla, miten aatelinen itseymmärrys - näkemys omasta yhteiskunnallisesta asemasta, tehtävästä ja merkityksestä - muotoutui ja heijastui säädyn edustajien 1860-70-luvun politiikassa. Selvitän säädyn ideologis-poliittisen jakautumisen luonnetta, taustoja ja syitä: miten poliittis-yhteiskunnalliset suuntaukset jakautuivat aatelin keskuudessa ja miksi, keitä minkäkin linjan kannattajat olivat ja miten he näkemyksiään perustelivat. Erityistä huomiota kiinnitän siihen, miten perinteisiä arvoja uusinnettiin modernisaation kontekstissa. Diskurssiteoreettisin termein ilmaistuna pyrin siis kartoittamaan aatelissäädyn sisäistä aateliusdiskurssia, sitä merkityksenantoprosessia, jonka kautta aateli hahmotti omaa paikkaansa modernisoituvassa yhteiskunnassa, tradition ja muutoksen rajalla. Mahdollisuuksien mukaan etsin aateluuteen liitettyjä merkitystasoja myös muualta kuin tavanomaisesta asiakirjamateriaalista: yhdyskuntasuunnittelu, asuminen (sosiaalisia käytänteitä kuvastavat pohjakaavat, sisustukseen ja rakennustyylin valintaan sisältyvät viestit), paikan- ja henkilönnimet sekä tapakulttuuria taltioivat kuva- ja esinelähteet tarjoavat kiinnostavia lisä aateluuden merkityskokonaisuuteen.

Toiseksi pyrin hahmottamaan aateliusdiskurssin laajempaa kokonaisuutta: vertaillen ristivalottamaan aatelin itseymmärrystä ja säädystä sen ulkopuolella vallinneita käsityksiä, erityisesti sitä, miten uusi eliitti itseään määritellesään lainasi vanhan eliitin symbolikieltä, rakentaen sen avulla itselleen “hyvän vihollisen”, johon eliittiyden kielteiset piirteet kiinnittyivät. Jatkokysymyksiä ovat mm., miten tämä ‘toiseuden’ projektio vaikutti uuden ‘kansallisen’, ‘demokraattisen’ eliitin kehityksessä olevaan itseymmärrykseen, ja mitä seurauksia tällä prosessilla mahdollisesti oli suomalaisen demokratian itseymmärrykselle aina näihin päiviin asti. Toinen, tähän tarkoitukseen käytettyjen lähteitten julkisesta (käsillä olevassa tutkimuksessa käsiteltävä kaunokirjallisuus, myöhemmin lehdistö, valtiopäivä-asiakirjat yms.) luonteesta kumpuava kysymyksenasettelu on yleisempi: tarkastelen yhden erikoistapauksen, 1800-luvun jälkipuolen tilanteen, kautta sitä, miten uusi media ja sen tarjoamat uudet vaikuttamisen väylät

⁶ Käsitelyyn on pyritty ottamaan ensi sijassa “eloon jääneitä” kirjailijoita, joita voitaisiin klassikoiksi kutsua. Tarkoituksena on ollut keskittyä teoksiin, joita on luettu pitkään ja mahdollisesti edelleen luetaan, ja joiden vaikutus usean lukijasukupolven asenteisiin on siten muodostunut merkittäväksi. Aikarajauksen ulkopuolelle jää alkupäässä Jaakko Juteini, varhaisemman tyylikauden, lähinnä valistusklassismin edustaja; takarajana on seuraavan, uus- tai myöhäisromanttisen periodin alku.

mahdollistavat yhteiskunnallisen “vahdinvaihdon” ja uuden poliittisen kulttuurin nousun sekä sen toteuttavan voimakkaan, uudistajiksi itsensä mieltävän sukupolven synnyn.

Näkökulmani on yleiskulttuurinen, ei henkilöhistoriallinen, metodinen lähtökohtani diskurssiteoreettinen ja semioottinen: miten aateluutta sanallisesti ja symbolisesti hahmotettiin, mitä merkityksiä sille annettiin toisaalta sen omassa keskuudessa, toisaalta ympäröivässä yhteiskunnassa, missä suhteessa nämä kaksi diskurssia olivat toisiinsa ja mitä ne kertovat kyseisen aikakauden arvostuksista yleensä ja vallan uusajaosta erityisesti, miten uusi valta hyödynsi vanhan vallan imagoa omia pyrkimyksiään edistäessään, ja millä kaikilla eri tavoilla vanha eliitti asennetasolla reagoi asemansa menetykseen.

3. Diskurssianalyysi ja semiotiikka

Aateluutta käsittelevä diskurssi⁷ oli yksi keskeinen osa 1800-luvun jälkipuolen valtakurssia. Se oli syntynyt osana aatelissäädyn sisäistä itseymmärrystä, mutta siirtynyt yhä enemmän myös “ulos” yhteiskuntaan, jossa aateluus uuden eliitin puhekielissä rakentui vanhantyyppisen, epädemokraattisen ja epäkansallisen vallan keskeiseksi ikoniksi. Voidaan puhua myös kahdesta kilpailevasta aateluuskurssista, joista toinen heikkeni ja toinen vahvistui sitä mukaa kun säädyn olemuksen ja yhteiskunnallisen merkityksen määrittely siirtyi sen omasta piiristä sen ulkopuolelle.

Tutkimuksellisenä lähtökohtanani on se diskurssiteorian perusajatus, että kieli ei ainoastaan peilin tavoin heijasta, vaan myös muokkaa ja rakentaa todellisuutta, vieläpä kahdella eri tavalla. Toisaalta monet sosiaalisen todellisuuden abstraktit oliot ovat olemassa vain käsitteinä ja merkityksinä, joita kielen avulla tapahtuva vuorovaikutus tuottaa ja kantaa.⁸ Toisaalta se, miten asiat kollektiivisesti mielletään, vaikuttaa siihen miten yksittäiset ihmiset niitä hahmottavat ja arvottavat, ja miten käsityksensä perusteella konkreettisesti toimivat. Diskursiiviset käytänteet ovat siis luonteeltaan seurauksia tuottavia: ne luovat, ylläpitävät ja legitimoivat mm. valtasuhteita.⁹ Tutkittaessa tiettyä käsitteellistämisen ja merkityksenannon prosessia tutkitaan vallankäytön ilmentymänä pyritään saamaan esiin sen potentiaaliset ideologiset seuraukset: millaisia asioita ko. diskurssi on voinut olla oikeuttamassa.¹⁰

⁷ Diskurssi: verraten eheä ja säännönmukainen merkityssuhteiden systeemi, joka rakentuu sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentaa sosiaalisen todellisuuden kollektiivista kokemusta, merkityksellistää maailmaa, sen prosesseja ja siinä vallitsevia suhteita. Sosiaalinen todellisuus hahmottuu useiden tällaisten, rinnakkaisten, toisiinsa eri tavoin suhteutuvien, kilpailevien tai toisiinsa kietoutuvien systeemien kenttänä, jatkuvasti muokkautuvana prosessina, jossa osa aineksista säilyy, osa muuntuu tai korvautuu uusilla. - Jokinen - Juhila - Suoninen 1993, s. 17 - 29. Jokinen - Juhila 1993, s. 101 - 102.

⁸ Suoninen 1993, s. 60 - 63.

⁹ Jokinen - Juhila - Suoninen 1993, s. 41 - 43.

¹⁰ Jokinen - Juhila 1993, s. 97.

Diskurssianalyttisessä tutkimuksessa aineiston status on poikkeuksellisen korkea, koska tutkittava ilmiö sijaitsee ja “tapahtuu” aineistossa itsessään tai sen välityksellä. Aineisto ei siis pelkästään kuvaa tai heijasta kohdettaan.¹¹ Se ei myöskään ole perinteisessä mielessä vain menneen toiminnan ‘jälki’, vaan toiminnan ja tapahtumisen aktiivinen kantaja. Kunkin tekstin takaa tietenkin löytyy sen tuottanut taho (henkilö, ryhmä tai järjestelmä), mutta diskurssiteorian kannalta kirjallisen lähteen keskeinen tehtävä on realisoitunut lukutilanteissa. Se taas on toistettavissa: tutkija asettuu lähteidensä/kohteidensa kanssa silmäkkäin, samaan asemaan kuin tekstit tuottaneen kulttuuri- ja yhteiskuntavaiheen aikalaislukijat. Tutkija siis pyrkii tavallaan simuloimaan alkuperäistä lukukokemusta ja sen tuottamaa vaikutusta.

Tutkijan kulttuurinen konteksti on kuitenkin eri kuin tutkittavan: näennäisesti samojen käsitteiden aiempi merkityskirjo saattaa poiketa nykyisestä, eikä menneestä yhteiskunnasta saada esiin mitään sille olennaista, jos sitä tarkastellaan nykyajan “oikeiden” arvojen ja käsitysten läpi. Ja kun tutkitaan ‘modernisaatioprosessissa’ osallisena ollutta tekstiä, tutkija on vaarassa lukea sitä juuri sen arvomatriisin läpi, jota kyseinen teksti aikanaan on ollut mukana synnyttämässä. Tutkijan oman kulttuurivaiheen menneisyydeltään perimät ‘modernit’ itsestäänselvydet on siis ensin voitava asettaa kyseenalaiseksi. Vasta sen jälkeen voidaan ryhtyä purkamaan esiin ne synnyttänyttä koneistoa.¹²

Se, millaisten käsitteiden ja kielikuvien verkko jonkin yhteiskunnallisen ilmiön ympärille kutoutuu, vaikuttaa suoraan siihen, miten haluttavalta tai vastustettavalta se ihmisten mielissä vaikuttaa. Sanomisen käytänteisiin piiloutuu monenlaisia “itsestäänselviä” tulkintoja, arvostuksia ym.oheismerkityksiä. Niiden synnyn ja vakiintumisen tutkiminen muodostaa oikotien yhteiskunnallisen tapahtumisen eräälle perustasolle - sille, joka oikeuttaa ja motivoi näkyvämpiä tapahtumia.

Sanojen takana ja ympärillä oleilee monenlaisia näkymättömiä merkityksiä: symboliikkaa, sanamagiaa, miellelyhtymiä, mielikuvia, analogioita, myyttisiä ja emotionaalisia ulottuvuuksia. Konnotaatiot, alkuperäisestä tai muuten voimakkaasti leimaavasta kontekstista mukaan tarttuneet arvottavat lisämerkitykset, seuraavat käsitteen mukana uusiin konteksteihin. Mitä vakiintuneempi tietty sanallinen hahmotus on, sitä objektiivisemmalla sen vaikuttaa. Puhetapoihin sisältyvien itsestäänselvyksien äärimmäinen tyyppi on ns. ‘paras argumentti’, jota ei edes tarvitse sanoa ääneen, koska lukija/kuulija itsekin sen automaattisesti täydentää. Kivettyneeseen vaiheeseen ehtineet puhetaivat uusintavat ja kantavat kauas tulevaisuuteen paitsi

¹¹ Vertaa Suoninen 1993, s. 49.

¹² Vertaa Kalela 2000, passim.

tiettyjä hahmotustapoja, myös ja jopa ensisijaisesti ne synnyttäneitä arvomaailmaa.¹³ Puhutaan *diskursiivisen ajan pitkästä kestosta*.¹⁴

Hegemonisen aseman saavuttaneelle voimakkaalle diskurssille on tunnusomaista vaihtoehtottomuus - se esiintyy "luonnollisen" totuuden sisältävänä järjestelmänä, jota ei voi kyseenalaistaa eikä tarvitse pohtia tai perustella. Sen diskurssiluonne hämärtyy, ja sen käsitysten sosiaalisesti tuotettu luonne peittyy näkyvistä. Siitä muotoutuu henkinen instituutio, joka vie elintilaa muilta todellisuuden versioilta - mitä useammin ja useammassa yhteydessä saman diskurssin palat toistuvat, sitä hegemonisemmasta diskurssista on kyse. Samalla sosiaalinen todellisuus vakiintuu diskurssin luomiin käytäntöihin.¹⁵ Hegemoniselle diskurssille on ominaista myös tietty yksinkertaisuus: asioiden kompleksisuus ja ristiriitaisuus väistyvät helppojen mustavalkoisten hyvä/paha-mallien tieltä.¹⁶

Diskurssianalyysi ei periaatteessa ole kiinnostunut yksittäisten diskurssinkäyttäjien intentioista. Kuitenkin eri tilanteissa saattaa olla kiinnostavaa, löytyykö tietyn diskurssin vallitsevaksi tulon takaa tietoista toimintaa, vai tapahtuuko kaikki toimijoiden itsensä sitä huomaamatta.¹⁷ Historiantutkimus taas hyväksyy käsittelyyn myös ilmiöitä, joista tutkimuskohde itse ei ollut tietoinen, joten sen kannalta on legitiimi, vaikkakin vaikeasti vastattava (tai ainakin vastaus on vaikeasti todennettava), kysymys, kuka kirjoittaa niiden asenteiden aiheet, jotka vain näyttävät syntyneen: yksilöllinen vai yliyksilöllinen taho? Puheen ja ajattelun tapojen muokkaajat käyttävät merkittävää valtaa, mutta jäävät silti usein näkymättömiksi, kolmesta syystä. Aina ei ensinnäkään ole kyse tietoisesta projektista. Toiseksi onnistuminen - se, että mahdollisimman moni nopeasti omaksuu uuden hahmotustavan - juuri naamioi sen alkuperäiset liikkeellepanijat osaksi yliyksilöllistä "ajanhenkeä". Yliyksilöllisyyden illuusiota täydentää vielä se, että hahmotustavan muutos onnistuu helpoimmin, jos sille on jo olemassa jonkinlainen sosiaalinen tilaus.

Poliittisesti - eli yhteiskunnallisesti - vaikuttamaan pyrkivä sanankäyttäjä käyttää puhevaltaansa usein jonkin instituution puitteissa tai jostakin asemasta käsin. Positio, jossa hän jonkin ohjelman kannattajana sijaitsee, asettaa hänet samalla jotakin toista vastaan. Poliittinen, ideologinen argumentointi on lajityypillisesti dikotomisoivaa ja vastakkainasetteluja korostavaa, siis jo olemuksellisesti puolueellista. Tilanteessa, jossa retorinen lähtökohta - kaksi kilpailevaa, yhtä hyvin perusteltua näkemystä - on periaatteessa avoin, omaa näkemystä pönkitetään paitsi

¹³ Suoninen 1993, s. 51 - 64. Jokinen - Juhila 1993, s. 81. Kalliokoski 1996, s. 77 - 78. Karvonen 1996, s. 156 - 157. Sulkunen 1997, s. 13 - 18. Veivo - Huttunen 1999, s. 67, 77 - 83.

¹⁴ Uimonen 1999, s. 21.

¹⁵ Jokinen - Juhila 1993, s. 76 - 81.

¹⁶ Jokinen - Juhila 1993, s. 90.

¹⁷ Suoninen 1993, s. 60 - 63. Jokinen - Juhila 1993, s. 90.

argumentoimalla sen puolesta myös horjuttamalla vastapuolta joko aidoin tai keksityin vasta-argumentein. Poliittinen puhe on myös imagoltaan hyvin "varmaa" - se ei pohdiskele asioita tai neuvottele todellisuuden luonteesta. Yleisösuhte on keskeinen työväline. Uutta ideologiaa propagoiva argumentointi tukeutuu sellaisiin kulttuurisiin konventioihin, jotka sopivat sen ohjelmaan; muita keinoja ovat laajaan yleiseen etuun, tilastollisiin tai taloudellisiin "tosiasioihin", muiden edistyneempien seutujen tai alojen malliin, asiantuntijuuteen tai yleiseen hyväksyntään vetoaminen, sopivasti valittuihin verrokkeihin vertaaminen yms. Periaatteessa on helppo saada kannattajia, jos ilmoittaa olevansa kaikenlaisen yhteisen hyvän ja kauniin asialla.¹⁸

1800-luvun kuluessa yhteiskunnallisten ilmiöiden määrittelijöiden pääjoukko vaihtui, samoin määrittelyn pääfoorumi - siirryttiin yksityisestä julkiseen, suullisesta kirjalliseen ja henkilökohtaisesta anonyymiin keskusteluun. Prosessin tuloksena eräs yhteiskunnallinen itsestäänselvyys korvautui toisella. Vanhoja ajatusmalleja kyseenalaistettiin ja purettiin, mutta samalla rakennettiin ja vakiinnutettiin uusia. Ne itsestäänselvyydet, joita *ei* purettu, täsmentävät osaltaan, keiden ehdoilla muutos tapahtui.

Vuosisadan alussa vallitsi aatelin sisäistävä selviö: aina vallassa olleiden mahtisukujen jäsenet ovat ainoa vakavasti otettava vallankäyttäjien ryhmä, ja valtakunnan kohtalot ovat siten aatelisten toimijoiden käsissä. Vuosisadan lopulla "nousevan keskiluokan" äänen volyyymi oli ohittanut vanhan yläluokan äänen, ja uudeksi, näihin päiviin asti vallitsevaksi itsestäänselvyydeksi tuli periaate, että valta-asema on (ainakin teoriassa) ansaittava kokonaan henkilökohtaisesti.

Kyseenalaistajien pääjoukko koostui omaan henkilökohtaiseen ansioituneisuuteensa tukeutuvista henkisen pääoman haltijoista. Perityn statuksen mukanaan tuoma etulyöntiasema oli merkittävä kilpailuetu. Sen sisällölle ei voitu välittömästi mitään, mutta sen muodollinen perusta saatettiin poistaa demokratian, lue: aatelittoman sivistyneistön henkisen pääoman vapaan kilpailun, nimissä.

Muitakin purettavia itsestäänselvyyksiä olisi ollut, kuten 1800-luvun aatteita muita pitemmälle toteuttanut neuvostojärjestelmä aikanaan osoitti. Jos aineetonta yhteiskunnallista asemaa ei saanut periä, miksi omaisuuden välityksellä periyttävä asema - talonpojan, kauppiaan, tehtailijan status - sitten oli edelleen luvallista periä? Jäljet johtavat syytöstehtaalte: vallankumousta alakuppilassa oli 1800-luvun jälkipuolella tekemässä myös ryhmä, jolle uudentyyppinen omistus oli keskeinen vallan ja statuksen lähde. Uusi julkisen koulutuksen ja tiedonvälityksen avulla kasattu henkinen pääoma ja uusi teollisuuskapitalistinen aineellinen pääoma liittoutuivat keskenään vanhan aineellisen pääoman (maanomistuksen) ja vanhan

¹⁸ Jokinen 1993, s. 189 - 194, 207 - 209, 219 - 220. Jokinen - Juhila 1993, s. 93 - 95.

henkisen pääoman (privaatissa välitetyt kulttuuriset, sosiaaliset ja poliittiset valmiudet) yhdistänyttä yläluokkaa, aatelia, vastaan.

Diskurssin tai puhettavan *läpäisevyys* - mitä useammalle tekstigenrelle ja/tai puhujaryhmälle se on yhteinen - vaikuttaa siitä tehdyn analyysin todistusvoimaisuuteen. Käsilläolevassa työssä käsittelem vain yhtä lähderyhmää, kaunokirjallisuutta. Kyseessä on tavallaan pilottitutkimus: tekstityypeistä monipuolisin, inhimillistä toimintaa eri muodoissaan laajimmin “dokumentoiva” aineisto toimii alkuliuksena, josta pyrin kiteyttämään kaikkien aateluusdiskurssin teemojen nukleukset. Laajalle ja heterogeeniselle yleisölle suunnattuna sen on täytynyt puhua kieltä, jota jokaisen on ollut mahdollista ymmärtää. Se on siten erinomainen peili ajassa liikkuneille asenteille ja niiden kuvakkeille. Kaunokirjallisuus on merkittävä lähde myös siksi, että sitä, toisin kuin päivälehtitekstejä, on luettu vuosien ja vuosikymmenien ajan: sen takaisinkytketty vaikutus lukijoiden ajatteluun¹⁹ ulottuu siis laajalle sekä horisontaalisessa että vertikaalisessa tasossa. Kaunokirjallisuudelle tyypillinen antagonististen henkilöhahmojen käyttö myös antaa kirjoittajalle välineen peilata jo dialogin tasolla vastakkain erilaisia arvojärjestelmiä ja maailmankatsomuksia - olennaista ei siis ole ainoastaan se, mitä tekstissä sanotaan, vaan myös se, *kuka sanoo ja kenelle*.²⁰ Kirjoittajan oma kanta käsiteltävään aiheeseen paljastuu siitä, missä valossa minkäkin näkemyksen esittäjät muuten kuvataan, ja millaisissa tilanteissa ja henkilökontakteissa asia tulee esiin.

Diskurssianalyysi ei anna vastauksia niinkään “suuriin” rakennehistoriallisiin *mitä?* ja *miksi?* -kysymyksiin, vaan ajattelun pinnanalaista tapahtumista ja asenteiden kehitystä selvittäviin *miten?* ja *millaista?* -kysymyksiin. Diskurssianalyttisen historiantutkimuksen käytäntönä näyttää olevan puhetapojen tarkasteleminen puhtaasti ylikysilöllisinä, kokonaan henkilöyteen ankkuroitumattomina kulttuurin tuotteina.²¹ Kulttuurin kantajina toimivat kuitenkin aina yksittäiset ihmiset, joiden valintoja ohjaavat myös näiden henkilöön palautuvat syyt. Omassa analyysissäni - osin jo lisensoitutyössä, mutta erityisesti väitöskirjassa - pyrin vastaamaan myös kysymykseen *kuka?* sekä kollektiivisella että yksilötasolla, jolloin sivutaan myös *miksi?* -tyyppisiä selityksiä.

1800-luvun yleiseurooppalaisen kehityksen osalta materiaaliset syyt ja seuraukset on sitä paitsi jo tyydyttävästi kartoitettu: 1700-luvulta alkanut nopea väestönkasvu sekä teknologian eri alojen kumuloituvat innovaatiot ja niistä seurannut parempi tuottavuus johtivat teollistumiseen ja kaupungistumiseen, sotateknologian kehitykseen sekä hallinnon volyymin

¹⁹ Vertaa Veivo - Huttunen 1999, s. 59.

²⁰ Kommunikaatiotutkimuksen termin kirjoittaja siis käyttää useita erilaisia *lähettäjähahmoja* ja *vastaanottajahahmoja*, joiden henkilöllisyys vaikuttaa viestin tulkintaan. - Veivo - Huttunen 1999, s. 101 - 103.

²¹ Esim. Uimonen 1999.

nopeaan kasvuun, mikä nosti sotilas- ja siviilivirkamiesten kysyntää ja laatuvaatimuksia, mikä pakotti ensin modernisoimaan ja yhtenäistämään koulutusta, sitten demokratisoimaan sitä eli lisäämään koulutettavien määrää ja laajentamaan rekrytointipohjaa. Nämä ilmiöt yhdessä vaikuttivat tiedonvälityksen mahdollisuuksien ja tarpeen kasvuun, mikä laajensi yhteiskunnalliseen mielipiteenmuodostukseen kykenevien piiriä, mistä taas oli seurauksena paine aiempaa demokraattisempaan päätöksentekoon.²² Suomen tapauksessa virkakunnan volyymin kasvun käynnisti oman keskushallinnon rakentaminen vuodesta 1809 alkaen. Prosessiin osaltaan liityneiden merkityksenannon tapojen purkaminen tuottaa lisävalaistusta muutoksen henkisen puolen hitaaseen kulkuun ja kanonisoituihin lopputulemiin.

Siinä missä diskurssianalyysi tutkii ensi sijassa luonnolliseen kieleen sisältyviä merkityksenannon tapoja, semiotiikka keskittyy kielten - myös muiden kuin puhutun/kirjoitetun kielen - avulla välittyvien merkkien ja merkitysten tarkasteluun. Perimmäinen tavoite, ihmisten valintoihin vaikuttavien piilevien hahmotustapojen selvittäminen, on kuitenkin molemmille yhteinen: ”semiotiikka tutkii kuinka asiat, ilmiöt, teot ja tapahtumat toimivat merkkeinä - - sekä tuottavat merkityksiä, - - jotka ohjaavat toimintaa ja päätöksiä, muokkaavat arvoja ja ajatuksia.” Kun kieli tai jokin muu merkkijärjestelmä on kerran opittu, sen merkityksiä yleensä tulkitaan lähes automaattisesti; vain tavallisuudesta poikkeavissa tilanteissa merkityksiä herätään tietoisesti pohtimaan.²³ Tähän perustuu niin diskurssien kuin (usein niihin sisältyvien tai niiden kautta välittyvien) semioottisten merkkikarttojenkin pysyvyys.

Semiotiikka voidaan Umberto Econ tapaan jakaa teoreettiseen yleiseen ja soveltavaan käytännölliseen eli empiiriseen semiotiikkaan. Jälkimmäistä on kaikki yksittäisten merkkijärjestelmien tutkimus, ja sitä voidaan harjoittaa myös ilman semioottista teoria- ja käsitekehystä. Göran Sonessonin mukaan käytännöllinen semiotiikka tutkii merkkien toiminnan säännönmukaisia ja toistuvia piirteitä, kiinteiksi merkkikokonaisuuksiksi jäsenyviä toisiinsa suhteutuvien merkkien ryhmiä.²⁴

Kulttuurisemiotiikka tutkii ihmisyksilöitä tietyn yhteisön ja kulttuurin jäsenenä, niiden merkkijärjestelmiin ehdollistuneina, niiden viitekehyksessä toimivina sosiaalisina olentoina. Kulttuuri käsitetään yliyksilölliseksi organismiksi, ”strukturaaliuden generaattoriksi”, joka tuottaa inhimillisen sosiaalisen elämän pohjana olevat suhteellisen pysyvät, normatiiviset lainalaisuudet eli rakenteet, jotka kertautuvat kulttuurin eri tasoilla. Kulttuurin kantajan suhde

²² Esim. Mann 1993, passim. Stearns 1967, passim.

²³ Veivo - Huttunen 1999, s. 7 - 15. Sitaatti s. 7.

²⁴ Tarasti 1990, s. 101. Veivo - Huttunen 1999, s. 18 - 20.

näihin rakenteisiin on kahtalainen: toisaalta hän toiminnallaan hitaasti muokkaa ja muuttaa niitä, toisaalta toteuttaa niitä tiedostamattaan silloinkin, kun uskoo toimivansa riippumattomana yksilönä.²⁵ Rakenteiden synnyttämä yhteinen maailmakuva välittyy ja pysyy yllä yksilöiden välisessä kommunikaatiossa, joka toisaalta toimii myös kilpailevien maailmankuvien valtataistelun kenttänä.²⁶

Ferdinand de Saussuren lingvistiikasta lainatun mallin mukaan voidaan erottaa kollektiivinen, yksilöstä riippumaton, normatiivinen *langue*, kulttuurin kieli tai merkkijärjestelmä, ja *parole*, sen yksilöllinen ilmentymä - kieli tai kulttuuri siis puhuu yksilön suulla. de Saussuren lanseeraamaa käsitystä yksilöstä rakenteiden marionettina on moitittu yltiörelativistiseksi.²⁷ Toinen ääripää, teoria vapaasta tahdosta inhimillisen toiminnan ainoana selittäjänä, on kuitenkin vähintään yhtä epäilyttävä. Psykoanalyttistä (jungilaista) paralleelia soveltaen voisi puhua kulttuurisesta alitajunnasta, joka saa tiedostamattomasti ilmauksensa kyseiseen kulttuuriin kuuluvien yksilöiden päivätajunnassa.

Semioottisen menetelmän eräs tärkeä anti perustuu sen antropologialta lainattuun kulttuurirelativistiseen lähestymistapaan.²⁸ Vierasta kulttuuria - antropologiassa muuttujana on paikka, historiassa aika - ei pidä lähestyä oman kulttuurimme ehdoilla, vaan tutkijan on sitä ymmärtääkseen alusta lähtien suostuttava siihen, että paitsi sen arvot myös niitä kantavat merkit voivat poiketa hänen omistaan. Jos jokin menneen aikakauden ilmiö näyttää silmissämme erityisen oudolta, kummalliselta tai perusteettomalta, sitä ei ole sivuutettava epäolennaisuutena tai menneiden aikojen ihmisten lapsellisuutta ja vääränlaisia arvoja päivitellen, vaan nimenomaan nähtävä muistutuksena siitä, että olemme “unohtaneet”, mitä kyseinen ilmiö on joskus merkinnyt ja miksi. Omankin kulttuurimme varhaisemman vaiheen kieltä ja merkkijärjestelmiä on suostuttava opettelemaan alkeista lähtien, ja oman aikakautemme arvojen suora siirto omankin kulttuurimme menneisyyteen tuottaa moralisoivaa disinformaatiota.

Semiotiikan vanhempi, lingvistinen haara, joka tutkii luonnollisten kielten merkkijärjestelmiä, on jättänyt leimansa myös kulttuurisemiotiikan käsitteistöön. Meillä ensisijaisesti lotmanilainen koulukunta on vakiinnuttanut käyttöön tavan puhua myös nonverbaalisista kulttuurituotteista - maalauksista, rakennuksista, vaatteista, maisemista - *teksteinä*, jotka siis on “kirjoitettu” asianomaisen kulttuurituotteen “kielellä”. Kulttuuri käsitetään erilaisten, toisiinsa suhteutuvien, yhteisestä lähteestä kumpuavien tekstien muodostamaksi kokonaisuudeksi, jossa kukin teksti saa lopullisen merkityksensä vasta

²⁵ Tarasti 1990, s. 9, 35, 77, 156, 198, 292. Veivo - Huttunen 1999, s. 154 - 155.

²⁶ Veivo - Huttunen 1999, s. 106.

²⁷ Veivo - Huttunen 1999, s. 26, 34.

²⁸ Tarasti 1990, s. 8.

kontekstin, kaikista kulttuurin tuottamista teksteistä muodostuvan kokonaisuuden, osana. Sosiaalinen elämä tietyssä kulttuurissa on mahdollista vain henkilölle, joka on sisäistänyt kyseisen kulttuurin merkitysten tuottamisen tavat ja sosiaalisen kielen.²⁹ Kulttuurin sopimuksenvaraisten sääntöjen täysi tunteminen myös vasta mahdollistaa niiden vapaan ja luovan soveltamisen, ts. kyseisen kulttuurin ilmiöistä nauttimisen³⁰ - mm. parodinen ja ironinen suhtautuminen tulevat mahdollisiksi.

Käytännön tutkimuksen kannalta lienee makuasia, nimitetäänkö tietyn kulttuurisen *koodin*, sanoman välittymisen ja tulkinnan mahdollistavien sääntöjen,³¹ purkamisen prosessia *tekstin* (ei vain kirjoitettu) vai astetta triviaalimmin *kielen* (ei vain verbaalinen)³² merkitysten ymmärtämiseksi. Molemmissa on kyse aiemmin vieraiksi tai peittoon jääneiden merkitysten avaamisesta ymmärrettävään muotoon. Ajallisesti etäistä kulttuuria tutkittaessa tulkinnassa on kaksi tasoa: tutkittavan aikakauden aikalaistaso, joka oletetaan aikalaisille ainakin jossakin määrin läpinäkyväksi, sekä tutkijan oman ajan taso, jossa menneen ajan viestit tulkitaan selkokielelle. Analysoitaessa jotakin fyysisen maailman ilmiötä jonkin sitä jäljentävän taideteoksen avulla - esim. maiseman semiotiikkaa maisemamaalausten avulla - näkyvissä on oikeastaan päällekkäiskuva: ilmiön oma semiotiikka ja sen kuvaamisen semiotiikka.³³

de Saussuren mukaan luonnollisen kielen merkit perustuvat yleensä kollektiiviseen sopimukseen eli ovat *arbitraarisia*: ilmaus ja sen sisältö ovat riippumattomia toisistaan. Voidakseen kommunikoida tietyssä kielijärjestelmässä yksilön on sisäistettävä ja hyväksyttävä vallitseva järjestelmä kokonaisuudessaan. Visuaaliset merkit - esineet, kuvat, eleet - taas ovat usein *ikonografisia* merkkejä, joiden ilmiöstä voidaan päätellä niiden sisältö³⁴

Charles Peirce puolestaan erottaa kolme merkkien ja objektien välillä vallitsevaa suhdetta. *Ikoninen* merkki - kuvake - perustuu samanlaisuuteen: se jäljentää objektin ominaisuuksia ehkä tyyliteltyinä mutta kuitenkin tunnistettavassa muodossa; esim. muotokuva, karikatyyri tai risteystä esittävä liikennemerkki ovat ikonisia merkkejä. (Laadulliseen samuuteen perustuva ikoni on *kuva*, suhteiden samuuteen perustuva, esimerkiksi kartta, taas *diagrammi*, rinnastukseen perustuva taas *metafora*, esim. 'polttava into'.) *Indeksi* on jatkuvuuden suhteessa objektiinsa: ovikello ilmaisee tulijan, tuuliviirin suunta kertoo tuulen suunnan, savu viestii tulesta jne. (Kausaalisuhteessa objektiinsa olevat indeksit ovat *reagentteja*, kun taas *designaattori*, esim. pronomini, "osoittaa" edeltävään objektiinsa.) *Symboli*, Peircen jaottelussa merkeistä

²⁹ Tarasti 1990, s. 8 - 11, 23, 35, 51 - 52, 111, 200. Broms 1984, s. 85.

³⁰ Tarasti 1990, s. 60, 295. Tarasti 1996, s. 225. Vertaa Veivo - Huttunen 1999, s. 100.

³¹ Tarasti 1990, s. 164. Veivo - Huttunen 1999, s. 27.

³² Broms 1984, s. 10.

³³ Tarasti 1990, s. 159.

³⁴ Tarasti 1990, s. 11 - 14.

kehittynein, on pelkästään sopimuksenvaraisessa suhteessa objektiinsa - se vastaa siis de Saussuren jaottelun arbitraarista merkkiä.³⁵ Bromsin tarjoama hyvä esimerkki sosiaalisen kulttuurin symbolisista merkeistä ovat - konkreettisista hovi- tms. velvollisuuksista ('neuvos') erilleen kasvaneet - arvonimet. Edelleen Broms muistuttaa, että myös alkujaan puhtaasti funktionaalinen fyysinen esine voi ajan myötä muuttua luonteeltaan symboliseksi;³⁶ näin kävi 1800-luvun kuluessa mm. miekalle.

Peirceläinen kolmijako on joidenkin mielestä osoittautunut liian suppeaksi. Hänen kirjaamiensa 'keinotekoisten' eli kulttuuristen merkkien rinnalle kuuluvat ensinnäkin 'luonnolliset' merkit *signaali*, *oire* ja *syndrooma*, ja kulttuurin tuottamista ilmiöistä myös *nimi* voidaan käsittää merkinä.³⁷ Viimemainitusta laajentaen jopa *käsite* sinänsä on jo merkki.

Imitoiva käyttäytyminen rakentaa, pitää koossa ja säilyttää ryhmäidentiteetille keskeisiä käytösmalleja. Ikoninen, merkin ja objektin suoraan suhteeseen perustuva, sisältönsä avoimesti paljastava, helposti muistettava ja identifikaatioon houkutteleva imitoiva merkkikategoria näyttää olevan esim. kansallisten ryhmien tunnuksille tyypillinen. Jotta tietyt sisällöt varmimmin siirtyisivät eteenpäin sukupolvelta toiselle, niitä ilmaisevien merkkien tulee paitsi olla helposti ymmärrettäviä myös riittävän voimakkaita tuottamaan tietynlaista käyttäytymistä: hyväksi koetun samastumismallin semioottisen kielen jäljittelyä. Samastumisen ja jäljittelyn akti jo sinänsä merkitsee ikonisen merkkikategorian aktivoimista.³⁸ - Ikonisuuden ja indeksaalisuuden ero tässä suhteessa ei aina näytä erityisen merkitsevältä; se mitä edellä on sanottu ikonisesta merkistä - merkin ja objektin helposti avautuva suhde, välitön tunnistettavuus, identifikaatioon houkuttelevuus - pätee omassa materiaalissani myös indeksaalisiksi määrittyviin merkkeihin.

Kulttuurin merkkijärjestelmät voidaan ymmärtää kulttuuriin sisäänrakennetuksi kollektiiviseksi muistiksi, kulttuurin keinoksi siirtää identiteettiä luovat elementtinsä sukupolvelta toiselle. Säilyttäessään tiettyjä merkityskokonaisuuksia ko. kulttuurinen prosessi voi samalla ohjata unohtamaan toisia. Näin käy erityisesti silloin, kun yhteiskunta muuttuu nopeasti ja vanhat merkkijärjestelmät eivät enää vastaa uusia arvoasenteita; samalla perättäisten kulttuurivaiheiden välinen kommunikaatio kärsii. Jotkin aggressiiviset kulttuurivaiheet näyttävät tietoisestikin tahtovan hävittää edellisen kauden tunnuksia.³⁹ Kulttuuri voi myös itse "unohtaa", missä yhteydessä jokin sen oma teksti on syntynyt, mikä mahdollistaa uudelleentulkinnan.⁴⁰

³⁵ Tarasti 1990, s. 29 - 30. Veivo - Huttunen 1999, s. 45 - 46.

³⁶ Broms 1984, s. 16.

³⁷ Sebeok 1975, s. 90. Vertaa Peltonen 1999, s. 105 ja 147.

³⁸ Tarasti 1990, s. 201 - 204.

³⁹ Tarasti 1990, s. 79 - 80, 291 - 292. Veivo - Huttunen 1999, s. 20, 130, 159.

⁴⁰ Veivo - Huttunen 1999, s. 143.

Itseään määritellesään kulttuuri kehittää itselleen vihollisen, “kuvittelee” vastakohtakseen itselleen ominaisen *ei-kulttuurin*, pahuuden ja kaaoksen vyöhykkeen.⁴¹ Kulttuurien kilpailutilanteessa sekä valtakulttuuri että (varsinkin) osa- tai vastakulttuuri pyrkivät vahvistamaan identiteettiään määrittämällä kilpailijan ei-kulttuuriksi, jonka merkitsevät tekstit omassa kulttuurissa ovat joko ei-tekstejä, vailla merkitystä, tai jopa anti-tekstejä, oman kulttuurin arvoihin nähden vastakkaisia.⁴² Vastakulttuuri voi myös rakentaa omia tekstejään tietoisiksi anti-teksteiksi valtakulttuurille - tällaiset negaatiotekstit saattavat näyttää voimakkailta, vaikka saavat kaiken tehonsa vastustamiensa valtakulttuurin tekstien voimasta.⁴³ Vastakulttuurin näkökulmasta kyse on *keskustan ja periferian* vastakkainasettelusta: valtakulttuuri on yleensä sitä vanhempi, artikuloidumpi⁴⁴ ja yhtenäisempi, ja vahvemmin strukturoituna sillä on paremmat mahdollisuudet itsensä säilyttämiseen - vastakulttuurin näkökulmasta konservatismiin ja muutosvastarintaan - kun taas “kehitystä/edistystä” tapahtuu juuri periferiassa. Lotman jakaa kulttuuri/vastakulttuuri-tilanteet *binaarisiin* ja *ternaarisiin*. Edellisille on ominainen vuorotteleva kehitys: oppositioasemasta noussut vastakulttuuri pyrkii valtakulttuuriksi - periferiasta keskustaan - kumoamalla edellisen kulttuurin arvot ja poistamalla sen tekstit tai muuttamalla ne antiteksteiksi; vanhan valtakulttuurin elementtejä siirtyy marginaaliin ja kehittyä siellä noustakseen myöhemmin uudelleen keskustaan. Jälkimmäisessä tapauksessa vastakkainasettelua tasoittaa jokin kolmas, “kultainen keskite”. Kilpailuasetelma syntyy usein niissä tilanteissa, joissa kulttuurin eri osa-alueet kehittyvät eri tahtiin, ja näyttäytyvät siksi toisilleen vihamielisinä.⁴⁵

Merkin eräs keskeinen tehtävä on eron tekeminen. Yksinkertaisimmillaan ero on tyyppiä *on/off*, esim. sokean valkoinen keppi ja sen puuttuminen näkevältä. Enemmistön ominaisuus toimii tällöin normina - siitä poikkeaminen ilmaistaan erityisellä merkillä, kun taas valtaväestön ominaisuudella ei ole erityistä tunnusmerkkiä: kyse on tällöin *poissaolon merkkifunktiosta*. Normatiivisuuteen liittyy aina diskriminaation mahdollisuus.⁴⁶ Tässä mielessä merkki eron näkemisen ja/tai tekemisen keinona liittyy myös identiteetin käsitteeseen, tosin mutkan kautta: positiivisen identifikaation sijaan painottuu negatiivinen.

Myös merkityksiä kantavat tekstit jäsenyivät usein jo konkreettisella diskursiivisella tasolla *on/off*-tyyppisiksi vastapareiksi, jotka abstrahoituneina kertautuvat temaattisella ja

⁴¹ Tarasti 1996, s. 133. Vrt. Andersson 1991, s. xiv.

⁴² Veivo - Huttunen 1999, s. 125 - 126, 138 - 139.

⁴³ Tarasti 1996, s. 17.

⁴⁴ Esim. etikettisääntöjä tms. “pyrkimystä vakiinnuttaa sosiaalinen kielioppi” nähdään helposti ilmenevän vain valtakulttuurissa, kun taas vastakulttuurissa vallitsevat ‘normaalit tavat’. - Vertaa Veivo - Huttunen 1999, s. 155- 157.

⁴⁵ Veivo - Huttunen 1999, s. 155 - 160. Tarasti 1996, s. 250.

⁴⁶ Veivo - Huttunen 1999, s. 37 - 38, 62.

rakenteellisella tasolla - esim. luonto/kulttuuri, elämä/kuolema, kukoistus/rappio, sorto/oikeudenmukaisuus.⁴⁷

Sekä diskurssianalyysi että semiotiikka ovat pohjimmiltaan epämetodeita: puhtaaksiviljeltyjä kuvauksia arkisista prosesseista, joita jokainen kulttuurin aktiivinen kantaja ainakin jossakin määrin suorittaa⁴⁸ - täysin tietoinen (!) osallisuus kulttuurissa kun suorastaan edellyttää sen ilmeisimmän pintatason taakse ja alle katsomista. Molemmissa on myös kyse dekonstruktioista: yhteiskunnan, yksilöiden, ajattelun ja kielen piilevien, pinnanalaisten, tiedostamattomien rakenteiden - 'struktuurien' - havaitsemisesta ja esiin nostamisesta. Strukturalistinen ajattelu korostaa kaikkien kulttuurin ajatus- ja luokittelujärjestelmien kollektiivista luonnetta ja siten pohjimmaista sopimuksenvaraisuutta. Kulttuuri määrittää aina yksilön toiminnan rajoja: mitä hän voi, mitä ei voi tehdä. Yksilöiden kantamien ajattelutapojen kollektiivisen, ulkoahjautuvan perustan näkeminen mahdollistaa irroittautumisen kerran omaksutuista itsestäänselvyyksistä ja asioiden "toisen puolen" näkemisen.⁴⁹ Rakenteiden "lokerikkojen" havaitseminen helpottaa muiden kuin toteutuneiden vaihtoehtojen ajatuksellista testaamista.⁵⁰ Struktuurin käsitettä sovellettaessa on kuitenkin muistettava sama varauma, joka pätee moniin muihinkin vastaaviin teoreettisiin käsitteisiin: emme voi tietää, onko strukturi todella olemassa, vai onko se vain tutkijan esittämä malli tai hypoteesi.⁵¹

Semiootikollekin kulttuuri on sopimuksenvarainen rakennelma, jonka oletukset, tiettyä kohdetta hallitsevat semioottiset lainalaisuudet, pyritään purkamaan.⁵² Myös helposti tulkittavilta näyttävät merkit - kenties erityisesti juuri ne?! - kätkevät moniselitteisyyttä, ja merkkejä voivat olla myös päällisin puolin "viattomilta" näyttävät kohteet.⁵³ "Merkit ovat sosiaalisia voimia, jotka tarjoavat käyttäjälleen manipulaation mahdollisuuksia. Tiedostamalla - - ympäröivän sosio-semioottisen merkkikentän ihminen pystyy vapautumaan siitä; merkkisysteemi ei enää ohjaa häntä." Semiotiikka siis "opettaa ihmiset tuntemaan merkkien lait, minkä seurauksena ihmiset vapautuvat niistä,"⁵⁴ tai, Umberto Eco sanoin, muistamaan, että "merkeille on ominaista se, että niiden avulla voidaan valehdella."⁵⁵

⁴⁷ Veivo - Huttunen 1999, s. 70 - 74.

⁴⁸ Vertaa Tarasti 1990, s. 91, 99 - 100, 103.

⁴⁹ Tarasti 1990, s. 34, 38, 63, 109. Tarasti 1996, s. 14.

⁵⁰ Tarasti 1996, s. 61.

⁵¹ Umberto Eco Tarastin mukaan. Tarasti 1990, s. 116. Vertaa Eco 1975, s. 12.

⁵² Tarasti 1990, s.199.

⁵³ Tarasti 1996, s. 175.

⁵⁴ Tarasti 1990, s. 63 - 64, 81.

⁵⁵ Veivo - Huttunen 1999, s. 91.

Semiotiikan “antropologisen asenteen” eräs keskeinen sovellus on kulloinkin vallitsevien aikalaisarvojen universaalisuuden - Lévi-Straussilaisittain edistyksen käsitteen⁵⁶ - kyseenalaistaminen. Oma kulttuurivaihemme ei ole ainoa “kehittynyt” kulttuurivaihe, jota vasten kaikkia aikaisempia vaiheita sopii verrata niiden tappioksi, vaan myös aiemmat kulttuurivaiheet ovat olleet mielekkäitä, toimivia, omassa kehityksessään rationaalisia kokonaisuuksia⁵⁷ - jos haluaa ymmärtää niiden olemusta, niitä ei tule tarkastella omaa täydellistä yhteiskuntaamme edeltäneinä kyvyttömyyden ja pahuuden valtakausina. Usko kehityksen lineaarisuuteen ja edistyksen katkeamattomuuteen on kunkin aikakauden tapa vakuuttua omien standardiensa ylivertauisuudesta, mutta se ei oikeuta olettamaan aiempia kehitysvaiheita omalla aikanaan jälkijättöisiksi.⁵⁸ On muistettava myös se vähemmän mairitteleva mahdollisuus, että jotkin menneisyydessä vallinneet ajattelutavat ovat voineet olla yhtä hyviä tai jopa parempia kuin omamme.⁵⁹ Aikalaiskriitikki ei koskaan ole aikakautensa objektiivisin kuvastin: sen harjoittajat ovat halunneet muuttaa yhteiskuntaa, ja jos he ovat onnistuneet, heidän arvonsa ovat muodostuneet vallitseviksi. Kriittiset äänenpainot ovat omaa aikakauttamme ennakoiva ääni menneen aikakauden kehityksissä: niiden sisältö kuulostaa tutulta, ja siksi todelta. Niihin on liian helppo samastua, ja liian helppo luottaa.

4. Ekskursio vallan käsitteeseen

Klassisen eliittiteorian lähtökohtana on se, että kaikissa yhteiskunnissa on kaksi perusluokkaa: pieni valtaa käyttävä vähemmistö, eliitti, ja suuri hallittavien ryhmä. Eliittiasema voi perustua mm. vallankumoukseen tai valloitukseen, tuotantoresurssien monopoliin tai sosiaalisten tai uskonnollisten arvojen kontrolliin.⁶⁰ Orientaation mukaan eliitit voidaan jakaa *traditionalistisiin* (muuttumattomissa olosuhteissa valta-asemansa säilyttävät, traditiotietoiset, aidosti konservatiiviset ryhmät), *adaptiivisiin* (ulkopuolelta tulleista syistä johtuen muuttuneeseen tilanteeseen nopeasti sopeutumalla valta-asemansa saavuttaneet) ja *transformatiivisiin* (valta-asemansa yhteiskuntaa aktiivisesti muuttamalla luoneet). Varsinkin viimeisimmälle on tyypillistä vahva koheesio ja ryhmäidentiteetti, jota saatetaan tietoisesti vahvistaa tuhoamalla yhteiskunnan edellisen vaiheen symbolit ja rakenteet. Toinen vaihtoehto on korostaa jatkuvuuden illuusiota omaksumalla edellisen vaiheen eliitiltä joitakin piirteitä.⁶¹

⁵⁶ Tarasti 1990, s. 61.

⁵⁷ Tarasti 1990, s. 8, 108, 112, 133.

⁵⁸ Vertaa Renvall 1962, s. 11.

⁵⁹ Tarasti 1990, s. 101. Kirjoittaja siteeraa Umberto Ecoa.

⁶⁰ Ruostetsaari 1992, s. 12 - 13. Myös Carlton 1996.

⁶¹ Carlton 1996, s. 204 - 205.

Klassisen eliittiteorian kuvaaman yhden eliitin mallin ohella voi - erityisesti siirtymävaiheissa - esiintyä tilanteita, joissa alatasolta ponnistava *vastaeliitti* (edellisen osion ‘vastakulttuuri’) haastaa varsinaisen eliitin (‘valtakulttuurin’), sekä pluralistisen teorian mukaista useampien *kilpailevien eliittien* keskinäistä kilpailua ja kontrollia.⁶²

Eliitti on valtaa pitävien ryhmää - jota jotkut nimittävät *valtaeliitiksi* erotukseksi vaikkapa “urheilueliitistä” - merkitsevä yleis- ja kattokäsite. Sen synonyyminä käytetään joskus termiä *hallitseva luokka*, joka kuitenkin on sekä aika- ja tulkintasidonnainen - *luokan* käsite kuuluu marxilaiseen tai laajemmin taloushistorialliseen, talouden määräävää asemaa yhteiskunnassa korostavaan käsiteapparaattiin, ja on myös kyseenalaista, voidaanko sitä lainkaan soveltaa ihmisiin, jotka eivät itse ole ko. käsitettä tunteneet - että harhaanjohtavan eksakti: tietyn luokan jäsenyys ja hallitseminen/valta eivät palaudu toisiinsa, koska eliittiin kuuluu aina myös henkilöitä, joilla ei ole hallitsemisen kanssa mitään tekemistä, mm. vallankäyttäjän perheenjäseniä - 1900-luvulle asti mm. kaikki naiset - sekä tarvittava reservi, joka yleensä koostuu ryhmän nuorimmista täysi-ikäisistä jäsenistä. Toisaalta hallintoeliitti yhdessä toimivana ryhmänä epäilemättä kehitti yhteisen tietoisuuden aiemmin kuin muut ryhmät; *poliittinen luokka* saattaisi siten olla terminä perusteltu. *Yläluokka*, jota myös käytetään eliitin synonyyminä, on omassa kielenkäytössäni teknisempi käsite: *yläluokka* (valtaapitävä ja omistava ja/tai koulutettu) - *keskiluokka* (ei valtaapitävä, mutta omistava ja/tai koulutettu) - *alaluokka* (ei valtaapitävä, ei omistava, ei koulutettu) - kolmijaon ylin jäsen. Eliitti voidaan edelleen jakaa *ylempää* ja *alempaan eliittiin*; edellistä ryhmää on joskus nimitetty *huippujohtajiksi* (avainhenkilöiksi), jälkimmäistä *keskiluokaksi*, mikä mielestäni enemmän hämärtää kuin selventää asiaa. *Aristokratia*, aatelin valta (kirjaimellisesti *parhaiden valta*) ei käsittäökseni lainkaan kuulu eliitin alakäsitteisiin: se kuvailee ensisijassa valtaan oikeuttavaa perustetta (vertaa *plutokratia*, *demokratia*, *teokratia*), ei vallankäytön luonnetta.⁶³

Kun eliitti määritellään luokaksi, sen kriteereitä ovat ryhmäkoheesio, yhteinen tietoisuus yhteiskunnallisesta (valta-)asemastaan ja yhtenäiset toimintastrategiat. Tiiviistä keskinäisistä yhteyksistä, yhteisistä taustoista, elämäntavoista ja elinpiiristä kumpuava yhteisyyden tunne, yhteinen tietoisuus ja intressien yhtenevyys liimaavatkin eliittiä yhteen ja vahvistavat sen ryhmäidentiteettiä. Yhteinen sosiaalinen tausta helpottaa kommunikaatiota vahvistaen siten yhteenkuuluvuudentunnetta; se yhtenäistää arvoja, asenteista ja mielipiteitä ja edistää henkilöiden liikkuvuutta eri instituutioiden välillä, mikä edelleen vahvistaa ryhmän koheesiota. Eliitin jäsenillä on asemansa myötä käytössään välineet oman ja ryhmänsä valta-

⁶² Ruostetsaari 1992, s. 19 - 26.

⁶³ Vertaa Ruostetsaari 1992, s. 12, 15 - 18.

aseman turvaamiseen ja uusintamiseen - heillä on siis valta pitää valta. Valta myös *kumuloituu*, Hobbesin mukaan koska se on nykyinen keino johonkin tulevaisuuden hyvään; se on keino hankkia varallisuutta, statusta ja koulutusta, jotka aikanaan “muuttuvat vallaksi” - mm. siirtävät eliittiaseman sukupolvelta toiselle. Eliitin voimaa ilmentää myös sen *eksklusiivisuus*, kyky sanella ehdot, joilla sen jäsenyyteen päästään. Toisaalta eliitin säilyminen voi joskus riippua sen *kyvystä mukautua* ulkoa tuleviin paineisiin tai sulattaa itseensä uusia nousevia ryhmiä. Jotta eliitti kykenisi ylläpitämään itseään, sen on sisällytettävä itseensä paitsi käytännössä hallitseva elementti myös riittävä hallinnon palveluksessa tarvittavat valmiudet omaksunut *reservi* joko pelkästään omia jälkeläisiään tai, hallinnon volyymin kasvaessa nopeasti, myös ulkoa tulleita.⁶⁴

Eliitin vastakohtaan, *massaan* kuuluvan voidaan nähdä olevan sidoksissa omaan ahtaaseen elinpiiriinsä, kun taas eliitille on ominainen laaja näköala koko yhteiskuntaan, mikä viime kädessä mahdollistaa hallitsemisessa välttämättömän kokonaisnäkemysmuodostamisen - julkisen tiedonvälityksen kehitys on tosin muuttanut tilannetta, mutta osittain väite pitää paikkansa niin kauan kuin on olemassa ‘salaisiksi’ merkittyjä muistioita. Eliittiin kuuluva myös pätevyityy tehtäviinsä koko ajan: hän harjaantuu hallitsemisen taidossa ja hänen asiantuntemuksensa karttuu virkavuosien myötä.⁶⁵

Poliittinen näkökulma valtaan, *hallitsemista* institutionaalisenä, valtiollisena toimintana tarkasteleva vallan käsitys oli pitkään dominoiva. Klassinen esimerkki tästä hallintoteknisestä valta-ajattelusta on montesquieulainen kolmijako päätäntä-, toimeenpano- ja tuomiovaltaan, jotka 1800-luvun uusissa oloissa saivat seurakseen “neljännen valtiomahdin”, jolla nimellä yleensä kunnioitetaan lehdistöä, myöhemmin laajemmin tiedotusvälineitä yleensä. Historiallisesti ilmaisulla kylläkin tarkoitetaan nimenomaan tiedotusvälineissä (muoto) heijastuvaksi oletetun yleisen mielipiteen (sisältö) valtaa, ei median valtaa nykymerkityksessään.

Toinen nykyperspektiivistä jo historialliselta näyttävä jaottelutapa on kysymys (valtio)valtaan osallistujien määrästä, joka teoriassa vaihtelee välillä ei kukaan - kaikki: anarkiasta yksinvaltan kautta harvainvaltaan ja siitä demokratiaan, jossa puolestaan on erotettavissa passiivisen suostuntavallan ja aktiivisen lainsäädäntövallan alalajit. Historiallinen dynamiikka noudattaa ensin keskittymisen, sitten asteittaisen laajenemisen periaatetta. Sekvenssi on kulkenut primitiivisestä vahvimman vallasta klaaniyhteiskunnan harvainvaltan kautta kohti vahvistuvaa keskusvaltaa. Se huipentui absolutismiin, jonka vallitessa hallitsijan päätöksentekoon osallistui neuvonantajia vain tämän pyynnöstä. Absolutismin vaihe oli kuitenkin lyhyt. Yksinvaltan kaudella päätöksenteon jakamisen alkeismuoto olivat “neuvoa-antavat”

⁶⁴ Ruostetsaari 1992, s. 14 - 15, 24, 41, 49 - 52.

⁶⁵ Ruostetsaari 1992, s. 18, 26.

herrainpäivät, joilla kutakin aluetta edusti joukko paikallisia ylimyksiä. Seuraava vaihe olivat “suostuntajarrun” tyyppiset kolmi- tai nelisäätyvaltiopäivät, joihin vain osa kansasta äänesti edustajia ja joilla edustus painottui niin, että ylemmistä yhteiskuntakerroksista oli suhteessa eniten edustajia - aatelista vieläpä joka suvusta. Tällä jatkumolla yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuva edustuksellinen demokratia oli seuraava johdonmukainen askel. Demokraattisuuden ääripäätä edustaisi se joidenkin tietoverkko-harrastajien ehdotus, että kun koko väestö on siirtynyt tietoverkko-ajkaan, edustusjärjestelmästä voitaisiin luopua: asioista voitaisiin äänestää reaaliajassa *in corpore*. Osallisuus vallasta näyttää siis laajentuneen - ja yhä laajenevan? - liikenteen ja tietoliikenteen kehittymisen myötä: sitä mukaa kun perusteltuun mielipiteenmuodostukseen tarvittava tieto on tullut uusien yhteiskuntaryhmien saataville, joskus viipeellä, joskus ennakoiden, ja siinä määrässä kuin edustajien kokoontuminen on ollut käytännössä mahdollista. Kirjeistä sanomalehdistön kautta sähköisiin viestimiin siirtyminen on vaikuttanut paitsi tiedonkulun nopeuteen myös sen potentiaalisen kohdeyleisön, siis potentiaalisen päättäjäkunnan, laajuuteen. Edustajien määrään taas ovat vaikuttaneet kunkin aikakauden liikenneolot: ratsain ja purjehtien on ollut hankalampi matkustaa valtiopäiville kuin rautateitse ja höyrylaivalla, lentämisestä nyt puhumattakaan.

Valtio ei kuitenkaan ole vallan ainoa foorumi, eikä valta asu vain instituutioissa, vaan sitä on kaikkialla yhteiskunnassa. Yhteiskunnallisen vallan olemusta, lajeja ja lähteitä on luokiteltu useilla eri tavoilla. Michael Mann operoi vastakohtaparien avulla. Valta voi olla *kollektiivista*, jolloin se lisääntyy yhteenliittymisen seurauksena, tai *distributiivista*, yhdestä pisteestä alaspäin säteilevää; *ekstensiivistä*, suuria ihmismassoja ja laajoja alueita löyhästi koskettavaa, tai *intensiivistä*, suhteellisen harvoja yksilöitä vahvasti sitovaa; *autoritaarista*, käskyvaltaan ja tottelevaisuuteen perustuvaa, tai *diffuusista*, spontaania, tiedostamatonta, vapaaehtoista, sisäsyntyiseltä näyttävää. Vallan lähteitä/lajeja Mann listaa neljä. *Ideologinen valta*, joka yleensä on luonteeltaan ekstensiivistä ja diffuusista, perustuu normien, arvojen, tapakulttuurin sekä riittien kontrolliin, ja yleensä vahvistaa muita olemassa olevia valtasuhteita. *Taloudellinen valta*, taloudellisten resurssien, työn, jakelun, vaihdon ja kulutuksen kontrolli voi olla ekstensiivistä tai intensiivistä, autoritaarista tai diffuusista. Autoritaarinen *sotilaallinen valta*, joka yleensä on valtion monopoli, tarjoaa sotilaalliselle eliitille tietyn autonomian - vastineeksi siitä, ettei se käytä sitä kumouspotentiaalia, jonka valmius massojen mobilisoimiseen sille antaa. *Poliittinen valta* ilmenee valtion toiminnassa sisäpolitiikkana ja geopolitiikkana, ja on sekin luonteeltaan lähinnä autoritaarista.⁶⁶ Myös C. W. Millsin modernia (amerikkalaista) yhteiskuntaa

⁶⁶ Mann 1993, s. 6 - 9.

mallintavassa versiossa vallan kolme tasa-arvoista ja toisiinsa kytkeytyvää perustaa ovat *politiikka, suuryritykset ja armeija*.⁶⁷

Toimijakeskeinen vallan määrittely (Galbraith) erottelee kolme vallan muotoa, jotka tarpeettomasta terminologiasta riisuttuina palautuvat laajasti ymmärrettyihin *pakottamisen, ostamisen ja suostuttelun* - tai ottamisen, maksamisen ja huijaamisen - käsitteisiin. Kahdessa ensinmainitussa tapauksessa kohde on aina tietoinen alistumisestaan tai suostumisestaan, mutta kolmannen, suostuttelun akseli ulottuu avoimesta, *suorasta* vetoamisesta tai vakuuttelusta *välilliseen* ehdollistumiseen, sosiaalistumiseen ja indoktrinaatioon, kasvatukseen ja kulttuurin kautta omaksuttaviin “oikeisiin käsityksiin”.

Näiden kolmen vallankäytön muodon takana on vastaavasti kolme lähdettä. *Persoonallisuuteen* eli yksilön henkilökohtaisiin ominaisuuksiin ankkuroituvat vallankäytön edellytykset ovat primitiivisessä yhteisössä olleet lähinnä muita suuremman fyysisen koon ja voiman mukanaan tuomaa pakottamisen valtaa, kun taas modernissa maailmassa enemmänkin psykologista, diplomaattista suostuttelun taitoa, kykyä vakuuttaa ja vaikuttaa - viimeksimainitun yhteys huomattavaan pituuteen tai muuten edulliseen ulkomuotoon on toki edelleen havaittavissa. *Omaisuus* antaa sekin sekä suoraa että välineellistä suostuttelupotentiaalia, mutta kuitenkin ensisijaisesti ostamiseen - esim. palkkaamiseen - perustuvaa valtaa. *Organisaatio* tarjoaa modernissa maailmassa suostuttelevalle vallankäytölle tärkeän kanavan ja kehyksen, mutta käyttää tarvittaessa myös rangaistuksen uhkaan perustuvaa pakottavaa valtaa ja, mikäli sen käytössä on omaisuutta, myös ostamiseen perustuvaa valtaa.⁶⁸

Klassinen weberiläinen vallan määritelmä - “valtaa omaavat ovat niitä, jotka todennäköisesti saavat tahtonsa toteutettua vastustuksesta huolimatta” - kuvaa *suoraa* ja *avointa valtaa* (Mannin terminologiassa autoritaarista, Galbraithilla pakottamista), jonka äärimmäinen muoto on väkivalta tai sen uhka. Valtaan siis oletetaan sisältyvän konflikti, kahden tahdon vastakkainasettelu. *Epäsuoraa* tai *latenttia valtaa* (diffuusaa valtaa, ideologista valtaa, diskursiivista suostuttelun valtaa, vaikutusvaltaa) taas käytetään, kun luodaan ja ylläpidetään sosiaalisia, poliittisia ja kulttuurisia arvoja ja rakenteita ja institutionaalisia käytäntöjä - sosiaaliset myytit, käsitteet, symbolit, tunnukset, tiedonvälitys, sosialisatio - jotka määräävät, mitkä asiat yleensä kuuluvat harkintavallan piiriin, mitkä eivät, ja muutenkin estävät vallitsevan järjestelmän kyseenalaistamista ohjaamalla ajattelua vakiintuneisiin uomiin. Kuten Ruostetsaari toteaa, “havaittavan konfliktin tai vallankäyttöyrityksen puuttuminen ei välttämättä merkitse, että valtaa ei käytettäisi. Päin vastoin tämä voi hyvin merkitä sitä, että dominoiva henkilö tai

⁶⁷ Ruostetsaari 1992, s. 21, 49, 67 - 69.

⁶⁸ Ruostetsaari 1992, s. 29 - 31.

ryhmä on käyttänyt valtaa erityisen tehokkaalla tai vaikuttavalla tavalla.” Suoran ja latentin vallan välimuotona voidaan pitää itesesensuuria.⁶⁹

Lähtökohtaisesti *ylemmän ja alemman* välillä, hierarkiassa, vallitsee yleensä weberiläinen valtasuhde: yhden ihmisen tahto syrjäyttää toisen ihmisen tahdon. *Samanarvoisiksi* oletettujen yksilöiden välillä taas vallitsee useimmin latentti valtasuhde: toisen tahto täyttää huomaamatta toisen mielessä sijaitsevan tyhjiön ja muuttuu hänen omaksi tahdokseen. Näennäisesti samanarvoinen vallankäytön kohde voidaan huomaamatta suostutella tahtomaan, mutta myös tietoisesti luopumaan omasta tahdostaan - auktoriteettiaseman luovuttaminen toiselle voi olla myös tietoinen ja harkinnanvarainen prosessi. Taloudellinen valtasuhde, “ostaminen” voi vallita samanarvoisiksi oletettujen yksilöiden välillä, mutta se voi myös perustua syvään rakenteelliseen eriarvoisuuteen.

Kysymys vallan olemuksellisesta *henkilökohtaisuudesta contra rakenteellisuudesta* kunakin aikana voidaan pelkistää kysymykseksi, ”määrääkö eliitti roolit, joita se näyttelee, vai määräävätkö roolit, jotka instituutiot tekevät mahdolliseksi, eliitin vallan?” Konkretiasta kumpuava vastaus on, että asema määrittää toimivallan rajat, mutta niitä voidaan muuttaa. Valta on *rakenteellista* siinä mielessä, että yhteiskunnallista valtaa yleensä käytetään jonkin instituution sisältä tai ryhmän valtuuttamana. Näin ymmärrettynä yksilön valta yhteiskunnassa on aina peräisin hänen ulkopuoleltaan, jostakin suhteellisen pysyvästä institutionaalisesta kehyksestä tai ryhmän jäsenyydestä. Vallan sisällöt eivät kuitenkaan voi olla kokonaan riippumattomia siitä tietyn aseman tai roolin antamien valinnan mahdollisuuksien puitteissa käytävästä *henkilöstä*. Henkilökohtainen ominaispaino tai vaikutusvalta ei myöskään määriyty kokonaan asemasta käsin. Varsinkin pienten eliittien sisäiset valta- ja vaikutussuhteet ovat aina myös henkilösuhteita. Epäsuoran vaikutusvallan kannalta yksilöiden kyvyt ja karisma voivat olla jopa keskeisiä, ja inhimillinen elementti - henkilöhistoria, motivaatio, suuntautuminen - sisältyy aina myös aseman puitteissa tehtyihin valintoihin.⁷⁰

‘Valta’ ja monet sen sukulaissanat - ‘hegemonia’, ‘autoritaarisuus’, ‘eliitti’, ‘yläluokka’, ‘demokratia’ - ovat nopeita intohimoja herättäviä käsitteitä, sanoja, joihin sisältyy paljon muutakin kuin se mihin ne viittavat. Ne kuljettavat mukanaan tiettyä kontekstia: arvovaruksia, asenteita, maailmanselityksiä.⁷¹ Se, miten valta tiettyssä yhteiskunnassa yleisesti ymmärretään, joko häiritsee tai helpottaa vallan tosiasiallista käyttöä. Järjestelmä, jonka mahdollisimman monet uskovat edustavan vallankäytön optimia - esim. täysin toteutunutta

⁶⁹ Kerkelä 1996, s. 238. Ruostetsaari 1992, s. 27 - 29, 31, 36, 43; sitaatti s. 28.

⁷⁰ Ruostetsaari 1992, s. 31 - 38.

⁷¹ Vertaa Karvonen 1996, s. 156.

demokratiaa - on sekä suoran että epäsuoran vallan käyttäjän kannalta kaikkein vaivattomin. 1900-luvun alun "alkuperäisten eliittiteoreetikoiden" Wilfredo Pareton ja Gaetano Moscan eräänä tavoitteena voidaankin sanoa olleen juuri demokratian myytin kumoaminen.⁷² Rakastettu myytti kansanvallasta on peittävä savuverho, jonka takana valtaa on mahdollista käyttää jopa paljon piittaamattomammin kuin aidosti "läpinäkyvässä" systeemissä, jossa erillisen valtaa käyttävän ryhmän tai -ryhmien, eliittien, olemassaolo avoimesti myönnetään.

Toinen tapa purkaa vakiintuneita valtaan kohdistuvia asenteita on ns. realistisen valtateorian (Foucault, Arendt) käsitys vallasta yhteisön, ei yksilön ominaisuutena. Ilman yhteisöä ei ole valtaa, mutta ilman valtaa ei myöskään ole yhteisöä - ei ainakaan kovin suurta. Jonkin ryhmän erikoistuminen vallankäyttöön (suunnitteluun, koordinointiin, distributioon) on luonnollinen osa kehittyneen yhteiskunnan työnjakoa. Valtaa ei ole tarpeen pitää kielteisenä tai pahana ilmiönä - "valta ei välttämättä ole repressiivistä, vaan ennemminkin yhteiskunnallisen ja poliittisen elämän väistämätön piirre." Ruostetsaari vertaa vallan roolia yhteiskunnassa energian rooliin luonnossa (tai oikeammin mekanismissa): se ylläpitää "koneiston" toimintaa, siis paneen sen liikkeeseen.⁷³ Kielikuvaa voisi jatkaa kvanttitasolle asti väittämällä, että 'energia' eli valta suorastaa pitää koossa 'ainetta' eli yhteiskuntaa.

Ruostetsaari korostaa, että yhteiskunnallinen tausta ei välttämättä määrää poliittista asennoitumista. "Eliittien sosiaalisten taustojen ja rekrytointimallien tutkimuksen taustalla on uskomus, että tietyt tekijät, varsinkin (alkuperäinen) yhteiskuntaluokka, syntyperä ja koulutus muovaavat merkittävässä määrin asenteita ja poliittisia mielipiteitä. Yhteisen sosiaalisen taustan on yleisesti katsottu merkittävästi edistävän minkä tahansa eliittiryhmän yhtenäisyyttä, koheesiota. - - Muutokset eliittiin rekrytoitumisen kriteereissä ja tästä johtuen eliitin sosiaalisissa ominaispiirteissä on otettu sosiaalisten muutosten indikaattoreiksi ja päinvastoin. - - (C.Wright) Mills (teoksessaan *The Power Elite*) toteaa, että valtaeliitin jäsenten syntyperä kansakunnan luokka- ja statuskerrostuman huipulla ei merkitse, että he välttämättä 'edustavat' vain huipputasoa. Jos he sosiaalisina tyypeinä muodostavat väestön poikkileikkauksen, se ei merkitse, että intressien ja vallan tasapainotettu demokratia on automaattisesti poliittinen tosiasia. Poliitiikan suuntaa ei voi päätellä politiikan tekijöiden sosiaalisesta alkuperästä ja urasta. Vallassa olevien sosiaalinen tausta ei kerro kaikkea, mikä on tiedettävä yhteiskunnallisen vallan jakautumisen ymmärtämiseksi, sillä (1) korkeissa asemissa olevat voivat olla köyhien ja alhaista syntyperää olevien ideologioita edustajia. (2) Alhaista syntyperää olevat voivat puolestaan tehokkaasti palvella eniten sisäistettyjä intressejä. (3) Kaikkien henkilöiden, jotka tehokkaasti

⁷² Ruostetsaari 1992, s. 19.

⁷³ Ruostetsaari 1992, s. 34.

edustavat kerrostuman intressejä, ei tarvitse kuulua siihen tai henkilökohtaisesti hyötyä politiikoista, jotka edistävät sen intressejä.”⁷⁴

1800-luvulla uutta ei ollut se, että eliitti täydentyi uusilla aineksilla. Uutta oli se, että akateemisen koulutuksen ja virkamieskunnan volyymin kasvun myötä sivistyneistöön ja siihen kuuluvaan virkamieseliittiin kohosi ennennäkemätön määrä ensipolven jäseniä, joista valtaosaa tulokkaiden suuren määrän ja sitä myöten yhteiskunnan muuttuvien asenteiden takia *ei* enää integroitu vanhaan eliitti-instituutioon, aateliin; tällöin aateli samalla muuttui avoimesta valtaryhmästä suljetuksi sosiaaliryhmäksi. Eliitin sisään syntyi uusi raja: sen jäsenenä oli nyt samoin kouluttuja, samoisita asemista kilpailevia henkilöitä, joita erotti toisistaan enää ainoastaan aatelinen/keskiluokkainen syntyperä. Uusi “keskiluokkainen eliitti” oli ensimmäinen post-traditionaalinen, aateliin rekrytoitumaton valtiollinen eliitti, ja saattoi tästä syystä uskoa olevansa eliittinä jotenkin perustavanlaatuisesti erilainen - jopa ei-eliitti. Vastaavasti pääteltiin, että koska muoto, aateluus, oli taloudellis-juridisena kategoriana vanhentunut, myös kaiken sen kautta kanavoituneen hallitsemisen sisällön täytyi olla vanhentunutta. Kun perinnettä edustava aatelinen virkamies oli uuden ajan miehen kanssa eri mieltä (siis väärässä), sen helposti tulkittiin johtuvan juuri tämän aateluudesta.

5. Kaunokirjallisuus historiantutkimuksen lähteenä ja kohteena

Kaunokirjallisilla kulttuurituotteilla on historiantutkimukselle kahtalaista käyttöä. Kaunokirjalliset kuvaukset voivat ensinnäkin toimia historiantutkimuksen *lähteinä*. Niihin on tallentunut, jossakin määrin valokuvan tapaan, kuvattavana olleesta todellisuudesta sellaisiakin seikkoja, joita kirjoittaja ilman erityistä ideologista tai merkityksenannon funktiota vain kuvauksen käytännön tarpeisiin teksteinsä⁷⁵ sijoittaa. Kaunokirjallisuus kuten mikä tahansa lähde on tällöin “puristettava lähdekriittisen mankelin läpi”, eli puhdistettava kyseiselle kirjailijalle ja/tai aikakaudelle tunnusomaisista ideologisista pyrkimyksistä.⁷⁶

Toinen, päinvastainen tapa käyttää kaunokirjallista materiaalia historiallisena todistusaineistona on ottaa se tutkimuksen *kohteeksi*, jolloin keskitytään juuri tekstiin sijoitettuihin ideologisiin sisältöihin ja niiden aiheuttamiin todellisuuskuvan “värityksiin” ja “vääristymiin”. Päämääränä ei enää ole positivistisen historianäkemyksen hellimä tosi kuva

⁷⁴ Ruostetsaari 1992, s. 40 - 41. Suluissa olevat täsmennykset MV.

⁷⁵ Tässä luvussa käytän sanaa ‘teksti’ sen tavanomaisessa suppeassa merkityksessä.

⁷⁶ Vrt. Häggman 2001a, s. 18 - 19. Häggman mainitsee esimerkkinä Gummeruksen, Päivärinnan ja Kauppis-Heikin teoksiin sisältyvät maaseudun elämäntapojen yksityiskohtaiset kuvaukset, joiden kaltaisia ei muissa yhteyksissä ole liiemmästi säilynyt.

menneestä todellisuudesta, vaan kulttuurisen käänteen jälkeinen kiinnostus menneen aikakauden ihmisten maailmankuvaan ja sitä heijastaneisiin ja muokanneisiin merkityksenantoprosesseihin. Aineiston status on poikkeuksellisen korkea: kaunokirjallisuuden ei oleteta kuvaavan/heijastavan jotakin itsensä ulkopuolista tapahtumista, vaan tapahtumisen nähdään sisältyvän suoraan kyseiseen tekstiin.⁷⁷ Tulos lähenee perinteistä aatehistoriaa, mutta sosiaalisen konstruktionismin periaatteeseen pohjautuvalla purkuprojektilla täydennettynä: ideologista sisältöä ei suoraan “uskota”, vaan pyritään selvittämään, mitä kätkeytyjä motiiveja sen taustalta löytyy.

Kulttuuristen prosessien hitaan luonteen mukaisesti kukin teksti sekä rakentuu yhteiskunnassa jo vallitseville käsityksille, niitä heijastaen ja siten vahvistaen, että rakentaa uusia merkityksiä. Tämän tutkimuksen käytännön lähestymistapana on pitää kutakin tekstiä yhtenä lenkinä pitkässä ketjussa, ei täysin itsenäisenä tai omalakisena, mutta ei myöskään täysin kirjoittajan henkilökohtaisista mieltymyksistä riippuvaisena - sekä yhteisen, yliyksilöllisen kulttuurin että sitä omalla tavallaan heijastavan ja muokkaamaan pyrkivän, yksilöllisiä ja ryhmäintressejä osin tietoisestikin toteuttavan yksilön, kirjailijan tuotteena. Näiden erilaisten intressien esille saamiseksi käytetään jatkossa melko tiheää rasteria, joka mahdollistaa myös yksittäisiä kirjoittajia koskevien päätelmien tekemisen. Tekstejä välittömästi, ilman ideologisten taustojen ennakkokartoitusta lähestyvä lukutapa pyrkii jäljittelemään 1800-luvun ideologisesti “viattoman” mutta sosiaalisesti tarkkaavaisen aikalaislukijan kokemusta. Tarkoitus on ollut saada esiin se, millainen kuva aatelista ja aateluudesta näitä ilmiöitä ennestään tuntemattomalle lukijalle kaunokirjallisuuden kautta välittyi.⁷⁸

Kaunokirjallisuuden käyttö historian lähteenä näyttää joillekin keskipolven historioitsijoille⁷⁹ olevan edelleen ylipääsemätön ongelma. Kaunokirjallisuus on olemuksellisesti fiktiota, ei totta - miten sitä voisi käyttää lähteenä, kun historiallista totuutta etsitään? Kuitenkin sanat paperilla ovat harvinaisen todellisia.⁸⁰ Aivan samat ideologiset sisällöt on mahdollista sijoittaa sekä konventionaalisesti “totena” (viranomaisraportit, pöytäkirjat, sanomalehtiteksti!) että “keksittynä” pidettyyn tekstiin - fiktion jopa helpommin, koska kokonaisuus voidaan kaikilta osiltaan rakentaa ideologisen sanoman tarpeisiin, sen optimaaliseksi kuljettimeksi. Fiktiivisyyttä korostava lukusopimus suorastaan takaa, ettei kirjailija joudu “vääristelystään” vastuuseen. Kuitenkin rentoutunut lukija, joka ei ole varuillaan, on jopa alttiimpi

⁷⁷ Suoninen 1993, s. 49.

⁷⁸ Koska tutkimuksessa ei ole pyritty puheaktiteorian tms. mukaiseen lähilukuun, vaan pikemmin keskitytty yksittäisten tunnusobjektien esiintymisen kartoitukseen, olen saatavuus- ym. työekonomisista syistä käyttänyt ruotsinkielisten alkuteosten rinnalla suomennoksia aina silloin, kun niitä on ollut saatavissa. Teos mainitaan tällöin tekstissä suomennetulla nimellä; alkuteoksen nimi käy ilmi liitteessä olevasta teosluettelosta (liite 1).

⁷⁹ Vanhemman polven myönteisenä esimerkkinä Häggman mainitsee J.Teperin Päivärinta-tutkimukset. - Häggman 2001a, s. 18.

⁸⁰ Näin totesi Tuija Pulkkinen 23.4.2001 Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen Osmo Jussilan kunniaksi järjestämässä autonomian aikaa käsittelevässä seminaarissa.

kaunokirjallisuudelle tyypillisten vetoavien emotionaalisten sisältöjen kantamana tulevalle ideologiselle hyökkäykselle, kuin mitä hän olisi kuivaa virkakieltä, detaljipitoista sanomalehtitekstiä tai ideologisesti avoimen julistavaa pamflettia lukiessaan. Kun kaunokirjallisuuden käsittelemät aihealueet lisäksi kattavat koko inhimillisen elämän skaalan, sanoman välittämiseksi tarjoutuu maksimaalinen keinovalikoima, jolloin merkitystä kantavat kokonaisuudet voidaan rakentaa mahdollisimman laajoiksi ja kattaviksi.

Benedict Andersonin nationalismi-teesi omakielisen, koko kielialueen mitassa levitettävän sanomalehdistön välttämättömyydestä yhteisen ja yhtäaikaisen kollektiivisuuden kokemuksen ja kansallisen ryhmäidentiteetin synnylle⁸¹ pätee suurelta osin myös kaunokirjallisuuteen. Kyse on tässäkin laajasta yhteisestä kokemuksesta, joka tosin levittyy päivänkohtaista, lyhytkestoista sanomalehtijulkisuutta pitemmälle aikajanelle: runoja ja romaaneja luetaan ja näytelmiä esitetään vuosikymmeniä, jopa vuosisatoja, ja niiden tarjoama mahdollisuus kollektiiviseen kokemukseen venyy siis kattamaan pitemmän ajan.

Kaunokirjallisuuden synnyttämän kollektiivisen kokemuksen laajuus peittyi helposti lukutapahtuman näennäisen intiimiin, yksityiseen luonteeseen ja “keksittyjen” kuvausten harmittomuuden illuusioon. Tämän päivän perspektiivissä hyvä vertailukohta ovat television suosittu saippuasarjat, jotka nekin rakentavat yhteistä kokemuspohjaa kokonaisille sukupolville. Fiktiivisistä henkilöistä muodostuu välineestä riippumatta ihmisille “yhteisiä tuttavuuksia”, joihin heijastetaan ja joiden uskotaan heijastavan ns. todellisuutta, ja joista muodostettuja käsityksiä helposti yleistetään koskemaan myös ns. todellisuuden ilmiöitä.

Kaunokirjallisuus oli 1800-luvun Suomessa uusi väline, ja siitä tuli nopeasti keskeinen ideologisten sisältöjen välittämisen väylä.⁸² Pääosa alan toimijoista kuului uuteen professionaaliseen, aatelittomaan eliittiin, ja nekin, jotka syntyperänsä osalta eivät kuuluneet, olivat pitkälti sisäistäneet uuden ajan arvot. Kuinka tietoinen poliittinen teko tämä “kaappaus” oli, jää tässä selvittämättä. Nyt käsillä oleva tutkimus pyrkii ainoastaan näyttämään, mitä nuorella kaunokirjallisella foorumilla aateliin ja aateluuteen liittyvän tematiikan suhteen tapahtui, ja sen kautta osoittamaan, miten ihailtavan tarkoituksenmukainen uuden eliitin edeltäjästäan piirtämä kuva oli.

1800-luvun kaunokirjailija operoi ennakkosensuurin olosuhteissa: sitä kritiikkiä, jota sensuuri ei sallinut, emme aikakauden teksteistä löydä, eikä tällä tavoin puutteellisesta aineistosta voi päätellä, millaista se olisi täyden painovapauden vallitessa ollut - aateluuden kuvauksia on siis luettava tiettyjen reunaehtojen kontekstissa. Toisaalta sensuurisäädökset

⁸¹ Anderson 1991.

⁸² Esim Häggman 2001b, s. 1 - 17.

antoivat nimenomaan kaunokirjallisille teksteille melko paljon vapautta. Lainsäätäjän tavoitteena näyttäisi jopa olleen rakentavan yhteiskuntakritiikin kanavoiminen kaunokirjallisuuteen, jolle oli varattu jonkinlaisen varaventiilin tehtävä.

Vuoden 1829 Keisarillinen sensuurisäädös⁸³ kieltää hallitsijahuoneen, maan hallituksen ja perustuslakien halventamisen. Nelisäätyjärjestelmään kuuluvien säätyjen privilegiot laskettiin perustuslakien kategoriaan (ne mm. voitiin kumota vain perustuslain edellyttämässä säätämisenjärjestyksessä eli kaikkien säätyjen yksimielisellä päätöksellä), joten aatelissäädyn olemassolon suora vastustaminen on periaatteessa ollut sensuurin kiellossa. Kielletään myös loukkaamasta hyviä tapoja ja sopivaisuutta, sekä yksityishenkilön kunniaa, mainetta ja yksityisyyttä, säätyyn katsomatta. Sensorin tuli kiinnittää huomionsa ennen kaikkea kirjan henkeen ja tarkoitukseen, perustaen arvionsa sananmukaiseen merkitykseen eikä omavaltaiseen tulkintaan. Vakavamielisiin, hyvää tarkoittaviin pohdiskeluihin oli suhtauduttava suvaitsevaisesti, vaikka ne käsittelisivätkin arveluttavia aiheita. Toisaalta käsketään tekemään ero tieteellisten ja oppikirjojen sekä suurelle yleisölle tarkoitettujen teosten välillä. Historiallisista kuvauksista säädettiin erikseen, etteivät ne saa sisältää Venäjän tai sen kanssa ystävällisissä suhteissa olevan maan hallituksen halventamista; tätä on sovellettu niinkin, ettei venäläistä miehitysarmeijaa sopinut kuvata kovin kielteisessä valossa. Kaunokirjallisuudelle annettiin muita kirjallisuuden lajeja suurempi ilmaisun vapaus, kuitenkin niin, että sensorin oli erotettava toisistaan viaton pila ja vahingollinen totuuden vääristely. Vaikka yksilön kunnia onkin loukkaamaton, oli kuitenkin luvallista yleisin sanakääntein tehdä naurettavaksi tietyn ikäisten, tietyn säätyisten tai tietyissä oloissa elävien ihmisten tyypillisiä vikoja tai heikkouksia. Sensorin ei tullut kiinnittää huomiota siihen, oliko julkaistava materiaali hyödyllistä vai hyödytöntä, vaan ainoastaan siihen, oliko se suorastaan vahingollista. Romaanien ja kertomusten (sukupuolimoraalista) säädyllyisyyttä oli kuitenkin erityisen tarkasti valvottava. Uskonnon halventamista ja ateismin propagointia koskeva kiello ei ulotu kattamaan ateismin kuvaamista ilmiönä: valistusateistisen aatelisten kuvaaminen on siis ollut sallittua.

Keisarillisen majesteetin armollinen asetus painovapaudesta vuodelta 1865⁸⁴ kumosi edellisen lain, säätäen kuitenkin uudessa sanamuodossa suunnilleen samat sisällöt kuin edellinen. Painovapausrikoksen määriteltiin loukkavan uskonoppia, hallitsijaa, kansakuntaa, siveyttä tai yksityistä ihmistä. Herjaukselta ja loukkaukselta suojattiin myös (edelleen “perustuslailliset”) valtiosäädyt ja niiden edustajat valtiopäivillä, ja “herjaus tai loukkaus maan virka- ja palvelusmiehiä tahi käskyläisiä vastaan, heidän virkatoimissansa ja niiden tähden” säädettiin

⁸³ 14.10.1829. Finlands allmänna författningar V.

⁸⁴ Asetus no 27. 18.7.1865. Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetuskokous 1865.

rangaistavaksi, mikä koski yhtä hyvin aatelista kuin aatelitonta virkamiestä. Kiellettiin myös levittämästä valheellista tietoa valtiopäivien tapahtumista sekä virastojen käytänteistä. Yhteiskuntarauhaa sekä kansan luottamusta hallitukseen järkyttävien valheiden levittäminen kiellettiin niin ikään.

Käsillä olevassa tutkimuksessa esiintyvät kirjailijat edustavat paitsi itseään, myös niitä sosiaalisia viiteryhmiä, joihin heidän taustansa vuoksi voidaan olettaa sitoutuneen. Näistä taustoista voi olettaa kumpuavan myös suuren osan heidän yhteiskunnallisista painotuksistaan. Vaikka tutkimuksessa käytetyt kirjailijat periaatteessa ovat kaikille suomalaisille tuttuja, esittelen seuraavassa lyhyesti heidän taustansa.⁸⁵

Kalevalan ja Kantelettaren toimittaja Lönnrot oli Kajaanin piirilääkäri, kansatieteilijä ja kielentutkija, vuosina 1853 - 62 Helsingin yliopiston suomen kielen professori. Sammattilaisen käsityöläisen poikana hän edustaa taustaltaan ruraalia mutta ei talonpoikaista ensipolven akateemista sivistyneistöä. "Kansallisrunoilijan" asemaan kohotettu J.L.Runeberg oli köyhtyneen merikapteenin poika, ylioppilaana samaa vuosikertaa 1822 kuin Lönnrot ja Snellman, kulttuurifennomaani ja koulumies, hänkin ensipolven akateemista sivistyneistöä. Fredrika Runeberg, edellisen puoliso, tyttönimeltään Tengström ja turkulaista sivistyneistösukua, oli aikansa/elämänpiirinsä naisten tapaan itse opiskellen perehtynyt mm. kieliin ja eurooppalaiseen kirjallisuuteen. Pietari Hannikainen oli viipurilainen pikkuvirkamies, lääninmaanmittari, Snellmanin hengenheimolainen ja Kanava-lehden (1845) perustaja. Historian professorina ja yliopiston rehtorinakin vaikuttanut Z.Topelius, syntyisin aatelista tyhjältä Pohjanmaalta, oli Uudenkaarlepyyn piirilääkärin poika, siis akateemisesti koulutettu vähintään toisessa polvessa. "Kansankirjailijaksikin" nimitetty, kirjailijana itseoppinut Pietari Päivärinta joutui 7-vuotiaana kerjuulle, mutta kohosi sittemmin tilanomistajaksi, toimi Ylivieskan seurakunnan lukkarina ja talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustajana, jopa sen puheenjohtajana. Köyhyyden, mielenterveydellisten vaikeuksien ja aikalaisten sekalaisen suhtautumisen varhain murtama Aleksis Kivi oli Lönnrotin tapaan maaseudun käsityöläisen poika, joka kotiseudullaan kiertokoulun käytyään siirtyi Helsinkiin yksityisoppiin ja ylioppilaaksi tultuaan kuunteli muutaman vuoden luentoja yliopistolla, mutta ei koskaan valmistunut tai ollut virassa. Toinen varhain horjuneen mielenterveyden uhri, J.J.Wecksell, vietti hänkin ylioppilaselämää ja opiskelikin, mutta jo 24 vuoden iässä puhjennut mielisairaus katkaisi opinnot. Tuotannossaan naisasiaan keskittynyt tendenssirealisti Minna Canth, käsitellyistä kirjailijoista elämäntavaltaan ainoa sanan varsinaisessa merkityksessä porvarillinen, kävi tyttökoulun ja aloitti Jyväskylässä seminaarin, mutta avioitui ja jätti opinnot kesken. Perheenemännän toimiensa ohella hän avusti

⁸⁵ Kts. esim. Otavan kirjallisuustieto 1990 ja Laitinen 1981, tekstissä mainittujen nimien kohdalta.

paikallisia lehtiä ja leskeksi jäätyään muutti Kuopioon, missä hoiti pitkään isänsä lankakauppaa. Kansanvalistusaatteen kannattaja K.J.Gummerus oli hänkin ensi polven sivistyneistöä, filosofian kandidaatti, Jyväskylän seminaarin opettaja ja nimeään kantavan kustannusliikkeen perustaja (1872). K.A.Tavaststjerna, aatelista syntyperää, suoritti arkkitehdin tutkinnon, mutta antautui vapaaksi kirjailijaksi ja oleskeli pitkiä aikoja ulkomailla. Kotimaahan palattuaan hän toimi mm. Hangon ja Porin ruotsinkielisten sanomalehtien toimittajana. Juhani Aho, fennomaani-realistien henkinen kantaisä, savolainen papinpoika ja akateemista sivistyneistöä siis jo toisessa polvessa, oli ensimmäinen suomalainen ammattikirjoittaja - kirjailija ja sanomalehtimies, Päivälehdien perustajia - ja Järnefeltien piirin tärkeä jäsen. Arvid Järnefelt, kenraali, maaherra Alexander Järnefeltin ja venäläisen aatellisen älymystösuvun tyttären Elisabet Clodt -von Jürgensburgin poika, sai jo nuorena ultraliberaaleja tolstoilaisia vaikutteita äidiltään ja tämän suvulta, opiskeli virkauraa varten mutta tultuaan tolstoilaiseen herätykseen luopui säädynmukaisesta elämäntavasta. Teuvo Pakkala toimi lehtimiehenä Oulussa ja Jyväskylässä, myöhemmin vapaana kirjailijana, ansaiten ajoittain elantonsa myös liikealalla ja kielten opettajana.

I I AATELUUDEN SEMIOTIIKKA

Aateluutta ilmaisevien merkkien erotteleva funktio on ollut kahdensuuntainen: toisaalta ne ovat ilmaisseet yhteisen statuksen kahdelle toisiaan henkilökohtaisesti tuntemattomalle aateliselle, toisaalta erottaneet aatelista ja aatelitonta toisistaan. Jälkimmäisessä tapauksessa on voinut olla kyse joko aatelisen henkilön tietoisesta halusta erottautua (distinktio, eron tekeminen) tai siitä, että aateliseen elämäntapaan ja vaateparteen käytännön syistä kuuluvia ilmiöitä on ryhmän ulkopuolelta tarkkailtu ja opittu pitämään aateluuden merkkinä (eron näkeminen).

Aatelia ilmaisevista merkeistä valtaosa on ollut alunperin visuaalisia, etäältä havaittaviksi tarkoitettuja tunnuksia, joiden ilmeisenä funktiona on ollut tehdä/nähdä ero rahvaan ja ylimyksen välillä. Vasta lähikontaktissa havaittaviksi tulevia eroja on vähemmän, ja ne ovat selvästi nuorempaa kerrostumaa: siltä kaudelta, jolloin suhteellisesti tasa-arvoinen kommunikaatio aatelisten ja aatelittomien (säätty)henkilöiden välillä jo yleistyi. Nuoremmassa kerrostumassa on erotettavissa verbaalinen (mitä ja miten sanotaan), subverbaalinen (kielen valinta, temperamentti, käsitellyt aihealueet eli mistä puhutaan) ja non-verbaalinen (visuaalinen/esineellinen) taso, johon suuri osa vanhemman kerrostuman merkeistä edelleen kuului. Puheeseen liittyviä merkitystasoja on kaunokirjallisessa ilmaisussa voitu jäljentää suoraan, kun taas visuaalinen merkkikieli on täytynyt ”kaksoiskoodata” sanalliseen asuun.

Suuri osa aateluuden erottelevista tunnuspiirteistä on aatelin itsensä käyttöön ottamia ainakin siinä mielessä, että miekat, ratsut, uniformut, kunniamerkit, kartanot jne. ovat eri aikoina kuuluneet heidän toimenkuvaansa ja arkielämäänsä. Tavanomainen hahmotus näkee kyseisten merkkien palvelevan aatelin tarvetta erottautua rahvaasta. Kyseisten esineiden merkkiluonne, erotteleva funktio, on kuitenkin voinut syntyä myös laajan ei-aatelisen enemmistön, rahvaan, porvariston, aatelittoman säätyläistön mielikuvissa. Pienemmät tunnusesineet, vaakuna-aiheet, esi-isien muotokuvat ja sukukartanoiden sisustus taas ovat palvelleet ensisijaisesti aatelin sisäisessä käytössä identiteetin rakentajina sekä myös keskinäisten arvoerojen osoittajina, ja laajentuneet aateluuden yleispäteviksi, aatelittomista erottaviksi tunnuksiksi vasta siinä vaiheessa, kun ei-aatelistekin henkilöt ovat päässeet niitä läheltä havainnoimaan. Osa merkeistä (varsinkin ”aatelinen ulkonäkö”) on ollut pääasiassa ulkopuolisen katsojan silmissä - tai hänen korviensa välissä.

Pintatasolla merkit ilmaisevat yksittäisten ihmisten tai ryhmien yhteiskunnallisen aseman erilaisuutta, aateluutta/ei-aateluutta. Syvimmälle rakenteelliselle tasolle palautettuna kyse voi olla vääryyden/oikeuden tai sarron/vapauden yhteiskunnallisista teemoista, joissa aateluuteen

assosioitua merkki ilmentää kielteiseksi koettua asiointilaa, mutta - erityisesti vanhemman, romantiikan kauden joissakin teoksissa - myös yksilöpsykologisesta jalouden/matalamielisyyden erottelusta, jolloin moraalinen näkökulma kääntyy yhteiskunnan instituutioista yksilön elämänvalintoihin. Näissä tapauksissa aateliin assosioituu yleensä myönteisemmäksi koettu sisältö.

Aateluuden tunnusmerkkien selvästi havaittava yhteys vallan eri lähteisiin - sotilaalliseen ja institutionaaliseen valtaan, aineelliseen ja henkiseen pääomaan - osoittaa aateluuden ja vallan olemuksellista ykseyttä. Primitiivisestä vahvimman, tai aseistetuinman, vallasta on kuljettu kohti yhä hienovaraisempia ulottuvuuksia: 1800-luvun lopulla aatelin jäljelläoleva sosiaalinen valta (sekä ‘yhteisöllisen’ että ‘yhteiskunnallisen’ vallan merkityksessä) näyttäytyy enää diffuusina salonkikäyttäytymisen ideaalin asettamisena.

1. SOTURI

Aatelille yhteiskunnallisissa työnjaossa kuuluneista tehtävistä varhaisin, jo heimoyhteisöjen ajalta juontava ulkoisesta ja sisäisestä puolustuksesta huolehtiminen realisoitui primitiivisimmässä muodossaan aseiden kantamisena. Sotilaallisiin tehtäviin liittyvä merkityskokonaisuus on vanhin ja “alkuperäisin” aateliin liittyvistä; primitiivistä vahvemman oikeutta ja velvollisuutta jo ajalta ennen järjestäytyneitä valtiota ja sen tuottamaa institutionaalista valtaa. Myöhemmin tähän viitekehykseen ovat liittyneet keskiajan ja uuden ajan alun ratsupalveluksen mukanaan tuoma hevosmiehen mielikuva, järjestäytyneen mahtivaltion upseeriuden mukanaan tuoma hierarkia uniformuineen, uuden ajan aseteknologisen kehityksen myötä tuliaseet. Vanhat merkkiryhmät miekasta ja hevosesta alkaen ovat silti säilyttäneet traditionaalisen asemansa 1800-luvulle - ja näihin päiviin asti: miekkasymboliikka on vallan tunnuskuvinäytöksessä edelleen, ja hevosurheilu kantaa edelleen jossakin määrin eliittuurheilun leimaa.

1.1. “Vallan miekka”

Lyömä- tai pistomiekka on esihistoriallisilta ajoilta asti käytössä ollut taisteluase, jota, toisin kuin keihästä, jouta ja tuliaseita, ei ole käytetty eläinten metsästyksen saati teurastukseen. Se on ollut varattu yksinomaan “jaloon” tarkoitukseen: ihmisten - puolustettavan yhteisön, yliherran, valtakunnan tai omien henkilökohtaisten vihollisten - surmaamiseen lähitaistelussa mies miestä vastaan. Alunperin miekka oli sotilaskastin tunnus ja sen monopoli,

joka edusti weberiläistä pakkovaltaa - kuoleman uhkaa - ilmeisimmillään. Myöhemmin se siirtyi sotilasuniformujen pohjalta kehitettyjen siviilivirkapukujen osana uuteen käyttöön, merkitsemään astetta rauhanomaisempaa hallintoviran suomaa pakkovaltaa. Nykytodellisuudessa miekka kuuluu luottoaseman ja palveluvelvoitteen merkinä edelleen upseerin juhlauniformuun ja akateemisen tohtorin (siviili-)juhla-asuun, minkä lisäksi se symboloi valtiollista väkivallan monopolia “esivallan miekkana” mm. poliisin leijonamiekka-tunnuksessa.

Vaikka miekka - uniformuun kuuluvana aseena, jota saatettiin tarvittaessa käyttää jopa itsepuolustukseen - oli 1800-luvun todellisuudessa nykyistä paljon tavallisempi näky, sen merkkiluonne oli jo voittanut konkreettisen tehtävän.⁸⁶ Tappamisen mahdollisuuteen viittaavasta indeksaalisesta merkistä se oli siis muuttunut vallan - ja sen tunnuksen, aateluuden tai viran - symboliksi. Siviilivirkapukuun kuuluvaa miekkaa ei kaunokirjallisuudessa juuri mainita; sitä on siis käytetty puhtaasti sotilaallisen, toki siviileihinkin ulottuvan, käskyvallan symbolina.

Käsitys miekasta väkivallan uhkaan perustuvan mahdin ja henkilökohtaisen käskyvallan symbolina kuului erottamattomasti mielikuvaan aateluudesta. Jo Kantelettaren runossa *Oispa mulla vallan miekka* “vallan miekka, vallan valta” viittaa suoraan aseistuksen ja käskyvallan yhteyteen. Myös *Elinan surmassa* ja *Merestä löydetyssä miekassa* ase assosioituu mahtimiehiin - edellisessä mm. ironisoidaan, miten Klaus Kurki avaa ovenkin miekalla.⁸⁷

Runebergin asenne vuosisatansa keskeiseen vallan ja väkivallan symboliin on niukan kriittinen. *Runoelmien/Dikter* runossa *Det ädlas seger* väkivaltaan turvautuvalla epäoikeudenmukaisella mahdilla, joka sattuu olemaan myös aatelinen, on “miekka valtikkana”. *Vänrikeissä* myönteisempää mahtiin viittaavaa miekkasymboliikkaa sisältyy *Adlercreutz*-runoon.⁸⁸

Romantiikan suosima historiallinen seikkailuromaani puolestaan tarjosi avarat edellytykset miekkailevien sankarien esittelyyn myönteisessä valossa: miekka kädessä puolustettiin omaa ja rakastetun neidon loukattua kunniaa, ja valtakunnan tai säädyn vihollisen kollektiivinen torjuminen omin käsin oli aatelisen soturin ylin kutsumus.

Romantiikan kirjailijoista laajimmin ja monipuolisimmin miekkatematiikkaa sovelsi symbolikieleen yleensäkin mieltynyt Topelius, jolle miekka oli aatelisen soturin erottamaton toveri sekä vertauskuvallisesti että käytännössä: sitä kuvataan toisaalta aateluuden, kunnian ja miehuuden symbolina, toisaalta tappoaseena - mm. 30-vuotisen sodan lähitaistelut - ja urheiluharrastuksen välineenä. *Maamme kirjassa* miekka - jolla aseenkantaja myös lyödään

⁸⁶ Vertaa Wirilander 1974, s. 51 - 52.

⁸⁷ Kanteletar II kirja, runo 245 (rivit 1 - 4). III kirja, runot 8 (rivit 7 - 15, 32 - 34), 69.

⁸⁸ Runeberg SA, s. 7. SA V, s. 305 - 311.

ritariksi - ja haarniska symboloivat varhaisten vuosisatojen soturiaatelia.⁸⁹ *Välskärin kertomusten* ensimmäinen, 1600-luvulle sijoittuva romaani *Miekka ja aura* sisällyttää jo nimeensä miekan aateluuden tunnuksena - kirjailijan sympatiat saavaa talonpoikaistoa, laajemmin ‘kansaa’ puolestaan symboloi rauhaa ja vaurautta tuova aura - ja myös *Mainiemen linnan* veistoskoristelussa miekka symboloi aateluutta. Miekka mainitaan myös ideologisessa yhteydessä: aatelisen velvollisuus on “käytellä miekkaansa kuninkaan palveluksessa”.⁹⁰ 1700-lukuisessa *Porvariskuninkaassa* miekkatematiikan avulla kuvataan aggressiivista, kuitenkin pohjimmiltaan rehtiä temperamenttia: kuumaverinen aatelinen on hanakka vetämään embleemisen miekkansa esiin aseettomien - mutta kopeilevien! - porvarienkin parissa; sen sijaan talonpoikien parissa saman miehen malti ulottuu pitemmälle kuin “kädestä miekan kahvaan”. Neidon kunniaa ritarillisesti puolustaessaan hän tulee tappaneeksi miekallaan. Myöhemmin huomautetaan, että miekka on maan puolustamista, ei kahakointia varten.⁹¹

Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa, Välskärin ohella Topeliuksen tunnetuimmassa “aateluusromaanissa”⁹² miekalla on monikertainen symbolitehtävä. Aessori von Littow, joka tosiasiallisesti on alhaista sukuperää, kuvataankin soturisuvun ensimmäiseksi “miekkaan tarttumattomaksi” jäseneksi. Suvun perintömiekat, alkaen ensimmäisen Littowin liettualaisesta sapelistasta, ovat tallella Viheriässä kamarissa, jonne suvun menneisyyden salaisuudet muutenkin keskittyvät, ja jossa aatelisesta syntyperästään selville pääsevä arkkitehti Lithau ottaa tuntumaa sukunsa traditioihin. Hän aikoo hämmäntää hiillosta seinältä ottamallaan kultakoristeisella miekalla. Moderni mies joutuu luopumaan ironisesta asenteestaan - “jos olet hyvää terästä, sietänet hieman tulta - - ja ellet ole, mitä hyötyä on silloin sinun säilyttämisestäsi?” - kun miekan kosketus äkkiä herättääkin hänessä uinuvat ylpeät soturivaistot.⁹³ Hieman samaan tapaan miekan ja aatelisen mielenlaadun symbolinen yhteys näytetään myös keskiajalle sijoittuvassa *Jungarin tarussa*: kun aatelinen nuorukainen polvistuu piispan edessä eli alistuu kirkon määräysvaltaan, puristava miekkavyö kirpoaa ja suvun miekka, “Jungarin teräs”, putoaa maahan.⁹⁴

Vernan ruusuissa miekkailu on toisaalta aateliselle sopivaa seurustelu-urheilua, toisaalta vanhojen sotaisten vaistojen valtaan antautuvan kapteeni Mörkin ja päähenkilön kaksintaistelussa veristä totta. *Tähtien turvateissa* miekkatematiikkaan tulee vielä yksi lisäsävy:

⁸⁹ Topelius 1875, s. 293 - 294.

⁹⁰ Topelius KT I, s. 615, 745.

⁹¹ Topelius KT II, s. 587 - 591, 640, 733 - 744, 788 - 793.

⁹² Esim. Wirilander 1972, s. 400 - 401.

⁹³ Topelius KT IV, s. 229 - 233, 275 - 276, 281 - 282.

⁹⁴ Topelius KT VI, s. 258.

se on aateliselle kantajalleen miehuuden tunnus. Miekkailutaidon katsotaan kuuluvan aateliselle. *Jungarin tarussa* miekka symboloi aatelista soturikutsumusta - “syntynyt kantamaan miekkaa sivullansa” - ja liittyy siinäkin väärään väkivaltaan sekä kaksintaistelun teeman kautta että piispan moittiessa aatelia siitä, miten miekka on näiden laki. Jopa aatelisella pikkupojalla on siro pikkumiekka.⁹⁵

Kiven *Leossa ja Liinassa* teräaseet symboloivat Liinaan rakastuneen aatelittoman Leon silmissä tytön aatelista syntyperää hieman surkuhupaisan humoristisesti värityksen: “Vaakunoita, kilpiä, keihäitä ja miekkojahan kiiltää ja kalisee hänen polviluvussansa.” *Canziossa* taas “miekastelo” on aateliselle päivittäistä huvia, joskus traagisin seurauksin.⁹⁶

Wecksellin Nuijasodan aikaan sijoittuvassa *Daniel Hjortissa* miekat ja sotaliput toimivat aateluuden tunnuksina jälleen sekä konkreettisesti että symbolisesti. Uskollisuudenvala vannotaan miekkojen kautta, ja niiden avulla puolustetaan säädyn kunniaa. Miekka toimii siis symbolina. Aateluuden merkinä miekka myös saadaan symbolisesti hallitsijalta: “Kuninkaaltani sain tämän miekan, ja hänen puolestaan se lyököön elämäni loppuun saakka.”⁹⁷

Realismin kauden aikalaiskuvauksissa miekka on sotilaspukuun ja -elämään kuuluva seremoniallinen jäännös aiemmilta ajoilta. Tavaststjernan kertomuksessa *En allmän gunstling* koreilevan upseerin ulkoasuun kuuluu sapeli, hänen elämäntapaansa aseharjoitukset muun ruumiinkulttuurin osana.⁹⁸ Paremmiin aikalaiskuvauksista tunnetun Järnefeltin historiallisessa, 1600-luvulle sijoittuvassa draamassa, *Samuel Croëllissa* miekka on aateluuden arkipäiväinen tunnus ja kaksintaistelun väline.⁹⁹ Kätketyksi omaelämäkerrallisessa *Helenassa* miekka mainitaan uniformun osana ja *Veneh’ojalaisissa* koululapset saavat everstin pojan avulla tämän isän vanhan miekan leikkeihinsä¹⁰⁰ - pasifisti-egalitaristi Järnefelt siinä tietoisesti alentaa muinaisen sota-aseen ja vallan tunnuksen “vain” lasten leikkikaluksi.

1.2. Tuliaseet

Siinä missä miekka oli kunniallisen miehen kädessä kunniallinen ase, sotilashyveideiden tunnus ja viattomien turva, siis suojelevan vallan symboli, tuliaseet, jotka olivat osin sotilas-, osin metsästysaseita, saivat paljon kielteisemmän merkityssävyn. Laajemmin

⁹⁵ Topelius KT V, s. 572 - 575, 619, 626 - 627, 689. KT VII, s. 389, 438. KT VI, s. 191, 202 - 206, 229, 291.

⁹⁶ Kivi 1984, s. 352 (sitaatti), 370 ja 365 - 428 passim.

⁹⁷ Wecksell 1981, näyttämöohjeet s. 5, 8 - 12 ja passim.

⁹⁸ Tavaststjerna 1924a, s. 295 - 305.

⁹⁹ Järnefelt 1899, s. 116, 164.

¹⁰⁰ Järnefelt 1902, s. 279, 283. Järnefelt 1916, s. 65.

kehitellyissä yhteyksissä ne ovat silmittömän, tai ainakin tarpeettoman, tuhoavan väkivallan välineitä ja symboleja.

Tuliaseiden metsästysfunktio mainitaan yleensä vain ohimennen. Kiven *Kihlauksessa* Eeva-emännöisijän “herrat” ammuskelevat tosin huvikseen, mutta lähinnä metsästystarkoituksessa, ja Tavaststjernan *Pikku Karl* ihailee isänsä metsästysaseita.¹⁰¹ Metsästys ja raaka väkivalta samastuvat eläinsuojelija-Topeliuksen Välskärin *Iltamyrskyihin* sisältyvässä kuvauksessa inhottavasta ampuma-aseleikistä, jossa uhmakas nuori aatelismies huvikseen ampuu sisarpuolensa lemmikkikaritsan. Muu perhe toki tuomitsee teon vähintään epäritarilliseksi.¹⁰² Tuliaseiden sotilaallisen funktion historioitsija Topelius tuo esiin ideologisesti melko neutraaleissa yhteyksissä. Myöhäiskeskiaikaisessa *Jungarin tarussa* ammutaan vielä jousella, mutta suurinta tuhovoimaa edustaa jo ruutikellari, samoin Välskärin *Sinisissä*.¹⁰³ 1700-luvulle sijoittuvissa Välskärin *Iltamyrskyissä* sekä *Vernan ruusuissa* aatelisiin sotilastaitovaatimuksiin luetaan miekkailun ohella pistooleilla ampuminen.¹⁰⁴

Realisteille ampuma-ase oli metsästyskäyttönsä ulkopuolella ihmisiin kohdistuvan vahingonteon, murhien ja itsemurhien väline: tuhon ja epätoivon vastenmielinen symboli. Aho liittää tuliaseet matalamielisimpiin aatelisiin henkilöihinsä. Lastussa *Niemen äijä* huonosti käyttäytyvä, öykkärimäinen aatelinen seurue ammuskelee talonpoikaisen pieneläjän mökin seutuvilla tappaen kesyn jäniksen - intertekstuaalinen alluusio Topeliuksen vastaavaan kuvaukseen? - ja särkien oven yläpuolelle kiinnitetyn “vaakunan”. *Tuomiossa* typeräksi ja omahyväiseksi kuvattu idealistinen aatelisnuorukainen teloittaa ampumalla itseään vanhemman ja arvokkaamman vaikkakin aatelittoman henkilön, jonka valtioviisaat kompromissit eivät tyydytä hänen naiivia intomieltään.¹⁰⁵ Järnefeltin *Veljesten* velkaantunut aatelinen uhkaa ampua itsensä, jos ei saa perheeltään rahaa velkojen maksuun, ja *Helenessa* eräs sukupuolitaudin saanut kaartilainen ampuu itsensä häidensä aattona.¹⁰⁶

1.3. Kaksintaistelu

Aatelismiehen henkilökohtainen kunnia oli abstrahoitunut sotilaskunniasta: siinä oli kyse fyysisestä ja henkisestä rohkeudesta vaatia itselleen fyysistä ja henkistä

¹⁰¹ Kivi 1984, s. 233. Tavaststjerna 1962, s. 63, 69 - 72.

¹⁰² Topelius KT III, s. 487 - 496.

¹⁰³ Topelius KT VI, s. 322. KT I, s. 213 - 228.

¹⁰⁴ KT III, s. 637 - 638. KT V, s. 619.

¹⁰⁵ Aho KT VI, s. 31 - 40. KT X, s. 689 - 694.

¹⁰⁶ Järnefelt 1900, s. 244. Järnefelt 1902, s. 274.

loukkaamattomuutta. Kunnian käsite liitettiin kaunokirjallisissa kuvauksissa erityisesti aateliin, sotilassäätyyn.¹⁰⁷ Suvun menneitten ja nykyisten - kenties tulevienkin - miesten kunniaa koostui suvun kunnia, jota voitiin toki loukata myös sukuun kuuluvaa naista loukkaamalla. Oma ja suvun kunnia puolustettiin kaksintaistelussa - toisin kuin mannermaisissa (esim. Dumas vanhempi) kaunokirjallisissa kuvauksissa, yleensä miekoin. Kaksintaistelua voidaan pitää aatelismiehen kunnian indeksaalisenä merkinä. Sellaisena se liittyy soturiutta ja sitä kautta sotilaallista valtaa symboloivaan merkkien kokonaisuuteen. Sen sijaan saksalaisen ylioppilasmiekkailun perinteeseen kuulunut taisteluissa saatujen “kunniakkaitten arpien” - indeksejä nekin - ihannointi¹⁰⁸ ei näytä juurtuneen suomalaiseen todellisuuteen.

Aikaisemmille vuosisadoille sijoittuvissa romanttisissa seikkailuissa kaksintaistelun teema on itseoikeutettu jo tunnepitoisen hyvittämisen aspektinsa vuoksi. Sen sijaan 1800-luvun aikalaiskuvauksissa se ei enää viittaa reaali maailman ilmiöön. Kaksintaistelun historiallisella idealla kuvataan kuitenkin olevan vankka sija myös 1800-luvun aatelisten, erityisesti upseerien mielenmaisemassa. Toisaalta siihen aletaan jo suhtautua anakronismina: ‘nontekstinä’ ironisoiden.

Instituutiona kaksintaistelu oli osittain toverikurin ilmentymä: asiat selvitettiin mieskohtaisesti, oikeuslaitoksen ulottumattomissa. Se toimi myös pikaoikeutena: esim. neidon kunniaa loukannut saattoi hyvittää tekonsa taistelemalla tämän suojelijan kanssa. Vain aatelisten katsottiin uskottavasti kykenevän omatoimiseen kurinpitoon - olihan kyseessä sääty, josta oikeutta jakavat viranomaisetkin perinteisesti rekrytoitiin. Toisaalta aateli oli ainoa sääty, jolla katsottiin olevan erityinen “säätykunnia” puolustettavaan. Muiden säätyjen edustajien vastaavat edesottamukset käsiteltiin tavallisina tappoina tai tappeluina; tosin myös aatelinen kaksintaistelu oli periaatteessa laitton. Eurooppalaisessa kaunokirjallisuudessa (Dumas jälleen) usein korostettuja rituaalinomaisia taistelusääntöjä suomalainen kaunokirjallisuus ei tunne, kenties siksi, että kuvatut kaksintaistelut käytiin miekoilla, ei ampuma-asein, jolloin sekundanttejakaan ei välttämättä tarvittu.

Romanttisen historiallisen seikkailukertomuksen, erityisesti 1700-luvulle sijoittuvien kuvausten, kaksintaistelujen keskeinen motiivi oli luonnollisesti neidon kunnia. Niin Hannikaisen *Serkuksissa*, Topeliuksen Välskärin *Kapinassa omaa onneaan vastaan*, *Siniset* ja *Porvariskuningas* -romaneissa (viimemainitussa viitataan myös kaksintaistelun laittomuuteen: neidon ritari joutuu lähtemään maanpakoon), *Vernan ruusuissa* ja *Tähtien turveteissa* kuin

¹⁰⁷ Myös Wirilander 1974, s. 71 - 73.

¹⁰⁸ Elias 1997, s. 92 - 112.

Gummeruksen *Entisen vanhan palvelian salaisuudessa* taistellaan neidon loukkaajaa vastaan.¹⁰⁹ Miehisen aatelis- tai ritarikunnian puolustaminen kaksintaisteluin kuului vanhempaan aikaan: Topeliuksen *Jungarin tarun* keskiaikaiseen ja *Tähtien turvattien* sekä Järnefeltin *Samuel Croëllin* 1600-lukulaiseen maailmaan. Jälkimmäisessä aateliton nimihenkilö suostuu kunniaaisteluihin vasta pakon edessä; sitä ennen kirjailija käyttää häntä pasifististen aatteidensa äänitorvena.¹¹⁰

Topeliukselle kaksintaistelu oli myös aatelisen mielenlaadun yleinen symboli, siis puhtaassa merkkikäytössä.¹¹¹ Negaation avulla vahvistettuna sen symboliikka palvelee *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa*, jossa aateliton petturikreivi Spiegelberg väistää raukkamaisesti tarjottua kaksintaistelua, vaikka ilmoittaakin kunniaansa loukatun.¹¹² Topelius valistaa (?) myös kaksintaistelun historiasta: *Maamme kirja, Lukemisia lapsille* -sikermän *Blankan ratsastaja* sekä *Jungarin taru* viittaavat keskiaikaisiin turnajaisiin kaksintaistelun varhaismuotona. Viimemainitussa kirjailija tuo esiin myös syyn kaksintaistelujen kieltämiseen: niissä tuhlantuu asekuntoisia miehiä, joita tarvittaisiin maan puolustamiseen.¹¹³

Kielteisimmässä valossa kaksintaistelu esitetään keinona, jolla kopeileva aatelinen saattoi korostaa ylempää säätyasemaansa. *Sigrid Liljeholmissa*, Fredrika Runebergin nuijasotakuvauksessa, aatelinen tarjoaa kaksintaistelua leikkillisesti loukkauksen hyvitykseksi myös aatelittomalle.¹¹⁴ Wecksellin *Daniel Hjortissa* esitetään kireänä draamana sama kohtaus: Juhana Flemingin ja Hjortin kaksintaistelu ei olisi kunniallinen, koska jälkimmäinen ei ole aatelinen, minkä tämä tietenkin kokee veriseksi loukkaukseksi.¹¹⁵ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* kaksintaistelun traditiota nontekstualisoidaan, tehdään naurettavaksi esittämällä koominen uhittelukohtaus, jossa aatelinen nuorukainen mitättömästä syytä vaatii vanhan kunniaakoodin mukaista hyvitystä aatelittomalta¹¹⁶.

Kiven aateliskuvauksissa huumori ja tragedia leikkaavat toisiaan usein tavalla, joka antaisi ounastella Kiven itsekin pohtineen - vielä nykyäänkin silloin tällöin esitettyjä - arveluita mahdollisesta aatelisesta verenperinnöstään. Suhde kaksintaisteluun on ambivalentti. *Karkurien* aatelist puhuvat kaksintaisteluista niin ehtimiseen,¹¹⁷ että se vaikuttaa ironialta, jolloin kyse on

¹⁰⁹ Hannikainen 1848, s. 55. Topelius KT I, s. 468 ja 479 - 480. KT II, s. 108 - 110, 733 - 744, 788 - 793. KT V, s. 626 - 627, 689. KT VII, s. 364, 431. Gummerus 1898, s. 192 - 211 passim.

¹¹⁰ Topelius KT VI, s. 202 - 205. KT VII, s. 428, 431, 713, 751. Järnefelt 1899, s. 71.

¹¹¹ Mm. Välskären *Vaasan prinsessa ja Iltamyrskyjä* (Topelius KT III, s. 241, 579, 624), *Suomen herttuatar* ja *Vernan ruusut* (KT V, s. 93 - 94, 621, 663).

¹¹² Topelius KT IV, s. 306 - 311.

¹¹³ Topelius 1875, s. 293 - 294. KT X, s. 198 - 209. KT VI, s. 146, 212.

¹¹⁴ Runeberg 1983, s. 114 - 116.

¹¹⁵ Wecksell 1981, s. 80 - 81.

¹¹⁶ Gummerus 1970, I osa s. 58 - 63.

¹¹⁷ Kivi 1984, s. 177, 181, 187, 202, 219, 222 - 223.

nontekstualisoivasta symbolimerkityksestä. Myös *Selman juonissa* kaksintaistelun mahdollisuuteen viitataan avoimen parodisessa sävyssä - “kuin oikea Gallian sankari”.¹¹⁸ *Canziossa* “miekastelo” esitetään sekä humoristisesti että arvokkaana, rituaalisena suvun ja mieskohtaisen kunnian puolustamisen traditiona - kunnian indeksinä siis - jolla kuitenkin on traagisia seurauksia: ystävä surmaa ystävänsä aito shakespearelaisen tapaan.¹¹⁹ Realistien aikalaiskuvauksissa anakronismia osoittava, nontekstualisoiva ironia/parodia oli ainoa kaksintaisteluajatuksen kuvaukselle varattu sävy, josta poikkeaa - vielä “modernimpaan” suuntaan - vain Ahon *Hellmanin herra* -lastun aatelisen kapteeni Stålhammarin kuivakka asenne, joka on ymmärrettävä aatelisen kunniakoodin antitekstiksi: hän ei aio turvautua kaksintaisteluihin, vaan lupaa haastaa kunniaansa loukanneen suoraan käräjille, ja kelpuuttaa lopulta hyvitykseksi hienot päivälliset.¹²⁰ Tavaststjernan *Affärer* taas kommentoi tätä aateluuden symbolia koomisena kunniahienosteluna: “Sådant där högre hederssnåbber! Låt gubben lugna sig! - - Du är ju galen! En sådan där, som tycker sig vara spanjor! Det är ju fånigt, löjligt, barockt!”¹²¹ Järnefeltin *Veljekset* ja *Minun Marttani* taas esittelevät nykyaikaisen mielenlaadun omaksuneen aatelmiehen, joka kuitenkin kehittelee, atavististen ajatustensa epäajanmukaisuudesta tietoisena, mielessään kuvitteellista kaksintaistelutilannetta.¹²² *Helenessa* kaksintaistelun kunniakas traditio on läsnä kaartilaisten mielikuvissa, mutta elävää käytäntöä se ei enää ole; sama pätee *Veneh’ojalaisissa* esitettyihin upseereihin.¹²³ Moderniksi ja rationaaliseksi itsensä tuntevassa 1800-luvun jälkipuolen maailmassa kaksintaisteluille ja “neidon kunnialle” ei siis enää ole sijaa, vaikka se *Vanhempieni romaanin* todistuksen mukaan olikin vielä teoreettisena olemassa.¹²⁴

1.4. Ratsastus

Aateli oli ratsastava sääty jo ratsupalveluksen ajoilta asti: ratsupalvelus oli uuden ajan ensi vuosisadalle asti ainoa ei-hengellinen tapa hankkia verovapaus - eli maallinen rälssi eli varhaistyyppin ei-perinnöllinen “aateluus”. Kuten Topelius *Maamme kirjassa* toteaa,¹²⁵ ratsupalvelus siis alunperin teki aatelisen. Hyvä ratsuhevonen oli aateluuden luonteva symboli -

¹¹⁸ Kivi 1984, s. 689.

¹¹⁹ Kivi 1984, s. 365 - 428 passim, erit. 370 (humoristinen sävy), 390, 395 - 397, 404.

¹²⁰ Aho KT III, s. 30 - 47.

¹²¹ Tavaststjerna 1924b, s. 163.

¹²² Järnefelt 1900, s. 128 - 132. Järnefelt 1927c, s. 50 - 51, 90.

¹²³ Järnefelt 1902, s. 203, 271 - 272. Järnefelt 1916, s. 216 - 217.

¹²⁴ Järnefelt 1986, s. 193.

¹²⁵ Topelius 1875, s. 292.

oltuaan aiemmin ratsupalveluksen indeksaalinen merkki. Ruotsinkielisessä tekstissä jo aatelista merkitsevistä sanoista vanhempi, ‘riddare’ - suomen ‘ritari’ - eli ‘ratsastaja’, on kantanut mukanaan tätä kontekstia, samoin samaan sanueeseen kuuluva ‘ridderlig’. - Suomessa muuten ‘ritarillinen’ on yhä jossain määrin käytössä ‘kohteliaan’ - nimenomaan naisille kohteliaan miehen - synonyyminä, kun taas Ruotsissa vastaavan sanan on lähes syrjäyttänyt hovielämään assosioituva sukupuolineutraali ‘hövlig’, ilmeisesti 1700-luvun vahvan hovikulttuurin myötä. Suomessa ei ole koskaan ollut pysyvää hovia, joten seremoniallinen kohteliaisuus kiinnittyy edelleen vanhempaan ratsupalveluskontekstiin.

Aatelisen ratsu oli yhtä jalo kuin isäntänsäkin. Sandelsin “jalo ratsuni Bijou” tunnetaan jopa nimeltä¹²⁶ - kuten 1900-luvulla marsalkka Mannerheimin hevoset. Myös aatelisten ajopelit vetohevosineen olivat yleensä komeat. Sekä hevoset varusteineen että vaunut¹²⁷ merkitsivät varsinkin vanhempina aikoina myös huomattavaa varallisuutta.

Keskiajalle ja paikoin vielä 1600-luvullekin sijoittuvissa kuvauksissa aatelista mahtimestä saattaa - usein kielteisessä sävyssä väki- ja mielivallan ikonina kuvattu - ratsumiesseurue. Kantelettaren *Elinan surmassa* kuvataan Klaus Kurjen satapäistä, komeasti varustettua miesjoukkoa, jolla on upeat hevoset. Myös runossa *Kaarle herttuan sotaretki Suomeen* mainitaan aseistettu ratsumiesjoukko.¹²⁸ Topeliuksen Välskärin 1600-luvun *Kapinassa omaa onneaan vastaan*, samoin *Tähtien turvatit* kuvaavat ratsumiesseurueen (= aatelin) väkivaltaista, piittaamatonta käytöstä vähäisempiä kulkijoita kohtaan.¹²⁹ Keskiaikaan sijoittuvassa *Jungarin tarussa* samoin kuin Järnefeltin 1600-lukulaisessa *Samuel Croëllissa* ratsumiesseurueet kuvataan pieniksi yksityisarmeijoiksi,¹³⁰ jolloin ne merkitsevät (indekseinä/symboleina) aatelin pyrkimystä pitää itsellään/omia itselleen valtiolle kuuluvia sotilaallisen mahdin käytön oikeuksia.

Runebergin *Vänrikki Ståhlin tarinoissa* - vaikkapa “aukkoja katsellen” ratsastava upseeri on perusnäky.¹³¹ Myös Topeliuksella aatelius ja ratsastustaito kuuluvat symbolinomaisesti yhteen.¹³² Aatelisuuden ja ratsupalveluksen indeksaalinen yhteys korostuu 30-vuotisen sodan kentiltä alkavissa Välskäreissä; *Kapinassa omaa onneaan vastaan* kuvaa myös aatelisen upeita varusteita, kirjailtua satulaa ja hopeajalustimia kun taas *Sinisissä* aatelista

¹²⁶ Runeberg SA V, s. 157 - 163.

¹²⁷ Åström mainitsee ajopelien ohella satulat tärkeänä aatelisena esinetyyppinä. - Åström 1993, s. 121 - 125.

¹²⁸ Kanteleter, III kirja, runot 8 (rivit 7 - 15), 64 (r. 104 - 106).

¹²⁹ Topelius KT I, s. 412. KT VII, s. 21 - 23, 86.

¹³⁰ Topelius KT VI, s. 23 - 24, 37, 126, 145. Järnefelt 1899, s. 72.

¹³¹ Runeberg SA V, s. 89 - 311 passim.

¹³² Esim. *Kuninkaan hansikas* (KT IV, s. 5 - 218 passim), *Tähtien turvatit* (KT VII, 358, 428, 438, 583 - 584 ja passim), *Kaarle kuninkaan metsästys* (KT VIII, 133 - 223 passim).

upseeria ja hänen hevostaan sitoo mystinen kohtalonyhteys.¹³³ *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* ratsastustaidolle on varattu voimakas positiivinen merkitysarvo: muuten kömpelöksi ja “epäaateliseksi” kuvatun Winterloon aateluutta vaikkapa sirostelevan Spiegelbergin rinnalla alleviivaavat hyvä ratsastustaito ja vankka hevostuntemus.¹³⁴

Romanttisissa seikkailukertomuksissa ratsastustaito ja -harrastus kuvaa myös aatellisnaisten raisua luonnetta. Topeliuksen Välskärin *Porvariskuninkaassa* aatelismiehen vaimoksi päätyvä porvarintytär Ester Larsson osoittaa myötäsyttyistä “aateluuttaan” ratsastamalla hurjasti omin luvuin lainatulla hevosella ja *Hangon silmässä* ratsastus, oman tallirengin avustuksella, kuuluu jopa aatellisnaisen kasvatukseen.¹³⁵ *Jungarin tarun* keskiaikaisessa miljöössä ratsastaminen kuvataan niin naisille kuin miehille luontevimmaksi matkustustavaksi, johon harjaannuttiin lapsesta pitäen.¹³⁶ Vielä Järnefeltin *Helenessakin* sekä tyttö että poika harjoittelevat ratsastusta; se luonnistuu työltä paremmin, minkä poika erityisesti kokee käyvän aatelismiehen kunnialleen.¹³⁷

Ratsastus aatelliselle kuuluvana taitona ei hiipunut realistienkaan käsissä. Tavaststjernan *I förbindelser* päinvastoin mainitsee ratsastusharrastuksen leimallisesti aatellisena merkkipiirteenä, joka tosin kuuluu salaperäiselle aatelittomalle miehelle, *Kovina aikoina* -romaanin kapteeni evp. kasvattaa tilallaan hienoja ratsuhevosia, ja myös Ahon *Hellmanin herran* kapteeni evp. on hevostuntija.¹³⁸ Järnefelt kirjaa lapsuutensa pietarilaisia ratsuparaatimuistoja niin *Helenessa*, *Hiljaisuudessa*-novellikokoelman *Pelastetuissa* kuin *Vanhempieni romaanissa*, jossa ratsastustaito todetaan tsaarinupseerille välttämättömäksi.¹³⁹ Pakkalalla ratsastus kääntyy sävyltään kokonaan kielteiseksi aateluuden symboliksi: *Pieni elämäntarina* ironisoi, miten tyhmänylpeä “von ...” kuvaannollisesti “ratsastelee” nokkelilla lainalauseilla.¹⁴⁰

1.5. Kannukset

Koska kannukset¹⁴¹ vielä nykyäänkin voidaan kuvaannollisesti “ansaita”, ne ansaitsevat tässäkin oman alaluvun. ‘Kannusten ansaitseminen’ on alkuaan tarkoittanut juuri aateloitumista: täysivaltaisen ritarin aseman arvoiseksi osoittautumista. Niinpä kannusten ja

¹³³ Topelius KT I, s. 25 -26 (alkuperä), 370 - 372 (loistovarusteet). KT II, s. 112 - 113.

¹³⁴ Topelius KT IV, s. 235 - 241, 260 - 266.

¹³⁵ Topelius KT II, s. 769 - 773. KT VIII, s. 640.

¹³⁶ Topelius KT VI, s. 27 - 28, 39 - 41, 196 - 197, 223 - 224, 262.

¹³⁷ Järnefelt 1902, s. 25 - 34.

¹³⁸ Tavaststjerna 1924a, s. 67 - 123 passim. Tavaststjerna 1983, s. 36 - 45. Aho T III, s. 58.

¹³⁹ Järnefelt 1902, s. 330 - 331, 334. Järnefelt 1927a, s. 270 - 277. Järnefelt 1986, s. 175 - 178.

¹⁴⁰ Pakkala 1922, s. 84 - 88.

¹⁴¹ Åström mainitsee hopeakannukset konkreettisena esinetyyppinä. - Åström 1993, s. 119.

aateluuden symbolinen yhteys on erittäin vahva. Kuitenkin aihe esiintyy kaunokirjallisissa kuvauksissa varsin harvoin - kenties siksi, ettei käsitys aateluudesta jonakin ansaittuna ollut 1800-luvulla erityisen populaari?

Topelius palaa *Maamme kirjan* historiakuvauksessa ritariuden lähteille keskiaikaan, jolloin ritarin piti aivan konkreettisesti ansaita kannuksensa.¹⁴² *Jungarin tarussa* kannukset kuuluvat keskiaikaisen ritarin ulkoasuun.¹⁴³ Välskärin *Kuninkaan sormuksessa* taas käytetään ilmausta ‘ansaita kannukset sodassa’ yhtäaikaa konkreettisenä ja abstraktina, symbolisena.¹⁴⁴ Kantelettaren *Elinan surmassa* kannukset mainitaan ivallisesti aatelista kohtaavan oikeutetun rangaistuksen yhteydessä: helvettiin tuomitusta Klaus Kurjesta näkyvät enää kannukset.¹⁴⁵ Kiven suhde aiheeseen on ironinen, nontekstualisoiva: *Leossa ja Liinassa* aatelinen kilpakosija on “öljyviiksinen, - - kilisevä, helisevä herra”, jonka kilinä epäilemättä viittaa kannuksiin.¹⁴⁶

Realistien (ohut) suhde kannuksiin on joko toteavan arkipäiväinen - Tavaststjernan *Kovissa ajoissa* ja Järnefeltin *Helenassa* kilisevät kannukset kuuluvat upseerin uniformuun - tai ankaran tuomitseva: Pakkalan *Pienessä elämäntarinassa* vanhanajan sortoa henkivä aatelishahmo määrittyy olennoksi, jolla on “kilisevät kannukset kiiltoahkasaappaissa, ruoska kädessä”.¹⁴⁷

1. 6. Metsästys

Metsästy, yleensä ratsun selässä, kuului aatellisen maanomistajan yksinoikeuksiin läänitystiluksilla ja kartanoitten mailla; vastaavasti metsästysoikeus ja -harrastus toimii aateluuden erottelevana merkinä.¹⁴⁸ Käsitys metsästyksestä tyypillisenä aatellisenä huvina läpäisee koko 1800-luvun kaunokirjallisuuden.

Runebergin *Hirvenhiihtäjissä* jo perustilanne ottaa esiin metsästyksen teeman: väki pohtii, onko oikein, että aatellisella isännällä on yksinoikeus metsästyksen. *Nadeschdassa* taas aatellismiehet harrastavat hienostunutta (ainakin kallista ja siten eksklusiivista) välineurheilua, haukkametsästyä.¹⁴⁹ Topeliukselle metsästy on toisaalta aatelluuteen liittyvä klisee, sovinnainen aihe, jota juoni ei varsinaisesti motivoi tai tue - siis sopimukseen perustuva

¹⁴² Topelius 1875, s. 293 - 294.

¹⁴³ Topelius KT VI, s. 229, 233, 246.

¹⁴⁴ Topelius KT I, s. 25 - 26.

¹⁴⁵ Kanteletar III kirja, runo 8 (rivit 382 - 383).

¹⁴⁶ Kivi 1984, s. 348.

¹⁴⁷ Tavaststjerna 1983, s. 25 - 26. Järnefelt 1902, s. 279, 283. Pakkala 1922, s. 91.

¹⁴⁸ Åströmin mukaan metsästysetki itse asiassa oli tilanne, jossa aatelliset ja rahvaan edustajat saattoivat tulla läheiseenkin kosketukseen. - Åström 1993, s. 254 - 256.

¹⁴⁹ Runeberg SA II, s. 39 - 46. SA IV, s. 89 - 101.

aateluuden symboli,¹⁵⁰ toisaalta osa aatellisen arkielämän kuvausta, jossa metsästys on seurausta aateluudesta, siis sen indeksaalinen merkki; esim. *Kuninkaan hansikkaassa* Rautasaaren perhe metsästää ja kalastaa kotitarpeiksi.¹⁵¹ Välskärin *Kapinassa omaa onneaan vastaan* esittelee metsästyksen rauhan kannalle asettuneiden aatellisten ainoana maalaishuvina; teeman alleviivauksena Mainiemen kartanon seinillä roikkuu trofeina eläinten sarvia. *Noita-akassa* metsästystä harrastavat myös aatellisnaiset. *Iltamyrskyissä* metsästys esitetään painokkaasti julmuutena: eläinsuojelija Topelius lataa täyslaidallisen aatellista huvimetsästystä vastaan.¹⁵² Harrastus jatkuu 1800-luvun kontekstissa: myös Kiven *Kihlauksen* ”herrat” metsästävät, ja Gummeruksen *Palkinnossa* talonpojan tupaan pyrkivä rikollinen hyödyntää tätä aateluuden koodia: esiintyy metsästysretkellä olevana aatellisena nuorenherrana.¹⁵³

Realisteista Tavaststjernerin käsitys metsästyksestä aatellisena harrastuksena heijastaa kirjailijan omia lapsuusmuistoja: *Pikku Karlin* kodin seinillä roikkuu metsästysaseita ja trofeita, samoin *Affärer*-näytelmän kartanossa.¹⁵⁴ *Lapsuudenystävissä* ja *I förbindelser* -novellissakin sävy on toteava.¹⁵⁵ Myös Järnefeltin suhde metsästykseseen on käytännöllinen: *Veljesten* tyhjääntoimittaja-aatelliset harrastavat metsästystä ja purjehdusta, ja *Veneh’ojalaisten* alussa nähdään astetta symbolisempi tiluksillaan metsästelevä kartanoherra.¹⁵⁶

Sen sijaan Aho kantaa realistien aatellispaheksunnan lippua korkealla. Lastu *Hektor II* kertoo jalosukuisesta metsästyskoirasta, jonka tylyn ironinen viittaussuhde aateliin - kantakirja, metsästyskoira-kantaisä - on rakennettu aukottomaksi.¹⁵⁷ Samantapainen viesti piilee *Varisten* lintumaailman jaottelussa aateliisiin petolintuihin ja porvarillisiin variksiin sekä *Kokossa ja kokon pojassa*, jossa metsästävä petolintu kotka - lakien valvoja ja saalistaja - jälleen viittaa aatelliseen ”vahvojen valtaan”.¹⁵⁸ *Niemen äijän* häirikköaatelliset ovat metsästysmatkalla ja aikovat purkaa äijän mökin nimenomaan metsästysmajan tieltä, ja *Rauhan erakko* mainitsee metsästyksen aatellisena huvina.¹⁵⁹

¹⁵⁰ Esim. Välskärin *Aamun valkeneminen* (Topelius KT III, s. 818), *Jungarin taru* (KT VI, s. 177), *Tähtien turvatit* (KT VII, s. 85 - 86, 92, 735 - 736), *Kaarle kuninkaan metsästys* (KT VIII, s. 133 - 223 passim).

¹⁵¹ Topelius KT IV, s. 58 - 59.

¹⁵² Topelius KT I, s. 385 - 386, 511 - 519, 536 - 537. KT III, s. 487 - 496.

¹⁵³ Kivi 1984, s. 233. Gummerus 1865, s. 136 - 139, 150.

¹⁵⁴ Tavaststjerna 1962, s. 69 - 72. Tavaststjerna 1924b, s. 105.

¹⁵⁵ Tavaststjerna 1985, s. 9 - 13. Tavaststjerna 1924a, s. 67 - 123 passim.

¹⁵⁶ Järnefelt 1900, s. 115 - 116, 128 - 132. Järnefelt 1916, s. 14 - 15.

¹⁵⁷ Aho KT IV, s. 530 - 538.

¹⁵⁸ Aho KT V, s. 88 - 94. KT VI, s. 122 - 124.

¹⁵⁹ Aho KT VI, s. 31 - 40. KT IX, s. 382, 405 - 406.

1. 7. Vaunut ja reet

Tavallisen kansan näkyviin aatelinen väestönosa tuli usein upeiden hevosten vetämissä komeissa vaunuissa, mikä myös näkyy kansanihmisen näkökulmasta kirjoitettujen aateliskuvausten korkeahkona vaunufrekvenssinä. Vaunut olivat välittömästi havaittavissa oleva aatelisten rahvaasta erottava symboli, jonka erotteluluonnetta vielä vahvisti se, että vaunut, varsinkin umpivaunut konkreettisestikin varasivat aateliselle oman “tilan”. Toisaalta rikkaudenkin indeksaalisenä merkinä toimineisiin vaunuihin oli helppo liittää yhteiskunnallisia pohdintoja varallisuus- ja elämäntapaerojen oikeudenmukaisuudesta. Vaunut symboloivat siten eristäytymistä, epätasa-arvoa ja ylellisyyttä.

Kerrontateknisesti vaunuteeman motivointi oli helppoa: kyse oli lopulta arkipäiväisistä ajoneuvoista, joita oli luontevaa käyttää pitkillä matkoilla; ainoastaan nuorille tai nuorekkaille aatelisille upseereille ja poikkeuksellisen raisuille naisille ratsastus oli varteenotettava matkustusvaihtoehto. Sotilaalliseen merkitysketjuun vaunuja kuitenkin yhdistää - hevosten lisäksi - pitkä historiallinen traditio, jota kylläkään ei voi aina olettaa tiedetyksi 1800-luvun merkityksenantotilanteissa: varhaisimmat pyörillä kulkevat hevosvetoiset, ihmisten kuljetukseen tarkoitettut vaunut olivat käytössä nimenomaan nykyisen lähi-idän alueen muinaisissa sodissa.

Vaunut nähtiin usein ihmisjoukossa, joko kaupunkiympäristössä tai markkinoilla, joissa vaunujen tekemä ero tavalliseen rahvaaseen oli selkeimmin havaittavissa. Runebergin *Hirvenhiihtäjissä* kerrotaan kaupunkimatkasta, jonka aikana perhosmaisena koreat aateliset oli nähty istumassa hopeakoristeisissa vaunuissa korkealla muun kansan yläpuolella. Väenrunossa *Vänrikin markkinamuisto* kenraali saapuu markkinoille ylellisissä vaunuissaan, näkee kerjäävän veteraanin ja pelastaa tämän mukaansa.¹⁶⁰ Topeliuksen Ester Larssonin ohella toinen aatelissydäminen porvarisneito, *Suomen herttuatar* Eva Merthen häpeää silmät päästään herättäessään kiusallista huomiota ajaessaan kenraali Keithin upeissa vaunuissa vallattuun Turkuun.¹⁶¹

Toinen tyypillinen tilanne vaunujen ja niiden erottelufunktion esittelylle oli aatelisten herrasväen tulo tai lähtö tiluksille. Runebergin *Nadeshdassa* nuori isäntä saapuu kartanoonsa komeissa vaunuissa.¹⁶² Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tyttäressä* aatelisten naiset poistuvat Pietarista upeilla vaunuilla, joita vetää pari “ylpeitä hevosia”.¹⁶³ Topeliuksen Välskärin

¹⁶⁰ Runeberg SA II, s. 137 - 138. SA V, s. 214 - 225.

¹⁶¹ Topelius KT V, s. 138 - 142.

¹⁶² Runeberg SA IV, s. 89 - 101.

¹⁶³ Hannikainen 1882, s. 6, 10 - 11.

Mainiemen linnassa herrasväki saapuu tiluksilleen loistovaunuissa, joita vastaanottamaan kertyy koko kartanon väki.¹⁶⁴

Toisaalta vaunut liittyivät aateliseen arkeen ja symbolikarttaan myös intiimimpänä, ilman konkreettista ihmisten välistä erottelua esiteltävänä aihehana. Topelius kuvaa *Tähtien turvateissa* vaunut käytännön kulkupeleinä, mutta rakentaa samalla voimakasta erottelufunktiota liittämällä niihin toisen aateluutta ilmaisevan symbolin: loistovaunujen oviin on kuvattu aateliset vaakunat.¹⁶⁵ Yhtaikaa liikennevälineenä ja aateluuden symbolina vaunut toimivat myös Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa*, sekä aatelisten elämäntavan yleistä syntisyyttä teroittavassa novellissa *Tämä olen minä. Tämä on Jumala*, jossa puhutaan vaunuajeluista ja kuvaillaan myös komea turkispeitteinen reki.¹⁶⁶

Romantiikan kauden yleinen - ja ylevydessään tietenkin kontekstualisoiva: kätkeytyksi ironinen, normaalikäytännön epätasa-arvoisuutta korostava - vaunuihin liittyvä teema on hetkellisen tasa-arvoistumisen, yhteisen ihmisyyden kokemus, joka tulee aateliin ajopelieihin pääsevän kansanhimisen osaksi. Runebergin *Jouluillassa* jalomielinen aatelistineiti korjaa lumessa tarpovan sotavanhuksen rekeensä.¹⁶⁷ Vastaavaan on jo aiemmin viitattu myös *Vänrikin markkinamuiston* yhteydessä.

Vaunujen yleistyessä myös aatellittomien piirissä niiden erotteleva funktio samalla heikkeni. Vaunut kelpasivat realisteille kuitenkin edelleen aateluuden symboliksi. Ahon lastun jalosukuinen metsästyskoira *Hektor II* ajelee vaunuissa ja koomisesti kuvattu *Hovineuvoksetar*, joka saapuu upeilla vaunuilla antamaan mieheltään salaa lahjoitusta fennomanian edistämiseksi, saa vaunuistaan lisäannoksen naurettavuutta.¹⁶⁸ Järnefeltin *Helena* aatelisten lapsuuden ylettömmimpiä - aatelin ylellistä elämäntapaa kuvastavia - leikkikaluja ovat vuohiparin vetämät pikku vaunut. Hieman samassa hengessä epätasa-arvoista yhteiskuntaa verrataan 'omnibusvaunuun', jota toiset vetävät, kun taas toiset "suvaitsevat istua matkustajina, - - kuvailevat olevansa jotain jalompaa ihmisrotua, - - joka on esi-isiltään perinyt kattopaikan" - tosin heistäkin joku toisinaan putoaa ja joutuu vetäjäksi.¹⁶⁹ Arkipäiväistyvää suhdetta vaunuihin edustavat Tavaststjernan *Kovina aikoina* -romaanin ja Ahon historiallisen *Aave*-lastun juhlapäivällisille kokoontuvien arvovieraitten näyttävä saapuminen; edellisessä vaunut kylläkin kuvaillaan niin komeiksi, että kansa arvelee itsensä keisarin olevan liikkeellä, ja molemmissahan vaunuteema

¹⁶⁴ Topelius KT I, s. 631 - 632.

¹⁶⁵ Topelius KT VII, s. 87.

¹⁶⁶ Gummerus 1970, II osa s. 19. Gummerus 1898, s. 145 - 150.

¹⁶⁷ Runeberg SA IV, s. 10.

¹⁶⁸ Aho KT IV, s. 530 - 538. KT VI, s. 150 - 155.

¹⁶⁹ Järnefelt 1902, s. 10 - 11, 160 - 161.

yhdistyy toiseen aateluteen liittyvään kielteiseen piirteeseen: varallisuuden sallimaan ylellisyyteen, juhlapäivällisiin.¹⁷⁰

2. VIRKA

Edellisessä luvussa käsitellyt aatelisuuden tunnukset (kenties vaunuja lukuun ottamatta) palautuvat aatellisen yksilön henkilökohtaiseen asemaan sotilaana, henkilönä, jolla on joko lupa tai mahdollisuus tappaa, ja siten käsissään selkeä ja välitön perustelu valtavaatimukselleen. Tässä luvussa käsiteltävistä teemoista sotilasuniformu - erotukseksi siviiliuniformusta eli 'virikapuvusta' - kiinnittyy vielä sotilaalliseen viitekehykseen. Sen symbolinen merkitys osoittaa kuitenkin jo toiseen kokonaisuuteen: asema järjestäytyneen valtakoneiston, valtion tai armeijan, hierarkiassa, ei mieskohtainen tappopotentiali, antaa määräysvallan niin upseerille kuin siviilivirkamiehellekin. Sekä kuningas- että keisarikunnan keskitetyn hierarkian huipulla on hallitsijan persoona, josta virkoihin sisältyvä institutionaalinen valta säteilee. Asema hierarkiassa määrittää henkilön sijaintia suhteessa vallan keskukseen, mutta saattaa myös rapautua pelkästään nimelliseksi määreeksi, jolloin sen korostettu esiintuonti toimii merkkinä käynnissä olevasta "spontaanin" nontekstualisoitumisen prosessista.

2.1. Upseerin uniformu - ja viikset

Romantiikan kirjailijoiden suosimien sotaseikkailujen myötä sotilasuniformut ovat aatellisenä vaatepartena heidän kuvauksissaan hyvin esillä. Runebergin Vänrikkien sotarunoissa aatellisten upseerien uniformuja ei suuremmin mainita; aatelliskielteiselle asenteelleen uskollisena runoilija pukee kultaisin kunniamerkein koristettuun, tosin tarkemmin määrittelemättömään asuun vasta *Vänrikin markkinamuiston* rauhan kannalle palanneen ylpeän kenraalin.¹⁷¹ Myös Topeliuksen Välskärrien 1600-luvulle sijoittuvassa *Porvariskuninkaassa* upseeri esiintyy rauhan aikanaikin sotaisassa karoliiniuniformussa; tosin tässä sävy on arvostava, ei koreilusta syyttävä.¹⁷² Muutenkin upseerius ja upseerinpuku ovat Topeliuksella aateluteen assosioituvia merkkejä sekä juonen että rekvisiitan tasolla.¹⁷³ Kiven *Leon ja Liinan* häijyisti tyylytellystä "öljyviiksisestä" kilpakosijasta mainitaan vain nuo upseerille erottamattomasti kuuluvat viikset.¹⁷⁴ Neutraalina

¹⁷⁰ Tavaststjerna 1983, s. 175 - 179. Aho KT IV, s. 215 - 219.

¹⁷¹ Runeberg SA V, s. 214 - 225.

¹⁷² Topelius KT II, s. 691 - 692.

¹⁷³ Esim. Välskärrien *Vaasan prinsessa* (Topelius KT III, s. 308), Lukemisia lapsille -sikermän *Aikojen kuvastin* (KT X, s. 916).

¹⁷⁴ Kivi 1984, s. 348.

merkkinä uniformu kuuluu upseerin olemukseen Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa; Sovitus haudalla* vieläpä mainitsee vanhentuneen sankarin olkapäillä riippuvat everstin poletit.¹⁷⁵ Vanhinta, 1600-luvun uniformutyylä edustavat Järnefeltin historiallisen draaman *Samuel Croëllin* aatelisten soturien tunnukset, asepuku ja töyhtöpäähine.¹⁷⁶

Realistien näkemys aiheesta on toisaalta - niinpä niin - realistinen, siis toteava, toisaalta uniformun mahdollistamaa keikarointia, ansiotonta arvonnousua ja toisinaan myös sen kantajien öykkäröintiä paheksuva. Tavaststjernan *En allmän gunstling* toteaa aatelistesta keskushenkilöstään, että upseerin uniformu ja viikset kuuluvat yhteen. *Kovina aikoina* taas ironisoi kaartinupseerin uniformun nauttimaa yleistä arvostusta. Uniformun ihailu ulottui lapsiinkin: tavalliseen kouluun joutunut *Pikku Karl* parka uneksii kadettikoululaisten hienoista uniformuista.¹⁷⁷ Ahon asenne on jyrkempi: *Niemen äijä* -lastun kopean aatelisten mitätön luonne paljastuu siitäkkin, että hän on keikaroivasti “sotaherraksi puettu” ja *Kevään ja takatalven* aatelisten laamannin upseeripoika, skandinavisti, fennomaanin silmissä siis kansanvihollinen, esiintyy meriväen uniformussa.¹⁷⁸

Egalitaristi-Järnefeltin suhde uniformuihin on ambivalentti. *Heräämiseni* katsoo uniformujen kantavan itsessään - siis symboloivan - yhteiskunnallista eriarvoisuutta eli hierarkioita.¹⁷⁹ *Helennassa* taas seurataan kadettikoululaisten, myöhemmin kaartin upseerin uniformun kehittymistä tämän edetessä ylöspäin armeijan urahierarkiassa, viitataan “sotilaspuvun kunniaan”, jota on vaalittava, ja ironisoidaan moitteettoman ulkonäön - suora jakaus, kierretty viikset - tarpeettoman keskeistä roolia upseerien arvomaailmassa.¹⁸⁰

Kirein ja samalla tyyliseikoissaan anakronistisin aateluuden ja sotilaspuvun yhdistävä kommentti löytyy Pakkalan *Pienestä elämäntarinasta*, jossa ivataan “töyhtökypäraatelia”.¹⁸¹ Valitun symbolisen asusteen ilmeinen epäajanmukaisuus kantaa tietenkin viestiä myös koko aateluuden epäajanmukaisuudesta.

2. 2. Ruokkoamattomuus

Erityinen arvolataus sisältyy aatelisten soturin “ruokkoamattomaan”, siis taistelun tositoimissa kunniakkaasti rähjäntyneeseen ulkoasuun. Siinä missä vaatetukseensa

¹⁷⁵ Gummerus 1970, I osa s. 56 - 58 ja passim. Gummerus 1865, s. 30.

¹⁷⁶ Järnefelt 1899, s. 51, 116.

¹⁷⁷ Tavaststjerna 1924a, s. 295. Tavaststjerna 1983, s. 25 - 26. Tavaststjerna 1962, s. 133 - 134.

¹⁷⁸ Aho KT VI, s. 31 - 40. KT VIII, s. 193 - 194, 197.

¹⁷⁹ Järnefelt 1894, s. 52.

¹⁸⁰ Järnefelt 1902, s. 77, 83 - 92, 96, 103, 119 - 122, 187 - 196.

¹⁸¹ Pakkala 1922, s. 99.

turhantärkeästi suhtautuvat aatelismiehet - keikaroivien upseerien ohella hovimiehet - saavat kirjailijoilta kuritusta, välinpitämättömän käytännöllisesti uniformuunsa suhtautuvia upseereita ihastellaan. He symboloivat upseeriuden ja aateluuden jalointa aspektia: isänmaan puolustamista oman mukavuuden ja hengen uhalla. Asenne onkin kuvattu tyypilliseksi nimenomaan aktiivipalvelusta suorittaville kenttäupseereille. Ruokkoamattomuudessa on kyse myös hierarkisuutta symboloivan ohjesäännönmukaisen upseerinuniformun demokraattisesta antitekstistä: tavallista tasa-arvoisemman ajattelutavan ikonista.

Ruokkoamattomien upseerien parhaimmista on Runebergin Vänrikkien *Otto von Fieandt*,¹⁸² jota myös Topelius kuvaa Suomen sotaa edeltänyttä Kustaan sotaa käsittelevässä *Kuninkaan hansikkaassa*: nuorenaakaan tämä ”takkukarvainen Savon metsien karhu” ei ole koreudesta perustanut.¹⁸³ *Tähtien turvateissa* ruokkoamattomuuden epiteetti kuuluu kenraali Åke Tottille, joka kuvataan kampaamattomaksi hevostmieheksi.¹⁸⁴ Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* ruokkoamattomuus todistaa upseerin arvon: hän ei säälittele vaatteitaan, kun on kysymys taistelusta. Vastenmieliseksi nilkiksi kuvattu Daniel Hjort puolestaan saa osoittaa pinnallista ja nousukasmaista mielenlaatuun halveksimalla kovaäänisesti rahvaanomaisena pitämäänsä ”Nokinenä-Klasu” Flemingiä, joka ei koreile vaatteillaan, ja ihailemalla Tukholman silkkipukuista aatelia.¹⁸⁵

2. 3. Hovipuku, aatelisuniformu, siviilivirkapuku

Sotilasuniformuun verratuna siviiliuniformun eri sovellukset ovat 1800-luvun kaunokirjallisuudessa harvinaisia ilmiöitä. Aateluuden ja siviiliviran merkitysyhteys ei siis arkipäivän ehkä runsaistakin vastakkaisista kokemuksista huolimatta näytä symbolitasolla erityisen vahvalta.

Romanttisten historiallisten seikkailujen 1700-luku pukeutui pääosin rokokooasuihin. Hovin aatelisten tavanomainen, uniformumaisen tarkasti säännelty vaateparsi, hovipuku, mainitaan eksplisiittisesti kerran Topeliuksen Välskärin *Iltamyrskyissä*.¹⁸⁶ *Vapaa-ajattelijassa* taas mainitaan lähinnä historioitsijan esiin kaivamana kuriositeettina aatelisuniformu, jota Turun akatemiassa opiskeleva aatelinuorokainen käyttää.¹⁸⁷ *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* valeaatelisen esi-isän, asessori von Littowin taas kuvataan

¹⁸² Runeberg SA V, s. 150 - 156.

¹⁸³ Topelius KT IV, s. 116 - 122.

¹⁸⁴ Topelius KT VII, s. 28 - 29,41.

¹⁸⁵ Runeberg 1983, s.46 - 53, 93, 128 (Daniel Hjort), 159 - 160.

¹⁸⁶ Topelius KT III, s. 504 - 505.

¹⁸⁷ Topelius KT III, s. 411.

alleviivanneen omittua säätyasemaansa esiintymällä mm. kuningasvierailujen yhteydessä kullannoiteisessa aatelisvirkapuvussa ja suunnattoman korkeaksi kohotetussa tekotukassa.¹⁸⁸

Realisteista siviiliuniformun mainitsee ainoastaan Järnefelt, joka *Vanhempieni romaanissa* toteaa, miten ihannoitu “demokraattinen aatelismies” pukeutuu virkapukuun ja kunniamerkkeihin ainoastaan poikkeuksellisissa juhlatilaisuuksissa.¹⁸⁹ Virkapuvusta luopuminen arkioloissa on siis edellisen alaluvun ruokkoamattomuus-antitekstin siviiliversio.

Vaikka *Vanhempieni romaani* kuvaakin 1800-luvun jälkipuolen todellisuutta, se ilmestyi vasta itsenäistymisen jälkeen. Selitys virkauniformujen silmiinpistävän vähäiselle esiintymiselle autonomian ajan kaunokirjallisuudessa saattaa löytyä sensuurisäädöksistä, jotka yksiselitteisesti kielsivät keisarilliseen virkamiehistöön kajoamisen.

2. 4. Kunniamerkit

Sama sensuuriherkkyys saattoi estää myös kunniamerkkitekemän muuta kuin ylimalkaista käsittelyä. Autonomian ajan virkamiesten maailmassa kunniamerkit muodostivat monimutkaisen symbolikielen,¹⁹⁰ josta ei kaunokirjallisuudessa näy yksityiskohtaisia kuvauksia. Korkeimpien kunniamerkkien keskeinen erotteleva funktio liittyi merkin kantajan ja hallitsijan väliseen suhteeseen: tietyt korkeat kunniamerkit, joita saattoivat saada ainoastaan aatelliset, merkitsivät ainakin periaatteessa oikeutta ennalta varaamattomaan yksityiseen audienssiin keisarin luona, korkeimmat ja harvinaisimmat niistä jopa mihin vuorokauden aikaan tahansa.

Missä kunniamerkkejä kaunokirjallisuudessa mainitaan, sävy on kielteinen: ne symboloivat aatelin turhaa koreilunhalua, turhantärkeyttä, itsensä korottamista, epädemokraattista asennetta - jopa epäluotettavan kollaboratöörin mainetta. Korostetun suvaitsematon suhtautuminen kunniamerkkeihin saattaa (!) tietenkin kieliä myös siitä, etteivät 1800-luvun kirjailijat ole tunteneet niihin sisältyvää merkkikieltä - jolla olisi saattanut olla paljonkin kaunokirjallisia sovellusmahdollisuuksia.

Aateliskielteisen Runebergin *Runoelmien III osan* runossa *Kaksi/De två* ironisoidaan jalosukuisen sulhasmiehen kunniamerkkikoreutta. Myös *Vänrikin markkinamuiston/Fänrikens marknadsminne* kultakoristeisella kenraalilla on runsaasti kunniamerkkejä.¹⁹¹ Topeliuksen *Lukemisia lapsille* -kokoelman *Mistä satuja saadaan* kuvaa aikuisilta tavoittelemisen arvoista

¹⁸⁸ Topelius KT IV, s. 231.

¹⁸⁹ Järnefelt 1986, s. 134 - 135.

¹⁹⁰ Esim. Inkeri 1993.

¹⁹¹ Runeberg SA IV, s. 219. SA V, s. 215, 223.

unelmaa tivaavaa pikkupoikaa, jolle kummisetä valtioneuvos ehdottaa unelmaksi Stanislauksen ritarikunnan tähteä ja siitä kumpuavaa kunniaa.¹⁹²

Siinä missä romantiikan ajan kirjoittajat liittävät kunniamerkit suoraan yksilön turhamaisuuteen, realistien kritiikki kohdistuu niiden sosiaaliseen merkitykseen. Tavaststjernan *Kovina aikoina* ironisoi vielä lempeästi kunniamerkkien nauttimaa yleistä arvostusta,¹⁹³ ja Ahon lastussa *Oi jos oisin virkamies* haaveillaan teatraalisesti hienoista kunniamerkeistä, mutta *Kiusaaja*, venäläinen virkamies tarjoaa jo suomalaiselle alaiselleen sosiaalista arvostusta takaavia kunniamerkkejä palkkioksi petoksesta.¹⁹⁴ Järnefeltin *Heräämiseni* havaitsee myös kunniamerkit - oikeastaan niiden merkinä haltijansa arkipuvussa komeilevat "punanauhaset" - epätasa-arvon symboleiksi, samoin *Vanhempieni romaanin* jo aiemmin mainittu "demokraattinen aatelismies".¹⁹⁵

2. 5. Titulatuura

Virkahierarkian tunnusmerkeistä vanhanaikaisin, hierarkisen aseman ikonina toimiva arvonimiluettelo eli titulatuura¹⁹⁶ kuuluu 1800-lukua edeltäneen ajan kuvauksiin; aikalaiskuvauksissa titteleitä on yleensä enää yksin kappalein. Historiallisissa kuvauksissa ne joko luovat ajalle tyypillistä paikallisväriä tai vertautuvat turhanaikaisuudessa kunniamerkkeihin. Aikalaiskuvauksissa käyttö varioi.

Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* luetteloidaan 1500-luvun valtamarski Flemingin tittelit - sotilasarvot sekä läänitysherruudet: "Suomen käskynhaltija, Ruotsin valtakunnan marski, Wiikin vapaaherra, Suitian ja Kuitian herra - - eversti, amiraali ja sotaeversti" - eri kokoonpanoissa ja useaan otteeseen, vain kerran nontekstualisoivan, turhantärkeyttä korostavan kommentin säestyksellä.¹⁹⁷ Saman miehen titulatuura, nyt etäisyyttä ja asemaa korostavana, esiintyy myös Hannikaisen *Salojärven kukkasessa*.¹⁹⁸

Topeliuksen keskiaikaan sijoittuvassa *Jungarin tarussa* arvonimilitaniat kukoistavat.¹⁹⁹ *Rautakylän vanhassa paronissa* 1700-luvun kirjeitten titulatuurat ovat lähinnä paikallisväriä antamassa, samoin Välskärin *Aamun valkenemisessa*.²⁰⁰ *Miekassa ja aurassa*

¹⁹² Topelius KT IX, s. 1062 - 1067.

¹⁹³ Tavaststjerna 1983, s.

¹⁹⁴ Aho KT IV, s. 269. KT VI, s. 156 - 160.

¹⁹⁵ Järnefelt 1894, s. 52. Järnefelt 1986, s. 134 - 135.

¹⁹⁶ Titulatuurat mainitsee myös Wirilander 1974, s. 171 - 177.

¹⁹⁷ Runeberg 1983, s. 47, 147 - 149, 179, 207.

¹⁹⁸ Hannikainen 1884, s. 3, 6.

¹⁹⁹ Topelius KT VI, s. 201, 305.

²⁰⁰ Topelius KT VI, s. 408 - 409. KT III, s. 742.

esitetään harvinaisempi naisen arvonimiluettelo: siinä luetellaan Regina von Emmeritzin suvun “omistamat” saksalaiset kreivikunnat. Aatelisvastaisuuden ikoniksi kohonnut Aaron Perttilä taas syyttää *Tullessa ja vedessä* aateloitua poikaansa mm. siitä, että tämä on “himoinnut heidän onttoja arvonimiään”.²⁰¹ Humoristisemmin titteleitä pilkkaa *Lukemisia lapsille* -sarjan *Lintu Sininen*: sen arvonimien huipentuma on “suurivaltainen, urhoollinen ja nerokas ritari Holofernes, kuningattaren korkeastiomakätinen melumestari ynnä muuta ynnä muuta”. Asian tekeminen selväksi kasvavalle polvelle on ollut lähellä satusedän sydäntä: myös *Mistä satuja saadaan?* (“täti salapukuneuvoksetar”), *Tuhkimo* (“Pariisin kreivi”, “Saharan ruhtinatar”, “Itämeren ruhtinas”) ja *Hyrrä* (“rouva maaherra Eau de Cologne”) parodioivat koreita titteleitä.²⁰²

Aikalaiskuvauksista ainoastaan Kiven romanttinen *Selman juonet* parodioi titlattuura-ilmiötä luettelemalla ironiseen sävyyn aatelismiehen maaomistukset.²⁰³ Realisteista titteliä olemassolon noteeraavat vain aateliset kirjailijat - kumpikin tyylilleen uskollisena: Järnefeltin *Helennassa* tytön opportunistiksi kuvatun isän itselleen hankkima hovijunkkarin arvonimi toimii kunniamerkkeihin vertautuvana väärän eriarvoisuuden tavoittelun tunnuksena,²⁰⁴ kun taas Tavaststjerna näytelmässä *Affärer* itse asiassa ottaa kantaa titteleiden puolesta - huomauttamalla, että niillä saattaa olla myös tosiasiallista sisältöä: eräästä tittelin kantajasta todetaan, että hän on saanut arvonsa “tavallisella kunniallisella tavalla” eli ansiosta.²⁰⁵

²⁰¹ Topelius KT I, s. 181 - 182, 267 - 268.

²⁰² Topelius KT IX, s. 477, 487, 493; 1064. KT X, s. 686; 926.

²⁰³ Kivi 1984, s. 697.

²⁰⁴ Järnefelt 1902, s. 7 - 10.

²⁰⁵ Tavaststjerna 1924b, s. 97.

3. KARTANO

Perinteiseen aateliseen elämäntapaan kiinteästi kuulunut kartanotalous on kaunokirjallisten aateliskuvausten tyypillisin miljöö. Vanhimpiin aikoihin sijoittuvissa historiallisissa kertomuksissa kartanot on saatettu kuvata linnamaisiksi, jolloin talouden sijasta korostuu puolustusfunktio. Toisinaan on kuvattu ainoastaan itse kartanoa, toisinaan myös sitä ympäröiviä puistoja ja viljelyksiä. Erityisesti naisten näkökulmasta kartanoa on kuvattu myös arkisen työteliäänä elämänpiirinä. Rakennusten suhteen mallina näkyy toimineen pääosin todellinen suomalainen kartanokanta, mutta vaikutteita on otettu myös romanttisen kirjallisuuden ylikansallisesta fantasia-arkkitehtuurista.

Historialliseen todellisuuteen kiinnittyvien elinympäristöjen ja talouden käytäntöjen kirjaamisen ohella kartanokuvauksiin on sisällytetty monen tasoista symboliikkaa. Kartanot ilmentävät paitsi aatelin maaomistukseen perustuvaa ylivertaista taloudellista asemaa ja paikallista ylivaltaa - joka on eri aikoina merkinnyt eri asioita isäntävallasta kuntakokouksen mielipidejohtajuuteen - myös aatelin poliittista asemaa ja tilannetta tietyssä historiallis-yhteiskunnallisessa vaiheessa. Kartano keskeisenä aateluutta merkitsevänä symbolina on ollut käyttökelpoinen sijaiskärsijä: sen, mitä kertomuksen juonen ja kuvauksen tasossa pannaan tapahtumaan merkille, kartanolle, on ajateltu tapahtuvan historiallisessa ajassa ja tilassa sen tarkoitteelle, aatelille. Miljöökuvauksia on usein kokonaan alistettu tälle merkityksenannolle.²⁰⁶

Elämäntapaan ja varakkuuteen sekä näiden muutoksiin viittaavien, aatelin ja muun yhteiskunnan suhdetta määrittävien eroa tekevien merkitysten ohella kartano on ollut olennainen elementti myös aatelin sisäisessä suvun viitekehityksessä. Vahvoilla merkityksillä ladatun sukukartanon poikkeavat perimysjärjestelyt tai velkaantumisen seurauksena tapahtuva myyminen muodostavat aateliselle identiteetille vakavan uhan; tällaisen tilanteen muotoutumista seurataan juonen tasossa empaattisestikin samalla kun teema toimii laajemmassa yhteydessä merkkinä aatelin aseman heikentymisestä: aatelin köyhtyminen ja kartanoiden menettäminen on siis paitsi aatelisen varakkuuden myös aatelisen sukuvallan antiteksti.

Aatelin kaupunkiasuntoja ja niissä asukkaan seurapiiriaseman ikonina toimivia vastaanotto- ja juhlatiloja on kuvattu niukasti, mutta ilmeisen luotettavasti. Kuvausten "kansatieteellinen" oikeellisuus ja kaunokirjallinen symboliikka ovat asettuneet vaivatta myötäsukaan, koska kuvaukset oikeastaan ovat vain jäljentäneet asukkaiden itsensä käyttämää sosiaalista merkkikieltä - tosin sen syvämerkityksen mahdollisesti päinvastaiseksi kääntäen.

²⁰⁶ Talousrakennusten, varsinkin tallien, elävässä elämässä keskeinen merkitys ja sijainti kartanomiljöössä ei tule esiin kaunokirjallisissa kuvauksissa. - Vertaa Åström 1993, s. 75 - 93.

Kaunokirjallisten kuvausten kartanomiljöitä olisi mahdollista käsitellä edellisten lukujen tapaan purkaen, osatekijä - ulkoasu ja tyylliseikat, sisustukset, ympäristö, toiminnot - kerrallaan. Koska laajemmat kuvaukset kuitenkin yleensä muodostavat kokonaisuuden, joka on enemmän kuin osiensa summa, esittelen kartanokuvaukset seuraavassa kokonaisina. Miljööt eivät juuri muutu romantiikasta realismiin siirryttäessä. Myöskään kartanoiden symbolinen tehtävä ei muutu kokonaan. Symboliikan sisältö kuitenkin vaihtuu siinä määrin, että on perusteltua puhua kahdesta eri kaunokirjallisesta kartanotyyppistä, romanttisesta ja realistisesta kartanosta. Kokonaan oman temaattisen kokonaisuutensa muodostaa normatiiviseksi mielletyn “rikkaan aateluuden” antiteksti, aatelin köyhyys tai sen uhka, jotka tyyppillisesti ilmaistaan juuri kartanomaisuuden menetyksen tai siihen kohdistuvan uhan avulla.

3. 1. Romanttinen kartano 1: Naisten kartanot

Romanttisen vaiheen kartanokuvausten vaurautta ja loistoa ilmentävä ensi tason symboliikka lomittuu notkeasti kartanoiden naisten arjen kuvauksiin. Kartanoyhteisöön assosioituvat alistamisen teemat taas tuodaan kertomukseen usein juonen tasolla, usein myös naispuolisten kokijoiden kautta. Naisten vahva rooli kartanokuvauksissa palautuu ensinnäkin vielä 1800-luvullakin vallinneeseen arkiseen käytäntöön.²⁰⁷ Toisaalta naisten yleisesti aktiivinen rooli kodin - joka kartanokin tietysti oli - piirissä kuului 1800-luvun ajatus- ja arvomaailmaan. Kolmanneksi naisten (joiden emansipaatiopyrkimyksiin traditionaalisen elämäntavan “moderni” antiteksti myös pyrki vetoamaan) työteliään arjen kuvaus muodosti antitekstin kartanonisäntien ohjelmallisen joutilaaksi oletetulle elämälle.

Kantelettaren kaikki eksplisiittiset kartanokuvaukset liittyvät tavalla tai toisella naisten, joko emäntien tai palvelusväen, elämänpiiriin. *Käynti Roualassa* (Rouvalassa!) kuvaa Raamatustakin tutuin liioittelun keinoin touhukkaan aatelisrouvan emännöimän kartanon rikkautta ja komeutta: siellä kujat ovat kultaa, tiet hopeaa, sillat silkkiä, ja toiveikkaan talonpoikaisen kosiomiehen iloksi paljon kauniita piikoja. Suhde aatelisen emännän ja talonpojan välillä kuvataan mutkattomaksi.²⁰⁸ Runon *Lähen linnahan kanaksi* laulaja puolestaan haaveilee juuri pääsystä piiksi vauraaseen kartanoon.²⁰⁹ Eksplisiittisesti naiseen, mutta implisiittisesti koko yhteiseen rahvaaseen kohdistuvan synkkiä alistamisen sävyjä taas sisältyy *Elinan surman* näyttämönä toimivaan Kurkien Laukkoon ja talonpoikaistyttöjä raiskaavan *Riion pojan* rikkaaseen lahjoitusmaa-kartanoon.²¹⁰

²⁰⁷ Esim. Ramsay 1987, passim, sekä Soinen 1974, s. 240. Myös Wirilander 1974, s. 57.

²⁰⁸ Kanteletar, II kirja, runo 236 (rivit 1- 6, 43 - 46 ja passim).

²⁰⁹ Kanteletar, II kirja, runo 105.

²¹⁰ Kanteletar, III kirja, runot 8, 15.

Runebergin *Jouluillassa/Julqvällen* samoin kuin kaatuneita poikiaan surevaa äitiä kuvaavassa Vänrikkien *Matkamiehen näyssä/Främlingens syn* kartanoiden aatelisnaiset edustavat yleisinhimillistä tunne- ja arvomaailmaa.²¹¹ *Nadeschdan* loisteliasta venäläistä kartanoa - marmorisaleja, muotokuvia, loistotekstiilejä - vallitseva, maaorjatyön vastentahtoiseksi anopiksi joutuva tunnekylmä matriarkka taas on jäätävänäylpeä “aatelinen” luonne pahimmillaan.²¹²

(Aatelis)naisten työteliästä arkea karjatalouden, ruoanlaiton, säilönnän, ompelun ja sairaanhoidon parissa kuvaa ilmeisellä asiantuntemuksella Fredrika Runeberg romaaneissaan *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* ja *Sigrid Liljeholm*.²¹³ Myös Hannikaisen *Salojärven kukkanen* sekä *Kiven Karkurit* ja *Leo ja Liina* noteeraavat kartanoelämän tämän puolen; viimeksimainitussahan komea kartano on nimenomaan aatelisen Liinan perintötila.²¹⁴

3. 2. Romanttinen kartano 2: Miesten kartanot

Runebergille kartanot olivat ensisijaisesti sorron ja mielivallan tyyssijoja,²¹⁵ joissa tosin toisinaan sai jalansijaa myös armollisempi asenne. *Hirvenhiihtäjissä/Elgskytterne* kartanoa kuvataan väentuvan horisontista käsin. Ihanteellisesti väritettyjä talonpoikaisia arvoja ja elämäntapaa kuvastavat maalaisihmiset on sijoitettu mahtavan kartanon kulissia vasten tietoisena antitekstinä kartanon symboloimalle aateluudelle: näin kirjoittaja on tahtonut osoittaa, miten monin verroin arvokkaampia hänen silmissään ovat kansanhmiset kuin kartanon herrasväki.²¹⁶ *Jouluillassa/Julqvällen*, jossa sotavanhus saa kutsun isännän joulupöytään, katsotaan sekä väentupaan että salin puolelle, ja huomataan, että päreen valaisema köyhyys tosin on yhtäällä, monikynttiläisin kattokruunuin markkeerattu loisto ja rikkaus toisaalla, mutta huoli rakkaista ja suru kuoleman edessä kaikille yhteiset.²¹⁷ *Nadeschdassa* - versio Pyhän Genovevan tarinasta - säätyerotus ilmenee äärimmillään kartanon nuorensisännän ja vapautetun maaorjatyön suhteen solmimiseen liittyvinä vaikeuksina.²¹⁸ Kartano on aateluteen itsestäänselvästi kuuluvana symbolisena miljöönä mukana myös Vänrikkien useissa runoissa sekä näytelmässä *En voi/Kan*

²¹¹ Runeberg SA IV, s. 3 - 73 passim. SA V, s. 241 - 243.

²¹² Runeberg SA IV, s. 77 - 198 passim, erit. 139 - 150.

²¹³ Runeberg 1981 ja 1983, passim.

²¹⁴ Hannikainen 1884, s. 46 - 48, 83. Kivi 1984, s. 182 ja 163 - 227 passim., 345 - 363 passim.

²¹⁵ Vrt. Kantelettaren runot Elinan surma (III kirja, runo 8) ja Riion poika (III kirja, sivu 15) - myös yllä.

²¹⁶ Runeberg SA II, s. 1 - 183.

²¹⁷ Runeberg SA IV, s. 3 - 73.

²¹⁸ Runeberg SA IV, s. 77 - 198.

ej.²¹⁹ Hannikaisen *Punaisen lähteen* lahjoitusmaahovi Piiskalan isäntä Kulakov puolestaan on omaa ja tilansa nimeä myöten sorrnon ja mielivallan ikoni.²²⁰

Kivellä kartano toimii yleensä kuvauksen korostamattomana käytännön taustana, joka kylläkin kuuluu aateluuden viitekehykseen.²²¹ Wecksellin *Daniel Hjortissa* käväistään muistoissa idyllisessä Kuitiassa laajojen tilusten, kypsytyn sadon ja tyytyväisten alustalaisten keskellä.²²² Gummeruksen romaaneissa ollaan hetkittäin jo modernin rajalla: *Ylhäiset ja alhaiset* kuvaa toisaalta kaupungistuneen herrasväen romanttista 'huvilan puutarhassa' -kesäelämäntapaa, toisaalta talonpoikaista sävyä saavaa aatelistilan suurviljelystä.²²³ *Sovitus haudalla* taas esittelee perinteisemmän, puhdasverisen romanttisen kartanomiljöö, 1500-luvulta periytyvän hovin, jossa on tammikuja, suuri puutarha ja rakennukset (eksklusiivisen eli 'ulos sulkevan') umpipihiän ympärillä, ja *Luutnantin tyttäressä* kartano toimii loisteliaan - ja tuhoon vievän - elämän näyttämönä.²²⁴

Tyylitellyn keskiaikaisia, goottilais- tai uusgoottilaissävyisiä kartanokuvauksia on kaunokirjallisuudessa vähän, vaikka niin kotimaisessa Ritarihuoneessa kuin erityisesti saksalaisen kielialueen uusvanhoissa linnoissa ja lähempänäkin mm. Virossa muotiin tullut uusgoottilainen kartanotyyli viittasi keskiajan ritarikulttuurin kautta suoraan aateluuteen.²²⁵ Runebergin runon *Kaksi/De två* rakkaudettomille surullisen hahmon häätöjuhille on rakennettu goottilainen kulissi, prameasti sisustettu linna.²²⁶ Myös Kiven dramaattisissa, pateettisissa - ja taustoiltaan hyvin genretietoisien kaunokirjallisissa - runoissa *Jäähyväiset* ja *Atalantta* miljöönä on loistelias keskieurooppalaistyyppinen linna.²²⁷

3. 3. Romanttinen kartano 3: Topeliuksen kartanot

Romanttinen kartano oli paitsi elävän elämän näyttämö myös menneisyyden - joko tietyn suvun tai koko aatelissäädyn menneisyyden - ja kaappiin unohtuneiden luurankojen asuinsija. Sellaisena se näyttäytyy erityisesti Topeliuksen historiallisissa seikkailuissa, joissa kartano lähes poikkeuksetta toimii myös sitä asuttavan aatelissuvun tai koko säädyn poliittis-yhteiskunnallisen aseman ikonina.

²¹⁹ Runeberg SA V, s. 157 - 163 (*Sandels*) ja 241 - 243 (*Matkamiehen näky/Främlingens syn*). SA VII, s. 5 - 104.

²²⁰ Hannikainen 1882, s. 54 - 63, 90 - 92, 96 - 97.

²²¹ Näin mm. *Karkureissa* (Kivi 1984, s. 163 - 227) sekä *Leossa ja Liinassa* (Kivi 1984, s. 345 - 363). *Seitsemässä veljeksessä* mainitaan Viertolan härkäkartano (Kivi 1984, s. 580 - 581).

²²² Wecksell 1981, s. 60 - 61.

²²³ Gummerus 1970, I osa s. 66 - 152 passim, erit. 70 - 75, 109. II osa s. 22 - 25, 45 - 46.

²²⁴ Gummerus 1865, s. 74 - 76. Gummerus 1899, s. 9 - 12.

²²⁵ Esim. Vuorinen 1995. Rathke 1979. Maiste 1996, passim.

²²⁶ Runeberg SA IV, s. 218 - 221.

²²⁷ Kivi 1984, s. 751 - 752, 769 - 782.

Historioitsija Topeliuksen vanhimmat kartanot sijoittuvat aatelismiesten yksityisten armeijoiden ja keskinäisen sodankäynnin sävyttämään keskiaikaan. *Maamme kirja* mainitsee keskiajan aatelille tyypilliset kartanolinnat.²²⁸ Myös miljöötä innoittuneemmin kuvailevassa *Jungarin tarussa* kartanot ovat linnoitettuja: niissä on kivinen tai puinen päärakennus, ympärysmuuri portteineen, vallitus, paaluvarustus, jopa vallihauta laskusiltoineen. Ikkunoiden sijalla ulkoseinissä on puolustusfunktion tunnuksena ampuma-aukot. Interiöörejä leimaa romanttisen kirjallisuuden suosima ansojen, tyrmien ja salakäytävien labyrintti. Asuinhuoneet ovat komeita mutta pimeitä. Seremoniatila, Ritarisali, on ajan tyyliin loisteliaasti sisustettu. Rappeutuneempaa varianttia, edellisen järjestäytyneen, vaikkakin synkkiä salaisuuksia kätkevän aatelistalouden peilikuvaa ja antitekstiä, edustaa röyhkeän rosvoritarin ja kylän neitojen turmelijan virran saareen rakennettu hirsinen kartano, jonka vanhat loistohuonekalut ovat kuluneet riekaleiksi. Suvun ja maan yhteyttä alleviivaa kartanon tiluksilla sijaitseva suvun kohtalon paikka, Junkkarin lähde.²²⁹ Kartanon aatelisen naisväen työteliästä arkea esitellään romaanissa vain ohimennen, kun taas 1600-luvun *Tähtien turvateissa* vaatimaton maalainen kartanoelämäntapa, jossa myös isäntäväki, erityisesti tietysti emäntä, osallistuu työntekoon, esittäytyy antitekstinä hovin aatelin joutilaalle, loisteliaalle elämälle.²³⁰

Välskärin kertomusten niinkään 1600-luvulta, 30-vuotisesta sodasta käynnistyvä sekvenssi kertoo vahvasti ikonisen Bertelsköldin aatelissuvun ja suvun vahvasti symbolisen kartanon, Mainiemen, noususta, tuhosta ja uudesta noususta: niin kartano kuin sukukin ovat 1600-1700-luvun suomalais-ruotsalaisen aatelin kuvia. *Kapinassa omaa onneaan vastaan* kertoo, miten aateliset 30-vuotisen sodan tuotoilla rakensivat sodan palkkioina saamilleen läänitysmaille linnoja, jotka kertojan omassa nykyajassa ovat jo pääosin hävinneet. Yksi näistä on ollut Mainiemi, "kolmikerroksinen, korkea kivirakennus, jonka jyrkkä katto on kuparista ja jonka korkeat tornit ovat kuparilla katetut. - - (Se) muistutti mieleen noita keskiaikaisia linnoja, jotka niin halveksivasti katsovat ympärillään olevia mataloita majoja. Portaat olivat leveät ja marmorilla päällystetyt, salit olivat suuret ja niiden seinillä riippui kilpiä, aseita ja hirvensarvia; oli siellä kaitaisia, pimeitä kiertoportaita ja tornikammioita; katot ja muurit oli koristettu kummallisilla, vanhaan saksalaiseen malliin tehdyillä koukeroilla." *Mainiemen linna* kertoo karttuvasta vauraudesta, josta saavat osuutensa alustalaisetkin. Ulkomaiset käsityöläiset korjaavat seinien kipsi- ja puuveistokoristeita, ja alustalaistenkin asunnoissa on - ehkä hieman epäuskottavasti - jo lasi-ikkunat ja kaakeliuunit, aikakauden uutuudet. Puisto on 1600-luvun barokkityylinen muotopuutarha, jossa on myös tekolampi, patsaita ja huvimaja. Interiööreistä

²²⁸ Topelius 1875, s. 293 - 294.

²²⁹ Topelius KT VI, s. 69 - 70, 75, 81, 197 - 198, 311, 322 (Jungar); 68, 91 - 92, 104 (Letto); 50 - 56, 345 - 349 (lähde).

²³⁰ Topelius KT VI, s. 21 - 22. KT VII, s. 473, 499 - 505.

kuvataan tarkemmin maalauskoristeinen linnansali, jota valaisee kultainen sotasaalis-kattokruunu, sekä muuta loistoesineistöä.²³¹ *Pakolaisessa* kirjailija kuvaa, miten reduktiossa menetty Mainiemi rappeutuu, antaa sen tuhoutua lopullisesti ruutivaraston räjähdyksessä ja kiirehtii sitten kertomaan, että “nykyään” paikalla on vauras talonpoikaistalo.²³² *Iltamyrskyissä* kuvataan 1700-luvun Falkbytä, Mainiemen Ruotsiin rakennettua kopiota, jossa nyt on ajalle tyypillinen vapaamuotoinen englantilainen maisemapuutarha.²³³

1700-luvulle pikkuvihan aikaan sijoittuvassa *Kuninkaan hansikkaassa* Rautasaaren kartano rajaseudulla Savossa on entinen ruukkikartano, nykyinen omavarainen maatila, jota aatelinen isäntä, upseeri evp. - miespuolinen vastine työteliäille ‘antitekstuaalisille’ kartanonrouville! - itse johtaa. Venäläissyntyisen, juonittelevan emännän osuutta kartanotaloudessa taas kuvittaa hieno vaikkakin rehottava puutarha, jossa on joutilaan ja mukavan elämän merkkeinä lehtimaja ja huvihuone.²³⁴ *Vernan ruusuissa* 1700-luvun lopulla nimihenkilön asuntona on herttainen pieni maatila, osittainen aateliskartanon antiteksti sekin - liian suuri talonpoikaistaloksi, mutta liian pieni tyypilliseksi aatelisten asunnoksi; kaksikerroksinen, muurin suojaaman ruusuja kasvavan puutarhan ympäröimä, eristyneen ja mukavan yksityisen elämän ikoni.²³⁵

Toisenlaista 1700-lukua, tai pikemminkin sen rappeutunutta muistoa, edustaa *Rautakylän vanhan paronin* kartano. Romaani alkaa kuvauksella siitä, missä alennustilassa 1700-luvun herraskartanot kertomuksen nykyajassa, 1800-luvun alkupuolella, yleensä ovat - aidon, antikvaarisen kiinnostuksen synnyttämän pahoittelun alla kuuluu jälleen tilanteen perimmäisestä oikeudenmukaisuudesta muistuttava moralisoiva sävy. Kartanot ovat enää “puoliksi lahonneita muistoja ylimyssäädystä, jonka tähti jo on sammunut. - - Harvat näistä vanhoista herraskartanoista ovat vielä vanhojen sukujen hallussa, - - suvut ovat sammuneet. Entiset läänityskartanot ovat joutuneet joko aatelittomien tai iältänsä paljon nuorempien aatelissukujen käsiin, joita todellisuudessa erottaa muista säädyistä ainoastaan von tai af lisäke, ja jotka, ollen esi-isiä ja historiallista loistoa vailla, koettavat kunnostautua ainakin maanviljelijöinä.” Siitä siirrytään Rautakylään, synkänkomeaan kivilinnaan, jossa on tiilinen taitekatto ja jota ympäröi metsittynyt englantilaistyyppinen puutarha. Huoneet linnassa on sijoitettu aksiaalisesti sarjoihin. Aatelistelle sopivat käytöstavat ja moraalin ammoin unohtaneen köyhtyneen isännän huoneessa rikkinäiset loistohuonekalut, lahonneet tekstiilit ja pornografiset painokuvat puhuvat inhorealitista kieltään aatelin rappion etenemisestä. Punaisessa kamarissa,

²³¹ Topelius KT I, s. 385 - 386, 606, 608, 615, 653 - 659.

²³² Topelius KT II, s. 213 - 228.

²³³ Topelius KT III, s. 467 - 469.

²³⁴ Topelius KT IV, s. 58 - 59.

²³⁵ Topelius KT V, s. 587 - 588.

jonka koristelu on suvun vaakuna-aiheen, lohikäärmeen innoittama, kohdataan sama rappio. Arvokkaaseen menneisyyteen viittaavina kalusteina mainitaan kuitenkin kuninkaan rintakuva, lipasto, baldakiinivuode, silkillä päällystetyt (kustavilaiset) tuolit sekä kullattu peili. Huoneessa on luonnollisesti myös salaovi. Interiöörikuvausten täydentää salin muotokuvagalleria.²³⁶

Linnaisten kartanon Viheriä kamari, Topeliuksen aateluuskuvausten lippulaiva, käynnistyy hirviömäisestä rakennusrykelmästä, jota uutta aikaa (vuoden 1848 vuosikymmentä) ja uusia arvoja edustava arkkitehti Lithau saapuu modernisoimaan. Selkokielelle purettuna kyse on aateluuteen vuosisatojen saatossa kasautuneiden kyttyröiden, ylimielisten säätyennakkoluulojen, purkamisesta. - Rakennuskompleksin keskellä on kaksikerroksinen kivinen päärakennus - aateluuden ikivanha solidi ydin. Se viittaa valtakunnan palvelemisen ja kansakunnan puolustamisen velvoitteisiin, joita Littowit ovat perinteisesti toteuttaneet upseereina. Päärakennuksen sisustuskin on soturisuvun jäsenille hyvin sopivaa: yksinkertaista, hillittyä, karun kodikasta. Sivuilla on kaksi uudempaa puista siipirakennusta, jotka myöhemmin osoittautuvatkin tosiasiallisen aatelittomuuttaan liioitellun kopealla käytöksellä kompensoineen vale-Littowin ja hänen jälkeläistensä lisäämiksi. Toinen näistä on proosallisesti palvelusväen asuintiloina (myöhemminä hienostelevina aikoina syntynyt sosiaalinen erottelu siis saa ilmauksensa arkkitehtuurissa), mutta toinen, käytävän avulla päärakennuksen yhdistetty siipi - menneitten sukupolvien synneistä muistuttava uuskeskiaikainen kauhufantasia - on vuosien saatossa kasvanut melkoiseksi monstrumiksi, jossa on mutkikkaita portaita, tornihuoneita ja lattiassa pukinsorkan jälki. Se myös sisältää kartanon goottilaisimman rekvisiitan, vale-Littowin jälkeläisten synkät salaisuudet: salakäytävän, vankihuoneen, jossa mustasukkaisuuden riivaama epäjälo esi-isä on säilyttänyt vaimoan, tämän itsemurhan tapahtumapaikkana toimineen kattoparvekkeen sekä itsensä Viheriän kamarin, jonka seinillä roikkuu absurdi kokoelma aateluuteen - sen turhamaisuuteen ja epäajanmukaisuuteen - viittaavaa symboliesineistöä: suvun kantaisän loistomiekkä kuluneessa huotrassa, peruukkeja, ratsupiiskoja, metsästystorvia, hirvensarvia, hattuja, tikareita, helatuppipuuksia. Nurkassa on raskas tamminen barokkikaappi, joka kätkee vale-Littowin tunnustuksen mutta myös kohtalokkaaksi käymäisillään olevan ikivanhan velan maksukuitin - sekä todisteen nykyisten Littowien ja Lithaiden suonissa “väärän koivun takaa” taas virtaavasta aidosta Littow-verestä.²³⁷ Aateluuden ja aatelittomuuden keskinäistä arvokilpailua koodaava viesti siis hieman sekoittuu kietoutuessaan tarinaniskenttään.

Lempeämpää kohtelua on saanut osakseen vallankumoussankarin mukaan nimetyn *Mirabeau-tädin* 1700-luvun lopun (Carl Härlemanin tyylinen) taitekattonen, patsain koristeltu “Muisto”-kartano - jo nimi viittaa siis menneeseen - jota sitäkin ympäröi muotopuutarha. Aikansa

²³⁶ Topelius KT VI, s. 373 - 380., 402 - 409, 434 - 437.

²³⁷ Topelius KT IV, s. 222, 270 - 274, 267 - 268, 275 - 276.

eläneeseen ylelliseen elämäntapaan viittaava sisustus käsittää hienoja vanhoja huonekaluja, seinämaalauksia ja taide-esineitä.²³⁸ Rautatien, uuden ajan symbolin, varhaisaikoihin 1860-luvulle sijoittuva romaani on Viheriän kamarin rinnakkaisteos, jonka tapahtuma-ajassa demokraattisempi katsantokanta näyttää jo niin vakiintuneelta, ettei tuohtumusta aateluutta kohtaa enää tarvita. Kustavilaista tapakulttuuria vaalivaan henkäyksenhauraaseen isotäitiin ja hänen kartanoonsa kiinnittyvä menneen vuosisadan ylimyksellisyys palautuu jo niin kauas, ettei sen muistoon enää liity minkäänlaista uhkaa.

3. 4. Realistinen kartano 1: Kartanot aatelisena asuinmiljöönä

Realismin kuvauksissa kartanomiljööt toimivat pääasiassa aatelisten asumisen asiaankuuluvina, perinteisinä kulisseinä, jolloin ne toisaalta viittaavat asumisen puitteiltaan komeaan ja vauraaseen todellisuuteen, toisaalta toimivat aateluutta, tarkemmin siihen liittyvää paikallista valtaa ja vaurautta, ilmaiseksi sosiaalisina symboleina. Sisustusrekvisiitta viittaa usein kertomuksen tapahtumahetkeä vanhempiin aikoihin, joilta aateluus - huonekaluinen - siis periytyy. Erityisen tyypillinen on viite toisaalla pinnalliseksi ja turmeltuneeksi kuvattuun 1700-lukuun (varsinkin rokokoo/kustavilaisaikaan, jotka yleensä samastetaan), 1800-luvun omaan ”viime vuosisataan”, jonne omassa nykyhetkessä vanhalta ja ideologisestikin ajastaan jääneeltä vaikuttavat ilmiöt mielellään palautettiin.

Tavaststjernan *Affärer* -näytelmän sääntöperintötilan näyttämöohjeissa vilahtelee kustavilaisuonekaluja, kattokruunuja ja pianoja, metsästysaseita ja trofeita. Samantapaisessa kartanomiljöössä elelee myös omaelämäkerrallinen romaanisankari *Pikku Karl*, tosin sitä suuremmin havainnoimatta.²³⁹ Ahon lastussa *Helsinkiin* pääkaupungin ympäristö havaitaan kiertoteitse, matkustavaisten ulkoasusta pääteltynä kartanoseuduksi. *Aaveen* aatelismiljöönä on komea 1700-luvun lopun kartano ja *Niemen äijässä* taloudellisen omistajavallan totaalisuutta kuvittava nuori isäntä aikoo rakentaa metsästysmajan kartanonsa puistoon.²⁴⁰ Sen kummemmista kommentteista, siis puhtaasti aateluuteen viittaavana merkinä, kartanomiljöö mainitaan lastuissa *Korpelan ukot*, *Kaksi sankaria*, *Kuntakokous* ja *Hovineuvoksetar*.²⁴¹

Kevät ja takatalvi kuvaa laajasti yhtä aatelistä kartanomiljöötä, tyyliltään joko 1700-luvun lopun tai 1800-luvun alun (empire)klassisismia: kartano on kaksikerroksinen, keltaiseksi maalattu valkein kaari-ikkunanpuittein, portiikkia koristavat pylvää, jotka kantavat samalla yläkerran parveketta. Päättyyn on kiinnitetty omistajasuvun vaakuna. Komeissa sisätiloissa on

²³⁸ Topelius KT IV, s. 667 - 670, 718.

²³⁹ Tavaststjerna 1924b, s. 45. Tavaststjerna 1962, 69 - 72 ja passim.

²⁴⁰ Aho KT III, s. 173. KT IV, s. 215 - 219. KT VI, s. 31 - 40.

²⁴¹ Aho KT VI, 41 - 46, 119 - 121, 125 - 131, 150 - 155.

mm. muotokuvia; emännän budoaari ja herrainhuone mainitaan erikseen. Aho esittelee myös kartanoihin periaatteessa kuuluvan keisarillisen makuuhuoneen, jossa kerrotaan olevan yhä jäljellä silkkipeitteinen vuode, jossa Aleksanteri I on kerran yöpynyt. - Puutarhanhoitoa harrastava isäntä huolehtii omakätisesti kartanon runsaista istutuksista, mikä voidaan tulkita joko romantiikan työteliäisyys-antitekstin mukaiseksi viitteeksi joutilaan elämäntavan turmiollisuudesta tai -romaanin tiedostavien nuorten tapaan - vain itsekkääksi ja joutavaksi kaunosielun puuhasteluksi.²⁴²

Järnefeltin *Helenan* kotikartano on sekin "vanhanaikainen" (=klassisistinen) kaksikerroksinen kivirakennus, mutta demokraattisen hillittyden ihanteen mukaan valkoiseksi rapattu ja koristelematon. Puistossa on arvokkaita istutuksia, komea tallirakennus ja valkoinen silta pieneen saareen. Kriittinen silmä kuitenkin huomaa, että alustalaisten asunnot eivät ole yhtä hyvässä kunnossa.²⁴³ Myös *Veljesten* aatelisten äidin rikas suku on omistanut useita kartanoita, ja *Lallin* lopun aikalaiskuvaus-osio esittelee (Tolstoin) venäläisen maakartanon loistoa ja mukavuutta.²⁴⁴

3. 5. Realistinen kartano 2: Uudistuvat kartanot

Topeliuksen suosima kerronnan rakenne, jossa aateliskartano toimii säädyn yhteiskunnallisen tilanteen ikonina, on käytössä myös muutamissa realistisen tyyllilajin kuvauksissa, mutta käänteisenä: muutos tarkoittaa nyt sopeutumista moderneihin aikalaisoloihin.²⁴⁵ Aiheeseen yhtyy romantiikan idea kartanon työteliääksi kuvatun arjen käyttämisestä paheksutun - ja tyypilliseksi oletetun - joutilaan elämän antitekstinä

Uudistuvan kartanon arkkityyppi on jo Topeliuksen *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* jälkimmäinen, edelliseen selvässä antitekstisuhteessa oleva vaihe, jossa Lithau ja Winterloo osoittavat aatelille tietä eteenpäin. Arkkitehtuuriltaan modernisoitu, vuoriteollisuuteen ja Syrjäkosken kanssa karjanhoitoon ja meijerialouteen²⁴⁶ suuntautunut uusi Linnaisten kartano kuvaa erästä keskeistä vaihtoehtoa, joka aateliselle maanomistajlle modernisoituvassa yhteiskunnassa jäi: vetäytymistä valtion asioiden hoidosta yksityiselämään, ja ekstensiiviseen maanviljelyyn tai maaomistusten mahdollistamaan teollisuuteen ryhtymistä.²⁴⁷ Myös Gummerus

²⁴² Aho KT VIII, s. 192 - 193, 194 - 198, 215.

²⁴³ Järnefelt 1902, s. 10 - 11, 36, 41, 43.

²⁴⁴ Järnefelt 1900, s. 181. Järnefelt 1933, s. 142, 144.

²⁴⁵ "Todellisen todellisuuden" tasossa tämä painotus näyttää hyvinkin oikealta: säätyläismaanviljelijät, siis ennen kaikkea aateliset isännät näyttävät innokkaimmin tarttuneen 1800-luvun maataloudellisiin innovaatioihin. - Soininen 1974, s. 98 . 99, 103 - 104, 110, 239 - 241, 247 - 248, 252, 338 - 340, 344 - 395.

²⁴⁶ Maan ensimmäiset modernit meijerit perustettiin aateliskartanoihin myös todellisessa elämässä. - Soininen 1974, s. 247 - 248.

²⁴⁷ Topelius KT IV, s. 361 - 366, 371, 378 - 387.

sivuaa *Ylhäisissä ja alhaisissa* modernia suurmaataloutta harjoittavan, talonpoikaista elämäntapaa ja arvomaailmaa lähenevän aateliskartanon teemaa.²⁴⁸

Tavaststjernan *Kovina aikoina* kuvaa kartanoseutua, jonne sahateollisuus, rautatie ja moderni maatalous ovat tunkeutumassa. Herrasaaren kartano käy läpi rajuja uudistuksia uuden isännän käsissä. Hyödytöntä loistoa symboloiva vanha pihlajakuja kaadetaan viljelysten tieltä. Päärakennuksista toinen uudistetaan - kylläkin ylelliseksi - parhaaseen pietarilaiseen tyyliin; salia, ruokasalia ja verantaa yhdistävät pariovet, jotka avaamalla saadaan yhtenäinen suuri tila juhliä varten. Toiseen, puurakenteiseen rakennukseen perustetaan, kuten Linnaisissakin, moderni meijeri ja sen yhteyteen työväen asunto. Rakennusten ympärillä on kuitenkin edelleen ylellistä väljyyttä: nurmikenttä, puutarha ja järvimaisema.²⁴⁹

Järnefeltin *Helenassa* kartanon elinkeinorakennetta modernisoidaan metsätalouden avulla, ja *Maaemon lapsissa* kartanon laajat viljelykset ovat nykyaikaisesti, jopa tieteellisesti, hoidetut: vuoroviljelyä, apilaniittyjä, puistoistutuksia.²⁵⁰ Sama viitseliäs mutta perustaltaan demokraattinen - siis "moderni" - ajattelutapa ulottuu itse kartanoonkin: päärakennus on suuri ja valkoinen, ja vaikka sen huoneet ovatkin ylellisesti ja aistikkaasti sisustetut, päällimmäisenä on järkevän, käytännöllisen kodikkuuden leima.²⁵¹

3. 6. Uhatut ja menetetyt kartanot

Perintökartano saattoi joutua pois alkuperäisiltä omistajiltaan joko velkaantumisen tai perintöjuonittelujen seurauksena. Kummassakin tapauksessa suvun symbolisen tyyssijan menetys oli vakava uhka suvun jäsenten identiteetille.²⁵² Yleisemmässä katsannossa se merkitsi aateluuden vanhan taloudellisen valta-aseman perustan joutumista uhanalaiseksi, ja toimi toisaalta myös aatelisten sukuvallan heikkenemisen tunnuksena. Velkaantuminen, köyhtyminen ja "säädyistä putoaminen" - joka Suomessa ei kuitenkaan merkinnyt säädyn jäsenyyden virallista menetystä - esiintyy kaunokirjallisissa kuvauksissa 1700-luvun jälkipuolen ilmiönä.

Kaunokirjallisesta levinneisyydestään teema saa kiittää, paitsi yleisinhimillistä kiinnostavuuttaan, myös ja ennen kaikkea antitekstuaalista nemesis-luonnettaan: aateluuteen yleensä assosioidun rikkauden vastakohtana aatelinen köyhyys oli kirjailijoita houkutteleva juonenkäännös, varsinkin kun se samalla demokraattisesti toi 'heidät' lähemmäksi 'meitä'. Väärin, oikeudettomien perijöiden teema on sekin yleisinhimillisesti kiinnostava. Samalla se on

²⁴⁸ Gummerus 1970, II osa s. 45 - 46.

²⁴⁹ Tavaststjerna 1983, s. 33 - 35 ja passim.

²⁵⁰ Vertaa Soininen 1974, s. 98 - 99.

²⁵¹ Järnefelt 1902, s. 7 - 10. Järnefelt 1927a, s. 161 - 168.

²⁵² Vertaa Åström 1993, s. 323.

kahden aateliin liitetyn positiivisen piirteen, aitojen sukusiteiden pyhyden ja kunniallisen - varsinkin mammonaa ahnehtimattoman - käytöksen, vahva antiteksti, joka kohdentaa lukijan myötätuntoa “kunnianttomien” aatelisten “kunniallisiin” aatelisiin uhreihin.

Historiallisessa kontekstissa maaomaisuuden menetyksellä saattoi olla aatelissäätöyn tai johonkin sen osaan kohdistuvan (oikeutetun) rangaistuksen luonne. Fredrika Runeberg kuvaa *Sigrid Liljeholmissa*, miten Nuijasodan “rikollisilta” aatelisilta, sukupuuttoon tapetuilta mahtavilta Flemingeilä ja kuvitteellisilta pienaatelisilta Liljeholmeilta, takavarikoidaan kartanot, Kuitia ja Tannila; takavarikoitujen kartanoiden tosin kerrotaan jo sukupolvea myöhemmin palautuvan alkuperäisille omistajasuvuille. Sodasta hengissä selvinneet Liljeholmit siirtyvät maan alle talonpoikaisiin oloihin ja ryhtyvät viljelemään pikkutilaa.²⁵³ Topeliuksen Välskärin *Kapinassa omaa onneaan vastaan* ja *Mainiemen linna* taas kuvaavat, miten 30-vuotisen sodan verisillä saalisrahoilla, palkkioläänitysten maille rakennettuja sukulinnoja, Bertelsköldien Mainiemi muiden muassa, isäntien liian leveän elämän rangaistuksena palautettiin reduktiossa kruunulle.²⁵⁴

Tavanomaisempi tapa saattaa sukukartano vaakalaudalle oli kuitenkin velkaantuminen. Topelius kuvaa *Kuninkaan hansikkaassa* suoraan 1700-luvun jälkipuolen yhteiskuntakehitystä: aateli velkaantui elintasoaan ylläpitäessään, ja privilegioitu aatelinen omaisuus, rälssimaa, joutui vähitellen vauraiden aatelittomien velkojien hallintaan. Romaanin kuvaamassa tapauksessa syynä on ollut kartanon (järvi)malmivarojen ehtyminen. 1800-luvun puolella köyhtyminen ja aatelittomille velkaantuminen koskettaa myös *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* Winterloota, Syrjäkosken isäntää.²⁵⁵ Myös Kiven *Karkureissa* velkaantuminen uhkaa saattaa perintökartanon vieraisiin, ahneisiin käsiin,²⁵⁶ ja Gummeruksen *Ystäväni Jaakkola* ja *Kauneutensa tähden* -novelleissa aateliskartano myydään veloista aatelittomalle ostajalle.²⁵⁷

Realismin kauden kuvauksiin ilmaantuvat aatelisten velkaantumisen ja kartano-omaisuuden menetyksen uudeksi syyksi epäonniset bisnekset, vaikka vanhempaa tyyppiä edustavat “kulutusluotot” vielä säilyttävätkin keskeisen asemansa. Tavaststjernan novelli *En allmän gunstling* kuvaa kartanon puutavarabisneksen kaatumisessa köyhtyneen aatelisperheen vesaa, kun taas *Kovissa ajoissa* itse pitkään velaksi elellyt kapteeni evp. Thoreld onnistuu pelastamaan jo kiinnitetyn sukukartanonsa.²⁵⁸ Ahon kartanossa syntyneen *Tuhlaajapojan* elämä muuttuu kohtalokkaasti, kun isältä jää perinnöksi pelkkiä velkoja. *Keväässä ja takatalvessa* taas

²⁵³ Runeberg 1983, s. 359, 367.

²⁵⁴ Topelius KT I, s. 385 - 386, 678 - 679, 697 - 698.

²⁵⁵ Topelius KT IV, s. 58 -59, 94 - 97, 104 - 110 (Rautasaari); 321 - 331, 338 (Syrjäkoski).

²⁵⁶ Kivi 1984, s. 175 - 191.

²⁵⁷ Gummerus 1898, s. 19 - 35 ja 139 - 144.

²⁵⁸ Tavaststjerna 1924a, s. 295 - 305. Tavaststjerna 1983, 26 - 35 ja passim.

kuiskutellaan, etteivät aatelisen kartanonisännän tulot ja menot enää aikoihin ole olleet missään suhteessa toisiinsa, ja arvellaan, että tämän velat aikanaan joutuvat takaaajien maksettaviksi.²⁵⁹ Järnefeltin *Veljekset* kokevat dramaattisen elintason laskun, kun heidän aatellinen rovasti-isänsä, itsekin köyhtyneen maalaisen aatelisperheen jälkeläinen, kuolee jättäen perinnöksi pelkkiä velkoja - kartanon menetykseen johtanut velkaantuminen on tapahtunut jo edellisessä polvessa, mutta kierre jatkuu.²⁶⁰

Vakavimman uhan aatelissuvun jatkuvuudelle muodosti perijän puuttuminen. Jos ei ollut poikaa, joka perisi isiensä kartanon ja jatkaisi isiensä nimeä, ei ollut kohta sukuakaan. Jos aatelisella isällä oli sentään tyttäriä, kysymykseen tuli vävyn muodollinen adoptio, mitä omaisuuksia havittelevat onnenonkijat surutta käyttivät hyväkseen; itsekkään ja pinnallisen seurapiirielämäntavan kritiikki pukeutuukin usein tällaisiin teemoihin. Sukukartano - kuten myös adoptio ja sitä seuraava aatellinen nimi - oli kuitenkin mahdollista evätä vävyiltä, joka ei miellyttänyt perinnön jättäjää. Laillisten perillisten kokonaan puuttuessa adoptoitavaksi kelpasi isännän avioton poika. Äärimmäisenä vaihtoehtona kysymykseen tuli sukulaisadoptio.

Runebergin *En voi/Kan ej* -näytelmässä perittävänä on kartanon ohella suvun muikin omaisuus, jonka kohtalon miespuolisen perijän puuttuessa ratkaisee naispuolisen perijän naimakauppa. Veljentytärtään holhoava setä epäileekin omaisuuden houkuttelevan kosijoita enemmän kuin tytön: "En ung löjtnant, en grefve, en baron, som har för dig ett hjerta, och ficka precis som gjord för min miljon."²⁶¹ Kiveä naimattoman naispuolisen perijän problematiikka näyttää kiinnostaneen kovasti - sekä *Leossa ja Liinassa* että pateettisessa *Atalanttassa* orpo aatelistyttö on jäänyt yksin isiensä perinnön kanssa.²⁶² *Selman juonissa* sosieteetikritiikin kärki kohdistuu tyypillisemmin, nimihenkilön isän kartanon perijäksi mielivään huijarikosiskelijaan.²⁶³ Myös Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* esitellään tytär aatelismiehen ainoana jälkeläisenä.²⁶⁴ Tavaststjerneran *Affärer* kuvaa sääntöperintötilan perimyksen järjestämistä vävynvalinnan kautta miespuolisen perillisen puuttuessa²⁶⁵ ja Järnefeltin *Maaemon lapsissa* pohditaan, kenelle lukuisista vävyistä kartano lopulta annetaan.²⁶⁶ Klassisin esimerkki suvun kartanon ja aatelisen nimen - jotka tosiasiallisesti kuuluisivat hänelle suoraan isien perintönä - naimakauppaa seuraavan adoption välityksellä saavista vävyistä on tietenkin Topeliuksen

²⁵⁹ Aho KT V, s. 280. KT VIII, s. 189 - 191.

²⁶⁰ Järnefelt 1900, s. 1 - 35 ja passim.

²⁶¹ Runeberg SA VII, s. 12.

²⁶² Kivi 1984, s. 345 - 363, 769 - 782,

²⁶³ Kivi 1984, s. 679 - 704.

²⁶⁴ Gummerus 1970.

²⁶⁵ Tavaststjerna 1924b, s. 46 - 50, 76, 128, 130.

²⁶⁶ Järnefelt 1927a, s. 169 - 170.

Linnaisten kartanon Viheriän kamarin arkkitehti Lithau, joka tosin hyväksyy Littow-nimen vasta omille jälkeläisilleen.²⁶⁷

Aatelisen ‘tekstin’ mukainen perillisen laillisuuden korostus vääntyi modernien kirjoittajien käsissä tietenkin nontekstuaaliseksi vouhotukseksi. Runebergin *Nadeschdassa* suvun matriarkka kiristää poikiaan vetoamalla näiden velvollisuuksiin kartanon perijöinä: vaimo on valittava niin, että jälkeläisistä tulee juridisesti kelvollisia perillisiä, mitä maaorjana syntyneen tytön virallisesti äpärän statukselle jäävät lapset suinkaan eivät olisi.²⁶⁸ Topeliuksen *Rautakylän vanhassa paronissa* taitetaan peistä äpärän oikeudesta sukukartanoon, ja päädytään kielteiseen ratkaisuun.²⁶⁹ Gummeruksen *Sovituksessa haudalla* kartanon perimys on vaakalaudalla, kun kaikki lailliset perilliset kuolevat. Isännän mitätöidystä nuoruudenavioliitosta syntynyt syrjäinen poika astuu kuitenkin esiin ja nousee perijäksi.²⁷⁰

Perinnöttömäksi tekeminen oli raskas ratkaisu varsinkin silloin, kun sukukartano sen myötä joutui vieraisiin käsiin. Prosessin myötä sammuvan suvun, tai ainakin sukuhaaran, nimen kunnia saattoi kuitenkin vaatia tällaisiakin toimia - samalla tuli vahvasti alleviivatuksi aatelisen kunniakoodin elämälle vieras, “modernissa” ajattelussa siis nontekstuaalinen luonne. Topeliuksen *Rautakylän vanhassa paronissa* isä on aikanaan hylännyt tahtoaan uhmanneen tyttären.²⁷¹ Myös Gummeruksen *Kahdessa jouluaatossa* menneitä muisteleva köyhä, aatelissyntyinen isoäiti on aikanaan avioitunut vanhemmiltaan salaa ja joutunut näiden epäsuosioon, ja *Luutnantin tyttäressä* ainoa tytär nai isänsä tahdon vastaisesti ja jätetään perinnöttömäksi, jolloin sukukartanon perivät vieraat, ahneet kädet.²⁷² Järnefeltin *Helena* puolestaan joutuu päinvastaisen perintöjuristerian uhriksi: tytön isä on ollut ainoastaan perintökartanon hoitaja, ja tämän kuollessa omaisuus siirtyy jälkimmäistä miniäänsä vihanneen isoisän testamentin mukaan isän ensimmäisestä avioliitosta syntyneille lapsille; nimihenkilö äiteineen joutuu puille paljaille.²⁷³

3. 7. Urbaanit aateliset

Aatelinen kaupunkikoti - perinteisen maalaiselämäntavan antiteksti, joka samalla toimi uuden virkamiesaateluuden indeksaalisenä merkinä - on tyypillinen varsinkin 1800-luvun aikalaiskuvauksille, vaikka kaupunkiasumista esiintyykin myös historiallisissa yhteyksissä.

²⁶⁷ Topelius KT IV, s. 383 - 385.

²⁶⁸ Runeberg SA IV, s. 139 - 150.

²⁶⁹ Topelius KT VI, s. 381 - 384, 428 - 430.

²⁷⁰ Gummerus 1865, s. 11 - 12, 52 - 58, 77, 82, 89 - 95, 102 - 109.

²⁷¹ Topelius KT VI, s. 364 - 371.

²⁷² Gummerus 1873, s. 94 - 106. Gummerus 1899, s. 9 - 12.

²⁷³ Järnefelt 1902, s. 180.

Yleensä kodit ovat komeita ja “säädyn mukaisia” - esim. Tavaststjernan *I förbindelser* määrittää “aatelisen” sisustusmaun ylelliseksi²⁷⁴ - mutta päinvastaisiakin esimerkkejä mainitaan.

Tyypillistä aateliselle kaupunkilaiskodille on, että se sijaitsee pääkaupungissa - mikä se sitten onkin. Kotimaan asemapaikka, Turku tai Helsinki, mahdollisesti myös läänin pääkaupunki eli maaherrankaupunki viittaavat osallisuuteen maan keskus/paikallishallinnossa. Emämaiden Tukholma tai Pietari, sekä diplomaatin sijoituspaikkana jokin vieraan vallan pääkaupunki assosioituvat varsinkin 1800-lukua edeltävillä vuosisadoilla usein hovielämään. Aatelisen kodin juhliin pääsy on tarkoin rajattu: kaupunkikodit toimivat siis paitsi korkean hallinnollisen aseman indekseinä, myös aatelisen elämäntavan eksklusiivisuuden ikoneina.

Vanha pääkaupunki Turku on useaan otteeseen ollut aatelisen toiminnan keskuksena. Wecksellin *Daniel Hjortin* näyttämönä ovat Flemingien komeat asuinhuoneet Turun linnassa.²⁷⁵ Topeliuksen *Suomen herttuattaressa* pikkuvihan aatelinen miehitysupseeristo majoittuu Turun porvaristaloihin - kaupunkimiljöötä ei siis kuvata vielä 1700-luvun aatelille tyypilliseksi asuinpaikaksi - joihin tuovat oman elämäntapansa mukaisen ylellisemmän sävyn.²⁷⁶ Gummeruksen aikalaiskuvauksessa *Ylhäiset ja alhaiset* mainitaan niinkään turkulainen aateliskoti, jossa nuori, hyväntekeväisyyttäkin harrastava ahkera tytär emännöi aatelisnaisten kotoisen työnteon antitekstifunktion mukaisesti.²⁷⁷

Ylelliset, edustustarkoituksiinkin käytetyt helsinkiläiskodit kuuluvat 1800-luvun aikalaiskuvauksiin. Topeliuksen *Sumutarinoiden* jaksossa *Tyhjät sydämet* kuvaillaan pienen valikoidun seurapiirin kokoontumispaikkana aatelista pääkaupunkilaiskotia, jossa huoneet sijaitsevat ajan muodin mukaan aksiaalisina sarjoina. Valoisassa kauniissa salissa on varallisuuden merkkeinä nelikynttiläinen kattokruunu, peilejä ja englantilaistyylinen avoin takka.²⁷⁸ Gummeruksen novellissa *Tämä olen minä. Tämä on Jumala* kuvataan samantapainen aatelinen Helsingin-koti, jossa on suuret huoneet ja komea sisustus, seinäpeilejä, kalliita tekstiilejä, mattoja, kynttiläkruunuja.²⁷⁹ Järnefeltin *Isänmaassa* esitellään seuraelämän näyttämönä helsinkiläinen aateliskoti, eksklusiivisuuden ikoni, jossa “kävivät vain jotkut valitut, semmoiset, jotka osasivat esiintyä seuroissa ja ylhäisten saleissa”.²⁸⁰

Läänin pääkaupunki on aatelisen virkamiehen sijoituspaikkana Järnefeltin *Vanhempinen romaanissa*, jossa kuvataan ensin viipurilaista virka-asuntoa, myöhemmin Kuopion läänin maaherran edustuskotia, johon säädynmukaisen elämäntavan merkkeinä kuuluvat parketit,

²⁷⁴ Tavaststjerna 1924a, s. 67 - 123 passim.

²⁷⁵ Wecksell 1981, näyttämöohjeet s. 5.

²⁷⁶ Topelius KT V, s. 83 - 97, 149 - 151.

²⁷⁷ Gummerus 1970, I osa s. 33 - 43.

²⁷⁸ Topelius KT VI, s. 727 - 728.

²⁷⁹ Gummerus 1898, s. 147 - 148.

²⁸⁰ Järnefelt 1965, s. 135 - 136.

sohvat, hienot katto- ja pöytälamput, flyygeli, taulut, veistokset, ja jonne ei sopinut kutsua ketä tahansa.²⁸¹ Nimeltä mainitsemaattomaan läänin pääkaupunkiin näyttävät sijoittuvan muidenkin Järnefeltien piirin kirjailijoiden urbaanit aateliset virkamieskodit. Ahon *Muistatko* - ? mainitsee komean talon kaupungin laidalla, eristetyssä, ylhäisessä rauhassaan,²⁸² ja Canthin *Hannassa* viitataan maaseutukaupungissa sijaitsevaan ylelliseen aateliskotiin.²⁸³ Järnefeltin *Heräämiseni* kuvailee sijaintia mainitsematta virkamiesuralle aikovan naiivin aatelisnuorukaisen tyypillistä unelmaa säädynmukaisesta kodista, jossa olisi kalliita huonekaluja, mattoja, verhoja, taideteoksia, suuri työpöytä ja sillä hienot kirjoitusneuvot.²⁸⁴

Tukholmalaiskodit viittaavat Ruotsin vallan ajan hovi-, hallinto- ja puolue-elämään ja sisältävät nekin ylellisyyden merkkejä. Topeliuksen *Tähtien turvateissa* esittelemät 1600-luvun tukholmalaiset aateliset kaupunkiasunnot ovat isoja ja ylellisiä, niissä on upeita tekstiilejä ja raskaita koristeellisia huonekaluja sekä arvokkaita pikkuesineitä.²⁸⁵ Välskärin *Erään nimen varjo* kuvaa Arvid Hornin ylellistä, Versailles-henkistä työhuonetta Tukholman kuninkaanlinnassa, ja *Porvariskuninkaassa* esitellään eksklusiivisten juhlien näyttämönä tukholmalainen aateliskoti kynttiläkruunujen, peilien, gobeliinien ja itämaisten mattojen koristamine saleineen.²⁸⁶

Pietarilaiset aateliskodit kuuluvat pääosin 1800-luvun todellisuuteen. Niitä kuvataan monin erilaisin sävyin. Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tyttären* venäläisellä kasvatusäidillä on sekä Pietarissa että Krimillä upeat palatsit, jotka kuvittavat vaurauden ideaa.²⁸⁷ Canthin *Agnes* taas viettää moraalitonta elämää ylläpidettynä naisena pietarilaisen aatelismiehen omistamassa moraalittoman ylellisessä asunnossa.²⁸⁸ Järnefeltin *Vanhempieni romaanin* nuoripari taas aloittelee yhteistä elämäänsä Pietarissa vaatimattomissa puitteissa.²⁸⁹

Diplomaattiura puolestaan vie 1700-luvun Pietariin Topeliuksen *Suomen herttuattaren* ja tämän rakastajan, kenraali Keithin. Vihkimättömän pariskunnan komea koti muodostuu metropolin ennakkoluulottoman seurapiirin kokoontumispaikaksi.²⁹⁰ *Hangon silmässä* viitataan yleisesti aatelisen diplomaattiperheen ylelliseen asumiseen eri pääkaupungeissa, mm. juuri Pietarissa.²⁹¹

²⁸¹ Järnefelt 1986, s. 288 - 289, 435 - 438.

²⁸² Aho KT X, s. 83.

²⁸³ Canth 1965, s. 295.

²⁸⁴ Järnefelt 1894, s. 96 - 98. Åström huomauttaa kirjoitusneuvoihin sisältyvästä valtasymboliikasta: hyvä kirjoitustaito on ollut välttämätön edellytys hallintoon osallistumiseen. - Åström 1993, s. 95.

²⁸⁵ Topelius KT VII, s. 147 - 148.

²⁸⁶ Topelius KT II, s. 267 - 268, 708 - 710.

²⁸⁷ Hannikainen 1882, s. 6, 10 - 11.

²⁸⁸ Canth 1911, s. 90 - 95.

²⁸⁹ Järnefelt 1986, s. 264 - 265.

²⁹⁰ Topelius KT V, s. 232 - 233.

²⁹¹ Topelius KT VIII, s. 617 - 620, 632, 640.

Kaupunkiasumisen myötä tuli ajankohtaiseksi myös tarve muuttaa maalle kesäkuukausiksi. Parhaiten tämä oli mahdollista varakkaille, kuten aatelisille; se siis merkitsee vaurautta ja distinktiota. Tapa oli uusi, eikä sitä kaunokirjallisuudessa kuvata kovin usein. Hannikainen mainitsee *Etelän ja pohjaisen tyttäressä*, miten aatelinainen kasvatteineen poistuu Pietarista huvilapalatsiinsa Venäjän ylhäisön suosimalle Krimille.²⁹² Kiven *Kihlauksen* "herrat" viettävät kesälomaa maalla.²⁹³ Gummerus kuvaa *Ylhäisissä ja alhaisissa* aatelista tapaa muuttaa maalle kesäkuukausiksi,²⁹⁴ ja Järnefeltin *Helenassa* naapurikartanon perhe oleskelee muuten tulonlähteenä toimivassa maaseutukartanossaan vain kesäisin.²⁹⁵

Voimakkain aatelista vaurauden ja ylellisyyden sävyttämää maalaiselämäntapaa problematisoiva antiteksti - jolla toki oli myös vankka todellisuuspohja - olivat pienissä oloissa asuvien kaupunkilaisaatelisten kuvaukset. Gummerus kuvaa *Kahdessa jouluaatossa* niukkuudessa elävää aatelista isoäitiä ja tämän lapsenlapsia.²⁹⁶ Erityisen tyypillinen teema on kuitenkin Järnefeltin tuotannolle - sekä ideologisista että omaelämäkerrallisista syistä. 1600-luvun *Samuel Croëllissa* aatelinen, aatelittoman nimihenkilön kanssa avioitunut äiti muistuttaa tyttärelleen - joka pelkää, ettei heidän vaatimaton kotinsa kelpaa hänen rikkaalle sulhaselleen - etteivät hienot huonekalut tee aateliseksi.²⁹⁷ *Veljeksissä* Helsingissä opiskelevan aatelistojan asunto on tämän vähien varojen mukainen. Pois kotikartanostaan joutunut *Helena* totuttelee elämään Helsingissä pikku huoneistossa ja tekemään itse kaikki kotiaskareet. *Kuolemassa* aatelinen aikamiespoika asuu ensin äitinsä kanssa, sitten yksinään pienessä asunnossa. *Vanhempieni romaanin* nuoripari sinnittelee Pietarissa niukoissa mutta toki "säädynmukaisissa" oloissa.²⁹⁸

3. 8. Rikkaus ja köyhyys

Kartano edusti aatelista varallisuutta ja siihen kytkeytyvää taloudellista valtaa tyypillisimmillään. On siis ymmärrettävää, että aatelista rikkautta ja köyhyyttä tematisoitiin pääasiassa kartano-omaisuuksien avulla. Kuitenkin rikkautta aatelista "tavallisesta ihmisestä" erottavana merkinä on esitetty kaunokirjallisissa kuvauksissa myös muiden tunnusten avulla - edellä on käsitelty mm. vaunujen tehtävää rikkauden ikonisena ja indeksaalisenä merkinä, ja jäljempänä tulee puhe mm. sukujen perintökalleuksista, yksilön ulkoasussa ilmenevistä vaurauden tunnuksista sekä aateliselle sopivaksi katsotusta suhtautumisesta rahaan. Aateluuteen ilman

²⁹² Hannikainen 1882, s. 6, 10 - 11.

²⁹³ Kivi 1984, s. 229 - 241.

²⁹⁴ Gummerus 1970, I osa s. 66 - 152, erit. 109.

²⁹⁵ Järnefelt 1902, s. 25 - 34.

²⁹⁶ Gummerus 1873, s. 85 - 91.

²⁹⁷ Järnefelt 1899, s. 18.

²⁹⁸ Järnefelt 1900, s. 1 - 8, 44 - 45. Järnefelt 1902, s. 180, 278, 343. Järnefelt 1927a, s. 3 - 131 passim. Järnefelt 1986, s. 264 - 265.

erityisiä tunnusesineitä assosioituva abstrakti, tunnusmerkkinen rikkaus - ja köyhyys sen antitekstinä - on kuitenkin luontevinta käsitellä tässä yhteydessä.

Kuten edelläkin on käynyt ilmi, aateli oletettiin periaatteessa varakkaaksi säädyksi. Tästä syystä varallisuutta, jopa suoranaista rikkauttaakaan ei aina ekplisiittisesti todettu, kun taas päinvastainen, siis normista poikkeava, tilanne tuotiin tarvittaessa selvästi esiin. Köyhtyminen - varakkuuden, se on: tyypillisen aatelisuuden, antiteksti - miellettiin siinä määrin epäaateliseksi ilmiöksi, että säädystään pudonneen aatelisten joskus kuvattiin luopuneen jopa aatelistesta nimestään, koska ei ollut pystynyt ylläpitämään säädynmukaista elintaso.

Kantelettaren kaikki aateliskuvaukset - esim. *Kreivin sylissä istunut, Inkerin sulhot* - olettavat rikkauden aatelissa vallitsevaksi.²⁹⁹ Runebergin aatelissyntyisestä pikku ompelijattaresta kertovassa *Jennyssä* taas esiintyy sekä rikkaita että köyhtyneitä aatelisiä, joiden välillä on - edellisten tyhmänylpeyttä markkeeraava - vain vaikeasti ylittävissä oleva sosiaalinen kuilu.³⁰⁰ Fredrika Runebergin *Piirroksien ja unelmien* jaksossa *Lasikorva* mainitaan varaton aatelisten, joka menee avioon rahan takia, saadakseen elättäjän; sama ongelma on *Kauneimmat kädet* -jakson aatelisten sisaruksilla.³⁰¹ Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tyttären* aatelisten taas ovat ylettömän rikkaita verrattuna aatelittoman päähenkilön varallisuuteen.³⁰²

Topeliuksen *Maamme kirja* toteaa yksiselitteisesti, että aateli muodostaa väestön vauraimman osan.³⁰³ Toisaalta keskiaikaan sijoittuva *Jungarin taru* kuvaa rikkaan ja köyhää aatelia.³⁰⁴ *Tähtien turvateissa* esitellään 30-vuotisen sodan rikastuttamaa läänitysmaatelia, mutta kommentoidaan myös köyhtyneen aatelisten miehen ja rikkaan aatelittoman naisen keskinäisen avioliiton molemminpuolista edullisuutta.³⁰⁵ 1700-luvulle sijoittuvissa Välskärin *Erämaiden keväässä* ja *Porvariskuninkaassa* porvarillinen varakkuus alkaa jo pyrkiä aatelisten verroille.³⁰⁶ *Aamun valkenemisessa* esitellään myös säädystä pudonnut köyhä aatelisten leski.³⁰⁷ *Hangon silmässä* aatelisten varakkuutta pidetään itsestäänselvyytenä.³⁰⁸ *Sumutarinoiden* osassa *Tyhjät sydämet* 1800-luvun alun aatelisten miehestä uhkaa köyhtyminen kadonneen kuitin takia.³⁰⁹

“Kansankirjailija” Päivärinnan *Rakkauten suurin uhri* ottaa aatelisten rikkauteen yhteiskunnallis-moraalisen kannan huomauttaessaan, ettei rikkaudessa ja yltäkylläisyydessä elävä

²⁹⁹ Kanteletar, I kirja runot 1, 92 (rivit 19 - 20), 117 (r. 59 - 60), 169 (r. 7 - 8), II kirja runot 14 (r. 9 - 10), 86 (r. 45 - 48), 105 (r. 3 - 4), 206 (r. 13 - 235, 236 (r. 1 - 6, 43 - 46), III kirja runot 4, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 64, 69 (r. 81 - 83).

³⁰⁰ Runeberg SA II, s. 219 - 226.

³⁰¹ Runeberg 1982, s. 136 - 137, 162 - 168.

³⁰² Hannikainen 1882, s. 3 - 48 passim.

³⁰³ Topelius 1875, s. 292.

³⁰⁴ Topelius KT VI, s. 7 - 349 passim (rikas Bo ja köyhä Sten Jungar).

³⁰⁵ Topelius KT VII, s. 91, 416, 610, 706 ja passim.

³⁰⁶ Topelius KT II, s. 409 - 548 ja 548 - 829 passim.

³⁰⁷ Topelius KT III, s. 837.

³⁰⁸ Topelius KT VIII, s. 595 - 679 passim.

³⁰⁹ Topelius 745 - 749.

aateli pysty ymmärtämään rahvaan elinoloja.³¹⁰ Kiven tuotannossa - mm. *Nummisuutareissa* kylillä kiertää huhu upporikkaasta kreivistä, joka muka liikkuu seudulla³¹¹ - aateli esitetään yleensä itsestäänselvästi ja problematisoimattomasti varakkaana, mutta *Atalanttassa* kirjailija osoittaa tuntevansa myös aatelisen köyhyyden teeman: runossa tapahtuu ensin nopea siirtymä rikkaudesta köyhyyteen, sitten paluu rikkauteen.³¹² Wecksellin *Daniel Hjortissakin* aatelin rikkauteen liittyvä moralistinen, avoimen tuomitseva sävy: rikas aateli muodostaa kontrastisen taustan nimihenkilölle, joka henkilöi köyhdytettyä, sorrettua kansaa.³¹³ Samoin Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* sekä *Sovituksessa haudalla* asetetaan temaattisesti vastakkain kansan köyhyys ja aatelin rikkaus; ensinmainitussa esitellään toisaalta myös köyhtynyt ja rappeutunut aatelin.³¹⁴ Aatelista köyhtymistä kuvataan opettavaiseen sävyyn myös parissa *Vanhan pastorin muistelmia* -kokoelman novellissa, kun taas kertomuksessa *Tämä olen minä. Tämä on Jumala*. painottuu maallisen rikkauden pohjimmainen merkityksettömyys.³¹⁵

Realistien aikalaiskuvauksissa rikkaiden aatelisten ja köyhän kansan väliin on jo ilmestynyt varakas säätyläiskeskiluokka. Aatelin varallisuusero lähimpään verrokkiryhmään siis kapenee, mutta ei katoa. Canthin *Agneksessa* ohi vilahtavien aatelisten piirien yletön rikkaus erottaa heidät seurapiirin muista jäsenistä.³¹⁶ Tavaststjernan *I förbindelser* hahmottaa “aateluuden” merkiksi monenlaisina elämän mukavuuksina ilmenevän vaurauden, jonka nälkävuosiin sijoittuva *Kovina aikoina* täsmentää tarkoittavan mm. herkkuja ja upeita astioita.³¹⁷ Useissa *Marin och genre* -novelleissa aateli esitetään yleensä pikkukaupungin varakkaimpana kerrostumana, vaikka *En allmän gunstling* esitteleeekin ‘antitekstuaalisen’ köyhtyneen aatelisperheen.³¹⁸ Myös Aho kuvaa aatelista rikkautta epäsuorasti, aineellisen kautta: *Hellmanin herrassa* sen tunnuksena on susiturkki, teoksessa *Helsinkiin* vaatetuksen yleinen komeus, lastussa *Aave* taas ylelliset juhlat.³¹⁹ *Mallikelpoisen* nuoren aatelisen virkamiehen pontimena uralla etenemisessä on vaurastuminen.³²⁰ *Kahdessa sankarissa* rikas aatelin ja rikas porvari ovat yhdenvertaisia vaalimassa tuomittavia, itsekkäitä etujaan.³²¹

³¹⁰ Päivärinta 1897a, s. 5.

³¹¹ Kivi 1984, s. 94, 102.

³¹² Kivi 1984, s. 769 - 782.

³¹³ Wecksell 1981.

³¹⁴ Gummerus 1970 passim, erit. II osa 26 - 34. Gummerus 1865, s. 1 - 93 passim.

³¹⁵ Gummerus 1898, s. 19 - 35 (*Ystäväni Jaakkola*), 139 - 144 (*Kauneutensa tähden*) ja 145 - 150 (*Tämä olen minä. Tämä on Jumala*).

³¹⁶ Canth 1911, s. 12 - 13, 90 - 95.

³¹⁷ Tavaststjerna 1924a, s. 67 - 123 passim. Tavaststjerna 1983, s. 175 - 179.

³¹⁸ Tavaststjerna 1924a, s. 184 - 190 (*Badortsliv*), 243 - 251 (*En karriär*), 295 - 305 (*En allmän gunstling*), 307 - 331 (*På understol*), 332 - 339 (*Utan ord*).

³¹⁹ Aho KT III, s. 52, 114 - 118. KT IV, s. 215 - 219.

³²⁰ Aho KT IV, s. 28 - 34.

³²¹ Aho KT VI, s. 119 - 121.

Tolstoilaiselle Järnefeltille vapaaehtoinen köyhyyteen siirtyminen oli luostarilupaukseen vertautuva uskonkappale, jonka autuudesta aatelisellekin todistavat romaanit *Heräämiseni*, *Veljekset* ja *Helena* sekä *Pelastetut*-novelli. Viimemainitussa viitataan jälleen myös venäläiseen aatelistyttöjen kouluun, johon syntyperä suo pääsyn köyhällekin.³²² *Isänmaassa* aateli edustaa vielä varakkainta kerrostumaa, jota rahavalta kuitenkin jo syrjäyttää.³²³ *Maaemon lapsissa* ja *Veneh' ojalaisissa* esitetään tendenssimäisesti hyvinvoivan aatelin ja elannostaan taistelevan maaseutuköyhälistön välinen kontrasti; jälkimmäisessä mainitaan kuriositeettina myös aikanaan Siperiaan karkoitettun aatelisen dekabristin köyhtyneet jälkeläiset.³²⁴ Aidosti elämäkerrallinen aatelisen köyhyyden havainto sisältyy *Vanhempieni romaaniin*: nuori aatelin upseeri kokee taloudellisia vaikeuksia pyrkiessään ylläpitämään säädynmukaista elämäntapaa, kun palkat on suhteutettu “muihin tuloihin”, joilla aatelisen virkamiehen oletetaan elävän, olipa niitä tai ei.³²⁵

4. SUKU

Aatelinen yksilö ei ollut oma miehensä tai naisensa. Hän oli sukunsa oma, sen edustaja, sen kunnian ja etujen vaalija. Suvun omaisuus, nimi, vaakuna, muistitieto, tavat ja ominaisuudet - nekin, joita nykyään sanottaisiin perintötekijöiksi - olivat hänellä vain lainassa. Suku oli aateliselle merkittävin identiteettitekijä, sillä säätyynsäkin hän kuului nimenomaan sukunsa kautta. Suvun ote ja vaikutus tuntui monin tavoin aatelisen yksilön päivittäisessä elämässä. Suvun perinteet ohjasivat hänen valintojaan ja suvun vanhimmilla oli häneen nähden sananvaltaa. Suku vaati uhrauksia, mutta mahdollisuuksien mukaan myös takasi turvaverkon. Kuten Fredrika Runeberg *Sigrid Liljeholmissa* kiteyttää: “Yksityinen onni on vähäinen asia. - - Ikivanhan suvun kunnia pysyy kirkkaana ihmisiestä ihmisikään - - ja sen rinnalla häviää yksityisen ilo, yksityisen kärsimys.”³²⁶

Yksilöllistymisen ja demokratisoitumisen paine söi vähitellen pohjaa suvun kollektiivisuuden korostukselta. Realismin kauden aateliset ovatkin keskimäärin vapaampia sukunsa vaikutuksesta kuin romantiikan kuvaamat henkilöt, mikä on sikäli paradoksaalista (vai onko sittenkään: ‘epäkohta’ tulee tietysti näkyviin juuri silloin, kun se ei ole vallitsevan arvomaailman mukainen), että romanttisen suuntauksen psykologiseen ohjelmaan nimenomaan kuului yksilöllisyyden korostaminen, kun taas realismi enemmän pohjasi kollektiivisuuteen.

³²² Järnefelt 1894, s. 91, 208 - 240 ja passim. Järnefelt 1900, s. 30 - 32. Järnefelt 1902, s. 106 - 116, 126, 160 - 161, 367. Järnefelt 1927a, s. 263 - 29

³²³ Järnefelt 1965, s. 172 - 173 (rikas aateliton kauppaneuvos, uuden porvarillisen ajan tunnuskuva) ja passim.

³²⁴ Järnefelt 1927a, s. 119 - 121, 128 - 134, 148 - 151, 180 - 181, 186 - 188. Järnefelt 1916, s. 199 - 221 (dekabristiperhe) ja passim.

³²⁵ Järnefelt 1986, s. 102 - 103, 264 - 265.

³²⁶ Runeberg 1983, s. 251 - 252.

Sukuun viittaavia teemoja esiintyy kuitenkin enemmän romantiikan kuin realismin kauden kuvauksissa. Realisteilla kollektiivisen paineen muodosti jo ideologinen yhteisö.

4. 1. Aatelissuvun synty

Aateloituminen, suvun syntyhetki ja -tapa, vaikutti suvun myöhempien jäsenten identiteetin (esim. soturisuku/virkamiessuku) muotoutumiseen sekä siihen, miten oikeutettuna kyseisen suvun aateluutta pidettiin: merkittävät palvelukset kansakunnalle olivat aateluudelle tukevampi perusta kuin vähäiset palvelukset vaikkapa kuninkaallisessa makuukamarissa. Aateluus velvoitti: maineikkaan esi-isän muistoa vaalittiin ja suvun aateloitumisen tarina siirtyi sukupolvelta toiselle. Kaunokirjallisuudessa suvun kunniakas syntytilanne toimi aatelisten ansioituneisuuden ‘tekstinä’, jonka antiteksti oli luonnollisesti aateloituminen kyseenalaisilla ansiolla. Aihetta käsiteltiin kahdesta suunnasta. Juonen tasossa tai viittauksina edeltäviin tapahtumiin esitettiin erilaisia aateloitumisen tapoja sekä kuvattiin, mitkä ansiot kunakin aikana tyyppillisesti “oikeuttivat” aateluuteen; samalla rajattiin aatelin yhteiskunnallista roolia, joka kuvattujen aateloitumotiivien valossa näyttää olleen sotilas- ja siviilihallinnossa palveleminen. Dialogin tasossa taas tuotiin esiin - ja nontekstualisoitavaksi - niitä arvoja ja merkityksiä, joita sukujen myöhemmät jäsenet aateluutensa ja sen lähtökohtaan kiinnittivät.

Aateloitumisen kanavista tavallisin ja asianmukaisin, hallitsijan ansioituneelle miehelle myöntämä aateliskirje, tulee esiin erityisesti historiallisissa kertomuksissa; asenne on tapauksesta riippuen joko toteava tai (kätkeytyä) kritisoiva: esimerkiksi Topeliuksen kevyehkössä näytelmässä *Kaarle kuninkaan metsästys* kuningas aateloi pienistä rauhanajan palveluksista.³²⁷ Välskärin *Kuninkaan sormuksessa* aateloitaan sodan urotöistä - nuori Perttilä tosin isänsä tahtoa kunnioittaen ensin kieltäytyy kunniaa - ja *Noita-akassa* siviiliansioista oikeuslaitoksen palveluksessa.³²⁸ *Vaasan prinsessassa* esitellään Tessin-suku, joka myös on palkittu rauhanajan ansioista, Tukholman kuninkaanlinnan arkkitehteina.³²⁹ *Kapinassa omaa onneaan vastaan* ja erityisesti *Tähtien turvateissa* arvostellaan romaanihenkilöiden suulla Kristiinan väljää aateloitopolitiikkaa ja moninaisia perusteita aateloinneille ja arvonkorotuksille. Toisaalta mainitaan positiivisessa sävyssä Skytte- ja Stjernhjelm-sukujen aateloitumisen ansioista.³³⁰ Wecksellin *Daniel Hjortissa* ainoa aateloitumisen tie ovat sotilaalliset ansiot, jotka havaitaan suhdanneherkiksi: Hjort, vanhan hallinnon petturi, saa hetkeä

³²⁷ Topelius KT VIII, s. 215.

³²⁸ Topelius KT I, s. 25 - 26, 43 - 45, 582 - 583.

³²⁹ Topelius KT III, s. 77 - 79.

³³⁰ Topelius KT I, s. 384 - 385. KT VII, s. 447, 610, 688, 706 - 707, 712 - 713, 727, 788, 794 (aateloitukritiikki); 299, 326 - 327 (aateloinnit).

ennen kuolemaansa aateluuden uudelta valtiaalta, Kaarle-herttualta.³³¹ Järnefeltin historiallisessa *Samuel Croëllissa* Kristiina-kuningattaren aateloitopolitiikka saa poikkeuksellisesti neutraalin kohtelun: hänen todetaan palkitsevan erityisesti sotilaita sekä aateloinein että läänityksin, mutta aateloivan myös siviiliansioista.³³²

Erityinen “ansioitumisen” laji aatelittomalle miehelle oli avioituminen aatelisen naisen kanssa - joka sinänsä tietenkin oli indeksaalinen merkki aiemmista, lähelle aateluutta tuoneista ansioista, joiden vakuuttamana aatelinen isä oli luovuttanut tyttärensä aatelittomalle. Aatelisen naisen aatelittoman aviomiehen tai näiden jälkeläisten aatelointiin ovat kiinnostavaa kyllä viitanneet lähinnä realismin, ja samalla naisemansipaation varhaiskauden, kirjailijat, ohimennen Aho *Keväässä ja takatalvessa* sekä Pakkala *Pienessä elämäntarinassa*, selkeimmin alleviivaten Järnefelt - kylläkin 1600-luvulle sijoittuvassa - *Samuel Croëllissa*, jossa suoraan sanotaan, että aatelisen vaimon tehtävä on tasoittaa miehensä tie aateluuteen.³³³

Aatelittoman naisen tie aateluuteen kulki luonnollisesti ainoastaan avioliiton kautta; hänen jälkeläisensä kuitenkin jatkoivat miehen sukua, joten varsinaisesta mieslinjan katkeamisesta ei ollut kyse. Teema esiintyy Runebergin *Jennyssä* ja *Nadeschdassa* sekä Topeliuksen *Iltamyrskyissä*.³³⁴

Erityistapaus avioliiton avulla aateloitumisesta oli ryhtyminen vain tyttäriä saaneen aatelisen isän vävyksi ja hankkiutuminen tämän “pojaksi” ja nimen perilliseksi adoption kautta; tätä teemaa on käsitelty jo aiemmin perintökartanoiden yhteydessä ja käsitellään vielä uudelleen toisesta näkökulmasta suvun sammumisen problematiikan osana. Mainitsen tässä vain Topeliuksen *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin*, jossa Lithau saa aatelisarvonsa takaisin suvulleen sallimalla isoisä Littowin adoptoida tyttärenpoikansa,³³⁵ sekä Kiven *Selman juonet*, jossa huijari Fokas laskelmoi pääsevänsä aateliseksi naimalla Selman, jonka ainoa veli uskotaan kuolleeksi.³³⁶

Rumin tapa hankkia itselleen aatelisarvo oli ostaa se rahalla. Kyseinen teema esiintyy ainoastaan Topeliuksella. Se on vahva kielteinen antiteksti suurpiirteiselle “aatelisel” asenteelle rahaa kohtaan, ja siis teemana pohjimmiltaan aatelille myönteinen. *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* eversti Littow epäilee kunniattomasti käyttäytyvän Spiegelbergin ostaneen vaakunansa ja kreivinnimensä joltakin rahan tarpeessa olleelta saksalaiselta pikkuruhtinaalta. Epäily osoittautuu kuitenkin vääräksi - “kreivi” on vain ominut sukunsa

³³¹ Wecksell 1981, s. 49 - 50, 81, 102.

³³² Järnefelt 1899, s. 69, 76.

³³³ Aho KT VIII, s. 188. Pakkala 1922, s. 88. Järnefelt 1899, s. 19 - 21, 47.

³³⁴ Runeberg SA II, s. 219 - 226. SA IV, s. 77 - 198. Topelius KT III, s. 531, 485, 568.

³³⁵ Topelius KT IV, s. 383 - 385.

³³⁶ Kivi 1984, s. 679 - 704.

arvonimen, joka oikeuden mukaan kuuluu hänen vanhemmalle veljelleen.³³⁷ *Tähtien turvateissa* toteutetaan osin rahankin avulla aatelittoman tytön tekninen adoptio aateliseen perheeseen, mikä mahdollistaa tämän avioitumisen toiseen aateliseen sukuun. Moraalittominta ostoaateluuden varianttia teoksessa edustaa entinen palvelustyttö, joka on anastanut emäntänsä rikkaudet ja houkutellettu niiden avulla rappeutuneen aatelismiehen kanssaan avioon.³³⁸

Aatelisen suvun jäsenen velvollisuutta pitää mielessään sukunsa alkuperä käytetään kaunokirjallisuudessa demokraattisen viestin esiin tuomiseen - sen toteamiseen, että aateliset polveutuvat aina aatelittomista. Topeliuksen Välskärin *Kuninkaan sormuksessa* Stålhandske muistuttaa Perttilälle, tulevalle Bertelsköldille, että kaikki soturiaateliset ovat alunperin talonpoikaista sukua.³³⁹ *Vaasan prinsessassa* Tessin-suvun menneisyys Tukholman linnan “rakennusmestareina”, siis käsityöläistausta, antaa joillekin aatelisille aiheen solvaukseen, kun taas ivailtu Tessin itse ylpeilee esi-isiensä kiistattomilla rakentajan ansioilla.³⁴⁰ *Vernan ruusuissa* kerrotaan kapteeni “Mörkin” - Anckarströmin sukuun kuuluvan - polveutuneen Ruotsiin 1600-luvulla immigroituneista, vuorityön taitaneista valloneista - “heissä on rautamalmia, vuoriruutia ja kaivosten pimeyttä”.³⁴¹ *Tähtien turvateissa* taas mainitaan, että kuninkaalliset Vaasat olivat alunperin “tavallinen” aatelinen mahtisuku.³⁴² *Pariisilaishattu*-sadussa komea ja ylimysmielinen silkkihattu kehuu esi-isiensä olleen Kiinan keisarin silkkimatoja.³⁴³ Tässäkin kopeillen esitteyn loiston alta purkautuu siis esiin - työläistausta.

Kiven *Selman juonissa* huijari Fokas parodioi asiantuntevasti, koko ilmiön samalla nontekstualisoiden, muka äitinsä suvun, “Tähtitanssi”-nimisen, syntylegendaa: “Tiedä, ukko, Tähtitanssi on äitini sukunimi, ja tämä heimo, johtaa alkunsa aina jumalten tarinamaailmasta.”³⁴⁴ Realismin kaudella demokratiakorostus ei enää sanottavasti vahvistu, mutta käy vähemmän alleviivaavaksi: Gummeruksen *Ylhäisten ja alhaisten* kansanvaltainen aatelin edustaja tosin muistelee sukunsa vain muutamaa polvea aiemmin kuuluneen talonpoikaistoon - “En minä ole niin itsepäinen, että minä katson korkeaa taikka halpaa sukuperää. Olenhan itse isän poika, jonka iso-isä lantaa ajoj”³⁴⁵ - mutta Ahon *Keväässä ja takatalvessa* suvun vanha ikä käy laadun takeesta ainakin näennäisesti aivan aatelisen ‘tekstin’ mukaan,³⁴⁶ ja Järnefeltin *Vanhempieni romaanissa* kuvataan toteavaan sävyyn juhliä, joissa aateliset osanottajat ohjelmanumeron

³³⁷ Topelius KT IV, s. 294 - 297, 306 - 311.

³³⁸ Topelius KT VII, s. 416, 478 - 479 (adoptio); 437, 456 (palvelustyttö).

³³⁹ Topelius KT I, s. 25 - 26.

³⁴⁰ Topelius KT III, s. 77 - 79.

³⁴¹ Topelius KT V, s. 662.

³⁴² Topelius KT VII, s. 446,

³⁴³ Topelius KT IX, s. 135 - 142.

³⁴⁴ Kivi 1984, s. 702 - 703.

³⁴⁵ Gummerus 1970, II osa s. 22 - 25.

³⁴⁶ Aho KT VIII, s. 188 - 189.

luonteisesti kertovat kukin lyhyesti sukunsa synnyn, iän ja vaiheet; läsnä on myös muuan “paroni C” (Clodt), joka herättää ihmetystä koska ei lainkaan tunne sukunsa historiaa. Kertoja vihjaa, että tällainen ‘demokraattinen’ välinpitämättömyys omasta hienoudestaan vasta hienoa onkin.³⁴⁷

4. 2. Vaakuna ja nimi

Aatelisen suvun nimi ja vaakuna ovat oikeastaan yksi ja sama asia vain hiukan eri muodossa. Vaakuna on usein aivan konkreettisestikin nimen kuva: se esittää nimen ilmaisemaa tai siihen sisältyvää aihetta. Vaakuna on siis nimen ikoni, ja nimi on suvun symboli; ne molemmat merkitsevät sukua, nimeävät sen, kiteyttävät sen olemuksen - suku on yhtä kuin nimensä ja vaakunansa. Suvun maineen ja kunnian tahrattomuus ilmaistaan vertauskuvallisesti puhumalla nimen tai vaakunakilven tahrattomuudesta, ja häpeä, esimerkiksi turhaan vuodatettu viaton veri, tahraa oitis suvun puhtaan kilven. Vaakuna on myös suvun konkreettinen tunnus, puumerkki, jolla merkitään esineitä ja asumuksia.³⁴⁸ ‘Vaakunakilvet’ monikossa taas toimivat aatelin kollektiivisena ikonina. Vaikka vaakuna on voinut olla myös porvarillisella ja papillisella suvulla, se on juuri aatelin suhteen voimakas erotteleva merkki, jota kuvauksissa esiintyy sekä aatelisten ‘tekstinsä’ mukaisella sympatialla että sitä vastaavalla, antitekstuaalisella antipatialla ladattuna, sekä vaikkapa koomisena liioitteluna ilmenevällä nontekstualisoivalla lukutavalla ironisoituna.

Vaakunakilvet aatelin kollektiivisena symbolina ovat käytössä Runebergin runossa *Laulaja/Barden*: vasallien vaakunat riippuvat ruhtinaan valtaistuimen yllä tämän yliherruuden tunnuksina.³⁴⁹ Topeliuksen Välskärin *Vaasan prinsessassa* kopea porvari Larsson ivailee sekä koreita aatelistia nimiä että vaakunoita³⁵⁰ Wecksellin *Daniel Hjortissa* vaakunat ja vastavat tunnusliput luovat aatelistia tunnelmaa jo näyttämöohjeissa.³⁵¹ Gummerus taas 1800-luvun alkupuolelle sijoittuvassa *Ylhäisissä ja alhaisissa* kiittää asiantuntevasti demokraattisesti asennoituvaa Harmaalan paronia siitä, että tämä tuskin muisti, että “hänenkin sukunsa vaakuna ritarihuoneessa meren tuolla puolen riippui”.³⁵² Siis Tukholman Ritarihuoneessa - kotimainen Ritarihuone-rakennus, jossa vaakunakilpiä myös riippuu, näet valmistui vasta vuonna 1862.

Vaakuna ja nimi toimivat myös tietyn suvun tai yksilön aateluuden symbolisina tunnuksina. Topeliuksen Välskärin *Tulessa ja vedessä* uuden nimen ja vaakunakilven ottaminen

³⁴⁷ Järnefelt 1986, s. 182 - 184.

³⁴⁸ Vertaa Åström 1993, s. 118 - 119.

³⁴⁹ Runeberg SA I, s. 81.

³⁵⁰ Topelius KT III, s. 256 - 258.

³⁵¹ Wecksell 1981, s. 5.

³⁵² Gummerus 1970, II osa s. 45 - 46.

merkitsevät lopullista muutosta talonpojasta aateliseksi, Perttilästä Bertelsköldiksi.³⁵³ Varmemmaksi vakuudeksi nimessä esiintyy vaakunakilpeä merkitsevä sana ‘sköld’ - sama sana, jolla merkitään aateluutta ruotsin aateliskirjettä merkitsevässä sanassa ‘sköldebrev’. *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* Lithau pontevasti etäännyttää vaakunakilpi-vertauskuva aateluuden konkretiasta todetessaan, että ansioitunut mies aateloidaan “kunnian vaakunakilvellä”. Huijari Spiegelbergin aateluus taas kyseenalaistetaan nimenomaan kyseenalaistamalla hänen nimensä ja kilpensä alkuperä.³⁵⁴ Myös Kiven *Leossa ja Liinassa* vaakunakilvet symboloivat Liinan aatelista syntyperää: “Vaakunoita ja kilpiä - - kiittää - - hänen polviluvussansa.”³⁵⁵ Wecksellin *Daniel Hjortissa* aatelisten suvun sammuminen viimeisen pojan teloitukseen kuvataan sanoin “vaakunamme särkyy kirvaan alla, pölkyn päällä”.³⁵⁶ Pakkalan *Pienen elämäntarinan* päähenkilön isää taas tituleerataan “kilvettömäksi aatelmieheksi” - vaakunakilven ja aateluuden yhteys on kielikuvassa läsnä.³⁵⁷ Vaakunatunnuksen pyhyttä kuvastaa se - Topeliuksen hieman teatraalisesti ja siis ironisoiden kuvaama - ‘tekstinmukainen’ järkytys, jolla Bertelsköld *Mainiemen linnassa* havaitsee reduktion toimeenpanijoiden inventaarion yhteydessä vaakunakilpeen merkitsemän hinta-arvion.³⁵⁸ Vastaavasti Kiven *Atalanttan* kotilinnaa kohtaava häväistys huipentuu suvun vaakunakilpien maahan raastamiseen.³⁵⁹ Varsinainen antitekstien sikermä taas sisältyy Ahon lastuun *Niemen äijä*, jossa originellin talonpoikaisukon “karhuvaakuna” herättää aatelisessa pikkusielussa närää ja särjetään; ukko nostaa vaakunansa kuitenkin takaisin paikoilleen ja jää lopulta kentälle voittajana.³⁶⁰

Vaakunan ja suvun kohtalonyhteys saattoi erityisesti Topeliuksen kertomuksissa myös ylittää rationaalisen rajat. *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* Littowien vaakunan nuolisymboliikkaan ankkuroituvalle kiroukselle - “neulaa kolmannentoist’, oi varo, Szistovo, vain” - perhepiirissä uhrattu pitkällinen pohdinta³⁶¹ kuvittaa yhtäältä aatelisten ehkä turhanaikaista, siis nontekstuaalista, kiinnostusta ihmeellisen sukunsa hämmästyttäviin perinteisiin, mutta viittaa toisaalta myös ajatukseen suvun halki vuosisatojen jatkuvasta, karman lakiakin muistuttavasta syiden ja seurausten kierteestä. *Jungarin tarun* keskeinen teema on suvun vaakuna-aiheen, kohtalokkaan Junkkarin lähteen ja sen yllä kasvavan puun, kietoutuminen suvun

³⁵³ Topelius KT I, s. 267 - 268.

³⁵⁴ Topelius KT IV, s. 375 (Lithau); 306 - 311(Spiegelberg).

³⁵⁵ Kivi 1984, s. 352.

³⁵⁶ Wecksell 1981, s. 100.

³⁵⁷ Pakkala 1922, s. 88.

³⁵⁸ Topelius KT I, s. 783.

³⁵⁹ Kivi 1984, s. 772.

³⁶⁰ Aho KT VI, s. 31 - 40.

³⁶¹ Topelius KT IV, s. 225 - 233.

viimeisten miespolvien vaiheisiin: katkeaako runko, ehtyykö lähde, vai saadaanko suvulle ja sitä symboloivalle vaakunatunnukselle vielä perillinen.³⁶²

Vaakuna oli myös suvun arkinen tunnuskuvio, jonkinlainen logo. Topeliuksen *Rautakylän vanhassa paronissa* suvun nimiaihe, Drakenhjelm - lohikäärme - esiintyy paitsi vaakunan kuva-aiheena myös vanhan valtamakuuhuoneen kaluston (hieman parodisesti liioiteltuna) koristeena: peilin kehyksessä on vapaaherrallinen kruunu ja lohikäärme, samoin verhonpidikkeessä, joka osoittautuu salaoven salpalaitteeksi.³⁶³ Välskärin *Mainiemen linnassa* esiintyy hopeinen ryöstösaalis-astiasto, jossa aikaisemman omistajasuvun vaakunakuvion yläpuolelle on kaiverrettu Bertelsköldien vaakuna, ja *Porvariskuninkaassa* linnanpäällikön vaakuna koristaa sisääntuloporttia.³⁶⁴ *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* Littowien vaakunatunnus on kiinnitetty sukuhaudan (viittaus hiipumiseen siis) rautaportin yläpuolelle.³⁶⁵ *Ahon Keväässä ja takatalvessa* kartanon haltijasuvun maalattu puinen vaakuna taas on kiinnitetty rappeutuneen (!) kartanorakennuksen julkisivuun.³⁶⁶

Kilven ja kunnian tahrattomuuden teemaa käytettiin paitsi alkuperäisessä ylevässä merkityksessä myös varsinaisen merkityksensä vastakohtaksi kääntyvänä anti- tai nontekstinä. Fredrika Runeberg ironisoi *Sigrid Liljeholmissa* kärkevästi aateliskilven tahrattomuuden vaatimusta: ”tahra” näet olisi morsianehdokas, joka on naiselle sopimattoman uskaliaasti toimien pelastanut isänsä hengen.³⁶⁷ Topeliuksen Välskärin *Iltamyrskyissä* ahdasmielinen aatelinen kuvaa mesallianssin - isänsä aatelittoman mutta ylevämielisen toisen vaimon - tuottamaa häpeää ”tummaksi tahraksi loistavassa sukukilvessä”.³⁶⁸ Toisaalta *Tähtien turvateissa* kunniallinen nimi ja vaakuna katsotaan aatelisen isän parhaaksi perinnöksi lapsilleen,³⁶⁹ ja myös Kiven *Canziossa* puolustetaan suvun nimeä, kunniaa ja vaakunaa todellisilta häpeätahroilta.³⁷⁰ Gummeruksen *Entisen vanhan palvelian salaisuus* puolestaan hekumoi puhdasta kilpeään vaalivan aatelisen suvun salatuilla rikoksilla, joiden ilmitulo ”maalasi tervaa mustemmaksi hänen ‘aatelisen kilpensä’”.³⁷¹

Nimen teema esiintyy toisinaan myös erillään vaakunateemasta. Nimen asema ko. vertauskuvissa vastaa kuitenkin vaakunan asemaa. Topeliuksen *Suomen herttuattaressa* tekee tenää aatelisen nimen luovuttaminen porvarilliselle naiselle avioliiton kautta.³⁷² *Jungarin*

³⁶² Topelius KT VI, s. 50 - 56, 178 - 182, 345 - 349.

³⁶³ Topelius KT VI, s. 402 - 409.

³⁶⁴ Topelius KT I, s. 655. KT II, s. 560.

³⁶⁵ Topelius KT IV, s. 273.

³⁶⁶ Aho KT VIII, s. 192 - 193.

³⁶⁷ Runeberg 1983, s. 377.

³⁶⁸ Topelius KT III, s. 485.

³⁶⁹ Topelius KT VII, s. 120.

³⁷⁰ Kivi 1984, s. 370 - 372, 377.

³⁷¹ Gummerus 1898, s. 192 - 211.

³⁷² Topelius KT V, s. 162, 179 - 202, 219.

tarussa nimi symboloi kunniaa: nimensä tahrannut voidaan tuomita menettämään oikeus aateliseen nimeensä, ja *Sumutarinoiden Tyhjissä sydämissä* muuten hyvältä kosijalta puuttuu “loistava nimi”, aatelisuuden tunnus.³⁷³ Wecksellin *Daniel Hjortissa* nimi symboloi aateluutta - “isät, nimet, tyhjää kaikki hänen rinnallaan”, julistaa aatelittomaan Hjortiin rakastunut Sigrid Stålarin.³⁷⁴ Myös Ahon *Keväässä ja takatalvessa* nimen kunniaa vaalitaan ilman vaakunasymboliikkaa.³⁷⁵ Järnefeltin *Maaemon lapsissa* puhutaan siinäkin enää “ylhäisestä nimestä”, joka vieläpä on päähenkilön ainoa omaisuus.³⁷⁶

Kunniakkaasti kalskahtava aatelinen nimistö sinänsä on ollut kirjailijoille oiva parodian aihe. Tuskin yksikään on jättänyt käyttämättä tilaisuutta koomisten nimien kehittelyyn, kukin tyyliinsä mukaan - erityisesti kunnostautuu jälleen Topelius. Sukunimiin sisältyy myös aitoja havaintoja aatelisten nimien tyypillisistä aiheista ja rakenteista: käytössä ovat mm. voiman ja vallan myyttiset tunnuseläimet, susi, leijona, lohikäärme ja griippi, sotilaan varustuksesta poimitut tunnusesineet, von-etuliite sekä -sköld, -hjelms ja -felt -päätteet. Aatelinen sukunimistö esitellään siis sekä alkuperäisen tekstin mukaisesti että sitä mukailevana parodisena non/antitekstinä.

Kaunokirjalliset etunimivalinnat viittaavat usein kuninkaallisiin. Aatelistojista on tehty kuninkaiden kaimoja: esim. Topeliuksen Välskäreissä seikkailevat Kustaa, Kustaa Aadolf ja Kaarle Victor (lat. ‘voittaja’) Bertelsköld, sekä keskieurooppalainen aatelistneito Regina (lat. rex, ‘kuningas’-sanana feminiinimuoto) von Emmeritz.³⁷⁷

Toisinaan parodia on hyväntahtoisen hienovaraista. Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* esittelee Carl Leijonanckarin.³⁷⁸ Topeliuksen *Rautakylän vanha paroni* on nimeltään Drakenhjelms.³⁷⁹ Välskäreissä seurataan Bertelsköldin suvun vaiheita ja kohdataan myös keskieurooppalainen kreivi Lichtenstein sekä ruotsalaiset aatelistrouva Ulfsparr ja aateliset Sparrfeltin veljekset.³⁸⁰ *Kuninkaan hansikkaan* läpeensä jalons nuoren sankarin sukunimi on Croneld - ‘kruunun tuli’ - ja sadussa *Aikojen kuvastimessa* esiintyy nuori upseeri Silfversparre.³⁸¹ *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* keskeisissä Littow/Lithau -nimissä ei sinänsä ole parodiaa; sitä sen sijaan sisältyy hartauteen, jolla nimen lopullista asua -

³⁷³ Topelius KT VI, s. 202, 740 - 745.

³⁷⁴ Wecksell 1981, s. 80.

³⁷⁵ Aho KT VIII, s. 485 - 487.

³⁷⁶ Järnefelt 1927a, s. 172.

³⁷⁷ Topelius KT I - III passim.

³⁷⁸ Runeberg 1981.

³⁷⁹ Topelius KT VI, s. 351 - 457.

³⁸⁰ Topelius KT I - III passim, erit. KT I, s. 48, 178 - 183 ja KT II, s. 433 - 434.

³⁸¹ Topelius KT IV, s. 5 - 218. KT X, s. 916.

kopeilevalla von-liitteellä vai ilman? - pohditaan. Spiegelberg, ‘peilivuori’, sen sijaan on parodiaa, samoin Ringan Waterlooksi (Napoleonin tappion paikka!) vääntämä Winterloo.³⁸²

Gummerus etsii *Ylhäisissä ja alhaisissa* uskottavuutta sillä, ettei mainitse täysiä nimiä; esimerkistä käy sankarittaren isä “majori ...s”.³⁸³ Canth käyttää *Hannassa* olemassaolevaa nimeä Munsterhjelm, samoin Aho *Keväässä ja takatalvessa* nimeä Carpelan sekä neutraalin kuuloisia, mutta olemassaoleviin nimiin vertautuvia virkamiesnimiä Hartman ja Martin.³⁸⁴ Tavaststjernan näytelmässä *Affärer* aatelisnimi on näennäisen neutraali, kuitenkin ‘brink’-sanan merkityksellä ‘jyrkänne’ - perijää vailla oleva suku on siis “kuilun partaalla” - ilakoiva von Brinck.³⁸⁵ *Kovina aikoina* taas kuvaa Topelius-kaikuisia Mannersköldin ja Thoreldin sukuja³⁸⁶ - Thor viittaa muinaisskandinaaviseen sodanjumalaan (aatelin soturitausta!) ja eld muuten vain tuliseen. Ahon *Hellmanin herran* aatelinen kapteeni on nimeltään Stålhammar, ‘teräsvasara’, ja *Tuomiossa* esiintyy aatelisesta toteemieläimestä, haukasta, rakennettu nimi von Falck; toisaalta ironisoidaan aatelisiä nimiä: “‘von se’ tai ‘von se’”.³⁸⁷ Myös Pakkalan *Pienessä elämäntarinassa* esiintyy “von...”.³⁸⁸ Järnefelt, ilmeisen lojaalina syntysäädylleen, välttää systemaattisesti nimien mainitsemista.

Toisinaan nimiin liittyvä pilanteko on vähemmän hyväntahtoista. Hannikaisen *Silmänkääntäjissä* seikkailee aatelinen parodiahahmo Tyhjäckerskonius,³⁸⁹ ja *Punaisessa lähteessä* talonpoikia orjuuttaa jo mainittu lahjoitusmaaisäntä Kulakov.³⁹⁰ Topeliuksen *Lukemisia lapsille* sisältää rautaisannoksen melko infantilia aatelisnimien ivailua; esim. *Hyrrässä* hovinaisen nimi on Eau de Cologne.³⁹¹ *Aulangon pastorinvaalin* mustaa tunnelmaa rikkoo pahasti kovakouraisen armeijan lääkärin, aatelisten hovineuvoksen ilakoiva nimi Kopfschmertz, *Vernan ruusuissa* Anckarström-sukuisen kapteenin salanimi on parodisen romanttinen Mörk, ja *Jungarin tarun* absurdissa prologissa esiintyvät pilanimet Pantzarskiorta ja Lejonmahn - panssaripaita ja leijonanharja.³⁹² Kiven *Selman juonet* esittelee poikkeuksen, suomennetun aatelisten pilanimen Tähtitanssi³⁹³ - alkukielellä ehkä ‘Stjärn(e)dans’?

Ruotsinkieliset sanaleikit kelpaavat myös, kun kirjoittajan on tarvis ottaa vakavan kriittinen kanta kuvaamiensa henkilöiden käytökseen. Tavaststjernan *Marin och genre* -

³⁸² Topelius KT IV, s. 219 - 385 passim, erit. s. 225 - 233.

³⁸³ Gummerus 1970, passim.

³⁸⁴ Canth 1965, s. 199 - 349 passim. Aho KT VIII, s. 70, 192 - 193 ja passim.

³⁸⁵ Tavaststjerna 1924b.

³⁸⁶ Tavaststjerna 1983.

³⁸⁷ Aho KT III, s. 1 - 61. KT X, s. 591 - 694, erit. 604 (von-partikkeli).

³⁸⁸ Pakkala 1922, s. 84 - 88 ja passim.

³⁸⁹ Hannikainen sine anno, s. 4. - Talvikukkasia-kokoelmassa (Hannikainen 1865) julkaistussa versiossa pilanimiin (s. 82) ei sisälly ‘Tyhjäckerskoniuust

³⁹⁰ Hannikainen 1882, s.54 - 63.

³⁹¹ Topelius KT X, s. 926 - 971.

³⁹² Topelius KT IV, s. 590 - 593. KT V, s. 567 - 751 passim. KT VI, s. 9 - 10.

³⁹³ Kivi 1984, s. 703.

novellissa *På understol* kopeitten, kylmien ja kovien, aatelitonta tyttörukkaa ylenkatsovien aatelisneitojen sukunimi on sinänsä aivan oikein rakennettu Wintersköld, joka kuitenkin ääntyy samoin kuin vinter-köld, ‘talvikylmä’.³⁹⁴ Ahon *Kaksi sankaria* -lastun raukkamainen, maansa edun itsekkäistä syistä hylkäävä aatelinen on nimeltään von Pflycht - sanasta flykt, ‘pako’.³⁹⁵

4. 3. Esi-isät katsovat muotokuvista

Esi-isien velvoittava, varoittava, moittiva tai pettynyt katse kohdistuu jälkipolviin konkreettisesti suvun traditioita ja historiaa indeksoivista sukumuotokuvista - jotka puolestaan ovat merkkityypiltään esi-isien ‘ikoneja’ suorastaan kirjaimellisesti. Esi-isiin viitataan kaunokirjallisissa kuvauksissa myös aivan abstraktisti, mutta muotokuvat personoivat heitä siksi usein, että on perusteltua käsitellä kuvat ja niissä kuvatut henkilöt yhtenä kokonaisuutena. Esi-isien muotokuvia on toki riippunut 1800-luvulla jo vauraitten aatelittomienkin säätyläisperheiden seinillä. Aateluuden erottelevaksi merkiksi sukumuotokuvat ovat vakiintuneet ilmeisesti siksi, että toisaalta esi-isien keskeinen suvun identiteettiä rakentava rooli ja toisaalta maalausten teettämiseen riittävä varallisuus ja kulttuurinen pääoma ovat aatelissa kohdanneet muita säätyryhmiä varhemmin.³⁹⁶

Runebergin *Nadeshdassa* on dramaattinen - liioitellun dramaattinen, siis ironisoimalla tradition nontekstuaalisuutta korostava - kohtaus, jossa aatelinen äiti kehottaa maaorjatyttöä morsiamekseen havittelevaa poikaansa pitämään paremmin huolta suvun kunniasta. Äiti kohtaa pojan salissa, jonka seinillä olevista sukumuotokuvista hän on poistattanut niitä tavallisesti suojaavat purppuraverhot, jotta kuvat katsoisivat poikaan ja saisivat tämän muistamaan velvollisuutensa. Kun pojan vastaus ei ole äidille mieleinen, tämä käskee peittää näin “häväistyt” kuvat ja poistuu.³⁹⁷

Topeliuksen *Rautakylän vanhassa paronissa* esi-isien muotokuvat jälleen ovat eksklusiivisten sukutraditioiden suojana. Ne varoittavat - syystä kyllä - ensinnäkin paronia naimasta jalkavaimoan. Tämän avioton poika taas uhkaa isännäksi päästessään siirtää sukumuotokuvat tallin seinälle ja linnunpelättimiksi, siis muuttaa aatelisten tekstin antitekstikseen. Lotta, paronin veljen tyttärentytär ja suvun ainoa virallinen, vaikkakaan ei enää aatelinen jälkeläinen, taas lukee muotokuvista esi-isiensä luonteita ja toisaalta tuntee, miten nämä katsovat paheksuen aatelittomasta avioliitosta syntynyttä jälkeläistään.³⁹⁸ Välskärin *Mainiemen linnassa*

³⁹⁴ Tavaststjerna 1924a, s. 307 - 331.

³⁹⁵ Aho KT VI, s. 119 - 121.

³⁹⁶ Nykyisen porvarillisen maailman vastine esi-isien kuville ovat tietenkin entisten toimitusjohtajien kuvat kokoushuoneen seinällä. Poliitikassa jatkuvuuden ja tradition ikoneita ovat puolueisien ja akateemisissa maailmassa emeritus-professorien muotokuvagalleriat.

³⁹⁷ Runeberg SA IV, s. 139 - 150.

³⁹⁸ Topelius VI, s. 382, 423, 434 - 437.

roikkuvat sukumuotokuvat salissa ja hallissa talon valtiassuvun arvon merkkeinä, hallitsijamuotokuvilla ja vaakunoilla vahvistettuina.³⁹⁹ *Pakolaisessa* reduktion jälkeisessä rappeutuneessa Mainiemessä suvun kantaisän kuva putoaa seinältä kohtalokkaasti kolahtaen, varoitukseksi elävälle polvelle.⁴⁰⁰ *Mirabeau-tätiin* sisältyy sukumuotokuva-aiheen oppinut - ja demokratiakorosteinen - travestia: lapset ovat luulleet tädin seinällä riippuvan vallankumoussankarin muotokuvan esittävän tämän miesvainajaa.⁴⁰¹ Kiven *Atalantta*-runossa esi-isien kuvat ovat poikkeuksellisesti kivisiä patsaita.⁴⁰²

Gummeruksen *Sovitus haudalla* kuvaa aatelista isää, joka on menettänyt kaikki laillisesta aviosta syntyneet poikansa. Tämä kääntyy murheessaan esi-isien muotokuvien puoleen, jotka “silmäilivät surullisesti viimeistä Edleriä”. Suvun perustajan kuvaa puhutellessaan paroni viittaa toiseen suvun jatkumon ikoniin, sukupuuhun: “Kolmatta sataa ajastaikaa on Edlerin suku kukoistanut; nyt on syksy tullut, viimeinen lehti on pudonnut, vanha lahonnut varsi on enää yksin jäljellä; kun talvi senkin kaataa, niin ollut ja mennyt on Edlerin suku.”⁴⁰³ Ahon *Keväässä ja takatalvessa* laamannin kartanon seinät on suorastaan päällystetty sukumuotokuvilla, joita on 30-vuotisen sodan ajoilta asti. Perheen skandinavistipoika - kertomuksen roisto, jonka läheisyys oitis tahraa myös esi-isäihelman - lukee niistä sukunsa mainetekoja, joiden hän sanoo kietoutuvan “valtakunnan” eli Ruotsin historiaan.⁴⁰⁴

Esi-isien katseet seuraavat jälkeläisiä myös muotokuviksi konkretisoitumatta. Näin mm. Runebergin *Kuningas Fjalarissa*, jossa esi-isien kuvitteelliset katseet velvoittavat eläviä, ja Fredrika Runebergin teoksessa *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä*, jossa esi-isät äidin suulla kehottavat nuorukaista ajattelemaan säätynsä mukaisesti.⁴⁰⁵ Topeliuksen *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* esi-isiä personoivat muotokuvien sijasta näiden jälkeenyjäänneet paperit ja perintöesineet.⁴⁰⁶ *Suomen herttuattaressa* kenraali Keith taas vetoaa vastuuseen, jota tuntee ylhäisaatelisten skotlantilaisten esi-isiensä edessä: hän pettäisi näiden luottamuksen, jos avioituisi virallisesti porvarillisen Eeva Merthenin kanssa, ja *Jungarin tarussa* esi-isien muisto velvoittaa ryhtymään sotilasuralle.⁴⁰⁷ Samoin Wecksellin *Daniel Hjortissa* esi-isät symboloivat suvun velvoittavaa otetta jäsenistään.⁴⁰⁸

³⁹⁹ Topelius KT I, s. 653 - 655.

⁴⁰⁰ Topelius KT II, s. 218.

⁴⁰¹ Topelius KT IV, s. 671 - 672.

⁴⁰² Kivi 1984, s. 772.

⁴⁰³ Gummerus 1865, s. 102 - 104. Vastaava viittaus tuhoutuvaan sukupuuhun sisältyy myös Topeliuksen *Jungarin tarun* vaakunatummuksen petäjäaiheeseen. Topelius KT VI, s. n 50 - 56, 345 - 349.

⁴⁰⁴ Aho KT VIII, s. 196 - 197.

⁴⁰⁵ Runeberg SA V, s. 9, 20, 21, 39. Run eberg 1981, s. 164 - 169.

⁴⁰⁶ Topelius KT IV, s. 229 - 233, 275 - 276.

⁴⁰⁷ Topelius KT V, s. 182 - 202, 219 - 220. KT VI, s. 229 - 230.

⁴⁰⁸ Wecksell 1981, s. 66, 80.

Realistien kuvauksissa esi-isien nontekstuaalisuus terävöityy hieman.

Aatelissyntyisen Tavaststjernan *Affärer* puhuu vielä ironisoimatta esi-isien velvoittavasta läsnäolosta sukukartanon - “mitt gamla fäderne hem” - perimyksen yhteydessä,⁴⁰⁹ mutta Ahon lastussa *Hektor II*, jossa ylen jalosukuiseksi kuvattu metsästyskoira on suorastaan aatelisuuden travestia, koiran esi-isät, jotka ovat sukupolvien ajan asuneet samassa kartanossa, velvoittavat jälkeläistään jatkamaan suvun maineikkaita töitä. Aatelista kunniakäsitystä suomivassa *Tuomiassa* esi-isät jälleen velvoittavat - järjettömyksiin.⁴¹⁰ “Moderneinta”, ja asetelmallisinta, antitekstuaalista asennetta edustaa Järnefelt, tai oikeastaan tämän äidin suku, jonka heti *Vanhempieni romaanin* alussa ilmoitetaan ylpeilevän sillä, että se on sanoutunut irti esi-isistään, jotka “taisivat olla joitakin liiviläisiä paroneja” - on näet “ansioiksi luettava, kun suvun loisto unohtuu. Sehän on ikäänkuin vieraan synnin unohtamista, sen synnin, että edelliset sukupolvet ovat tarkoittaneet ja osanneet sysäytyä vertaistensa, tavallisten ihmisten yläpuolelle. Kodissani suuresti halveksittiin kaikennäköistä sukuylpeyttä.” Kirjailija itse tietenkin kirjaa ylpeänä tämän esivanhempiansa jalon asenteen.⁴¹¹

4. 4. Säätypuhdas aatelinen avioliitto

Oikeaoppinen aatelinen avioliitto solmittiin säädyn sisällä ja sukujen, ei yksilöiden ehdoilla. Samansäätyisen kanssa avioituminen toimii aatelissäädyn sisäisen koheesion ja eksklusiivisuuden ikonina ja valtastrategioiden edistämiseen sitoutumisen indeksinä. Puolisoa valittaessa otettiin huomioon paitsi yksilöiden, myös näiden perheiden ja sukujen taloudellinen etu. Liittoa saatettiin myös käyttää edistämään poliittista tai virkauraa, tai sen avulla saatettiin vain yleensä pyrkiä luomaan uusia sukulaisuussuhteita, joiden mahdollinen hyöty realisoituisi myöhemmin; aatelisen avioliittopolitikan kuvauksia käsitellään tältä kannalta myöhemmässä luvussa. Suvun käytössä olevista sanktioista kovin oli naittajaoikeuden suoma mahdollisuus rangaista sen sivuuttajaa sulkemalla tämä ulos perheyhteydestä ja jättämällä myöhemmin perinnöttömäksi. Aatelisen ‘tekstin’ mukaisena ideaalina esitettiin kahden samanarvoisen aatelisen puolison liitto, joka edisti kummankin suvun taloudellisia ja yhteiskunnallisia pyrintöjä - lisäksi tietysti oletettiin, että “lika barn leka bäst”.

Suhteellisen onnellinen kahden aatelisen puolison avioliitto on kaunokirjallisissa kuvauksissa usein kertomuksen kypsän polven tyyni liitto, joka toimii taustana nuoren polven myrskyisämmille kohtaloille ja asettaa toisaalta näille velvoittavan esimerkin. Säätypuhdasta

⁴⁰⁹ Tavaststjerna 1924b, s. 71.

⁴¹⁰ Aho KT IV, s. 530 - 538. KT X, s. 682 - 683.

⁴¹¹ Järnefelt 1986, s. 97 - 98.

aatelisiittoa ei siis käytetä pelkästään tunnesuhteeseen perustuvan, muodollista asemaa ja hyötyä noteeraamattoman “oikean” rakkausavioliiton kylmäkiskoisena antitekstina. Aatelista avioliittoa ‘comme il faut’ esittelee kahdessa sukupolvessa Runebergin *Jouluilta/Julqvällen*.⁴¹² Fredrika Runebergin romaanissa *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* jalosukuisten Boije-puolisoitten liitto on ollut onnellinen, samoin *Sigrid Liljeholmissa* sekä alhaisaatelisten Liljeholmien että ylhäisaatelisten Klaus Flemingin ja Ebba Stenbockin liitot.⁴¹³ Saman historiallisen Flemingien piirin kiinteitä aviosuhteita kuvaavat myös Hannikaisen *Salojärven kukkanen* ja Wecksellin *Daniel Hjort*.⁴¹⁴ Topeliuksen Välskären aatelistista avioliitoista *Mainiemen linnan Bertelsköld-parin* liitto on onnistunut, samoin 1600-luvun *Nuoruuden unelmien* vanhemman sukupolven ja *Vernan ruusujen* aatelisten sivuhenkilöiden avioliitot.⁴¹⁵

Säätypuhdas avioliitto näyttäytyy myös epäajanmukaisena, nontekstuaalisena normina, jonka noudattamisesta ei välttämättä hyvä seuraa. Tällöin se on usein myös romantiikan kauden ihannoiman rakkausavioliiton antiteksti. Topeliuksen kuvaamien aatelisiittojen ensisijaisena tavoitteena ei ole pariskunnan onnellisuus. Liitoilla ei myöskään tunnu olevan takanaan kohtalon - eli kirjailijan - siunausta: Välskären *Tulessa ja vedessä* vasta-aateloitun Bertelsköldin ja Regina von Emmeritzin liitto jää lyhytikäiseksi, *Porvariskuninkaassa* ja *Vaasan prinsessassa* kuvattu sukujen tahdon mukaan solmittu liitto päättyy vaimon varhaiseen kuolemaan ja *Iltamyrskyissä* solmittu säädynmukainen avioliitto päättyy *Aamun valkenemisessa* vaimon leskeytymiseen ja köyhtymiseen.⁴¹⁶ *Kuninkaan hansikkaan* jälkimmäinen, myöhäisellä iällä solmittu avioliitto savolaisen soturin ja keisarinna Katarinan entisen hovineidon välillä kuvastaa suomalaisen ja venäläisen mielenlaadun yhtymisen ongelmia ja on asianmukaisesti onneton. *Mirabeau-tädissä* 1700-luvun säätypuhtaat aatelisiitot ovat päättyneet eroihin.⁴¹⁷ Gummeruksen *Sovitus haudalla* asettaa vastakkain tunteeseen perustuneen epäsäätyisen nuoruudenliiton ja myöhemmin solmitun säädynmukaisen järki- ja kiintymysliiton.⁴¹⁸

Realistien näkemys “normaalin” aatelisten avioliiton sosiaalipsykologiasta on komplisoidumpi. Säädynmukainen avioituminen esitetään kuitenkin edelleen vahvana ‘tekstin’ mukaisena normina. Tavaststjernan *Utan ord* kuvaa avoimen avioliiton mallia toteuttavaa säätypuhdasta paria.⁴¹⁹ *Kovina aikoina* näyttää säätypuhtaana avioliiton sekä ihanteena että todellisuutena, vaikka avioitumista edeltääkin miehen epäsäätyinen tunnesuhde meijerikköön;

⁴¹² Runeberg SA IV, s. 3 - 73 passim.

⁴¹³ Runeberg 1981, s. 20 - 21. Runeberg 1983, s. 74, 336 - 338 ja passim.

⁴¹⁴ Hannikainen 1884, s. 74. Wecksell 1981, s. 25.

⁴¹⁵ Topelius KT I, s. 593 - 811 passim. KT V, s. 415 - 565 ja 567 - 751 passim.

⁴¹⁶ Topelius KT I, s. 339 - 343. KT II, s. 788 - 793. KT III, s. 91, 477, 482, 837.

⁴¹⁷ Topelius KT IV, s. 5 - 218 passim, erit. 57 - 67; 729 - 736.

⁴¹⁸ Gummerus 1865, s. 52 - 58.

⁴¹⁹ Tavaststjerna 1924a, s. 332 - 339.

Uramon torpassa - saman tarinan toinen versio - avioliitto solmitaan aatelisten sukulaisten välillä sekä järjen että tunteen ehdoilla, mitä ennen sulhanen hankkiutuu eroon aatelittomasta rakastajattaresta.⁴²⁰ *Pikku Karlin* kotimiljööön taustalla on samansäätysten vanhempien tasainen liitto.⁴²¹ Myös Ahon lastujen *Mallikelpoinen, Taiteilija joka oli maalannut alastoman naisen* ja *Tuhlaajapoika* nuorten päähenkilöiden taustalla on säätypuhdas pari aatelisiä vanhempia, ja vastaavassa liitossa on myös *Hovineuvoksetar*.⁴²² Jalosukuisella koiralla *Hektor II:lla* on niin ikään sekä jalosukuiset vanhemmat että jalosukuinen puoliso.⁴²³ Myös *Kevään ja takatalven* vanhan polven sopuisat liitot vaikuttavat säädyn sisällä solmituilta.⁴²⁴ Järnefeltin *Veljesten* molemmat vanhemmat ovat aatelisiä, ja *Helenan* aatelinen isä solmii molemmat liittonsa aatelisnaisen kanssa. Niistä varsinkaan jälkimmäinen ei ole onnellinen: isän perillisluku on täynnä ja aviorakkaus saa antaa tilaa kylän tyttöjen hyödyntämiselle. Naapuriperheen vanhempien onnellisempi liitto on säätypuhdas sekin. Perheet myös pyrkivät naittamaan lapsensa toisilleen;⁴²⁵ samoin *Maaemon lapsissa* aatelist isät, lapsuudentoverit, järjestävät lapsensa säätypuhtaaseen liittoon keskenään.⁴²⁶ Säädynmukaisia liittoja kuvaa myös *Vanhempieni romaani*, vieläpä useassa polvessa.⁴²⁷

Säätypuhdas liitto esitetään menneen ajan arvoja edustavien vanhempien suulla nuorelle polvelle aatelisten 'tekstin' mukaisena ihanteena ja veloitteena, jopa ainoana nähtävissä olevana vaihtoehtona, jonka antitekstinä erityisesti romantiikan kaudella toimii kaikki esteet tieltään murskaava aito rakkaus. Romantiikan kaudella säätypuhtaan liiton vaatimus on kaukaa nähty, itsestäänselvyydeksi mielletty aateluutta osoittava merkki; realismiin siirryttäessä näkökulma siirtyy lähemmäs ilmiötä, mutta koetun veloitteen voima tai sisältö sinänsä ei muutu. Runebergin *Nadeshdassa* äiti velvoittaa ruhtinassukuisen poikansa naimaan ylhäisestä suvusta.⁴²⁸ Samoin Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanin äiti vaatii tytärtään ottamaan aatelisten miehen: "Pitkö sinun alusta saakka kohdella tuota nimeä ja sukuperää vailla olevaa nuorukaista kuin vertaistasi, joutuaksesi siten askel askelelta hänen verkkoihinsa? Mies, jossa neiti Boijen ei olisi tullut nähdä muuta kuin palvelija. - - Ikinä ei halpasyntyisestä tule Margareta Boijen puolisoa."⁴²⁹ Topeliuksen *Välskärin Porvariskuninkaassa* ja *Vaasan prinsessassa* säädynsisäinen liitto esitetään ideaalina. Myös

⁴²⁰ Tavaststjerna 1983, s. 106, 163 - 167, 173 - 174. Tavaststjerna 1924b, s. 263 - 258.

⁴²¹ Tavaststjerna 1962.

⁴²² Aho KT IV, s. 28 - 34, 295 - 304. KT V, s. 280. KT VI, s. 150 - 155.

⁴²³ Aho KT IV, s. 530 - 538.

⁴²⁴ Aho KT VIII, passim.

⁴²⁵ Järnefelt 1900, s. 30 - 32. Järnefelt 1902, s. 7 - 10, 17 - 22, 25 - 34, 36 - 37.

⁴²⁶ Järnefelt 1927a, s. 155, 159, 169 - 170..

⁴²⁷ Järnefelt 1986.

⁴²⁸ Runeberg SA IV, s. 139 - 150.

⁴²⁹ Runeberg 1981, s. 90 - 91, 93.

sadun *Kirkonkukko* etsii itselleen soveliasta, yhtä korkealle sijoittuvaa puolisoa, ja sama seikka huolettaa myös *Pariisilaishattua*.⁴³⁰ Tavaststjerneran *Kovissa ajoissa* kollektiivin paine kohdistuu yksilöön korporaatiosta, ei suvusta käsin: kaartin kunnia vaatii solmimaan säädynmukaisen liiton.⁴³¹ Sen kirjaa ihanteeksi myös Järnefeltin *Vanhempieni romaani*: Järnefelt senior huomaa, että Pietarin aatelinen yhteisö suosittaa avioitumista omassa piirissä.⁴³² Ahon *Keväässä ja takatalvessa* kollektiivinen ideologia vaatii jo muodostamaan antitekstiä edelliselle periaatteelle: sen lopussa aatelistytöt jäävät sulhasitta, kun fennomaaniherätykseen tulleet aatelinuorukaiset solmivat tendenssiavioliitot talonpoikaistyttöjen kanssa.⁴³³

4.5. Naittajavalta ja epäsäätyinen avioliitto

Aatelisella suvulla oli jäseniinsä, ensisijaisesti tyttäriin, nähden naittajavalta. Naittajalla, lähinnä asianomaisen nuoren vanhemmilla, ensisijaisesti isällä, tai holhoojalla, oli oikeus kieltää mielestään sopimaton avioliitto. Suora naimisiin pakottaminen ei sen sijaan periaatteessa onnistunut. Mikäli asianomainen onnistui avioitumaan vastoin kieltoa, oli naittajalla käytössään sanktiona perinnöttömäksi tekeminen. Sitä saatettiin käyttää myös haluttuun suuntaan ohjaavana uhkauksena. Käytännössä naittajavallan vaikutus oli kaksisuuntainen: joko vastustettiin tiettyä avioliittoa, jonka aiottu toinen osapuoli yleensä oli aateliton, tai pyrittiin naittamaan epämieluisalle - vaikkapa tytär isän varakkaalle tuttavalle. Naisten pysyvän “alaikäisyyden” vallitessa vastaava oikeus oli ainakin näiden osalta periaatteessa kaikilla vanhemmilla. Kuitenkin kaunokirjallisissa kuvauksissa korostuu sen merkitys nimenomaan aatelin keskuudessa vallitsevana käytäntönä: merkinä sillä viitataan nimenomaan aateliin. Naittajavalta kääntyy aatelin sisällä vallitsevan, sen omia jäseniä kahlehtivan epävapauden ikoniksi, jonka pohjimmainen viesti on, että ulos muuhun yhteiskuntaan päin epätasa-arvoa ja epädemokraattisuutta henkivä instituutio myös sisältä päin katsoen merkitsi itsemääräämisoikeuden puutetta. Aateluuden - eriarvoisuuden ikonin - olemassaolo siis orjuutti lopulta jokaista säätyyn katsomatta, aatelissäädyn sisällä vieläpä intiimeimmällä mahdollisella elämän alueella. Naittajavallan ‘teksti’ muotoutuikin erityisesti yksilöllisiä ratkaisuja ja yleensä tunteiden autonomiaa korostavan romantiikan kaudella vahvaksi aateluuden ja sen tuottaman elämäntavan olemassaolon oikeutta kyseenalaistavaksi ‘antitekstiksi’ - varsinkin kun aikaisempina, 1800-luvun historiallisten romaanien kuvaamina vuosisatoina naittajan lupa

⁴³⁰ Topelius KT II, s. 780. 790 - 792. KT III, s. 89 - 93. KT IX, s. 11, 137.

⁴³¹ Tavaststjerna 1983, s. 26 - 32.

⁴³² Järnefelt 1986, s. 202 - 203.

⁴³³ Aho KT VIII, s. 349 - 588 passim.

avioliitolle oli välttämätön ja naittajavalta siten absoluuttinen. Realistien aikalaiskuvauksissa ilmiöllä ei enää suuremmin herkutella.

Voimakkain demokraattinen antitekstilunne on tietenkin niillä runsailla tapauksilla, joissa kielletyn avioliiton toinen osapuoli oli aateliton. Runebergin *Nadeschdassa* äiti kieltää esi-isiinkin vedoten poikaansa naimasta vapautettua maaorjatyttöä. Myös muu aatelisyhteisö näkee liiton mahdottomaksi, arvioiden mm. liitosta syntyviä lapsia puoliverisiksi epäsiikiöiksi.⁴³⁴ Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanissa isonvihan aikainen äiti käyttää naittajavaltaansa - “tyttärellä ei saa olla muuta toivetta kuin äidillä on, siksi kunnes äiti vapaaehtoisesti luovuttaa valtansa puolisolle, jonka hän tyttarelleen valitsee” - kieltäen ehdottomasti tyttärtään naimasta aatelitonta. Myöskään pappi ei vihi aatelisnaista aatelittomaan mieheen ilman naittajan lupaa.⁴³⁵ Topeliuksen *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* alussa isä Littow ilmoittaa, ettei hänen tyttärensä koskaan avioidu aatelittoman kanssa, *Suomen herttuattaressa* suvun naittajaoikeus asuu sen jäsenen, kenraali Keithin, omassa päässä: vastuu esi-isille estää häntä astumasta täyteen avioon porvarissyntyisen naisen kanssa, jolloin ratkaisuksi tarjoutuu morganaattinen avioliitto, ja *Tyhjissä sydämissä* isä lopulta antaisi pitkin hampain tyttärensä naida aatelittoman, jolla kuitenkin on jo morsian katsottuna.⁴³⁶ Gummeruksen *Sovitus haudalla* viittaa aatelisen nuorukaisen ja talonpoikaistytön luvattomaan nuoruudenliittoon, jonka pojan suku mitätöi naittajavallan suomaan auktoriteettiin vedoten.⁴³⁷

Realistien kuvaamassa maailmassa tämä problematiikka alkaa jo olla menneen talven lumia: Ahon *Äitien muistoksi* toteaa pietistiseen ja fennoherätykseen tulleiden aatelisnaisten avioituvan talonpoikien kanssa sukunsa tahtoa vastaan, ja myös *Keväässä ja takatalvessa* suvut vastustavat mesalliansseja, mutta eivät pysty niitä estämään.⁴³⁸ Järnefeltin *Isänmaassa* aatelinainen nainen itse ei kelpuuta aatelitonta miestä, koska heillä on liiaksi erilainen tausta.⁴³⁹

Naittajavaltaan viitataan myös abstraktisti, varsinaisen juonen ulkopuolella, ja sellaisissakin tilanteissa, joissa ei-toivottu liitto ei toisi sukuun aatelitonta verta; näissä tapauksissa kyse on puhtaasta aateluuteen viittavasta merkistä, joka usein yhdistyy toiseen aateliin viittavaan merkkiin, dynastisista syistä järjestettyjen avioliittojen teemaan; kummassakin tapauksessa ko. merkki ylätasolla määrittää aatelisen koodin vanhakantaiseksi. Runebergin näytelmässä *En voi/Kan ej* viitataan naittajaoikeuden takia toteutumatta jääneeseen avioliittoon.⁴⁴⁰ Fredrika Runeberg *Sigrid Liljeholmissa* sanoo asian kauniisti Mette-rouvan

⁴³⁴ Runeberg SA IV, s. 159 - 161.

⁴³⁵ Runeberg 1981, s. 72, 90 - 91, 93.

⁴³⁶ Topelius KT IV, s. 342 - 347. KT V, s. 162, 179 - 202, 219. KT VI, s. 740 - 745.

⁴³⁷ Gummerus 1865, s. 52 - 58.

⁴³⁸ Aho KT V, s. 396, 400. Aho VIII, s. 349 - 588 passim.

⁴³⁹ Järnefelt 1965, s. 145.

⁴⁴⁰ Runeberg SA VII, s. 49 - 71.

suulla: “Nuorten sydänten neuvoa kysytään harvoin, kun on puhe ylhäisistä avioliitoista, ja se on kyllä usein surullista.”⁴⁴¹ Topeliuksen Välskärin *Kuninkaan sormuksessa* suku on valinnut Regina von Emmeritzille puolison, kreivi Lichtensteinin, ja *Aamun valkenemisessa* sivuhenkilönä esiteltävän ranskattaren, markiisitar Egmontin, suku on naittanut suoraan luostarikoulusta vanhan elostelijan kanssa. *Vernan ruusuissa* isän naittajavalta tyttärensä on kiistaton, *Sumutarinoiden* jaksossa *Nuorallatanssija* taas äiti pohtii pitkään morsiantarjokkaan sopivuutta pojalleen.⁴⁴² Kiven *Karkureissa* aatelinen isä määrää tyttärensä avioliitosta, samoin *Selman juonissa*, jossa isä tahtoo naittaa tyttärensä huijarille.⁴⁴³ 1800-luvun aikalaiskuvauksissa naittajavalta on enää jäänne menneisyydestä: Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* se ei enää perustu lakiin vaan tapaan, jota kuitenkin noudatetaan ja Ahon lastussa *Taiteilija joka oli maalannut alastoman naisen* aatelisten isän auktoriteetti naima-asioissa on ylittämätön vain, koska tytär tottelee isäänsä orjallisesti.⁴⁴⁴

Sanktiot astuivat kuvaan kun varsinainen peli oli jo menetetty. Hylkäämisen ja/tai perinnöttä jättämisen teema kritisoi voimakkaasti aateluteen liitettävää ehdottomuutta ja turhantarkkuutta: suvun edun ja vanhempien tahdon tottelemisen vaatimuksen asettamista vanhempien ja lasten välisen luonnollisen kiintymyksen edelle. Topeliuksen Välskärin *Tuli ja vesi* kertoo takautuvasti, miten talonpoikaisen Aaron Perttilän kanssa omin luvuin avioitunut orpo aatelisteniteito on joutunut sukunsa hylkäämäksi, ja *Rautakylän vanhassa paronissa* isä, jonka tahtoa ei ole naima-asioissa noudatettu, hylkää tyttärensä ja jättää tämän perinnöttömäksi.⁴⁴⁵ Päivärinta viittaa *Sukuylypeydessä* rikkaitten talonpoikienkin viljelemään “aateliseen (!) sukunsa-ylpeyteen” eli tapaan jättää isän tahtoa vastaan nainut jälkeläinen perinnöttömäksi.⁴⁴⁶ Kiven runossa *Jäähyväiset* konfliktin ratkaisu on suomalaisella maaperällä harvinainen: aatelisteniteito joutuu luostariin, koska isä ei hyväksy tämän sulhasta.⁴⁴⁷ Myös Gummeruksen *Kahdessa joulu-aatossa* ja *Luutanantin tyttäressä* kerrotaan isästä, joka hylkää luvatta avioituneen tyttärensä ja tekee tämän perinnöttömäksi.⁴⁴⁸ Realisteista ainoastaan Järnefelt kuvaa vastaavaa: *Helenan* isoisä käyttää naittajan ja perinnönantajan vallan suomaan sanktiota eväten perimysoikeuden pojaltaan ja tämän toisesta avioliitosta syntyneiltä lapsilta.⁴⁴⁹

Epäsäätyinen avioliitto on sekä romantiikan että realismin suosima aihe, joskin hieman eri painoituksin. Varhaisemmalla romantiikan kaudella korostettiin kaikkivoittavan

⁴⁴¹ Runeberg 1983, s. 250 - 251.

⁴⁴² Topelius KT I, s. 48. KT III, s. 781 - 783. KT V, s. 639. KT VI, s. 662, 676 - 682.

⁴⁴³ Kivi 1984, s. 182, 186, 681, 684.

⁴⁴⁴ Gummerus 1970, I osa s. 74 - 82. Aho KT IV, s. 295 - 304.

⁴⁴⁵ Topelius KT I, s. 247 - 249. KT VI, s. 364 - 371.

⁴⁴⁶ Päivärinta 1891, s. 13.

⁴⁴⁷ Kivi 1984, s. 751 - 752.

⁴⁴⁸ Gummerus 1873, s. 94 - 106. Gummerus 1899, s. 9 - 12.

⁴⁴⁹ Järnefelt 1902, s. 7 - 10.

tunnemyrskyn yleisinhimillisyyttä ja siten perusdemokraattisuutta; tosin sulhasen ylempisäätyisyys merkitsi myös puhtaasti sosiaalista ja taloudellista attraktiota.⁴⁵⁰ Säätyennakkoluulojen kieltämän liiton pyhittäjäksi kutsuttiin usein jokin korkeampi taho. Runebergin *Nadeschdassa* epäsäätyisen nuorenparin pelastajaksi saapuu ennakkoluuloton keisarinna Katariina, joka antaa ruhtinaalle luvan ottaa maaorjatyttö lailliseksi vaimokseen.⁴⁵¹ Topeliuksen *Välskärien Vaasan prisessassa* ja *Iltamyrskyissä* kuvataan kuninkaan siunaamaa aatelismiehen ja porvarisnaisen rakkausliittoa - symbolisella tasolla aatelin ja porvariston yhteiskunnallista lähentymistä - jota jälkimmäisen isä ja edellisen ensimmäisestä avioliitosta olevat lapset eivät hyväksy.⁴⁵²

Epäsäätyinen avioliitto tunnemyrskytineenkään ei aina tuonut onnea: *Vernan ruusuissa* tragedian juurena on sukupolvea aikaisempi aatelismiehen ja italialaisen laulajattaren liitto, jonka aatelisten aviomiehen mustasukkaisuus on tuhonnut.⁴⁵³ Fredrika Runebergin *Rouva Katariina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanissa rakkautta tukevaksi auktoriteetiksi löytyy vielä hallitsijaakin korkeampi taho: “Jumalan säättämä” rakkausavioliitto on maallisia instituutioita pyhempi, ja taivaallisten voimien edessä on liittoa vastustavan äidinkin taivuttava.⁴⁵⁴ Mitä lähemmäs aikalaistasoa tullaan, sitä vähemmän liiton vahvistajaksi tarvitaan korkeampia voimia: Kiven *Leossa ja Liinassa* aatelisten naisen ja aatelittoman miehen rakkausliitto onnistuu mutkien jälkeen ja Tavaststjernan novellin *På understol* aateliton morsian joutuu kärsimään hieman pilantekoa, mutta tilanne rauhoittuu pian.⁴⁵⁵

Realistien kuvauksissa korostui säätyrajat ylittävän avioitumisen yhteiskunnallinen, ohjelmallinen ulottuvuus - Aho sitä jopa rivien välissä hieman kritisoikin. *Kevät ja takatalvi* kuvaa aatelisten ideologisista syistä talonpoikaistytöiden kanssa solmimia avioliittoja, joissa puoliset eivät koskaan näytä saavuttavan henkistä tasavertaisuutta. Tästä politiikasta joutuivat kärsimään myös poikien “luonnolliset” morsiamet, aatelistytöt, jotka samansäätyisten sulhasen puutteessa nyt jäivät vanhoiksi poikoiksi.⁴⁵⁶ *Muistatko* - ? kuvaa aatelisten naisen ja sivistyneistöön kuuluvan aatelittoman miehen onnistunutta liittoa, kun taas *Tuomiossa* tulieluinen, poliittisesti äkkijyrkkä aatelinen vaimo koituu rauhallisemman aatelittoman

⁴⁵⁰ Esim. *Kantelettaressa* aatelinen on talonpoikaistytöille haluttu, vaikka epätodennäköinen kosija, jota kannatti pyytää, vaikei olisi saanutkaan. Kanteletar II kirja, runot 14 (rivit 9 - 10), 86 (r. 45 - 48), 88 (r. 13 - 14), 206 (r. 13 - 14).

⁴⁵¹ Runeberg SA IV, s. 179 - 193.

⁴⁵² Topelius KT III, s. 256 - 258, 286 - 287, 310 (säätyjen lähentymisen symboliikka), 531, 475 - 477, 484 - 485, 568.

⁴⁵³ Topelius KT V, s. 651 - 654, 661 - 664, 714 - 716.

⁴⁵⁴ Runeberg 1981, s. 187 - 190, 199 - 204.

⁴⁵⁵ Kivi 1984, s. 345 - 363. Tavaststjerna 1924a, s. 307 - 331.

⁴⁵⁶ Aho KT VIII, s. 349 - 588 passim.

miehensä kohtaloksi.⁴⁵⁷ Järnefeltin *Veljekset* päätyvät kaikki sen kummemmista ongelmista ottamaan aatelittomat vaimot; myöskään valveutunut äiti ei moiti poikiensa valintoja.⁴⁵⁸

4.6. Aatelin avioliitto uran, aseman ja varallisuuden edistäjänä

Aatelista kuten muutakin avioliittoa saatettiin käyttää suhdetoiminnan välineenä sulhasen (tai appiukon) uran, perheen sosiaalisen aseman ja poliittisten tavoitteiden edistämiseen.⁴⁵⁹ Aatelin kriittisten kuvaajien käsissä ilmiö taipui omaan ansioituneisuuteen perustuvan ”rehellisen” uralla etenemisen antitekstiksi. Romantikkojen kuvauksissa se esitetään poikkeuksetta avoimen kriittisessä sävyssä. Ilmiö ei kuitenkaan ole leimallinen kaikille aatelisille, vaan ainoastaan yksi - huono - avioitumisen motiivi muiden joukossa.

Runebergin *Jennyn* kreivi aikoo ensin avioon ”edullisen” morsiamen kanssa, päätyen kuitenkin vaikutusvallattomaan mutta ihanaan Jennyn. Päähenkilöiden romanssin taustalla kuvataan muun sosieteetin laskelmoivaa avioliittopolitiikkaa; *Kaksi/De två*-runo taas on rakkaudettoman, laskelmoidun avioliiton solmimisen kolea kuvaus. Näytelmän *En voi/Kan ej* sankaritar, arvostetun miehen ainoa perijä, puolestaan on onnenonkijain tavoittelema edullinen naimakauppa, mistä setä häntä varoittaa.⁴⁶⁰ Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* taas kuvaa poikkeuksellisen moraalittomana tilannetta, jossa sekä sulhanen että morsiamen äiti tahoillaan laskevat hyötyvänsä naimakaupasta. *Sigrid Liljeholmissa* sukujen keskinäinen sovittamaton vihollisuus taas estää avioliiton.⁴⁶¹ Myös Topeliuksen *Nuoruuden unelmissa* ja *Tähtien turvateissa* sekä Wecksellin *Daniel Hjortissa* erityisesti ylhäisaateliset avioliitot järjestetään sukujen dynastisten ja poliittisten etujen mukaan.⁴⁶²

Realistit näkivät hyötyavioliittojen olevan maan tapa, jonka voi todeta mutta jolle ei kannata tuhlata paheksumisen ruutia. Ilmiö oli osa aateluuteen liitettävää yleisen moraalittomuuden painolastia - tai vaihtoehtoisesti neutraali politiikanteon väline muiden joukossa. Tavaststjernan novelli *Badortsliv* ironisoi kylpyläkaupungin ylhäisön keskuudessa toimivaa ”avioliittopörssiä”,⁴⁶³ Ahon *Oi jos oisin virkamies* kirjaa sukuintressit tyypilliseksi aatelisen naimakaupan motiiviksi, ja lastussa *Taiteilija joka oli maalannut alastoman naisen* morsiamen suvun silmissä keskeistä on tulevan avioliiton ehdoton, puritaaninen kunniallisuus:

⁴⁵⁷ Aho KT X, s. 5 - 171 ja 591 - 694, erit. 604, 637, 646 - 647, 680 - 682.

⁴⁵⁸ Järnefelt 1900, passim.

⁴⁵⁹ Åströmin mukaan täysin järjestettyjä avioliittoja näyttäisi kuitenkin olleen hyvin vähän. Åström s. 153.

⁴⁶⁰ Runeberg SA II, s. 219 - 226. SA IV, s. 218 - 221. SA VII, s. 12.

⁴⁶¹ Runeberg 1981, s. 172 - 174. Runeberg 1983, s. 250 - 251.

⁴⁶² Topelius KT V, s. 463 - 464. KT VII, s. 90, 107. Wecksell 1981, s. 21 - 23.

⁴⁶³ Tavaststjerna 1924a, s. 184 - 190.

jos siinä on puutteita, aviohanke on epäedullisena hylättävä.⁴⁶⁴ Järnefeltin novellissa *Pelastetut* perustilanne on käännetty päinvastoin: neidon valtioviisas suhdetoiminta vie hänet tulevan anopin tuttavuuden kautta tämän pojan morsiameksi. *Vanhempieni romaanin* pietarilainen aatelisyhteisö taas kehottaa jäseniään avioitumaan sukuverkoston sisällä, jotta elintärkeät sosiaaliset suhteet vahvistuvat - vaimon valinta kun voi sekä edistää että haitata urakehitystä.⁴⁶⁵

Avioliiton motiivina näyttäytyy myös raha. Aiemmin mainituissa Runebergin *En voi/Kan ej* -näytelmässä sankaritarta varoitetaan kosijoista, joita kiinnostaa vain tuleva perintö ja Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanissa läpimätä Carl Lejonanckar etsii avioliitosta lähinnä taloudellista hyötyä. Novellissa *Lasikorva* aatelisnukke on rahan takia hylännyt rakastettunsa ja nainut rikkaan vanhan kreivin. Myös *Sigrid Liljeholmissa* taloudelliset perusteet otetaan huomioon avioliitosta päätettäessä.⁴⁶⁶ Topeliuksen *Nuoruuden unelmissa* taloudelliset motiivit avioliiton solmimiselle otetaan huomioon muiden ohella, *Rautakylän vanhassa paronissa* suvun onnistuu mitätöidä sen taloudellista etua uhkaava liitto ja *Hangon silmän* rikas sankaritar kritisoi seurapiireissä yleistä halua naida rahaa - "väkeä, joka alituisesti vakuutta meille rakkauttaan - ja alati ajattelee mielessään: tuolla on 500 000 puntaa".⁴⁶⁷ Gummeruksen *Luutnantin tyttäressä* aatelisella isällä on aikomuksena naittaa tyttärensä naapurikartanon rikkaalle vanhalle leskimiehelle.⁴⁶⁸

Rahakkaat naimakaupat kuuluivat realistienkin kuvaan aatelista. Tavaststjernan *Lapsuudenystävissä* tulevaa perintöä kuvataan kosijan keskeiseksi meriitiksi ja novellissa *I förbindelser* rahakkaat naimahakkeet luokituvat aateluutta osoittaviin kliseisiin.⁴⁶⁹ Myös Ahon lastussa *Mallikelpoinen* on tavoitteena paitsi suhdeverkkoa vahvistava, myös rahakas avioliitto.⁴⁷⁰ Järnefelt taas kuvaa *Helenassa* rahakkaan avioliiton aatelisnaiselle lähinnä taloudellista turvaa antavaksi instituutioksi, miehelle taas sosiaalisen kohoamisen keinoksi.⁴⁷¹

Joskus harvoin rahattomuus ei ole esteenä avioitumiselle. Tällöin etusijalla ovat romantikoilla tunteet - esim. jo mainitun Runebergin *Jennyn* rakkauspari - realisteilla muut epäilemättä rahanarvoiset edut kuten prestige: Järnefeltin *Helenassa* kuvattu isän toinen vaimo on köyhä mutta erittäin korkeasukuinen, ja riikinruotsalainen.⁴⁷²

Oma teemansa ovat aatelismiehen ja aatelittoman naisen avioliiton taustalla olevat raha-asiat. Nontekstiksi käännettynä teeman sisältö kuuluu: aatelinen on valmis myymään

⁴⁶⁴ Aho KT IV, s. 268 - 272, 295 - 304.

⁴⁶⁵ Järnefelt 1927a, s. 270 - 277. Järnefelt 1986, s. 202 - 203, 248, 262 - 263.

⁴⁶⁶ Runeberg SA VII, s. 12. Runeberg 1981, s. 207. Runeberg 1982, s. 136 - 137. Runeberg 1983, s. 145 - 146.

⁴⁶⁷ Topelius KT V, s. 463 - 464. KT VI, s. 364 - 371. VIII, s. 620, 625.

⁴⁶⁸ Gummerus 1899, s. 9 - 12.

⁴⁶⁹ Tavaststjerna 1985, s. 102. Tavaststjerna 1924a, s. 92.

⁴⁷⁰ Aho KT IV, s. 28 - 34.

⁴⁷¹ Järnefelt 1902, s. 103, 176, 206 - 207.

⁴⁷² Järnefelt 1902, s. 15 - 16.

palvomansa syntyperän. Topeliuksen *Välskärrien Porvariskuninkaassa* ukko Larsson arvelee aatelisperheen havittelevan miniäkseen porvaristyttöä ainoastaan tämän omaisuuden takia - "jotta poikanne saisi syödä ja mässäätä ja kiilloittaa lahonneen vaakunakilpensä halvan kauppiaan - - kullalla". *Vinsentti Aallonhalkojan* toveripiirin aatelinen epäonnistuja nai lopulta rikkaan vaskisepän lesken.⁴⁷³ Päivärinnan *Pentissa ja Inkassa* viitataan köyhien aatelmien tapaan kosiskella rikkaita talontyttäreitä.⁴⁷⁴ Ahon *Tuhlaajapoika* havittelee vapautuvansa veloistaan naimalla rikkaan rakennusmestarin ruman ja kyttyräselkäisen tyttären.⁴⁷⁵ Järnefeltin *Veljeksistä* opportunistisin puolestaan avioituu rikkaan kauppaneuvoksen tyttären kanssa.⁴⁷⁶

4. 7. Sukuperintö

Sukuperinnöllä suppeassa merkityksessä käsitetään yleensä aineellista omaisuutta, perintökartanoita, sukukalleuksia ja muistoesineitä, jotka ovat yksilön hallussa mutta mielletään suvun omaisuudeksi. Tässä sukuperintöön luetaan kuuluviksi myös ominaisuudet, suvulle tyypillinen luonne ja ulkonäkö, sukutarut ja jopa -kiroukset, tunnuslauseet, symbolit ja traditiot - periaatteessa kaikki, mikä viittaa suvun jatkuvuuteen ja siirtyy yhden sukupolven käsien läpi seuraavalle. Aiemmin on jo käsitelty aineellisista perintökaluista massiivisin, kartano, joka kuuluu olennaisena myös aatelisen omaisuuden ja talouden viitekehykseen, sekä sukuun esi-isien kautta viittavat sukumuotokuvat.

Irtainta aineellista sukuperintöä edustavat erilaiset sukukalleudet ja muistoesineet, jotka monasti viittaavat yhteyteen (usein juuri suvun kantaisän aateloineen) hallitsijan kanssa. Topeliuksen *Välskärin kertomuksissa* Bertelsköldin suvun kantaisän isältään ja aateloijaltaan Kustaa II Adolfilta - topeliaanisessa katsannossa suomalaisen soturiaatelin "isältä" siis - saama RRR ("Rex regi rebellis") -sormus, suvun aateluuden synnyn tunnus ja mahdollisesti myös yleisemmin kuninkuuden ja aateluuden avioliittoa symboloiva muistoesine, siirtyy perintökalleutena sukupolvelta toiselle.⁴⁷⁷ *Kuninkaan hansikas*, joka on 30-vuotisen sodan taistelukentällä jäänyt pantiksi hevosensa hallitsijalleen luovuttaneelle upseerille, taas kulkee velvoittavana perintönä Croneldien suvussa.⁴⁷⁸ *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* kuvataan ironisesti, miten pahasti velkaantuneen Syrjänkosen kartanon hovineuvoksetar Winterloo pelastaa mitä pelastettavissa on - vaikeroi ammoinkin pantattujen perintöarteidensa

⁴⁷³ Topelius KT II, s. 800 - 813 (sitaatti s. 809). KT IV, s. 470. KT VII, s.

⁴⁷⁴ Päivärinta 1897b, s. 84 - 119 passim.

⁴⁷⁵ Aho KT V, s. 281.

⁴⁷⁶ Järnefelt 1900, s. 460 - 466.

⁴⁷⁷ Topelius KT I - III, passim.

⁴⁷⁸ Topelius KT IV, s. 90 - 92.

äkillistä menetystä muka tulipalossa. Littowin suvun keskeisiä perintökaluja ovat puolestaan suvun perustajan loistomiekkä sekä raskas tammikaappi täynnä sukusalaisuuksia.⁴⁷⁹

Tavaststjernan teoksessa *Heder och ära* elämäntavoiltaan porvarillistuneen aatelisen lääkärin aarteena on sormus, jonka Kustaa III “jostakin pikku palveluksesta” on antanut hänen esisälleen.⁴⁸⁰ Ahon vuoteen 1808 sijoittuvassa lastussa *Aave* perintökalu taas on Kaarle XII:lta saatu suuri kristallipikari, joka esille otettaessa särkyä ennustaen Suomen eroa Ruotsista.⁴⁸¹ Järnefeltin *Maaemon lapsissa* vaalitaan fyysiseen kappaleeseen ankkuroituvaa aineetonta perintöä: nahkakansiin sidottua suvun kirjeenvaihtoa ja muita papereita.⁴⁸²

Aineetonta perintöä edustavat ensinnäkin sukutraditiot ja -muistot genealogiasta alkaen. Kaunokirjallisissa kuvauksissa niiden roolina on usein alleviivata aatelisten itsekeskeistä ja turhanaikaista harrastuneisuutta sukunsa vaiheista. Runebergin *Nadeschdassa* muistojen vaalimiseen keskittyy hovielämästä vetäytynyt matriarkka⁴⁸³ - niin vastenmieliseksi kuvattu henkilö, että kaikki tunnusmerkillisesti ‘aatelinen’, mitä hän tekee, on ymmärrettävä ko. ilmiön antitekstiksi. Topeliuksen *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* sukuympöitten Littowien lempipuheenaiheita ovat suvun historia ja traditiot.⁴⁸⁴ Järnefeltin tasavaltalaisessa *Vanhempieni romaanissa* taas sanoudutaan ylpeästi irti sukutraditioista.⁴⁸⁵

Oma lukunsa ovat sukutarinoihin sisältyvät kohtalot ja kiroukset - täysiverisen romanttinen, aatelille myönteisen ‘tekstin’ mukainen aihe, tosin vähänkin liioiteltuna helposti nontekstualisoituva, jota suosii erityisesti Topelius. *Välskärrien* sormukseen liittyy sen kulloisenkin kantajan moraalista vartioiva ehto, joka edellyttää sormuksen antaman menestyksen vastineeksi ehdotonta kunniallisuutta: mikäli ehto ei täyty, sormus tuhoaa kantajansa.⁴⁸⁶ *Kuninkaan hansikkaaseen* taas liittyy tarina kuninkaan pelastamisesta oman henkensä uhalla, ja Croneldien kukin sukupolvi viimeiseen asti jatkaa sitä vuorollaan. *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* suvun nimen väärin käsiin joutumisesta alkanut kirous laukeaa vasta, kun tieto vääryydestä on “kummittelevan” isotädin avulla saatettu sen uhrin jälkeläisen, Lithaun, tietoon.⁴⁸⁷ *Jungarin tarussa* salaperäiseen lähteeseen assosioituva sukutaru - jokaisen Jungarin on juotava lähteestä, ja jos lähde ehtyy, sammuu sukukin - sisältää myös kirouksen, joka aikanaan tuhoaa suvun: kussakin sukupolvessa aina toinen veli surmaa toisen.⁴⁸⁸

⁴⁷⁹ Topelius KT IV, s. 321 - 331, 338 (Syrjäkoski); 275 - 276 (Littowit).

⁴⁸⁰ Tavaststjerna 1924b, s. 304 - 305, 396 - 400.

⁴⁸¹ Aho KT IV, s. 215 - 219.

⁴⁸² Järnefelt 1927a, s. 164 - 165, 190.

⁴⁸³ Runeberg SA IV, s. 125.

⁴⁸⁴ Topelius KT IV, s. 225 - 233.

⁴⁸⁵ Järnefelt 1986, s. 97 - 98.

⁴⁸⁶ Topelius KT I - III, passim.

⁴⁸⁷ Topelius KT IV, s. 90 - 92 ja 219 - 385 passim.

⁴⁸⁸ Topelius KT IV, s. 50 - 56, 178 - 182.

Suvun tunnuslause, jonka olisi luullut aihehmana houkuttelevan useita kirjailijoita, on kiinnostanut vain kahta. ‘Aateluus velvoittaa’ -periaate ei siis enää suuremmin ottanut tulta 1800-luvun jälkipuolen yhteiskunnallisessa ajattelussa; toisaalta aiheen tarjoamia laajoja travestian mahdollisuuksiakaan ei ole käytetty hyväksi. Topeliuksen *Välskärinen Bertelsköld*-suvun jonkinlainen tunnuslause on yllä mainittu sormuksen aatelin ja kuninkaan suhteisiin viittaava “Rex regi rebellis” -teksti, ja *Jungarin tarussa* unelmoidaan vielä hetkeä ennen väkivaltaisen suvun sammumista uudesta Jungarista, jonka vaakunakilvessä olisi “laki ja oikeus”.⁴⁸⁹ Kiven *Karkureissa* esiintyvä aatelissuvun tunnuslause on hellän parodinen “Kuin kallio myrskyssä”.⁴⁹⁰

Yksilön persoonassa ilmenevää sukuperintöä ovat sukunäkö ja suvussa periytyvät luonteenpiirteet, pahimmassa tapauksessa kiroukseen vertautuva sukuhulluus. Suvussa vallitsevasti periytyvillä ulkonäköpiirteillä on ollut merkitystä myös aidon verenperinnön - isyyden - varmistajina, siis jalosukuisuuden indekseinä. Tyypillistä aatelistä sukunäköisyyttä on ollut vielä nykyisinkin “aateliseksi” nimitetty kotkannenä, mutta myös muita, vähemmän mairitteleviakin piirteitä esiintyy. Topeliuksen *Välskärinen Mainiemen linnassa* tehdään lempeää pilaa tyypillisistä aatelistä perintöpiirteistä: kotkannenä, leveä otsa, karhun käpälät. Myös *Tähtien turvateissa* viitataan periytyvään sukunäköön.⁴⁹¹

Realistien käsissä aihehman kääntö on antitekstikseen. Aho ivailee aatelistä sukupiirteitä jalosukuisesta koirasta kertovassa lastussa *Hektor II*: “Solakka ja pitkä pää, rauhallinen ja ylevä katse, suora, leveä nenä, kiiltävä karva. Rotu on hienostunutta.” *Kokko ja kokon poika* taas on ottanut innoitusta kotkannenästä aatelistä piirteestä, ja *Muistatko* - ? viittaa sekin periytyviin aatelistä kyömyneisiin.⁴⁹² *Keväessä ja takatalvessa* sukunäköisyydestä keskustellaan tärkeästi sukumuotokuvien äärellä.⁴⁹³ Sukunäkö paljastaa myös aatelmiehen kunniantomat syrjähyppyt: Järnefeltin *Helenassa* isoisän äpärelapsilla on kaikilla tämän “muljosilmät - - ja pitkulainen päänmuoto”.⁴⁹⁴

Henkiset sukupiirteet - sekä kielteiset että myönteiset - periytyvät kaunokirjallisuuden mukaan fyysisiä hanakammin. Romantikoilla vuorottelevat aatelille myönteinen ja kielteinen korostus. Topeliuksen *Nuoruuden unelmissa* kommentoidaan positiivisten sukuominaisuuksien, lempeyden ja rohkeuden, periytymistä. *Vernan ruusuissa* taas kapteeni Mörkille on periytynyt Anckarströmien “sukuhulluus”. *Rautakylän vanhassa paronissa* aatelissuvun aatelittomassa jälkeläisessä - siis antiteksti - kukkivat suvun jaloimmat luonteenpiirteet. *Tähtien turvatit* on

⁴⁸⁹ Topelius KT I - III passim. KT VI, s. 342 - 345.

⁴⁹⁰ Kivi 1984, s. 176.

⁴⁹¹ Topelius KT, s. 773 - 774. Topelius KT VII, s. 326 - 327.

⁴⁹² Aho KT IV, s. 530 - 538. KT VI, s. 122 - 124. KT X, s. 108.

⁴⁹³ Aho KT VIII, s. 196 - 197.

⁴⁹⁴ Järnefelt 1902, s. 7 - 10.

temaattisesti rakennettu sukuominaisuuksien täyden periytymisen varaan; aihetta käsitellään myös eksplisiittisesti.⁴⁹⁵ Kiven *Canziossa* sisar havaitsee, että isän väkivaltainen luonne on periytynyt veljelle.⁴⁹⁶

Realisteista Aho kääntää tämänkin teeman antitekstiksi. Lastussa *Oi jos oisin virkamies* ironisoidaan taipumuksen virkoihin varmaan periytyvän aatelisissa suvuissa muun yleisen kyvykkyyden tapaan. “Aateliskoira” *Hektor II* on myös perinyt ulkonäön ohella sukunsa luonteenpiirteitä, mm. degeneroitunutta herkkähaukkuisuutta ja neuroottisuutta - ja onpa sen suvussa esiintynyt vähämielisyyttä ja vainoharhaisuuttakin.⁴⁹⁷

4. 8. Verenperintö

Aatelisten sukuominaisuuksien periytyminen on usein ilmaistu veritematiikan avulla. Aatelisella verellä on kolme kiinnostavaa kaunokirjallista - erityisesti romantiikan kauden kuvausten hyödyntämää - ominaisuutta, joista kaksi ensimmäistä liittyvät suvun viitekehukseen ja käsitellään tässä luvussa. Ensinnäkin jalo ja puhdas, “sininen” aatelinen veri (sanonnan alkuperää koskevat pohdiskelut voitaneen tässä sivuuttaa, semminkin kun veren ‘sinisyyttä’ ei suomalaisissa 1800-luvun kaunokirjallisissa teksteissä eksplisiittisesti juuri mainita) symbolisesti kantaa suvun jalosyntyisyyttä: aatelissuvun muita paremmiksi oletetut perintötekijät käsitteellistyvät verenperinnöksi - puhdas veri mm. olisi pidettävä “sekoittamattomana”. Toinen ominaisuus ilmenee temaattisesti, juonen tasolla: yksilön aatelinen verenperintö manifestoi itsensä aina, silloinkin, kun edes sen kantaja ei ole tietoinen jalosta alkuperästään. Tällöin on kyse verimystiikasta. Kolmas ominaisuus on aatelisen veren tulisuus, kiivaus, joka kuuluu aatelisen yksilön viitekehukseen ja käsitellään myöhemmässä luvussa. Kuumaverisyys palautuu antiikin neste- eli humoraalipatologian luomaan neljän persoonallisuustyyppin teoriaan. Aatelisen perustyyppi oli kiiwas koleerikko; täydentävänä tyyppinä esiintyy läikehtivä sangviinikko.

Verenperinnön jalouden korostus esitetään alkuperäisen positiivisen arvolatauksen mukaisena asenteena monien kaunokirjallisten aatelisten henkilöiden suulla. Kuitenkin kuvauksen taustalla havaittava kirjailijan parodinen tai ironinen ote on enemmän sääntö kuin poikkeus: näennäisesti aatelisen ‘tekstin’ mukainen tulkinta kääntyy siis nontekstiksi. Toisaalta verenperinnön käsitettä käytetään erityisesti realismin kaudella myös osana avoimen kriittistä “veren rappeutumisen” teemaa,⁴⁹⁸ jolloin paradoksaalisesti antitekstifunktio kääntyykin aatelille

⁴⁹⁵ Topelius KT V, s.478 - 483 ja 567 - 751 passim. VI, s. 428 - 430. VII, s. 326 - 327 ja passim.

⁴⁹⁶ Kivi 1984, s. 388.

⁴⁹⁷ Aho KT IV, s. 268 - 269 ja 531.

⁴⁹⁸ Rahvaan veri puolestaan nähtiin terveeksi ja voimakkaaksi. - Wirilander 1974, s. 380.

myönteiseen muotoon: ainoastaan ‘rappeutunut’ aatelisveri oli “huonoa” - alkuperäinen veri on siis ollut “hyvää”?

Verenperinnön ideologian näennäisesti myönteisenä tekstinä, tosiasiallisesti usein kielteisenä antitekstinä esittävä variantti dominoi romantiikan kaudella erityisesti epäsäätyisen rakkauden kuvauksissa. Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* äiti Metta ylpeilee puhtaalla verenperinnöllään, ja katkeran Daniel Hjortin suulla arvellaan avioliittoa muun kuin syntyperäisen aatelisen kanssa “ylpeälle aatelisverelle” vastenmieliseksi.⁴⁹⁹ Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tyttäressä* kerrotaan pietarilaisen tyttökoulun oppilaista, miten “se oli vain puhtainta aatelisverta, mikä hohti - - heidän muutoin vaaleissa poskissaan”.⁵⁰⁰ Topeliuksen *Välskärrien Kapinassa omaa onneaan vastaan* puhuu “vanhasta verestä”. *Iltamyrskyissä* taas kopean aatelisnuorukaisen - epämiellyttävä hahmo, jonka suuhun pannut sanat oitis kääntyvät antitekstiksi - mielestä isän porvarissyntyinen toinen vaimo ja tämän “puoliveriset” jälkeläiset huonontavat suvun verta. Ylimyksellisempi aatelismies moittii tällaista suhtautumista mm. todeten kuormarenkinsäkin suonissa virtaavan enemmän jaloa verta kuin kyseisellä porvarisnaisen ylenkatsojalla. *Aamun valkenemisessa* kyseisen äitipuolen todellinen jalous selviää, ja hänen verensä nähdään päinvastoin “jalontavan” sukua. *Jungarin tarun* nimisukua uhkaavaan tuhoon taas viitataan “jalon veren sammumisena”.⁵⁰¹ Myös Gummeruksen *Sovitus haudalla* perustuu aivan aatelisen ‘tekstin’ mukaiselle verenperinnön tärkeyden korostukselle: laillisten perillisten kuoltua Edlerien jalo veri onneksi virtaa vielä isän nuoruudenrakkaudesta syntyneessä syrjäisessä esikoisessa.⁵⁰² Kiven *Selman juonien* avioliittohankkeeseen taas sisältyy siniverisyyden parodia: huijari Fokas kehuu, miten “jo äitini kohdusta virtaa suonissani kallista nestettä, Tähtitanssein verta”.⁵⁰³

Vain kätketysti ironisoitu verenperinnön käsite esiintyy edelleen myös realisteilla. Ahon *Tuhlaajapoikaa* kuvataan verenperinnön idean kautta, vaikka itse sana esiintyykin vain “seikkailijaveren” käsitteessä. *Tuomioissa* aatelisissa suonissa virtaa “soturiverta”.⁵⁰⁴ Järnefeltin aatelittoman *Samuel Croëllin* aatelinen vaimo taas kaipaa miehensä suoniin “oikeaa aatelisverta”.⁵⁰⁵

Tavaststjernan *Affärer* puolestaan esittelee realistien ikioman veriteeman, aatelin liiallisesta sisäsiittoisuudesta johtuvan “veren rappion”, joka näkyy jalosukuisen kenraalin puhtaasti siniverisessä jälkeläisessä. Sen sijaan tämän taloudenhoitajattarensa kanssa saama, siis

⁴⁹⁹ Runeberg 1983, s. 29 - 36, 198.

⁵⁰⁰ Hannikainen 1882, s. 3 - 4.

⁵⁰¹ Topelius KT I, s. 478. KT III, s. 485, 642 - 645, 709. KT VI, s. 229 - 230.

⁵⁰² Gummerus 1865, s. 89 - 95, 104 - 109.

⁵⁰³ Kivi 1984, s. 703.

⁵⁰⁴ Aho KT V, s. 274 - 275. KT X, s. 682 - 683.

⁵⁰⁵ Järnefelt 1899, s. 175.

“tuoreen” aatelittoman veren terästävä, jälkeläinen on rodultaan erittäin onnistunut huippuyksilö. Toisaalta oikea isyys paljastuu vain, koska nuorukaisessa virtaava veri näyttää olevan tämän virallisen, porvarillisen isän verta “vahvempaa”.⁵⁰⁶ Myös Ahon aateliskoira-lastussa *Hektor II* esiintyy veren rappion ajatus: jalossa ja sisäsiitteisessä koirasuvussa esiintynyttä neuroottisuutta ja heikkomielisyyttä on pyritty parantamaan tuomalla sukuun “tuoretta verta”.⁵⁰⁷ Järnefeltin *Hiljaisuudessa*-kokoelman novellissa *Pelastetut* vallitsee lamarckilainen sosiaalinen evoluutio käännteisenä: ruumiillista työtä tekemättömän aatelin veri ja terveys rappeutuvat.⁵⁰⁸

Jalon verenperinnön vääjäämättömän ilmitulon mystinen teema herättää huomiota erityisesti Topeliuksen tuotannossa. Välskäreissä Bertelsköldien isoäidin puolelta aatelinen, isän puolelta suorastaan kuninkaallinen verenperintö on koko juonen pohjana.⁵⁰⁹ *Rautakylän vanhassa paronissa* äpäpäpojan aatelinen verenperintö ilmenee vasta kertomuksen loppuhuipennuksessa, kun tämän luonteen parempi, aatelinen puoli pääsee pahemman herraksi. Myös Lotassa, aatelittoman isän tyttäressä, tulevat esiin äidinisän suvun parhaat hyveet.⁵¹⁰ *Hangon silmässä* majakalla löytölapsena kasvatettu aatelistyttö ilmentää käytöksessään “aatelista” jaloutta, kun ladyksi joutunut luotsin tytär puolestaan kaipaa vapautta eikä perusta seurapiiriin kuvioista; sama teema kertautuu sadussa *Hyrrä*, jossa hyvä ja paha verenperintö manifestoituvat vaihdokastyttöjen olemuksessa.⁵¹¹

Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa aatelittomaksi luullun Lithaun aatelinen verenperintö ohjaa häntä sankarilliseen epäitsekkyteen ja ritarillisuuteen. Aatelin veren puuttuminen puolestaan on ilmennyt aatelisena esiintyneessä asessori Jaakko von Littowissa rahvaanomaisena koreilunhaluna ja inhimillisten tapojen puutteena. Aatelinen verenperintö ilmaisee itsensä myös positiivisesti: kun skeptinen Lithau ottaa esi-isiensä miekan käteensä proosallisesti kohentaakseen sillä tulta, tuo vanhan aseensa kosketus hänen mieleensä outoja tunteita⁵¹² - juuri niitä, joita romanttinen kirjallisuus mielellään nimitti “veren ääneksi”. Tähän kohtaukseen sisältyy draaman ironiaa: Lithaun pyrkimys alistaa vanhanaikaiseksi ja naurettavaksi kokemansa aatelin asemystiikan ‘teksti’ modernille ja demokraattiselle nontekstuaaliselle luennalle ei onnistu, koska hänen suonissaan virtaava aatelinen veri pakottaa hänet kunnioittamaan esi-isiensä tulkintatapaa. *Suomen herttuattaressa* porvarillistuneen Merthen-suvun kaukainen aatelinen verenperintö puhkeaa kukkaan Eva-tyttäressä, jonka itsenäinen ja vapaudenkaipuinen, pikkumaisuuksista vapaa mieli ei tunnun mahtuvan

⁵⁰⁶ Tavaststjerna 1924b, s. 41 - 180 passim, erit. 46 - 50, 173.

⁵⁰⁷ Aho KT IV, s. 530 - 538.

⁵⁰⁸ Järnefelt 1927a, s. 268, 293, 296.

⁵⁰⁹ Topelius KT I - III.

⁵¹⁰ Topelius KT VI, s. 428 - 430.

⁵¹¹ Topelius KT VIII, s. 595 - 679. KT X, s. 926 - 971.

⁵¹² Topelius KT IV, s. 229 - 233, 281 - 282 sekä s. 219 - 385 passim.

porvarillisiin puitteisiin.⁵¹³ Myös *Jungarin tarussa* suvun yksilöitä ohjaava myyttinen kohtalo asuu näiden verenperinnössä.⁵¹⁴

Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tyttäressä* salaperäisen kaunottaren eksoottinen ulkonäkö ja uhrautuvainen mielenlaatu todistavat “jalosta verenperinnöstä”.⁵¹⁵ Kiven *Karkureissa* taas itsensä ilmaisee epäjalo veri: aateliton pyrkyri, joka havittelee statuksen nousua, käyttäytyy raukkamaisemmin kuin kertomuksen aatelinen roisto; myös verenperinnön myönteiseen merkitykseen viitataan, tosin usein ironisessa sävyssä. Myös *Canziossa* verenperintö ohjaa yksilön kohtaloa.⁵¹⁶ Wecksellin *Daniel Hjortissa* yhteinen veri sitoo Klaus Flemingin äpärapojan ja laillisen perillisen keskinäiseen uskollisuuteen ja yhteiseen kohtaloon.⁵¹⁷ Gummeruksen *Kahdessa joulu-aatossa* aatellisen syntyperän olemukseen tuoma sävy säilyy köyhissäkin oloissa.⁵¹⁸ Ahon *Tuomiossa* taas vihjataan, että aatelinen on dramaattisen ja pöyhistelevän soturiverensä vanki silloinkin, kun olosuhteet suosittaisivat toisenlaista asennoitumista - aatellisveri siis vaatii omansa.⁵¹⁹ Järnefeltillä verenperinnön vääjäämätön voima manifestoituu isänsä ruumiinrakenteen perivässä kapteenin äpärässä, josta tulee upseeri isänsä tapaan.⁵²⁰ Pakkalan *Pienessä elämäntarinassa* taas Esterin jalo luonne kumpuaa äidiltä peritystä, aatellisesta verestä.⁵²¹

Laajakantoisimmat ja ideologisesti kiinnostavimmat seuraukset aatellisesta verenperinnöstä sisältyvät Gummeruksen ihanteelliseen *Sovitus haudalla* -teokseen. Sankari, sympaattisen mutta heikkotahtoisen aatellismiehen ja ylevämielisen talonpoikaisnaisen mitätöidystä nuoruudenavioliitosta syntynyt äpärapoika, on talonpoikaisen ympäristönsä yläpuolelle nouseva hahmo, voimakas, jalomielinen, sivistyshakuinen, eteenpäin pyrkivä nuorukainen, joka saa jo kasvuvuosinaan kohteliaisuutensa vuoksi pilkkanimen “ämmäin ritari”.⁵²² Teos on ainoa 1800-luvun kaunokirjallisuuden sisältyvä aateliskuvaus, jossa näkökulma on selkeästi ‘kansan’, mutta aatellisen perinnöllistä jaloutta korostetaan kuvaamalla taustaksi rahvaan karkeutta.

⁵¹³ Topelius KT V, s. 33 - 34 ja s. 5 - 247 passim.

⁵¹⁴ Topelius KT VI, s. 7 - 349.

⁵¹⁵ Hannikainen 1882, s. 3 - 4, 16 - 17 ja s. 3 - 48 passim.

⁵¹⁶ Kivi 1984, s. 169, 175 - 191, 217, 223, 388.

⁵¹⁷ Wecksell 1981, s. 13 - 15 ja passim.

⁵¹⁸ Gummerus 1873, s. 85 - 108.

⁵¹⁹ Aho KT X, s. 682 - 683.

⁵²⁰ Järnefelt 1916, s. 66 - 67, 91 - 93, 130 - 132, 175 - 176.

⁵²¹ Pakkala 1922, s. 3 - 19, 3, 84 - 88, 99.

⁵²² Gummerus 1865, s. 13 - 34, 52 - 58.

4. 9. Suvun sammuminen ja adoptio

Sukua, joka ei pystynyt tuottamaan miespuolista perillistä, uhkasi sammuminen. Koska aatelissukujen säilymisen katsottiin olevan yleisen edun mukaista, oli lakiin kirjattu mahdollisuus turvautua tällaisissa tilanteissa adoptioon. Mikäli perheellä oli naispuolinen perillinen, adoptoitiin usein tämän - mielellään itsekin syntyjään aatelinen - puoliso, tai näiden poikalapsi. Mikäli lähisuvusta ei löytynyt sopivaa adoptoitavaa, oli mahdollista valita kaukaisempi sukulainen tai ulkopuolinen henkilö. Viimemainituista monet ainakin kaunokirjallisuuden elättämän käsityksen - toki myös inhimillisen logiikan - mukaan olivat itse asiassa perheen isän syrjäisiä jälkeläisiä.

Aatelisen suvun sammumisen uhkaa kuvaavat kaikki romantiikan kauden kirjailijat. Yleisinhimilliseksi ymmärretty tragedia saa yleensä empaattisen käsittelyn, ja kirjailijat ovat myös jossakin määrin perillä adoption perusteista ja juridiikasta. Miespuolisen perillisen tärkeyttä saatetaan korostaa myös ilman adoptioiteemaa: Topeliuksen *Vernan ruusuissa* kahden samaan aikaan synnyttävän sisaruksen vauvat vaihdetaan, jotta nimenomaan toisen aatelinen aviomies saisi perijäksi kaipaamansa poikalapsen.⁵²³

Miespuolisen perillisen puute johtaa vävyn adoptoimiseen Runebergin *En voi/Kan ej*-näytelmässä.⁵²⁴ Vastaava kuvio hieman monimutkaisemmassa kokoonpanossa esitellään Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tyttäressä*: vanhan aatelisnaisen ottotytär on tosiasiasa tämän pojan avioton tytär. Kenraali-isän kuolinvuoteella tytär ja tämän aateliton sulhanen kihlautuvat. Kertomuksen loppu vihjaa mahdollisuuteen, että kenraali, jolla ei ole laillisia lapsia, adoptoisi tulevan vävynsä.⁵²⁵ 1800-luvun kaunokirjallisuuden klassisin adoptiovävy on tietenkin arkkitehti Lithau: Topeliuksen *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* kaikkia tyydyttävä ratkaisu on, että miespuolista perillistä vaille jäänyt isoisä Littow adoptoi arkkitehdin ja tyttärensä Ringan saaman pojan. Aatelisen (!) ylpeä Lithau saa torjutuksi "armosta" annettavan aatelisarvon - jos hän suostuisi, häntä syytettäisiin opportunistiksi - mutta myöhemmin se kuitenkin palautuu oikealle sukuhaaralle.⁵²⁶ Kiven *Selman juonissa* Fokas pyrkii aatelismiehen kuolleeksi luullun pojan tilalle tyttären aviovuoteen kautta.⁵²⁷ Gummeruksen *Luutnantin tytär* taas ei suostu isänsä vävytarjokkaalle, jonka tämä olisi adoptoinut, joten suku sammuu.⁵²⁸ Poikkeuksen säännöstä muodostavat rangaistusluonteiset adoptiot, joissa suvun laillinen perillinen syrjäytetään jonkin erimielisyyden vuoksi. Tällöin ei ole kyse suvun sammumisen uhasta, mutta

⁵²³ Topelius KT V, s. 714 - 716, 741 - 745.

⁵²⁴ Runeberg SA VII, s. 49 - 71, 87.

⁵²⁵ Hannikainen 1882, s. 3 - 48.

⁵²⁶ Topelius KT IV, s. 374 - 375, 383 - 385.

⁵²⁷ Kivi 1984, s. 679 - 704.

⁵²⁸ Gummerus 1899, s. 9 - 12.

alkuperäinen isästä poikaan -mieslinja katkeaa kuitenkin. Runebergin Vänrikkien runossa *Veljekset/Bröderna* vävy on adoptoitu perheeseen, jonka oma poika on arvottomaksi katsottu Viaporin petturi. Adoptoidun nimi on muodostettu tyypillisesti kaksiosaiseksi, käsittäen sekä alkuperäisen että adoptiosukunimen.⁵²⁹ Kiven *Karkureissa* aateliton pyrkyri yrittää pestautua adoptioperilliseksi aateliselle, joka on väriepäluulojen tähden hylännyt oman poikansa.⁵³⁰

Oma lukunsa adoptoitavia aatelissuvun jatkajia olivat aatelisten isän tunnetut tai salamatut äpäräpojat, jotka siis suoraan vaikkakin epävirallisesti jatkoivat suvun mieslinjaa. Topeliuksen *Rautakylän vanhassa paronissa* taloudenhoitajattarella on vakaa pyrkimys saada isä tunnustamaan ja adoptoimaan äpäräpoikansa - täkynään se tosiasia, että Drakenhjelmien suku muuten sammuu. Isä, joka ei ole poikaansa tyytyväinen, kieltäytyy kuitenkin.⁵³¹ *Mirabeau-tädissä* adoptioteema on monien muiden aateliuskliseiden mukana siirtynyt meta-tasolle: liikaa aatelistista kertovia romaaneita lukenut höpsö minäkertoja-tyttö kuvittelee, että tati aikoo adoptoida salaperäisen tuttavansa, jota tyttö edelleen arvelee tädin entisen kihlatun äpäräpojaksi.⁵³² Gummeruksen *Sovitus haudalla* ei eksplisiittisesti kuvaa adoptioprosessia, vaan päättyy nimensä mukaan isän ja pojan sovintoon. Laillisten lasten kuoltua uudelleen löydetty äpäräpoika ei kuitenkaan voi jatkaa isän aatelistaa sukua, ellei häntä adoptoida.⁵³³

Mikäli olosuhteet muuttuivat nopeasti, kuten erityisesti vanhempina väkivaltaisina aikoina tapahtui, suvun sammumista ei ehditty estää. Tragediaa jäi yleensä suremaan muutama naispuolinen suvun jäsen, joiden kuollessa suku vasta lopullisesti katosi. (Suvun sammumisen astetta erottelevat termit ovat ‘död på manliga sidan’ ja ‘utdöd’.) Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* kirjailijan ja lukijan myötätunto seuraavat Ebba-äitiä tämän katsellessa, miten Kaarle-herttuan järjestämissä mestaaajaisissa Flemingien suku sammuu.⁵³⁴ Wecksellin *Daniel Hjortissa* samaan kohtaukseen lisätään emotionaalista sytykettä kuvaamalla, miten Fleming-suvun “virallinen äpärä”, isänsä laillisia aviolapsia vanhempi Olavi Klaunpoika, tarjoutuu mestattavaksi Juhanan sijasta, jotta suku jäisi elämään. Laillinen perillinen kuitenkin mestataan, ja suku sammuu.⁵³⁵ Topeliuksen keskiaikaan sijoittuvassa *Jungarin tarussa* esitetään veretön vaihtoehto: suvun viimeinen poika ryhtyy katoliseksi papiksi.⁵³⁶

Inhimillistä tunnearsenaalia laidasta laitaan kuljettelevat suvun sammumisen ja

⁵²⁹ Runeberg SA V, s. 295 - 299.

⁵³⁰ Kivi 1984, s. 175 - 191.

⁵³¹ Topelius KT VI, s. 381 - 384.

⁵³² Topelius KT IV, s. 688 - 699, 711 - 716, 720 - 721, 740 - 762, 776 - 781, 784, 789 - 797, 805.

⁵³³ Gummerus 1865, s. 104 - 109.

⁵³⁴ Runeberg 1983, s. 302, 336 - 338, 293 - 294, 304 - 306.

⁵³⁵ Wecksell 1981, s. 86 - 89.

⁵³⁶ Topelius KT VI, s. 229 - 230.

väärän koivun takaa adoptoinnin teemat kiinnostivat ensisijaisesti romantiikan ajan kirjailijoita. Realistien ote aiheeseen on kuivempi ja ohuempi. Tavaststjernan *Affärer* kuvaa asiantuntevasti sääntöperintötilan perimysproblematiikkaa. Paronin perilliseksi, ja tämän tyttären sulhaseksi, on tarjolla degeneroitunut veljenpoika ja rouva taloudenhoitajattaren tohtorispoika, jonka oletettu isä on rouvan aviomies, mutta joka tarkemmin asiaa tutkittaessa paljastuu paronin jälkeläiseksi. Isän tarkoitus on ollut naittaa tyttärensä tälle ja sitten adoptoida vävy, mikä paljastusten jälkeen käy mahdottomaksi.⁵³⁷ Juonen burleskeissa käänteissä voi toki olla aistivinaan intertekstuaalista, genretietoista ironiaa. Järnefeltin *Maaemon lapsissa* pelkkiä tyttäriä saanut aatelin maanviljelysneuvos pohtii, kenelle vävyistään jättäisi kartanonsa - arvattavasti adoption avulla suvun nimen kera.⁵³⁸ Kaunokirjallisen tradition vastaisesti, mutta kenties totuudenmukaisemmin, kuvataan *Helenassa* ja *Veneh'ojalaisissa* aatelisten äpärapoikia, joista isät eivät välitä tuon taivaallista - ehkä siksi, että näillä on myös laillisia miespuolisia perillisiä, ja talonpoikaisia jalkavaimoja on käytetty vain aatelisten perheen lapsiluvun liiallisen kasvun "ehkäisykeinona".⁵³⁹

4.10. Hautajaiset, haudat, muistomerkit

Aatelisten hautajaiset olivat seremoniallinen tilaisuus, jossa esiteltiin suvun kunniaa symboloivaa esineistöä. Sukuhaudat sijaitsivat vanhimpina aikoina kirkkojen, mm. valtakunnan arvokkaimman hautakirkon, Turun Tuomiokirkon, lattian alla tai erityisissä hautakuoreissa, myöhemmin kirkkomaalla erillisellä, aidatulla alueella. Hautojen ohella mainitaan muistomerkit, esim. muistotaulut, sekä aatellissukujen kotipaikkojen kirkkojen seinillä roikkuvat vaakunat.

Kaunokirjallisuudessa hautajaisilla ja hautamuistomerkeillä on kaksi erilaista tehtävää: ne joko luovat historiallista paikallisväriä aikaisemmille vuosisadoille sijoittuviin kuvauksiin tai toimivat demokraattisten painotusten lähtöpisteinä markkeeraten joko aatelin suuruudenajan päättymistä tai säätyyn liitettyä mahdikkouden ja näyttävyuden tarvetta, jota kuolemakaan ei pysty poistamaan, sekä erottautumisen tarvetta, jota edustaa arvokas hautapaikka kirkon sisällä kuorissa. Mukana on runsaasti muitakin symbolista rekvisiittaa.

Seremoniaaliset hautajaiskuvaukset ovat enimmäkseen historiallisten mahtimiesten maahanpanijaisia, jotka perustunevat tapahtumista säilyneisiin yksityiskohtaisiin kuvauksiin. Aatelin nemesiksenäkin tunnetun Nuijasodan tapahtumiin liittyy niistä kolme. Fredrika

⁵³⁷ Tavaststjerna 1924b, s. 41 - 180.

⁵³⁸ Järnefelt 1927a, s. 169 - 170.

⁵³⁹ Järnefelt 1902, s. 7 - 10, 17 - 22, 36 - 37. Järnefelt 1916, passim.

Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* mainitaan Klaus Flemingin komeat hautajaiset ylellisine pitotarjoiluineen, ja kerrotaan, että vainaja haudataan sukuhautaamaan Paraisten kirkkoon.⁵⁴⁰ Hannikaisen *Salojärven kukkanen* kuvaa samoja hautajaisia painottaen Ebba Flemingin karua velvollisuutta huolehtia puolisonsa ruumiin asianmukaisesta kohtelusta.⁵⁴¹ Wecksellin *Daniel Hjortissa*, saman tapahtumaketjun toisessa kohdassa, taas viitataan aatelissuvun viimeisen miespuolisen jäsenen hautajaisissa toimitettavaan vaakunansärkemisseremoniaan, kun Ebba Feming valittaa mestattavaa poikaansa ja sammuvaa sukuaan: “Vaakunamme särkyi kirveen alla, pölkyn päällä.”⁵⁴²

Topeliuksen niin ikään 1500-luvulle sijoituviissa *Nuoruuden unelmissa* kuvataan Evert Hornin historiallisia hautajaisia: pitkää arvojärjestyksen mukaan järjestäytyntä surupukuista saattoa (sotaväkeä, kartanon alustalaisia, Turun porvareita, aatelmiehiä, airuita ja lipunkantajia), arkun korokkeen mustaa samettia, surumarssia, vainajan taisteluissa voittamia lippuja. Arkku sijoitetaan hautaan kirkon lattian alle, ja sen päälle asetetaan marmorinen muistolaatta.⁵⁴³ 1600-luvun *Tähtien turvateissa* kuvataan Åke Tottin hautajaisia. Kuvaus alkaa nytkin surusaatolla. Siinä astelee myös vainajan mustalla silkillä peitetty sotaratsu - ns. “tyhjä hevonen”. Vainajan lippua kannetaan arkun edellä, sen takana tämän molempien vanhempien vaakunoita ja surulippua. Niitä seuraa valkealla atlas-silkisellä ristillä koristetulla mustalla veralla peitetty suruhevonen. Saatossa mainitaan olleen mukana yli 1400 henkeä. Vainaja haudataan Tuomiokirkkoon Tottien hautakuoriin.⁵⁴⁴

Aatelisten hautaustapojen kuvaamisen toinen funktio oli antitekstin muodon saava demokraattisen kritiikin esittäminen. Topeliuksella menneitten aatelissukupolvien komeat haudat toimivat aatelin suuruuden kauden päättymisen ikoneina. Välskärin *Kapinassa omaa onneaan vastaan* kuvaa aikalaismatkailijan silmin historian vääjäämätöntä kulkua: 30-vuotisen sodan aatelissukupolvesta on jäljellä Turun Tuomiokirkossa ja pienissä maalaiskirkoissa vain “hautaholveja ja vaakunakilpiä, tauluja ja hautakirjoituksia, kruunuja ja alttarikaluja sekä varsinkin noita loisteliaita hautakiviä, joiden päällitse nyt astelee välinpitämätön matkamies”.⁵⁴⁵ *Pakolaisessa* käytetään raskaamman luokan hautasymboliikkaa: räjähdyksessä tuhoutuva Mainiemi hautaa alleen aatelin suuruudenajan.⁵⁴⁶ 1700-luvun *Kuninkaan hansikas* puolestaan päättyy kirkkomaalle, monin tavoin menneisyyteen viittaavaan merkkiympäristöön: Croneldien

⁵⁴⁰ Runeberg 1983, s. 169 - 175.

⁵⁴¹ Hannikainen 1884, s. 97 - 98.

⁵⁴² Wecksell 1981, s. 100.

⁵⁴³ Topelius KT V, s. 532, 536 - 538.

⁵⁴⁴ Topelius KT VII, s. 138 - 139.

⁵⁴⁵ Topelius KT I, s. 385 - 386.

⁵⁴⁶ Topelius KT II, s. 213 - 228.

sukuhaudan ristikkoaita mainitaan tehdyksi Croneldien oman ruukin raudasta.⁵⁴⁷ Rigoristiksi heittäytyvä Gummerus ivailee *Entisen vanhan palvelian salaisuudessa* aatelisten perheen “epäkristillistä” halua tulla haudatuksi kirkkomaalla erilliselle, “paremmalle” alueelle, aidan sisään. Kertomuksen johdannossa kommentoidaan hautuumaan muistokivien erikokoisuutta, siis ihmisten kuoleman ylikin ulottuvaa eriarvoisuutta, ja lopussa sukuhauta vertauskuvallisesti sortuu ja vainajien kunnianarvoiset luut joutuvat epäjärjestykseen juuri samaan aikaan kun suvun kauan kätkeyty häpeällinen salaisuus tulee julki. Luut siirretään uuteen, pääkaupungin kirkkomaalle perustettuun sukuhautaan.⁵⁴⁸ Ahon lastussa *Hektor II* jalosukuiselle koiralle pystytetään hieno hautapatsas muistokirjoituksineen.⁵⁴⁹

Kivi ainoana ilvehtii aatelisten hautajaisseremonioille ilman yhteiskunnallisen tuhtumuksen häivää, aatelisten hautajaisten loistokkuutta nontekstualisoiden, mutta kuitenkin kuolemaa, suurta demokraattia, kunnioittaen: *Selman juonissa* adoptiovävyksi mielivää Fokasta kiusoitellaan sanomalla, ettei tällä aatelisten naisen tohvelisankarina olisi kotoisiin asioihin paljoakaan sanomista, samoin “kuolinvuoteenne on kovin haikea ja kolkko, mutta kuolemanne kauvas kuuluisa ja peijaisenne komeat.”⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ Topelius KT IV, s. 214 - 216.

⁵⁴⁸ Gummerus 1898, s. 188 - 211.

⁵⁴⁹ Aho KT IV, s. 538.

⁵⁵⁰ Kivi 1984, s. 702 - 703.

5. SOSIAALINEN NÄYTTÄMÖ

Aatelisten yhteisön kiinteys ja eksklusiivisuus tuli ulospäin parhaiten näkyväksi julkisissa - joko vain aatelistille tai rajoitetusti myös muille säätyhenkilöille tarkoitetuissa - tilaisuuksissa. Kotioloissa tapahtuvien yksityisten kohtaamisten kuvaukset eivät käsittele niinkään yhteisöä kuin yksilöitä, joiden käytös toki privaattissakin heijastaa seuraelämän tarpeisiin kehitettyä 'aatelista' käytöskoodia. Erilaiset juhlat ja tanssiaisit esitetään kaunokirjallisuudessa aatelisten yhteisön koheesion ja eksklusiivisuuden ikoneina. Samalla ne esitetään juonittelun ja verkostoitumisen foorumeina, siis sosiaalisen pääoman ja suhteiden sekä niiden mahdollistaman kulissientakaisen vallankäytön indeksaalisina merkkeinä: taitavaa diplomatiikkaa omaksi ja omiensa hyväksi saattoi harjoittaa vain se, jolla oli sekä pääsy tilaisuuksiin, joissa vaikutusvaltaisia henkilöitä oli läsnä, että riittävän korkea asema - tai vaihtoehtoisesti epävirallisen kontaktin luomisessa avustava suhdeverkko - joka mahdollisti näiden kanssa seurustelun. Eksklusiivisin miljöö oli hovi, jonka viralliseen elämään, ja siten myös juhliin, osallistui käytännössä vain aatelia.

Pääosa aatelisten seuraelämää kuvaavista kirjailijoista on itse ollut aatelittomia. Käsiteltävän kauden alussa heidän näkökulmansa on ollut etäinen, sivusta katsova, kauden lopulla jo 'homogenisoituvan yhteiskunnan'⁵⁵¹ jäsenen tasa-arvoisempi näkökulma. Toisaalta juuri kaksi loppuvaiheen kirjailijoista, Tavaststjerna ja Järnefelt, on tarkastellut aatelisten yhteisöä sisältä käsin, varsinkin jälkimmäinen tosin toisaalta myös demokraattisen ideologiayhteisön jäsenenä. Etäisyyden muutos heijastuu mielenkiintoisella tavalla kirjoittajien asennoitumisessa muodollisiin käytöstapoihin, jotka toimivat pääsylippuna parhaisiin piireihin: kriittisestä suhtautumisesta "aatelin jäykkiin, seremoniallisiin, keinotekoisin tapoihin", siirryttiin ihailemaan - ja vähitellen, aatelittomien säätyjen edustajien itseluottamuksen kasvaessa, hieman ironisoimaan - näiden "luontevaa, vapautunutta, sulavaa käytöstä". Aatelin diffuusi, ikoniseen jäljittelyyn perustuva valta seurapiirien soveliaan käytöskoodin asettajana jatkui siis eksklusiivisuuden kauden päätyttyäkin.

5. 1. Romanttinen moralismi ja tavat erotteluperusteena

Runeberg esittää, tavoistaan poiketen, *Jenny*-runossa vain mietoa seurapiirikritiikkiä: ylhäisön käyttäytymisessä kun on havaittavissa sekä pinnallisia/muodollisia

⁵⁵¹ Tämä Wirilanderin teoksessaan *Herrasväkeä*. Suomen säätyläistö 1721 - 1870 esittämä, 1800-luvun puolenvälin säätyläistöä kuvaava hahmotus on sikäli harhaanjohtava, että aikalaistodistus näyttäisi painottavan päinvastaista kokemusta: kun säätyläistön rekrytointipohja laajeni ja erisäätiset säätyläiset ensi kertaa seurustelivat suhteellisen samanarvoisina samoilla foorumeilla, yksilötason kokemukseksi muodostui pikemminkin säätyläistön heterogenisoituminen. Wirilanderin kuvauksessa näkyy tarve korostaa modernisaation mukanaan tuomaa demokratisoitumista. - Wirilander 1974, s. 356 - 409 ja passim.

että aitoja ja syviä inhimillisiä piirteitä, jotka tosin esitetään kontrastoituina “vallitseviin” arvoihin nähden. Sen sijaan inhimillisyydestä ei löydy jälkeäkään runossa *Kaksi/De två*: häitä tanssivan sosieteetin koko huomio kiinnittyy ulkoasuun ja epäaitoihin, muodollisiin tapoihin.⁵⁵² Fredrika Runeberg puolestaan ottaa voimakkaan moraalisen kannan tukholmalaisen aatelin pinnallisen kohteliasta, lipevää, nokkelaa, tekohilpeää, amoraalista - ja epäkansallista - rokokoo-seurustelua vastaan romaanissa *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä*.⁵⁵³

Topeliuksen aateluuskuvauksissa 1700-luvun lopulta periytyvä kustavilainen tai rokokoo-tapakulttuuri, jonka jälkiä 1800-luvun puolenvälin vanhimman polven seurustelussa vielä oli havaittavissa, saa kantaa moraalisesti tuomittavan seurustelutavan viittaa. Välskärien kertomuksissa *Porvariskuningas*, *Iltamyrskyjä* ja *Aamun valkeneminen* elää huvitteleva, kevytmielinen, muotokohtelias, kyyninen 1700-luku imarteluineen ja seremonioineen, samoin *Rautakylän vanhan paronin* takautumisissa.⁵⁵⁴ Myös *Mirabeau-tädissä* muistellaan 1700-luvun hovitapojen jäykkyyttä ja seremoniallisuutta. Vastakkain asetetaan “ylimysvaltainen, turhantarkka ja kuitenkin rakastettava aika, joka oli kasvanut Kustaa III:n päivien iltaruskossa, ja käytännöllinen, porvarillinen, hiomaton nykyaika, joka ei paljoa tiedä hovitavoista, mutta on sitä lähempänä kansan (!) pyrintöjä”.⁵⁵⁵ *Vernan ruusuissa* taas 1700-luvun seurustelutapaa kuvataan kylläkin muodolliseksi, mutta intiimiksi ja hilpeäksi, ei jäykäksi, ja *Suomen herttuattaressa* pikkuvihan ajan suomalais-kansainvälisen, sekä aatelisten että aatelittomien koostuvan seurapiirin aatelisten kerrostuman käytöstä kuvataan muita vapaammaksi. Porvarillinen sosieteetti puolestaan saa varovaista kritiikkiä rigorismistaan.⁵⁵⁶

1700-lukua edeltäneiden vuosisatojen yksinkertaisemmaksi kuvattu tapakulttuuri toimii Topeliuksella osin “parempia arvoja” osoittavana antitekstinä rokokoo-kaudelle. 1600-luvun *Tähtien turvateissa* aatelin tapakulttuuri ja seurustelutaito nähdään pikemmin neutraalissa tai positiivisessa kuin kriittisessä valossa; toisaalta kirjoittaja historiatietoisesti muistuttaa, että kyseisellä sataluvulla hienot tavat ja raakuus vielä viihtyivät rinnan.⁵⁵⁷ Samaan kiinnitetään huomiota myös Välskärien *Kuninkaan sormuksessa*, jossa toisaalta kansallismielisesti huomautetaan suomalaissyntyisten aatelisten, noiden rehtien sotureiden, pian työlästyneen ruotsalaisten säätyoveriensä “hovitemppuihin”.⁵⁵⁸ *Jungarin taru* palauttaa aatelisten tavat (kaunokirjallisille) juurilleen keskiaikaisiin ritaritapoihin, joihin kuuluvat juhlat vastaanottoseremoniat ja kohteliaat lauseparret. Aikalaiskuvauksissa sävyt sekoittuvat: *Drifva-*

⁵⁵² Runeberg SA II, s. 219 - 226. SA IV, s. 218 - 221..

⁵⁵³ Runeberg 1981, s. 125, 152 - 155, 181 - 182. 171 - 174, 177, 191 - 193, 197.

⁵⁵⁴ Topelius KT II, s. 549 - 829 passim. KT III, s. 463 - 838 passim. KT VI, s. 353 - 355, 363 - 371, 432 - 433.

⁵⁵⁵ Topelius KT IV, s. 729 - 736, 739 - 740, 789 - 797.

⁵⁵⁶ Topelius KT V, s. 83 - 97, 149 - 151 (*Suomen herttuatar*) ja 567 - 751 passim. (*Vernan ruusut*).

⁵⁵⁷ Topelius KT VII, s. 430 ja passim.

⁵⁵⁸ Topelius KT I, s. 76 - 77, 82 - 83.

neidissä sosieteettijäykistely on jo aatelittomankin säätyläistön harrastus.⁵⁵⁹ Lukemisia lapsille - sadussa *Pariisilaishattu* ruoskitaan aatelin pinnallista hienostelua, mutta *Hyrrässä* korostetaan tapakulttuurin hallinnan tärkeyttä.⁵⁶⁰ Lähelle kirjailijan omaa aikaa tulevassa *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* kuvataan sivistynyttä, miellyttävää, vaatimatonta aatelista seurustelutapaa, jota kuitenkin leimaa ylhäinen itsevarmuus.⁵⁶¹ Aateluutta koskevan “ohjelmansa” avaintoksessa Topelius siis lähestyy realistien arvostavaa aikalaishahmotusta.

Päivärinnan novellissa *Pöyhkeä isäntä* “hienot tavat” noteerataan sopiviksi aatelille mutta ei rahvaan miehille - hänen katsannossaan tavat toimivat siis erottelevana merkinä.⁵⁶² Kiven käsitys aatelisesta käytöksestä on kiinnostavan ambivalentti. Aateliseen miljööseen sijoittuvissa *Karkureissa* ihanteena on luonteva seurustelu, ei muodollinen kohteliaisuus, ja *Canziossa* kuvataan vapautunutta, hilpeää seuraelämää, jossa kavaljeerin taitoihin kuuluvat tanssi ja yleinen seurustelutaito, kun taas *Paimentyössä* aatelisiä ilmeisen kaukaa tarkkaillut pikkutyttö yrittää jäljitellä näiden ‘hienoa’ käytöstä: “Seisoo nipahuulin/ hepenissään herrashempukka./ Sievästi hän asteleevi/ kenokaulahinen fröökkinä/ - - taasen tapsuttaa hän/ salissansa edestakaisin/ keksahtelee, keikahtelee/ niistinliinallansa liehuttaa/ arvokkaille kasvoillensa”.⁵⁶³ Gummeruksen *Ylhäiset ja alhaiset* ylenkatsoo pontevasti aatelisissa seurapiireissä tavattavaa pinnallisuutta sekä aatelisin että aatelittomin voimin - seurapiirin juhlien epäaitoutta kuvastaa aatelisten sankarittaren valkeaa tanssiaispukua koristava keinotekoinen ruusu, jota aatelite ihailija ylenkatseellisesti tarkastelee. *Kahden joulu-aaton* aatelinen isoäiti taas muistelee paheksuen omia pinnallisen keimailevia sosieteettiaikojaan.⁵⁶⁴

5. 2. ‘Homogenisoituvan säätyläistön’ seuraelämä realistien silmin

Realisteilla aatelisten seurustelutapojen kuvaukset jakautuivat kahtia aiempaa selvemmin. Yhtäällä jatkui edellisellä kaudella alkanut seurapiirikritiikki, jonka sisällöt pysyivät muuttumattomina. Toisaalla versoi lähemmästä kanssakäymisestä kumpuava kateuden sävyttämä ihailu ja jäljittelynhalu. Kaikkien realismin keskeisten kirjailijoiden teoksiin sisältyy sekä kielteisesti että myönteisesti painotettuja aatelisten käyttökoodin kuvauksia.

Canthin *Agneksen* toisen käden kuvaukset pietarilaisen ylhäisön maailmasta taittavat aatelisten seurapiirin käytöksen vapautuneisuudesta - “kuin huumeessa, rientää yhdestä huvista toiseen - - loistavia pukuja, hienointa salonkielämää” - esiin tummemman puolen, moraalin

⁵⁵⁹ Topelius KT VI, s. 197 - 198 (*Jungarin taru*), 528 - 537, 541 - 545 (*Drifva-neiti*).

⁵⁶⁰ Topelius KT IX, s. 135 - 142. Topelius KT X, s. 926 - 971.

⁵⁶¹ Topelius KT IV, s. 219 - 385 passim, erit. 232, 298.

⁵⁶² Päivärinta 1988, s. 5 - 69.

⁵⁶³ Kivi 1984, s.194, 201, 373 - 374, 390 - 394, 762 - 764.

⁵⁶⁴ Gummerus 1970, I osa s. 33 - 43, 56 - 58, 60 - 61. Gummerus 1873, s. 93 - 94.

löyhtymistä osoittavan promiskuiteetin. Myös muodollisen hienot (hovi)tavat mainitaan.⁵⁶⁵ Tavaststjerneran novelli *Badortsliv* kuvaa arvostellen kylpyläpaikkakunnan parempien piirien pinnallista seurustelua, *På understol* taas hienoon ja korrektiin käytökseen kätkeytyvää julmuutta. *En karriär* puolestaan ironisoi aateluuden koostuvan hyvistä tavoista, diplomaattisesta käytöksestä ja keskinkertaisuudesta.⁵⁶⁶

Ahon *Papin tyttäressä* pappilan aatelisten vieraiden tyttären pikkusievä, pinnallinen, teennäisen kohtelias ”hieno” käytös näytetään luonnonlapsen vilpittömyyden vastenmielisenä antitekstinä. Täysikasvuinen, vähemmän päälleikävä variantti samasta koodista ilmenee toisaalta muodollisuutena, toisaalta hyvinä sosiaalisina taitoina ja yleisenä seurusteluvarmuutena.⁵⁶⁷ Körttiläisyyteen kääntyviä aatelin naisia kuvaava *Äitien muistoksi* -lastu taas näkee - totta kai - sosieteetin pinnallisena, rappeutuneita ”ruotsalaisia (!) seurustelutapoja” ylläpitävänä yhteisönä (”siinä on niin paljon tyhjää, niin sisällötöntä, niin turhamaista ja tarkoituksetonta”), jonka ideologiseksi vastakohtaksi siis asetetaan kotimaiseksi ymmärretty kansanomaisen uskonnollisuus.⁵⁶⁸ *Muistatko* - ? tarkkailee aatelisten kohteliasta muodollisuutta ulkopuoliseksi jääneen silmin, ja *Tuomio* tuomitsee poseeraavan suurieleisen, mahtipontisen ”aatelisen” käytöksen.⁵⁶⁹

Aatelissyntyisen Järnefeltin henkilökohtaista mielenmuutosta dokumentoiva *Heräämiseni* arvioi kielteiseen sävyyn ulkonaisen esiintymisen ja ulkoisten ’tehojen’ ensisijaisuutta aatelisen tapakulttuurin sävyttämässä seurapiirien arvomaailmassa.⁵⁷⁰ Myös *Minun Marttani* tuo kirpeässä ja läheltä koetussa sävyssä esiin - nyt tosin jo ”porvarillisiksikin” moitittujen - seurapiiritapojen pinnallisuuden.⁵⁷¹ Sama paavillisuus toistuu kautta kirjailijan tuotannon. *Veljekset* kritisoi jyrkästi aatelisten muista yhteiskuntaryhmistä piittaamatonta kevytmielistä huvittelua, hienostelua ja seurapiiriäykistelyä; tosin todetaan myös, että yksityiselämässään nämä yleensä toteuttavat leppoisampaa koodia.⁵⁷² *Maaemon lapsissa* arvostellaan yksilöidymmin Helsingin teeskentelevää aatelistaa seurapiiriä, jonka ulkoista esiintymistä korostavissa normeissa ei ole havaittavissa minkäänlaisen etiikan vaikutusta. Tyypilliseksi kuvattu käytös on kopeaa, teeskentelevää, valheellista ja onttoa; ”porvarilliseksi” arvosteleminen on näissä piireissä raskas syytös. Teoksessa kuvatun ’rahvaan’ käsitys ’herroista’

⁵⁶⁵ Canth 1911, s. 12 - 13, 21, 28 - 29, 3 - 37, 90 - 95 ja passim.

⁵⁶⁶ Tavaststjerna 1924a, s. 184 - 190 (*Badortsliv*), 248 - 250 (*En karriär*), 307 - 331 (*På understol*).

⁵⁶⁷ Aho KT II, s. 26 - 33.

⁵⁶⁸ Aho KT V, s. 396, 400.

⁵⁶⁹ Aho KT X, s. 108, 155, 159 ja 591 - 694 passim.

⁵⁷⁰ Järnefelt 1984, s. 91, 100, 106 - 107.

⁵⁷¹ Järnefelt 1927c, s. 70, 96 ja passim.

⁵⁷² Järnefelt 1900, s. 111 - 120, 128 - 134, 351 - 360.

on, että nämä käyttäytyvät pinnallisen kohteliaasti ja “vitsikkäästi”. *Pelastetut*-novellissa muistellaan aatelisten koulutyttöjen tyhjänpäiväisiä huvituksia.⁵⁷³

Realistien näkemys tyypillisestä aatelisesta käytöksestä on kuitenkin ilmeisen ambivalentti. Kielteisen kritiikin rinnalla esiintyy kaikilla kirjailijoilla myös puhtaasti myönteisiä tai vertailevia kuvauksia. Ambivalenssi kertoo moniarvoistumisesta: ei enää nähdä olevan olemassa yhtä ainoaa ‘aatelista käytöstä’ - lähempää katsottaessa on alkanut paljastua eroja. Aatelinen käytös lakkaa olemasta merkki, jonka olemus ja sisältö oletetaan tiedetyksi ennalta - siitä tulee tarkastelun ja arvioinnin kohde. Vertailun ja vastakkainasettelun avulla määritetään nyt “hyvän” ja “huonon” rajaa, oman ja vieraan, hyväksytyin ja tuomittavan eroa. Toisaalta tiedostetaan, että “aateliselle sopivien” tapojen omaksuminen ja noudattaminen saattoi varsinkin säädyn nuorten jäsenten näkökulmasta olla raskas velvollisuus, ei huvia.

Tavaststjernan *Kovina aikoina* kuvaa rinnakkain aatelisen käytöstävän positiivista puolta, vapaata, hilpeää seurustelua nokkeline kavaljeerikohteliaisuuksineen, ja kielteisessä sävyssä siihen sisältyvän pinnallisen koreuden sisällyksettömyyttä. Samantapainen kuva sisältyy novelliin *Utan ord*.⁵⁷⁴ Ahon *Kevään ja takatalven* ensi osassa pääkaupunkilaisten aatelisnuorten “hyvinkasvatettua”, siis oletetun aatelisen ‘tekstin’ mukaista, käytöstä kuvataan aatelisten maalaisnuorten silmin osin ihailen, osin kateellisen kriittisesti. Maaseudun ylimystön keskinäistä seurustelua leimaa toisaalta - väitetty, vain ääneenlausutuissa kritiikeissä esille tuleva, siis lähinnä kuvattujen henkilöiden ympäristöltään oppimaa modernia merkkifunktiota heijastava! - kankea muodollisuus, toisaalta, kuvauksen tasolla, hyvin alkuperäisen ‘tekstin’ mukainen henkevä ja vapaa salonkikäyttäytyminen miellyttävän diplomaattiseen, sovittelevaan tyyliin.⁵⁷⁵

Myös Järnefeltin *Helenassa* esiintyvät molemmat variantit. Nimihenkilön oma perhe suosii jäykkää seurustelua, kun taas naapurikartanon perhe on elämäniloisemmalla ja vilkkaamalla kannalla kasvattaen pikku poikaansakin kohteliaaksi kavaljeeriksi. Myöhemmin tämä tosin omaksuu muodollisen jäykät tavat. Kaartin aatelisupseerien roolia pääkaupungin seurapiirien suosikkikavaljeereina kuvataan pinnallisen, ulkokohtaisen käytöskoodin leimaamaksi: ulkoasun moitteettomuuden ohella tärkeintä on hillitty, sovelias, taipuisa esiintyminen.⁵⁷⁶ *Vanhempieni romaanissa* kuvataan todellisuuspohjalta kahta erilaista - jako kahteen noudattaa myös Suomi/Venäjä -linjaa - aatelista tapakulttuuria: muodollisten tapojensa ja sosiaalisten taitojensa mahdollisista puutteellisuuksista kovin huolestunut nuori Järnefelt senior menee Clodtien tanssiaisiin käytösohjeita kertailen, ja yllättyy näiden epämuodollisesta,

⁵⁷³ Järnefelt 1927a, s. 128 - 134, 192, 195, 210 - 211 ja 270 - 277.

⁵⁷⁴ Tavaststjerna 1983, s. 19 - 45, 175 - 179 ja passim. Tavaststjerna 1924a, s. 332 - 339.

⁵⁷⁵ Aho KT VIII, s. 70, 128 - 129, 188 - 195.

⁵⁷⁶ Järnefelt 1902, s. 17 - 34, 64 - 71, 83 - 92, 106 - 116, 187 - 196.

vapaasta seurustelutavasta. Toisaalla kritisoidaan Elisabet-äidin suulla “seurapiirien” tapaa antaa ihmisille arvoa vain näiden muodollisen aseman ja esiintymisen mukaan.⁵⁷⁷

Realistien teoksissa esiintyy myös avoimen ihailevia aatelisten käytöskoodin kuvauksia - romantikkojen joukossakin vastaavaa asennoitumista oli jo havaittavissa esim. Topeliuksella ja Kivellä. Canthin *Hanna* ihailee aatelisten nuorten seurakäyttäytymistä leimaavaa eloisaa vapautuneisuutta - erityisesti erästä neiti Munsterhjelmia, itsetietoista, ryhdikästä, hillittyä ylimysnaista, joka on “miellyttävä, hieno ja samalla vapaa käytöksessään, pieninkin liike niin pehmeä ja viehättävä”, ja kuin kotonaan leikkipuheiten, punssimaljojen ja tanssin ilmapiirissä.⁵⁷⁸ Tavaststjernan *Lapsuudenystävissä* aateli on sosieteetin paras piiri, johon pääseminen kysyy tiettyjen muotojen hallintaa, *Uramon torpassa* aatelista käytöstä leimaa hienostus, ja *Pikku Karl* oppii jo varhain, että seurapiireissä pitää osata “kavaljeeritapoja”.⁵⁷⁹ Ahon lastuissa *Mallikelpoinen*, *Aave* ja *Tuhlaajapoika* aatelin seurustelua leimaavat positiiviset sosiaaliset taidot, hilpeys sekä alttius lauluihin ja maljapuheihin ilahduttaa kanssajuhliloita.⁵⁸⁰ *Hellmanin herrassa* aatelisten käytöksen paras tunnusmerkki on sosiaalinen itsevarmuus.⁵⁸¹ Järnefeltin *Isänmaassa* aateli kuvataan sääty-yhteiskunnan eksklusiiviseksi hienoimmaksi piiriksi, jossa vallitsee vapaa, elegantti, notkea seurustelutapa. Tällaisena se toimii käytöskouluna ja tavoiteltavana esikuvana romaanin aatelittomalle päähenkilölle. *Veneh’ ojalaisissa* piika Kerttu taas oppii vapaakirkolliselta vapaaherrattarelta tapakulttuuria ja arvokasta käytöstä.⁵⁸² Pakkala kuvaa *Pienessä elämäntarinassa* maaseudun aatelisten keskinäistä seurustelua vapaaksi ja “muotoja” noudattamattomaksi.⁵⁸³

5. 3. Tanssiaisat, juhlat, päivälliset, retket, matkat

Aatelisten yhteisölle tyypillisenä, siis aatelista elämäntapaa aatelittomasta erottelevan merkin luonteisena - ja kaunokirjailijoiden kannalta tarvittaessa myös varsin “kuvauksellisenä”, jopa sadunhoitoisena - yhdessäolon muotona näyttäytyvät tanssiaisat ja, 1800-lukua aikaisemmille vuosisadoille sijoittuvissa kuvauksissa, hovin juhlat. Hiukan vähemmän muodollisia kokoontumisia ovat erilaiset yksityiset juhlat ja illanvietot, joissa niissäkin ohjelmaan on usein kuulunut tanssia, päivälliset tanssilla tai ilman, sekä erilaiset huviretket. Myös harvoin kuvatut pidemmät ulkomaanmatkat, joihin yleensä liittyy

⁵⁷⁷ Järnefelt 1986, s. 169, 178 - 187, 251, 438.

⁵⁷⁸ Canth 1965, s. 241 - 243, 274 - 275, 295.

⁵⁷⁹ Tavaststjerna 1985, s. 65 - 66. Tavaststjerna 1924b, s. 262 - 263, 283 - 284. 1962, s. 52, 119.

⁵⁸⁰ Aho KT IV, s. 28 - 34, 215 - 219. KT V, s. 274 - 275, 280.

⁵⁸¹ Aho KT III, s. 1 - 61 passim, erit. s.23, 52.

⁵⁸² Järnefelt 1965, s. 34, 49, 53, 77, 80 - 91, 127 - 129, 135 - 138, 163 ja passim. Järnefelt 1916, s. 347 - 353, 409.

⁵⁸³ Pakkala 1922, s. 84 - 88, 166, 177 ja passim.

säädynmukaista seurustelua ja suhdetoimintaa esim. kylpyläpaikkakunnilla, käsitellään tässä.

Aateliset tanssiaisissa -teema läpäisee kaikkien romantiikan kauden kirjailijoiden tuotannon, ja toimii sekä säädyn sisäisen koheesion että sen elämäntavan kimaltavan pinnallisuuden merkinä. Tanssiaiset ovat köyhtyneen aatelistytön unelmien täyttymys Runebergin runossa *Jenny*, kun taas runossa *Kaksi/De två* tanssitaan aatelisiä häitä, vaikka sydämet ovat kylmät kuin jää.⁵⁸⁴ Fredrika Runebergin *Piirrosten ja unelmien* jaksossa *Kauneimmat kädet* köyhtyneet aatelistytöt valmistautuvat innolla tanssiaisiin; perheen omistukseen kuuluu vain yksi riittävän hyvä puku, joten sisarusten on käytävä tilaisuuksissa vuorotellen.⁵⁸⁵ Tanssiaiset mainitaan aateliseen elämänpiiriin kuuluvana tapahtumana myös Hannikaisen Pietariin sijoittuvassa teoksessa *Etelän ja pohjaisen tytär*.⁵⁸⁶ Topeliuksen *Porvariskuninkaassa* vapaudenajan porvaristytö Ester Larsson herättää pahennusta sekä aatelisissa vieraisissa että porvarillisessa valtiopäivämies-isässään tunkeutumalla tämän siivellä maamarsalkka (valtiopäivien puhemies) Tessinin tanssiaisiin. Kirjailija tanssittaa 1700-luvun aatelisiaan myös romaaneissa *Kuninkaan hansikas* ja *Vernan ruusut* sekä Lukemisia lapsille -sikermän *Aikojen kuvastimessa*.⁵⁸⁷ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* on alussa keskeinen, kertomuksen tärkeimmät henkilöhahmot yhteen keräävä tanssiaiskohtaus, ja lopussa toinen. Toistensa peilikuvina ne toimivat aatelisen seurapiirin muutoksen kuvastimina: juonenkulun aiheuttamat vaihdokset henkilöiden statuksessa tulevat parhaiten näkyviin, kun alun ja lopun tanssiaistilanteita peilataan toisiaan vasten.⁵⁸⁸

Realistien kuvaamassa aikalaistodellisuudessa tanssiaisiin osallistuu jo myös aateliton säätyläistö. Canthin *Hannassa* tanssiaiset esitetään kuitenkin pikkukaupungin monisäätyisen sosieteetin aatelisten jäsenten kotikenttänä; *Agneksessa* kuullaan myös etäisiä kaikuja Pietarin aatelin eksklusiivisilta tanssilatioilta.⁵⁸⁹ Myös Tavaststjerna kuvaa *Lapsuudenystävissä* aatelia tanssiaisten kermana.⁵⁹⁰ Vakavamielisen Ahon tuotannosta tanssiaisten käsite näyttää anakronismina hävinneen, tai tietoisesti hävitetyn, ja Järnefeltilläkin se esiintyy enää *Pelastetut*-novellin ja *Kuolema*-näytelmän takautumisissa. *Vanhempieni romaanin* omaelämäkerralliseen kuvauksen sisältyy kirpeä omakohtainen arvio kenraalikuvernöörin tanssiaisista, joissa hovikelpoisiksi kohonneet ylimysfennomaanit noudattavat nuoren Arvidin silmissä antiikkista ja epädemokraattista tapakoodia; kaiken huipuksi kenraali-isä yrittää

⁵⁸⁴ Runeberg SA II, s. 219 - 226. SA IV, s. 218 - 221.

⁵⁸⁵ Runeberg 1982, s. 162 - 168.

⁵⁸⁶ Hannikainen 1882, s. 4 - 8.

⁵⁸⁷ Topelius KT II, s. 708 - 716. IV, s. 58 - 59. KT V, s. 570 - 575, 666 - 667. KT X, s. 916.

⁵⁸⁸ Gummerus 1970, I osa 28, 56 - 63. II osa s. 26 - 34.

⁵⁸⁹ Canth 1965, s. 295. Canth 1911, s. 12 - 13, 35 - 37.

⁵⁹⁰ Tavaststjerna 1985, s. 65 - 66.

kouluttaa omatkin poikansa parkettien partaveitsiksi, jotta nämä tanssin lomassa soveliaalla tavalla edistäisivät maan ja kansan asiaa.⁵⁹¹

“Hovielämää” tuskin yksikään aatelisen elämäntavan suomalaisista kuvaajista on koskaan päässyt edes vilaukselta näkemään. Ehkä siksi tämä säädyn eksklusiivisuutta ja myös sen läheistä yhteyttä hallitsijaan parhaiten ilmaiseva tunnusmerkki on ollut vain säästeliäässä käytössä, ja silloinkin usein varsin naiivisti käsitettynä: asemaan hovissa ei näytä liittyvän lainkaan velvollisuuksia, vain loputon juhlien ja juonittelujen sarja. Näin on laita vaikkapa Runebergin *Nadeshdassa*, jossa pääkaupungin Pietarin hovielämän juhlineen todetaan houkuttelevan venäläiseen maalaisaateliin kuuluvaa nuorukaista pois kotipaikkakunnalta.⁵⁹² Topeliuksen aiemmille vuosisadoille sijoittuvien historiallisten teosten eräs olennainen miljöö on Ruotsin hovi, jonka 1600-luvun juhlia kuvataan *Tähtien turvateissa*.⁵⁹³ *Rautakylän vanhan paronin* takautumissa taas juhlii 1700-luvun hovi, samoin *Mirabeau-tädin* nuoruusmuistoissa.⁵⁹⁴ 1600-1700-lukujen hovijuhlat toimivat tarpeen mukaan taustana myös Välskärin juonenkuljettelulle.⁵⁹⁵

Realisteista Järnefelt sivuaa *Samuel Croëllissa* 1600-luvun Tukholman hovielämää.⁵⁹⁶ Realistien aikalaiskuvauksiin teema ei kuulu - ehkä Canthin *Agneksen* pietarilaiselämän kuvaukseen sisältyviä etäisiä viittauksia⁵⁹⁷ lukuunottamatta - eikä Venäjän hovia eksplisiittisesti käsitellä. Eräs syy tähän on tietenkin ollut jo Venäjän hallitsijahuoneen sensuurilainsäädännössä määritetty absoluuttinen koskemattomuus.

Yksityisiä juhlia kirjailijat ovat käyttäneet tapahtumien taustana jo kerronnallisista syistä - juhlat kun ovat luonteva keino tuoda yhteen juonen kannalta keskeisiä, toisilleen ennestään tuntemattomiakin henkilöitä. Toisaalta juhlat, joissa mahdollisesti on ollut läsnä useamman “kerroksen” väkeä, ovat myös tarjonneet oivan tilaisuuden tarkkailla ja vertailla, eli harjoittaa yhteiskuntakritiikkiä. Tällöin juhlaväen joukossa mahdollisesti ilmenevä säätyerotelu on toiminut koko yhteiskunnan säätyrajojen ja -asenteiden kuvastimena. Useimmiten juhlat kuitenkin ilmentävät aatelin ylellistä mutta jokseenkin mutkatonta yksityisempää elämäntapaa, joka toimii vastakohtana ja antitekstinä julkisen esiintymisen muodollisuudelle ja arvokkuudelle - esimerkiksi Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* kuvaa juuri kartanoseudun aatelisten epämuodollisia juhlia.⁵⁹⁸ Topeliuksella taas korostuvat toisaalta

⁵⁹¹ Järnefelt 1927a, s. 270 - 277. Järnefelt 1927b, s. 14 - 15. Järnefelt 1986, s. 383 - 384.

⁵⁹² Runeberg SA IV, s. 115 - 127.

⁵⁹³ Topelius KT VII, s. 90 - 92 ja passim.

⁵⁹⁴ Topelius KT VI, s. 353 - 355, 364 - 373. KT IV, s. 729 - 740.

⁵⁹⁵ Topelius KT I, s. 76 - 78 (*Kuninkaan sormus*), 385 - 386 (*Kapinassa omaa onneaan vastaan*). KT II, s. 96 - 97 (*Siniset*). KT III, s. 49, 71 - 74, 94 - 114, ja KT I - III passim.

⁵⁹⁶ Järnefelt 1899, s. 74 - 75, 179.

⁵⁹⁷ Canth 1911, s. 12 - 13.

⁵⁹⁸ Runeberg 1981, s. 177.

historioitsijan aikalaiskuvaus, toisaalta yhteiskunnallinen ajattelu. *Maamme kirjassa* puhutaan kriittisessä sävyssä loistavista juhlista, joihin vain maan mahtavat saivat osallistua.⁵⁹⁹ Yksityisiä loistajuhlia kuvataan purevan kriittiseen sävyyn myös Välskärin kertomuksissa *Mainiemen linna*, jossa aateliset vieraat leikkivät talonpoikaa osallistumalla elonkorjuuseen ja tulevat niittäneeksi maahan vielä kasvavan viljan. *Porvariskuninkaassa*, *Iltamyrskyissä* ja *Aamun valkenemisessä* juhlietaan niin ikään; viimeisimmässä järjestetään puutarhajuhlat 1700-luvun paimenidyllin hengessä.⁶⁰⁰ *Kuninkaan hansikkaassa* taas aatelisten juhlien teemana ovat mm. naamiaiset.⁶⁰¹

Gummerus mainitsee juhlat aateliskuvauksissaan myös kokonaan irrallaan juonimateriaalista, jolloin ne siis toimivat aatelisten elämäntavan indeksinä ja aateluuden symbolina. *Kahden joulu-aaton* aatellissyntyinen isoäiti muistelee nuoruutensa juhlia - "tansseissa ja paaleissa olin minä illan ruhtinatar" - ja vastaavia vietetään myös *Luutnantin tyttären* varakkaassa kartanossa.⁶⁰² Tavaststjernan *Lapsuudenystävät* kuvaa aateliskodin hienoja juhlia, joissa aateliton ystävä kokee olevansa sivustakatsojana.⁶⁰³ Järnefeltin omaelämäkerrallisissa juhlakuvauksissa painottuu ajankuva; *Vanhempieni romaanissa* kuvataan juhlia perhepiirissä, valtiopäivien avajaisia ja niihin liittyviä juhlallisuuksia sosiaalisena tapahtumana sekä kriittisesti edustuskodin elämää, jossa seurapiiri on valittava aseman, ei henkilökohtaisten mieltymysten mukaan.⁶⁰⁴

Aatelisten vaurauden, ylellisyyden ja eksklusiivisuuden teemat yhtyvät päivällis- ja illalliskutsujen kuvauksissa. Runebergin Vänrikkien juhlat *Sandelsin* tapaan ovat tunnetusti päivälliset.⁶⁰⁵ Topeliuksen *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* järjestetään ylellisiä illallisjuhlia niin Linnaisissa kuin Winterloo-suvun Syrjänskellä, jossa säädynmukaisen varakasta vaikutelmaa ylläpitämään tarkoitettu, lainoilla rahoitettu ateria huipentuu ikimuistoiseen tulipaloon.⁶⁰⁶ Tavaststjernan *På understol* -novellissa vietetään kihlajaispäivällisiä, kun taas 1860-luvun nälkävuosiin (!) sijoittuva *Kovina aikoina* alkaa seudun vallasväen juhannuspäivällisistä ja päättyy yksityiskohtaisesti kuvattuihin suuriin herrapäivällisiin, joiden isäntä, kapteeni Thoreld, on toki aiemmin osoittanut humanisuuttaan auttamalla järkipäisesti nälänhädän uhreja.⁶⁰⁷ Myös Aho liittää suuret päivällisjuhlat ja aateluuden temaattisesti yhteen: *Hellmanin herra*, aatellissäätyyn kuulumaton maaseudun

⁵⁹⁹ Topelius 1875, s. 293 - 294.

⁶⁰⁰ Topelius KT I, s. 650 - 661. KT II, s. 708 - 716. KT III, s. 597 - 613, 750 - 756.

⁶⁰¹ Topelius KT IV, s. 58 - 59.

⁶⁰² Gummerus 1873, s. 93 - 94. Gummerus 1899, s. 9 - 12.

⁶⁰³ Tavaststjerna 1985, s. 65 - 66.

⁶⁰⁴ Järnefelt 1986, s. 104 - 106, 133 - 134, 326 - 327, 343 - 347, 435 - 436, 438.

⁶⁰⁵ Runeberg SA V, s. 157 - 163.

⁶⁰⁶ Topelius IV, s. 298, 321 - 331, 338.

⁶⁰⁷ Tavaststjerna 1924a, s. 307 - 331. Tavaststjerna 1983, s. 19 - 23, 175 - 179.

raharikas satraappi, joutuu järjestämään pitäjän kermalle illallisjuhlat sovituksi loukattuaan aatelisten kapteeni Stålhammarin kunniaa, ja historiallisessa, vuoteen 1808 sijoittuvassa lastussa *Aave* hilpeän illallisjuhlan aiheena ovat aatelisten kartanonisännän syntymäpäivät.⁶⁰⁸

Puusta katsoen aatellisilla ei muuta ollutkaan kuin vapaata aikaa, jota sitten täytettiin erilaisella ajanvietteellä, joka siis toimi joutilaan ja huvittelevan elämän indeksinä. Hannikaisen *Kaupunki ja erämaa* -novellissa mainitaan rekiajelut, Topeliuksen *Kuninkaan hansikkaassa* ratsastus-, vene- ja rekiretket; *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarisssa* taas järjestetään luistelukilpailuja lumipyryssä. Tavaststjernan *Badortsliv* kuvaa aatelisten turhan joukon ylellistä kylpyläelämää.⁶⁰⁹

Myös huvikseen matkustelu on kaunokirjallisissa kuvauksissa nimenomaan aatelisten huvia - aateliseen kasvatukseen ennen järjestäytyneen opiskelun aikoja kuuluneen ‘grand tourin’ tarjoamat kaunokirjalliset mahdollisuudet on tosin jätetty kokonaan käyttämättä. Topeliuksen *Vernan ruusuissa* suomalainen aateli sentään matkustelee pitkin Eurooppaa, samoin Gummeruksen *Tämä olen minä. Tämä on Jumala.* -novellin “pahasti elänyt” aatelinen pariskunta, jossa muun ohessa matkustelukin saa “jumalattoman” sävyn. Myös Ahon *Tuhlaajapoika* - nimi sinänsä on viittaus raamatulliseen nemesikseen - matkustelee niin kauan kuin isän rahat riittävät.⁶¹⁰

5. 4. Tuttavuudet, suhdeverkot, “juonittelu”

Aatelinen seuraläjä ei ollut aivan niin viattoman hilpeää kuin miltä se päällisin puolin näytti: ainakin arvovaltaisissa herraseuroissa oli pinnanalaisena tavoitteena aina myös omien henkilökohtaisten tai poliittisten intressien edistäminen, mille epävirallinen kokoontuminen loi virkatietä mutkattomammat puitteet. Vaikka näitä nykykielellä ‘verkostoiksi’ nimitettäviä sosiaalisia rakennelmia tarvitsivat, loivat ja hyödynsivät myös aatelittomat eliittien jäsenet tai sellaisiksi pyrkivät, verkostoitumisen mallin antajana toiminut vanha eliitti sai pitkään yksin kantaa yhteisen synnin taakkaa: epävirallisten henkilösuhteiden olemassaolo ja niiden ahkera viljely näyttäytyvät 1800-luvun kaunokirjallisuudessa nimenomaan aatelisten eliitille kuuluvina ominaisuuksina: aatelin sisäisen koheesion ikoneina, eksklusiivisuuden, häikäilemättömyyden ja kulissientakaisen vallan indekseinä - viime kädessä siis aateluuden ja siihen kiinteästi liittyväksi katsotun sosiaalisen etulyöntiaseman symboleina.

⁶⁰⁸ Aho KT III, s. 30 - 58. KT IV, s. 215 - 219.

⁶⁰⁹ Hannikainen 1865, s. 3. Topelius KT IV, s. 58 - 59, 242 - 246. Tavaststjerna 1924a, s. 184 - 190.

⁶¹⁰ Topelius KT V, s. 732 - 735. Gummerus 1898, s. 145 - 150. Aho KT V, s. 276.

Romantiikan kaudella dominoivissa historiallisissa kertomuksissa, erityisesti 1700-luvun hovikuvauksissa, ‘juonittelu’ esitetään koristeellisessa sävyssä, itsestäänselvänä aateluuden symbolina, joka kohtalonomaisesti kuului “aateliseen luontoon”. Runebergin *Salamiin kuninkaissa* ylimystön obligatoriseen juonitteluun viitataan antiikin kontekstissa.⁶¹¹ Fredrika Runeberg kuvaa 1700-luvulle sijoittuvassa teoksessa *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä pataa ja kattilaa*: omia etujaan estoitta ajava Carl Leijonanckar ivaa tulevan anoppinsa hovihakuista laskelmointia.⁶¹² Myös Topeliuksen juonittelijat elelevät pääosin 1700-luvun - silloisen “viime vuosisadan” - vuosia: *Rautakylän vanhan paronin* alkujaksossa paha veli Magnus vehkeilee hovipiireissä saadakseen sukukartanon itselleen.⁶¹³ Välskärin *Erään nimen varjossa*, *Erämaiden keväässä* ja *Porvariskuninkaassa* juonittelee säätytietoinen hattupoliitikko Torsten Bertelsköld, *Vaasan prinsessassa* historiallinen kreivi Tessin, *Iltamyrskyissä* edellä mainitun Torstenin veljenpoika ja tämän luonnevikojen perillinen Bernhard Bertelsköld.⁶¹⁴ *Kuninkaan hansikkaassa* kyseessä on valtapoliittinen vehkeily Anjalan liiton hyväksi.⁶¹⁵ *Vernan ruusuissa* juonittelu näyttäytyy inhimillisimmillään: suhteita käytetään hyväksi ylennysasioita ajettaessa. Keskeinen vaikutusvaltaa omaava henkilö on seurapiirin keskushahmoksi kohoava vallasnainen, kenraalitar Kaulbars.⁶¹⁶ Ainoastaan *Tähtien turvattien* juonittelu sijoittuu vuosisataa alemmas, 1600-luvulle; silloin suhdetien sisältönä ovat suosikkiasemat kuningatar Kristiinan hovissa.⁶¹⁷

Kivellä juonittelumaininnat näyttäytyvät puhtaasti aateluuteen viittaavan merkin luonteisina, ulkokohtaisina koristeina: *Karkurien* sukuriidan taustalla ovat (jälleen 1700-luvun) hovi- ja valtiopäiväjuonet, kun taas *Canzion* toisen käden kuvauksissa mainitaan “valtiolliset koukut” kuin aateliseen elämäntaparituualiin kuuluvana obligatorisena ajanvietteenä.⁶¹⁸

Homogenisoituneemmassa yhteiskunnassa elävien realistien käsitys verkostoista oli asiantuntevampi, kylmempi ja kriittisempi. Verkostoitumisella oli yhä aateluuteen viittaava merkkifunktio, mutta itse ilmiö oli nyt astunut historian kiiltokuvakirjasta aikalaiskuvausten arkipäivään, ja sen moraalinen oikeutus oli vahvasti ja avoimesti kyseenalaistettu, oikeastaan kiistettykin. Kuitenkin se oli yhä ‘meitä’ ‘heistä’ - “niistä” - erottava merkki: epävirallisia suhteita hyödyntämällä hankittu ansioton arvonnousu oli realistien ohjelmassa leimallisesti

⁶¹¹ Runeberg SA VII, s. 105 - 290 passim.

⁶¹² Runeberg 1981, s. 172 - 176, 191 - 193, 207.

⁶¹³ Topelius KT VI, s. 364 - 371.

⁶¹⁴ Topelius KT II, s. 257 - 259, 266, 371 - 377, 496 - 505, 531 - 534, 662 - 675, 813 - 814, 817 (Torsten Bertelsköld). KT III, s. 69 - 72 (Tessin), 57 - 583, 600, 613 - 616, 630 - 636, 642 - 645 (Bernhard Bertelsköld).

⁶¹⁵ Topelius KT IV, s. 179 - 188, 202 - 203.

⁶¹⁶ Topelius KT V, s. 570 - 575, 666 - 667.

⁶¹⁷ Topelius KT VII, passim.

⁶¹⁸ Kivi 1984, s. 187, 370.

vanhan, etabloituneen eliitin toimintatapa, ei eliiteille yleensä kuuluva tai suorastaan eliittejä rakentava ominaisuus.

Tavaststjernan *Lapsuudenystävissä* aateliseen elämäntapaan kuuluu korkea-arvoisten suosijoiden hankkiminen ja muukin suhteilla pelaaminen, ja novellissa *Bardortsliv* kukoistaa sosieteettijuonittelu juoruineen ja avioliittopörsseineen.⁶¹⁹ Ahon lastussa *Mallikelpoinen* kuvataan tuttavaverkoston taiten rakentavaa ja hyödyntävää opportunistia. Myös *Häissä* viitataan tuttavuuksien käyttökelpoisuuteen - "tuttavuuksia oli siellä, missä niitä tarvittiin". Inhorealista käytännön toimintaa puolestaan esittelee *Kiusaaja. Kevät ja takatalvi* kuvaa YYA-henkistä tuttava- ja sukulaisverkostoa temaattisella tasolla, jälkimmäisessä osassa myös eksplisiittistä virkajuonittelua.⁶²⁰ Järnefeltin *Isänmaa* kuvaa rivien välissä aivan samanlaista verkostoa ja *Heräämiseni* kritisoi avoimesti tuttavuussuhteiden hyödyntämiseen perustuvia valtarakenteita.⁶²¹ Historiallinen *Samuel Croëll* kritisoi aatelisten paikalliseliitin keskinäistä juonittelua ja kuvaa, miten nimihenkilön aatelissyntyinen vaimo valmistautuu käyttämään sukunsa arvovaltaa 1600-luvun Tukholman hovissa, jossa suosikkisysteemi ja suhteilla pelaaminen ovat voimissaan.⁶²² *Vanhempieni romaanin* 1800-luvulla suhdeverkoston hyöty realisoituu mm. nopeana urakehityksenä: virkoja tarjotaan soveliaaksi tiedetylle pyytämättä. Epäilyttävän systeemin kunniallisuutta perustellaan - kirjailija tekee selväksi, ettei itse hyväksy tätä ajatusta - sillä, että lopulta kaikki voittavat, kun palvelusta aina seuraa vastapalvelus (ts. "käsi kättä pesee"). Aikaa myöten sukuyhteisöjen vallan kuitenkin nähdään taittuvan⁶²³ - mikä olikin todistettava.

5. 5. Sosiaaliset hierarkiat

Aatelisten henkilöiden absoluuttiset arvoasemat ja keskinäiset arvoerot, mm. jako ylempään ja alempaan aateliin, manifestoituivat osin seuraelämän ja tapakulttuurin etäännyttelyinä muotoina, osin henkilökohtaisemmin, yksityisemmissä yhteyksissä. Kaunokirjallisissa kuvauksissa hierarkioiden muodollisia ilmenemismuotoja on yleensä esitetty melko neutraalisti todeten, tai kuriositeetteina. Sen sijaan keskusteluissa ilmenevä, henkilökohtaiseksi käsitetty arvoero, erityisesti arvovaltakiistoihin johtava tiukka kiinnipitäminen omasta seremoniallisesta ensisijaisuudesta, nontekstualisoidaan. Se esitetään aatelisten

⁶¹⁹ Tavaststjerna 1985, s. 151, 184. Tavaststjerna 1924a, s. 184 - 190.

⁶²⁰ Aho KT IV, s. 28 - 34. KT V, s. 414 - 415. KT VI, s. 156 - 160. KT VIII, s. 522 - 523 ja passim.

⁶²¹ Järnefelt 1965 passim. Järnefelt 1984, s. 100, 103 ja passim.

⁶²² Järnefelt 1899, s. 19 - 21, 47, 53 - 64, 74 - 75.

⁶²³ Järnefelt 1986, s. 178 - 182, 202 - 203, 350 - 351, 382, 425.

turhantärkeyden kuvajaisena - ja samalla aateliseen ajattelutapaan kuuluvana piirteenä ja aateluuden symbolina.

Seremoniallisten tanssiaisten tyypillinen hierarkia oli tanssijärjestys. Sen perussovelluksessa arvokkain läsnäolevista herroista aloitti tanssin arvokkaimman naisen, usein tilaisuuden järjestäneen talon rouvan tai tyttären, kanssa. Arvokkain henkilö valikoitui joko absoluuttisen arvoaseman tai erityistilanteen mukaan - arvokkaimman asema saattoi tilapäisesti kuulua vaikkapa syntymäpäiväsankarille.⁶²⁴ Poikkeama standardista oli aggressio sovinnaisuutta vastaan, ja hyvin voimakas merkki, jota käytettiin korostamaan muodollisen ja “luonnollisen” arvon liukumista erilleen - siis muodollisen hierarkian antitekstinä.

Runebergin *Jennyssä* kreivi tanssittaa ensin oikeaoppisesti illan emäntää, paronitarta, ja tämän tyttäätä, mutta lopun iltaa köyhää Jennyä, johon on rakastunut.⁶²⁵ Topeliuksen *Suomen herttuattaressa* noudatetaan tanssijärjestystä vastaavaa hierarkiaa myös muussa seurustelussa: kiipeillään “kuin sukkasillaan ylös ja alas arvojärjestyksen portaita. - - Ja tämä kaikki tapahtui Vapauden ajalla, mutta vapaudesta oli vielä hyvin pitkälti tasa-arvon suuntaan.”⁶²⁶ Gummeruksen *Ylhäisten ja alhaisten* alussa elosteleva kreivi aloittaa tanssin syntymäpäivää viettävän sankarittaren kanssa, mutta lopussa, turmeltuaan maineensa, hän ei muodollisesta asemastaan huolimatta enää saa vastavaa kunniaa, minkä kokee loukkaukseksi ja poistuu närkästyneenä.⁶²⁷ Tavaststjernan *Kovina aikoina* mainitsee - hieman vastaavassa tilanteessa - tavan vaativan, että tanssi aloitetaan arvojärjestyksessä, vaikka arvokkaimman herran maine olisi tanssittavan neidon maineen kannalta hieman arveluttavakin.⁶²⁸

Päivälliskutsujen vastaava hierarkian ilmenemismuoto olivat istumajärjestykset. Topeliuksen Välskärin *Kuninkaan sormuksessa* paikka kuninkaan pitopöydässä määräytyy arvon mukaan siten, että arvokkaimmat istuvat lähimpänä kuningasta ja vähäarvoisimmat pöydän alapäässä. Samoin on laita *Noita-akassa*.⁶²⁹ 1600-luvun *Tähtien turvateissa* arvojärjestystä noudatetaan kutsuilla paitsi pöydässä myös kaikessa muussakin seurustelussa, samoin 1700-luvun *Suomen herttuattaressa* (sitaatti yllä).⁶³⁰ *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* 1800-luvun alun päivällisillä istutaan myös arvojärjestyksessä: “aateliton” Lithau istuu pöydän alapäässä kotiopettajatar Triste-Rubanin kanssa.⁶³¹ Tavaststjernan *Kovissa ajoissa* herrapäivällisten arvonmukaista pöytäjärjestyksestä kuvataan innoittuneen ironisesti: isäntää “lähinnä istui pöydässä

⁶²⁴ Myös Åström mainitsee tämäntyyppisen käytännön olemassaolon. - Åström 1993, s. 237. Vertaa Wirilander 1974, s. 178.

⁶²⁵ Runeberg SA II, s. 219 - 226.

⁶²⁶ Topelius KT V, s. 83 - 87.

⁶²⁷ Gummerus 1970, I osa s. 56 - 58, II osa 26 - 34.

⁶²⁸ Tavaststjerna 1983, s. 163 - 167.

⁶²⁹ Topelius KT I, s. 82 - 83, 508.

⁶³⁰ Topelius KT VII, s. 427. KT V, s. 83 - 87.

⁶³¹ Topelius KT IV, s. 322.

herroja, joilla oli ylimyksellinen linnun naama, kalju pää hienot kädet ja pitkät sormet, jotka käyttivät veistä ja haarukkaa hajamielisesti, samalla kun hienot arvokkaat huulet ylläpitivät keskustelua naapurien kanssa.” Pöydän alapäässä taas istuu “iloisia, rotevia, terveitä ja nälkäisiä” insinöörejä, joita leimaavat kömpelömmät päänmuodot, karkeammat kädet, ahnas ruokahalu ja puhumattomuus. Bordeaux tekee kuitenkin työtään pöytäseurueessa, ja neljännen ruokalajin jälkeen näistä sukeutuu “iloisia ihmisiä, jotka - - ovat unohtaneet arvonimensä ja kunniamerkinsä.”⁶³² Arvonmukaiseen pöytäjärjestykseen viittaa vielä Järnefeltkin *Vanhempieni romaanissa*, kuvatessaan isänsä nuoruutta pienessä suomalaisessa maaseutukaupungissa.⁶³³

Sukujen ja yksilöitten keskinäisen arvon avoin arvioiminen yleisessä keskustelussa tai ilmeneminen toiminnassa on sekin ollut suosittu demokraattisen eli tasa-arvoisen suhtautumistavan antitekstinä esitetty tema. Romantikkojen yksilön arvon korostamisesta nouseva asenne yksilön ulkopuolelta määräytyviä arvoeroja kohtaan on keskimäärin tuhtuneen tuomitseva, realistien taas pikemmin alentuvan ivallinen.

Ensinmainituista Runeberg *Nadeschdassa* sijoittaa kielteisesti nähdyn, arvonsatuntevan, poikaansa mesallianssihakkeista varoittavan aatelismatriarkan suuhun paheksuvan kommentin kreivittärestä, joka on nainut alemmaa aatelia olevan miehen.⁶³⁴ Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* 1500-luvun naiset kiistelevät keskinäisestä arvoasemastaan ja -vallastaan sekä paikasta kirkon parhaalla penkkirivillä. Aatelismiesten keskinäinen arvoero taas esitetään jyrkkänä: ylhäisaatelisten Flemingin ja alhaisaatelisten Liljeholmin välinen klienttisuhde on kuin ruhtinaan ja vasallin.⁶³⁵ Hannikaisen viipurilaista hallinto- ja yhteiskuntakritiikkiä edustavassa *Punaisessa lähteessä* toisiaan seuraavien audienssien kuluessa käy ilmi, miten aatelinen maaherra kohtelee eri ihmisiä aivan eri tavoin, näiden arvoaseman mukaan.⁶³⁶ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* tanssiaisissa aatelisten ja aatelittoman välistä kiistaa ratkottaessa pyydetään huonosti käyttäytynyttä kreiviä “arvokkaampana” kertomaan näkemyksensä ensin.⁶³⁷ Topelius kuvaa *Maamme kirjassa* keskiaikaiset ritarin arvoasteet hierarkioiden pohjaksi.⁶³⁸ *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* hovineuvoksetar Winterloo muistuttaa ehtimiseen poikaansa siitä, että tämä on “äidin puolelta Ahlekors”, eli oletettavasti isän sukua ylempää aatelia. *Aulangon pastorinvaalissa* paikallisen aatelin arvoaltakiistat on jälleen puettu kirkonpenkki-kiistojen muotoon.⁶³⁹

⁶³² Tavaststjerna 1983, s. 175 - 179.

⁶³³ Järnefelt 1986, s. 152 - 156, 160.

⁶³⁴ Runeberg SA IV, s. 139 - 150.

⁶³⁵ Runeberg 1983, s. 29 - 36, 89 - 90, 108.

⁶³⁶ Hannikainen 1882, s. 78.

⁶³⁷ Gummerus 1970, I osa s. 58 - 63.

⁶³⁸ Topelius 1875, s. 293 - 294.

⁶³⁹ Topelius KT IV, s. 236 - 238 ja 633.

Realisteista Tavaststjerna ironisoi *Kovissa ajoissa* “suomalaista peukaloisyylimystä”, jonka kaartilainen segmentti kuitenkin vaalii “korkeasti vapaasukuista” aatelista imagoaan.⁶⁴⁰ Ahon lastussa *Hektor II* jalosyntyisten koirien parissa kuvataan vallitsevan maanlaajuinen kilpailu parhaista asemista. *Keväässä ja takatalvessa* pohditaan ääneen rovastin ja laamannin aatelisten perheiden keskinäistä arvoasemaa.⁶⁴¹ Järnefeltin *Helenan* äidin mainitaan erikseen olevan köyhtynyttä kreivillistä sukua Ruotsista, kun taas suomalainen isä on vain tavallista aatelia, *Maaemon lapsissa* Helsingin seurapiirien kuvataan olevan hyvin perillä sukujen keskinäisistä arvoeroista ja *Veneh’ ojalaisissa* tutustutaan vallankumoukselliseen venäläiseen ylhäisaateliin, jonka status ja nimikkeet - varsinkin “ruhtinas” ja ”ruhtinatar” - heti kättelyssä ylittävät kotimaisen aatelin.⁶⁴² *Vanhempieni romaani* kuvaa läheltä hierarkiatietoista aatelista yhteisöä, jossa suvun ikä on legitiimi identiteettitekijä ja läsnäolijoiden sukujen historian ja siten keskinäisen arvoluokituksen kertaaminen käy illanvieton ohjelmanumerosta. Järnefelt seniorin äidin mainitaan olevan kreivillistä tukholmalaista sukua. Demokraattisesta viitekehystä käsin todetaan useaan kertaan kriittisesti yhteiskunnallisen aseman määräävän yksilön aseman seurapiireissä.⁶⁴³

Arvoasemaa ensisijaisesti suvun sisällä, mutta myös sukujen välisessä kanssakäymisessä merkitsi asema suvun päämiehenä, joka yleensä oli suvun päähaaran vanhin elossaoleva miespuolinen jäsen. Tämä asema mainitaan muutaman henkilöhaamon kohdalla, lähinnä siksi, että juoni sitä edellyttää. Topeliuksen Välskärin *Porvariskuninkaassa* Bertelsköldin suvun päämiesaseman mainitaan kuuluvan juonittelevalle Torstenille. *Tähtien turvateissa* Radzivilin sukuun kohdistuneen loukkauksen selvittämiseksi vedotaan suvun päämieheen, joka siis edustaa suvun etua juridisesti, vanhan klaaniyhteiskunnan jäänteinä.⁶⁴⁴ Järnefeltin *Vanhempieni romaanissa* suvun päämieheyteen viitataan temaattisesti mainitsemalla, että vanhin Järnefelt-veljistä edustaa sukua säätyvaltiopäivillä. *Lallissa* aihe on oppineesti liitetty muinaissuomalaiseen klaaniyhteiskuntaan.⁶⁴⁵

5.6. Kielet, kansallinen identiteetti ja “rotu”

1800-luvun aatelia koskevat kielellis-kansalliset kliseet voidaan kiteyttää sanomalla, että aateli oli lähtökohtaisesti ruotsinmaalaista ja ruotsinkielistä, ja seurapiireissä puhuttiin ruotsin ohella mieluusti ranskaa. Tätä peruskuvaa kaunokirjallisuus omalta osaltaan rakensi ja

⁶⁴⁰ Tavaststjerna 1983, s. 25 - 26.

⁶⁴¹ Aho KT IV, 535 - 537. KT VIII, s. 188 - 189.

⁶⁴² Järnefelt 1902, s. 15 - 16. Järnefelt 1927a, s. 192, 195. Järnefelt 1916, s. 189 - 192, 199 - 221, 232 - 251, 262, 290, 411.

⁶⁴³ Järnefelt 1986, s. 152 - 156, 160, 163, 182 - 184, 410, 438.

⁶⁴⁴ Topelius KT II, s. 662 . KT VII, s. 457.

⁶⁴⁵ Järnefelt 1986, s. 326 - 327. Järnefelt 1933, s. 26, 31.

kuljetti eteenpäin. Todellisuus on tietenkin ollut tarua monimutkaisempi. Ruotsin valtakunnan yhteydessä myös “suomenmaalainen” aateli, josta osa oli alunperin suomenkielistä, osa kauempaa Euroopasta tullutta, oli sukupolvien mittaan omaksunut äidinkielekseen emämaan hallintokielen, ruotsin. Ranska taas oli 1700-1800-lukujen dominoiva kansainvälinen kieli, jota Venäjän yhteyteen siirtyneen Suomen asiainhoitajat aluksi käyttivät uuden emämaan edustajien kanssa asioidessaan entisen virkaruotsin sijaan. Taustatukena on ollut vanhan kustaviaaniranskan traditio. 1800-luvun edetessä vahvistuivat hallinnon ympyröissä käytännön syistä venäjän ja sivistyspuolella “kulttuuriporvarillisen” saksan taito. Kaunokirjallisissa kuvauksissa pittoreski “aatelinen” ranska säilytti kuitenkin monopolinomaisen merkkiluonteensa vuosisadan loppupuolelle asti, jolloin - suomen ja fennomaanien äänen vahvistuessa - ruotsin kieli yhä useammin sai esiintyä ranskan tilalla eksklusiivisena vierauden ja hienouden jäänteinä, nyt suomenkielisen puheen kontekstissa.

1800-luvun romanttisissa historiallisissa romaaneissa ranska kuului jo 1600-luvulle: Topeliuksen teksteissä sitä viljelevät *Välskärien* alkuvaiheen *Tulen ja veden* ja *Mainiemen linnan* sekä *Tähtien turvattien* kosmopoliittiset aateliset.⁶⁴⁶ Erityisesti ranska kuitenkin liitettiin 1700-lukuun ja hovikulttuuriin, jonka elämäntavan merkinä - niin kulttuurisen monikansallisuuden ikonina kuin tarvittaessa puhettavan koukeroisuuden ja sen motiivina olevien distinktiopyrkimysten pinnallisuuden indeksinäkin - tuo keskieuropalainen kieli myös toimi. Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* esittelee ranskan sanoja erityisesti kirjetyylissään viljelevän 1700-luvun hovimiehen.⁶⁴⁷ Topeliuksen 1700-luvun alkupuolta kuvaavat *Välskärien Siniset* ja *Erään nimen varjo*, vapaudenaikaan sijoittuvat *Erämaiden kevät*, *Porvariskuningas* ja *Vaasan prinsessa* sekä kustavilaiset *Iltamyrskyjä* ja *Erämaiden kevät* kaikki näyttävät erityisesti hovin aatelin (mm. moraalittoman Torsten Bertelsköldin, jonka myötä tapa oitis saa arveluttavan sävyn) teatraalista huudahdusranskaa tarpeettomasti sirottelevana, mutta sitä tarpeen tullen myös kunnollisesti osaavana ryhmänä,⁶⁴⁸ samoin 1700-luvun sotien monikansallisiin oloihin sijoittuvat *Kuninkaan hansikas* ja *Suomen herttuatar*.⁶⁴⁹ Ranskan kielellä on siis sekä aateluuteen ja hovilaisuuteen viittaava merkkifunktio että käytännön kommunikointifunktio. Kirjailijan oman vuosisadan aateliset ranskanpuhujat ovat joko perua 1700-luvun lopun vuosilta - vanhat kustaviaanit *Mirabeau-täti* ja *Rautakylän vanha paroni*⁶⁵⁰ - tai sitten he toteuttavat roolinmukaista käytöskoodia ranskan merkkiluonteesta

⁶⁴⁶ Topelius KT I, s. 251; 649, 676, 679, 727. KT VII, s. 150.

⁶⁴⁷ Runeberg 1981, s. 172 - 174.

⁶⁴⁸ Topelius KT II, s. 19, 24 - 25, 70 - 76, 94 - 95, 107; 294, 302, 316, 321, 371 - 373, 390 - 391; 433, 435, 498 - 500; 576 - 578, 581, 591, 670 - 671, 681, 692 - 694, 739, 743. KT III, s. 49, 71, 73 - 74, 100; 492, 579 - 580, 601, 609, 611, 613, 615, 620, 626 - 632, 635, 640, 662; 716, 719, 735 - 737, 767, 778.

⁶⁴⁹ Topelius KT IV, s. 121 - 128, 140 - 142. KT V, s. 92 - 93, 182.

⁶⁵⁰ Topelius KT IV, s. 729 - 736. KT VI, s. 364, 367, 389, 397 - 399, 409 - 413, 425 - 427, 432 - 433, 443 - 447.

tietoisina: näin mm. *Pariisilaishattu* ja *Aikojen kuvastin* -saduissa sekä *Sumutarinoiden Drifvaneidissä*.⁶⁵¹ *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* aateliset ilmaisevat aateluutensa syvyyttä myös suhteessaan ranskan kieleen. Ylevät Littowit viljelevät kieltä niukasti mutta pikantisti, kotikutoisempi mutta arvostaan tiukasti kiinni pitävä hovineuvoksetar Winterloo ottaa ranskansa esiin vastustaessaan poikansa porvarillista vaimovalintaa, Eusebius itse ei piittaa tuon taivaallista enempää ranskasta kuin aateluudestaan ja petturi Spiegelberg livertelee imeliä ranskankielisiä kohteliaisuuksia. Ranskan keskeisyys aateliselle puheenparrelle on huomioitu myös kotiopettajatarvalinnassa: mademoiselle Triste-Rubanin todetaan olevan Sveitsin ranskalaisia.⁶⁵²

Historiatietoisella Topeliuksella ranskan rooli on aina asiallisessa suhteessa kuvatun miljöön ja aikakauden kulttuuriin. Kiven tuotannossa kyse on puhtaasti aateluuteen viittaavasta merkistä. Niin kotimaiseen miljööseen sijoittuvassa *Karkureissa* kuin “kansainvälisellä” maaperällä liikkuvassa *Canzioassa* turhan ranskan sirottelu kuuluu säädynmukaiseen aateliseen puheenparteen.⁶⁵³ Hannikaisen *Punaisessa lähteessä*, Viipuriin sijoittuvassa 1800-luvun aikalaiskuvauksessa, taas todetaan erään aatelisten kapteenin “puhuvan franskaa”.⁶⁵⁴

Ranskan asema aatelisten hienostelijoiden ja kosmopoliittien kielenä ei juuri muutu romantiikasta realismiin siirryttäessä; sen esiintymisfrekvenssi tosin laskee. Tavaststjerna mainitsee *Badortsliv*-novellissa “huonon ranskan” kansainvälisen seurapiirin eräänä kielenä. *Kovina aikoina* -romaanin päähenkilökään ei oikein pysty vastaamaan säädyn velvoitukseen: hänen todetaan osaavan ranskaa vain välttävästi - tosin riittävästi lausumaan neidoille ranskankielisiä kohteliaisuuksia.⁶⁵⁵ Ahon 1840-luvun lopulle sijoittuvassa *Keväässä ja takatalvessa* ironisoidaan laamannittaren koodinmukaista käytöstä: “Laamanska tulee tietysti huudahtamaan ‘C’est une mesalliance! Oh, mon Dieu’ - ja pyörtymään.”⁶⁵⁶ Järnefeltin *Helenalla* on ranskalainen kotiopettajatar, joka huolehtii tytön kieltenopetuksesta. Samaa kieltä tottelevat myös leikkivaunuja vetävät opetetut vuohet, minkä voi lukea jonkinasteiseksi travestiaksi. Naapurikartanon elegantin aatelistiperheen miesväki suosii ranskankielisiä hellittelysanoja. Kun Helenan myöhemmin kuvataan elättävän itsensä opettamalla lapsena oppimaansa ranskaa, kielitaidon aateluuteen viittaava symbolinen arvo jää taustalle, distinktiökäyttö nontekstualisoituu ja ranskan puhumisen aateluuteen liittyvä tekstiluonne samalla kääntyy arvoltaan päinvastaiseksi, antitekstiksi: demokraattisessa todellisuudessa kielillä ei ole merkkiarvoa, vain käytännön

⁶⁵¹ Topelius KT IX, s. 135 - 142. KT X, s. 917 - 918. KT VI, s. 528 - 537, 541 - 545.

⁶⁵² Topelius KT IV, s. 225 - 226, 230 - 231, 239, 241, 296 - 297, 320, 330, 333, 335, 339, 340 - 343, 348, 352, 360 - 363, 371 - 374 (Littowit); 371 - 372 (hovineuvoksetar); 239 - 240 (Spiegelberg); s. 219 - 385 passim (Winterloo ja kotiopettajatar).

⁶⁵³ Kivi 1984, s. 178, 219; 390 - 394 ranskan (s. 391 “fason” eli ‘façon’, tapa) ohella saksaa, italiaa, latinaa.

⁶⁵⁴ Hannikainen 1882, s. 65.

⁶⁵⁵ Tavaststjerna 1924a, s. 184 - 190. Tavaststjerna 1983, s. 25 - 26, 36 - 45 passim.

⁶⁵⁶ Aho KT VIII, s. 406.

arvo.⁶⁵⁷ *Vanhempieni romaanissa* painottuu sama käytännöllisyys, tosin historiallisessa kontekstissa: todetaan ranskan asema Venäjän ylhäisön kotikielenä, jota myös Ranskan vallankumousta Venäjälle paenneitten emigranttien vaikutus on vahvistanut, sekä upseerin opintoihin olennaisesti kuulunut ranskan opiskelu.⁶⁵⁸ Kielen aateluuteen viittaava merkkiluonne taas on läsnä *Veljeksissä*, joista pontevimmin eteen- ja ylöspäin pyrkivä korostaa aatelista taustaansa sekoittamalla puheeseensa ranskaa.⁶⁵⁹

Ranskan rinnalle distinktion välineksi, nyt suomenkielisen puheen mausteena, tulivat 1800-luvun lopun suomenkielisten realistien kuvauksissa ruotsinkieliset lauseparret. Ahon *Hellmanin herrassa* aatelinen vaihtaa ruotsiin halutessaan saada sanomansa perille painokkaasti mutta elegantisti. Aluksi kylmän hillitty kapteeni epev. Stålhammar tulistuu häntä sättivälle Hellmanille: “Om int´ brorn slutar och aflägsnar sig på fläcken härifrån, så låter jag nämnden ta´ dej i nacken och kasta ut dej!”⁶⁶⁰ Järnefeltin *Isänmaassa* säätyeroa ylläpitävät aateliset sisarukset puhuvat välillä ruotsia ettei heidän aateliton, suomenkielinen toverinsa ymmärtäisi ja *Veljeksistä* opportunistisin - se sama, joka puhuu ranskaa - tuo aateluuttaan esiin myös ruotsia viljelemällä.⁶⁶¹

Aatelin ruotsinkielisyys sekaantui fennomaanien ‘kansallisessa’ ajattelussa ruotsinmaalaisuuteen ja laajemmin muukalaisuuteen yleensä. Sitä, että aateli puhui toista kieltä kuin “kansa”, joksi sopivasti luettiin vain rahvaan suomenkielinen osa, pidettiin merkinä (indeksinä) aatelin olemuksellisesta vieraudesta, ‘epäkansallisuudesta’. Suomalaisuuden ja ruotsalaisuuden rajaa käytiin kaunokirjallisuudessa konkreettisten kielikonfliktien sijasta pikemmin ideologisella tasolla. Toinen mahdollinen suoran epäkansallisuuden aspekti, Venäjänmielisyys, teki toisinaan ideologiselle ‘ruotsalaisuudelle’ seuraa.

Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* ottaa monipuolisesti kantaa isänmaa- ja kansallisuuskysymyksiin proto-fennomaanisessa hengessä. Nimihenkilön, myönteisessä valossa kuvatun riikinruotsalaissyntyisen Katarina Boijen, korostetaan alkuperästään huolimatta heti Suomeen tultuaan velvollisuudentuntoisesti opetelleen suomen kielen. Isoa vihaa Suomesta Ruotsiin paennut epäisänmaallinen aateli taas kuvataan pohjaltaan epäsuomalaiseksi ryhmäksi: ruotsalainen alkuperä sanelee sen lojaliteetit. Näkemys on pantu toisaalta talonpoikaisten sotilaiden - “ei täällä enenkään ole ollut aatelmiehiä Suomea puolustamassa, kyllä siinä on ollut maan omia (!) lapsia” - toisaalta venäläisten miehitysjoukkojen päällikön Galitsynin suuhun, joka ihmettelee, mikseivät suomalaiset tottele

⁶⁵⁷ Järnefelt 1902, s. 10 - 14, 27, 83, 278.

⁶⁵⁸ Järnefelt 1986, s. 103, 143 - 145, 175 - 178.

⁶⁵⁹ Järnefelt 1900, s. 50 - 76 passim.

⁶⁶⁰ Aho KT III, s. 23.

⁶⁶¹ Järnefelt 1965, s. 80 - 91 passim. Järnefelt 1900, s. 50 - 76 passim.

miehittäjien käskyä “vain siksi, että niitä annamme me eivätkä jotkut ruotsalaiset aatelismiehet, jotka eivät välitä heistä enempää kuin vasikoistaan”. Ruotsinruotsalaisen, Suomeen ja suomalaisuuteen ylenkatseellisesti suhtautuvan Carl Leijonanckarin kielteiseksi kuvattu hahmo alleviivaa tätä näkemystä. Venäjän palvelukseen ajautuneen Johan Brucen näennäisesti epäsuomalaisemmalle valinnalle osoitetaan paljon enemmän ymmärtämystä.⁶⁶² Nuijasodan aikaan sijoittuvassa *Sigrid Liljeholmissa* suomalaisuuden arvoa korostetaan kielteisen hahmon kautta: alemmuudentuntoinen, aateliton Daniel Hjort ihailee hienoja riikinruotsalaisia ja ylenkatsoo kömpelöitä suomalaisia barbaariaatelia, joiden vääränlainen, suomenvoittoinen ruotsin ääntämys, arkinen ulkoasu ja yksinkertainen käytös eivät häntä tyydytä.⁶⁶³

Topeliuksen *Välskärrien Kuninkaan sormuksessa* todetaan aateloitumisen 1600-luvulla väistämättä johtavan ruotsalaisen nimen ja ruotsin kielen omaksumiseen. Toisaalta Ruotsin armeijan suomalaiset aateliset upseerit nähdään kansallisesti erottuvana ryhmänä. *Mainiemen linnassa* toisaalta vakuutetaan Bertel Bertelsköldin puhuvan täydellistä suomea - kuten kaikkien 1600-luvun suomenmaalaisten aatelisten.⁶⁶⁴ Aatelin alkuperäistä suomenkielisyyttä korostetaan myös keskiaikaan sijoittuvissa *Lukemisia lapsille* -sikermän *Yhdeksässä kultataulussa* ja *Jungarin tarussa*, jossa kuvataan myös varhaisen itsenäisyysajatuksen ankkuroituvan etnisen suomalaisuuden kokemukseen.⁶⁶⁵ 1700-luvun *Kuninkaan hansikkaassa* viitataan heimo- tai ainakin asuinpaikkatietoisesti Savon aateliin, joka nähdään erityisen “suomalaisena”. Anjalalainen separatismi taas esitetään seikkailupolitiikkana, jonka kansallisia perusteita kirjailija kieltäytyy näkemästä.⁶⁶⁶ Wecksellin *Daniel Hjortissa* taas “suomalainen” itsenäisyysaate assosioituu nimenomaan aatelin, ei kansan kokemaan suomalaiseen identiteettiin.⁶⁶⁷ Gummeruksen *Tämä olen minä. Tämä on Jumala.* - kertomuksen päähenkilö, syntistä elämäänsä katuva vanha aatelinainen, puhuu suomea, ollen “ainoa korkeasukuinen, jonka olin kuullut puhuttavan kansan halveksittua kieltä”⁶⁶⁸ - aateluutta koskeva perus-’teksti’ on siis ruotsinkielisyys.

Realistien suhde ruotsinkielisyyteen näyttää jakautuvan ensinnä kielirajan mukaan. Tavaststjernassa kielikysymys ei herätä sanottavia intohimoja. *Badortsliv*-novelli kuvaa monikansallista ylhäisöä, joka solkkaa kielten sekoitusta: ruotsia, jo mainittua “huonoa” ranskaa, saksaa ja venäjää. Samanlaista kansainvälistä seurapiiriä kuvaa myös *Utan ord. En allmän*

⁶⁶² Runeberg 1981, s. 20 - 21 (Katarina Boije), 41 ja 77 (sitaatit), 97 - 99 (Bruce), 125, 152 - 155, 181 - 182, 171 - 177, 183 - 184, 191 - 193, 207 (Leijonackar).

⁶⁶³ Runeberg 1983, s. 128.

⁶⁶⁴ Topelius KT I, s. 69 - 70, 77; 771. Åströmin mukaan näin on ollut laita ainakin sisämaassa vielä 1800-luvullakin. - Åström 1993, s. 249.

⁶⁶⁵ Topelius KT X, s. 216 - 262 passim. KT VI, s. 262, 271.

⁶⁶⁶ Topelius KT IV, s. 116 - 122.

⁶⁶⁷ Wecksell 1981, s. 63.

⁶⁶⁸ Gummerus 1898, s. 146.

gunstling taas tekee lempeää pilaa aatelissukujen monimutkaisista kansallisuus- ja kielisuhteista: päähenkilön isä on “venäläinen engelsmanni” ja äiti “suomalaissyntyinen, puoliksi suomalainen, puoliksi ruotsalainen”.⁶⁶⁹ Suomenkielisellä puolella Canthin tuotanto poikkeaa kieliasian suhteen muista siinä, että epäkansallisuuden problematiikkaa käsitellään vain kerran, eikä keskiössä silloinkaan ole ruotsalaisuus, vaan aatelista muukalaisuutta edustaa *Agneksessa* mainittu Pietarin venäläinen ylhäisö. Agnes itse suhtautuu ivallisesti entisten ystäviensä isänmaalliseen intoiluun.⁶⁷⁰

Militantein suomalaisuusmies realisteista oli Aho. Hän näki ruotsinkieliset aateliset vieraan intressin usein hyvinkin katalina edustajina. Lastussa *Mallikelpoinen* hän arvostelee ruotsinkielisen virkakunnan muodikasta, laskelmoivaa, epäaitoa suomenmielisyyttä.⁶⁷¹ *Kahden sankarin* poikansa Ruotsiin lähettävän varakkaan aatelin isän henkinen epäsuomalaisuus on ilmeistä ja tuomittavaa, *Kuntakokouksen* aatelin paikallispäällikkö esitetään ruotsinkielisten asioiden ajajana ja *Kiusaajan* aatelin nimihenkilö taas on venäläistynyt ja siten epäisänmaallinen; *Hovineuvoksettaren* tosin kuvataan suosivan fennoaatetta täysin aidosti, joskin mieheltään salaa, mutta hän onkin säännön vahvistava poikkeus.⁶⁷² Sama reaktioiden kirjo esitellään Ahon vuoteen 1848 sijoittuvassa “suuressa sivistyneistöromaanissa” *Kevät ja takatalvi*, jossa aatelin laamannitar ei “muka” osaa suomea ja vaatii siksi mm. pitämään itselleen erilliset jumalanpalvelukset ruotsiksi ja nuoren skandinavistisen upseerin ja aatelmiehen mielestä Ruotsi on romaanin vuoteen 1848 sijoittuvana tapahtuma-aikana yhä Suomen “emämaa”, mutta toinen, opiskeleva aatelinuorukainen innostuu fennoiluun. Näkemyksen vanhan ruotsinkielisen aatelin epäkansallisuuden kiteyttää aateliton ylioppilas Risto Tolonen, joka “vastasi purevasti eräälle aatelisherralle, joka kysyi, miksei hän ole vaihtanut rumaa nimeään kauniimpaan: ‘Minun nimeni on yhtä vanhaa aatelia kuin herrankin!’ - ‘Aatelia?’ - ‘Niin, Suomen kansan vanhinta aatelia, ei sitä saksalaista “von”-aatelia, joka on saanut aateluutensa palkkioksi veritöistään vieraalla maalla, vaan sitä ikivanhaa suomalaista “-nen”-aatelia, joka on rauhallisella työllä perannut Suomen siksi, mikä se on.’⁶⁷³

Järnefeltin antama kuva on monisävyisempi. Suomalaisuuden ja ruotsalaisuuden henkistä eroa sijoitellaan menneisyyteen, 1600-luvulle: *Samuel Croëllin* suomalaisista poikkeava mahtipontinen, määrätietoinen vaimo on tukholmalaista aatelissukua.⁶⁷⁴ Aikalaiskuvauksista *Isänmaassa* koko ruotsinkielinen klikki, ei pelkästään aateli, on merkinnyt itselleen yläluokan oikeudet, tavat ja edut; toisaalta huomautetaan joidenkin ruotsinkielisten omaa

⁶⁶⁹ Tavaststjerna 1924a, s. 184 - 190, 296, 332 - 339.

⁶⁷⁰ Canth 1911, s. 12 - 19, 90 - 95.

⁶⁷¹ Aho KT IV, s. 28 - 34.

⁶⁷² Aho KT VI, s. 119 - 121, 125 - 131, 150 - 155, 156 - 160.

⁶⁷³ Aho KT VIII, s. 188 - 189, 197, 359 (sitaatti), 429.

⁶⁷⁴ Järnefelt 1899, s. 11 - 14, 19 - 21, 26, 31, 47, 175, 179.

etua tavoittelevsta suomalaisuusharrastuksista.⁶⁷⁵ Aatelisista *Veljeksistä* opportunistisin ryhtyy hänkin fennomaaniksi muodikkaasti, hyötymistarkoituksessa.⁶⁷⁶ *Veneh'ojalaisissa* muukalaista aatelia eivät edusta ruotsalaiset, vaan venäläiset anarkistit.⁶⁷⁷ *Vanhempieni romaanissa* selostetaan laajasti Venäjän kielioloja ja kansallisuusaatteeseen liittyviä kysymyksiä. Suomen vastaavaan kehitykseen rivien välissä viitaten todetaan mm. että vallankumousta paenneet ranskalaiset vahvistivat ranskan asemaa ylhäisön seurustelukielenä ja kotoinen venäjä korvasi sen vasta 1800-luvun jälkipuolella. Suomen kielioloista 1800-luvun puolenvälin tienoilla kirjataan näkemys, että ylhäisön vanhasta emämaasta periytynyt ruotsinkielisyys toimi puskurina venäläistymistä vastaan, erityisesti niiden henkilöiden tapauksessa, jotka palvelivat Venäjällä. Venäläistymisvaara todetaan suurimmaksi niiden kohdalla, joilla oli venäläinen vaimo; lisäksi todetaan, että Venäjällä tällainen kombinaatio edisti, Suomessa haittasi urakehitystä. Venäjän niin kuin englannin ja ranskankin taito oli upseerille välttämätön; sen ohessa nuori Alexander Järnefelt piti isänmaallisuutta yllä lukemalla Runebergia, Kanteletarta ja Saiman vanhoja vuosikertoja. Valtaosin venäläisen upseerikunnan todetaan olevan 'eurooppalaistunutta' ylimystöä; suomalaisen vähemmistön rinnalla esiintyy puolalaisia, saksalaisia ym. Pietarin suomalaiset ylimykset todetaan kaikki ruotsinkielisiksi; fennomaani on heidän joukossaan outo lintu, samoin yleensäkin aatelin fennomaanien ja fennomaani aatelisten joukossa. Suomeen palattua Järnefeltien pojat pannaan ensimmäisinä aatelistlapsina Viipurin suomenkieliseen kouluun. Ylimysvetoisen fennomanian "lahkon" tavoitteena onkin uuden suomalaiskansallisen aatelistyyppin luominen. Vallanvaihdon jälkimmäisen hyväksi kuvataan tapahtuneen 1880-90-luvulla, minkä jälkeen svekoja ei kenraalikuvernöörin kutsuilla enää pahemmin näy. Huolta tuottaakin eniten "epäkansallinen" ruotsinkielinen upseeristo ja kaupunkisäätyläistö.⁶⁷⁸

Kirjailijoista ainoana Aho otti ruotsalaisuusvastaisuudessaan käyttöön myös rotuaseen. Lastu *Oi jos oisin virkamies* näkee aatelin nimenomaan "rodultaan" epäsuomalaisena. Jalorotuinen metsästyskoira *Hektor II*, aatelisuuden ikoni ja travestia, on sekin "muukalaisen" aatelin kuva: sen esi-isät ovat Ruotsista ja puoliso englantilainen. *Tuhlaajapojassa* aatelia kommentoidaan yleisesti "vieraaksi roduksi" - järnefeltiläinen nimihenkilö kuitenkin määrittellään positiivisemmin helsinkiläisistä lajitovereistaan poikkeavasti viipurilais-saksalais-venäläiseksi. *Muistatko* - ? kuvaa aatelia "vierasveriseksi" ja "herrasrotuisiksi" ja *Tuomiossa* arvostellaan aatelin henkilön "germaanilaista uhoa", joka "on niin tuiki vierasta ja

⁶⁷⁵ Järnefelt 1965, s. 34, 53.

⁶⁷⁶ Järnefelt 1900, s. 460 - 466.

⁶⁷⁷ Järnefelt 1916, s. 189 - 192, 199 - 221, 232 - 251, 290, 411.

⁶⁷⁸ Järnefelt 1986, s. 103, 143 - 145, 156 - 157, 161 - 162, 175 - 178, 248, 262 - 263, 288 - 289, 324 - 325, 343 - 347, 370, 382 - 384, 407 - 408, 384-414, 424.

vastenmielistä meidän vakavalle suomalaiselle rodullemme, johon ette kuulu ja jota ette ymmärrä”.⁶⁷⁹

Ulkomaalaiset aateliset henkilöt toimivat aatelin ja aatelisuuden perimmäisen vierasperäisyyden/ylikansallisuuden, säädyn “muukalaisen” luonteen merkkinä - koko ilmiö näyttäisi olevan kotoisin Pohjolaa lämpimämmiltä seuduilta. Myös kotimaisen aatelin vierasmaalaiseen, naapurimaita kaukaisempaan epäkansalliseen verenperintöön viitataan useissa yhteyksissä. Tyypillinen 1800-luvun Euroopassa kohdattava satunnaisaatelinen oli kansallisuudeltaan puolalainen, johtuen Puolan epävakaisen historian tuottamasta emigranttien ylitarjonnasta. Toinen klassinen kansallisuus on espanjalainen, vanhan hovikulttuurin tuote. Ranskalaista aateluutta taas sävyttää vallankumouksen muisto.

Kantelettaren runossa *Kreivin sylissä istunut* kuvatut kreivit ovat saapuneet vieraalta maalta laivalla. *Inkerin sulhot* -runon ritarinimi Lalmanti (‘l’allemande’?) viittaa sekini kaukaisempaan alkuperään. Myös runoissa *Emmä huoli huitukoille* ja *Sain minä savisen saksan* mainitut jalosukuiset ovat muukalaisia.⁶⁸⁰ Hannikaisen *Silmänkääntäjien* juonen pohjana on ajatus, että vierasmaalaiset nimet automaattisesti kuulostavat hienommilta ja jalosukuisemmilta kuin tavalliset suomalaiset.⁶⁸¹

Topeliuksen *Välskärrien Tuli ja vesi* tuo Regina von Emmeritzin hahmossa suomalaiseen aatelissukuun keskieuropalaista verta, samalla viitaten aatelin monikansalliseen alkuperään. *Sinisissä* esitellään puolalainen aatelismies, jonka runollisen tulinen trubaduuri temperamentti kylläkin viittaa varsin kaunokirjalliseen syntyperään, *Iltamyrskyissä* ja *Aamun valkanemisessa* taas ranskalainen markiisitar Egmont, kyyninen, traaginen vapauden hengetär.⁶⁸² *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* jälleen puolalainen kreivi Spiegelberg on klassinen esimerkki kireälleviritetystä, neuroottisesta lämminverisestä - liiallinen genretietoisuus paljastaakin miehen huijariksi jo ennen ratkaisevia juonenkäänteitä.⁶⁸³ *Suomen herttuattaren* jalo ulkomaalainen - mutta hänpä onkin kotoisin kylmästä Skotlannista - on kansainvälisen upseerinuran tehnyt Ison vihan kenraali “Jaakko” Keith.⁶⁸⁴ *Tähtien turvateissa* esiintyy tavoiltaan raisu ja taustoiltaan epämääräinen puolalainen aatelispariskunta, Radzivilit, sekä mielevä hidalgo Pimentelli, Espanjan lähettiläs Kristiina-kuningattaren hovissa.⁶⁸⁵

Wecksellin *Daniel Hjortissa* “suomalainen” aateli tosin esitetään separatismissaan paikallisisänmaallisena, mutta aatelin toimintatapojen perimmäistä ylikansallisuutta korostaa

⁶⁷⁹ Aho KT IV, s. 268 - 272, 530 - 538. KT V, s. 274 - 275. KT X, s. 108, 682 - 683.

⁶⁸⁰ Kanteletar, alkulause runo I, s. II kirja runot 14 (rivit 9 - 10), 86 (r. 45 - 48), 206 (r. 13 - 14), III kirja runo 4 (r. 5 - 6), 9.

⁶⁸¹ Hannikainen sine anno.

⁶⁸² Topelius KT I, s. 339 - 343. KT II, s. 108 - 110. KT III, s. 597 - 613, 713 - 719, 781 - 783, 799, 806 - 807.

⁶⁸³ Topelius KT IV, s. 239 - 240, 245 - 246, 253, 266, 294 - 297, 306 - 311.

⁶⁸⁴ Topelius KT V, s. 135 - 142, 151 - 154, 162, 179 - 202, 208 - 209, 219, 232 - 243.

⁶⁸⁵ Topelius VII, s. 437, 456, 713.

Sigismundin lupaamien apujoukkojen käytön oikeutuksen pohdinta: pitäisikö vieraita epäkansallisia voimia käyttää kansallisten kiistojen ratkaisuun.⁶⁸⁶ Kiven *Nummisuutareissa* mainitaan vain ylimalkaan “ulkomaan kreivi”, jonka sanotaan liikuskelevan seudulla.⁶⁸⁷ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* mainitaan aatelin puolalainen pakolainen, jonka yksi päähenkilöistä on tavannut Euroopassa.⁶⁸⁸ Tavaststjernan näytelmässä *Affärer* eräs henkilö pilkkaa toisen ylettömän kiivasta “aatelista” luontoa nimittelemällä tätä ‘espanjalaiseksi’. *En karriär* -novellissa taas ironisoidaan, että henkilö, joka osaa käyttäytyä hyvin, on diplomaattinen eikä liian älykäs, voisi hyvin olla englantilainen lordi.⁶⁸⁹

6. YKSILÖ

Aatelin yksilö oli aatelin säätyasemansa kävelevä merkki: ikoni. Aiemmissa luvuissa on jo käsitelty joitakin ulkoiseen olemukseen liittyneitä, aateluutta ilmaisevia esineellisiä attribuutteja (aseet, uniformut, kunniamerkit jne.). Tässä luvussa keskitytään niihin henkisiin, fyysisiin ja aineellisiin - mutta ei yksittäisiin tunnusesineisiin kiinnittyviin - merkkiominaisuuksiin, joita kukin aatelin yksilö kantoi itsessään, jotka uusinnettiin joka sukupolvessa ja olivat johonkin määrään asti kunkin yksilön itse varioitavissa, vaikka olivatkin osa kollektiivista merkkikieltä. Nämä aateluuden merkit eivät olleet tyyppiä on/off, vaan niitä saattoi esiintyä eri yksilöillä eri määrissä, painotuksissa ja kombinaatioissa. Kyseiset merkit ilmentävät erityisesti aateluuteen liitettäviä eettisiä, käyttäytymis- ja ulkonäköideaaleja, joita yksilöt pyrkivät ja pystyivät toteuttamaan vain perimänsä, persoonallisuutensa, kasvatuksensa ja taloudellisten edellytystensä rajaamissa puitteissa.

6.1. Kasvatus

Aateluus oli privaatisia välitettävän tiedon pohjalla lepäävä eliittien kasvattamisen järjestelmä. Tällaisena se myös ajan kaunokirjallisissa kuvauksissa esitettiin. Kyseenalaisena lisäarvona aateliskasvatuksen muotoihin liitettiin säätyerottelua tukevien rakenteitten sekä asenteitten uusintaminen.

Eksklusiivisen yksityisen tiedonvälityksen keskeinen tunnusmerkki oli kotiopettajan hahmo. Topeliuksen *Jungarin tarun* tulevia vuosisatoja “demokraattisempänä” kulta-aikanakin kirjailijan mielessä väikkyvässä keskiajassa aatellislapsen opiskelevat kotona vielä ilman

⁶⁸⁶ Wecksell 1981, s. 63 - 66.

⁶⁸⁷ Kivi 1984, s. 94, 102.

⁶⁸⁸ Gummerus 1970, s. 93 - 100.

⁶⁸⁹ Tavaststjerna 1924b, s. 163. Tavaststjerna 1924a, s. 248 - 250.

varsinaista opettajaa, mutta 1600-luvulle sijoittuvassa *Tähtien turvateissa* kotiopettaja jo mainitaan obligatorisena aatelisperheissä.⁶⁹⁰ Samalle vuosisadalle sijottuvassa *Välskärien Mainiemen linnassa* aatelispoikien kotiopettajana on köyhtynyt aatelismies. Kustavilaista aikaa kuvaavissa *Iltamyrskyissä* ja *Aamun valkenemisessa* kotiopettajatar, ‘ma bonne’, kuuluu aatelisperheen rekvisiittaan.⁶⁹¹ 1800-luvun aateliseen elämäntapaan kuuluvana ylellisyytenä kotiopettajattaren mainitsevat satu *Ole hyvä köyhille* ja *Sumutarinoiden* novelli *Tyhjät sydämet*.⁶⁹² *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* mademoiselle Triste-Ruban on vieläpä täysi henkilöahmo, jolla on tausta ja elämäntarina ja joka jonka kohtalo kietoutuu romaanin päähenkilöiden vaiheisiin.⁶⁹³

Realisteilla kotiopettajan hahmo menettää jotakin romanttisuudestaan, mutta esiintyy kuitenkin edelleen aatelisen lastenkasvatuksen tunnuksena. Tavaststjerner *Pikku Karlia* opettaa aluksi kotiopettaja.⁶⁹⁴ Ahon lastussa *Hektor II* taas jalosukuisella koiralla on oma “kotikouluttaja”. *Kevään ja takatalven* jälkimmäisessä osassa selostetaan ilmiön käytännön kulkua: mainitaan rovestin tutustuneen tulevaan vaimoonsa ollessaan nuorena miehenä tämän aatelisessa perheessä kotiopettajana.⁶⁹⁵ Vastaava mahdollisuus avautuu Järnefeltin *Isänmaassa* aatelittomalle nuorukaiselle, joka ryhtyy aatelisen opiskelutoverinsa pikkusisarusten kotiopettajaksi. *Helenan* ranskalainen kotiopettajatar taas opettaa tytölle paitsi tietoja ja taitoja - mm. kieliä - myös ylimyksellisiä asenteita. *Maaemon lasten* nuoriherra Edvard on ennen yliopistoon menoaan opiskellut pelkästään kotiopettajan johdolla.⁶⁹⁶

Aateliseen lastenkasvatukseen liittyvänä kuriositeettina - tai vaihtoehtoisesti jälleen yhtenä merkinä aatelisen elämäntavan ylellisyydestä ja eksklusiivisuudesta sekä tapakulttuurin ensisijaisuudesta - esitetään Ahon *Papin tyttäressä* ja Järnefeltin *Vanhempieni romaanissa* lastentanssiaiset, joissa aatelisperheitten nuori väki jo lapsuusvuosistaan lähtien harjoitteli aikuisena tarvitsemiaan seuraelämän taitoja.⁶⁹⁷

Kouluakin aatelislapset kävivät. Tosin aatelispoikien osallistuminen tavalliseen kouluopetukseen lisääntyi vasta 1800-luvun jälkipuolella,⁶⁹⁸ joten tämä kotiopettajavetoiseen yksityiseen opetukseen nähden antitekstuaalinen ilmiö on ennättänyt vasta realistien kuvauksiin. Tavaststjerner *Pikku Karl* siirtyy kotiopettajan hoivista tavalliseen lyseoon, ja kadehtii siellä

⁶⁹⁰ Topelius KT VI, s. 39 - 41, 57. KT VII, s. 262.

⁶⁹¹ Topelius KT I, s.633 - 636, 640 - 643. KT III, s. 498, 808 - 810.

⁶⁹² Topelius KT IX, s. 312 - 328. KT VI, s. 740 - 745.

⁶⁹³ Topelius KT IV, s. 219 - 385 passim.

⁶⁹⁴ Tavaststjerna 1962, s. 77.

⁶⁹⁵ Aho KT IV, s. 533. KT VIII, s. 368.

⁶⁹⁶ Järnefelt 1965, s. 136 - 137, 143. Järnefelt 1902, s. 11 - 14. Järnefelt 1927a, s. 170 - 171.

⁶⁹⁷ Aho KT II, s. 78 - 86. Järnefelt 1986, s. 104 - 106, 133 - 134.

⁶⁹⁸ Wirilander 1974, s. 322 - 329 - 330, 342 - 345.

talonpoikien ja porvariain poikia, joilta ei edellytetä yhtä jäykkää käytöstä kuin häneltä.⁶⁹⁹ Ahon *Papin tyttäressä* aatelisten everstin lapset, tyttö ja poika, käyvät tavallista maaseutukaupungin alkeiskoulua muodostaen siellä oppilaskunnan kerman. Lastun *Mallikelpoinen* aatelin nimihenkilö on myös käynyt tavallista koulua. *Kevään ja takatalven* aatelistojat käyvät lyseota Runebergin Porvoossa.⁷⁰⁰ Järnefeltin novelli *Kuninkaitten seurassa* kertoo aatelistojasta, jonka fennomaani-isä panee suomenkieliseen kouluun, ja pojan silmiä avaavista kokemuksista aatelittomien toverien, yhteiskunnan tulevien ”kuninkaitten”, parissa. *Vanhempieni romaanin* omaelämäkerralliset aatelistojat ovat ensimmäiset suomenkieliseen kouluun menevät aatelistilapset Viipurissa. Tuttavat arvioivat kouluvalinnan tuhoisaksi heidän tuleville uramahdollisuuksilleen - suomalaisten toverien parissa kun ei ole mahdollista solmia tuiki tärkeitä edullisia tuttavuuksia.⁷⁰¹

Kaunokirjallisuudessa mainitut aatelistyttöjen koulut, aatelisten naiskasvatuksen indeksaaliset merkit, toimivat yleensä muualla kuin Suomen maaperällä. Katariina Suuren perustamat venäläiset koulut ovat näistä vanhimpia; uudemman ajan koulu sijoittuu Tukholmaan ja assosioituu siten aatelin otaksuttuun (tuomittavaan) tarpeeseen pitää yllä suhteita ”vanhaan emämaahan”. Vaikka venäläisiä aatelistyttöjen kouluja ylläpidettiin julkisin varoin, pääsy niihin oli varattu vain aatelistille. Niiden merkkiluonne oli siten eksklusiivinen. Ja koska koulut oli tarkoitettu nimenomaan aatelistyöille, näiden opiskelu niissä yleistyi aiemmin kuin poikien koulunkäynti. Opiskelu tyttökoulussa oli siis alkuperäisen aatelisten ”tekstin” mukaista, ei eksklusiivisuuteen nähden antitekstuaalista kuten aatelistojien ”moderni” opiskelu tavallisissa kouluissa.

Venäläiset tyttökoulut (todennäköisesti kyseessä on yksi ja sama koulu) ovat löytäneet tiensä itäsuomalaisten kirjailijoiden kuvauksiin. Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tytär* kertoo pietarilaisesta aatelistyttöjen koulusta, jossa ”neidet - - olivat Venäjän korkeimmista suvuista, - - ruhtinain, kreivien, paronein ja korkeinten virkamiesten tyttäriä ympäri Venäjän, osittain Suomestakin. Näiden seassa oli kuitenkin monta köyhän aatelistmiehen tyttärtä, jotka olivat saaneet onnen tulla tähän Venäjän parhaimpaan kasvatuslaitokseen. Mutta aatelistuus oli aina välttämätön ehto”; myös Järnefeltin novelli *Pelastetut* mainitsee Pietarissa sijaitsevan tyttökoulun, johon aatelin syntyperä takasi pääsyn vaikka perhe oli varaton.⁷⁰² Länsi-Suomessa viitataan läntiseen ilmansuuntaan ja maksullisiin tyttökouluihin. Topeliuksen satu *Aikojen kuvastin* kertoo ”vapaaherratar von Rosenin kasvatuslaitoksesta”, aatelistyttöjen koulusta, jossa opitaan koruompelua ja ranskaa. Omistajansa nimestä päättäen koulu sijaitsee Ruotsissa. Ahon

⁶⁹⁹ Tavaststjerna 1962, s. 77, 133 - 134.

⁷⁰⁰ Aho KT II, s. 55 - 92. KT IV, s. 28 - 34. KT VIII, s. 189 - 191.

⁷⁰¹ Järnefelt 1927a, s. 308 - 321. Järnefelt 1986, s. 294 - 297, 306.

⁷⁰² Hannikainen 1882, s. 3 - 4. Järnefelt 1927a, s. 270 - 277.

Kevät ja takatalvi mainitsee aatelisen laamannin tyttären opiskelevan tukholmalaisessa pensionissa soittoa, laulua, korukäsitöitä ja kieliä.⁷⁰³ Tukholman ‘epäkansalliset’ aatelistyttöjen koulut “turhine” oppiaineineen siis saavat osansa myös aatelisen naiskasvatuksen ja elämäntavan pinnallisuuden kritiikistä, kun taas enemmän todellisuuteen ankkuroitu pietarilaiskoulun kuvaus saa jopa ansiopisteitä varallisuuteen katsomattomasta ‘demokraattisuudestaan’.

Aatelista naiskasvatusta ja naissivistystä käsitellään muutenkin kuin tyttökoulujen yhteydessä. Maininnat kritisoivat toisaalta aatelisen elämäntavan joutilaisuutta ja ylellisyyttä, toisaalta seurapiirielämässä tarvittavien taitojen pinnallisuutta. Eräs motiivi aiheen käsittelylle näyttää myös olleen yleinen tarve pohtia tyttöjen kouluttamista. Topeliuksen *Nuoruuden unelmissa* 1500-luvun ylhäisaatelinen naiskasvatus käsittää käytös- ja puhutavan hiomista sekä musiikkia. *Tähtien turvateissa* 1600-luvun aatelinen naissivistys - tosin Kristiina-kuningattaren kautta kuvattuna - on yksi kirjan läpäisevistä pääteemoista; teos argumentoi naisellekin oikeutta hengenlahjojensa edistämiseen. *Hangon silmässä* aatelisneidon elämään kuuluvat ratsastus, kirjat ja musiikki. *Sumutarinoiden Tyhjissä sydämissä* aatelisnaisen mukaedistyksellinen koulutus on sillisalaatti, jossa kaikkea, ateistisesta filosofiasta luonnontieteisiin ja runousoppiin, opiskellaan pintapuolisesti.⁷⁰⁴ Ahon *Heränneitä*-kokoelman *Äitien muistoksi* arvioi sekin tyypillisen aatelisen naiskasvatuksen sisältävän “turhanaikaisia” kieliä, soittoa, tanssia ja seuratapoja.⁷⁰⁵ Järnefeltin *Veljesten* äidin taas mainitaan olleen - perinteisen aatelisen ‘tekstin’ vastaisesti - “vapaasti kasvanut” aatelisneito.⁷⁰⁶

Historiatietoisen Topeliuksen 1800-lukua edeltäville vuosisadoille sijoittuvissa kertomuksissa vallitseva aatelinen kouluttautumisen muoto - joka samalla assosioi aateluutta hovilaisuuteen ja elämään hallitsijan läheisyydessä tätä palvellen - oli sekä miehillä että naisilla palveleminen hovissa. *Välskärrien Miekassa ja aurassa* tosin - juonen tarpeisiin - todetaan poikkeuksellisesti aatelittoman miehen, *Tulessa ja vedessä* aatelittoman naisen saaneen Ruotsin hovissa “aatelisen kasvatuksen”. Kertomuksessa *Kapinassa omaa onneaan vastaan* taas aatelispoika palvelee ensin hovipoikana, sitten paašina hovissa, ja *Iltamyrskyissä* kasvatuksellinen hoviura etenee paašikoulun kautta hovimieheksi. Myös *Mirabeau-täti* on saanut kasvatuksensa palvelemalla hovineitona 1700-luvun lopun Ruotsin hovissa.⁷⁰⁷

Upseerinuralle johtava aatelinen “ammattikoulu” - samalla upseeriuden indeksaalinen merkki - olivat erilaiset sotilaalliset oppilaitokset. Sotilaskoulutuksen institutionaalista vaihetta edeltävää varianttia edustaa Topeliuksen keskiaikaan sijoittuvan

⁷⁰³ Topelius KT X, s. 917 - 918. Aho KT VIII, s. 189 - 191.

⁷⁰⁴ Topelius KT V, s. 455 - 461. KT VII, s. 258, 329 ja passim. KT VIII, s. 640, 644. KT VI, s. 740 - 745.

⁷⁰⁵ Aho KT V, s. 396.

⁷⁰⁶ Järnefelt 1900, s. 181.

⁷⁰⁷ Topelius KT I, s. 146, 247 - 249, 373. KT III, s. 472. KT IV, s. 729 - 736.

Jungarin tarun aatelispoikia velvoittava säädynmukainen vaatimus kouluttautua soturiksi.⁷⁰⁸ Uudempaa sotilaskoulutusta Topelius ei teoksissaan käsittele. Kiven *Canzio*, eteläeurooppalainen aatelisnuorukainen, on käynyt merisotakoulun.⁷⁰⁹ Tavaststjerneran *En allmän gunstling* -novellin päähenkilö on kadetti, ja *Pikku Karl* haaveilee kadettikoulusta.⁷¹⁰ Järnefeltin *Helenan* Georg menee kadettikouluun ja etenee upseeriksi.⁷¹¹ *Veneh'ojalaisissa* korostetaan asiantuntevasti, että kadettikouluun ja sieltä Kaartin upseeriksi on pääsy vain ylhäisten lapsilla. Kaartin sotamiehenä vuoden palvellut aateliton pääsee junkkerikouluun Venäjälle ja sieltä pietarilaiseen sota-akatemia, joka on avoin aatelittomillekin, vaikka pääosa oppilaista on aatelia.⁷¹² Historialliseen oikeellisuuteen tähtäävässä *Vanhempieni romaanissa* kadettikoulu on asiaankuuluva alku aatelisen upseerinuralle, joka jatkuu palveluksena Venäjällä. Pietarilainen sota-akatemia osoittautuu köyhän aatelisenkin pelastajaksi: opinnot uudessa erikoisaselajissa ja niitä seuraava opettajan ura mahdollistavat toimeentulon.⁷¹³

Aatelisten virkatutkintoon johtava yliopisto-opiskelu yleistyi vasta 1800-luvun alussa, sotilaallisen uravaihtoehdon joksikin aikaa väistyessä.⁷¹⁴ Varhaisempi esimerkki sisältyy Topeliuksen *Välskärrien* kertomukseen *Vapaa-ajattelija*, jossa vapaudenajan Turun Akatemiassa opiskeleva nuori aatelinen puolustaa väitöskirjaa. Kirjoittajan oman nuoruuden aikaisessa kuvauksessa *Vinsentti Aallonhalkoja* yksi ylioppilastovereista on aatelinen. Hänen kerrotaan -aatelin joutilasta elämäntapaa markkeeraavan demokraattisen 'tekstin' mukaisesti -vetelehtivän yliopistossa kahdeksan vuotta, mistä saldona on "pikku teologian" tutkinto.⁷¹⁵

Realistien esittelemä aatelisten ylioppilaiden kirjo on monisävyisempi. Kuvaukset myös sisältävät kirjoittajien jo varsin läheltä näkemän todellisen elämän detaljeja. Fennomaani-Ahon *Helsinkiin* kommentoi tosin ohjelmallisesti, miten aiemmin aatelisille tyypillinen etuoikeutettu asema on nyt ominainen kaikille ruotsinkielisille opiskelijoille: he osallistuvat jo nuorella iällä seuraelämään, heillä on tuttavuuksia, käytöstapoja, varoja ja hienot vaatteet. He ovat tyhmempiä kuin suomenkieliset (ja -mieliset), mutta heillä on paremmat suhteet opettajiin. Lastun *Mallikelpoinen* aatelinen nimihenkilö kuuluu aateliisuudestaan tunnettuun Savo-Karjalaiseen osakuntaan ja suorittaa aateliselle tyypillistä virkaan valmistavaa oikeustutkintoa, samoin *Tuhlaajapoika*. *Kevään ja takatalven* laamannin pojista yksi opiskelee 1840-luvun Helsingissä lääkäriksi.⁷¹⁶

⁷⁰⁸ Topelius KT VI, s. 176, 229 - 230.

⁷⁰⁹ Kivi 1984, s. 369.

⁷¹⁰ Tavaststjernerä 1924a, s. 295 - 305. Tavaststjernerä 1962, s. 133 - 134.

⁷¹¹ Järnefelt 1902, s. 25 - 34, 64 - 71, 77, 83, 279, 283.

⁷¹² Järnefelt 1916, s. 130 - 132, 175 - 176.

⁷¹³ Järnefelt 1986, s. 102 - 103, 175 - 182.

⁷¹⁴ Wirilander 1974, kuvio 31 s. 352 ja taulukkoliite 31, s. 460.

⁷¹⁵ Topelius KT III, s. 411 - 420, 427 - 433. KT IV, s. 470.

⁷¹⁶ Aho KT III, s. 128 - 129. KT IV, s. 28 - 34. KT V, s. 274 - 275. KT VIII, s. 197.

Oma lukunsa realistien joukossa ovat aateliset, itsekin yliopistossa opiskelleet kirjailijat. Tavaststjernan 1870-luvulla opiskelevat *Lapsuudenystävät* kirjoittautuvat hekin Savo-Karjalaiseen osakuntaan.⁷¹⁷ Järnefeltin kuvauksissa taas toisaalta omakohtaiset kokemukset, toisaalta omaksuttu yhteiskunnallinen ja kansallinen ohjelma tuottavat moneen eri suuntaan viittaavia hahmotuksia. Ahon tapaan hän *Isänmaassa* esittää, että aatelin rinnalle etuoikeutettuun sosiaaliseen asemaan on “noussut” koko ruotsinkielinen ylioppilasjoukko - lähempänä totuutta kai olisi arvio, että alemmaa ponnistavat suomenkieliset ensi kertaa olivat nousseet haastamaan ruotsinkieliset. Romaanin aatelisista opiskelijoista yksi esitetään demokraattisen ‘tekstin’ mukaan joutilaaksi taivaanrannan maalariksi.⁷¹⁸ Omaelämäkerrallisen *Heräämiseni* nuori Arvid Järnefelt taas tavoittelee säädynmukaista lainopillista tutkintoa oikeusvirkaan päästäkseen, *Veljeksistä* yksi opiskelee papiksi, toinen ajelehtii muuten vain yliopistossa; kolmas etenee yliopistourallaan vielä pitemmälle; *Maaemon lasten* päähenkilö on opiskellut yliopistossa jotakin määrittelemätöntä, ja ilmeisen tehottomasti.⁷¹⁹ *Vanhempieni romaanin* nuori sukupolvi taas saa evästyksiksi ammatinvalinnalle, että soveliasta on opiskella yliopistossa esimerkiksi juuri juristiksi, tai johonkin vapaaseen ammattiin - sen sijaan kansakoulunopettajaseminaariin aatelinuorukaisen ei ole sopivaa hakeutua.⁷²⁰

Yliopisto-opiskelusta todistavat myös akateemiset ammatit, joiden kirjo on saman tapainen kuin edellä esitetty opiskelusuuntautuneisuus. Topeliuksen *Välskärin Noita-akassa* esiintyy aatelinen oikeusoppinut. Tavaststjernan *Heder och ära* esittelee aatelin lääkäriin. Ahon lastussa *Häät* on aatelinen pappi, *Keväässä ja takatalvessa* esitellään aatelin papin ohella myös professori ja oikeusoppinut. Myös Järnefeltin *Veljesten* isä on aatelinen rovasti.⁷²¹

Myönteisin aateliseen kasvatukseen ja itsekasvatukseen liittyvä aspekti, joka toisaalta tangeeraa kyllä myös privaatisia ja siten epädemokraattisesti välitetyt tiedon ongelmaan, on yleensä aikaan ennen systemaattista opetusta sijoitettu sivistäytymisideali ja siitä kummunnut “spontaani” perehtyneisyys asioihin, mikä koitui parhaimmillaan koko valtakunnan ja sen hallinnon eduksi. Tällöin tulevat lähinnä kyseeseen 1800-luvun alkuvuosikymmeniä edeltävien aikojen kuvaukset. Fredrika Runeberg välittää *Sigrid Liljeholmissa* ambivalenttia viestiä: toisaalta hän mainitsee aatelin piirissä tavalliseksi ulkomailla oleskeluun liittyvän (vapaamuotoisen) opiskelun; toisaalta hän esittää, ettei (muodollinen) oppisivistys vielä 1500-luvulla ollut aatelin parissa mitenkään arvostettua, ja että oppineita aatelitomia halveksittiin

⁷¹⁷ Tavaststjerna 1985, s. 58.

⁷¹⁸ Järnefelt 1965, s. 34, 77, 80 - 91.

⁷¹⁹ Järnefelt 1894, passim. Järnefelt 1900, s. 6, 50 - 76, 460 - 466 ja passim. Järnefelt 1927a, s. 170 - 171.

⁷²⁰ Järnefelt 1986, s. 384 - 389.

⁷²¹ Topelius KT I, s. 573. Tavaststjerna 1924b, s. 353 - 442 passim. Aho KT V, s. 414 - 415 ja KT VIII, s. 70, 94, 106, 193 - 194 ja passim. Järnefelt 1900, s. 30 - 32.

moukkina.⁷²² Hannikainen taas kuvaa samaan ajankohtaan sijoittuvassa *Salojärven kukkasessa* aatelin korkeaa yhteiskunnallista asemaa näköalapaikaksi, joka avaa mahdollisuuden mutta samalla myös velvoittaa sivistyksellisiin ja tiedollisiin pyrkimyksiin.⁷²³

Topeliuksen *Kuninkaan hansikkaassa* esiintyy vastaava näkemys: aatelin todetaan olevan “valistunut sääty” ja yhteiskunnan sivistynein kerrostuma.⁷²⁴ *Jungarin tarussa* arvioidaan Fredrika Runebergin tapaan keskiajan lopun suomenmaalaista maalaisaatelia sivistymättömäksi, mutta 1600-lukua kuvaavassa *Tähtien turvateissa* korostetaan jo erityisesti sivistykseen olennaisena kuuluvan kielitaidon tärkeyttä aateliselle, vaikka raakalaismaisuuden ja sivistyneemmän käytöksen todetaankin vielä esiintyvän rinnan.⁷²⁵ *Erään nimen varjo* ja *Porvariskuningas* esittelevät sivistysideaalin ruumiillistumana kreivi Hornin, joka tutkii sekä Senecaa että Raamattua. Myös *Välskärrien Aamun valkenemisessä* ilmenee monipuolisesti sivistyneen aatelismiehen ihanne.⁷²⁶ Sivistysideaalin, sivistyksen ja sitä myöten yhteiskunnallisen vastuun leviämistä “alaspäin” puolestaan propagoi välskäri Bäckin *Noita-akan* johdannossa esittämä oikeaoppinen arvio siitä, miten aateli aikaisempina vuosisatoina teki historiaa, mutta 1700-luvun yhteiskuntaryhmistä dynaamisin oli jo keskisääty.⁷²⁷ Aatelisen sivistysideaalin kontekstualisoitumista, ohentumista vain pinnallisimman kulttuurisen pääoman uusintamiseksi puolestaan painottaa *Pariisilaishattu*-sadun tyhmänkopean aatelishatun ylvästely siitä, miten hänellä on “kasvatusta”.⁷²⁸ Realisteista sivistäytymisideaalin kirjaa Järnefelt *Veljeksissä*.⁷²⁹

6.2. Sukupuolimoraali

Aatelisen moraalin nähtiin joustavan erityisesti tiettyihin yhtenäiskulttuurin ulkopuolelle osoittaviin suuntiin. Aatelismiesten seksuaalimoraali suhteessa varsinkin alempien kansanosien tyttäriin kuvattiin usein löyhäksi, ja pornografisiin painotuotteisiin assosioituva dekadenssi sopi aatelin yleisen rappion merkiksi. Aatelisnaisten aktiivista “moraalittomuutta” ei juurikaan esitelty, vaan suoranaista promiskuiteettia harrastivat kaunokirjallisissa kuvauksissa miehet, usein ennen avioitumista tai avioliiton asemesta. Enemmän tai vähemmän vapaaehtoinen rakastajatar löytyi tavallisimmin alemmasta sosiaaliryhmästä, mikä osaltaan kuvitti myös yhteiskuntaluokkien välisen suhteen alisteisuutta. Vanhimpien aikojen kuvauksissa esiintyy myös

⁷²² Runeberg 1983, s. 81, 125, 196, 292 - 293.

⁷²³ Hannikainen 1884, s. 88 - 89.

⁷²⁴ Topelius KT IV, s. 35.

⁷²⁵ Topelius KT VI, s. 31. KT VII, s. 430, 438.

⁷²⁶ Topelius KT II, s. 267 - 268, 273, 285, 298; 662, 754 - 764. KT III, s. 663 - 838 passim.

⁷²⁷ Topelius KT I, s. 495 - 496.

⁷²⁸ Topelius KT IX, s. 137.

⁷²⁹ Järnefelt 1900, passim.

neidonryöstöjä ja eräissä sosiaalisesti valveutuneissa aikalaiskertomuksissa jopa raiskauksia tai niiden yrityksiä. “Sopimattomien” suhteiden hoitamisen aateliseen koodiin kuvataan kuuluneen sen, että ne hoidettiin “soveliaasti” eli mahdollisimman näkymättömissä. Abstrakteimmillaan tällainen omavaltaiseksi kuvattu aatelinen seksuaalikäyttäytyminen toimii seksuaaliseksi vallankäytöksikin palautuvan riiston symbolina ja on siten demokraattisen kritiikin väline.

Matalaa seksuaalimoraalia osoittavat paitsi teot myös miesten asenteet naisia kohtaan. Tällöin kohteena ovat usein aatelismiesten oman säädyn naiset, joten kritiikki kanavoituu aatelin oman, myönteisesti käsitetyn ‘tekstin’ mukaan: ritarillisen käytöksen ideaali ei pyhitä aatelismiestä ellei hän noudata sitä.

Suoranaiset seksuaaliset väkivallanteot kuuluvat lähinnä romanttisten kirjailijoiden aihevalikoimaan. Kansannaisen näkökulmasta maailmaa tarkastelevassa *Kantelettaressa* niitä esiintyy muutama. Runossa *Elinan surma* jo Klaus Kurjen “kosinta” kuvataan väkivaltaiseksi. *Anterun surmassa* ylimysnuorukainen ahdistelee talonpoikaistyttöä, joka itsepuolustukseksi tappaa tämän. *Riion poika*, lahjoitusmaatilan nuori-isäntä, taas houkuttelee naapurintytön ansaan ja vaatii tätä jalkavaimokseen, joita on jo ennestään monta. Tyttö “pelastautuu” Ainon tapaan, hirttäytymällä.⁷³⁰ Runebergin *Nadeshdassa* veljensä rakastajattareen ihastunut aatelismies aikoo päästä toiveittensa perille väkivalloin, mutta peräytyy.⁷³¹

Topeliuksen keskiaikaan sijoittuvassa *Jungarin tarussa* rosvoritariksi taantunut Sten Jungar ryöstelee kylän neitoja ja alistaa nämä seksiorjikkeeseen. Tässä hän jatkaa vanhaa perinnettä: jo suvun kantaäiti on ollut luostarista ryöstetty nunna. Myös *Sumutarinoiden Toholammessa* kuvataan 1500-luvulla tapahtunut omavaltainen vaimoksiotto.⁷³² *Välskärin Erään nimen varjossa* kuvataan myös naisenryöstöhanke, jossa alaan perehtyneet aatelisnuorukaiset tosin toimivat vain himokkaan kuninkaansa bulvaanina, ja *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* “kreivi” Spiegelberg käy jossakin määrin käsiksi neiti Annaan.⁷³³

Kiven *Seitsemään veljekseen* sisältyvässä vertauskuvallisessa Kalvea impi -tarussa vampyyrimäinen (aatelista riistoa omalla tahollaan ja tavallaan henkilöinyttä kreivi Draculaa muistuttava) verta imevä hirviö pitää ryöstämäänsä neitoa vankina luolassaan.⁷³⁴ Raflaavin raiskausteema sisältyy puolestaan Gummeruksen *Ylhäisiin ja alhaisiin*, jossa aatelinen roskaväki vaanii kaupunkitalon vahdiksi yksikseen jätettyä palvelustyttöä ja tunkeutuu yöllä tämän

⁷³⁰ Kanteletar, III kirja runot 8 (erit. rivit 7 - 15, 32 - 34), 14, 15.

⁷³¹ SA IV, s. 165 - 177.

⁷³² Topelius KT VI, s. 91 - 92, 99 - 102, 138; 591 - 597.

⁷³³ Topelius KT II, s. 506 - 507, 515 - 516. KT IV, s. 245 - 246, 258.

⁷³⁴ Kivi 1984, s. 519 - 522.

huoneeseen.⁷³⁵ Ahon varhaisessa runossa *Tytön kirkossa käynti* taas “hovin suuren herraspoika” raiskaa marjametsään kirkkoaikana päätyneen maalaistytön.⁷³⁶

Moraalisesti lähes yhtä epäilyttävä harrastus on ollut alemman sosiaaliluokan tyttöjen viettely ja hylkääminen. *Kantelettaren* runo *Kreivin sylissä istunut* kuvaa klassista ota ja jätä -tilannetta.⁷³⁷ Runebergin *Nadeschdassa* venäläinen ylimystö pitää soveliaana ottaa maaorjatyttö leikkikaluksi, mutta ei vaimoksi.⁷³⁸ Hannikaisen *Serkuksissa* viitataan aateliseen hulttioon, jonka viettelemä ja hylkäämä tyttö ajautuu prostituoiduksi.⁷³⁹ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* kreivin viettelemä ja hylkäämä myyjätär, jota työyhteisö ivailleen puhuttelee “kreivinnaksi”, surmaa aviottoman lapsensa. *Palkinnossa* aatelisena esiintyvä huijari yrittää vietellä torpantytön.⁷⁴⁰ Ahon *Keväässä ja takatalvessa* palvelustytön vietellyt aatelispoika hyvittää lopulta tekonsa naimalla tämän; *Muistatko* - ? taas sisältää tyypittelyn aatelisista “piikojensa pitäjinä”.⁷⁴¹ Järnefeltin *Veljekset* kuvaa närkästyneeseen sävyyn sivuepisodissa rappeutuneita herranretkuja, jotka kylmäverisesti suunnittelevat rahvaantyttyjen viettelemistä. Kuvataan myös tällaisen viettelyn myöhempiä yhteiskunnallisia seurauksia: uhri ajautuu prostituutioon.⁷⁴²

Viettelyyn ja sitä seuranneeseen hylkäämiseen viittaa myös hylättyjen äpärelästen teema, joka esiintyy raaimmillaan Järnefeltillä - ilmeisesti osin henkilöhistoriallisista, osin ideologisista syistä. Kätkeytyi omaelämäkerrallisessa *Helenassa* nimihenkilön isällä ja isoisällä on kartanoa ympäröivässä kylässä lukuisia äpäriä, joista nämä eivät mitenkään huolehdi - siis vietteltyjen ja hylättyjen kansannaisten lapsia. *Veneh’ojalaiset* kuvaa sekin aatelismiehen äpäriä, jonka äidistä viettelijä ei ole mitenkään huolehtinut.⁷⁴³

Prostituoitujen palvelujen ostaminen ja bordellien asiakkuus kuvattiin nekin osaksi aatelista seksuaalikoodia. Aihe esiintyy lähinnä aikalaiskuvauksissa. *Kantelettaren* runon *Olut vieräi kuin vetehen* laulajaminä kertoo olleensa ennen herrasmiesten mieleen; mittakaava antaa olettaa toiminnan olleen kaupallista.⁷⁴⁴ Canthin *Agneksen* asema venäläisen ylimyksen ylläpidettynä naisena Pietarissa näyttäytyy kullattuna prostituutiona.⁷⁴⁵ Ahon lastun *Mallikelpoisella* on opiskeluaikanaan hyvälaatuinen maksettu rakastajatar hyvämaineisessa

⁷³⁵ Gummerus 1970, I osa s. 110 - 120.

⁷³⁶ Aho KT I, s. 54 - 63.

⁷³⁷ Kanteletar, alkulause runo 1.

⁷³⁸ Runeberg SA IV, s. 159 - 161.

⁷³⁹ Hannikainen 1848, passim.

⁷⁴⁰ Gummerus 1970, II osa s. 9 - 01. Gummerus 1865, s. 136 - 139.

⁷⁴¹ Aho KT VII, s. 485 - 487. KT X, s. 108.

⁷⁴² Järnefelt 1900, s. 111 - 120, 133 - 135.

⁷⁴³ Järnefelt 1902, s. 7 - 10, 36 - 37, 106 - 116, 126, 155. Järnefelt 1916.

⁷⁴⁴ Kanteletar, II kirja runo 231.

⁷⁴⁵ Canth 1911, s. 12 - 13, 90 - 95.

bordellissa.⁷⁴⁶ Järnefeltin *Maaemon lapsissa* päähenkilö “hurjastelee” alussa oletettavasti prostituoitujen parissa; myöhemmin hän asettuu tietoisesti uhmaamaan ajan kaksinaismoraalia esiintymällä julkisesti kadulla näiden maalattujen “puolimaailmannaisten” kanssa, joiden palveluja muut vain salaa käyttävät. *Veneh’ojalaisissa* aatelisen kapteenin äpäräpoika ajautuu vahingossa bordelliin - ja joutuu heti silmäkkäin moraalittoman isänsä kanssa.⁷⁴⁷

Laillistamattoman rakkaussuhteen toisena osapuolena oli tavallisesti naimaton aatelismies, toisena taas alemmasta sosiaaliryhmästä tuleva, monasti miehen palveluskuntaan kuuluva nainen. Kyseessä saattoi olla sekä rakkaus- että alistussuhde, vaikka 1800-luvun oloissa aviottoman rakkauden onkin nähty merkitsevän naiselle aina jonkinasteista alistumista. Aidoiksi rakkaussuhteiksi kuvatuissa, konventioita murtavissa suhteissa on läsnä aateluuteen 1800-luvulla liitetty poikkeuksellisen seksuaalisen vetovoiman piilomerkitys: nainen tuskin olisi valmis uhraamaan kunniaansa, jollei saisi vastineeksi jotakin poikkeuksellisen arvokasta. - Runebergin *Nadeshdassa* on kyse rakkausliitosta, jossa venäläinen ruhtinas elää entisen maaorjatytön kanssa vuosia vihkimättömänä parina, jolle syntyy lukuisia lapsia.⁷⁴⁸ Topeliuksen *Rautakylän vanhalla paronilla* on perhe-elämän irvikuvaa muistuttava avioton suhde taloudenhoitajattareensa, jonka kanssa hänellä on aikuinen poika. *Suomen herttuatar* Eva Merthen puolestaan tekee uhkarohkean ratkaisun: koska hän ei porvarissyntyisenä voi avioitua ylhäisaatelisen kenraali Keithin kanssa, hän toteuttaa rakkautensa esiintymällä avoimesti tämän epävirallisena vaimona.⁷⁴⁹ Kiven *Kihlauksen* elostelevat “herrat” elelevät taloudenhoitajatar-Eevansa kanssa suorastaan kolmen hengen taloudessa.⁷⁵⁰ Gummeruksen *Sovitus haudalla* taas kuvaa taannehtivasti aikanaan vihittyä, mutta miehen aatelisen suvun erottamaa paria; toinen osapuoli, talonpoikaisnainen, on paennut peläten ajautuvansa jalkavaimoksi ja kasvattanut suhteesta syntyneen pojan yksin.⁷⁵¹

Realistien näkemys aiheesta on raadollisempi. Canthin *Agnes* elää toisen kanssa aviossa olevan aatelismiehen ylläpidettynä rakastajattarena.⁷⁵² Tavaststjernan *Kovina aikoina* kuvaa rakastajatarsuhteet käytännöllisiksi ja tyypillisiksi: naimattomilla aatelisilla kaartinupseereilla on kaikilla “ystävättäret”, joiden suoman helpotuksen avulla nämä seurustelevat vuosikausia siveästi kaupungin jalosukuisten, tulevaa vaimoainesta edustavien neitojen kanssa. Palveluksesta erottuaan maaseudulle asettunut päähenkilö solmii kartanonsa meijerskan kanssa vastaavan suhteen. Se on julkinen salaisuus, siis aatelisen ‘tekstin’ puitteissa

⁷⁴⁶ Aho KT IV, s. 28 - 34.

⁷⁴⁷ Järnefelt 1927a, s. 119 - 121, 192, 195, 210 - 211. Järnefelt 1916, s. 112.

⁷⁴⁸ Runeberg SA IV, s. 77 - 198 passim..

⁷⁴⁹ Topelius KT VI, s. 381 - 384. KT V, s. 162, 179 - 202, 208 - 209, 219, 232 - 243.

⁷⁵⁰ Kivi 1984, s. 232.

⁷⁵¹ Gummerus 1865, s. 52 - 58.

⁷⁵² Canth 1911, s. 90 - 95.

tapahtuvaksi kuvattua toimintaa. Ongelmia aiheuttaa vain aatelissäätöisen morsianehdokkaan äiti, joka on kahden vaiheilla, antaako tyttärensä edes tanssia maineeltaan näin epämääräisen miehen kanssa. Aatelisviha ja Pohjanmaan herätyksen hieman hysteerinen kristillinen puheenparsi yhtyvät puolestaan rahvaan (vahvasti liioitellussa ja siten nontekstuaalisessa - kerran näinkin päin!) käsityksessä kapteenista: “Synnin ja himojen hallitsema mies, - - Paapelin lohikäärme”, joka “kullan valhekiillolla” on vietelty kansanihmisiä ja “kuin Paapelin kuningas - - elänyt porttojen kanssa - ja sitten”, näin varoittaa houriva talonpoikaisnainen Kotkaisten Louisea, “hän alkoi himoita sinun valkoista lihaasi, se susi, sinun lihaasi, joka olet Kotkaisten puhdas karitsa”. *Uramon torpan* muunnelmassa “vapauttaa” rakastajattarensa runsaiden lahjojen kera. Rakastajattaren pito näytetään tässä maan tapana - tulevan morsiamen äitikään ei tee siitä suurempaa numeroa.⁷⁵³ Järnefeltin *Minun Marttani* taas kuvaa aviotonta suhdetta tasaveroisten, radikaalien aatelisnuorten kesken.⁷⁵⁴ Juhani Aho, joka yksityiselämässään tiesi paljonkin avioliiton oheisista rinnakkaissuhteista, ei aateliala kritikoissaan kiinnostavaa kyllä lainkaan kajonnut tähän aiheeseen.

Laillistamattomien rakkaussuhteitten jäljiltä ja merkinä - indeksinä - esiintyy myös julkisia äpärälapsia, joista isä vielä vuosikymmenten kuluttua huolehtii. Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tytär* on aatelisen isoäitinsä muodollisesti adoptoima, aatelisen kenraalin ja talonpoikaisnaisen aviottoman rakkauden hedelmä.⁷⁵⁵ Wecksellin *Daniel Hjortissa* esiintyy Flemingin suvun jäsenenä “virallinen äpärä” Olavi Klaunpoika, rakastajatarsuhteen hedelmä ajalta ennen isä-Flemingin avioliittoa. Poika kantaa isänsä mukaista patronyymiä mutta ei tämän sukunimeä.⁷⁵⁶

Paheellisen aatelismiehen vastinpareja, paheellisia aatelisnaisia - syvimmän mahdollisen moraalisen rappion ikoneja - esiintyy kaunokirjallisissa kuvauksissa vain muutama. Topeliuksen *Välskärrien Sinisissä* sotakentillä seikkailee syntinen ja salaperäinen kreivitär Aurora von Königsmark, “miessydäminen nainen”: tuomittavan mutta silti myös kutkuttavan itsetietoisien dekadenssin perikuva. Kepeää 1700-luvun tyylistä syntyisyyttä edustaa puolestaan *Vernan ruusujen* asemasodan maailmassa molempien sukupuolten harrastama harmiton flirttailu ja keimailu. Moraalisesti kantaaottavammassa sävyssä mainitaan *Sumutarinoiden Nuorallatanssijassa* miehensä sodassa menettänyt aatelisnainen, joka sittemmin “turmeltui” ja muuttui viettelijättäreksi.⁷⁵⁷ Pienimuotoista paheellisuutta toteuttavat myös Tavaststjerneran *Utan*

⁷⁵³ Tavaststjerna 1983, s. 26 - 32, 106, 163 - 167, 173 - 174. Tavaststjerna 1924b, s. 253 - 258.

⁷⁵⁴ Järnefelt 1927c, passim.

⁷⁵⁵ Hannikainen 1882, s. 4 - 8, 44 - 45.

⁷⁵⁶ Wecksell 1981, s. 12 - 15 ja passim.

⁷⁵⁷ Topelius KT II, s. 64, 69 - 72, 77 - 79. KT V, esim. s. 570 - 577. KT VI, s. 676.

ord -novellin seurapiirin naiset.⁷⁵⁸ Realismin ‘modernimpaan’ nais/ihmiskuvaan ja ohjelmaan tangeeraavat puolestaan Järnefeltin *Minun Marttani*, aatelisnainen, joka, vaikkakin asiaintilaa häveten, elelee viettiensä vetämänä avoimen eroottisessa avosuhteessa säätykumppaninsa kanssa, sekä Ahon *Papin rouvassa* avioeron ottava päähenkilön aatelinen ystävätär.⁷⁵⁹

Naisten ja synnin teemasta on olemassa myös aatelisnaisten paheellisuuden jossakin määrin hyväksyttynä, koodin- tai genrenmukaisena merkkisisältönä esittävä variantti. Myös syntisen maineen omaavat aatelisnaiset toimivat aateluuteen 1800-luvun kuvauksissa (ja viihteessä myöhemminkin) keskeisesti kuuluvan piilomerkityksen, seksuaalisen vetovoiman ikoneina. Topeliuksen *Välskärrien Iltamyrskyissä* ja *Aamun valkenemisessä* esitellään markiisitar Egmont, nuori leski, jonka viettelijättären maine ei perustu todellisuuteen; ylevä markiisitar ei kuitenkaan piittaa häneen kohdistuvista juoruista.⁷⁶⁰ Myös Tavaststjerneran novellin *Utan ord* päähenkilö on näennäisen vapaasti käyttäytyvä ja juoruista piittaamaton, tosiasiasa miehelleen uskollinen kylpyläkaupungin kaunotar.⁷⁶¹

Ainakin näennäisesti vaarattominta löyhän seksuaalimoraalin varianttia edustaa kunniallisiin naisiin kohdistuva epäkunnioittava käytös ja asennoituminen, jotka kuitenkin asettuvat antitekstuaaliseen suhteeseen perinteisesti aateliin liitettyyn ritarilliseen käytöskoodiin nähden, sitä samalla nontekstualisoiden. Jos kaunokirjallisuudessa kuvattu aatelismiesten epäkunnioittava käytös kohdistui näiden oman säädyn naisiin, kritiikki kohdentui aatelisen ‘tekstin’ sisäiseksi kritiikiksi. Alempien säätyjen naisiin kohdistetun hävyttömyyden kuvauksissa taas on kyse myös demokraattisesti motivoituvasta kritiikistä.

Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* kuvaa oman säätynsä naisiin utilitaristisesti ja ylenkatseellisesti suhtautuvan Carl Leijonanckarin kaiken ritarillisuuden vastakuvaksi, joka luonteensa mukaisesti näkee viattomassa morsiamessaan Ceciliassakin vain oman teennäisen, tarkoitushakuisen käytöksensä kaltaista keimailua.⁷⁶² Hannikaisen *Punaisen lähteen* maaherra on valmis halpamaisiin juoniin saadakseen itselleen haluamansa tytön.⁷⁶³ Topeliuksen *Rautakylän vanha paroni* on kohdellut tunnottomasti ja hävyttömästi veljensä vaimoa, jota on itsekin aiemmin yrittänyt lähennellä.⁷⁶⁴ *Välskärrien Erään nimen varjossa* Torsten Bertelsköld imarteleo hovin naisia tarkoitushakuisesti, kunnioituksen puutettaan simasanoihiin kätkien; hänen naissuhteitaan leimaavat laskelmointi ja jopa kiristys. *Porvariskuninkaassa* taas on kohta, jossa “ylhäisyytensä” väärin ymmärtäneet aatelisroikaleet

⁷⁵⁸ Tavaststjerna 1924a, s. 332 - 339.

⁷⁵⁹ Järnefelt 1927c. Aho KT II, s. 211 - 212.

⁷⁶⁰ Topelius KT III, s. 597 - 613, 713 - 719, 781 - 783, 799, 806 - 807.

⁷⁶¹ Tavaststjerna 1924a, s. 332 - 339.

⁷⁶² Runeberg 1981, s. 152 - 155, 172 - 174, 183 - 184, 197.

⁷⁶³ Hannikainen 1882, s. 99 - 108.

⁷⁶⁴ Topelius KT VI, s. 363 - 371.

ahdistelevat ja nöyryyttävät porvaristyttöä arvellen, ettei aatelittoman naisen suhteen tarvitse ottaa lukuun ritarillisuuden vaatimuksia. *Aamun valkanemisen* markiisitar Egmont kuvailee ikäloppua miesvainajaansa elostelijaksi toiminnan laatua tarkemmin määrittelemättä.⁷⁶⁵ Kiven *Canzio*, joka ihastuttuaan maantierosvon leskeen kääntää persoonastaan esiin ritarin yöpuolen, tekee sovittamattoman rikoksen herjätessaan viatonta sisartaan portoksi.⁷⁶⁶ Wecksell taas sijoittaa epäritarillisen käytöksen kritiikkinsä aatelittoman *Daniel Hjortin* hahmoon, joka pilkkaa entistä rakastettuaan tämän pyytäessä hänen apuaan. Tekstiyhteys korostaa ritarillisuuden ihannetta: seuraava kohta alkua laululla pyhästä Yrjänästä, neitojen suojelijasta ja kaikkien ritarien esikuvasta.⁷⁶⁷ Gummeruksen *Ylhäisten ja alhaisten* moralistisesti kuvaaman aatelisyhteisön matalamielisin osa suhtautuu naisiin kuin käyttötavaraan: palvelusväkeä kohtaan käyttäytyään törkeästi, oman säädyn naisia mielistellään hyötymistarkoituksessa.⁷⁶⁸ Samantapainen on aatelisen renttuseurueen suhtautumistapa myös Järnefeltin *Veljeksissä*.⁷⁶⁹

1800-luvun kontekstissa erityisen voimakkaina naisiin kohdistuvan epäkunnioituksen ja yleisen seksuaalisen rappion ikoneina esiintyvät Topeliuksen *Rautakylän vanhassa paronin* “irstaita kohtauksia” kuvaavat pornografiset painokuvat, joilla vanhus on koristanut sotkuisen makuuhuoneensa seinät.⁷⁷⁰

Aateluuteen assosioituvan kaunokirjallisen tradition mukaisena moraalittomuuden teeman kääntöpuolena esiintyy viittauksia keskiaikaiseen ritarirakkauteen. Topeliuksen *Välskärrien Kuninkaan sormuksessa* kaksi miestä rakastaa sopuisasti samaa naista. *Kapinassa omaa onneaan vastaan* esittelee sekin haaveellisen rakkaussuhteen, jossa miehen “ritarillista” pidättyvyyttä tosin kontrastoi/nontekstualisoi naisen villimpi luonne. Myös *Jungarin taruun* sisältyy kliseemäinen kohta, jossa nuori kaunis ritari soittaa kuutamossa serenadia nunnakokelaalle. Rakastavaiset kommunikoivat myös (1800-luvulla muodikkalla) kukkaiskielellä, ja romanssin lopputulemana on yhteinen pakomatka.⁷⁷¹ Järnefeltin *Helenassa* kommentoidaan etäännytetymmin nuorten upseerien ritarirakkautta muistuttavaa “rakkausleikkiä”: kaikki ovat olevinaan rakastuneita samaan naiseen.⁷⁷²

Moraalittomuuden teeman kääntöpuolena esiintyy realistisesti Aholla myös pari koomista korostuneen siveyden kuvausta, joissa aiemmin paheellisena nähtyyn aateliin nyt liitettyä “vanhanaikaista” siveys- ja kunniakoodia väännetään non-tekstiksi modernin radikalismien

⁷⁶⁵ Topelius KT II, s. 266, 320 - 324, 773 - 744. KT III, s. 781 - 783.

⁷⁶⁶ Kivi 1984, s. 395.

⁷⁶⁷ Wecksell 1981, s. 71 - 74.

⁷⁶⁸ Gummerus 1970, I osa s. 110 - 120, II osa s. 9 - 10, 26 - 34.

⁷⁶⁹ Järnefelt 1900, s. 111 - 113, 128 - 133.

⁷⁷⁰ Topelius KT VI, s. 376.

⁷⁷¹ Topelius KT I, s. 56, 461. KT VI, s. 156, 164 - 165, 171.

⁷⁷² Järnefelt 1902, s. 200.

tarpeisiin. Lastussa *Taiteilija, joka oli maalannut alastoman naisen* aatelisneidon sulhaseksi aiemmin kelpuutettu aateliton taiteilija tekee skandaalin asettamalla näytteille alastonkuvan, ja sydänjuuriaan myöten järkyttynyt isäpappa korjaa oitis tyttärensä parempaan talteen. *Keväässä ja takatalvessa* aatelisen rovastin poika viettelee piikatytön, joka alkaa odottaa lasta. Naapurin laamannitarta kuvataan tässä yhteydessä niin siveäksi, ettei hän lopultakaan ota ymmärtääkseen, mistä skandaalissa on kysymys.⁷⁷³

6.3. Suhde uskontoon

Löyhän seksuaalimoraalin ohella toinen aateliin yleisesti liitetty, sinänsä niin 1700- kuin 1800-luvullakin “moderniksi”, vaikkakin monen mielestä samalla valitettavaksi nähty piirre oli uskonnollisten tunteiden rappio. Suhde uskontoon latistui tapojen noudattamiseksi ellei kääntynyt suorastaan ateismiksi. Aatelinen ateismi viittaa aateliin yleisemminkin liitetyn 1700-luvun ja sen valistusateismin perintöön. 1800-luvun näkökulmastahan kaikki 1700-luvulta peräisin oleva oli kotoisin “viime vuosisadalta”, joten kaikki kyseiselle jaksolle palautuva ja sen kautta määrittyvä aateluuteen liittyvä rekvisiitta tuli samalla merkityksi vanhahtavaksi ja aikansa eläneeksi. Luopuminen kansallisen yhtenäiskulttuurin yhtenä juurena olevasta luterilaisesta kristinuskosta toimi myös merkinä aatelin yleisestä ideologisesta eriseuraisuudesta, ja osaltaan myös aateliin liitetyn “maailmallisuuden” mukanaan tuomasta vieraantumisesta perinteisiksi - ‘kansallisiksi’ - koetuista juurista.

Ylimielinen, nemesistään kosiskeleva valistusateismi kuului olennaisena osana romantikkojen 1700-luvun aatelin kuvaan, ja se esitettiin pääsääntöisesti kielteisessä sävyssä. Pohjimmainen ajatus näyttää olleen, etteivät jumalattomat esivallan tai muunkaan vallan edustajat voi olla siunaukseksi kansakunnalle. Kaikkiin aatelisiin sitä ei kuitenkaan liitetty, vaan ateistin viitan saivat yleensä kantaakseen ne aatelisten henkilöahmot, jotka muutenkin esitettiin kaikkein kielteisimmässä valossa (“paha” valta). Heidän rinnalla esiteltiin verrokkeina usein uskontoon myönteisesti suhtautuvia aatelistia (“hyvä” valta).

Fredrika Runebergin teoksen *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* roisto Carl on muun pahan lisäksi Jumalan kaikkivaltiuteen ylimielisesti suhtautuva ateisti. Romaanissa aatelisten henkilöiden pääasiallinen suhde uskontoon on kuitenkin myönteinen. *Sigrid Liljeholmin* aatelisten henkilöiden suhde uskontoon on ulkokohtainen. Aateliselle tyypillisenä esitetty - siis merkkiluonteen omaava - vapaa-ajattelu sijoitetaan tässä tosin historiallisesti tarkasteltuna varsin varhaiseen ajankohtaan, 1500-luvulle.⁷⁷⁴ Vastaavaa merkkifunktiota vapaa-

⁷⁷³ Aho KT IV, s. 295 - 304. KT VIII, s. 556.

⁷⁷⁴ Runeberg 1981, s. 166, 172 - 174 ja passim. Runeberg 1983, s. 147.

ajattelu toimittaa Gummeruksen kertomuksessa *Tämä olen minä. Tämä on Jumala*, jossa kuoleva aatelinainen katuu jumalatonta elämäänsä, jota ei lukijalle mitenkään perustella saati kuvata⁷⁷⁵ - jumalattomuus siis mitä ilmeisimmin vain “kuului” aateluuden merkityskehykseen.

Erityisen keskeistä ateismiin ja uskontoon liittyvä valistuksen problematiikka on ollut Topeliukselle. *Välskärrien Sinisissä* viitataan aatelin keskuudessa muodikkaaseen vapaa-ajatteluun. *Vapaa-ajattelija* kuvaa nimensä mukaan ateistista nuorta aatelismiestä 1700-luvun sekularisoituvassa maailmassa, joka ihannoii uskonnolle vastakkaiseksi koettua tieteellistä ajattelua - “tiede” tosin rappeutuu pian materialismiksi ja kullanteko-alkemian harrastukseksi, kun Topelius ottaa kantaa uskonnon puolesta.⁷⁷⁶ *Erään nimen varjossa* Raamattua lukeva kreivi Horn on tietoisesti antitekstuaalinen, kaunis poikkeama aatelia koskevasta ateismisäännöstä, ja *Aamun valkenemisessä* uhrautuvan porvarissyntyisen äitipuolen rakkaus ja rukoukset saattavat muodikkaasti ateistisen aatelinuorukaisen takaisin uskonnon, moraalin ja rehellisen työn helmaan.⁷⁷⁷ 1700-luvun perinnettä 1800-luvulle asti kantanut *Rautakylän vanha paroni* on asenteiltaan valistusateismin pilakuva, jonka kuolinkohtaus on asianmukainen: kun paikalle saapuva pappi muistuttaa paronia uskonnosta, tämä kieltäytyy naisten seurassa keskustelemasta ikävistä asioista, ja erkanee “tästä elämästä ranskalainen romaani sydämessään ja kevytmielinen juttu huulillansa”, menueteista, shampanjasta ja jäätelöstä hourailleen.⁷⁷⁸ *Verman ruusut* esittelee pinnallisen, tieteisuskolla höystetyn muotiateismin synkempää puolta, epätoivoista uskosta luopumista - kapteeni Mörkistä todetaan, että hänet on nähty kirkossa vain vaimonsa hautajaisissa.⁷⁷⁹ *Sumutarinoiden Tyhjissä sydämissä* taas 1800-luvun alun aatelistyttö saa myöhäsyntyisen valistusateistisen kasvatuksen, isä harrastaa spiritismiä, ja kustaviaani-isosedän mainitaan olleen Valistuksen lapsi, joka uskoi Henkeen ja Järkeen, muttei Jumalaan.⁷⁸⁰

Valistusateismin muisto löysi tiensä myös realistien aateluutta määrittävien merkkien karttaan. Ahon lastussa *Mallikelpoinen* nimihenkilöä edeltävä aatelistolvi kuvataan ateistiseksi todennäköisesti 1700-luvun peruina.⁷⁸¹

1800-luvun aikalaiskuvausten aatelin ateismi on osa alkavan sekularisaation kuvausta, joka merkitsee aateliin liitetyn ‘edistyksellisyyden’ variantin ei-toivottuun suuntaan johtavaksi. Topeliuksen *Aulangon pastorinvaalin* kuvaama aatelin pienyhteisö käy kirkossa, mutta on henkilökohtaisessa suhteessaan uskontoon täysin välinpitämätön.⁷⁸² Tähän ryhmään

⁷⁷⁵ Gummerus 1898, s. 145 - 150.

⁷⁷⁶ Topelius KT II, s. 64. KT III, s. 315 - 461 passim, erit. 335 - 365, 411, 414 - 419, 458 - 461;

⁷⁷⁷ Topelius KT II, s. 298. KT III, s. 691 - 711, 727 - 730, 810 - 814, 822 - 823.

⁷⁷⁸ Topelius KT VI, s. 432 - 433, 443 - 449.

⁷⁷⁹ Topelius KT V, s. 652.

⁷⁸⁰ Topelius KT VI, s. 727 - 735, 739 - 745.

⁷⁸¹ Aho KT IV, s. 30.

⁷⁸² Topelius KT IV, s. 477 - 659, passim.

kuuluu myös suuri osa realistien kuvaamista aatellisista. Ahon *Papin tyttären* aatelinen rovasti on korostetun maallinen mahtimies; samaa tyyppiä edustaa *Kevään ja takatalven* vastaava hahmo, antipietistinen, taantumuksellinen leipäpappi ja kirkkoruhtinas. *Äitien muistoksi* -novellissa aatelille nähdään tyypilliseksi välinpitämätön suhde uskontoon.⁷⁸³ Järnefeltin *Heräämiseni* mainitsee kotona harrastetun “vapaa-ajattelua”, samoin *Pelastetut*-novellin yläluokkaiset nuoret saavat perintönä välinpitämättömän asenteen uskontoon.⁷⁸⁴ *Helenan* isä kehottaa tyttärtään noudattamaan uskonnon edellyttämiä muotoja ja tapoja, muttei muuten perusta uskonnosta, eikä moraalistakaan. Uskonto onkin hänestä enemmän “kansaa varten”. Samaa näkemystä edustaa niin venäläinen aateli *Veneh’ ojalaisissa* kuin isä-Järnefelt *Vanhempieni romaanissa*.⁷⁸⁵

Aateliseen ateismin ‘tekstiin’ tangeeraava, vapaa-ajattelusta (sanan varsinaisessa, ei konventionaalisessa merkityksessä) lähtökohtaa ottava mutta siitä kuitenkin olennaisesti poikkeava ajattelevainen ja luova suhde uskontoon esitetään myönteisessä valossa. Runebergin *Vänrikeissä* taistelun jälkeen filosofoiva *Döbeln Juuttaalla* sekoittaa kiinnostavan ylimyksellisesti uskonnon ja ateismin. Alussa pakanaksi tunnustautuva *Döbeln* herkistyy voittoisan taistelun jälkeen: hän puhuttelee tuttavallisesti “veljeään”, jonkinlaista jumaluutta, jota kiittää saavuttamastaan voitosta.⁷⁸⁶ Vähemmän tunteikas versio samasta teemasta on Järnefeltin *Veljesten* aatelinen rovasti-isä, joka kuvataan liberaaliksi, originelliksi ajattelijaksi, elämänmyönteiseksi, hilpeäksi, idealistiseksi ja lämminsydämiseksi. Toinen realismin yksityisajattelijana on *Helenan* äiti, agnostikko-ateisti, joka kuitenkin kuvataan syvästi moraaliseksi ihmiseksi.⁷⁸⁷

Kirkonpenkkikiistat esitetään pahanlaatuisena, aateliselle yhteisölle - varsinkin sen naispuoliselle osalle - tunnusomaisena merkinä maallisen hierarkia-ajattelun tunkeutumisesta uskonnon pyhälle maaperälle. Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* aateliset käyvät kirkossa, mutta suurin huomio kiinnittyy arvonnukaiseen sijoittumiseen penkkirivistössä.⁷⁸⁸ Aiheeseen viittaa myös Topelius *Välskärrien Iltamyrskyissä* sekä *Aulangon pastorinvaalissa*.⁷⁸⁹

Toinen kritiikin välineenä toiminut uskonnon maallisia sovellutuksia arvioiva teema ovat aatelin korostetun komeat hautaustavat ja muistomerkit. Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* uskonnollinen hautajaisseremonia tarjoaa puitteet maalliselle loistolle.⁷⁹⁰ Myös Topeliuksen *Välskärrien Kapinassa omaa onneaan vastaan* esittelee kriittisessä sävyssä

⁷⁸³ Aho KT II, s. 5 - 141 passim, erit. s. 26 - 33. KT VIII passim. KT V, s. 394 - 402 passim.

⁷⁸⁴ Järnefelt 1894, s. 16 - 17. Järnefelt 1927a, s. 283 - 289.

⁷⁸⁵ Järnefelt 1902, s. 38 - 39, 45, 47. Järnefelt 1916, s. 250 - 251. Järnefelt 1986, s. 330, 392.

⁷⁸⁶ Runeberg SA V, s. 196, 204 - 205.

⁷⁸⁷ Järnefelt 1900, s. 30 - 32. Järnefelt 1902, s. 15 - 16, 39.

⁷⁸⁸ Runeberg 1983, s. 29 - 36.

⁷⁸⁹ Topelius KT III, s. 591 - 596. KT IV, s. 633.

⁷⁹⁰ Runeberg 1983, s. 169 - 175.

kirkkoihin pystytetyt maallisen mahtavuuden merkit: hautakuorit, vaakunat, muistolaatat ja lahjoitukset; *Nuoruuden unelmissa* hautajaisjuhla, josta siunausseremonia on vain osa, samoin tarjoaa puitteet loiston esittelylle. Myös *Tähtien turvateissa* nähdään aateliset hautajaiset. *Kuninkaan hansikkaassa* uskonto on läsnä vain sukuhaudan luona tapahtuvan uskonnollisävyisen kohtauksen muodossa.⁷⁹¹

Myös aitoa aatelista uskonnollisuutta kuvattiin. Se tuli näkyviin mm. harmonisena ja vaatimattomana perhe-elämänä, (demokraattisenakin) antitekstinä aateliin tavallisemmin liitettylle pinnalliselle maailmallisuudelle, sekä yleensä naisten harjoittamana laupeudentyönä. Topeliuksen *Tähtien turvateissa* taas esitellään vaatimaton, uskonnollinen aateliskoti.⁷⁹² Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* toimeliaan ja hyveellisen aatelistyön uskonnollisuus kanavoituu kodinhoitoon ja laupeudentyöhön.⁷⁹³ Tavaststjernan omaelämäkerrallinen *Pikku Karl*, ilmeisen halukkaana hälventämään vallitsevia ateismi-epäluuloja, tarkkailee lapsuutensa kotikartanossa maalaisaatelin tyyntä, uskonnollisia tapoja noudattavaa elämää.⁷⁹⁴

Uskonnollinen kiivailu aateliseen ‘tekstiin’ kuuluvan ateismin antitekstinä, ja siten uuden demokraattisemman ajan enteenä, esiintyy ensisijaisesti realistien pietismistä koskevissa kuvauksissa. Ilmiön ainoa romantiikan kauden edustaja on Topeliuksen *Regina von Emmeritz*, yltiökiiwas vastauskonpuhdistuksen ajan katolinen, jolle protestantit ovat pakanoita.⁷⁹⁵ Reginan raivokas katolisuus ei kuitenkaan kiinnity aateluuden vaan vierasmaalaisuuden merkityskehukseen - kirjailijan tähtäimessä ovat katoliset “vääräuskoiset”, ei aateluus sinänsä.

Realistit sen sijaan käyvät pietismin ja yleensä herännäisyyden teeman avulla demokraattisuuden/kansanomaisuuden ja elitismin rajaa: kansanomainen, “aidoksi” ja kansalliseksi koettu herätyskristillisuus tasoittaa (tai: viitoittaa) demokraattiseen asennemuutokseen valmiiden eliitin jäsenten tietä “kansan” pariin. Ahon *Äitien muistoksi* - novellissa totunnaiseksi kuvattu aatelinen välinpitämättömyys uskontoa - ja kärsivää kansaa - kohtaan vaihtuu pietistiseen ja yhteiskunnalliseen herätykseen. Myös *Keväässä ja takatalvessa* pietistinen ja fennomaaniherätys kietoutuvat toisiinsa.⁷⁹⁶ Järnefeltin omaelämäkerrallinen *Heräämiseni* (jossa kuvattuja kokemuksia Ahokin ilmeisesti osittain kertaa) taas kuvaa tolstoilaisen, uskonnollista yhteiskunnalliseen yhdistävän ajattelutavan sisäistämisen prosessia.⁷⁹⁷ Samaa arkkikokemus kertautuu monissa teoksissa: *Kuolema*-näytelmässä uskonnollinen herääminen ja tasa-arvoideologia kiertyvät teemoina yhteen, ja *Pelastetut*-novellissa

⁷⁹¹ Topelius KT I, s. 385 - 386. KT V, s. 532, 536 - 538. KT VI, s. 138 - 139. KT IV, s. 214 - 216.

⁷⁹² Topelius KT VII, s. 499 - 501.

⁷⁹³ Gummerus 1970, I osa s. 33 - 43.

⁷⁹⁴ Tavaststjerna 1962, s. 58 - 59.

⁷⁹⁵ Topelius KT VIII, s. 225 - 354 passim.

⁷⁹⁶ Aho KT V, s. 394 - 402. KT VIII passim.

⁷⁹⁷ Järnefelt 1894, s. 208 - 240.

yläluokkaiset nuoret kokevat uskonnollis-eettisen valaistumisen. *Veneh'ojalaisissa* esitellään demokraattisesti asennoitunut vapaakirkollinen aatelinainen, joka solmii lämpimän suhteen samoissa kokouksissa käyvään piikatyttyöön. Myöhemmin hän kylläkin luopuu edistyksellisyydestään petyttyään rahvaan suoraan kumoukselliseen toimintaan.⁷⁹⁸

6.4. Suhde rahaan

Aatelin oletettiin suhtautuvan rahaan suurpiirteisesti; tässä aatelin kuvaajat siis noudattivat säädyn sisäistä aatelistä 'tekstiä'. Surkeilematon suhde mammonaan toimi aatelia muista säädyistä, erityisesti porvaristosta erottelevana merkinä. Ahneuden ja saituuden katsottiin sopivan paremmin alemmille säädyille, vaikka aateliseen elämäntapaan liittyvän rikkauden/loiston epädemokraattisuus toisaalta nähtiinkin epäkohtana. Aatelin suurpiirteisyyden ylistys kietoutuu toisinaan tendenssiin nähdä ahneus nimenomaan porvariston paheena.⁷⁹⁹ Näin aatelin "parempi" käytäntö poikkeuksellisesti tarjosikin mahdollisuuden kritisoida porvaristoa.

Jalon ja epäporvarillisen aatelin rahankäytön arvostusta esiintyy pääasiassa romantiikan kauden kuvauksissa. Fredrika Runeberg varaa romaanissa *Rouva Katariina Boije ja hänen tyttärensä* aatelin roistonroolin ahneelle ja laskelmoivalle Carl Leijonanckarille, jonka itsekkyyttä esitetään poikkeuksellisenä, aatelille sopimattomana ominaisuutena. Kyse ei ole aatelin suurpiirteisyyden nontekstualisoinnista, koska kertomuksen muut aatelist noudattavat alkuperäistä koodia. Myös *Sigrid Liljeholmin* aatelistperhe selviää taloudellisen onnen vaihteluista suuremmin järkyttymättä.⁸⁰⁰ Erityisen keskeinen teema on Topeliukselle. *Välskäreissä Mainiemen linna* näyttää aatelin suurpiirteisyyden suhteessa rahaan ambivalenttina ominaisuutena - järjetöntä tuhlaamista arvostellaan kirpeästi, mutta kuitenkin periaatteessa todetaan, ettei pikkumainen omaisuuteen takertuminen sovi aatelille. *Vaasan prinsessassa*, jossa aatelin vävy-poika ainoana ei riitautu vanhan Larssonin perintöä, asenne näyttäytyy jo puhtaasti myönteisenä, ja *Vapaa-ajattelijassakaan* kultaa tekevän alkemistin viisastenkiven vangiksi ei jää aatelin vaan porvaristaustainen henkilö.⁸⁰¹ Sadussa *Pariisilaishattu* ironisoidaan aatelille sopimattoman rahantuntevaa käytöstä: "Je vous aime, toisin sanoen, onko sinulla rahoja?", mutta suurpiirteisyyden vaatimus kääntyy nurin sadussa *Ole hyvä köyhille*, jossa rikkaat aatelistlapset pontevasti halveksivat mammonaa köyhien luutia

⁷⁹⁸ Järnefelt 1927b, s. 3 - 131. Järnefelt 1927a, s. 283 - 289. Järnefelt 1916, s. 347 - 353, 458.

⁷⁹⁹ Ahneuden kardinaalisynti on perinteisesti liitetty porvarillisuuteen, kun taas aatelille on kuulunut ylpeyden synty, papistolle ja oppineille hengen ylpeys jne.

⁸⁰⁰ Runeberg 1981, s. 172 - 174, 207 ja passim. Runeberg 1983, s. 359.

⁸⁰¹ Topelius KT I, s. 650 - 661, 679. KT III, s. 311 - 312, 335 - 365, 411, 414 - 419, 458 - 461.

kaupustelevien lasten puolestakin.⁸⁰² *Hangon silmässä* taas kritisoi ideaalista liveenneitten aatelispiirien tunteetonta rahan arvostusta - "tuolla on 500 000 puntaa, - - tuo voi auttaa minua eteenpäin maailmassa" - naimakaupoista päätettäessä.⁸⁰³ *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* aatelittoman vale-Littowin eräs tunnus on nimenomaan hänen rahantuntevuutensa: tosiaateliset eivät ole ahneita, vaan, eversti Littowin sanoin, "ritarillisia tuhlareita". Oikeaoppista suhdetta raha-asioihin ei ilmennä myöskään vale-kreivi Spiegelberg, joka pyrkii käymään kunniatonta kauppaa: vaihtamaan toisen neiti Littowin hallussaan olevaan tekaistuun velkakirjaan, mihin isä Littow närkästyneenä toteaa: "Luulin teitä aatelismieheksi. Olettekin kauppias." Sen sijaan taloudelliset realiteetit omassa elämässään kohdanneen Winterloon suuhun on sijoitettu sekä aateluutta yleensä että aatelista suurpiirteisyyttä rahan suhteen erikseen nontekstualisoiva kommentti: "Nimeni ja sukuni? - - Jos minulle joku antaisi kahden manttaalin rälssin tarpeellisine huoneineen ja tavaroineen nimestäni ja suvustani, niin vaihtaisin huomispäivänä Matti Matinpoikaan."⁸⁰⁴

Realisteista aateliseen rahankäyttökoodiin viittaa ainoastaan Aho, jonka vertauskuvallisessa lastussa *Varikset* mammonaan mieltyneet porvarit eli varikset pysyttelevät maassa, kun taas ylimysmieliset haukat, aateliset, kiitävät korkealla taivaalla.⁸⁰⁵

6.5. Kunnia

Kunnian käsite, joka toki kunnianloukkauskäräjien ym. muodossa kuuluu myös muiden säätyjen eettiseen sanastoon, liittyy kaunokirjallisuudessa nimenomaan aateliin, "kunnian säätyyn". Kunnia on aatelisin hyvän käytöksen motiiveista, vahva sanktio, johon vetoamalla kaidalta tieltä lipeämässä oleva aatelinen palautettiin ruotuun. Olennaista oli, että yksilöiden kunnia määritti myös suvun kunniaa - yksilön käytöstä sanktioi siis myös suvun häpeä. Kunnian teemaa käsiteltiin kaunokirjallisuudessa sekä aatelisen 'tekstin' mukaisena ilmiönä että sitä kyseenalaistavana, parodioivana nontekstinä, jonka piiloviestinä oli arvio kunnian käsitteen näennäisyydestä, ontoudesta, vanhanaikaisuudesta tai yleisestä elämälle vieraudesta. Aateluuteen viittaava merkkifunktio sisältyy kumpaankin varianttiin; tosin ensin mainitussa sävy on myönteinen, jälkimmäisessä kielteinen, demokraattisen 'tekstin' mukainen.

Aatelisen tekstin mukaiset tulkinnat ovat tyypillisempiä romantiikan kauden kirjoittajille. Runebergin *Kuningas Fjalar/Kung Fjalar* näyttää protoaatelisen maailman, jossa

⁸⁰² Topelius KT IX, s. 137; 312 - 328.

⁸⁰³ Topelius KT VIII, s. 620, 625.

⁸⁰⁴ Topelius KT IV, s. 229 - 233 (Littow asessorista), 235 - 238 (Winterloo), 294 - 297, 306 - 311 (Spiegelberg).

⁸⁰⁵ Aho KT V, s. 88 - 94.

yksilön on vaalittava suvun kunniaa ja mainetta.⁸⁰⁶ Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* morsiamensa hylkäävä nuorukainen loukkaa nimenomaan tämän suvun kunniaa.⁸⁰⁷ Topeliuksen *Välskärrien* kertomuksessa *Kapinassa omaa onneaan vastaan* kunniattomana näyttäytyy petollisuus rauhanneuvottelutilanteessa. Yliyksilölliseen, universaaliin kunnian käsitteeseen vetoaa tässä suvun velvoittavaa ääntä poikkeuksellisesti edustava poika, joka arvostelee vallanhaluisen isänsä epäjalvoja toimia. Kunnian käsite mahdollistaa sukupolviauktoriteetin uhmaamisen ja on siis sitä vahvempi arvon lähde. *Porvariskuninkaassa* viitataan tekstin tasossa “ritariston ikivanhaan kunniaan”.⁸⁰⁸ Myös *Regina von Emmeritzissä* kunniaa arvostetaan: se on saavutettava ja säilytettävä; samoin sadussa *Mistä satuja saadaan* setä kenraali arvelee kunnian tavoittelun olennaiseksi kannustimeksi.⁸⁰⁹ *Kuninkaan hansikkaassa* yksilön käytöstä kontrolloiva vaatimus ylläpitää suvun kunniaa - nuorukainen moittii äitipuoltaan siitä, että tämän tuttavuudet “häpäisevät nimemme”; samoin *Nuoruuden unelmassa* pojän olisi äitinsä mielestä kostamalla “palautettava” isänsä kunnia - tämä katsoo kunnian vaativan olemaan uskollinen kuninkaalle ja tämän säätämille laeille, mutta on pelkuriksi syytettäessä oitis valmis puolustamaan omaa kunniaansa.⁸¹⁰ *Jungarin tarussa* kunnian menettäminen tuomitaan yhteisöllisenä rangaistuksena aateliselle sopimattomasta teosta.⁸¹¹ Sotilaskunnian alalaji taas on kyseessä *Linnaisten kartanon viheriän kamarin* kunniattomuuskiteytymässä, Spiegelbergissä: eräs hänen dismeriteistään on “kunniaton” ero husaarirykmentistä korttipelihuijauksen seurauksena.⁸¹² Kiven *Canziossa* uskollinen sotapalvelus taas enentää niin yksilön kuin suvunkin kunniaa; se myös edellyttää ritariuden sääntöjen mukaista käytöstä.⁸¹³

Realisteillakin aatellisen kunnian käsite esiintyi toisinaan - ainakin pintapuolisesti - alkuperäisen ‘tekstin’ mukaisena. Tavaststjernan *Kovina aikoina* kuvailee Kaartin sisäistä kunniajärjestelmää, joka valvoo jäsenten ulkoisia edesottamuksia.⁸¹⁴ Ahon *Keväässä ja takatalvessa* suvun kunnia vaatii sen jäseniltä asiallista käytöstä.⁸¹⁵ Järnefeltin *Helenassa* viitataan myös “sotilaspuvun kunniaa” ja joukko-osaston mainetta vaalivaan kaartilaiseen toverihenkeen, ja myös *Vanhempieni romaanissa* mainitaan sotilaskunnia ja toverihenki sen takeena, mutta myös suvun kunnia, jota yksilön on ylläpidettävä.⁸¹⁶ Tekstinmukaisen ja nontekstuaalisen tulkinnan välissä tasapainoilee puolestaan Ahon *Tuhlaajapoika*. Kunnia ei salli

⁸⁰⁶ Runeberg SA V, s. 3 - 87 passim.

⁸⁰⁷ Runeberg 1983, s. 344.

⁸⁰⁸ Topelius KT I, s. 450, 454 - 455. KT II, s. 694.

⁸⁰⁹ Topelius KT VIII, s. 225 - 354 passim. KT IX, s. 1064.

⁸¹⁰ Topelius KT IV, s. 176, 201. KT V, s. 504 - 508, 544.

⁸¹¹ Topelius KT VI, s. 202.

⁸¹² Topelius KT IV, s. 306 - 311.

⁸¹³ Kivi 1984, s. 370.

⁸¹⁴ Tavaststjerna 1983, s. 26 - 32.

⁸¹⁵ Aho KT VIII, s. 485 - 487.

⁸¹⁶ Järnefelt 1902, s. 187 - 196, 268, 274. Järnefelt 1986, s. 169.

kaltevalle pinnalle joutuneen nuorukaisen naida rahaa, mutta lopussa nousee esiin koodin tuhoisa vaikutus: nimihenkilö tekee itsemurhan säilyttääkseen kunniansa tahrattomana.⁸¹⁷

Elämälle vieraaksi non-tekstiksi aatelista kunniakoodia käännettiin kolmen perusteeman avulla. Ensinnäkin suvun kunnia näytettiin aikansa eläneenä sanktiona, johon oli tapana vedota nimenomaan epäsäätyistä rakkausavioliittoa vastustettaessa. Runebergin *Nadeschdassa* suvun kunnia kieltää ottamasta vaimoksi maaorjatyttöä.⁸¹⁸ Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* ironisoidaan pikkusievää kunniakäsitetä, joka kompromettoituu morsiamen epäsovinnaisesta, urheasta teosta.⁸¹⁹ Topeliuksen *Välskärien Iltamyrskyissä* aatelisperheen väärinkäsitettyä kunniaa uhkaavat pojan mielestä porvarillinen äitipuoli ja tästä syntyneet puoliveriset sisarukset, joista toinen toteaa kunniansa aivan yhtä hyväksi kuin puhdasta aatelisverta olevan veljenkin; myös *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa, Suomen herttuattaressa* ja *Tähtien turvateissa* suvun kunnia vaatii väistämään epäsäätyistä avioliittoa.⁸²⁰ Erityisen katkeraksi kuvaa tätä kunniakoodin hedelmää Wecksellin *Daniel Hjort*.⁸²¹

Toinen versio kunnian nontekstualisoinnista on sen näyttäminen vain muotojen kunnioittamisena, ei aitona eettisenä päämääränä. Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* aatelisten kunniakäsityksen pinnallisuutta kuvataan osoitellen: se on pahimmillaan pelkkää silmänpalvontaa, ei etiikkaa. *Sovituksessa haudalla* asia esitetään problematisoidummin: aatelisten toimijan silmämääränä on ollut enemmän suvun kunnia kuin oma onni, tuloksena hylätyn aatelittoman morsiamen tosiasiasa kunniaton kohtelu. *Entisen vanhan palvelian salaisuudessa* aatelisten suvun kunnia taas on edellisessä polvessa pelastettu säilyttämällä syyllisyys kunnianttomasta teosta uskollisen palvelijan päälle - toimittu kaksin verroin kunnianttomasti 'kunnian' suojelemiseksi. Esi-isien salattu rikos koituu kertomuksen nykypolven häpeäksi näiden aidon kunniantunnon takia.⁸²²

Teema jatkuu realisteilla. Tavaststjernan *En allmän gunstling* näyttää kunniakäsitteen inflaation: se on vain "sotilaspuvun kunniaa", ulkoisten sääntöjen koristeellista noudattamista.⁸²³ Ahon *Hellmanin herra* kuvaa sekin aatelisten kunnian muodollista loukkaamattomuutta, joka kontrolloi enemmän sitä, mitä aatelin sallii itselleen tehtävän, kuin mitä hän itse tekee.⁸²⁴ Järnefeltin *Veljeksissä* kunniakäsite saa sekä yleviä että matalia tulkintoja;

⁸¹⁷ Aho KT V, s. 274 - 275, 281, 289, 292 - 293.

⁸¹⁸ Runeberg SA IV, s. 77 - 198 passim, erit. 139 - 150.

⁸¹⁹ Runeberg 1983, s. 377.

⁸²⁰ Topelius KT III, s. 475 - 477, 531, 485, 562 - 567. KT IV, s. 342 - 347. KT V, s. 162, 179 - 202, 219. KT VII, s. 376 - 377, 429.

⁸²¹ Wecksell 1981, s. 19 - 22, 80.

⁸²² Gummerus 1970, I osa s. 58 - 63. Gummerus 1865, s. 52 - 58. Gummerus 1898, s. 192 - 211.

⁸²³ Tavaststjerna 1924a, s. 295 - 305 passim.

⁸²⁴ Aho KT III, s. 23, 30 - 47.

opportunistisimmin aateluuteensa suhtautuva veli katsoo kunnian velvoittavan vain ritualistiseen tapojen noudattamiseen.⁸²⁵

Kolmas, Ahon oma aatelisen kunniakoodin elämällevierautta ruoskiva teema oli sen näkeminen yltiöpäisyyteen yllyttävänä tuhoavana voimana. Tätä näkemystä, joka tulee esiin jo yllä mainitussa *Tuhlaajapojassa*, jossa kunnia ei säily tahrattomana ilman itsemurhaa, propagoi erityisen aggressiivisesti näytelmä *Tuomio*, jossa kireälleviritetty, itsetuhoinen aatelinen kunniakäsitys kieltää tekemästä järkeviä, elämänsuojelevia kompromisseja ja johtaa yhden henkilön itsemurhaan ja toisen ampumiseen - kunniamurhaan, jonka suorittaa poliittisten intohimojen ja kunniakoodin sokaisema keskenkasvuinen aatelisnuorukainen.⁸²⁶

6.6. Ritarillisuus

Ritarillisuus, naisten ja heikkojen puolustamisen vaatimus - pohjimmiltaan aateliin aseistettuna säätyinä liittyvä, ylivoiman kokemukseen perustuva psykologinen jarru - kuuluu sekin aina nimeä myöten aateluuden eettiseen ideaaliin ja käytöskoodiin. Kuten kunnian käsitettä, myös ritarillisuutta käytettiin 1800-luvun kaunokirjallisuudessa aateluuteen viittaavana merkinä sekä aatelisen tekstin mukaisesti että nontekstiksi kääntäen. Yleensä ritarillisuutta arvotettiin aivan perustekstin mukaisesti; demokraattisesta tekstistä nousevakin kritiikki sijaitsee siis alkuperäisen tekstin, ideaalin, sisällä, kanavoituen niihin kuvauksiin, joissa aatelinen henkilö jättää koodin vaatimukset noudattamatta.

Tekstin mukaisena merkinä, myönteisessä sävyssä, ritarillisuuden vaatimus esitetään yleisenä aateluuteen liittyvänä ideaalina, jota tulee noudattaa ja jota myös noudatetaan. Runebergin *Joulullassa* ihanteena näyttäytyy armelias suhtautuminen rahvaaseen, erityisesti heikommassa taloudellisessa asemassa oleviin ja vanhuksiin.⁸²⁷ Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* ja Hannikaisen *Salojärven kukkasessa* ideaalin toteutuma on ritarillisuuden aviomies-variantti: lempeä puoliso ja isä, jonka kuvaan kuuluu myös lempeä suhtautuminen alustalaisiin.⁸²⁸ Topeliuksen *Välskärinen Kuninkaan sormuksessa* ritarillisuus edellyttää kunnioittavaa ja hienotunteista suhtautumista naiseen, mutta myös vangiksi jääneeseen vihollismieheen, *Tulessa ja vedessä* sekä *Mainiemen linnassa* naisen loukkamattomuus ja kunnioittava kohtelu on hänen ritarilleen pyhä, kun taas *Sinisissä* ritarin velvollisuus on suojella kaikkia vainottuja.⁸²⁹ *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* piilevää aatelisverta ja sen

⁸²⁵ Järnefelt 1900, s. 24, 128 - 132 ja passim.

⁸²⁶ Aho KT X, s. 604, 646 - 647, 680 - 682 ja 689 - 694.

⁸²⁷ Runeberg SA IV, s. 77 - 198 passim.

⁸²⁸ Runeberg 1983, s. 74. Hannikainen 1884, s. 46 - 48, 74.

⁸²⁹ Topelius KT I, s. 48, 51, 55 - 56, 73; 194, 241, 349 - 350; 679. KT II, s. 76.

myötä aatelisia hyveitä kantava Lithau puolustaa ritarillisesti Littow-perhettä huijarin juonilta ja luopuu rakastamansa naisen tähden oman tosiasiallisen aateluitensa paljastamisesta.⁸³⁰ *Jungarin tarun* keskiajassa ritarius on konkreettisesti ansaittava ritarihyveitä toteuttavin urotöin, ja *Tähtien turvateissa* naisen kunniaa aktiivisesti puolustamalla hankkii ritarillisuuden mainepisteitä.⁸³¹

Kiven *Karkureissa* ja Gummeruksen *Entisen vanhan palvelian salaisuudessa* ritariuden ihanne sisältää jälleen vaatimuksen sekä naisten että heikkojen (”Sepä aatelinen teos! - - Tämähkö on ritarillista, että herra Niilo antaa rääkätä tämmöistä vanhaa kääkkää?”) hyvästä kohtelusta.⁸³² Saman ideaalin sisäistää ainakin teoriassa myös Tavaststjerneran omaelämäkerrallinen *Pikku Karl*, joka näpistettyään osan piikatytölle jätetystä juomarahasta, jonka summa on vain antajan tiedossa, tuntee itsensä jaloksi koska ei ota kaikkea: ”det var ju hans riddarplikt att skydda barn, kvinnor och åldringar - och deras tillhörigheter”.⁸³³

Käytännön elämässä ilmenevät poikkeamat koodista toimivat demokraattisen kritiikin välineenä. Kritiikki oli kuitenkin sävyltään mieto; sen sanoma oli jälleen, että aateluus, joka ei konkretisoidu jaloutena, on tyhjä.

Ritarillisuutta ja sen puuttumista kuvataan ensinnäkin vastakkaisten henkilöhahmojen avulla. Näitä esittelee mm. Fredrika Runeberg *Rouva Katariina Boije ja hänen tyttärensä*, jossa ritarillista hyvettä ilmentäviä henkilöitä kontrastoi naiseen lipevän petollisesti suhtautuva roistohahmo.⁸³⁴ Topeliuksen *Välskärrien Erään nimen varjossa* esitellään vastakohtainen veljespari: Kustaa Bertelsköld toteuttaa naissuhteissaan kömpelön ritarillisuuden ihannetta, kun taas Torsten laskelmoi ja liehittelee. *Porvariskuninkaassa* ritarillinen aatelinen puolustaa aatelitonta naista tämän niinikään aatelisilta, epäritarillisilta ahdistajilta.⁸³⁵ Wecksellin katkera, aateliton, mutta aatelisten verroille pyrkivä *Daniel Hjort* uhmaa tietoisesti naisten ritarillisen kohtelun velvoitetta; hänen käytöksensä alhaisuutta alleviivaa näytelmässä pian seuraava laulu Pyhästä Yrjänästä, naisten ja heikkojen suojelijasta ja kaikkien ritarien myyttisestä esikuvasta.⁸³⁶

Toinen vaihtoehto oli näyttää ritarillisuus aatelisten yksilön luonteen päiväpuolena, jota yöpuolen epäritarillisuus kontrastoi. Topeliuksen *Välskärrien Iltamyrskyissä* poikapuoli käyttäytyy tietoisesti epäritarillisesti vain halveksimaansa porvarillista äitipuolta kohtaan. *Rautakylän vanha paroni* on hänkin, paitsi täysin epäritarillinen ajaessaan omia yksityisiä

⁸³⁰ Topelius KT IV, s. 219 - 385 passim.

⁸³¹ Topelius KT VI, s. 21. VII, s. 364, 431.

⁸³² Kivi 1984, s. 168, 217 (sitaatti). Gummerus 1898, s. 192 - 211 passim.

⁸³³ Tavaststjerna 1962, s. 52.

⁸³⁴ Runberg 1981, passim.

⁸³⁵ Topelius KT II, s. 266, 278 - 283, 292 - 293, 320 - 324; 733 - 744.

⁸³⁶ Wecksell 1981, s. 68 -74.

etujaan, myös tarvittaessa hieno, kohtelias kustavilainen gentlemanni.⁸³⁷ Kiven *Canzio* toteuttaa alkuun ritariuden ihannetta, mutta muuttuu myöhemmin sen kääntökuvaksi: solvaa sisartaan portoksi ja hylkää kevytmielisesti morsiamensa.⁸³⁸ Myös henkinen kasvu oli mahdollista: teeskennelty roolinmukainen ritarillisuus jalostuu aidoksi Runebergin *Jennyssä*, jossa nuoren kreivin asenne pikku ompelijattareen vaihtuu ylimielisestä aidon ritarilliseksi.⁸³⁹

Puhtaasti kriittistäkin asennetta esiintyi. Hannikaisen *Punaisessa lähteessä* esitellään vain ritarillisuuden kääntöpuoli: naisten vietteleminen mielistelemällä ja alempien tyrannisoiminen.⁸⁴⁰

Ritarillisuuden non-tekstin funktio esittäytyy usein lempeän ironian muodossa, joka alkuperäisen tekstin sisältä käsin katsoo ritarillisuuden käsitteen ohentuneen ja pinnallistuneen vain muotojen noudattamiseksi ja salonkiliehittelyksi. Kiven *Leossa ja Liinassa* aatelittoman Leon aatelinen kilpakosija esitetään epäaidon ja teennäisen ‘ritarillisuuden’ perikuvana: “Vänrikkimme, tuo öljyviiksinen. - - Hänen taipuva selkänsä kumartuu usein. - - Salskea sankari, - - narri, - - lasin ääressä kosteasilmäisenä”.⁸⁴¹ Tavaststjerneran *Kovina aikoina* mainitsee ironisessa sävyssä kaartinupseerien keskeiseksi sosieteettifunktioksi tanssiaiskavaljeerin toimen.⁸⁴² Ahon lastussa *Tuhlaajapoika* nimihenkilöä arvioidaan “ritaripojaksi” lähinnä hänen naisseurassa osoittamiensa ominaisuuksien takia.⁸⁴³ Järnefeltin *Helenassa* “ritaritavat”, kädelle suuteleminen ja muut pikku huomionosoitukset naisille, opetetaan aatelispojalle jo pienenä, ja myöhemminkin “naisten ritarius” esitetään asiaankuuluvana, mm. eräästä luutnantti Maksimoffista todetaan, että tämä on seurapiirin naisten altis palvelija juoksupoika ja “avain päivän juokseviin kulissien-takaisuuksiin”.⁸⁴⁴ Ironian raakaa varianttia, joka itse asiassa kritisoi rahvaan ylenkatseellista suhtautumista elämän hienompiin arvoihin, edustaa Gummeruksen *Sovitus haudalla* -kertomuksen talonpoikaisväen suhtautuminen aatelisten isänsä piirteitä ja tapoja perineen äpärapojan poikkeuksellisen kohteliaaseen käytökseen: tälle annetaan liikanimi “ämmäin ritari”.⁸⁴⁵

⁸³⁷ Topelius KT III, s. 487 - 496, 503, 568. KT VI, s. 363 - 371, 392 - 396.

⁸³⁸ Kivi 1984, s. 365 - 428 passim, erit. 395.

⁸³⁹ Runeberg SA II, s. 219 - 226.

⁸⁴⁰ Hannikainen 1882, s. 49 - 114.

⁸⁴¹ Kivi 1984, s. 348.

⁸⁴² Tavaststjerna 1983, s. 25 - 26.

⁸⁴³ Aho KT V, s. 274 - 275.

⁸⁴⁴ Järnefelt 1902, s. 25 - 34, 187 - 196.

⁸⁴⁵ Gummerus 1865, s. 4.

6.7. Sotilaan hyveet

Perinteisestä aatelisesta ammattikuvasta kumpuavat sotilaan hyveet, joita on sopinut soveltaa rauhanajan oloissakin. Osa tätä hyvekokonaisuutta on ritarillisuuden koodin laajennus koskemaan omaa miehistöä ja vihollisen sotilaita; jalomielisyyden ohella muita sotilaan hyveitä ovat isänmaallisuus, uskollisuus, rohkeus, luotettavuus, kestävyys, surkeilemattomuus ja toverihenki, niiden vastakohtia taas raukkamaisuus, epäisänmaallisuus, petturuus, arkuus, epäluotettavuus, periksi antaminen, hienohelmaisuus ja itsekeskeisyys. Kuvaus noudattaa aatelisen tekstin mukaista arvotusta korkeintaan sitä hieman laventaen: romantiikan kauden tapa korostaa ”sotilaallisten” hyveiden tarpeellisuutta kriisitilanteissa myös (aatelis)naisille voidaan nähdä joko merkinä ideaalin säädyn kaikkia jäseniä sitovasta luonteesta tai varhaisena tasa-arvoihanteen ilmentymänä.

Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholm ja Rouva katarina Boije ja hänen tyttärensä* toteavat rohkeuden tarpeelliseksi hyveeksi sekä aatelmiehelle että -naiselle.⁸⁴⁶ Topeliuksen *Välskärrien Kuninkaan sormuksessa* sotilaan hyveiksi kiteytyvät uskollisuus, rohkeus ja isänmaallisuus. Rohkea, päättäväinen ja asialleen uskollinen on tässäkin kertomuksen keskeinen aatelinainen, Regina von Emmeritz, ja myös *Miekassa ja aurassa* rohkeus, nyt Korsholman valtarouvan Martta Ulfsparren hahmossa, on naisellinenkin hyve. *Kuninkaan hansikas* mainitsee hyvän sotilaan edustavan aatelista ihannetyyppejä. *Suomen herttuattaressa* sotilaan hyveitä henkilöi miehitettyyn maahan ja sen kansaan myötätuntoisesti suhtautuva kenraali Keith.⁸⁴⁷ Kiven *Karkureissa* sotilaan hyveiksi kiteytyvät rohkeus, kestävyys, uskollisuus ja toverihenki. *Canziossa* sotilaallisuus näyttäytyy lähinnä käytöksen suoruuksena (”Minä en voi kärsiä - - tuota miekastelijain tavalista, teeskenneltyä kohteliaisuutta, tuota heidän - - liehakoitsemistaan ennen kamppausta. Tämä - - narrintoimi olkoon hovimiehille. - - Me astukaamme esiin kasvoilla karnea vakuus, koska murha-aseet käsissä käymme taisteluun.”), Wecksellin *Daniel Hjortissa* taas uskollisuutena ja toveruutena.⁸⁴⁸

Realisteilla sotilashyveiden ihannointi hiipuu ja sisältö muuttuu, mutta aateluuteen viittaava merkkiluonne säilyy. Tavaststjernan *En allmän gunstling* kirjaa kadettinuorukaisen kuvauksessaan tukun ”uusia” sotilashyveitä: toveri- ja korporaatiohenki, asetaidot, ruumiinkulttuuri ja hallittu käytös. Niiden uutuus kaunokirjallisella arenalla tosin johtunee pikemmin siitä, ettei aiemmissa kirjoittajissa ole ollut kadettien ja kaartilaisten elämää läheltä seuranneita, kuin varsinaisesta kulttuurisesta uutuudesta. *Kovina aikoina* kuvaa sekkin Kaartin

⁸⁴⁶ Runeberg 1981, s. 19 ja passim. Runeberg 1983, s. 46 - 53, 84, 159 - 160, 179 - 180, 188 - 201, 259 ja passim.

⁸⁴⁷ Topelius KT I, s. 25 - 26, 46 - 47, 59, 193 - 195 ja passim. KT IV, s. 116 - 128. KT V, s. 133 - 134, 144 - 146.

⁸⁴⁸ Kivi 1984, s. 207 ja 163 - 227 passim, 404 (sitaatti). Wecksell 1981, s. 13 - 15.

toverihenkeä ja moraalikoodia. *Pikku Karl* sen sijaan on sisäistänyt vanhemman ‘tekstin’: hänelle “hyvä upseeri” on rohkea, rehellinen, jalomielinen, epäitsekkäs päällikkö, joka ottaa yksin päälleen syyn pikkupoikien yhdessä tekemistä kolttosista.⁸⁴⁹ Ahon lastussa *Varikset* yksi “aatelisten” kotkien tyyppiominaisuus on rohkeus. *Niemen äijässä* taas sotaherraksi puetun öykkärin kuvataan olevan häpeäksi asepuvulleen eli sille korporaatiolle jonka mainetta hänen velvollisuutensa on pitää yllä.⁸⁵⁰ Järnefeltin *Helenassa* Kaartin ironisesti kuvattu toveripiiri pitää hyveinä ulkoisia avuja ja seurustelutaitoja, mutta tunnistaa tarvittaessa myös jäyhempien sotilashyveiden tradition. Sama sävy on *Vanhempieni romaanin* upseerielämän kuvauksissa.⁸⁵¹

Hyvettä ja pahetta demonstroitiin tässäkin tapauksessa usein joko abstraktein vastakkainasetteluin tai konkreettisten, henkilöityjen vastakohtaparien avulla. Romantiikan kauden ihanteellisissa kuvauksissa sotilaan hyveet ovat olleet nimenomaan hyvän aatelisten ja hyvän upseerin merkki, erotukseksi huonosta. Runebergin *Vänrikeissä* sotilashyveet esiintyvät useissa eri kombinaatioissa; raukkamaisuutta, keikarinelkeitä ja mukavuudenhalua taas arvostellaan.⁸⁵² Fredrika Runeberg esittelee *Rouva Katarina Boijessa ja hänen tyttäressään* sekä sotilashyveiden ruumiillistuman, isänmaalleen Suomelle uskollisen vaikka Venäjän joukoissa palvelevan upseerin Johan Brucen, että hänen vastapoolinaan raukkamaisen hovimiehen Carl Leijonanckarin.⁸⁵³ Topeliuksen *Välskärin Mainiemen linnassa, Sinisissä, Pakolaisessa ja Erään nimen varjossa* aatelistista Bertelsköld-veljeksistä toinen, Kustaa Aadolf, toteuttaa perinteisiä sotilaan hyveitä; niiden vastakohtaa edustaa toinen veli, fyysisesti arka ja itseään hemmotteleva Torsten, tarinan konna.⁸⁵⁴ *Kuninkaan hansikas* kuvaa sekin kahta veljeä; isänmaallinen, rohkea, kuolemaan saakka uskollinen Lennart henkilöi sotilashyveitä, kun taas Anjalan mies Detlof, upseeri tosin hänkin, kuvataan epäisänmaalliseksi roistoksi.⁸⁵⁵ Päivärinnan *Sukuylpeyden* sotakuvausten taustalla vilahtavista aatelistupseereista osa on esitetty rohkeina, ylevinä sankareina, osa raukkamaisina.⁸⁵⁶

Sotilashyveiden korostuksella on myös kaksi demokraattista ajattelutapaa indikoivaa sovellusta. Ensinnäkin, koska sotilashyveet yhdistävät sotilaita yli säätyrajojen, hyvä upseeri arvostaa aina myös rivisotilaan panosta. Tällainen rivimiehen ansiokkaasta toiminnasta vaikuttanut ja tälle palkkioksi aseensa lahjoittava jalo kapteeni mainitaan mm. Runebergin

⁸⁴⁹ Tavaststjerna 1924a, s. 295 - 305. Tavaststjerna 1983, s. 25 - 32. Tavaststjerna 1962, s. 36.

⁸⁵⁰ Aho KT V, s. 88 - 94. KT VI, s. 31 - 40.

⁸⁵¹ Järnefelt 1902, s. 83 - 92, 187 - 196, 268, 203, 271 - 272. Järnefelt 1986, s. 169, 175 - 178, 182 - 184, 193, 251.

⁸⁵² Runeberg SA V, s. 89 - 311 passim.

⁸⁵³ Runeberg 1981, s. 77 - 79, 92 - 93, 97 - 99, 103 (Bruce); 125, 152 - 155, 171 - 177, 181 - 184, 191 - 193 (Leijonanckar).

⁸⁵⁴ Topelius KT I, s. 713 - 714, 723 - 724, 745, 809. KT II, s. 17 - 18, 65, 108 - 110, 149, 188 - 228 passim, 257 - 259, 278 - 283, 292 - 293, 318 - 31

⁸⁵⁵ Topelius KT IV, s. 25, 28, 41, 64 - 82, 85 - 89, 92 - 93, 119 - 129, 134 - 135, 167, 201 (Lennart); 36 - 37, 50 - 54, 196 - 200 (Detlof).

⁸⁵⁶ Päivärinta 1891, s. 5 - 32 passim.

Hirvenhiihtäjissä/Elgskytterne.⁸⁵⁷ Myös Kiven burleskin *Olviretken* kapteeni Patrick esitetään rehtinä upseerina, jonka suhde miehistöön on toverillinen ja suora.⁸⁵⁸ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* majurin evp. suhtautuminen aatelittomaan nuorukaiseen on sotilaallisen rehtiä.⁸⁵⁹

Toiseksi toiminnassa koetellut demokraattiset sotilashyveet olivat myös paraatikoreilun vastakohta: Runebergin *Nadeschdassa* viisas upseeri pitää tärkeämpänä opettaa miehilleen pragmaattisia, taistelussa tarpeellisia sotataitoja kuin paraatimarssia, kunnioittaa miehiään eikä äkseeraa näitä turhan takia.⁸⁶⁰

Korosteisen kriittinen äänenpaino ei sotilashyveitten yhteydessä kohdistu niinkään upseeriuden/aateluuden epädemokraattisuuteen kuin sotaan ja väkivaltaan ilmiöinä. Pasifisti Topeliuksen *Vernan ruusuissa* periaatteessa myönteinen rohkeus kääntyy silmittömäksi väkivaltaisuudeksi. Keskiäikaan sijoittuva *Jungarin taru* tuomitsee raakuuden, vaikka ihannoikin toisaalta soturin hyveitä. Voimakkaasti pasifistinen *Tähtien turvatit* asennoituu sekin kriittisesti sotilaan velvollisuuksien ‘jalouteen’: “sota - - kasvattaa sankareita ja voittajia, - - on vapaan miehen jaloin ammatti, - - täyttää historian ihanimmat lehdet”, mutta merkitsee toisaalta myös “vihaa ja murhaa, - - hätää ja kuolemaa, - - valhetta ja petosta, - - voimakkaan ylimielisyyttä ja heikomman nöyryyttämistä”, barbariaa, ahneutta, ja omanvoitonpyyntiä. Sotaan sisältyvä raakuus tuomitaan myös kenraali Götzin hahmon kautta.⁸⁶¹

6.8. “Aristokraattinen moraali”

Spesifien aatelishyveiden ohella aatelisilla kaunokirjallisuuden henkilöillä oli myös tavallisia, erityistä merkkiluonnetta omaamattomia hyveitä ja paheita. Varsinkin romantiikan kaudella “hyvä” aatelinen vielä usein edusti moraalista ihanneihmistä, jonka avulla määriteltiin ja tuotiin esiin yleisempäänkin käyttöön leviämään toivottua ideaalia. Moraalisista velvoitteista piittaamattoman “pahan” aatelisten kuva taas toimi tässä kuten edelläkin aateluuden ansiottomuuden kritiikkinä: siltä, jolle oli paljon annettu, oli voitava myös vaatia paljon, ja jos aatelisten kasvualustan suomat edut eivät realisoituneet tuotteen korkeampana laatuna, niiden poistamista oli syytä ainakin harkita. Saldoksi jäi hyveaateluuteen pohjautuva tosiaateluuden teoria: jalosyntyyden korkea status oli motivoitu vain, jos sitä täydensi luonteen jalous.

Aristokraateille ja muillekin ihanne-ihmisyyttä tavoitteleville sopivaa eettistä

⁸⁵⁷ Runeberg SA II, s. 39 - 46.

⁸⁵⁸ Kivi 1984, s. 255 - 307 passim.

⁸⁵⁹ Gummerus 1970, I osa s. 33 - 43 ja passim.

⁸⁶⁰ Runeberg SA IV, s. 151 - 163.

⁸⁶¹ Topelius KT V, s. 619 - 620, 626 - 627, 689. KT VI, s. 31, 176, 190 - 191, 212. KT VII, s. 12 - 14, 91, 610, 706; 240, 545 (Götz).

asennetta ja sen puutetta määritettiin sitäkin usein vastakohtaparein.⁸⁶² Kuten jo yllä kävi ilmi, mm. Fredrika Runeberg kuvasi yleisinhimillisiä hyveitä ja paheita mieluusti aatelisten sankarien ja roistojen avulla. *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* näyttää ideaalipersonan - suora, jalo, rehellinen, teeskentelemätön ja itsenäisesti ajatteleva Johan Bruce - rinnalla kieroutuneen inhokin: nirson, kopean, pelkurimaisen, laskelmoivan, lipevän, petollisen, pinnallisen, itsekkään, ahneen jne. jne. Carl Leijonanckarin. Ihanneihmistä henkilöi toisaalta myös romaanin aateliton sankari, kersantti Maunu Malm. Myös kertomuksen naiset toteuttavat ideaaliominaisuuksia, mutta loivemmin ja sävykkäämmin. *Kauneimmat kädet* -novelli taas nostaa pinnallisten, laiskojen ja itsekkäiden aatelistyttöjen vastakohdaksi ja moraaliseksi esikuvaksi näiden uhrautuvaisen, työteliään ja vaatimattoman sisaren.⁸⁶³ Topeliuksen aatelinen arkkeroisto, *Rautakylän vanha paroni* Magnus Drakenhjelm on inhorealistisuudessaankin inhimillinen lähes kaikkien mahdollisten paheiden ruumiillistuma: epärehellinen, itsekäs, lapsellisella tavalla ahne vanhus, joka omin luvun tullaa emännöitsijänsä hillovarastoja - kiukutteleva, petollinen, hillitön ja heikko olento, jonka hänen oma menneisyytensä on tuhonnut. Rohkeaa, hillittyä ja ylevää ihanneihmisyyttä edustavat takautumajaksojen Kustaa-veli, tämän isoäiti-ikään ehtinyt leski ja tyttärentytär.⁸⁶⁴ *Mainiemen linnassa* ja *Sinisissä* seikkailee niinkään kaksi erilaista veljestä. Kylmä, harkitseva, tunteeton, liukas ja diplomaattinen Torsten Bertelsköld on sekoitettu tyyppi, jonka hyveet vähitellen kääntyvät paheiksi. Lämmin, rohkea, turvallinen, kömpelön karhumainen Kustaa kuvittaa ihannetta. *Pakolaisessa* Kustaan luonne kehittyy täyteen kukkaan: hän on rohkea sotilas, luotettava ystävä, rehti ja toverillinen suhteessaan kansaan, ja kuninkaalleen kuolemaan asti uskollinen. *Erään nimen varjossa*, *Erämaiden keväässä* ja *Porvariskuninkaassa* Torsten puolestaan rappeutuu juonittelevaksi, teeskenteleväksi, häikäilemättömäksi ja petolliseksi kabinettipoliitikoksi, joka lopulta ajaa vain omaa itsekästä etuaan - turhamaiseksi ihmisraunioksi, joka ylläpitää ulkonäköään ihomaalein ja toppauksin. Hänen uutena vastinparinaan Kustaan kuoltua esitellään Arvid Horn, sivistynyt, nöyrä, uskollinen ja harkitseva valtakunnan palvelija.⁸⁶⁵ *Kuninkaan hansikkaassa* viekas ja omanvoitonpyyntiin keskittynyt Detlof on epäitsekään, suoran ja sukurakkaan veljensä Lennartin vastakuva.⁸⁶⁶ *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* hyvän ja pahan aatellisen vastakkainasettelu on kätkeyty moninkertaisen naamiroleikin taakse. Isä Littowin silmään pistää heti arkkitehti Lithaun - aatellista sukujuurta

⁸⁶² Valtaosaa näistä pareista on sotilashyveitten näkökulmasta käsitelty jo yllä, mikä selittyy sillä, että yleisetkin aatelliset hyveet pitkälti järjestäytyivät sotilashyveitten kehukseen.

⁸⁶³ Runeberg 1981, s. 19 ja passim (naiset); 77 - 79, 92 - 93, 97 - 99, 106 (Bruce); 152 - 155, 171 - 177, 181 - 184, 191 - 193, 197, 207 (Leijonancka 35, 40 - 45, 53 - 54 ja passim (Malm)). Runeberg 1982, s. 162 - 168.

⁸⁶⁴ Topelius KT VI, s. 363 - 371, 375 - 380, 410 - 411, 426, 428 - 430.

⁸⁶⁵ Topelius KT I, s. 640 - 643, 713 - 714, 723 - 724, 745, 809. KT II, s. 17 - 18, 149, 188 - 228 passim, 257 - 259, 278 - 283, 292 - 293, 318 - 319, 266, 320 - 324, 496 - 505, 531 - 534, 662 - 675, 754 - 764, 813 - 814.

⁸⁶⁶ Topelius KT IV, s. 25, 28, 41, 64 - 82, 85 - 93, 119 - 129, 134 - 135, 167, 201, 208 (Lennart); 36 - 37, 50 - 54, 196 - 200 (Detlof).

olevan, mutta vielä asian selvittyäkin aatelittomana esiintyvän - “aatelinen” itsevarmuus ja oman vakaumuksen rohkea puolustaminen, minkä lisäksi arkkitehdin korkeaa etiikkaa leimaavat suoruus, luotettavuus ja epäitsekkyyttä; valeaatelisen Spiegelbergin petollisuus ja ahneus taas näytetään aatelille sopimattomina ominaisuuksina.⁸⁶⁷

Realisteista yllättäen Aho⁸⁶⁸ jatkaa romantiikan konventiota, hyvän ja huonon aatelisten määrittämistä vastakohtaparin avulla. *Niemen äijässä* vanhemman sukupolven hyvä aatelinen on rehti ja kansanhimisiä kunnioittava, paha junior taas ynseä, ylimielinen, epäoikeudenmukainen, ahne, häikäilemätön ja julma.⁸⁶⁹

Aatelisten ideaaliominaisuuksia kirjattiin myös yksittäin. Topeliuksen *Välskärin Kuninkaan sormuksessa* aatelisten ideaalia edustaa jalo vihollinen, kreivi Lichtenstein, jonka avarakatseisuus ulottuu niin sotilaalliseen kuin uskonnolliseen ajatteluun. *Tulossa ja vedessä* Meri Aaronintytär Perttilä (äidin puolelta aatelisten sukua, niin talonpoikaispatriarkan tytär kuin onkin) ja Regina henkilöivät kumpikin tahollaan erästä keskeistä aatelistyhtymää, uskollisuutta. *Porvariskuninkaassa* erityisen arvokasta aatelisten luonteessa on rehti suhtautuminen talonpoikiin.⁸⁷⁰ *Jungarin tarussa* korostetaan velvollisuudentuntoa ja *Tähtien turvateissa* mainitaan diplomaattisuus - aatelisten perinteinen hyve sekin.⁸⁷¹ Velvollisuudentunnon painotus toistuu Kiven *Leossa ja Liinassa*.⁸⁷²

Tavaststjernan *Affärer* korostaa oikeudenmukaisuuden hyvettä perinnöksiantoon liittyvän problematiikan kautta.⁸⁷³ Järnefeltin *Tituksessa* korostetaan antiikin kontekstissa vanhan ‘tekstin’ mukaisesti käytöksen arvokkuuden ja yleensä hyveen vaalimisen tärkeyttä yhteiskunnan ylimpänä kerrostumana hyveen vaalijoiksi ja esikuviksi asetetuille patriiseille, kun taas *Veneh’ojalaisissa* yksilön moraalit on hänen yhteiskuntamoraaliaan: henkilökohtainen on poliittista, ja kääntäen.⁸⁷⁴ Pakkalan *Pienessä elämäntarinassa* eettisesti korkeatasoisin hahmo on päähenkilön valoisa, rakkaudellinen, avoin ja demokraattisesti ajatellut aatelistyntyinen äitivainaja, josta tyttärenkin asennemaailma - hän mm. opettaa palkollisia lukemaan ja kirjoittamaan - näyttää kumpuavan.⁸⁷⁵

Moraalittomasti käyttäytyvä aatelinen ilman idealistista vastinpariaan kuvattunakin oli romantiikan kauden kirjailijoilla pääasiassa tekstinmukaista ideaalia antitekstuaalisen

⁸⁶⁷ Topelius KT IV, s. 250 - 251, 255, 258 - 259, 298 - 306, 316 - 317, 325 - 329, 356 - 359 (Lithau); 347 - 348, 360 (Littowin näkemys Lithausta); 2 - 40, 245 - 246, 253, 258, 266, 294 - 297, 306 - 311 (Spiegelberg).

⁸⁶⁸ Mahdollisena intertekstuaalisena vaikutelähteenä tulee tässäkin kyseeseen lähinnä Topelius, jonka kootut teokset Aho suomensi.

⁸⁶⁹ Aho KT VI, s. 31 - 40.

⁸⁷⁰ Topelius KT I, s. 48, 51, 55 - 56 (Lichtenstein); 247 - 249 (Meri); 339 - 343 (Regina). KT II, s. 655.

⁸⁷¹ Topelius KT VI, s. 190 - 191, 212, 229 - 230, 254. VII, s. 389.

⁸⁷² Kivi 1984, s. 345 - 363 passim.

⁸⁷³ Tavaststjerna 1924b, s. 46 - 50 ja passim.

⁸⁷⁴ Järnefelt 1927b, s. 187 - 188, 262, 266. Järnefelt 1916, s. 199 - 221, 232 - 251, 262, 347 - 353, 409, 411 ja passim.

⁸⁷⁵ Pakkala 1922, s. 3 - 19, 31, 99.

käänteiskuvan avulla propagoiva kannanotto: “hyvän vallan” ja “hyvän aatelisen” määrittämistä vastakohdastaan käsin. Hannikaisen *Punainen lähde* osoittaa käänteisen esimerkin avulla, että epärehellisyys ja valta-aseman väärinkäyttö oman edun ajamiseen ovat aateliselle - sekä virkamiehelle että kartanonisännälle - sopimattomia tapoja. Aatelisen moraalittomuuden kuva on myös *Salojärven kukkasessa* Flemingin lähipiiriin soluttautuva puolalaisten käytyri: kiero, epäluotettava, epäisänmaallinen mies.⁸⁷⁶ Topeliuksen *Välskärrien* osassa *Kapinassa omaa onneaan vastaan* tulilinjalla ovat kovasydämyisyys ja vallantäyteys. *Vinsentti Aallonhalkojan* aatelisen ylioppilaan vetelä tarmottomuus ei sekään sovi aateliseen ihannekuvaan. *Vernan ruusuissa* pahana näyttäytyy pikkumainen, neuroottinen epäluuloisuus - suurpiirteisen ihannekuvan vastakohta.⁸⁷⁷ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* kaunokirjallista kyytiä saa hemmotellun, itsekkään, lyhytjännitteisen ja tyhmänylpeän aatelisen hahmo. *Kahdessa joulu-aatossa* isoäiti muistelee kriittiseen sävyyn omaa tyttöaikaista itseään, käskevää, itsekästä, itserakasta, vaativaista ja keimailevaa neitiä, ja *Entisen vanhan palvelian salaisuus* korostaa kielteisen esimerkin avulla petollisuuden sopimattomuutta aateliselle.⁸⁷⁸

Realistien kuvauksissa jatkuu myönteisen aateluusideaalin määrittäminen kielteisen esimerkin kautta. Toisaalta se on myös edeltävää vaihetta enemmän alkuperäistä ‘tekstiä’ nontekstualisoiva demokraattisen kritiikin väline - erityisesti siksi, että aatelin huonosta käytöksestä tyypillisesti joutuvat kärsimään alempien säätyjen edustajat. Tavaststjernan *På understol* osoittaa, ettei aatelisneitien aatelittomaan sisarensa ylhäältäpäin kohdistama julmuus, hienovarainenkaan, ole kaunista katsottavaa. 1860-luvun nälkävuosiin sijoittuva *Kovina aikoina* taas kritisoi itserakkaan ja omasta ylemmästä moraalistaan tietoisesti aatelisfröökynän armollisia, pikkusieviä laupeudentöitä rahvaan parissa - jonka hädänalaisuus hänen silmissään toimii todisteena siitä, että rahvas oikeastaan on itse karkeudellaan ja saamattomuudellaan anasiannut ahdinkonsa.⁸⁷⁹ Ahon köyhtyvä *Tuhlaajapoika* esittelee heikon ja moraaliltaan rappeutuvan persoonan, joka lopussa kuitenkin vapautuu heikkoudestaan. *Kahdessa sankarissa* aatelinen itsekkyyttä näytetään normaalina vaikkakin valitettavana ja vanhaan ‘tekstiin’ ilmeisen sopimattomana ominaisuutena.⁸⁸⁰

‘Aristokraattinen morali’ merkinä, joka erottelee aatelista porvarillisesta, perustuu tärkeimmän sanktion erilaisuudelle. Porvarillisessa todellisuudessa, jossa sosieteetti- ja luottokelpoisuus olivat pitkälti yhteneväiset, väkevin kaidalla tiellä pitävä voima oli yhteisön hallinnoima häpeäsanktio. Aateluuteen liitettävä kunniakoodi taas perustui parhaimmillaan oman

⁸⁷⁶ Hannikainen 1882, s. 54 - 63, 80 - 86, 90 - 92, 96 - 108. Hannikainen 1884, s. 16 - 17, 24 - 27, 38.

⁸⁷⁷ Topelius KT I, s.346 - 347, 485. KT IV, s. 470. KT V, s. 651 - 654, 661 - 664.

⁸⁷⁸ Gummerus 1970, I osa, s. 58 - 63. Gummerus 1873, s. 93 - 94. Gummerus 1898, s. 192 - 211.

⁸⁷⁹ Tavaststjerna 1924a, s. 307 - 331 passim. Tavaststjerna 1983, s. 103 - 105.

⁸⁸⁰ Aho KT V, s. 280 - 281, 289, 292 - 293. KT VI, s. 119 - 121.

omantunnon kanssa käytävään itsearviointiin. Fredika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* näyttää aristokraattisen moraalin pikkusieluisuudesta vapaana asenteena ja sosiaalisesti ennakkoluulottoman toiminnan käyttövoimana. Nuijasodan aikaan sijoittuvan *Sigrid Liljeholmin* loppukohtauksessa korostuu tinkimättömän oikeudenmukaisuuden, periksiantamattomuuden, itsenäisen ajattelun ja omantunnonvapauden - “tiedänhän minä itse, että Jumalan ja omantuntoni edessä” - leimaama moraalinen ihanne.⁸⁸¹ Topeliuksen *Suomen herttuattaressa* taas aristokraattinen moraalipiirre esiin porvarillistuneen aatelissuvun jälkeläisessä. Voimakastahtoinen ja epäsovinnainen Eva Merthen uhmaa yhteisönsä tuomiota sekä seurustelemalla tanssiaisissa aikalaisekseen vapaasti miesten kanssa että varsinkin ryhtyessään avoimesti rakastettunsa vihkimättömäksi vaimoksi, osoittaen näin moraalista itsenäisyyttä ja sosiaalista rohkeutta - “vapaa minä tahdon olla, kun en tee mitään väärää”.⁸⁸²

Realisteilla omantunnonvapauden ankkuroitu, sosiaalisista sanktioista perustamaton aristokraattinen moraalipiirre sai toisinaan myös kielteisempää sävyä. Tavaststjernan *Utan ord* esittelee “modernin” vapaasti käyttäytyvän aatellisen naistyypin ja tarkkaavaisen, kireälleviritetyn, neuroottisen miestyypin, jotka pohjimmiltaan näyttävät olevan tavanomaisten hyveiden ja paheiden tuolla puolen (hieman Choderlos de Laclos’n *Vaarallisten suhteitten* malliin). Toisaalta *Kovina aikoina* -romaanin kapteeni Thoreldin toiminta nälkävuoden kerjäläislaumojen auttamiseksi kuvaa itsenäiseen ja järkevään vaikkakin pinnalta tarkastellen kovaan ajatteluun perustuvaa, vastuullista yhteiskunnallista asennetta, joka ei etsi ulkoisia tehoja mutta tuottaa lopulta pysyvämpiä tuloksia kuin poseeraava sääliväisyys. Myös *Uramon torppa*, jossa entinen rakastajatar avioiduttaessa liikemiesmäisesti - ja täysin avoimesti - ostetaan ulos taloudesta, propagoi tavallaan itsenäistä ja ennakkoluulotonta moraalijattelua.⁸⁸³ Ahon *Papin rouvassa* aatellinen eettinen riippumattomuus ilmenee mm. valmiutena avioeroon, joka vielä tuolloin saattoi merkitä sosiaalista itsemurhaa. Aatellista moraalipiirreä yleisesti käsitellään ironisessa, kalasymboliikkaa hyödyntävässä keskustelujaksossa, jonka saldona on, että aatelliset ovat tulisia, intohimoisia, itsenäisiä ja vapaudentahtoisia vastarannan kiiskiä. Lastussa *Varikset* “aatellisten” haukkojen epäsovinnainen moraalipiirre ilmenee arvaamattomuutena.⁸⁸⁴ Järnefeltin *Vanhempieni romaanissa* korostetaan aatellisuuden liittyvää velvollisuutta itsenäiseen moraalijatteluun.⁸⁸⁵

⁸⁸¹ Runeberg 1981, s. 92 - 93, 106. Runeberg 1983, s. 357.

⁸⁸² Topelius KT V, s. 38, 42, 54, 60 - 61, 64 - 65, 90 - 91 (sitaatti), 127 - 129, 162, 179 - 202, 219.

⁸⁸³ Tavaststjerna 1924a, s. 332 - 339. Tavaststjerna 1983, s. 46 - 49, 100 - 105, 166. Tavaststjerna 1924b, s. 253 - 258, 262 - 263, 283 - 284.

⁸⁸⁴ Aho KT II, s. 211 - 212, 238 - 239. KT V, s. 88 - 94.

⁸⁸⁵ Järnefelt 1986, s. 134 - 136.

6.9. Ylpeys

Aateluuteen suhtauduttiin siis yhtäältä niin, että säätyaseman mahdollistaman perusteellisen kasvatuksen olisi tullut realisoitua parempana käytöksenä. Se, ettei näin aina tapahtunut, oli toisaalta alkuperäistä tekstiä vahvistava vastakuva, toisaalta nontekstuaalinen vihje siihen demokraattiseen suuntaan, että aateluus ilman hyvettä oli tyhjä käsite. Eräät kielteisiksi määrittävät luonteenpiirteet - oikeastaan ominaisuudet, jotka sopivassa määrin annosteltuina saattoivat olla myös myönteisiä - toimivat kuitenkin lähinnä neutraaleina aateluuden merkkeinä. Näistä aateluuden merkkipaheista kaikkein kattavimmin esiintyvä oli säädyn muita ylempään, käskevään, eksklusiiviseen asemaan viittaava omanarvontunnon, ylpeyden, ylimielisyyden, kopeuden ja tylyyden piirreryvä, joka tyypillisesti yleistetään 'ylpeydeksi'. Vastaavaa merkkiluonnetta omaa myös sen vastakohta, "hyvän" aatellisen tasa-arvoinen suhde alempiin ryhmiin, koska se yleensä esitetään poikkeamana 'normaalista'.

Alavamielinen demokraattisuus liiallisen aatellisylpeyden miellyttävänä vastakohtana ja demokraattisena antitekstina esiintyy teemana jo Kantelettaressa: *Käynti Roualassa* kuvaa myönteisessä sävyssä aatellisen kartanonemännän mutkatonta suhtautumista kansanmieheen.⁸⁸⁶ Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* ihannoidun Flemingin suhde niin kansaan kuin alempaan aateliin on hierarkioita kaihtava, ja aatellisnaiset tarjoavat taistelussa haavoittuneille rahvaanmiehille omakätisesti apuaan: "Ei auta hienostella, kun on kyse ehkä ihmisen hengestä."⁸⁸⁷ Päivärinnan *Pentissä ja Inkassa* kuvataan niinikään arvostavasti aatellisen maaherran mutkatonta vierailua talonpojan kodissa.⁸⁸⁸ Ahon *Niemen äijän* alavamielinen paroni on samoin solminut lämpimät ja tuttavalliset suhteet originelliin nimihenkilöön, jonka mökissä hän usein vierailee. Seuraavan sukupolven piittaamaton asenne vielä korostaa vanhan paronin asenteen ylevyyttä.⁸⁸⁹ Järnefeltin *Heräämiseni* kuvaama nuorukainen siirtyy demokraatiaideologian omaksumisen myötä kansanomaiseen elämäntapaan ja arvomaailmaan. Myös *Veneh'ojalaisissa* osa aatellisesta henkilögalleriasta pitää (ainakin teoriassa, ainakin hetkittäin) yllä "tasa-arvoista" suhdetta kansanihmisiin. *Vanhempieni romaanin* puolestaan aloittaa Elisabet Clodt-von Jürgensburg-Järnefeltin suuhun sijoitettu, aatellisen suvun "ylpeilemättömyydellä" ja kansan pariin laskeutumisen traditiolla ylpeilevä (sic) monologi. Rakkaus kansaan näyttää kuitenkin olevan varsin ohjelmallista ja koristeellista laatua.⁸⁹⁰

⁸⁸⁶ Kanteletar, II kirja runo 236.

⁸⁸⁷ Runeberg 1983, s. 67, 93, 108, 157 - 158.

⁸⁸⁸ Päivärinta 1897b, s. 84 - 119.

⁸⁸⁹ Aho KT VI, s. 31 - 32.

⁸⁹⁰ Järnefelt 1894, s. 208 - 240 ja passim. Järnefelt 1916, s. 199 - 221, 347 - 353, 411. Järnefelt 1986, s. 97 - 98, 100 - 101.

Ylpeys omanarvontuntona määrittyy myönteiseksi ominaisuudeksi. Sellaisena se on myös alkuperäisen aatelisten ‘tekstin’ mukainen piirre. Runebergin *En voi* näkee ylpeyden ilmenevän suorana ja rohkeana käytöksensä. Myös *Salamiin kuninkaissa* se matelevaisuuden vastakohtana määrittyy positiivisesti.⁸⁹¹ Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanissa hyvää ylpeyttä edustavat ryhdikäs ja omanarvontuntoinen Margareeta-tytär sekä Johan Bruce, huonoa taas nimihenkilö, joka ylläpitää säätyerotusta, mm. “ryhdikkäänä ja ylpeänä” käskee aatelittomaan mieheen rakastuneen tyttärensä polvistua anteeksiantoa anomaan. *Sigrid Liljeholmissa*, jossa Metta-rouvan ylpeä olemus hetkeksi säikäyttää ryöstelevät nuijamiehetkin, taas suvaitaan suoraan ja omanarvontuntoiseen käyttäytymiseen sekoittuvan hieman turhanylpeyttäkin. Romaanin lopussa juuri ylpeys antaa sisäistä voimaa ja ryhtiä vastustaa epäoikeudenmukaisuutta.⁸⁹² Topeliuksen *Välskärin Miekassa ja aurassa* ja *Tulessa ja vedessä* sekä *Regina von Emmeritzissä* jälkimmäisen nimihenkilö on omanarvontuntonsa rohkeaa, taipumatonta, alistumatonta, jopa aggressiivinen.⁸⁹³ *Kuninkaan hansikkaan* “hyvissä” aatelisten henkilökuviissa ylpeys niinkään nähdään positiivisena, rakentavana voimana.⁸⁹⁴ Myös Kiven *Leon ja Liinan* naispuolinen nimihenkilö on komplisoitu persoona: ylpeä ja hetkittäin kopeakin, silti inhimillinen ja lämmin hahmo.⁸⁹⁵ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* hyvä ylpeys esiintyy rakentavana, jopa demokraattisena ominaisuutena. Aateliton miespäähenkilö luulee kosijoitaan pompottavaa aatelisten sankaritarta kopeaksi seurapiirikukkaseksi, mutta oivaltaa sitten: “Te ylönsätkö - - maailman turhuutta ja ihmisten ulkokullaisuutta.”⁸⁹⁶ Romantikoilla myönteinen ylpeys näyttää siis kiinnittyneen erityisesti aatelisten naiseihin.

Realistien kuvauksissa ylpeyden kaksoishahmotus jatkui jossakin määrin. Positiivisena itsetietoisuutena se esittäytyy niin Canthin *Hannassa* kuin Tavaststjernan *Kovissa ajoissa*, jossa “peukaloisylimystön” itsetietoisuus saa osakseen hellää ironiaa.⁸⁹⁷ Ahon lastussa *Oi jos oisin virkamies* puhutaan ylpeyden sijaan “aatelisten itsetunnosta”; symbolisissa *Variksissa* aatelisten haukkojen taivaita tavoittava ylpeys on positiivinen voima, samoin Järnefeltin *Maaemon lapsissa*, jossa se suo ryhtiä vastustaa sortohallinnon mielivaltaa, sillä periaatteella, ettei Suomen aateli “ole vielä koskaan vääryydelle selkäänsä notkistanut”.⁸⁹⁸

Tyhmänylpeys, kopeus ja tyylys aatelisten merkkiominaisuuksina taas viittaavat säädyn etuoikeutettuun asemaan ja toimivat samalla sen demokraattisena kritiikkinä. Myös tämä

⁸⁹¹ Runeberg SA VII, s. 47 - 71 ja 105 - 290 passim.

⁸⁹² Runeberg 1981, s. 88 - 95, 97 - 99 ja passim. Runeberg 1983, s. 59 - 60, 46 - 53, 157, 359.

⁸⁹³ Topelius KT I, s. 178, 256, 339 - 343 ja KT VIII, s. 225 - 354 passim (Regina).

⁸⁹⁴ Topelius KT IV, s. 5 - 218 passim.

⁸⁹⁵ Kivi 1984, s. 345 - 363 passim, erit. 350 - 351

⁸⁹⁶ Gummerus 1970, I osa s. 33 - 43, 60 - 61, II osa, s. 45 - 46 ja passim.

⁸⁹⁷ Canth 1965, s. 243. Tavaststjerna 1983, s. 25 - 26.

⁸⁹⁸ Aho KT IV, s. 268. KT V, s. 88 - 94. Järnefelt 1927a, s. 215 - 217, 222, 228.

korostus näkyy jo *Kantelettaressa*. Runossa *Emintimäisen sanat* “armon askelilla” käyvä ylpeä aatelin äitipuoli on tyly tytärpuolelleen, ja *Elinan surman* julma Klaus Kurki mainitaan myös ylpeäksi.⁸⁹⁹ Selkeä aateluuteen viittaava merkkiluonne ylpeydellä on myös Runebergin runoissa. *Jennyssä* aatelistet puvuntilaajat kohtelevat ompelijaksi painunutta säätysisartaan kopean ylimielisesti *Hymy/Löjet* kuvaa, miten hymy etsii kotia ja pyrkii ylhäisen suulle, muttei pääse, koska siellä jo asuu ylpeys. *Nadeschdan* ylpeä ruhtinatar kohtelee tylästi alustalaisiaan ja tulevaa miniäänsä.⁹⁰⁰ Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanin roisto Carl on kopea ja ylenkatseellinen ja suhtautuu alempisäätyisiin korostetun eriseuraisesti. Myös *Lasikorva*-novellissa aateluutta määrittävät kielteinen ylpeys ja kopeus, ja *Kauneimmissa käsissä* ylpeät ja ylimieliset siskot joutuvat häpeään palvelualttiin ja nöyrän sisarensa rinnalla. *Sigrid Liljeholmissa* taas tehdään ero pienen ylvästelyn ja matalamielisen kopean ylenkatseellisuuden välillä.⁹⁰¹ Hannikaisen *Silmänkääntäjissä* kopea, vaativainen, öykkärimäinen käytös tulkitaan rahvaan piirissä oitis merkinomaisesti aateliseksi.⁹⁰²

Topeliuksen teoksissa kopeileva, kielteinen ylpeys esiintyy sekä aatelin merkkiominaisuutena - *Välskärrien Erään nimen varjossa*, *Porvariskuninkaassa* ja *Vapaa-ajattelijassa* (aatelisnuorukaisen kuvataan esiintyvän “ylpeänä kuin nuori sotahevonen” ja toisessa kohdassa taas “ylpeänä kuin sotapäällikkö taistelun voitettuaan”), *Rautakylän vanhassa paronissa* sekä saduissa *Kirkonkukko*, *Pariisilaishattu*, *Pikku Matti*, *Ole hyvä köyhille*, *Lintu sininen* ja *Tuhkimo*, jossa toisen ilkeän sisarpuolen nimikin on ylimielisyyttä merkitsevistä ‘superbiasta’ johdettu Superba⁹⁰³ - että eri suunnista kritisoituna yhteiskunnallisena ilmiönä. *Välskärrien Miekassa ja aurassa* sekä *Tulessa ja vedessä* Aaron Perttilä syyttää poikaansa ja koko aatelia syntisestä ylpeydestä, pöyhkeydestä ja kopeilusta - “Joutavia koristuksia! Väärää kunnianhimoa! - - Te kadotetut, turhamaiset, kansan suuren rungon madonsyömät oksat, menkää kurjaan loistoonne ja varmaan häviöönne!” - mutta syyllistyy itsekin ylpeydestä käyttövoimansa ottavaan kovasydämisyteen. Myös hänen talonpoikainen isäntävaltansa on kovaa ja karua, siis ‘ylpeää’.⁹⁰⁴ Historioitsijana Topelius hahmottaa ylpeyden käsitteen avulla myös aatelin sisäistä hierarkiaa: *Mainiemen linnassa* reduktion jalkoihin jäävä “ylpeä ylhäisaateli” ei haluaisi taipua palveluaateliksi.⁹⁰⁵ *Iltamyrskyissä* aatelisylpeyttä esitellään moralisoiden, kielteisen esimerkin avulla: “porvariskreivittären” jalosyntyiset lapsipuolet kohtelevat tätä kopean ylimielisesti,

⁸⁹⁹ Kanteletar, I kirja runo 63 (rivit 23 - 24), III kirja runo 8 (r. 7 - 15, 180 - 184 ja passim).

⁹⁰⁰ Runeberg SA II, s. 219 - 226, 296 - 297. SA IV, s. 77 - 198 passim.

⁹⁰¹ Runeberg 1981, s. 152 - 155, 181 - 182. Runeberg 1982, s. 136 - 137, 162 - 168. Runeberg 1983, s. 29 - 36, 54 - 60, 89 - 90, 99, 127.

⁹⁰² Hannikainen sine anno, 9 - 10, 15.

⁹⁰³ Topelius KT II, s. 255, 589 - 591, 662 - 675, 687. KT III, s. 427 ja 430 (sitaatit). KT VI, 434 - 437. KT IX, s. 9 - 16, 135 - 142, 218 - 233, 312 - 365, 466 - 520. KT X, s. 673 - 718.

⁹⁰⁴ Topelius KT I, s. 143 - 147, 152 - 155, 247 - 249, 267 - 268, 349 - 353 ja 356 (sitaatit).

⁹⁰⁵ Topelius KT I, s. 685 - 689, 714 - 715, 803 - 804.

samoin alustalaisia, mutta nöyrtyvät *Aamun valkenemisen* myötä; toisaalta kreivittären omat, molempien säätyjen perimää kantavat lapset kuvataan jo syntyperänsä vuoksi demokraattisemmin asennoituneiksi.⁹⁰⁶ *Tähtien turvateissa* kritisoidaan kirkonmiehen suulla “ylpeän aatelista Tukholmaa, joka säälimättä polki jalkoihinsa kaiken vähäisen, heikon, halpasukuisen”. Uusia aateliskirjoja tehtaileva kuningatar Kristiina taas arvelee kyynisesti, että “tämän valtakunnan aatelisveri on liian paksua; sitä täytynee hieman laimentaa”. Myös *Hangon silmässä* seurapiirien ylhäisön kopeus saa tuomionsa originellilta nuorelta naiselta: “Rikkaat ylvästelevät, köyhät kumartavat kultaa.”⁹⁰⁷

Linnaisten kartanon Viheriä kamari, kirjoittajansa aateluusideologian keskeinen kuljetin, esittelee monenlaista ylpeyttä. Henkilökohtaisista ansioista ylpeileminen nähdään hyveaateluuden idean mukaisesti aatelisellekin ‘modernimpana’ kuin sukuperään ankkuroituva ylpeys: “Jos ylimyskunnalla tarkoitetaan - - henkilöitä, jotka suurine ja vanhoine nimineen, arvonimineen ja aateliskirjoihineen tai ilman niitä, yhteiskunnallisen asemansa, vankan varallisuutensa, vaikutusvoimaisen toimintansa, sivistyksensä, neronsa, etevyytensä ja ennen kaikkea ylevän ajatuskantansa vuoksi ovat kutsutut johonkin tärkeään toimeen - - sanalla sanoen: sellaista aatelistoa, jonka meidän aikamme tunnustaa ja johon kuulumisen valistuneimmat syntyperäiset aateliset pitävät kunnianaan - silloin - - on meidänkin maallamme ylimyskuntansa. - - *Sellainen* ylimyskunta ei tarvitse mitään kunniakirjoja. - - Mutta jos tähän itseoikeutettuun ylemmyyteen, joka ulottuu kaiikkiin kansankerroksiin, sattumalta liittyy vielä vanha nimikin, joka sisältää muiston menneistä urotöistä, ja jos tuon nimen omistaja on kartuttanut isien kunniaa omilla mainioilla töillään, - - on anteeksiannettavaa, jos hän hiukan pitääkin arvossa tuota vanhaa nimeään, vaikkapa hänen ylpeytensä joskus kärjistyisi ennakkoluuloksikin.”⁹⁰⁸ säätyerotusta kannattava eversti Littow esitetään maltillisen ylpeänä, hieman kopeanakin, piiloaatelinen Lithau edustaa kätettyä ylpeyttä, ja valekreivi Spiegelbergin käyttäytyä vastenmielisen kopeasti. Aatelisena merkkiominaisuutena ylpeys toimii, kun eversti ihmettelee aatelittoman Lithaun ylpeää “aatelista” asennetta. Vaatimaton Winterloo on aatelisylpeyden antiteksti, samoin Ringa-neiti, kun taas Anna Littow ja hovineuvoksetar Winterloo esittelevät aatelisen naisylpeyden traagista ja koomista puolta.⁹⁰⁹

Muilla romantiikan ajan kirjailijoilla ylpeys oli pikemmin aateluuteen viittaava merkki kuin yhteiskunnallisen tai moraalisen pohdinnan kohde, vaikka teemaan toki aina liittyivät myös jälkimmäiset sävyt. Päivärinnan talopoikaista mesallianssia kuvaavassa *Sukuylpeys-*

⁹⁰⁶ Topelius KT III, s. 475 - 477, 484 - 496, 503, 531, 550, 562 - 568, 727 - 730, 810 - 814, 822 - 823.

⁹⁰⁷ Topelius KT VII, s. 425, 460 - 462. Topelius KT VIII, s. 620, 622, 625.

⁹⁰⁸ Topelius KT IV, s.s 221 - 222.

⁹⁰⁹ Topelius KT IV, s. 223, 340 - 347 (eversti Littow); 298 - 306, 316 - 317, 325 - 327, 242 - 248, 281 - 282, (Lithau); 347 - 348, 360 (everstin käsity Lithausta); 239 - 240, 258, 294 - 297 (Spiegelberg); 235 - 238 (äiti ja poika Winterloo); 224 - 225 (Anna ja Ringa); myös passim.

novellissa käsite sisältyy jo nimeen.⁹¹⁰ Kiven *Karkureissa* kopea ylpeys liittyy kielteisiin aatelishahmoihin, ja sitä arvostellaan alustalaisten suulla. *Kihlauksen* “herrojen” käytöstä leimaa pinnallinen kopeus (“niitä kommervenkkiä, niitä rinnanröyhistyksiä”), *Canzion* nimihenkilö on yksioikoisen ylpeä ja uhmakas persoona. *Selman juonissa* huijari Fokaksen aateluusimpersonaatioon sisältyy sukuylpeyden genretietoinen parodia, jossa ylpeys ankkuroidaan kuvitteellisen suvun myyttiseen alkuperään. Runoista *Jäähyväisissä* isän ylpeys on tyttären onnen tiellä, kun taas aatelisia etäältä tarkkaillut pieni *Paimentyttö* on ymmärtänyt aatelisen roolin pelkästään kopeuden osoittamiseksi.⁹¹¹ Wecksellin *Daniel Hjortissa* Kaarleher ttuan lähettiläät arvelevat vastavoimaansa, suomalaista aatelia kopeaksi. Ylpeys ilmenee myös säätyerotuksen noudattamisena.⁹¹² Moraalisemman kannan ottaa taas Gummerus *Ylhäisissä ja alhaisissa*, jossa aatellitomaan kohdistuva kopeus esitetään alleviivatun matalamielisenä ominaisuutena. Myös *Kahden joulu-aaton* nuoruuttaan muisteleva isoäiti tuomitsee oman taannoisen ylpistelönsä: “Minun sydämeni oli kova, - - käytin itseäni, niin kuin se käyttää, - - joka luulee kaikkien luoduiksi häntä itseänsä varten.” Toisaalta aatelista isää ja hänen äpäräänsä kuvaava *Sovitus haudalla* käyttää ylpeyttä puhtaasti aateluuteen viittaavana merkinä, joka paljastaa jopa kätköön jääneen aatelisen syntyperän.⁹¹³

Realisteilla ylpeyden merkkiluonne ja siihen liittyvä demokraattinen kritiikki ovat vielä vaikeammin erotettavissa toisistaan. Canthin *Agnes*, pietarilaisen aatelismiehen ylläpidetty nainen, on omaksunut uudelta seurapiiriltään ylenkatseellista, kopeaa suhtautumista “alempiinsa”, entisiin tovereihinsa.⁹¹⁴ Tavaststjerna ironisoi näytelmässä *Affärer* kopeanylpeää aatelista “espanjalaiseksi” ja toteaa moisen asenteen barokkiseksi hienosteluksi. *På understol* -novellissa rumin värein kuvattu aatelisen seurapiirinosan käytös aatelitonta tulokasta kohtaan on ensin kopeaa, mutta lämpenee pian.⁹¹⁵

Mitä pitemmälle tultiin, sitä tietoisemmin “aateliseen ylpeyteen” suhtauduttiin - sitä itsestäänselvemmäksi sen merkkiluonne siis muodostui. Ahon *Kievarin pihalla* kääntää ilmiön ympäri jopa kaksi kertaa: majatalon isäntä ei usko vaatimattomasti käyttäytyvien matkustavaisten, aatelisen maaherran (Järnefeltin) ylioppilaspoikien, olevan aatelisia. Tavanomainen oletus, että aateliset ovat aina kopeita, saattoi siis olla myös väärä. *Hellmanin herran* aatelinen kapteeni Stålhammar taas ottaa genrekoodin tarvittaessa tietoisesti käyttöön: tavallisesti mutkaton mies muuttuu ylpeäksi ja ylhäiseksi, “purevan kohteliaaksi”, jos häntä loukataan.⁹¹⁶ Muuten Ahon

⁹¹⁰ Päivärinta 1981, s. 5 - 32.

⁹¹¹ Kivi 1984, s. 169, 217; 232; 365 - 428 passim; 702 - 703; 725; 762 - 769.

⁹¹² Wecksell 1981, s. 7, 19 - 20.

⁹¹³ Gummerus 1970, I osa s. 58 - 63. Gummerus 1873, s. 93 - 94. Gummerus 1865, s. 13 - 34, 89 - 95.

⁹¹⁴ Canth 1911, s. 15 - 19, 98.

⁹¹⁵ Tavaststjerna 1924b, s. 163. Tavaststjerna 1924a, s. 307 - 331.

⁹¹⁶ Aho KT I, s. 64 - 80. KT III, s. 23, 30 - 47.

suhde aatelisylpeyteen - myös käytösgenrenä - on sotaisan kriittinen, siis antitekstuaalinen. *Papin tyttären* arvostelukyvyttömiä vanhempia ihailun kohteena on nirson ja pinnallisen pienen aatelistyön kopeileva käytös. *Helsinkiin* matkustava naiivi nuorukainen yhdistää tyhmässä päässään kopeuden aateliseen hienouteen, ihailien kanssamatkustajaa, joka osa käyttäytyä “rennosti ja vapaasti ja kaikkia halveksivasti”. *Kolmivaljakossa* juhlii mahtaileva aatelinen tyhmänylpeys, samoin *Niemen äijässä*. *Kevät ja takatalvi* näkee epädemokraattisen sukuylpeyden - “pitivät itsekkin itseään muita parempina” - kielteisenä piirteenä, *Muistatko* - ? - kertomuksessa aatelia muistellaan kopeana, vain pinnallisen kohteliaana joukkona, jonka käytöstä leimaa “teennäinen, - - itserakkaan ivallinen hienostelu”, ja *Tuomiossa* aatelinen ylpeys nähdään poseeraavana, uhmakkaana, kohtuuttomana ja armottomana elämänasenteena.⁹¹⁷

Järnefeltin teoksissa ylpeys käsitetään pelkästään antitekstuaalisesti: se on yhteiskunnallinen synti. *Isänmaassa* kopeus rakentaa rajaa aatelisen ja aatelittoman sivistyneistönkin väliin. *Veljeksistä* yksi pohdiskelee kopean oppineesti patriisien ja plebeijien erotusta: jälkimmäiset ovat niitä, jotka pyrkivät ylhäisiksi. *Helena* kasvatetaan lapsesta pitäen ylimieliseen suhtautumiseen talonpoikia kohtaan, mutta omaksuu myöhemmin kansanvaltaisia asenteita. *Veneh’ojalaisissa* nähdään alussa - ja lopussa, mikä osoittaa, ettei yhteiskunnan kehitys ole nopeutettavissa - tiluksillaan ratsasteleva, kopeasti alustalaisiaan puhutteleva kartanonisäntä.⁹¹⁸ Pakkalan *Pienessä elämäntarinassa* tyhmänylpeys ja kopeus - mm. palvelusväkeä kohtaan tunnettu halveksunta - leimaavat nimenomaan maaseutupaikkakunnan seurapiirin mitättömintä aatelistia jäsentä.⁹¹⁹

6.10. Kiivaus ja itsehillintä

Periaatteessa sulava kohteliaisuus ja elegantti luoviminen konfliktitilanteissa oli diplomaattisen aatelisen ‘tekstin’ mukaista käytöstä. Muunkinlaista kuitenkin ilmeni: ylpeyden rinnalla ja siihen kiinnittyen toinen aatelinen perussynti ja merkkipiirre oli kiivaus ja sitä vastaava itsehillinnän vaatimus. Kiivaus liittyi sekä aatelisimman persoonallisuustyypin, koleerikon, olemukseen, että kiivaan, kuumen ja kuohuvan ‘aatelisen veren’ käsitteeseen. Kolmas kiivauden ja aggressiivisuuden piirrekimpun kasvualusta on ollut perinteinen sotilasura. Demokraattisen vastatekstin mukaan aatelin omavaltainen temperamenttikkuus kuvasti säädyn hegemonia-asemaa, kun taas alempien yhteiskuntaryhmien alistettu asema sai merkkinsä korostetussa nöyryydessä.

⁹¹⁷ Aho KT II, s. 26 - 33. KT III, s. 114 - 118. KT VI, s. 24 - 30; 31 - 40. KT VIII, s. 188 - 189. KT X, s. 108; 604, 608, 637, 646 - 647, 659 - 660, 6 - 683.

⁹¹⁸ Järnefelt 1965, s. 77, 80 - 91, 132, 145. Järnefelt 1900, s. 6. Järnefelt 1902, s. 11 - 14, 36, 41, 43. Järnefelt 1916, s. 14 - 15, 21, 486 - 490.

⁹¹⁹ Pakkala 1922, s. 84 - 88.

Aateliseen käytöskoodiin kuuluva tekstinmukainen itsehillinnän vaatimus palautuu toisaalta hovikulttuurin synnyttämään diplomaattisen, sujuvan käytöksen välttämättömyyteen, toisaalta myös jo aiemmin mainittuun ylivoiman kokemukseen: säätynsä tunnusta, miekkaa kantava aatelinen olisi vihansa yllättäen valloilleen päästäessään saanut huomattavaa tuhoa aikaan sekä säätyveljiensä että varsinkin aseettomien alempisäätyisten joukossa.

Kun kiivaus yksinään mainitaan aatelisena merkkipiirteenä, siihen liittyy usein annos kriittisyyttä. Näin *Kantelettaren Elinan surmassa*, jossa Klaun koleerinen kiivaus yhdistyy väkivaltaisuuteen.⁹²⁰ Runebergin *Vänrikeissä* kiivasta luonnetta manifestoivat jossakin määrin monet upseerit, selvimmin ehkä runossa *Maaherra* mainittu venäläinen ylipäällikkö.⁹²¹ Topeliuksen *Välskärrien Tulessa ja vedessä* (tässä lähinnä romaanin nimessä) sekä *Miekassa ja aurassa* kiivaus liittyy kielikuvan tasossa aatelia merkitsevään tulisymboliikkaan. Kiivaus on aatelin tyyppiominaisuus myös *Erään nimen varjossa*.⁹²² Tavaststjernan *Affärer*-näytelmässä kiivaudesta kuten kopeudestakin pilkataan liioitellun genretietoiseksi, “espanjalaiseksi”.⁹²³

Tyypillisesti kiivaus liitetään perityn kiivaan veren mielikuvaan. Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* aatelismiehen veri kiehuu, kun neidon kunniaa uhataan.⁹²⁴ Topeliuksen *Välskärrien Kapinassa omaa onneaan vastaan* mainitsee “tulisen veren”; *Mainiemen linnassa* sen kuvataan “kuohahtavan”. *Vapaa-ajatteliija* Paul Bertelsköldin nuorukaisiän “kuuma veri” jäähtyy *Iltamyrskyissä*.⁹²⁵ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* aatelista kuumaverisyyttä kuvataan nontekstinä, koomisessa valossa: aatelittoman läsnäolosta juhlissa ärtynyt kreivi osoittaa mieltään ilmoittamalla, miten “vereni rupeaa kiehumaan; näen miten ilveillen hän tänne silmää”. Myöhemmin hänet määritellään mieheksi, jolla on “hyvä sydän, mutta pika-vihainen ja äkkipäinen kuin tuli”.⁹²⁶ Ahon historiallisessa lastussa *Aave* Döbelnin “Intian auringosta ja Ranskan viineistä kuumuneet verensä kiehahtivat” päivällisten juhlapuheeseen päästyä. *Tuomiossa* taas tulisen aatelisten “soturiveren” kiihkoisuus kuvataan vastenmielisenä ilmiönä.⁹²⁷ Myös Järnefeltin 1600-luvulle sijoittuvassa *Samuel Croëllissa* aatelista temperamenttityyppiä markkeeraa kuohuva kiivas veri, ja *Veljeksissä* kiivaus yhdistetään aateliseen verenperintöön vaikkakin ilman vereen viittaavaa terminologiaa. *Maaemon lapsissa* kielletyn isänmaallisen kirjallisuuden hallussapidosta ilmiannetun vanhan paronin veri pakenee ensin tämän poskilta, mutta sitten “vanha aatelismieli” herää hieman

⁹²⁰ Kanteletar, IIIkirja runo 8 (rivit 7 - 15, 32 - 34 ja passim).

⁹²¹ Runeberg SA V, s. 89 - 311 passim, erit. 305 - 311.

⁹²² Topelius KT I, s. 352. KT II, s. 255.

⁹²³ Tavaststjerna 1924b, s. 163.

⁹²⁴ Runeberg 1983, s. 58.

⁹²⁵ Topelius KT I, s. 383, 706. KT III, s. 427, 533 - 544, 549 - 569.

⁹²⁶ Gummerus 1970, I osa s. 58 - 63.

⁹²⁷ Aho KT IV, s. 218. KT X, s. 680 - 683.

samaan tapaan kuin idiomaattinen ‘verikin’. *Veneh’ojalaisissa* aatelisen kapteenin äpäpäpoika perii isältään sotilasurallekin ohjaavan kiivaan veren, keskeisen merkkiominaisuuden.⁹²⁸

Jos kiivaus yhtyy itsehillinnän vaatimukseen, syntyvä kuva on aatelille myönteisempi: se korostaa ongelman ratkaisua, ei itseään ongelmaa. Topeliuksen *Välskärrien Erämaiden kevät* esittelee rinnan “kuumaveristä” aatelista arroganssia ja itsehillinnän ihannetta. *Jungarin tarussa* lähes pitelemättömän kiivauden ja rajuuden katsotaan kuuluvan aateliseen luontoon, jota kasvatuksen tuoma hillitty ihanne yrittää usein turhaan taltuttaa. *Tähtien turvateissa* mainitaan sekä kiivas veri että sen kuohon hillitseminen. Myös sadun koketti aatelinen *Pariisilaishattu*, raivosta halkemaisillaankin, jaksaa muistaa itsehillinnän tärkeyden.⁹²⁹ Kiven aatelistä *Karkurit* ja *Canzio* pitävät itsehillintää ihanteenaan; tosin jälkimmäinen ei tahdo tässä onnistua. Aatelistä *Leon ja Liinan* naispäähenkilö on kiivas, mutta pyrkii velvollisuudentuntoisesti hillitsemään itseään, samoin *Atalantta*.⁹³⁰ Kiivauden aatelisena merkkipiirteenä ja sitä suitsivan itsehillinnän tärkeyden kirjaavat myös Wecksellin *Daniel Hjort* ja Gummeruksen *Papinvaali*.⁹³¹

Realistien suhdetta aateliseen kiivauteen/itsehillintään hallitsee astetta genretietoisempi ironia. Tavaststjernan *En allmän gunstling* on oikea itsehillinnän ja tyyneyden kukkanen. Neutraalimpana, aateliseen käytöskoodiin kuuluvana itsehillinnän vaatimuksen kirjaa myös *Heder och ära*. Ideaalin omaksuu myös *Pikku Karl*, joka joutuu todistamaan, miten kiusallinen tilanne saattaa isän kiivaan, käskevän “sotilaanveren” hillintäkyvyn koetukselle; pikkupojan itsehillintä on sitä, ettei itke selkäsaunan uhatessa.⁹³² Ahon *Hellmanin herran* kapteeni Stålhammar on onnistuneesti yhtäaikaan tulinen ja hillitty. Jalorotuisesta koirasta kertovassa aatelisuuden travestiassa, *Hektor II:ssa* hillittyys on jälleen hyve, vaikka “herkkähaukkuisuutta” esiintyykin. Myös *Tuhlaajapoika* pyrkii hillitsemään itsensä vaikeassa tilanteessa: “Hän koetti nähtävästi olla tyyne ja välinpitämätön, vaikka olikin kalpea ja vaikka hänen kätensä vapisi.” *Keväässä ja takatalvessa* kuvataan ironisesti ärtyneen laamannin siroa aatelista itsehillintää: “Otsan yli vaelsi pieni pilvi, ja hänen silmäluomensa viivähtivät muutaman hetken kauemmin kuin tavallista silmään päällä.”⁹³³ Järnefeltin *Tituksessa* aatelisen, *Helenassa* erityisesti upseerin ideaaliin kuuluu itsensä hillitseminen kaikissa tilanteissa.⁹³⁴

Täydellinen itsehillintä puolestaan oli joko epäinhimillisen kurin tai itsekurin nontekstuaalinen merkki - tai antitekstuaalisen häikäilemättömyyden verho. Topeliuksen

⁹²⁸ Järnefelt 1899, s. 68. Järnefelt 1900, s. 93, 246. Järnefelt 1927a, s. 215 - 217, 222. Järnefelt 1916, s. 65 - 67, 112, 130 - 132.

⁹²⁹ Topelius KT II, s. 587 - 591, 640, 655, 769 - 773. KT VI, s. 24 - 25, 223 - 224, 248 - 249, 252, 262, KT VII, s. 415, 488, 642, 646. KT IX, s. 137

⁹³⁰ Kivi 1984, s. 173 - 174, 191; 422; 345 - 363 passim; 770.

⁹³¹ Wecksell 1981, s. 13 - 15. Gummerus 1899, s. 161, 176.

⁹³² Tavaststjerna 1924a, s. 295 - 305. Tavaststjerna 1924b, s. 378 - 379, 433, 440. Tavaststjerna 1962, s. 36, 90.

⁹³³ Aho KT III, s. 23. KT IV, s. 530 - 538. KT V, s. 292 - 293. KT VIII, s. 203.

⁹³⁴ Järnefelt 1927b, s. 187 - 188, 262. Järnefelt 1902, s. 83 - 92.

Itamyrskyissä Bernhard Bertelsköldin täydellinen itsehillintä on vain jäätävän vihan ja ylenkatseen naamio.⁹³⁵ Järnefeltin omaelämäkerrallisen *Helenan* isän itsehillinnän ihanne on sairaalloisen kireä. Myös *Vanhempieni romaanin* nuoret Järnefeltit kärsivät kotona kiivaan isän pakotetusta, lopulta epäonnistumaan tuomitusta “itsehillinnästä”.⁹³⁶

6.11. “Aatelinen ulkonäkö”

‘Aatelinen ulkonäkö’ näkyy oletetun yleisesti tunnetuksi, vakiintuneeksi käsitteeksi: siihen voidaan viitata sitä erikseen yksilöimättä, tunnettuna asiana. Henkilöä saatetaan kuvata toteamalla, ettei tämä ole oikein “aatelisen näköinen” tai vastaavasti määritellä joku vain yleisesti “aatelisen näköiseksi”; “aatelinen olemus” näkyy myös läpi esim. talonpoikaisesta vaateparresta.⁹³⁷

Nykyisissäkin viihteen tyyppihahmoissa tunnistettava, erilaisista indeksaalisista merkeistä rakentuva kliseokuva kauniista/komeasta aatelisesta oli vakiintunut jo 1800-luvulla; pääosa erityispiirteistä oli yhteisiä molemmille sukupuolille. Eksoottiseen alkuperään viittasi tummaverisyys, samoin kiharatukkaisuus, joka tosin assosioitui myös kauneuteen yleensä. Miesten ja vähemmässä määrin naistenkin poikkeuksellisen suuri koko, lähinnä huomattava pituus, viittasi paitsi hyviin kasvuolosuhteisiin eli vaurauteen, myös fyysiseen voimaan ja suorituskykyyn ja siten henkilökohtaista, primitiivistä vallan tyyppiä edustavaan ruumiilliseen ylivoimaisuuteen.

Oikeaoppiseen aateliseen geeniperimään sisältyivät myös ‘jalot’ ja säännölliset kasvopiirteet, joihin usein kuului tummat säkenöivät silmät sekäm ‘aatelinen nenä’: kooltaan suurehko, malliltaan kapea ja suora tai kyömy “kotkannenä”. Sotilaan ammattiin ja aateliseen elämäntapaan liitettyyn huvittelevaan ruumiinkulttuuriin, mm. ratsastukseen ja miekkailuun, mutta myös ulkoisen esiintymisen taitoja vaativaan hovi- ja seurapiirielämään taas viittasi sorea mutta ryhdikäs ruumiinrakenne. Myös seksuaalinen vetovoima, omantyyppisensä sosiaalisen vaikutusvallan aineksena, sisältyy yllämainittuihin piirteisiin. Yleensä ulkonäkö oli edustava ja hienostunut. Vaaleus ja hentous, aatelisen perustyyppin vastakohtat, assosioituvat erityisesti miehissä kehnoon ja juonittelevaan, “epäsotilaalliseen” luonteeseen; raskasrakenteisuus taas ilmensi rehtejä sotilashyveitä. Realistien introdusoima, työtä (lue: fyysistä työtä) tekemättömän kansanosan kritiikiksi tarkoitettu piirre oli puolestaan käsien kapeus, jopa lintumaisuus, työmiehen raskaitten kourien vastakohta.

⁹³⁵ Topelius KT III, s. 544, 559.

⁹³⁶ Järnefelt 1902, s. 48 - 49. Järnefelt 1986, s. 288 - 289, 324 - 325.

⁹³⁷ Esim. Topelius KT III, s. 723 (*Itamyrskyjä*) ja KT V, s. 455 - 461 (*Nuoruuden unelmia*), Gummerus 1873, s. 85 - 108 passim. (*Kaksi jouluaatto*), Aho KT VIII, s. 36, 193 - 194 (*Kevät ja takatalvi*).

Ulkonäkö on kokonaisuus. Kuitenkin se koostuu monista piirteistä, jotka yhdistyvät keskenään lukemattomin eri tavoin, muodostamatta loppuun asti johdonmukaisia piirrekimppuja. Käsittelenkin seuraavassa aatelistä ulkonäköä erikseen vain miesten ja naisten osalta, jaottelematta aineistoa sen kummempiin kategorioihin. Aineiston laajaa esittelyä puoltaa mielestäni sekin, että se kartoittaa monipuolisesti 1800-luvun, erityisesti romantiikan kauden kauneusihannetta - myös kauneuden saralla niin usein sivuutettujen miesten osalta. Puritaaniseksi mielletyn vuosisadan kauneuskäsitykseen sisältyy, sievästi kätkeytyä mutta silti ilmeisenä osana, myös myönteisesti käsitetyn seksuaalisen vetovoiman jäsentäminen - aatellisen seksuaalisuuden vaaralliseksi mieltävää yöpuolta on käsitelty aiemmin seksuaalimoraalin yhteydessä. Oma demokraattisen tekstin mukainen tehtävänsä taas oli ”rappeutuneella” aatellisella ulkonäöllä: se ilmaisi, että alkuperäisistä kenties hyvistä aineksista oli myöhempinä aikoina jouduttu kauas. Kuten kartanoiden, myös aatelisten ihmisten rappio oli säädyn rappion kätkeyty kuva. Kasvojen piirteet ja ilmeet ilmaisivat usein myös luonnetta ja persoonallisuutta.

Miehinen aatellinen ulkonäkötyyppi kuvataan Runebergin *Jennyssä* lyhyesti komeaksi ja uljaaksi.⁹³⁸ Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanin konna Carl Leijonanckar esitellään vaaleaveriseksi (lue: epäluotettavaksi), kookkaaksi, kauniiksi mieheksi, jolla on jalo ryhti. *Sigrid Liljeholmin* kuvaus Klaus Flemingistä piirtää soturin kuvaa: tämän tummaihoiset, ahavaoituneet kasvot ilmentävät ankaruutta, päättäväisyyttä ja jyrkkää luonnetta.⁹³⁹

Erytyisesti mieskauneuden määrittelijänä kunnostautui Topelius, joka tosin aloitti heti antiteesillä: *Rautakylän vanha paroni* on aatellisen kiiltonsa menettänyt kuihtunut vanhus, jonka äpäraipoika ei ole perinyt ”isänsä ylimyksellisiä piirteitä”; epäsiisti ulkoasu kertautuu asuinhuoneiden rappiossa. Paronin ja hänen kelvollisemman veljensä nuoruudenaikaisista muotokuvista viimeainittu katsoo sotilaana, jonka ”kasvojen juonteet olivat säännölliset, ylpeät, melkeinpä kopeat”. Itse paroni on ollut piirteiltään epäsäännöllisempi mutta silti miellyttävä, pilkallisesti hymyilevä hovimies, jolla on ”hiukan irstas katse ja erityinen velttous suupielissä todisti hienostunutta aistillisuutta ja kevytmielisyyttä”.⁹⁴⁰ *Välskärin kertomusten* ensimmäisessä kirjassa *Kuninkaan sormus* kohdataan keskieurooppalaisen aatelin edustaja kreivi Lichtenstein, ”komea, solakka nuorukainen, tummaverinen kuin espanjalainen”, jonka silmät hehkuvat tulisesti. *Kapinassa omaa onneaan vastaan* kuvaa kahta Bertelsköld-sukupolvea. Isä Bertel on komea, kookas ja kova mies, jonka luonteen ja sitä myöten kasvonpiirteet sormuksen tuoma valta on turmellut: ne olivat ”alitusissa taisteluissa kovettuneet enemmän uhkaa kuin uljuutta

⁹³⁸ Runeberg SA II, s. 219 - 226.

⁹³⁹ Runeberg 1981, s. 125, 152 - 155. Runeberg 1983, s. 93.

⁹⁴⁰ Topelius KT VI, s. 375 - 384, 410 - 411, 434 - 437.

muistuttavaksi ilmeeksi. Tuo käskevä katse vaati ehdotonta kuuliaisuutta, tuo terävä piirre ylähuulen viiksien alla ilmaisi järkähtämätöntä päättäväisyyttä. Kenraalin koko olento oli enemmän omansa herättämään pelkoa kuin rakkautta.” Nuori hento Bernhard taas on aatelisnuorukaisen ideaalikuva: musta tukka, ohuet viikset, “tummat säkenöivät silmät”. *Noita-akassa* aatelmies havaitaan kansanmiestä pitemmäksi. *Mainiemen linna* pilailee “aatelisen” kotkannenän, leveän otsan ja kapeiden huulten kustannuksella.⁹⁴¹ *Sinisissä* kuvataan seuraavaa Bertelsköld-polvea: kieroluonteinen Torsten on “pitkäkasvuinen hoikka nuorukainen, kalpea ja kivulloisen näköinen, vaalea, kasvoiltaan hieno ja älykäs mutta vähän pilkallinen”, rehti Kustaa taas tumma, kaunis, roteva ja harteikas. *Erään nimen varjo* kuvaa Torstenin hoikaksi, vaaleaksi, ylpeäryhtiseksi keikariksi. Kustaa-veli taas on soturiaatelisten ihannetyyppi: suora ryhti, kookas vartalo, jalot kasvopiirteet. Historiallinen kreivi Horn kuvataan - epäilemättä muotokuvasta mallia katsoen - niinikään kookkaaksi, uljaaksi ylimykseksi, jolla on suorat, säännölliset piirteet: kyömynenä, voimakas alahuuli, luja suu, korkea otsa ja suuret, teräväkatseiset silmät. *Erämaiden kevät* esittelee aateliset ääliöveljekset Sparrfelt, joista ainakin toinen on komea nuori sotilas. *Porvariskuninkaassa* kohdataan Kustaan poika Viktor, pitkä, komea, tummatukkainen mutta sinisilmäinen nuori upseeri - siis eksoottisen ja kotimaisen onnistunut hybridi. Sivuhenkilönä kuvataan maaherra Frölich, kookas vanha upseeri, jolla on käskevä ryhti ja kotkan katse.⁹⁴² *Vaasan prinsessassa* elämän kolhima Viktor on pitkä, komea upseeri, varhain harmaantunut, hymytön ja totinen. *Iltamyrskyjen* Bernhard Bertelsköld nuorempi on kookas, komea mies.⁹⁴³

Talvi-iltain tarinoiden Kuninkaan hansikkaan nuori sankari Lennart Croneld kuvataan pieneksi, kauniiksi ja solakaksi nuorukaiseksi. *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* eversti Littow on vuosien harmaannuttama, silti yhä kookas, jäykkäryhtinen, lujarakenteinen ja voimakas. Arkkitehti Lithau, piiloaatelinen, edustaa kirkassilmäistä, fyysisesti tervettä uuden ajan miestä. Säädystään putoamassa oleva serkku Winterloo taas ei täytä aatelista ulkonäköstandardia: hän on lihava, punakka, pyöreäkasvoinen ja olemukseltaan velton unelias, paitsi milloin tulee puhe hevosista. Valekreivi Spiegelberg puolestaan on pieni, tumma, ryhdikäs, siro, hoikka ja hauskannäköinen, mutta fyysisesti heikko. *Vinsentti Aallonhalkojan* toveripiirin aatelinen jäsen “Alonzo” on kaiken uljuuden antiteesi: pitkä, vaalea, laiha ja kalpea poika. *Mirabeau-tädin* takautuvasti kuvattu nuoruudenrakastettu taas on ollut “pitkä, komea upseeri, hiukset ruskeat ja lainehtivat, silmät siniset, kasvojen piirteet voimakkaat, miehekkäät, melkein karkeat; kaunis hän ei ollut sanan tavanomaisessa merkityksessä, mutta ryhti hänellä oli täydellinen”.⁹⁴⁴ *Suomen herttuattaren* sankari kenraali Keith kuvataan kaukaa katsoen tuimaksi ja

⁹⁴¹ Topelius KT I, s. 48, 346 - 347, 370 - 372, 537 - 538, 773 - 774.

⁹⁴² Topelius KT II, s. 17 - 18, 257 - 259, 267 - 268, 278 - 282, 506 - 507, 577, 559 - 565.

⁹⁴³ Topelius KT III, s. 89 - 93, 559.

⁹⁴⁴ Topelius KT IV, s. 25, 28; 223, 250 - 251, 235 - 238, 239 - 240; 398.

synkäksi, mutta läheltä katsoen valoisaksi ja jalopiirteiseksi mieheksi, jolla on ylhäinen mutta silti vaatimaton ryhti ja ylimyksellinen olemus. 1600-luvulle sijoittuvassa *Nuoruuden unelmissa* Klaus Hermaninpoika kuvataan keskikokoiseksi, tanakaksi ja harteikkaaksi nuoreksi mieheksi, jolla on tarmokkaat kasvopiirteet ja terävä katse. *Vernan ruusujen* Kapteeni Mörk on kertojan arvelun mukaan “nuorena ollut kaunis, mutta kaunis siten, että se vaikutti pelkoa”; kertomuksen nykyajassa hän on teräksenharmaaviiksinen, suora- ja jäykkäryhtinen mies, jolla on tuuheat kulmakarvat ja (jälleen!) terävä, synkkä katse.⁹⁴⁵

Tähtien turvateissa esitellään useita aatelisia miestyyppejä, joista valtaosa on historiallisten esikuviansa mukaan hahmotettu. Topelius näyttää huvitelleen vanhojen muotokuvien kustannuksella. Pitkä, voimakasrakenteinen, laihakasvoinen, piirteiltään säännöllinen mutta kireän näköinen Åke Tott on ruokkoamattoman soturin perustyyppi - hovioikeudenpresidentti Juho Kurki taas pienikokoinen, hyvinhoidettu hovimies, jolla on hienopiirteiset, älykkäät ja ylhäiset kasvot. Hyvä Pietari Brahe on pitkä, kiharatukkainen, voimakasrakenteinen ja lempeäilmeinen. Paha kenraali Götz kuvataan jättiläismäiseksi ja pelkoa herättäväksi hahmoksi. Oxenstierna, valtiokansleri, on puolestaan “pitkä ja voimakas, harmaatukkainen, korkeaotsainen ja sinisilmäinen”, punaposkinen mies. Lyhyellä ja rotevalla sotamarsalkka Hornilla on lempeät tummat silmät ja kihara ruskea tukka, kapea otsa, kellertävä iho, karkeat piirteet ja ilmeikkäät kasvot. Louis de Geerillä on korkea otsa, hieno iho ja lämmin katse. Valtaneuvos Skytte on “pitkä, kaunis kuusikymmentäviisivuotias ukko”. Soturin näennäinen antiteesi on puolestaan kenraali Wittenberg: tyttömäinen, pyöreäkasvoinen, lyhyt, pyylevä, tumma, pitkähiuksinen, sileäksi ajeltu mies, jolla on kapeat viikset ja pienet kädet, mutta myös vilkkaat tummat silmät ja päättäväinen ilme. Pfalzkreivi Kaarle Kustaan pitkät mustat hiukset on huolellisesti kammattu; ohuet viikset koristavat päättäväistä ylähuulta. Maunu-kreivi kuvataan kauniiksi ja notkeaksi; samoin Klaus Tott on pitkä, kukoistava ja voimakas nuori mies. Espanjan lähettiläällä, Don Pimentellillä taas on “mustimmat hiukset ja kaunopuheisimmat maurilaiset silmät, mitä Ruotsissa ikinä oli nähty”.⁹⁴⁶

Jungarin tarun veljeksistä kunnollisemman, Bo-herran, kuvataan olevan “kookas ja uhkea ritari, - - ylevännäköinen ja ryhdikäs”, ilmeeltään surumielinen mutta myös käskävä, “otsa vaskea ja käsivarsi rautaa”. Sten-veli taas on pitkä, laiha, ahavoitunut, voimakas, notkea ja hoikka, tummatukkainen ja -partainen, mutta sinisilmäinen, vilkaskatseinen, arpinen, liikkeissään päättäväinen ja raju. Jälkimmäisen poika Knut, suvun viimeinen, on hänkin kaunis, tumma kookas ja vahva, mutta kasvoiltaan laiha ja ilmeeltään raskasmielinen. *Sumutarinoiden*

⁹⁴⁵ Topelius KT V, s. 133 - 134; 501 - 503; 619.

⁹⁴⁶ Topelius KT VII, s. 28 - 29, 31, 35, 41 (Tott ja Kurki); 87 (Brahe); 240, 545 (Götz); 292 - 293 (Oxenstierna); 297 (Horn); 298 - 299 (de Geer); 327 (Skytte); 543 (Wittenberg); 638 (pfalzkreivi); 713 (Maunu-kreivi, Klaus Tott ja Pimentelli).

Nuorallatanssija kuvaa urheilullista nuorta upseeria, joka on pitkä kaunis, rakenteeltaan sokea ja voimakas. *Tyhjissä sydämissä* mainitaan ryhdikäs vanha hovimies.⁹⁴⁷

Muista romantikoista aatelismiehen ulkonäköön on enemmän perehtynyt vain Gummerus, joka noudattelee Topeliukselta tuttua kaavaa. *Ylhäiset ja alhaiset* kuvaa nuorta kreivi G:tä kauniiksi useaan otteeseen ja toteaa, miten tämän tummat silmät iskevät tulta. Irstas elämä turmelee vähitellen kreivin ulkonäön. *Sovituksessa haudalla* paronin äpärapoika kantaa komean isänsä aatelisiä piirteitä: mustat silmät, kihara tumma tukka, ryhdikäs olemus.⁹⁴⁸

Realisteilla tyypilliseksi mielletty, ja siten edelleen merkinä toimiva ”aatelinen ulkonäkö” alkaa saada non- ja antitekstin luonnetta. Tavaststjernan tyyllilaji on ironia. Novelli *Utan ord* esittelee pienen, kireän hermostuneen, yliherkän paronin, jolla on harmaat silmät, kaarevat kulmakarvat ja satiirinen suun ilme. *Kovina aikoina* -romaanin sankarin, kapteeni Thoreldin todetaan vain olevan ulkonäöltään onnistunut. Eräiden herrapäivällisten aatelisiä osanottajia puolestaan kuvataan olennoiksi, joilla on ”ylimyksellinen linnun naama, kalju pää, hienot kädet ja pitkät sormet, - - hienot arvokkaat huulet”. *Uramon torpan* aatelinen kartanonisäntä taas on miehekäs, hieman kalju - siis ehdottomasti ei kiharatukkainen - hyvin hoidettu keski-ikäinen herra.⁹⁴⁹

Ahon *Hellmanin herran* kapteeni Stålhammar on komea, ryhdikäs ja juhlatilaisuuksiin huolella valmistautuva mies. Historiallisessa lastussa *Aave* kuvataan 1800-luvun alun päivällisten ryhdikästä vierasjoukkoa, erityisesti sähköväsilmäistä, viinistä ja isänmaallisuudesta punehtunutta von Döbelniä. *Hektor II:ssa* ”aateliset” piirteet on saanut koira: sillä on pitkä kapea pää, tyyni katse, suora, leveä nenä, kiiltävä karva ja hienostunut vaikkakin hieman hermostunut olemus. Topeliaaninen *Tuhlaajapoika* puolestaan on kaunis, hoikka, notkea nuorukainen, jolla on tumma kihara tukka, kaareva nenä ja tuliset ruskeat silmät. *Kokko ja kokon poika* sisällyttää koukkunokkaisen kotkan kuvaan aatelisten kyömynenän. *Kevään ja takatalven* laamanni Carpelan kuvataan suippopartaiseksi, pitkäksi, hieman kumaraksi vanhaksi herraksi; hänen upseerispoikansa taas on jäykkä, laiha ja pitkäkasvoinen. *Muistatko* - ? suomii ankaralla kädellä elostelija-aatelia: nämä ovat sekä ”herrasrotuisia kyömyneniä” että ”punanenäisiä ja -naamaisia totisetiä”.⁹⁵⁰

Järnefelt kontrastoi voimakkaasti kaunista ideaalia ja toisinaan karua todellisuutta; synnin palkkana näyttäisi olevan rumuus. *Helenessa* kuvataan huolellisesti isoisän äpäroitä, joilla on kaikilla tämän ulkonevat silmät ja pitkänomainen päänmuoto. Naapurikartanon onnellisen pariskunnan pikkupoika Georg taas on hienopiirteinen, kiharatukkainen pikku

⁹⁴⁷ Topelius KT VI, s. 31 (Bo); 196 - 197 (Sten); 342 - 345 (Knut); 628; 739.

⁹⁴⁸ Gummerus 1970, I osa s. 56 - 63, II osa s. 9 - 10, 26 - 34. Gummerus 1865, s. 13 - 34 passim.

⁹⁴⁹ Tavaststjerna 1924a, s. 332. Tavaststjerna 1983, s. 25 - 26, 175 - 179. Tavaststjerna 1924b, s. 259.

⁹⁵⁰ Aho KT III, s. 52. KT IV, s. 215 - 219, 530 - 538. KT V, s. 274 - 275. KT VI, s. 122 - 124. KT VIII, s. 193 - 194. KT X, s. 108.

kavaljeeri, myöhemmin aikuisena tummakulmainen, kiharatukkainen, sorea kadetti, kauniskasvoinen ja jäykkäryhtinen. *Maaemon lasten* moraaliltaan häilyvä päähenkilö on laiha ja kalpea herraspoika, jolla on kapea nenä, pienet viikset ja lommoposket. *Veneh'ojalaisten* alussa nähdään alustalaisiaan huonosti kohteleva paroni, antitekstuaalinen lihava lyllerö.⁹⁵¹

Aatelisnaisen tyypillinen ulkonäkö ei kiinnostanut kirjoittajia samassa määrin kuin miesten; merkkipiirteet toki olivat pääosin samat. Fredrika Runebergin romaanissa *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* aatelisnaisen tyypillinen ulkonäkö mainitaan yksinkertaisesti kauniiksi.⁹⁵² Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tytär* on aatelisen upseerin ja kansannaisen jälkeläinen, jonka jalosta verenperinnöstä todistavat “suora nenä, mustat hiukset ja silmäin säihkyvä tuli”.⁹⁵³ Kiven *Atalantta* on kaunis ja kalpea, hänellä on korpinmustat kiharat, siniset silmät ja kirsikkasuu.⁹⁵⁴

Topelius kunnostautui myös naisten kauneuden kuvaajana. *Välskärrien Kuninkaan sormuksessa* esittäytyy aatelisten Bertelsköldien tuleva kantaäiti Regina von Emmeritz, tummakiharainen, salamoivasilmäinen keskieuropalainen aateliskaunotar, jota *Tuli ja vesi* edelleen kuvaa ylpeäryhtiseksi, kauniiksi ja tummaveriseksi. Päinvastaista tyyppiä edustaa aatelisen äitinsä verenperintöä kantava ja tämän piirteitä perinyt talonpoikaispatriarkan tytär Emerentia “Meri” Perttilä, vaalea, hienostunut, lempeä olento. Samaa maata on sukuun naitu *Mainiemen linnan* valtiatar, jonka kasvot ovat “kalpeat, miltei kärsivät, erinomaisen hienot ja säännölliset, hyvin lempeät vaikkakaan ei suorastaan kauniit; silmät siniset, tukka vaalea, otsa avonainen ja - - suu erinomaisen kaunis”. Rouvan hento olemus henkii jo näkysällä olevaa säädyn aseman heikkenemistä (reduktio) ja henkistä rappiota.⁹⁵⁵ *Hangon silmässä* englantilaisen lordin luulotellun tyttären “aatelinen” ulkonäkö koostuu tummista kiharoista ja kalpeasta ihosta, jota kamarineiti suojelee päivetymiseltä.⁹⁵⁶ *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* sisaruspari Ringa ja Anna edustavat kahta ääripäätä. Anna on tumma kalpea kaunotar, jolla on hienot älykkäät kasvot, säännölliset piirteet, ylhäinen ryhti ja tyyni olemus. Vaalea Ringa taas on kevyt, sievä olento - “auringsäde”, “nukke”, “keijukainen”. Vanha rouva Winterloo puolestaan on pitkä, laiha, jäykkäryhtinen vanhan kaartin ylhäisönainen.⁹⁵⁷ Topeliuksen naishahmoista psykologisesti täyteläisin, *Suomen herttuatar* Eva Merthen, on sitä myös fyysisesti. Hänet kuvataan klassiseksi aateliskaunottareksi kaikilla mausteilla: “aikansa kauneimpia tyttöjä: pitkä

⁹⁵¹ Järnefelt 1902, s. 7 - 10, 26 - 27, 64 - 65. Järnefelt 1927a, s. 119 - 121. Järnefelt 1916, s. 14 - 15.

⁹⁵² Runeberg 1981, s. 172 - 174 ja passim.

⁹⁵³ Hannikainen 1882, s. 16 - 17.

⁹⁵⁴ Kivi 1984, s. 770.

⁹⁵⁵ Topelius KT I, s. 46 - 47, 256, 631 - 632.

⁹⁵⁶ Topelius KT VIII, s. 617 - 619.

⁹⁵⁷ Topelius KT IV, s. 224 - 225, 235 - 238, 256.

ja solakka, varreltaan täyteläinen, oikea sulotar, - - ryhdissä - - jotain syntyperäistä kuninkaallista, jolla luonto välistä leimaa suosikkejaan hieromatta kauppoja suvun tai säädyn kanssa (!), - - ylhäisyyden piirre, - - ei - - porvarillisen suomalaisen äitinsä näköinen, vaan - - ihannekuva isästään,, vanhan böömiläisen - - aatelissuvun jälkeläisestä”; kasvot ovat “säännölliset soikeat, iho läpikuultava”, tummat hiukset, jalo profiili, pieni suu ja raskaitten rokokoo-silmäluomien varjostamat lämpiminä hehkuvat silmät. *Nuoruuden unelmissa* kohdataan Kirsti Fleming, lapsenkasvoinen, turmeltumaton tyttö, jonka ulkonäkö ei ole “tyypillisesti aatelinen”: hän on pieni ja tumma, piirteiltään epäsäännöllinen, mutta silmissä on valoisa katse täyteläiset huulet hymyilevät veitikkamaisesti. *Vernan ruusuissa* tyypillinen aateliskaunotar on tumma ja temperamentikas; nimihenkilö kuvataan hoikaksi ja notkeaksi, suurisilmäiseksi, mustatukkaiseksi ja valkeaihoiseksi, “etelämaalaisen” näköiseksi.⁹⁵⁸ *Tähtien turvateissa* mainitaan Pietari Brahen Stenbock-sukuinen kreivitär, jolla sanotaan olleen sukunsa tarmokkaat mutta miellyttävät piirteet. Samantapaisesta puusta on veistetty myös hovirouva Beata Oxenstierna, “ylpeä ja miehekäs” emäntä. Toisenlaista, vaatimattomampaa aatelisolemusta edustaa everstinna Rynning, “pyylevä pieni eukko karkeine käsineen”, silmissään kuitenkin terävä katse.⁹⁵⁹ *Jungarin tarun* arkkikonna, rouva Ursula Jungar, kuvataan pitkäksi ja komeaksi, tummatukkaiseksi, tummasilmäiseksi, teräväkatseiseksi, kaarevanenäiseksi jylhäksi kaunottareksi. Valtarouvan tytär, Beata, on niinkään tummakiharainen pikku kaunotar. *Nuorallatanssijan* nimihenkilö on aatelisen mutta myös etelämaalaisen verenperintönsä mukaan kaunis, tummasilmäinen, tummahiuksinen. *Tyhjien sydänten* aatelinen sankaritar on yleensä vain kaunis ja viehättävä.⁹⁶⁰

Realisteilla toistuvat samat epiteetit kuin romantiikan kuvauksissa; sävy tosin on hieman genretietoisempi. Canthin *Hannan* seurapiirin kukkanen, neiti Munsterhjelm, on ryhdikäs ja kauniisti liikehtivä nainen, jonka kauneutta korostavat rohkea hymy ja ylväs tapa kantaa päätään.⁹⁶¹ Tavaststjernan *Utan ord* -novellin päähenkilö on tummasilmäinen, hienostunut, sensuelli kaunotar. *Uramon torpan* aatelismorsian puolestaan on laiha, energinen ja uneksivasilmäinen.⁹⁶² Ahon *Keväässä ja takatalvessa* aatelinen ulkonäkö oletetaan tunnetuksi: aatelinen ruustinna on “punakka, verevä ihminen” jonka piirteet ovat “hienot” ja “aateliset”. Naapurikartanon aatelisen laamannin tyttäristä kaksi täyttää “aateliset” ulkonäkökriteerit, toisin sanoen ovat hienopiirteisiä, solakoita ja kalpeita; kolmas on harteikas, pullea ja “tavallisen” näköinen. *Tuomiossa* kohdataan aatelinen kohtalotar, tummaverinen ja lujapiirteinen Hanna von

⁹⁵⁸ Topelius KT V, s. 33 - 34, 455 - 461, 591 - 593.

⁹⁵⁹ Topelius KT VII, s. 87, 308.

⁹⁶⁰ Topelius KT VI, s. 27 - 28, 39 - 41; 631 - 636; 740 - 745.

⁹⁶¹ Canth 1965, s. 295.

⁹⁶² Tavaststjerna 1924a, s. 332 - 339 passim. Tavaststjerna 1924b, s. 259.

Falck.⁹⁶³ Järnefeltin *Isänmaassa* kuvataan vanhaa aatelisneitiä pitkäkasvuiseksi, koruttomaksi olennoiksi, joka soittaa pianoa “pitkillä laihoilla ylimyssormillaan”. *Helena* toteaa tämän etäinen isä, tulevia naimakauppoja ajatellen, että onneksi tyttö on sievä. *Veneh’ojalaisissa* kuvataan rujoa anarkistiruhtinatarta, joka on lyhytkasvuinen, pitkäkätkäinen ja kyttyräselkäinen, mutta kuitenkin “aatelisen” tummatukkainen ja ruskeasilmäinen.⁹⁶⁴ Pakkalan *Pienen elämäntarinan* sankaritar on perinyt aateliselta äidiltään ruhtinattaren ryhdin ja sulavan olemuksen.⁹⁶⁵

6.12. Vaatetus

Aateliseen vaateparteen kuuluvat sotilas- ja siviilivirkapuvut on käsitelty jo aiemmin, virkoihin ja virkahierarkioihin viittaavan merkkikokonaisuuden yhteydessä. Tässä käsitellään aateliseen “siviili”-pukeutumiseen kiinnittyvät merkitystasot. Niistä keskeisin on huomattavan varallisuuden ja edustuselämäntavan mahdollistama/synnyttämä muita sääytyjä loisteliaampi pukeutumiskoodi. Romantiikan kaudella pukuloisto on ensi sijassa aateluuteen sen vaurauden ja ylellisen elämäntavan kautta viittaava merkki. Aateliseen pukeutumiseen usein liitettäviä osamerkkejä ovat (metsästysmonopoliinkin viittaavat) turkikset, kalliit kankaat kuten silkki ja sametti, jalokivet ja jalometalliset korut. Miesten pitkät hiukset ja peruukit kuuluvat asiaan 1800-lukua edeltäneitten vuosisatojen kuvauksissa. Oman ajan kuvauksissa herrojen hiusöljyt ja muut voiteet saavat ylettömän keikariuden merkkeinä tylyn kohtelun. Romantiikalle tyypillinen antiteksti, keho vaatetus, viittaa tietyn yksilön säädystä putoamiseen ja/tai yksilön kautta koko säädyn rappioon. Ylellisyyden ja rikkauden korostamiseen aina sisältyvä demokraattinen kritiikki vahvistuu realismin kaudella. Käsitystä aatelisen pukeutumisen yhteiskunnallisesta merkkiluonteesta vahvistaa se, että valtaosaa kirjoittajista näyttää kiinnostaneen nimenomaan miesten, 1800-luvun “yhteiskunnallisen sukupuolen”, pukeutuminen, ei niinkään naisten.

Jo *Kantelettaressa* kiinnitetään huomiota aatelisten muita hienompiin, kalliisiin ja koristeellisiin vaatteisiin, haarniskoihin ja huoliteltuun ulkoasuun.⁹⁶⁶ Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* viitataan silkkiin pukautuvaan, rikkaaseen Tukholman aateliin.⁹⁶⁷ Topeliuksen *Välskärrien* 1600-luvulle sijoittuvassa *Kapinassa omaa onneaan vastaan* aatelmiehen asuna

⁹⁶³ Aho KT VIII, s. 36, 193 - 194. KT X, s. 608.

⁹⁶⁴ Järnefelt 1965, s. 140. Järnefelt 1902, s. 17 - 22. Järnefelt 1916, s. 199 - 122 passim.

⁹⁶⁵ Pakkala 1922, s. 166, 177.

⁹⁶⁶ Kanteletar, I kirja runot 92 (rivit 19 - 20), 117 (r. 59 - 60), 169 (r. 7 - 8), 192 (r. 19), II kirja runo 236 (r. 1 - 6). III kirja runo 24 (r. 18 - 19), 64 (- 106).

⁹⁶⁷ Runeberg 1983, s. 128.

rauhan toimissakin on kiiltävä haarniska, johon on yhdistetty töyhtöpäähine; leveälierinen töyhtöhattu komeilee pitkäkutrinen nuorukaisenkin päässä, mutta muuten tämän asuun kuuluu samettitakki ja kultakantaiset saappaat. *Erään nimen varjossa* erästä aatelismiestä kuvaillaan keikariksi; toisella taas on “aistikas aamupuku” ja pitkä allonge-peruukki. *Porvariskuninkaassa* kohdataan 1700-luvun rappeutunut, silti yhä virheettömästi pukeutuva vanha aatelismies, Torsten Bertelsköld, joka kohentaa olemustaan meikein, toppauksin ja peruukein, toisin kuin kontrastiksi tarjottu hienosti ja aistikkaasti mutta yksinkertaisesti pukeutunut maailmanmies. Myös *Iltamyrskyissä* aateli pukeutuu hienosti, mm. jäykkään hovipukuun.⁹⁶⁸ *Pariisilaishattu* -sadun vertauskuvallisuus rakentuu hienon pukeutumisen aateliin viittavalle merkkiluonteelle ja pilarunossa *Postitoimiston jakeluluukulla* aatelinen hienostelija tilaa hiusöljyä kerralla koko vuoden tarpeisiin.⁹⁶⁹ *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* asessori von Littowin tosiasiallista aatelittomuutta markkeeraa hänen liioitellun korea, aatelista statusta tavoitteleva pukeutumisensa; todellista vaikkakin salattua aateluutta ilmaisee tietenkin Lithaun hillitty, luonteva eleganssi. Spiegelbergin kireää teatraalisuutta taas ilmentävät “hansikoidut kädet”. *Vinsentti Aallonhalkojassa* aatelisylioppilaan takki on heinoa verkaa ja muutenkin keikarimainen.⁹⁷⁰ *Vernan ruusujen* kapteeni Mörkin vaikuttava asu on nimeä myöten: kauttaaltaan musta, ruumiinmukainen rokokoopuku, “Aadolf Fredrikin aikainen hännystakki ja pitkä liivi, polvihousut ja säärykset, tekotukka kankipalmikkoineen ja kolmikulmainen hattu”. Päälyysvaatteena toimii sadeviitta.⁹⁷¹ *Tähtien turvateissa* kuvataan 1600-luvun huolellisesti pukeutunutta aatelismiestä, jonka puvussa on kärpännahkaa, kultasolkia ja jalokiviä; toisella taas on pitkät kiharat hiukset, pitsikaulus ja kultasolki viitan kiinnittimenä. 1600-luvun hovipukuna kuvataan seremoniallinen, kalliista materiaaleista ommeltu sotilaan puku, jossa on pitsikaulus; pitkät hiukset kuuluvat tyyliin.⁹⁷² *Jungarin tarussa* keskiaikaisen aatelisnuorukaisen asuna on vaaleansininen silkkivuorinen verkakauhtana ja samettinen baretti.⁹⁷³

Realistien aikalaiskuvauksissa herrojen pukuloisto muuttuu hillitymmäksi mutta säilyttää merkkiluonteensa. Kriittinen sisältö hiipuu hieman pukeutumisen demokratisoitumisen myötä; kyse ei enää ole niinkään muita paremmasta pukeutumisesta kuin liiallisen huomion kiinnittämisestä ulkoseen vaikutelmaan. Ahon *Papin rouvassa* viitataan Esplanadi-keikariuteen elämäntapana. *Hellmanin herrassa* aatelinen kapteeni Stålhammar saapuu päivällisille susiturkissa; leuka on ajeltu, jäljellä vain kapeat viikset. *Helsinkiin*-kertomuksen naiivin kokijan

⁹⁶⁸ Topelius KT I, s. 346 - 347, 370 - 372. KT II, s. 257 - 259, 267 - 268, 691 - 692, 813 - 814. KT III, s. 505 - 505 ja 597 - 613 passim.

⁹⁶⁹ Topelius KT IX, s. 135 - 142. KT X, s. 275 - 276.

⁹⁷⁰ Topelius KT IV, s. 229 - 233, 239 - 240, 250 - 259 ja 300 - 301; 398.

⁹⁷¹ Topelius KT V, s. 619.

⁹⁷² Topelius KT VII, s. 28 - 29, 31, 35, 41, 638.

⁹⁷³ Topelius KT VI, s. 156.

silmissä hieno puku on varma aateluuden merkki. Lastussa *Mallikelpoinen* taas irvailaan aatelisnuorukaista, jonka puku on kyllä aistikas, mutta ei kantajansa, vaan räätälin maun mukainen.⁹⁷⁴ Järnefeltin *Isänmaassa* aatelin piiriin pääsyä yritetään lunastaa mm. komealla pukeutumisella - aatelisen ivan kohteena on mm. “frakkiin pukeutunut käsityöläinen”. *Helenan* isästä todetaan, että tämä on tyylikäs, hyvin hoidettu ja hyvin pukeutuva, jalokivisormuksin koristautunut maailmanmies. *Veneh’ojalaisissa* taas opitaan, että hienointa ei suinkaan ole koreilu, vaan yksinkertainen tyylikkyys. *Vanhempieni romaanissa* kerrotaan vakaumuksellisen antitekstuaalisesta aatelisesta äidinisästä, joka välillä luopui aatelisesta komeudestaan, naamioitui “työpukuun” eli ‘tavalliseksi ihmiseksi’ ja laskeutui kansaan pariin solmimaan muka aitoja ystävyysuhteita.⁹⁷⁵

Erityinen rooli aateliseen pukeutumiseen liitettynä merkinä oli vain ylimmälle säädylle varatun metsästysharrastuksen tuotteilla, turkiksilla. *Kantelettaressa* mainitaan aatelisten käyttämät turkikset mm. runossa *Revon valitus*, jossa turkiseläin valittaa vallasväen vaatteiden koristeiksi menetettyjä lapsiaan.⁹⁷⁶ Runebergin *Vänrikkien* runossa *Vänrikin markkinamuisto* nähdään vauras upseeri soopeliturkissaan.⁹⁷⁷ Topeliuksen *Tähtien turvateissa* mainitaan ylellisyysasusteiden materiaalien perinteinen huippu, kärpännahka.⁹⁷⁸ Ahon *Hellmanin herran* kapteeni Stålhammarilla taas on komea susiturkki.⁹⁷⁹

Aatelisnaisten säädynmukaisesta pukeutumisesta viestivät ensisijaisesti tanssiaispuvut, joiden käyttötarkoitus samalla kiinnittää niitä tanssiaisten indikoimaan ylelliseen ja seurapiireissä liehuvaan aateliseen elämäntapaan. Runebergin *Jennyssä* vallasnaiset ompeluttavat itselleen tanssiaispukuja. Myös runossa *Kaksi/De två* kuvataan tanssiaisten pukuloistoa ja jalokivien säihkettä.⁹⁸⁰ Topeliuksen *Jungarin tarussa* Ursula-rouvalla on musta samettinen ratsastuspuku, siinä tulipunainen vyö ja strutsinsulkia hatun koristeena.⁹⁸¹ Kiven *Paimentyttö* laittautuu “aateliseksi” pukeutumalla improvisoituihin juhlavaatteisiin, mm. kukkakoristeiseen hattuun.⁹⁸² Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* aateliton ulkopuolinen tarkastelee kriittisesti aatelisten tanssiaisvieraitten koreaa pukeutumista; juhlien “epäaitoutta” symboloi sankarittaren puvun jo mainittu keinotekoinen ruusu.⁹⁸³ Canthin *Hannassa* tanssiaiseleganttia aatelisnaista verrataan eksoottiseen kukkaan. Myös *Agneksessa* aatelist piirit

⁹⁷⁴ Aho KT II, s. 281 - 282. KT III, s. 52, 114 - 118. KT IV, s. 34.

⁹⁷⁵ Järnefelt 1965, s. 135 - 136. Järnefelt 1902, s. 17 - 22. Järnefelt 1916, s. 137. Järnefelt 1986, s. 100 - 101.

⁹⁷⁶ Kanteletar , I kirja runot 92 (rivit 19 - 20) ja 192 (r. 19).

⁹⁷⁷ Runeberg SA V, s. 214 - 225.

⁹⁷⁸ Topelius KT VII, s. 28.

⁹⁷⁹ Aho KT III, s. 52.

⁹⁸⁰ Runeberg SA II, s. 219 - 226. SA IV, s. 218 - 221.

⁹⁸¹ Topelius KT VI, s. 27 - 28.

⁹⁸² Kivi 1984, s. 762 - 763.

⁹⁸³ Gummerus 1970, I osa s. 56 - 58.

harrastavat loisteliaita pukuja.⁹⁸⁴ Tavaststjerneran *På understol* -novellissa aatelisneitejä kuvaillaan vain yleisesti eleganteiksi.⁹⁸⁵

Oma antitekstuaalinen, demokraattiseen nemesikseenkin assosioituva teemansa oli säädystään pudonneiden aatelisten loisteliaalle vaateparrelle käännteinen ulkoasu, asianmukaisten loistopukineiden puuttuminen tai huono kunto - aatellisen yksilön henkilökohtaisen ja/tai koko säädyn rappion merkki. Fredika Runeberg kuvaa *Kauneimmat kädet* -novellissa köyhtynyttä aatellista sisarparvea. Näillä on vain yksi tanssiaispuku, jota kaikki vuorotellen käyttävät.⁹⁸⁶ Topeliuksen *Rautakylän vanhan paronin* ulkoasun herkutellen kuvattu rappio on moraalisena rappion heijastusta.⁹⁸⁷ Järnefeltin *Kuolemassa* profetoimaan äityvä aatellismies hämmästyttää säätyovereitaan resuisella ulkoasullaan.⁹⁸⁸

6.13. Persoonallisuustyyppit psykologisina ideaalityyppeinä

Klassinen persoonallisuustyyppien nelijako⁹⁸⁹ perustuu eri ruumiinnesteiden oletettuun hallitsevuuteen eri ihmistyypeissä; näiden nesteiden latinankielisistä nimistä juontuvat tyyppien nimetkin. Neljä persoonallisuustyyppiä eivät jakaudu tasan neljälle vaan kolmelle yhteiskuntasäädylle. Kiivas koleerisuus on perinteisesti katsottu aatellille ominaiseksi, mietteliäs melankolisuus taas hengelliselle säädylle kuuluvaksi. Juureva flegmaattisuus on annettu molempien elättävien säätyjen, talonpoikien ja porvariston eli niin sanotun kolmannen säädyn yhteiseksi ominaisuudeksi. Ylitse jäänyt vilkas sangviinisuus on sittemmin löytänyt turvapaikan juonittelevan, diplomaattisen, loisteliaissa kulisseyssä elävän ja seremonioita pyörittävän hovimies-aatellisen luota, kun taas koleerisuus on rajattu karun upseerin ja vakavan hallintomiehen tyyliin.

Aatellisia persoonallisuustyyppiä oli siis käytettävissä kaksi, koleerisuus ja sangviinisuus, joita vastasi säädyn sisäinen perinteinen työnjako toisaalta upseereihin ja siviilivirkamiehiin, toisaalta hovimiehiin ja diplomaatteihin. Molempia tyyppiä esiintyy kaunokirjallisissa kuvauksissa lisäksi kahta eri varianttia: myönteinen tai neutraali ”hyvä” päiväpuoli ja kielteinen ”paha” yöpuoli. Ideaaliaatellinen löytyi periaatteessa koleerikon päiväpuolelta. Erityisesti romantiikan kaudella tämä tyyppi myös dominoi määrällisesti, joten kyse oli aatellisuuden keskeisestä ikonista; realismiin siirryttäessä sen kilpailijaksi nousi

⁹⁸⁴ Canth 1965, s. 241, 295. Canth 1911, s. 12 - 13, 15 - 19.

⁹⁸⁵ Tavaststjerneran 1924a, s. 307 - 331 passim.

⁹⁸⁶ Runeberg 1982, s. 162 - 168.

⁹⁸⁷ Topelius KT VI, s. 375 - 380, 410 - 411.

⁹⁸⁸ Järnefelt 1927b, s. 39, 60.

⁹⁸⁹ Kts. myös Wirilander 1974, s. 36 - 45.

demokraattisen kritiikin sävyttämä kuva pinnallisesta sangviinikosta. Varsinkin romanttisen kirjallisuuden suosima inha aatelinen roisto taas edusti yleensä sangviinikon yöpuolta. Päiväpuolen sangviinikot olivat neutraaleja, kevyitä ja harmittomia hahmoja, kun taas yöpuolen koleerikot esiintyivät joko dramaattisina antisankareina tai verisinä kuolemanenkeleinä.⁹⁹⁰ Seuraavassa katsauksessa esittelen persoonallisuustyypit vielä sukupuolen mukaan jaoteltuina.

Miespuolinen hyvä koleerikko on kaikenikäisen aatellisen sankarin arkkityyppi, usein ammatiltaan upseeri. Runebergin *Jouluillan/Julqvällen* majurihahmo on klassinen koleerikko: rehti ja suoraluontoinen, mutta kiivas. *Vänrikki Stoolin tarinoiden* aatellisupseerin perustyyppi on niinkään kiivaan, isänmaallisen, rohkean ja äksyn koleerikon; tyyppin erilaisia edustajia ovat Adlercreutz, von Konow, von Fieandt ja Döbeln. *En voi/Kan ej* -näytelmän setä von Dam, upseeri evp., on pinnalta kärtyisä ja kovakin, mutta sisimmässään tunteikas ja lämmin hahmo, joka arvostaa suoruutta ja kykenee suurpiirteiseen suhtautumiseen. Sedän holhokin kosijaksi ilmaantuu toinen koleerikko: rehti, ylpeä ja rohkea, hieman jäykkäluontoinen nuorimies.⁹⁹¹ Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanin sankari Johan Bruce on koleerisen jalomielinen, rohkea, isänmaallinen ja ylpeä, hieman synkkä ja katkeroitunut mutta tarmokas ja suurisieluinen hahmo. *Sigrid Liljeholmin* historiallinen sankari, Klaus Fleming, on koleerikko hänkin: karu, taipumaton, ylpeä ja päättäväinen, pohjimmiltaan tunteikas ja lempeä, isänmaallinen, rohkea soturi.⁹⁹² Myös Hannikaisen *Salojärven kukkanen* kuvaa Flemingin pinnalta kovaksi ja ylpeäksi, pohjalta lämpimän tunteikkaaksi ja anteliaaksi mieheksi.⁹⁹³

Topeliuksen *Rautakylän vanhan paronin* takautumajaksoissa esitellään 1700-lukulainen veljespari, hyvä koleerikko ja paha sangviinikko, joista ensinmainittua luonnehditaan rehelliseksi, kunnialliseksi, suoraselkäiseksi upseeriksi.⁹⁹⁴ *Välskärien Kuninkaan sormuksen, Miekan ja auran* sekä *Tulen ja veden* sankari, aateloitu ensimmäinen Bertelsköld, on kiivas ja rohkea sotilas. *Kapinassa omaa onneaan vastaan* tuo esiin seuraavan polven koleeriseksi kasvavan Bernhardin, jonka lahjomaton kunniantunto saa nousemaan omaa isäänsä vastaan. *Mainiemen linnassa* esittäytyy toinen hyvä koleerikko/paha sangviinikko -veljespari, Kustaa ja Torsten; ensinmainittu on jo nuorena fyysisesti rohkea, ritarillinen, suora ja rehti.⁹⁹⁵ *Sinisissä, Pakolaisessa* ja *Erään nimen varjossa* hän jatkaa koleerikko-soturin uraansa aina

⁹⁹⁰ En malta olla tässä yhteydessä huomauttamatta, että vastaavaa tyyppitelyä oli 1900-luvulla havaittavissa yksilösankaruutta ja miehistä arvomaailma: yleensäkin uusintavissa lännenelokuvissa.

⁹⁹¹ Runeberg SA IV, s. 3 - 73 passim. SA V, s. 89 - 311 yllämainittujen runojen kohdalla ja passim. SA VII, s. 5 - 17, 49 - 71.

⁹⁹² Runeberg 1981, s. 77 - 79, 92 - 93, 97 - 99, 106 ja passim. Runeberg 1983, s. 46 - 53, 84, 93, 108, 157 - 160.

⁹⁹³ Hannikainen 1884, s. 3, 6, 41, 48, 73 - 74, 82 - 83, 97 - 98.

⁹⁹⁴ Topelius KT VI, s. 363 - 364.

⁹⁹⁵ Topelius KT I, s. 25 - 26, 43 - 45, 146, 349 - 350 (Bertel Bertelsköld); 450, 454 - 455 (Bernhard); 713 - 714, 723 - 724, 745, 809 (Kustaa ja Torsten).

kunniakkaaseen kuolemaan. *Porvariskuninkaassa* kuvataan sivuhenkilönä kiivasta, ritarillista, rohkeaa, älykästä, rehellistä, suorasukaista kenraali Lewenhauptia sekä karua, sotilaallista, ylpeää maaherra Frölichii.⁹⁹⁶ *Vapaa-ajattelijassa* esittäytyy rajua, ylpeä, ivallinen, uhmakas ja omapäinen, tunteikas ja suorasuuhainen nuori Paul Bertelsköld, joka *Aamun valkenemisessa* kypsyy lujaksi ja luotettavaksi hallintomieheksi.⁹⁹⁷ *Kuninkaan hansikkaan* “pehmeä koleerikko”, nuori Lennart Croneld, kuvataan toisaalta sydämelliseksi, jaloksi ja uhrautuvaiseksi, toisaalta rehelliseksi, äkkipikaiseksi, rohkeaksi, taipumattomaksi ja uskolliseksi. Isä Croneld taas edustaa koleerikon klassista tunteikkaan kiukkupussin tyyppiä, joka äkseeraa väkeään, kiroilee ja sättii, mutta on pohjimmiltana hellä isä ja isänmaallinen, kuningasmielinen vanha soturi. Samatapainen hahmo on myös koreilematon von Fieandt, “takkukarvainen Savon metsien karhu”.⁹⁹⁸ *Linnaisten kartanon* parhaat miehet, eversti, paroni Littow ja piiloatelineen arkkitehti Lithau, kuuluvat niinikään koleerikkojen ylpeään ja rohkeaan heimoon. Edellinen vain ilmentää ryhdikkyyttään, kiivauttaan ja suorasukaisuuttaan huomattavasti jälkimmäistä avoimemmin - Lithaun suora, avomiellinen, luotettava ja jalomielinen persoona näet kätkeytyy vaatimattomuuden, itsekieltämyksen ja itsehillinnän kaapuun.⁹⁹⁹ *Suomen herttuatar* saa sankarikseen koleerisen kenraali Keithin, jonka mielialat vaihtelevat synkstä valoisaan mutta velvollisuudentunto, rohkeus, ritarillisuus, rehellisyys ja luotettavuus pysyvät. *Nuoruuden unelmien* Klaus Hermaninpoika Fleming on vähäpuhainen, tyyni, voimakasluonteinen ja syvästi tunteva.¹⁰⁰⁰ *Tähtien turvateissa* koleerista luonnetyyppiä edustavat kärsimätön, äkkipikainen ja karski sotamarsalkka Tott; kiivas, kopea ja niinikään kärsimätön ratsumestari von Staubinger; jäykkä, töykeä, rohkea Herman Fleming; Axel Oxenstierna, joka “kykeni käskemään”, mutta “saattoi myöskin olla henkilökohtaisesti rakastettava”; Kustaa Kurki, “samalla kertaa sekä hellä että kiivas luonne, joka vuorotellen saattoi haaveilla ja raivota”; sekä valtaneuvos Ryning, karu sotilas.¹⁰⁰¹ *Jungarin tarun* veljesparin parempi puolikas Bo Knutinpoika on tyynen pintansa alla helposti ärsyyntyvä koleerikko, kiivas vihaan mutta altis myös jalomielisyyteen ja helliin tunteisiin.¹⁰⁰²

Kiven *Karkurien* Tyko ja Mauno ovat kiivaita, ylpeitä ja intohimoisia hahmoja. *Canzio* on aluksi päiväpuolen koleerikko, äkkipikainen mutta tunteikas ja uskollinen. *Seitsemän veljeksien* Viertolan isäntä on hänkin kiivasluontoinen, mutta tarvittaessa myös rehti, tyyni ja

⁹⁹⁶ Topelius KT II, s. 17 - 18, 149, 188 - 210, 278 - 283, 292 - 293, 405 (Kustaa); 559 - 565 (Frölich); 691 - 692 (Lewenhaupt);

⁹⁹⁷ Topelius KT III, s. 335 - 365, 411, 414 - 419, 427, 430, 458 - 461, 533 - 544, 549 - 569 (Paul).

⁹⁹⁸ Topelius KT IV, s. 25, 28, 41, 64 - 82, 85 - 89, 92 - 93, 119 - 129, 134 - 135, 167 (Lennart); 29, 41, 56 - 67, 92 - 93, 169 - 171, 212 - 213 (isä Croneld); 116 - 122 (von Fieandt).

⁹⁹⁹ Topelius KT IV, s. 250 - 251, 255, 258 - 259, 300 - 301, 306, 329, 356 - 369 ja passim (Lithau); 223, 254, 342 - 347 ja passim (eversti Littow).

¹⁰⁰⁰ Topelius KT V, s. 133 - 146, 150 - 154, 184 - 185 (Keith); 501 - 503, 558 (Fleming).

¹⁰⁰¹ Topelius KT VII, s. 28 - 35 (Tott); 182 - 184 (Staubinger); 256, 260 (Fleming); 292 - 293 (Oxenstierna); 444 (Kurki); 499 - 501 (Ryning).

¹⁰⁰² Topelius KT VI, s. 24 - 25, 31, 33, 188 - 190 (Sten Jungar).

harkitseva.¹⁰⁰³ Wecksellin *Daniel Hjortissa* Stålarmin ja Juhana Flemingin koleerisuus ilmenee peräänantamattomana soturin uskollisuutena kuninkaalleen, samoin kuin edesmenneessä Klaus Flemingissä ja tämän rohkeassa leskessä Ebbassa, joiden välillä kuvataan vallinneen kahden ylpeän, voimakkaan olennon luja kiintymys.¹⁰⁰⁴ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* koleerisuus näyttäytyy aluksi huonommalta puoleltaan, mutta sen tynempi ja hillitympi variantti kaunistaa kantajiaan antaen voimaa ja rohkeutta kohdata edessä olevat vaikeudet ja muutokset. *Sovitus haudalla* kuvaa aatelisen isän äpäpäpoikaa, joka on perinyt tämän ylpeän ja kiivaan luonteen, ja *Papinvaalissa* aatelia markkeeraavat koleeriset luonnekuvat: kiihaus, pisteliäisyys ja pakotettu itsehillintä.¹⁰⁰⁵

Realismin tyylikauteen siirryttäessä hyvän koleerikon kuten klassisen aatelisen sankarin esiintymistiheys laskee. Aateluuden merkkiominaisuutena koleerisuus säilyttää asemansa, mutta kirjallisuuden henkilöiden suhde siihen muuttuu astetta tietoisemmaksi. Tavaststjernan *Affärer*-näytelmän kartanonomistaja on kiivas ja ylpeä, purevia mukakohteliaita loukkauksia viljelevä vanhus. *Pikku Karl* on ylpeä ja komentamishaluinen mutta ritarillinen nuoriherra; isä taas tasapainoilee kiihauuden ja itsehillinnän välillä.¹⁰⁰⁶ Ahon *Papin rouvassa* käydään symboliikkapitoinen keskustelu, jossa ahvenet ja kiisket todetaan itsenäisiksi, tulisiksi ja intohimoisiksi - koleerisiksi - "aateliskaloiksi". *Hellmanin herran* kapteeni Stålhammar on (roolietoisinkin) herkkä kiihastumaan ja laukomaan purevia kommentteja, mutta myös riittävän suurisieluinen antaakseen joskus anteeksi. Lastussa *Mallikelpoinen* nimihenkilön isä kuvataan klassiseksi koleerikoksi, jonka käytös on ulospäin hillittyä ja asenteet jyrkät. *Varisten* haukkasymboliikkaan sisältyy näkemys aatelisista rohkeina, arvaamattomina petoina. *Niemen äijän* sympaattinen vanha paroni on rehti, suoraluontoinen koleerikko, joka ei kiihaile turhista.¹⁰⁰⁷ Järnefeltin *Samuel Croëllin* aatelinen vaimo katsoo sotaisen koleerisuuden olevan välttämätön ominaisuus aateliseksi aikovalle, ja *Maaemon lapsissa* leppoisa vanha kartanonisäntä saa tarvittaessa takaisin uljaan koleerikon luontonsa.¹⁰⁰⁸

Naispuolinen hyvä koleerikko edustaa itsenäistä, omatahtoista aatelisen sankarittaren tyyppiä, usein jo kypsään ikään ehtinyttä naista tai sitten soturin vaistoilla varustettua neitoa, joka ei odota sankarin tulevan häntä pelastamaan vaan toimii aktiivisesti itse. Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* esittelee kaksi naispuolista koleerikkoa. Nimihenkilö on isänmaallinen, rohkea, voimakas, ylpeä ja hieman jäykkä persoonallisuus, joka sodan oloissa

¹⁰⁰³ Kivi 1984, s. 173 - 227 passim; 373 - 378; 580 - 581, 596.

¹⁰⁰⁴ Wecksell 1981, s. 8 - 12, 25, 62 - 67.

¹⁰⁰⁵ Gummerus 1970, I osa s. 58 - 63, 70 - 75, II osa s. 22 - 25, 45 - 46. Gummerus 1865, s. 13 - 34. Gummerus 1899, s. 161, 170 - 172, 176.

¹⁰⁰⁶ Tavaststjerna 1924b, s. 148 - 150. Tavaststjerna 1962, s. 11 - 17, 23 - 25, 36,

¹⁰⁰⁷ Aho KT II, s. 238 - 239. KT III, s. 23, 30 - 47. KT IV, s. 29 - 30. KT V, s. 88 - 94. KT VI, s. 31 - 40.

¹⁰⁰⁸ Järnefelt 1899, s. 166, 175. Järnefelt 215 - 217, 222, 118.

vaatii tyttärltään sotilaallista lujuuutta ja kestävyyttä. Tyttäristä Margareeta on tullut äitiinsä. *Sigrid Liljeholm* äiteineen edustaa samaa lujaa naistyyppiä.¹⁰⁰⁹ Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tytär*, rohkea, neuvokas, isänmaallinen ja uhrimiellinen Luisa vaikuttaa hänkin koleerisen persoonallisuuden kannattamalta hahmolta.¹⁰¹⁰

Topeliuksen *Välskärrien Kuninkaan sormuksessa, Miekassa ja aurassa* sekä *Tulessa ja vedessä* huomiota herättävin koleerikko on nainen, Regina von Emmeritz: tunteellinen ja jalo, tarvittaessa kiivas ja rajua, ”syntyjäänkin uhkamielinen” peloton kohtalotar. Toisenlainen koleerikotar on edellisen vanginvartijaksi joutuva Martta Ulfsparré, tyly ja karu, arvonsa hyvin tunteva, sotaisen rohkea, lujaa, ylpeä ja kiukkuinen Korsholman valtarouva. *Kapinassa omaa onneaan vastaan* -romaanin nuori Bernhard kosiskelee äiti-Reginaa muistuttavaa koleerista puolatarta. *Porvariskuninkaassa* esittäytyy Ester Larsson, ”aatelisilla” koleerikon ominaisuuksilla varustettu porvarintytär. Naispuolinen koleerikko parhaimmillaan on *Iltamyrskyjen* ja *Aamun valkenemisen* ylpeä, rohkea, vapaamielinen, itsenäinen, henkevä ja lämminsydäminen markiisitar Egmont.¹⁰¹¹ *Hangon silmän* Arabella on jyrkkä, kiivas ja kärsimätön, terveaistoinen koleerikko hänkin.¹⁰¹² *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* everstintyttäristä vanhempi, Anna Littow, puolestaan on naispuolinen koleerikko ylväimmillään: ylpeä, säätytietoinen, hillitty, varma, vakava, surumielinen ja kylmän päättäväinen.¹⁰¹³ *Suomen herttuatar* Eva Merthen, aatelista sukujuurta, on vapautta rakastava, uhkarohkea ja itsenäinen, ylpeä ja teeskentelemätön, *Nuoruuden unelmien* sankaritar Kirsti Fleming taas velvollisuuttaan ja isänmaataan kunnioittava nainen.¹⁰¹⁴ *Tähtien turvateissa* feminiinistä koleerikkoa edustaa Beata Oxenstierna, ”ylpeä ja miehekäs”, käskävä ja äkkipikainen. *Jungarin tarun* Beata Bontytär on perinyt isänsä luonteen: tyttö on raisu, vallaton, omapäinen, kiivas ja oikukas, mutta pohjimmiltaan sydämellinen ja suora.¹⁰¹⁵

Kiven *Leon ja Liinan* naispäähenkilö on kiivas, ylpeä, vaativa, itsevaltainen ja vapautta rakastava, velvollisuudentuntoinen, hillitty, tunteikas ja intohimoinen, *Atalannta* taas kylmän ulkokuoren säilyttävä, ylpeä ja tyyni mutta voimakkaasti tunteva koleerikko.¹⁰¹⁶ Wecksellin *Daniel Hjortissa* esittäytyy Klaus Flemingin leski Ebba Stenbock, rohkea, voimakas ja määrätietoinen naishahmo.¹⁰¹⁷

¹⁰⁰⁹ Runeberg 1981, s. 19, 88 - 95, 166 ja passim. Runeberg 1983, s. 59 - 60, 67, 85 - 86, 359, 377 ja passim.

¹⁰¹⁰ Hannikainen 1882, s. 4 - 8, 16 - 24.

¹⁰¹¹ Topelius KT I, s. 46 - 47, 59, 256 (Regina); 178 - 183, 193 - 195 (Martta Ulfsparré); 461 (puolatari). KT II, s. 769 - 773 (Ester Larsson). KT III, s. 597 - 613, 713 - 719, 781 - 783, 799, 806 - 807 (markiisitar Egmont).

¹⁰¹² Topelius KT VIII, s. 617 - 626.

¹⁰¹³ Topelius KT IV, s. 224 - 225.

¹⁰¹⁴ Topelius KT V, s. 38, 42, 54, 60 - 61, 64 - 65, 90 - 91, 127 - 129 (Eva Merthen); 455 - 461, 470 - 471, 476 - 487 (Kirsti Fleming).

¹⁰¹⁵ Topelius KT VII, s. 308. KT VI, s. 39 - 41.

¹⁰¹⁶ Kivi 1984, s. 345 - 363 passim, erit. 350 - 351; 769 - 782.

¹⁰¹⁷ Wecksell 1981, passim.

Realisteilla myös koleeristen sankaritarten käyttö hiipuu, mutta harvat jäljelle jääneet on edelleen kuvattu idealisoiden. Canthin *Hannan* ylpeä, ryhdikäs, hillitty ja käytökseltään avoin neiti Munsterhjelm on feminiininen koleerikko miedommasta päästä.¹⁰¹⁸ Järnefeltin *Samuel Croëllin* aatelissyntyinen vaimo yrittää opettaa koleerisuuden ihannetta miehelleen. *Helenan* isoisän riitaisa ja taipumaton luonne näyttää periytyvän nimihenkilölle, josta kasvaa omapäinen, voimakkaasti tunteva ja sosiaalisesti rohkea nainen. *Veneh'ojalaisten* lastenkodissa työskentelevän kyttyräselkä-ruhtinattaren peräänantamattomuus ja rohkeus todistavat nekin koleerisuudesta.¹⁰¹⁹ Pakkalan *Pienen elämäntarinan* Ester on tyyppin klassinen edustaja: pinnalta ylpeä ja tyly, pohjalta lämmin ja tunteikas.¹⁰²⁰

Miespuolinen paha koleerikko oli romanttisten kuvausten suosimaa tappaja-ainesta. Siinä missä hyvä tai neutraali koleerikko edusti aatelista perustyyppiä ja oli siten aatelisuuden ikoni, paha koleerikko oli pahan ja roistomaisen, myöhemmin moraalisesti rappeutuneen aatelisten antitekstuaalinen kuva. *Kantelettaren Elinan surman* Klaus Kurki on raaka ja raju, kopea, väkivaltainen, julma ja tunteeton tyranni.¹⁰²¹ Runebergin *Nadeschdan* paha veli Dmitri on kova, ylpeä, intohimoinen ja hillitön. *Vänrikkien* henkilökuvien joukossa Schantz, von Kothen ja von Konow mainitaan tarpeettoman ärtyisinä ja piittaamattomina upseereina.¹⁰²² Hannikaisen *Punaisen lähteen* maaherra kuvataan häikäilemättömäksi, kovaksi ja itsevaltaiseksi kansliatyranniksi.¹⁰²³ Topeliuksen *Välskärrien* alkuosan valoisa sankari, Bertel Bertelsköld, alkaa kertomuksessa *Kapinassa omaa onneaan vastaan* muuttua yöpuolen koleerikoksi. Hänestä tulee kovettunut, pelkoa herättävä, itsevaltainen, häikäilemätön ja petollinen sotapäällikkö. Kahta sukupolvea myöhemmin *Mainiemen linnassa* nuori Kustaa Aadolf Bertelsköld esiintyy kopeana, jäykkäniskaisena kukonpoikana. *Porvariskuninkaassa* muuten tyynen Kaarle Victorin yllättävä koleerisuuskohtaus on aiheuttaa verenvuodatusta.¹⁰²⁴ *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* takautuvasti kuvattu asessori von Littow - joka tosin on vain valeaatelinen, mutta esittelee kuitenkin aateliin liitettävistä piirteistä kielteisimmät - on todellinen ihmispeto: vainoharhainen, sairaalloisen mustasukkainen, väkivaltainen, umpimielinen, ihmisarka tyranni. Samaa maata on *Vernan ruusujen* kapteeni Mörk. *Jungarin taruun* yöpuolen koleerikkoja on siunaantunut kaksi; heistä miespuolinen on rosvoritariksi taantunut Sten Jungar, hillitön, väkivaltainen ja julma kylän neitojen ryöstäjä. *Tähtien turvateissa* esiintyvä kenraali Götz, "Saksan murhanenkeli" on

¹⁰¹⁸ Canth 1965, s. 243, 295.

¹⁰¹⁹ Järnefelt 1899, s. 166, 175, 177. Järnefelt 1902, s. 36, 41, 43, 55 - 58, 106 - 116, 126, 155, 356 - 361. Järnefelt 1916, s. 199 - 122.

¹⁰²⁰ Pakkala 1922, s. 3 - 19, 99, 166, 177.

¹⁰²¹ Kanteletar, III kirja runo 8.

¹⁰²² Runeberg SA IV, s. 77 - 198 passim. SA V, s. 195 - 205.

¹⁰²³ Hannikainen 1882, s. 80 - 86.

¹⁰²⁴ Topelius KT I, s. 346 - 347, 447 (Bertel Bertelsköld); 640 - 643 (Kustaa). KT II, s. 587 - 591.

Topeliuksen koleerikoista kaikkein verihuuruisin, julma tappaja, jolle ihmisten kärsimys tai henki ei merkitse mitään.¹⁰²⁵

Kiven *Karkurien* henkilögalleriassa pahaa koleerikkoa edustaa tarinan konna Markus, häikäilemätön, ahne, kiivas, kopea ja julma. *Canzio* muuttuu näytelmän kuluessa verenhimoiseksi, hillittömäksi raukaksi, joka unohtaa vanhat sitoumuksensa ja oikeudenmukaisuuden vaatimukset.¹⁰²⁶ Gummeruksen *Ylhäisten ja alhaisten* alun avainkohtaus on tilanne, jossa ylettömän kiivailla, pinnallisilla (antitekstuaalisilla) koleerikon vaistoilla varustettu aatelinen kuumapää haastaa tarinan aatelittoman sankarin kaksintaisteluun mitättömästä syystä. Myöhemminkään saman hahmon itsehillintä ei pitkälle kannu, mikä johtaa myös kunniantomaan elosteluun, jossa uhrien kärsimyksillä ei ole mitään painoa. *Entisen vanhan palvelian salaisuus* kuvaa kiivaan koleerikon tappelunhalun aikaansaamia veritekoja ja niistä kummunneita onnettomia elämänkohtaloita.¹⁰²⁷

Realisteista puhtaan kielteistä miespuolista koleerikkoa kuvasi ainoastaan Järnefelt - ilmeisesti omaelämäkerrallisista syistä. *Helenan* isoisan eristäytyminen ja itsevaltainen, muista piittaamaton toiminta testamenttiasioissa lähentelee koleerikon yöpuolen mallia, samoin isä Järnefeltin jäykän itsehillinnän ja hallitsemattomien raivokohtausten vuorottelu *Vanhempieni romaanissa*.¹⁰²⁸

Naispuolinen paha koleerikko on harvinainen hahmo - yhtä harvinainen kuin roistoksi kuvattu nainen yleensäkin. Hän ei kuvasta niinkään aatelin kuin kaiken inhimillisen moraalin ja tunteen - naisen perinteisten toimialojen! - rappiota. Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanin perinteisiä arvoja henkilöivä nimihahmo, joka esitetään joissakin asioissa (erityisesti tytär Margaretan ja aatelittoman miehen naima-asioissa) liian taipumattomana, itsevaltaisena ja kopeana, lähenee koleerikon yöpuolen julmaa tunteettomuutta: "Viha leimahti rouva Katarinan silmissä. - - Pian hän kuitenkin taas oli ylpeä ja levollinen kuin olisi jo todellisuudessa murskannut solmitun liiton."¹⁰²⁹ Topeliuksella feminiinistä yöpuolen koleerikkoa edustavat *Nuoruuden unelmien* Kaarina Fincke, leski, joka hautoo pakkomielteenomaisesti miehensä murhan koston, ja *Jungarin tarun* Bo-herran vaimo, itsevaltainen, kova, vallanhimoinen, ylpeä, väkivaltaankin turvautuva rouva Ursula.¹⁰³⁰

Realisteista Aho näyttää säilyttäneen saman hahmon kannettavaksi sekä aatelia että voimakkaita naisia kohtaan tuntemansa epäluulon. *Tuomio*-näytelmän Hanna von Falck on

¹⁰²⁵ Topelius KT IV, s. 229 - 233, 270 - 274 (assessor von Littow). KT V, s. 619 - 620, 626 - 627, 651 - 654, 661 - 664, 689 (kapteeni Mörk). KT VI, 196 - 197 (Sten Jungar). KT VII, s. 240, 545 (kenraali Götz).

¹⁰²⁶ Kivi 1984, s. 169 (Markus); 365 - 428 passim (Canzio).

¹⁰²⁷ Gummerus 1970, I osa s. 58 - 63, 110 - 120, II osa s. 9 - 10, 26 - 34, 59 - 60. Gummerus 1898, s. 192 - 211.

¹⁰²⁸ Järnefelt 1902, s. 7 - 10. Järnefelt 1986, s. 288 - 289, 324 - 325.

¹⁰²⁹ Runeberg 1981, s. 88 - 95, 128 - 129, 164 - 169.

¹⁰³⁰ Topelius KT V, s. 504 - 508. KT VI, s. 22, 27 - 28, 72 - 75, 191 - 196, 292 - 296, 317 - 323.

vaikuttava koleerikon muotokuva: epärealistisen (nontekstualisoidun) kunniakäsityksen läpätunkema, kompromisseja tekemätön, kova, kiivas, omavaltainen, turhamainen, vaikuttavuutta ja ulkoisia tehoja tavoitteleva grandioosi syöjätär - ja samalla paha äiti, joka taivuttaa jälkikasvunsa samaan tuhoisaan muottiin.¹⁰³¹

Päiväpuolen sangviinikko on aatellisista tyypeistä kevyin, valoisin ja hetkellisin. Nämä henkilöt eivät jätä pysyvää jälkeä ympäristöönsä, vaikka ovatkin usein sen rakkauden kohteina. Miespuolinen hyvä sangviinikko esiintyy usein myös koleerisen sankarin hylätyksi joutuvana kilpakosijana. - Runebergin *Jennyssä* pintapuolisen, aluksi kepeän ivallisen, sittemmin kohteliaan ja rakastuneen nuoren kreivin käytös paljastaa hänet sangviinikoksi. Samoin *Nadeschdassa* sankariveli Woldmar on ailahteleva, ominaispainoton, vaikutteille altis veikko, jossa tosin ilmenee myös koleerista kiivastelua ja piilevää tahdonvoimaa.¹⁰³² Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmin* sivuhenkilö, Enevald Fincke, on miellyttävä, rohkeahko ja vähän kiivaskin, mutta silti pohjimmiltaan heikko- ja pehmeäluonteinen; toinen sangviinikko-sivuhenkilö romaanissa on hovimies Juhana Fleming.¹⁰³³ Myös Wecksellin Nuijasota-kuvauksessa, *Daniel Hjortissa*, sangviinikkoa edustaa Juhana Fleming, kohtelias, kaunopuheinen hovimies, jolta tosin löytyy tarvittaessa myös mielenlujutta.¹⁰³⁴

Topeliuksen *Välskärien Kapinassa omaa onneaan vastaan* esittelee Bernhard Bertelsköldin; nuorukaisaikanaan tämä näyttäytyy haavellisena sangviinikkona, joka on turhamainen ja arka arvostaan. *Porvariskuninkaan* sivuhenkilö kreivi Tessin esitetään älykkääksi, sukkelaksi, pinnalliseksi hovimieheksi, joka pukeutuu hyvin, esiintyy tahdikkaasti ja mielevästi, mutta on hieman tahdoton. *Vaasan prinsessassa* sangviininen Kaarle Viktor Bertelsköld tasapainoilee tahdottomuuden ja määrätietoisuuden vedenjakajalla.¹⁰³⁵ *Suomen herttuattaren* toisena kosijana esitellään vicomte de Regnièr, pinnallinen, naisia rutiininomaisesti imarteleva kavaljeeri, klassinen sangviinikko. *Nuoruuden unelmissa* taas Kirsti Flemingiä kosiskelee ratsumestari Silfversparre, kohtelias, suorapuheinen, ivallinen, levoton hovimies, Kirstin mielestä "kuin riu'un päässä oleva viirikukko. Minua väsyttää tuo loputon pyöriminen samassa paikassa." *Tähtien turvateissa* sangviinikkoja ovat älykkään, varovaisen, turhamaisen valtaneuvos Kurjen ohella Kristiina-kuningattaren vaihtuvat suosikit, Klaus Tott, Maunu-kreivi sekä Espanjan lähettiläs Pimentelli, "liukas hovimies".¹⁰³⁶

¹⁰³¹ Aho KT X, s. 604, 608, 637, 646 - 647, 659 - 660, 680 - 683, 689 - 694.

¹⁰³² Runeberg SA II, s. 219 - 226. SA IV, s. 77 - 198 passim.

¹⁰³³ Runeberg 1983, s. 54 - 58, 99, 109, 157, 196 (Fincke); 172 - 173 (Fleming).

¹⁰³⁴ Wecksell 1981, passim.

¹⁰³⁵ Topelius KT I, s. 370 - 383, 397, 437, 461 (Bernhard). KT II, s. 691 - 692 (Tessin). KT III, s.89 - 93, 192 - 199 (Kaarle Viktor Bertelsköld).

¹⁰³⁶ Topelius KT V, s. 61 - 62, 88 - 89 (vicomte Regnièr); 480, 458 - 459 (Silfversparre). KT VII, s. 28 - 35 (Kurki); 713 (Tott, Maunu-kreivi, Pimentelli).

Realistien kuvauksissa hyvä tai neutraali sangviinikko jo anastaa koleerikon paikan aatelisen perustyyppinä ja ikonina. Kotimaan sosiaalisilla näyttämöillä koleerisuutta perinteisesti kantanut sotilasaatelinen ensinnäkin oli harvinaistuva näky. Toinen keskeisempi syy uudelle painotukselle lienee ollut ideologinen: aateli haluttiin näyttää helpon elämän veltostuttamana, pinnallisena ja turhana joukkona. Kahdelle aateliselle realistille degeneroitunut sangviinikkotyyppi näyttää tosin edustaneen myös ja nimenomaan ei-toivottua aatelisen mallia.

Tavaststjernan *Affärer*-näytelmän eräs perijäehdokka, nuori paroni von Brinck, on klassinen sangviinikko: suulas, nokkela, hilpeä, kevytmielinen ja heikkotahtoinen, “en medelmåttig, modern skeptiker utan all handlingskraft”. *En karriär* -novellissa ironisoidaan sangviinikkotyypin perusaatelisuutta: hyvinkäyttäytyvä, vähälahjainen, tahdikas ja sosiaalisesti taipuisa henkilö on varmaankin englantilainen lordi. *En allmän gunstling* -novellin nimihenkilö on vastuuton, ujostelematon, hilpeä, kohtelias nuorukainen, jolla on pinnalliset harrastukset. Samaa juurta on aluksi *Kovina aikoina* -kehitysromaanin sankari kapteeni Thoreld, joka pitkänä nuorukaisaikanaan huvittelee ja hurmaa neitoja kaartinupseerina.¹⁰³⁷

Ahon *Mallikelpoinen*-lastun nimihenkilö on hänkin klassinen sangviinikko: taipuisa, miellyttävä, keskinkertainen, vilkas, pinnallinen, turhamainen ja epäitsenäinen. Historiallinen *Aave* esittelee kaunopuheisen, helposti innostuvan, seurallisen ja herkän Döbelnin. *Tuhlaajapoika* on sangviinikko hänkin, hilpeä, vilkas, iloinen, innostuva, avoin, vilpitön, toverillinen, notkeakäyttöksinen ja hieman turhamainen heikko luonne, jonka tahdottomuus lopulta johtaa tragediaan. *Kevään ja takatalven* aatelisnuorukaisista usea täyttää sangviinikon kriteerit; parhaiten tyyppiä kuvittaa helposti innostuva, sekä fennomaniaan että pietismiin hurahtava Thure. Myös laamanni vanhemmassa polvessa edustaa lähinnä elämäniloista, huoletonta sangviinikkotyyppiä.¹⁰³⁸

Järnefeltin *Isänmaassa* esitellään vetelehtivä ja lyhytjännitteinen Arthur. *Veljeksistä* usea täyttää sangviinikon tunnusmerkit: yksi haihattelee yliopistolla ja filosofi omasta ylhäisyydestään, toinen innostuu opportunistisesti fennomaniasta, kolmas ajelehtii romanttisesti työväestön pariin. *Helenan* lapsuudenystävä Georg on herttainen, oppivainen, seurallinen lapsi; hänestä kasvaa turhamainen ja itseään hieman liikaa ihaileva kaartinupseeri, joka tosin ymmärtää ajoissa totella vahvaluontoisempaa Helenaa ja hypätä sosieteetin oravanpyörästä pois. *Kuoleman* höpsöksi profeetaksi heittäytyvä sankari on ilmeinen sangviinikko, altis ja innostuva, mutta heikkotahtoinen. *Maaemon lasten* Edvard on hänkin tahdoton, innostuva, vilpitön hahmo.

¹⁰³⁷ Tavaststjerna 1924b, s. 46 - 50, 69, 127, 139 - 141. Tavaststjerna 1924a, s. 248 - 250 ja 295 - 305. Tavaststjerna 1983, s. 25 - 32.

¹⁰³⁸ Aho KT IV, s. 28 - 34; 215 - 219. KT V, s. 274 - 275, 280 - 281, 289 - 293. KT VIII, s. 70, 429, 584 ja passim (Thure); 193 - 194, 199 - 208 (laamanni).

Vanhempieni romaanissa tarkkaillaan ohimennen kamarijunkkari Linderiä, joutilasta kaikkien alojen amatööriä.¹⁰³⁹

Naispuolinen hyvä sangviinikko ei ole erityisen yleinen hahmo. Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanin sisaruksista toinen, Cecilia, on lempeä, taipuisa, heikko ja suloinen sangviinikko, kuin luotu kovasydämisempien lähimmäistensa temppujen uhriksi.¹⁰⁴⁰ Toinen vastakkaisia ominaisuuksia kuvittava sisaruspari löytyy Topeliuksen *Linnaisten kartanon Viheriästä kamarista*: lujan Annan rinnalla esiteltävä pikkusisko Ringa, jo nimeltäänkin 'vähäinen'. Hilpeä, vallaton, valoisa, ailahteleva, teeskentelemätön ja lapsekas tyttö on naispuolinen sangviinikko täydellisimmillään - ja samalla oudosti kaikesta itseystä tyhjä rakkauden ihanneobjekti, jonka psykologisen ontouden todennäköisesti sisältämä sanoma ei ainakaan tämän kirjoittajalle täysin aukene.¹⁰⁴¹ Ahon *Papin tyttären*, Ellin, lapsuuden koulutoveri Sigrida kuvataan vilkkaaksi, kohteliaaksi ja ennakkoluulottomaksi, mutta epäluotettavaksi, lyhytjännitteiseksi ja pinnalliseksi. *Kevään ja takatalven* laamannitar on elämäniloinen, huoleton ja kaikkea ikävää kaihtava sangviinikko.¹⁰⁴² Järnefeltin *Isänmaassa* esitellään pinnallisen ystävällinen, tapakohtelias seurapiirineito Fanny. Sosiaalisilta asenteiltaan toista ääripäätä mutta kuitenkin samaa persoonallisuustyyppiä edustaa *Huligaani*-novellin Margit: haihatteleva, kritiikitön, innostuva ja tunteellinen tolstoilaiseen herätykseen tullut ja oitis laupeudensisareksi ruvennut aatelistyttö.¹⁰⁴³

Miespuolinen paha sangviinikko, aatelisista miestyypeistä vastenmielisin, ja siten antitekstuaalisin, demokraattisen 'tekstin' suosima, on usein se herkullisen niljakkaaksi kuvattu arkkikonna, jota vasten tarinen sankari(e)n sankaruus erityisesti korostuu. *Kantelettaren Anterun surmassa* ja *Riion pojassa* nautinnonhaluinen kartanon nuoriherra mellastaa talonpoikaisessa naisväessä.¹⁰⁴⁴ Runebergin Antiikkiin sijoitettu *Salamiin kuninkaat/Kungarna på Salamis* esittelee lipevän sangviinisen hovimiestyypin, joka liehittelee ylempiään ja tyrannisoii alempiaan - julman ja läpimädän Rhaisteen.¹⁰⁴⁵ Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanin roisto, Carl Leijonanckar, kuvataan lipevän kohteliaaksi, laskelmoidun huomaavaiseksi, epäluotettavaksi juonittelijaksi, pilkalliseksi, elostelevaksi, kyyniseksi, selkärangattomaksi kaksinaismoralistiksi, jota kiinnostaa vain oma etu.¹⁰⁴⁶ Kiven *Kihlauksessa*

¹⁰³⁹ Järnefelt 1965, s. 53, 77, 80 - 91, 163 (Artturi). Järnefelt 1900, s. 6, 35 - 139 ja passim (veljekset). Järnefelt 1902, s. 25 - 34, 64 - 71, 77, 83 - 92, 103, 119 - 122, 165, 187 - 196, 279, 282, 343, 356 - 361 (Georg). Järnefelt 1927b, passim. Järnefelt 1927a, s. 126 - 127 (Edvard). Järnefelt 1986, s. 462 - 465 (Linder).

¹⁰⁴⁰ Runeberg 1981, s. 152 - 155, 183 - 184, 191 - 193, 197, 199 - 204 ja passim.

¹⁰⁴¹ Topelius KT IV, s. 219 - 385 passim, erit. 224 - 225, 232.

¹⁰⁴² Aho II, s. 55 - 92. KT VIII, s. 194 - 195, 209.

¹⁰⁴³ Järnefelt 1965, s. 80 - 91, 127 - 119, 132, 136 - 138, 143, 145. Järnefelt 1926, s. 7 - 56.

¹⁰⁴⁴ Kanteletar, III kirja runot 14 ja 15.

¹⁰⁴⁵ Runeberg SA VII, s. 105 - 290 passim.

¹⁰⁴⁶ Runeberg 1981, s. 125, 152 - 155, 171 - 177, 181 - 184, 191 - 193, 197, 207.

“Herrojen-Eevan” elostelevat herrat ovat sangviinikkoja, samoin *Leon ja Liinan* ironisoiden kuvattu kilpakosija, “öjlyviiksinen vänrikki”, turhamainen, veltto ja mielistelevä kei kari. *Canziossa* petollinen lipevyys ja epäaito kohteliaisuus liitetään teoriassa sangviiniseen hovimiestyyppeihin.¹⁰⁴⁷

Topeliuksen *Rautakylän vanha paroni* on huonon sangviinikon arkkityyppi: itsekäs, ahne, mielistelevä, epärehellinen, elosteleva, röyhkeä, turhamainen, huolimaton, veltto ja hillitön.¹⁰⁴⁸ Vastaava, joskin hieman määrätietoisempi hahmo on myös *Välskärrien* keskiosan - kertomusten *Siniset*, *Erään nimen varjo*, *Erämaiden kevät* ja *Porvariskuningas* - arkkikonna Torsten Bertelsköld, tyypillinen topeliaaninen “paha veli”; älykäs, kultivoitu ja pilkallinen, ovela ja epäluotettava, itsekäs, häikäilemätön, fyysisesti heikko ja itseään hemmotteleva, alentuvainen, kylmä, turhamainen juonittelija ja teeskentelijä.¹⁰⁴⁹ Kahden miespolven kuluttua hänen paikkansa perii tilapäisesti Bernhard Bertelsköld nuorempi, *Iltamyrskyjen* itsekäs ja itsevaltainen, hemmoteltu, sydämetön, ovela, älykäs ja hyväkäytöksinen, nokkela ja hauska, mutta tunteeton ja epäluotettava juonittelija ja diplomaatti. *Aamun valkenemisessä* hänen tahdottomuutensa koituu pelastukseksi, kun viisas äitipuoli käännättää hänet paremmille teille. Sivuhenkilönä esitellään kreivi Pechlin, velttoutta ja tarkkaamattomuutta teeskentelevä ja siksi vaarallinen.¹⁰⁵⁰ *Kuninkaan hansikkaan* paha veli Detlof Croneld kuvataan sulavapuheiseksi, notkean kohteliaaksi juonittelijaksi, jonka sangviininen luonne on johtanut väärille teille, Anjalan miesten seuraan. *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* valeaatelinen roisto, lyhytjännitteinen, selkärangaton ja juonitteleva Spiegelberg, kuuluu hänkin huonojen sangviinikkojen ryhmään.¹⁰⁵¹

Realisteista huonoja sangviinikkoja harrasti vain Aho - muille riittivät neutraalin sangviinikonkin heikot piirteet kritiikin kuljettimiksi. *Papin tyttäressä* kuvataan kärjekkäästi huonoa sangviinisuutta, joka näyttäytyy vastenmielisenä teeskentelynä ja epäaitoutena. *Niemen äijä* -lastun roistohahmo, nuori paroni, kuvataan impulsiiviseksi, raukkamaiseksi, itsekkääksi ja sopimuksia kunnioittamattomaksi. Huonon sangviinikon tyyppin kuvitukselta vaikuttaa myös *Kiusaajan* kulissien takana juonitteleva kapteeni. *Muistatko* - ? tuomitsee koko säädyn huonoiksi sangviinikoiksi: veltoiksi, nautinnonhaluisiksi, itsekkäiksi, ahneiksi, teennäisiksi elostelijoiksi.¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁷ Kivi 1984, s. 232, 348, 404.

¹⁰⁴⁸ Topelius KT VI, s. 363 - 364, 375 - 380, 410 - 411.

¹⁰⁴⁹ Topelius KT II, s. 17 - 18, 257 - 259, 264 - 266, 292 - 293, 318 - 324, 371 - 377, 496 - 505, 531 - 534, 662 - 675, 813 - 814, 817.

¹⁰⁵⁰ Topelius KT III, s. 472, 484 - 496, 503, 531, 544, 559, 568 - 583, 600, 613 - 616, 630 - 636, 642 - 645, 691 - 711, 727 - 730, 810 - 814, 822 - 823 (Torsten); 773 (Pechlin).

¹⁰⁵¹ Topelius KT IV, s. 36 - 37, 50 - 54, 196 - 200 (Detlof Croneld); 239 - 240, 245 - 246, 253, 258, 294 - 297, 306 - 311.

¹⁰⁵² Aho KT II, s. 26 - 33. KT VI, s. 31 - 40, 156 - 160. KT X, s. 108.

Naispuolisia huonoja sangviinikkoja löytyy kaiken kaikkiaan vain yksi: Topeliuksen moraaliltaan keho sangviinikotar, *Tyhjien sydänten* vaativainen, lyhytjännitteinen aatelistyttö, joka lopulta karkaa kuljeskelevan soittoniekan matkaan.¹⁰⁵³

Sekatyyppejä esiintyy muutama. Runebergin *Vänrikkien* von Döbeln, upseerin ihannetyyppi, kuvataan koleerisen ja sangviinisen luonnetyyppin yhdistelmäksi.¹⁰⁵⁴ Topeliuksen *Välskärien* idealisoidussa Arvid Hornissa, "soturissa ja hovimiehessä", yhdistyvät niinkään molempien persoonallisuustyyppien hyvät puolet. Tällainen parhaiden ominaisuuksien yhdistelmä on myös *Kuninkaan hansikkaan* von Stedinck - sotilas, valtiomies, hovimies ja tiedemies.¹⁰⁵⁵ Kahden persoonallisuustyyppin kielteisten piirteiden summa puolestaan on Gummeruksen *Ylhäisten ja alhaisten* kreivi G, koleerisen persoonallisuustyyppin edustaja vahvoilla sangviinisilla mausteilla.¹⁰⁵⁶

Muita persoonallisuustyyppieä edustavat Topeliuksen *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* Winterloo, ilmielävä flegmaatikko, joka asianmukaisesti ryhtyykin meijerin ja karjatilän isännäksi Littowien valvonnan alla, sekä *Jungarin tarun* melankolinen Knuutti Steninpoika.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵³ Topelius KT VI, s. 740 - 745, 750 - 755.

¹⁰⁵⁴ Runeberg SA V, s. 195 - 205.

¹⁰⁵⁵ Topelius KT II, s. 267 - 268, 273, 285, 298. KT IV, s. 121 - 128, 140 - 142.

¹⁰⁵⁶ Gummerus 1970, I osa s. 58 - 63, II osa s. 9 - 10, 26 - 34, 59 - 60.

¹⁰⁵⁷ Topelius KT IV, s. 235 - 241, 260 - 266, 321 - 331, 338, 361 - 366, 371, 378 - 387 (Winterloo); KT VI, s. 342 - 345 (Knuutti Steninpoika Jungar

III AATELUUDEN “TEORIA”

Edellisessä pääluvussa käsiteltiin 1800-luvun suomalaisen kaunokirjallisuuden aateluuskuvaan implisiittisesti sisältyviä merkityksiä ja arvotuksia. Tässä luvussa tarkastelen vastaavia eksplisiittisesti ilmaistuja käsityksiä. Selvitän, miten aatelia yhteiskunnan osana käsitettiin ja kuvattiin: mitä pidettiin sen velvoitteina, miten sen valta-asema hahmotettiin, miten nähtiin sen yhteiskunnalliset tehtävät ja talouspoliittinen merkitys (mm. privilegit) yhtäältä menneisyydessä, toisaalta kirjoittajien omassa nykyajassa.

1. Palveluvelvoite

Aatelin positiivinen yhteiskunnallinen tehtävä ja siten sen olemassaoloa perusteleva rakentava teoria oli yhteisen hyvän pyyteettömän edistämisen eli palvelemisen velvoite. Vastineeksi etuoikeuksistaan - tietenkin niiden suomien aineellisten, henkisten ja sosiaalisten mahdollisuuksien turvin - aatelisen oli oltava uskollinen hallitsijalleen ja ensisijaisesti turvattava hallitsijan, kruunun, valtakunnan, isänmaan, kansakunnan ja/tai kansan etua kaikissa toimissaan, niin upseerina, siviilivirkamiehenä, hallitsijansa neuvonantajana tai lähettiläänä kuin yksityisenä kansalaisenakin. Erityisen keskeinen tämä idealistinen korostus oli romantiikan kauden kuvauksissa. Hallitsijan henkilöön kohdistuvan uskollisuudenvalan ja toisaalta isänmaata (erityisesti Suomea, erotukseksi emä-Ruotsista tai -Venäjästä), kansakuntaa tai kansaa kohtaan tunnetun velvoitteen ristiriitaa käytettiin demokraattis-kansallisen ohjelman esille tuomiseen. Velvoitteesta laistavan aatelisen antitekstuaalinen kuvaus taas toimi demokraattisena kritiikkinä. Realismin kaudella idealismi oheni ja kritiikin ääni vahvistui. Esiin tuli myös palveluvelvoitteen demokratisoituminen, sen leviäminen kansallisen sivistyneistön ja aatelittomankin virkamiehistön ideaaliksi.

Runebergin *Jouluillassa* sekä *Vänrikki Stoolin tarinoissa* palveluvelvoite on läsnä sisäänrakennettuna isänmaallisuuden ihanteena.¹⁵⁰⁸ Fredrika Runeberg sen sijaan tuo velvoitteen esiin eksplisiittisellä temaattisella tasolla. Isonvihan aikaan sijoittuvassa romaanissa *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* henkilökohtainen uskollisuudenvala velvoittaa asemansa oikein ymmärtänyttä “hyvää” aatelistaa hänen kaikissa toimissaan. Vielä ensisijaisemmin velvoittaa kuitenkin oman isänmaan, Suomen, ja sen kansan etu. Fennofiilisen ideaaliasenteen henkilöitymänä esitellään äiti-Ruotsin hylännyt, Venäjän armeijassa palveleva upseeri Johan Bruce. Päinvastaista, itsekästä asennetta kritisoidaan sekä eksplisiittisesti, arvostelemalla sotaa Ruotsiin paennutta yläluokkaa, että epäsuorasti riikinruotsalaisen Carl Leijonanckarin

¹⁵⁰⁸ Runeberg SA IV, s. 3 - 73 ja SA V 89 - 311.

vastenmielisen opportunistihahmon avulla.¹⁵⁰⁹ Komplisoidumpi kuva hahmottuu Nuijasotaa kuvaavassa romaanissa *Sigrid Liljeholm*: uskollisuus lailliselle kuninkaalle, Puolaan siirtyneelle Sigismundille, johtaa Klaus Flemingin ja hänen puoluelaisensa suojelemaan tämän edustajia, huoveja ja vouteja, kapinoivaa kansaa vastaan - huolimatta siitä, että periaateessa aatelin tulisi suojata ja puolustaa myös kansaa sorrolta ja väkivaltaiselta resurssien riistolta. Aatelisen suojelutoiminnan ensisijaisena kohteena mainitaan ‘isänmaa’ - dilemma kärjistyykin siihen 1800-luvullakin kiinnostaneeseen kysymykseen, kumpi ensisijaisesti edusti isänmaata, hallitsija vai kansa. Flemingiläisen “väärän” tulkinnan perusteluna on juuri mieskohtainen uskollisuus hallitsijan persoonaa kohtaan.¹⁵¹⁰

Hannikaisen samoin Nuijasotaa kuvaavassa kertomuksessa *Salojärven kukkanen* aatelin suoraviivaiseksi velvollisuudeksi nähdään suojata isänmaata ja esivaltaa; tätä tehdessään se tulee kuitenkin asettuneeksi kansan vastavoimaksi ja siten allekirjoittaneeksi oman eropaperinsa: kirjoittajan hahmottelemassa uudessa (topeliaanis-perttiläläisessä!) ideaalitulanteessa kuningas valvoo suoraan kansansa etua.¹⁵¹¹ Virkamiesmoraalia arvioivassa kertomuksessa *Punainen lähde* palvelemisen velvollisuutta taas kommentoidaan runollisesti joskin lähinnä teoreettisesti - toteamalla, että kaikki viranhoito on palvelusta.¹⁵¹²

1800-luvun kaunokirjallisuuden kolmas Nuijasota-kuvaus, Wecksellin *Daniel Hjort* esittää saman dilemman kuin Fredrika Runeberg: aatelin on oltava uskollinen kuninkaalle, mutta kuka on laillinen kuningas, katolinen Puolan Sigismund vai vallantavoittelija Kaarle? Lain ja esivallan vartijana aateli joutuu tukahduttamaan kansan oikeutetuksi esitetyn kapinan. Ratkaisuksi esitetään radikaali vaihtoehto: jospa maan etu olisikin - iskulauseena tehokkaan mutta sisällöltään auttamattoman tulkinnanvaraisen ja sovelluksille alttiin - “kansan tahdon” toteutumista. Lisää aspekteja pohdintaan tuo separatistisen varhaiskansallisen pyrkimyksen esittäminen erääksi motiiviksi suomalaisen flemingiläisen aatelin vastarintaan kaarlelaista keskusjohtoa kohtaan.¹⁵¹³

Topeliuksen *Välskärin kertomuksissa* isänmaallisuuden ja palvelun ihanne esitetään lähinnä sotilaselämään sisältyvänä realiteettina, ilman idealisoivaa korostusta. Keskiössä on pikemminkin ideaalin kääntöpuolen ja antitekstin, itsekkään valtapyyteen kritisointi. *Erään nimen varjossa* arvostellaan Fredrika Runebergin tapaan isoavihaa Ruotsiin paennutta, Suomen hylännyttä yläluokkaa; toisaalta korostuu isänmaallisenkin aatelismiehen henkilökohtainen uskollisuus kuninkaalle, kun Suomen ensisijaiseksi isänmaakseen kokeva Kustaa Bertelsköld

¹⁵⁰⁹ Runeberg 1981, s. 20 - 21; 78 - 79, 85, 92 - 93, 97 - 99, 106 (Bruce); 152 - 155, 166, 171 - 176, 181 - 182, 190 - 193. (Leijonacncar).

¹⁵¹⁰ Runeberg 1983, s. 57, 76 - 78, 94, 127, 160 - 161, 295 - 296.

¹⁵¹¹ Hannikainen 1884, s. 24 - 27, 38, 48, 73 - 74, 92 - 94, 126 - 127.

¹⁵¹² Hannikainen 1882, s. 96 - 97.

¹⁵¹³ Wecksell 1981, I: 2 - 3, III: 6, IV: 2 - 3.

seuraa Kaarle XII:ta tämän lumiseen kuolemaan. Historiallinen kreivi Arvid Horn saa personoida valtakuntaa ja kansaa parhaansa mukaan palvelevan aatelismiehen ihannekuvaa, kun taas vastenmieliseksi kuvattu Torsten Bertelsköld korostetusti hylkää palvelemisen velvoitteen. *Erämaiden keväässä* hän edelleen jatkaa henkilökohtaisten ja säätyetujensa ajamista. Vapaudenajalle sijoittuvassa *Vaasan prinsessassa* “porvariskuningas” Larsson sääätynsä yhteiskunnallisen täysivaltaisuuden merkkinä vaatii perheeltään uskollisuutta kuninkaalle ja maalle, jota aiemmin oli vaadittu vain ylimmältä säädyltä.¹⁵¹⁴

Kirkonkukko-satu kuvaa määrittelemättömässä nykyajassa itsekkään ja laiskan ylhäisön edustajan nemesiksen: joka ei palvele yhteistä hyvää, putoaa pian alas huipulta. Myös satu *Ole hyvä köyhille* korostaa yhteiskunnallisen ajattelun velvollisuutta.¹⁵¹⁵ Muuten Topelius pohdiskelee isänmaan palvelemisen kysymystä lähinnä historiallisessa kontekstissa; ilmeisesti aatelin palveluvelvoite ei hänen mielestään kuulunut enää 1800-luvun todellisuuteen. *Jungarin tarun* myöhäiskeskiaikaisessa maailmassa, jossa aateli vielä muodostaa itsenäisen vastavoiman sekä kruunulle että kirkolle, isänmaan etujen valvonta on kuitenkin aatelin velvollisuus.¹⁵¹⁶ 1500-luvun alkuun sijoittuvissa *Nuoruuden unelmissa* palveluvelvoite tulee esiin käytännön toiminnassa: aatelin tehtävänä on maan sisäisen ja ulkoisen rauhan turvaaminen. Velvollisuudet isänmaata ja kuningasta kohtaan on asetettava omien etujen edelle. Uskollisuus hallitsijalle on kaiken muun ylittävä periaate.¹⁵¹⁷ *Tähtien turvateissa* isänmaan (lähinnä taloudellisen) edun edistämistä personoi Pietari Brahe. Sodankäynnin taas nähdään edustavan enemmän soturiaatelin kuin valtakunnan - jälleen ensisijaisesti taloudelliseksi käsitettyä - etua.¹⁵¹⁸ *Kuninkaan hansikkaassa* uskollisuus kuninkaalle on edelleen topeliaanisen mallin luovuttamattomin ihanne, jota vasten tarkasteltuna separatistinen ja tavallaan suomalais-isänmaallinenkin Anjalan hanke näyttäytyy petturuutena.¹⁵¹⁹

Kivi kuvaa aatelisia lähinnä yksityishenkilöinä, ei valtakunnan palveluksessa. Ainoastaan *Margareetassa* Viaporin antautumisen yhteydessä linnoituksen aatelisen komentajan mainitaan unohtaneen isänmaansa ja uskollisuudenvalansa.¹⁵²⁰ Myös Gummerus käsittelee aatelisia vain pieniyhteisöjen jäseninä, niiden yläkerrostumana. Realisteista Canthin tai Tavaststjernan aateluuskäsitteeseen ei myöskään kuulu isänmaan kohtaloihin kiinnittyvän

¹⁵¹⁴ Topelius KT II, s.290 - 291, 295 - 297, 405 (Kustaa); 267 - 268, 273, 185, 298 (Horn); 257 - 259, 264 - 266, 371 - 377, 496 - 505, 531 - 534 (Torsten).

KT III, s. 154 - 156 (Larsson).

¹⁵¹⁵ Topelius KT IX, s. 9 - 16, 312 - 365.

¹⁵¹⁶ Topelius KT VI, s. 212.

¹⁵¹⁷ Topelius KT V, s. 464 - 468, 498, 502, 504 - 508, 558 - 559.

¹⁵¹⁸ Topelius KT VII, s. 91, 497, 610, 693, 706, 730; 84, 94 (Brahe).

¹⁵¹⁹ Topelius KT IV, s. 179 - 188, 201 - 203.

¹⁵²⁰ Kivi 1984, s. 732 - 737.

uskollisen palveluksen ihanne. Esim. viimeksimainitun teoksessa *Heder och ära* aatelin lääkäri on hyvin korostetusti vain yhteiskunnan rivijäsen.¹⁵²¹

Ahon suhde aatelin palveluvelvoitteen teemaan on komplisoitu. Alkuperäisen ‘tekstin’ mukaisena versiona sen esittelee historiallinen, vuoteen 1808 sijoittuva lastu *Aave*, jossa isänmaan kohtaloiden kuvataan olevan aatelin käsissä ja siten velvoittavan säätyä epäitsekkääseen toimintaan.¹⁵²² Uutta sovellusta ‘tekstin’ mukaisesta velvoitteesta kuvaa puolestaan novelli *Äitien muistoksi*, jossa talonpoikaistoon avioituneiden aatelinnaisten kuvataan kehittyvän äideiksi uudelle paremmalle vallanpitäjäsukupolvelle. Näin maan etu toteutuu henkilökohtaisten aineellisten uhrausten ansiosta ikään kuin mutkan kautta - eikä stigmatisoiva aateluus äitien kautta periydy jälkipolville!¹⁵²³ Useimmin Aho kuitenkin kuvasi kriittisessä sävyssä ko. velvollisuudesta laistamista.

Jos velvoitetta ei noudateta, se muuttuu nontekstiksi: *Mallikelpoinen* ajaa pelkästään omaa etuaan, ironisesti nimetyssä *Kahdessa sankarissa* niin aatelmies kuin raharuhtinaskin katsovat enemmän itsestä dynastista tai taloudellista etuaan kuin maansa parasta, ja *Kiusaajassa* kuvataan epäisänmaallista, juonittelevaa aatelistä virkamiestä.¹⁵²⁴ Vuosiin 1848-49 sijoittuvan romaanin *Kevät ja takatalvi* ensimmäinen osa kuvaa kielteisessä valossa leipääntyneen byrokratian aatelisten “rattaiden” konsensushenkistä, omaa etuakin turvaavaa toimintaa - tosin naiivin idealistiseksi kuvatun nuoremman aatelistipolven silmin. Toisaalta korostetaan pragmaattisesti seikkailupolitiikan vaarallisuutta. Valtiollinen vastuu ja maltillisuus käyvät käsi kädessä; isänmaallisen ammattivirkamiehen ainoaksi aseeksi jää perustuslaillisuuden periaate. Jälkimmäisessä osassa korostuu nuoren polven tahto palvella kansaa uusista ihanteista käsin.¹⁵²⁵ Samantapainen tematiikka on näytelmässä *Tuomio*, jossa von Falckien jäykkäniskainen, näennäisisänmaallinen, realiteetista piittaamaton ja taatusti ketään palvelematon “aatelin” seikkailupolitiikka tuhoaa ihmiselämää, mm. kaksi vastuullista ja maltillista aatelitonta virkamiestä, joiden realistinen ote asioiden hoitoon minimoi venäläistämisuuntauksen haitat, mutta ei näytä riittävän heroiselta.¹⁵²⁶

Järnefeltin tuotannon läpäisevä tolstoilainen ideologia jos sinällään pitää sisällään yhteisen hyvän palvelemisen periaatteen.¹⁵²⁷ Kyseessä on kuitenkin enemmän metafyyssinen kuin käytännöllinen yhteishyvä; sitä näet tavoitellaan parhaiten luopumalla valta-asemasta - tietenkin

¹⁵²¹ Tavaststjerna 1924b, s. 353 - 442.

¹⁵²² Aho KT IV, s. 215 - 219.

¹⁵²³ Aho KT V, s. 199 - 208 ja passim.

¹⁵²⁴ Aho KT IV, s. 28 - 34. KT VI, s. 119 - 121, 156 - 160.

¹⁵²⁵ Aho KT VIII, s. 199 - 208 (perustuslaillisuus) ja passim.

¹⁵²⁶ Aho KT X, s. 591 - 694.

¹⁵²⁷ Missä määrin *kreivi* Tolstoin yhteiskunnallinen ajattelutapa itse asiassa oli ‘aatelisen palveluvelvoitteen’ kehittelmä, jää tässä avoimeksi; totean vai että näiden kahden ihanteen välillä on huomattavia yhtäläisyyksiä.

uusien yhteiskunnalliseen täysi-ikäisyyteen nousseitten/nousevien ryhmien hyväksi - ja vetäytymällä työteliääseen yksityiselämään. Omaelämäkerrallisen *Heräämiseni* kuvaus ajasta-ennen-valveutumista toteaa lapsuudenkodissa opitun vastuullisen palveluasenteen yhteiskuntaa kohtaan.¹⁵²⁸ Myös 1600-luvun Viipuriin sijoitettu *Samuel Croëll* kirjaa valtakunnan palvelemisen velvoitteen. Nimihenkilön kritisoima aatelin paikalliseliitti edistää kuitenkin esivallan, ei kansan etua.¹⁵²⁹ Romaanissa *Veljekset* nimihenkilöistä kolme elää elämänsä yhteiskunnan rivijäsenenä ja ainoastaan neljäs, opportunistisin veli yhdistää näppärästi oma etunsa ajamisen ja kansakunnan palvelemisen.¹⁵³⁰ Kätketyksi omaelämäkerrallisessa *Helenassa* isäänsä tarkkaileva tyttö kritisoidaan tämän ahneutta ja oman edun asettamista paikallistasolla kansan edun edelle, mikä herättää Helenassa tarpeen palauttaa vanha palveluvelvoite kunniaan ja ryhtyä oitis parantamaan koko yhteiskuntaa.¹⁵³¹ *Maaemon lapsissa* taas ovat vastakkain idealistinen (“jaetaan maat talonpojille”) ja pragmaattinen (“kehitetään viljelymenetelmiä”) tulkinta maan ja kansan edun ajamisesta. Toisaalta myös idealistinen, omaa etua vaarantava, sortotoimia vastustava isänmaallisuus kuuluu aatelisiin hyveisiin.¹⁵³² Vaihtoehtoinen yhteiskuntavastuun kantamisen tapa on ironisesti kuvattu, Venäjällä tuolloin niin muodikas anarkismi, omaisuuden ja vallan rakenteiden ja tunnushenkilöiden sekä näihin sisältyväksi oletetun vääryyden haaveellis-idealistinen tuhoaminen: *Veneh’ojalaisissa* aateliset venäläiset sunnuntai-anarkistit suunnittelevat yhteiskunnan ratkaisevaa parantamista pommeja heittämällä.¹⁵³³ *Vanhempieni romaanissa* kuvataan maltillisempaa varianttia: Venäjällä aateli osallistuu ‘intelligentsijan’ käymään reformikeskusteluun, Suomessa fennomaanista yhteiskuntaa rakennetaan uuden suomalaiskansallisen eliitin avulla. Aatelin upseerin ylimmäksi toimintaohjeeksi kirjataan edelleen uskollisuus hallitsijalle.¹⁵³⁴

2. Valta-asema

Teoreettisen palveluvelvollisuuden toteuttaminen tapahtui käytännössä jostakin konkreettisesta asemasta käsin. “Alhaalta” katsoen tämä asema näytti yksinkertaisesti korkealta valta-asemalta. Myös erillään vallan käsitteestä ja/tai vallan konkreettisesta käytöstä aateli muodosti yhteiskunnan ylimmän kerrostuman, eliittikerroksen, johon yhteiskunnallisen vallan potentiaalisena ilmiönä nähtiin kiinnittyvän. Edellisessä pääluvussa on jo käsitelty niitä

¹⁵²⁸ Järnefelt 1894, s. 108, 128.

¹⁵²⁹ Järnefelt 1899, s. 24, 81 - 96, 93, 98 - 117.

¹⁵³⁰ Järnefelt 1900, s. 460 - 466 ja passim.

¹⁵³¹ Järnefelt 1902, s. 11 - 14, 36, 41, 43, 55 - 58, 133 - 153, 160 - 161.

¹⁵³² Järnefelt 1927a, s. 148 - 151, 180 - 181, 186 - 188, 215 - 224, 227 - 228.

¹⁵³³ Järnefelt 1916, s. 199 - 221 ja passim.

¹⁵³⁴ Järnefelt 1986, s. 143 - 145, 175 - 178, 383 - 384, 407 - 408.

implisiittisiä keinoja, joilla aateluutta ja valtaa on kaunokirjallisissa kuvauksissa kytkeyty yhteen eri viitekehysten ja niitä vastaavien vallan tyyppien avulla. Tässä luvussa keskityn niihin tapauksiin, joissa aatelin valta-asemaan eksplisiittisesti viitataan. Edellisessä pääluvussa pyrin purkamaan esiin vallan erilaisiin lähteisiin ja myös sen “näkymättömiin” tyyppeihin viittaavia merkityksiä semioottisen naamion alta. Tässä luvussa käsiteltävissä tapauksissa vallan käsite on otettu annettuna, käsitehistoriallisesti aikalaismainintaa ja sitä seuraavaa aikaistulkintaa noudattaen.

Ylimmän vallan haltijana aateli esitetään paitsi valtiollisissa myös paikallisissa tai yksityisissä yhteyksissä; vallitseva näkökulma on ulkopuolinen ja “alhaalta ylöspäin”. *Kantelettaressa* aatelia katsotaan maalaisrahvaan silmin: se on paikallisyhteiskunnan hierarkian ylin kerrostuma. Sanaa ‘valta’ käytetään jopa aatelisen synonyyminä: “vallan miekka, vallan valta”.¹⁵³⁵ Myös Runebergin teksteissä korostuu vallankäyttäjien etäisyys hallintoalamaisista. Sekä *Runoelmia/Dikter*-kokoelman eräissä runoissa että *Hirvenhiihtäjissä/Elgskytterne* ylimyksellinen valta on aatelin vallitseva ominaisuus, jota ei mitenkään problematisoida. Myös maaorjuuden Venäjälle sijoittuvassa *Nadeshdassa* aatelilla on yhteiskunnallinen johtoasema, samoin implisiittisesti *Vänrikeissä*.¹⁵³⁶ Hannikaisen *Silmänkääntäjissä* aateli on kaukaa nähty hierarkian ylin, valtaapitävä sääty.¹⁵³⁷

Topeliuksen *Välskärin kertomukset* läpäisee historioitsijan näkemys aatelista ylimmän vallan haltijana hyvässä ja pahassa. Eri aikoina valta kanavoituu hieman eri tavoin: toisinaan se jaetaan kuninkaan, toisinaan muiden säätyjen kanssa; joskus aatelin yhteiskunnallisen aseman nähdään lähenevän kollektiivista itsevaltiutta. “Aaron Perttilän valtio-opin”¹⁵³⁸ mukaan kuninkaan ja kansan väliin sijoittuva kolmas, kuninkaalle kuuluvaa valtaa käyttävä taho, aateli, on tarpeeton kyttyrä valtion kudoksessa, kuten talonpoikaispatriarkka *Miekassa ja aurassa* julistaa. (Toisaalta keskitetyn hallinnon toteuttaminen ilman paikallishallintoa ja sen synnyttämää eliittiä, tuona aikana muodoltaan aatelia, olisi mahdotonta, joten Topelius on tässä saattanut myös piilotetusti viitata Perttilän isännän kykenemättömyyteen ottaa huomioon hallinnon realiteetteja ja siten hänen ja hänen edustamansa säädyn poliittiseen kokemattomuuteen.) Sama kolmiomalli kuningas/aateli/kansa esitetään toisaalta myönteisessä sävyssä kertomuksessa *Mainiemen linna*: Bernhard Bertelsköldin silmin katsottuna tämä vallan “kolmijako” juuri takaa maan hyvinvoinnin; kansainvälisenä esikuvana hän mainitsee Englannin tasavallanjälkeisen systeemin. Toisena vaihtoehtona viitataan Puolan malliseen aatelistasavaltaan, jota vallan turmelema Torsten

¹⁵³⁵ Kanteletar II kirja, runot no. 47 (rivit 24 - 25), 235, 245 (Vallan miekka), 246 (r. 1 -2), 236. III kirja 4, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 64, 69 (r. 81 - 83)

¹⁵³⁶ Runeberg SA I, s. 6 - 9, 21 - 23, 29 - 31, 56 - 59. SA II, s. 1 - 183 passim. SA IV, s. 77 - 198 passim. SA V, s. 89 - 311 passim.

¹⁵³⁷ Hannikainen 1865 ja sine anno.

¹⁵³⁸ Ilmauksen copyright Matti Klingen.

Bertelsköld *Porvariskuninkaassa* edelleen pitää sitä ihanteenaan.¹⁵³⁹ Vapaudenajalle sijoittuvassa *Vaasan prinsessassa* poliittista vallankäyttöä opettelevat jo muutkin säädyt.

Kirjailijan erillisistä romaaneista hahmottuu pitempi jatkumo. 1500-luvulle sijoittuva *Nuoruuden unelmia* on osin Perttilän linjoilla - aatelin käytännössä vakaa valta-asema kyseenalaistetaan teoriassa: välttämättömiä olisivat jälleen vain kuningas ja kansa; toisaalta osallisuus valtakunnan hallintoon kuvataan olevan myös muilla säädöillä.¹⁵⁴⁰ *Tähtien turvateissa* 1600-luvun aatelin valta-asema valtionhallinnossa on kiistaton. Aatelin teoreettinen merkitys hallitsijanvallan rajoittajana mainitaan. Koska keskiössä on ylhäisaatelin talutusnuorasta vapaaksi pyristelevä kuninkaallinen Kristiina, leikitellään jälleen myös hallitsijan ja kansan suoran yhteyden pyhyydellä, ja kritisoidaan “puolalaista komentoa”.¹⁵⁴¹ Pikku vihan aikaan sijoittuvassa *Suomen herttuattaressa* aatelilla on edelleen käytännössä valta-asema.¹⁵⁴² *Kuninkaan hansikkaassa* Anjalan miehen, petturi Detlofin valtioihanteena on jälleen aatelisen hybrisen ilmentymä, nyt ranskalainen aatelistasavalta.¹⁵⁴³ 1800-luvun alkupuolelle sijoittuva *Linnaisten kartanon Viheriä kamari* kuvaa murtuvan aatelisvallan aikaa; käytännössä tosin ainakin paroni Littow käsittää säätynsä valta-aseman vielä kiistattomaksi.¹⁵⁴⁴ - Keskiajan lopulle sijoittuva fantasiapitoinen *Jungarin taru* kuvaa em. sekvenssiin kuulumatonta itsevaltaista paikallista pikkukuningas-aatelia.¹⁵⁴⁵

Päivärinnan voimakkaan moralistisesti kuvaamassa maailmassa aateli on valtaapitävä kerrostuma, jonka elämänpiiri on kovin kaukana alamaisten todellisuudesta: “Mitäpä sitä tosiaankaan korkeat herrat tietävätkään, mitä matalissa majoissa saadaan kokea ja kärsiä. - - Ylellisyydessä - - ovat he kasvaneet vieraana kansalle.”¹⁵⁴⁶ Kiven *Karkureissa* konservatiivinen kartanonisäntä Markus itse ilmoittaa pidättävänsä yhteiskunnallisen vallankäytön omalle säädylleen (“Välttämättömiä ovat täällä etevyyden oikeudet ja säätöin pykälät. - - Tee talonpojalle oikein vaan älä hyvin.”) ja *Seitsemän veljeksien* mikrokosmoksessa Viertolan isännällä on kiistaton johtoasema kylän arvovaltaklikissä.¹⁵⁴⁷ Wecksellin *Daniel Hjort* taas kamppailee koko lyhyeksi jäävän elämänsä aatelin sosiaalista ylivaltaa vastaan. Toisaalta myös kaarlelainen aatelisvallan vastaisuus näyttäytyy avoimesti valtapolitiikkana, joten valta ja

¹⁵³⁹ Topelius KT I, s. 144; 685 - 693, 714 - 715, 803 - 804. KT II, s. 817. Vrt. KT I, s. 460.

¹⁵⁴⁰ Topelius KT V, s. 424 - 427, 439 - 441, 464 - 468, 498 - 502, 558 - 559.

¹⁵⁴¹ Topelius KT VII, s. 497, 602 - 604, 610, 693..

¹⁵⁴² Topelius KT V, s. 5 - 247 passim.

¹⁵⁴³ Topelius KT IV, s. 177 - 178, 214 - 215.

¹⁵⁴⁴ Topelius KT IV, s. 221 - 222, 325 - 326, 336, 340 - 346.

¹⁵⁴⁵ Topelius KT VI, s. 7 - 349 passim.

¹⁵⁴⁶ Päivärinta 1897a, s. 5.

¹⁵⁴⁷ Kivi 1984, s. 184, 580 - 581.

aateluusmyönteisyys eivät automaattisesti edellytä toisiaan.¹⁵⁴⁸ Gummerukselle aateli edustaa yhteiskunnan ylintä kerrostumaa lähinnä sosiaalisesti.

Paikallistason aatelinen vallankäyttö oli tuttu teema myös realisteille. Vallankäytön tilanteet on tosin nähty aiempaa lähempää ja siksi “realistisemmin”, uskottavammin. Tavaststjernan *Kovina aikoina* -romaanissa kartanoseudun aatelinen paikalliseliitti on vuonna 1867 yhä yhteisönsä johdossa.¹⁵⁴⁹ Samoin Ahon kuvauksissa aatelinen valta on siirtynyt paikallistasolle; mystiikasta riisuttuna se toki jatkaa olemassaoloaan etäisellä valtakunnan tasollakin. *Hellmanin herran* veroviranomainen, taksoituslautakunnan puheenjohtaja, kapteeni evp. Stålhammar on herkullisesti kuvattu paikallinen satraappi; myös *Kuntakokouksessa* kuvataan aatelista paikallispäällikkyyttä.¹⁵⁵⁰ Jotakin mystisen uhkaavaa on sen sijaan siinä abstraktissa vallassa, jota *Kahdessa sankarissa* henkilöivät toisaalta ylhäisaatelinen, toisaalta raharuhtinas.¹⁵⁵¹ *Keväässä ja takatalvessa* kuvattu aatelinen eliitti on byrokratian rattaissa pyörivää illuusiotonta virkamiehistöä, jonka vallankäyttö on lähinnä rutiinien pyörittämistä.¹⁵⁵² Myös *Tuomiossa* ensimmäisen sortokauden ajan niin aatelisten kuin aatelittomienkin virkamiesten arkipäivä kuuluu varsin harvoista vaihtoehtoista valitsemiseen.¹⁵⁵³ Järnefeltin *Heräämiseni* näkee - kriittisessä valossa - valta-aseman tavoittelun ja saavuttamisen aateliselle säätyvelvoitteena, kun taas *Helena* kuvaa aatelista vallankäyttöä paikallistason arjessa.¹⁵⁵⁴

Toinen tapa katsoa valtaa on nähdä se “samalta tasolta”, myös vallan käyttäjien omasta näkökulmasta, mikä tuo mukanaan vallan ja vastuun problematiikan. Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* vallan nähdään velvoittavan, koska se tuo mukanaan vastuun tehdyistä päätöksistä.¹⁵⁵⁵ Myös Hannikaisen *Punaisessa lähteessä* tuodaan esiin vallan ja vastuun yhteys, tosin käänteisen esimerkin kautta: valta-aseman väärinkäyttö nähdään moraalisesti tuomittavana. *Salojärven kukkanen* taas muistuttaa vallan ja vastuun positiivisesta suhteesta: korkealta näkee kauas, joten yhteiskunnan näköalapaikoilla toimiva ryhmä eli 1500-luvulla käytännössä aateli lienee vallan ja vastuun paras kantaja.¹⁵⁵⁶ Topeliuksen teoksista ainoastaan *Välskärrien Tulessa ja vedessä* korostetaan sormuksen teeman yhteydessä eksplisiittisesti vallan ja vastuun keskinäistä yhteenkuuluvuutta - mitä ukko Perttilä tosin pilkkaa tekopyhyydeksi.¹⁵⁵⁷ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* kartanonomistaja-paronin esittämä Napoleonin ja tämän luomaa

¹⁵⁴⁸ Wecksell 1981, passim.

¹⁵⁴⁹ Tavaststjerna 1983, passim.

¹⁵⁵⁰ Aho KT III, s. 23. KT VI, s. 125 - 131.

¹⁵⁵¹ Aho KT VI, 119 - 121.

¹⁵⁵² Aho KT VIII, passim.

¹⁵⁵³ Aho KT X, s. 591 - 694 passim.

¹⁵⁵⁴ Järnefelt 1894, s. 51 - 52, 96 - 98, 108, 128. Järnefelt 1902, s. 7 - 10, 11- 14 ja passim.

¹⁵⁵⁵ Runeberg 1983, s. 76 - 78, 295 - 296.

¹⁵⁵⁶ Hannikainen 1882, s. 90 - 97. 1884, s. 88 - 89.

¹⁵⁵⁷ Topelius KT I, s. 351 - 352.

‘palveluvaltiota’ koskeva arvostava kommentti voisi olla kannanotto vallan ja vastuun problematiikkaan.¹⁵⁵⁸

Realistien versio vallan ja vastuun problematiikasta on astetta pragmaattisempi, mutta pohjaltaan yhtä idealistinen kuin edeltäjiensäkin. Ahon *Äitien muistoksi* -novellissa kritisoidaan valvutuneitten aatelistenkin suulla pienen hallitsevan säätyeliitin olemassaoloa, ja halutaan korvata se toisella, aatelittomalla ja kansallisella/kansanomaisella eliitillä.¹⁵⁵⁹ Samantapainen vastuullisen vallankäytön tavoite, uuden osin aatellisen, osin aatelittoman fennomaanieliitin luominen, esiintyy Järnefeltin *Vanhempieni romaanissa*, jossa kuvataan myös poliittisten konjunktuurien tuomaa uudenlaista, aktivoituvan poliittisen toiminnan synnyttämää, puolueeseen sidottua valtaa.¹⁵⁶⁰ *Maaemon lapsissa* vallan vastuulliseen käyttöön olisi haluja, mutta se käy mahdottomaksi: aatelista itsemääräämisoikeutta kyseenalaistavat jo uudentyypiset (epäkansalliset!) vallat, kiellettyjä kirjoja metsästävät santarmipatrullit.¹⁵⁶¹

Eräs tapa käsitellä aateluutta ja valtaa oli sen valta-aseman nontekstualisointi: aateli nähtiin enää vain sosiaalisena yläkerrostumana, valta-asemansa tai ainakin vallan monopolin menettäneenä seurapiirien parhaimmistona. Tällaisena kuvaus myös ‘heijastaa’ vallitsevaa yhteiskunnallista ‘todellisuutta’: valtaeliittiin ja sosiaaliseen eliittiin kuului nyt myös muita, aatelittomia kerrostumia. Säätyläistö siis heterogenisoitui,¹⁵⁶² jolloin sen sisällä olevat moninaistuvat ryhmittymät saattoivat tulla tietoisiksi toisistaan ja joutua/asettua konfliktiin keskenään. Tätä näkökulmaa tuovat esiin jo romantiikan myöhäiskauden edustajat Gummerus ja Wecksell, joiden problematiikka jo kohoaa heterogenisoituvan säätyläistön tilanteesta.

Realisteista tätä näkökohtaa esittelivät erityisesti aateliset Tavaststjerna ja Järnefelt. Tavaststjernalle aateli edusti korostetusti enää korkeintaan yhteiskunnan sosiaalisesti ylintä tasoa - kuten yllä todettiin, mm. *Heder och ära* -novellin aatelinen päähenkilö on yhteiskunnan rivijäsen. *Lapsuudenystävät* kuvaa aatelia sosieteetin huippuna, jonka yhteyteen aatelittomat pyrkivät ja toisinaan pääsevätkin. *Kovina aikoina* -romaanin alun pääkaupunkilaisjaksossa taas aatelinen seurapiiriupseeristo eksplisiittisesti arvioidaan “peukaloisyylimystöksi”, jolla ei juuri ole valtaa mutta sitäkin enemmän itsetuntoa. *Pikku Karlin* isä nauttii kartanonherrana kylläkin väkensä patriarkaalista kunnioitusta, mutta lapsen maailmaan ei kuulu edes kaikuja todellisesta yhteiskunnallisesta vallasta.¹⁵⁶³ Järnefeltin *Isänmaassa* aateli on jälleen seurapiirin ylin taso,

¹⁵⁵⁸ Gummerus 1970, s. 90 - 91.

¹⁵⁵⁹ Aho KT V, s. 394 - 402.

¹⁵⁶⁰ Järnefelt 1986, s. 383 - 384, 407 - 408, 425.

¹⁵⁶¹ Järnefelt 1927a, s. 219, 224, 227.

¹⁵⁶² Modernisaation, demokratisoitumisen ja emansipaation ohjelmaan sitoutunut Wirilander käyttää samasta prosessista nimitystä säätyläistön homogenisoituminen. Kyse on kuitenkin säätyläistön kokoonpanon monipuolistumisesta ja siten ryhmän moniaineksistumisesta, ei sen sisäisestä yhdenmukaistumisesta: monen eri osaeliitin jäsenet kuuluivat nyt ensi kertaa samaan kattoryhmään.

¹⁵⁶³ Tavaststjerna 1985, s. 65 - 66 ja passim. Tavaststjerna 1983, s. 25 - 26. Tavaststjerna 1962, passim.

eksklusiivinen “hieno” kerrostuma, jonka liittännäisjäsenyyteen ulkopuoliset pyrkivät ja jonka kylkiäisenä saavutetaan jonkinlainen illuusio vallan läheisyydestä.¹⁵⁶⁴

3. Aatelin osuus yhteiskunnallisessa työnjaossa

Aatelisen toimijan itsensä kannalta “vallankäyttö” merkitsi toimimista tietyssä, yhteiskunnallisessa työnjaossa usein vain aatelille varatussa tehtävässä. Palveluvelvoite asetti kussakin asemassa toimimiselle tietyt standardit, joita osa noudatti, osa ei. Perinteisin aatelin tehtäväkenttä oli sotilaallinen, tavoitteena valtakunnan ulkoisen ja myös sisäisen turvallisuuden takaaminen. Siviilipuolella tehtäväksi muodostui yhteiskuntarauhan turvaaminen oikeuslaitoksen ja uuden ajan vuosisadoilla aina laajenevan keskus- ja paikallishallinnon eri viroissa. Hallitsijan suorassa läheisyydessä sijaitsivat hovin osin seremonialliset, osin käytännölliset virat, kun taas hallitsijan neuvonantajana toimiminen institutionalisoitui neuvostojen jäsenyydeksi sekä herrain- ja valtiopäivätoiminnaksi. Valtakuntien välisten diplomaattisten suhteiden hoitaminen eriytyi kahdesta lähteestä: sodassa alkuvaiheen neuvottelijoiksi valikoitui päälliköitten luotettavia kakkosmiehiä, ja rauhanajan kontaktit taas syntyivät luontevasti hallitsijan seurueessa, josta vähitellen kehittyi laaja hovi-instituutio. Tässä luvussa keskiössä on kunkin kaunokirjallisen kuvauksen tai kuvaajan tarjoama kokonaiskuva aatelin yhteiskunnallisesta tehtäväkentästä - siis se, mitkä tehtävät kukin kirjailija tunnistaa ja/tai hyväksyy aatelille kuuluviksi. Seuraavassa, neljännessä (IV) pääluvussa erittelen yksittäisiä aateliaisia toimenkuvia ja niitä kuvittavia ideaalityyppisiä henkilöahamoja.

Kanteletteren kansanihmisten näkökulmasta aateli on nähty etäältä sadan ja rauhan ajan johtotehtävissä sekä kartanonomistajan mahtiasemassa.¹⁵⁶⁵ Myös Runeberg kirjoitti kuvauksensa tietoisesta alavasta näkökulmasta. *Hirvenhiihtäjissä/Elgskytterne*, *Jouluillassa/Julqvällen* ja *Nadeschdassa* aatelin toimintakenttää ovat sekä kartanotalous että sotilasvirat, viimeainituksessa myös (venäläiset) siviilivirat; *Vänrikeissä* aatelia nähdään lähes yksinomaan upseerin roolissa. Viimeainituksessa näiltä myös edellytetään hyvää sodanjohtoa ja arvostellaan mahdollista taitamattomuutta; hyvään upseeriuteen liittyy rauhanajan vastuu veteraaneista. Aateli esiintyy osaltaan myös laillisuuden vartijana.¹⁵⁶⁶

Mitä etäisemmässä historiallisessa kontekstissa liikutaan, sitä itsestäänselvempi valinta sotilasura on. Fredrika Runebergin ison vihan aikaan sijoittuva *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* kuvaa ja myös arvioi upseereita näiden sodanjohdollisten kykyjen ja

¹⁵⁶⁴ Järnefelt 1965, s. 49.

¹⁵⁶⁵ Kanteletar I kirja, runot no. 1, 92 (rivit 17 - 20), 117 (r. 59 - 60). II kirja no 47 (r. 24 - 25), 105 (r. 3 - 4), 235, 236, 245, 246 (r. 1 - 2). III kirja, 15 (r. 56 - 61), 8 (Elinan surma), 9, 10 (Viipurin linn hävitys), 12 (Kaarlon sota), 14, 15, 24, 64 (Kaarle herttuan sotaretki Suomeen), 69.

¹⁵⁶⁶ Runeberg SA II, s. 1 - 183. SA IV, s. 3 - 73. SA IV, s. 77 - 198. SA V, s. 89 - 311, laillisuudesta erit. 300 - 304 (maaherra Wibelius).

siviiliväestöön suhtautumisen perusteella; toinen vaihtoehto on epäilyttävässä valossa esitetty - “epäkansalliseen” ruotsinmaalaisuuteen assosioitu - hovimiehen ura.¹⁵⁶⁷ Soturius nähdään parhaiten aateliseen roolimalliin sopivana tapana palvella isänmaata myös Nuijasodan aikaan sijoittuvassa *Sigrid Liljeholmissa*. “Pinnallisempi” hoviuran vaihtoehto on nytkin mukana. Teoriassa aatelin tehtäviksi luetellaan myös maan hallinto, uskonnon puolustaminen ja sisäisen järjestyksen ylläpito.¹⁵⁶⁸

Hannikainen tarkastelee aatelia rauhanomaisesta aikalaisnäkökulmasta. *Punaisessa lähteessä* kuvataan huonoa virkamiesmoraalia ja muistutetaan, miten oman edun ajamisen sijaan virkamiehen tulisi keskittyä valvomaan järjestystä sekä lain ja oikeuden toteutumista. Rötöskumppanina kertomuksessa kuvatulla Viipurin maaherralla on ahne kartanonisäntä Kulakov, lahjoitusmaaisännän karikatyyri. Kääntäen kertomuksen sanoma on, että aatelisen virkamiehen ja kartanonisännän on pyrittävä toteuttamaan oikeutta. Myönteinen esimerkki lempeästä ja oikeudenmukaisesta isännästä taas sisältyy kertomukseen *Salojärven kukkanen*, jossa kuitenkin pääosin kuvataan aatelia sodan johtajina.¹⁵⁶⁹

Topelius esittelee aatelista tehtäväkirjoa monipuolisesti ja historiatietoisesti. *Välskärin kertomuksissa* historiallinen sekvenssi muodostaa juonen olennaisen rungon, kun Bertelsköldin suvun vaiheiden kautta kuvataan aatelin yhteiskunnallisen roolin muuttumista; kerronnan tasossa kaksi aatelista Bertelsköld-veljestä usein kuvittaa kahta uravaihtoehtoa. Kertomuksissa *Kuninkaan sormus*, *Tuli ja vesi* sekä *Kapinassa omaa onneaan vastaan* ratsupalvelusta suorittavan aatelin keskeisenä toimintakenttänä on sota, sen johto upseerina ja siitä lihominen palkkioläänitysten ja saaliiden muodossa, mistä tuloksena on läänitysherran isännysasema. *Mainiemen linnassa* pohditaan hyvän ja huonon isännyyden olemusta - ylhäisten vieraiden huviksi järjestetty tuleentumattoman sadon “korjuu” - ja kuvataan läänityssysteemin purku isoreduktion aikana. Aatelin valtakunnallinen rooli muuttuu: itsenäisestä läänitysaatelista tulee hoviaatelia, joka kerääntyy jälleen hallitsijan läheisyyteen samalla kun maaomaisuus palaa kruunulle. Reduktion toimeenpanoa käsittelevässä sivuepisodissa arvioidaan virkamiesmoraalia, joka velvollisuudentuntoisella aatellisella katsotaan olevan parempi kuin kateuteen taipuvaisella aatelittomalla.¹⁵⁷⁰ Isonvihan myötä palaa sodanjohdon velvoite kertomuksessa *Siniset ja Pakolainen*, jossa hyvän isäntävallan hedelmiä pääsee korjaamaan menetettyyn Mainiemeen ohimennen palaava sissipäällikkö Kustaa Bertelsköld. *Erään nimen varjo* kuvaa hoviaatelia, josta osa hoitaa neuvosmiehinä valtakunnan hallintoa, osa politikoi oppositiossa vallankaapausta

¹⁵⁶⁷ Runeberg 1981, s. 41, 71, 78 - 79, 85, 92 - 93, 97 - 99, 106 (upseeri); 152 - 155, 181 - 182, 171 - 174, 177, 190 - 193 (hovimies).

¹⁵⁶⁸ Runeberg 1983, s. 46 - 53, 58, 74, 84, 93, 157 - 160, 179 - 180, 259 (soturi); 172 - 173, 260 (hovimies); 76 - 78 (teoria)

¹⁵⁶⁹ Hannikainen 1882, s. 54 - 63, 75, 78, 80 - 86, 90 - 92, 96 - 108. Hannikainen 1884, s. 83 (isännys) ja passim (sodanjohdo).

¹⁵⁷⁰ Topelius KT I, s. 25 - 26, 43 - 45, 143 - 144 (soturius ja yleistä); 374, 384 - 386, 389 - 403, 420 - 421, 605 - 612, 650 - 651 (läänitykset); 678 - 697 - 698, 783 - 786 (reduktio).

suunnitellen. *Erämaiden keväässä* aateli toimii rauhan palattua valtakunnan johtotehtävissä, ja *Porvariskuninkaassa* säätyvallan ajan aateli politikoi muiden säätyjen mukana.¹⁵⁷¹ *Itämyrskyissä* ja *Aamun valkenemisessä* hovipiireissä huvitellut (sic) aateli alkaa vetäytyä yksityiselämään suurmaataloutta harjoittavien kartanoiden isännyyteen, velvollisuutenaan alustalaisten hyvä kohtelu, avustushankkeet ja taloudellisesti järkevä isännöisyys, minkä alustalaisia aluksi tylysti kohdellut Bernhard Bertelsköldkin ajan myötä oppii; Paul-veljen taipumukset taas ohjaavat uralle valtionhallinnon palveluksessa.¹⁵⁷²

Jungarin tarussa keskiajan lopun paikallisia pikkusotia käyvät lääninherrat, jonkinlaiset aateliset pikkukuninkaas (täysi tuomiovalta tiluksilla), kokoontuvat herrainpäiville päättämään maan asioista.¹⁵⁷³ Valtiopäivätoiminta mainitaan aatelisena tehtävänä myös Kustaa II Aadolfin nuoruusaikaan sijoittuvassa romaanissa *Nuoruuden unelmia*, samoin rooli valtakunnan vartijana sekä sisäisen että ulkoisen puolustuksen johdossa.¹⁵⁷⁴ Kevyt *Kaarle kuninkaan metsästyks* kuvaa nuoret aateliset siivelläeläjinä kuninkaan seurueessa.¹⁵⁷⁵ Pikku vihan aikaan sijoittuvassa *Suomen herttuattaressa* aatelin tehtäväkenttään kuuluu sodanjohdon ohella ylin hallinto sekä erilaiset välitystehtävät. Miehitäjä kuvataan lempeäksi - Venäjän-myönteisyyden ohella tärkein sanoma on, että aatelisten upseerien tehtävä on suojella miehitettyä maata ja sen väestöä tarpeettomilta vahingoilta.¹⁵⁷⁶ *Kuninkaan hansikkaassa* 1700-luvun lopun Kustaan sodan ajan aateli on leimallisesti sotilassääty; samaan kauteen sijoittuvassa kertomuksessa *Vernan ruusut* soturiaateli huvittelee enemmän kuin taistelee.¹⁵⁷⁷ 1840-luvulle sijoittuvassa *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* kuvattu Littow-suku on perinteinen upseerisuku; alkulauseessa korostetaan aatelin asemaa sekä sotilas- että siviilivirkasäätyinä. Mainitaan myös valtiopäiville osallistuminen yhteiskunnallisena velvoitteena, joka tosin teoksen tapahtuma-aikana, ”valtiotyön” vallitessa, oli teoreettinen laatuaan. Uusina tehtäväalueina esitellään maanviljelyksen ja vuoriteollisuuden kehittäminen.¹⁵⁷⁸ Fantasiapitoinen aikalaiskuvaus *Hangon silmä* esittelee diplomaattitehtävissä liikkuvan aatelismiehen.¹⁵⁷⁹

Vanhoilla päivillään Topelius heittäytyi pasifistiksi. Laajassa 1600-lukua kartoittavassa aateromaanissa *Tähtien turvatit* hän pohtii 30-vuotisen sodan tuhojen innoittamana aatelisten upseerinammatin eri puolia. Upseeriuteen tavallisesti liitettävää kunniakkuutta

¹⁵⁷¹ Topelius KT II, s. 1 - 128 ja 129 - 240 passim (soturius); 213 - 228 (Mainiemen isännöisyys); 252 - 259, 267 - 268, 273, 285, 315 - 318, 371 - 377 (hovi); 409 - 548 passim (siviilivirat); 549 - 829 (politikointi)

¹⁵⁷² Topelius KT III, s. 467 - 469, 481 - 482, 487 - 496, 727 - 730, 810 - 814, 822 - 823.

¹⁵⁷³ Topelius KT VI, s. 21 (herrainpäivät); 23 - 24, 126, 145, 200 - 201 (sotajoukot); 30, 37, 109 (tuomiovalta).

¹⁵⁷⁴ Topelius KT V, s. 464 - 468, 486 - 488, 498, 502, 558 - 559.

¹⁵⁷⁵ Topelius KT VIII, s. 133 - 223.

¹⁵⁷⁶ Topelius KT V, s. 5 - 247 passim; erit. 133 - 134.

¹⁵⁷⁷ Topelius KT IV, s. 5 - 218 passim. KT V 567- 751 passim.

¹⁵⁷⁸ Topelius KT IV, s. 221 - 223, 340 - 343, 361 - 366, 371, 378 - 387.

¹⁵⁷⁹ Topelius KT VIII, s. 618, 636 - 639, 643.

kirjoittaja ei halua näille suoda, vaan katsoo, että sota on kauhea välttämättömyys, jota jonkun on johdettava, kunnes saavutetaan tila, jossa sodat käyvät tarpeettomiksi. Aatelisen virkamiehen etiikkaa arvioidaan kielteisesti, lahjusten otto kuvataan tavalliseksi eivätkä kuvatut virkamiehet kykene estämään sortoa ja riistoa.¹⁵⁸⁰

Aatelin yhteiskunnallisia tehtäviä määritellään kritiikin avulla myös Päivärinnan kertomuksessa *Rakkauden suurin uhri*, jossa arvostellaan verhotusti ylimystöä edustavien virkamiesten huonoa kansan elinolojen tuntemusta, Kiven *Margareetassa* taas on kritisoitavana strategioissaan epäonnistunut aatelin upseeri ja Wecksellin *Daniel Hjortissa* aatelin - kielteiseksi eli kansaa vastaan kääntyvänä - tehtävänä on yhteiskuntarauhan turvaaminen upseeri tehtävissä.¹⁵⁸¹ Gummeruksen alter ego näkee *Ylhäisissä ja alhaisissa* aatelin edustajia kaikilta perinteisiltä aloilta: on virkamiehiä, kartanonisäntiä ja upseereita. Viimemainittuja tosin tavataan ainoastaa seurapiireissä, ei virantoimituksessa. Hyvän isännän tyyppikuvaan kuuluu lempeän patriarkaalinen, arvostava suhde alustalaisiin. *Entisen vanhan palvelian salaisuus* taas näyttää isäntävallan yöpuolen: isännän hämärä rikos sälytetään palvelijan niskaan. Voimakas moraliteetti arvostelee kitkerästi nimenomaan aatelin - siis ei muiden palvelijoita pitävien säätyjen - palvelusväen tahdonvallanalaista, väärinkäytöksille altistavaa asemaa.¹⁵⁸²

Realismin kaudelle ja aikalaiskuvauksiin siirryttäessä tehtävien jakauma ei suuremmin muutu. Hoviuraan vihjaa tosin enää Canthin *Agnes*,¹⁵⁸³ eikä diplomaattiuraakaan mainita, oletettavasti siitä syystä, ettei autonomisella Suomella ollut omaa ulkomaanedustusta. Tavaststjerneran tuotannossa aateli palvelee yhä osin upseerina ja siviiliviroissa.¹⁵⁸⁴ Novelleissa *Badortsliv* ja *En allmän gunstling* aatelia kuvataan kriittisesti rikkaana tyhjäntoimittajaluokkana, samoin osin romaanissa *Kovina aikoina*, jossa kuitenkin mainitaan niin säädynmukainen upseerin- ja virkamiesura kuin järkiperäinen ja innovoiva suurmaatalous, jossa aatelisen toimijan oma etu yhtyy yleiseen, erityisesti kun katovuoden hätäapu on organisoitavissa sen ympärille.¹⁵⁸⁵ *Pikku Karl* elää isänsä, upseeri evp., isännöimällä maatilalla, mutta mieltää sotilasuran säätynsä ensisijaiseksi toimintakentäksi.¹⁵⁸⁶

Ahon varhaisessa runossa *Hovin herra* kuvataan osoitellen vastuutonta aatelistaa isäntää, joka ei piittaa alustalaistensa peltojen jäämisestä hallan armoille, kunhan päätilan viljat saadaan korjattua.¹⁵⁸⁷ *Papin rouvassa* kaukaa kuvatun aatelisen elämän kenttänä on jo arkisemmin

¹⁵⁸⁰ Topelius KT VII, s. 12 - 14, 91, 706, 610 (sota); 21 - 23, 83, 86, 144 (sorto).

¹⁵⁸¹ Päivärinta 1987a, s. 5. Kivi 1984, s. 732 - 737. Wecksell 1981, passim..

¹⁵⁸² Gummerus 1970, I osa s. 56 - 58, 70 - 75, 66 - 152, II osa s. 22 - 25, 45 - 46. Gummerus 1898, s. 192 - 211.

¹⁵⁸³ Canth 1911, s. 12 - 13, 90 - 95.

¹⁵⁸⁴ Esim. Tavaststjerna 1985 (Lapsuudenystävät) ja 1924b (Affärer).

¹⁵⁸⁵ Tavaststjerna 1924a, s. 184 - 190, 295 - 305. Tavaststjerna 1983, s. 17 - 18, 25 - 35, 46 - 49, 83 - 84, 100 - 105, 116, 166.

¹⁵⁸⁶ Tavaststjerna 1962, s. 11 - 17, 23 - 25, 36, 119, 133 - 134 (sotilasura) ja passim.

¹⁵⁸⁷ Aho KT I, s. 49 - 53.

siviilivirkamieheys, samoin lastuissa *Mallikelpoinen* ja *Oi jos oisin virkamies*; *Kiusaajan* maailma on sotilas- ja siviilivirkamiesten ja *Kuntakokouksessa* aatelin toimii paikallishallinnon luottamustehtävissä.¹⁵⁸⁸ *Keväässä ja takatalvessa* esitellään aatelin toimialakirjo laajimmillaan: aatelin rovastiperheen sukulais- ja tuttavapiirissä vilahtelee upseereita, hallinto-, yliopisto- ja oikeusviranomaisia. Näitä kaikkia arvostellaan idealistisen nuoren polven suulla siitä, etteivät he toteuta sitä ideaalia, jota kukin virka pohjimmiltaan edellyttäisi.¹⁵⁸⁹ *Tuomiossa* virkamieskunnan konfliktiosapuolet esitetään toisilleen vastakkaisina: tuhoisan aatelin idealismin edelle asettuu aatelittoman ammattivirkamiehen sovitteleva, kompromisseihin valmis asenne.¹⁵⁹⁰

Järnefeltin kuvaamat aateliset enimmiltään luopuvat toimimasta yhteiskunnan tehtävissä; he tekevät vapaaehtoisesti tilaa uuden ajan uusille miehille. 1600-luvulle sijoittuvan *Samuel Croëllin* historiallisessa aatelin perinteisten sotilas- ja siviilivirkojen kontekstissa tuodaan esiin aikalaisarvostuksia: erityisesti jälkimmäisissä hyvä, toimiva suhde kansaan olisi tärkeä. Kristiinan läänityspolitiikan seurauksena osa aatelista toimii läänitysherran riistäjänroolissa.¹⁵⁹¹ *Helenassa* kuvataan huonoa, talonpoikia monin tavoin riistävää esiteollista kartanoelämäntapaa, *Maaemon lapsissa* taas tunteilematonta, järkiperaistä hyvää kartanoviljelystä, joka pyrkii hyödyttämään myös seudun talonpoikia.¹⁵⁹² *Veneh'ojalaisissa* aatelin palvelutehtävää edustaa upseerius, samoin *Vanhempieni romaanissa*, joka kiteyttää aatelin toimintakentäksi upseeriuden ohella keskushallinnon korkeat virat (mm. keskushallintoa paikallistasolla edustanut maaherra), joihin vuosisadan lopun oloissa usein pätevoidyttiin sotilasuran kautta. Merkittävimmän ei-ammattillisen foorumin muodostaa valtiopäivätoiminta.¹⁵⁹³

4. Aatelin talouspoliittinen merkitys

1800-luvun kaunokirjallisuus kuvasi paitsi aatelin yhteiskunnallista perustelua, pyrkimyksiä ja sijaintia, myös sen roolia yhteiskunnan talouden kokonaisuudessa. Kuvauksissa keskityttiin tarkastelemaan aatelin hyödyntävää suhdetta muihin, alempiin säätyihin, erityisesti ns. elättäviin säätyihin - erityisesti historiallisessa mutta myös aikalaisteksteissä. Tässä yhteydessä jäi kokonaan sivuun säädyn yhteiskunnalle ja sen osayhteisöille mahdollisesti tekemien palvelusten mahdollinen arvo, sekä verotulojen ohjautuminen aatelille nimenomaan palkkana tehdystä työstä. Konkretian tasolla näihin palveluksiin ei voitu välttyä viittaamasta,

¹⁵⁸⁸ Aho KT II, s. 281 - 282. KT IV, s. 28 - 32, 268 - 272. KT VI, s. 125 - 131, 156 - 160.

¹⁵⁸⁹ Aho KT VIII, s. 36, 70, 193 - 194, 199 - 208, 215, 522 - 523 ja passim.

¹⁵⁹⁰ Aho KT X, s. 591 - 694.

¹⁵⁹¹ Järnefelt 1899, s. 28 - 34, 42, 53 - 64, 71, 76 - 77, 81 - 86, 93, 98 - 117, 124.

¹⁵⁹² Järnefelt 1902, 11 - 14, 106 - 116, 126. Järnefelt 1927a, 180 - 181, 186 - 188.

¹⁵⁹³ Järnefelt 1916, passim. Järnefelt 19986, s. 102 - 103, 127 - 128, 156 - 157, 161 - 162, 175 - 178, 182 - 184, 288 - 289, 350 - 351, 383 - 38, 425.

mutta abstraktilla, ideologisella tasolla aatelia käsiteltiin tuottamattomana, joutilaana ryhmänä - koreilevana, kopeilevana ja hyödyttämänä rahanreikänä.¹⁵⁹⁴ Keskeisiä teemoja ovat toisaalta aatelin paikallinen taloudellinen vallankäyttö historiallisine läänitys- ja verotusoikeuksineen, joita usein toteuttivat isäntiensä puolesta kovaluontoiset voudit, toisaalta saman asian laajempi merkitys valtiontaloudelle, valtion kassaan tuloutettavan verokertymän keveneminen. Aatelin talouspoliittinen merkitys valtakunnalle siis nähtiin voittopuolisesti negatiivisena. Aihetta kommentoitiin vain niissä yhteyksissä, joissa katsottiin olevan syytä kritiikkiin.

Riistäjävoudin hahmo aatelisen sorron välikappaleena esiintyy mm. Runebergin *Hirvenhiihtäjissä*.¹⁵⁹⁵ Hannikaisen *Punainen lähde* kuvaa sekin työvoiman taloudellisen riiston aikalaiskäytänteitä.¹⁵⁹⁶ Topeliuksen historiallisten *Välskärin kertomusten* perusasetelma on Bertelsköldien vuosisatoja kestävä yritys todistaa vääräksi talonpoikaisen Aaron Perttilän, ja myöhemmin porvaris-Larssonien edustama, *Miekassa ja aurassa* sekä *Tulessa ja vedessä* Perttilän suulla esitetty näkemys aatelistä verenimijöinä ja riistäjinä, joita ennen pitkää odottaa varma ja ansaittu tuho. *Kapinassa omaa onneaan vastaan* kuvaa läänityskartanon voudin herransa nimessä harjoittamaa riistoa - varsinainen akuutti syyllinen on siis tässäkin armoton ”puoliherra”, ei aatelin isäntä. *Mainiemen linnassa* läänitysisännöisyys jatkuu reduktion uhan alla.¹⁵⁹⁷ *Erään nimen varjossa* aateli on siirtynyt takaisin pääkaupunkiin vaalimaan/häiriköimään valtiontaloutta pelkästään poliittisin keinoin. Vapaudenajalla aatelin ja ”kansan” taloudelliset suhteet entisestään kiristyvät: *Aamun valkenemisessa* kuvataan, miten ”kansa” lopulta vihaa ”riistäjäaatelia” ihan pelkästä periaatteesta, ilman asiallista syytäkin.¹⁵⁹⁸

Jungarin tarussa keskiajan lopun läänitysaateli imee veroja, minkä lisäksi sen keskinäisten riitojen ja kateuden provosoimat pikkusodat kurjistavat maata.¹⁵⁹⁹ 1600-luvun alkuun sijoittuvassa *Nuoruuden unelmassa* mellastavat jälleen mielivaltaiset riistäjävoudit.¹⁶⁰⁰ Laaja *Tähtien turvatit* alkaa vakavalla kannanotolla sotien aiheuttamaan taloudelliseen tuhoon ja inhimilliseen kärsimykseen, minkä jälkeen esitetään jyrkähkö näkemys aatelistä säätyinä, joka lihoo - valitettavien mutta toistaiseksi väistämättömien - sotien ansiosta. Erityisesti tämä pätee kirjoittajan mielestä romaanin kuvaamaan 30-vuotiseen sotaan, joka aatelisille upseereille merkitsi rikkauksia saaliiden ja palkkioläänitysten muodossa. Romaanissa kuvattu rahvaan viha aatelia kohtaan on motivoitu sillä Oxenstiernan suulla esitetyllä arviolla, että sotaa kannattava,

¹⁵⁹⁴ Nykyretoriikassa vastaavassa roolissa on ’hyödytön, tuottamaton byrokraatia’ - hallintoalamaisen kiukku kohdistuu aina niihin, joita hän kokee elättävänsä.

¹⁵⁹⁵ Runeberg SA II, s. 122 - 123.

¹⁵⁹⁶ Hannikainen 1882, 54 - 63, 99 - 108.

¹⁵⁹⁷ Topelius KT I, s. 144, 267 - 268, 356 (Perttilä); 389 - 403, 420 - 421, 605 - 612 (voutijärjestelmä); 650 - 661, 678 - 679, 697 - 698 (isännöisyys ja reduktio).

¹⁵⁹⁸ Topelius KT II, s. 252 - 259, 285, 315 - 318, 371 - 377. KT III, s. 784 - 792.

¹⁵⁹⁹ Topelius KT VI, s. 37, 243, 254, 271.

¹⁶⁰⁰ Topelius KT V, s. 424 - 427, 439 - 441, 499 - 500.

valtion - talonpoikien - varoja sienimäisesti imevä aateli köyhdyttää maan.¹⁶⁰¹

Realistien kuvauksissa aateli ei yleensä enää yksiselitteisesti ole kansan taloudellisella riistolla elävä yhteiskunnan rikkain sääty. Osaselitys saattaa olla se, että kirjoittajat - joista kaksi siis on itse aatelista syntyperää - nyt tarkastelivat aatelia lähempää kuin aiemmin, ja tulevat siten näkemään myös sen elämän taloudellisia realiteetteja; toisaalta 1800-luvun lopulle tultaessa yhteiskunnan varakkaimpaan kerrostumaan nousee kokonaan uusia voimia. Realistien asennetta ennakoiden jo myöhäisromantikko Gummeruksen esittämä yhteiskunnallinen eriarvoisuus on tietenkin pohjaltaan taloudellista, mutta kirjoittaja ottaa siitä esiin lähinnä sosiaalisen aspektin. Tavaststjerna kuvaa niinkään lähinnä sosiaalista eriarvoisuutta. Ahon teoksissa vain sivuteemana käsiteltävä taloudellinen eriarvoisuus on yksilöiden, ei yhteiskuntaryhmien välillä; näin mm. lastussa *Niemen äijä. Kahdessa sankarissa* tosin kuvataan edustajien välityksellä kahta varakasta yhteiskuntaryhmää, joka pyrkii turvaamaan oman etunsa maan edun kustannuksella, mutta "sankareista" suurporvari edustaa varakkuutta leimallisemmin kuin aatelinen kollegansa.¹⁶⁰²

Järnefeltin tolstoilaisessa yhteiskunnallisessa ohjelmassa aateli oli yhä sääty, joka riistää alempien säätyjen työvoimaa ja tuotantoa. Käytännössä hän tästä huolimatta näki ja kuvasi vähävaraisuutta myös aatelin sisällä: entisen riistäjänsäädyn jäsenet opettelevat elämään nälkäkurkina niin *Veljeksissä* kuin *Helenassakin*, jossa tosin aiemmin on harjoitettu alempien säätyjen riistoa kartanotalouden puitteissa.¹⁶⁰³ *Vanhempieni romaanissa* taloushuolet ovat nuoren aatelisten avioparin arkipäivää; mikään "talonpoikien riistäminen" ei näet enää tule kysymykseen kuin korkeintaan valtion maksaman, säädynmukaista elämäntapaa ylläpitämään riittämättömän palkan muodossa. Palkka taas on niukka, koska työnantaja automaattisesti olettaa, että aatellisella on muita tulonlähteitä, lähinnä maaomaisuutta.¹⁶⁰⁴

Aateluuden 1800-luvun kritiikin eräs polttopiste - eräs aatelisten sorron menneisyyteen projisoitu kuva - oli Nuijasota, jonka keskeisenä piirteenä näyttäytyi aatelin ja sen riistämien kansan vastakkainasettelu. Romantiikan ajan kirjailijoiden historiallisissa kertomuksissa teema on siksi prominentti, että se on perusteltua nostaa se esiin erillisenä kokonaisuutena. Varhainen maininta sisältyy jo *Kantelettaren* runoon *Kaarle herttuan sotaretki Suomeen*, jossa Kaarle ratsumiehineen nähdään rauhan lähettiläänä ja kansan oikeuksien puolustajana riistäjäaatelia vastaan.¹⁶⁰⁵ Myös Fredrika Runeberg, jonka *Sigrid Liljeholmin* kuva

¹⁶⁰¹ Topelius KT VII, s. 12 - 14, 83, 91, 144, 447, 602, 610, 706, 730.

¹⁶⁰² Aho KT VI, s. 31 - 40, 119 - 121.

¹⁶⁰³ Järnefelt 1900, s. 30 - 32, 35 - 49, 244. Järnefelt 1902, s. 7 - 14, 278, 343.

¹⁶⁰⁴ Järnefelt 1986, s. 102 - 103, 288 - 289.

¹⁶⁰⁵ Kanteletar III kirja, runo no 64.

Nuijasodasta on sävykkäämpi, näkee aatelin toimineen taloudellisesti kansaa vastaan ja rasittaneen sitä veroilla; erityisen pahaa verta on herättänyt voutien harjoittama mielivalta verotusasioissa.¹⁶⁰⁶ Hannikaisen *Salojärven kukkanen* listaa huolella aatelin rikkeet Nuijasodan alla: linnaleirijärjestelmä, huovien mellastus ja kansan hätä herättävät novellissa tosin empaattisten aatelistenkin myötätunnon. Aateli ja kansa nähdään kuitenkin ohjelmallisina vastavoimina, ja historian 'oikeutettu tuomio' kohdistetaan ensinmainittuun.¹⁶⁰⁷ Wecksellin Nuijasota-aiheinen *Daniel Hjort* kuvaa aatelin taholta kansaa kohdannutta sortoa ja riistoa kiistattomana tosiasiana, joka oikeuttaa drastisetkin kostotoimet - ja kirvoittaa sotamiehiltä kaunopuheisia vertauksia aatelista kaatuvana jättiläisenä. Sanoma on, ettei aateli voi olla olemassa ilman kansan tukea, jota taas ei tule, ellei aateli pyri paremmin huolehtimaan kansan elinolosuhteista.¹⁶⁰⁸

Topeliuksen tuotannossa Nuijasota ei ole juonen tasossa keskiössä; sen sijaan se toimii aatelin ja kansan suhteiden sävyn alkuperäisenä määrääjänä, välien rikkoutumisen primus motorina. *Välskärin kertomuksissa* se esitetään taannehtivasti romaanisarjan tapahtumien käynnistäjänä: ensimmäisessä kertyomussyklissä paljastuu vähitellen, miten Perttilän suvussa virtaa aatelista verta: "talonpoikaiskuningas" Aaron Perttilä, nuijasodan veteraani, on ottanut vaimokseen sodan melskeissä vanhemmistaan orvoksi jääneen neiti Stjernkorsin, jonka tämän suku sitten on mesallianssin vuoksi hylännyt. Talonpoikaiskuninkaan kuuluisa aatelisvastainen ajattelutapa motivoidaan nimenomaan Nuijasodan kokemuksilla: hänelle aateli merkitsee tuhoa ja kuolemaa kylvävää ahnetta miekkamiesjoukkoa. Romaanista muuten välittyvä historallinen kokonaiskuva sodasta on kuitenkin perttiläläistä näkemystä maltillisempi. Myös *Nuoruuden unelmissa*

Nuijasotaan viitataan menneenä tapahtumana, jonka käynnistäjänä on ollut aatelin verovoutien harjoittama riisto ja mielivalta.¹⁶⁰⁹

5. Privilegiot

1800-luvun kuluessa eniten kritisoitu aateluuden aspekti olivat privilegit, aatelin etuoikeuksien tunnus ja erityisaseman kulmakivi, joiden pääosasta sääty 1860-70-lukujen valtiopäivillä luopui.¹⁶¹⁰ Muiden säätyjen privilegit eivät saaneet osakseen aivan vastaavaa ärtymystä. Porvarisprivilegit tosin joutuivat tulilinjalla elinkeinovapautta ajettaessa; siinä oli

¹⁶⁰⁶ Runeberg 1983, s. 85 - 86, 126 - 127.

¹⁶⁰⁷ Hannikainen 1884, s. 3, 6, 24 - 27, 38, 48, 73 - 74, 92 - 94.

¹⁶⁰⁸ Wecksell 1981, passim.

¹⁶⁰⁹ Topelius KT I, s. 143, 146, 155 - 158, 247 - 249. KT V, s. 424 - 427, 439 - 441, 499 - 500, 533.

¹⁶¹⁰ Esim. Tuloisela 1992.

kuitenkin kyse tiettyjen ‘vapauksien’ suomalaisesta aiempaa suuremmalle joukolle, ei tietyn ryhmän etuoikeuksien riisumisesta, kuten aatelin tapauksessa.

Aikalaiskeskustelun innoittamana aatelisprivilegioita esiteltiin myös kaunokirjallisuudessa. Käsittely jäi tavallisesti joko privilegioinstituution yleisen mainitsemisen tai tiettyä privilegiota esittelevän oppineen maininnan tasolle - laajaan juonelliseen tai temaattiseen kehittelyyn ei juuri ryhdytty. Tässä mielessä ‘privilegiot’ siis toimivat yleisessä tietoisuudessa pikemmin aateluuteen viittavina merkkeinä kuin aatelisen statuksen juridisen sisällön koordinaatteina.

Kaunokirjallisissa kuvauksissa privilegioita kirjataan kattavasti ja asiantuntevasti: yksinoikeus tiettyihin korkeisiin virkoihin; hovioikeus ensimmäisenä oikeusasteena; rälssimaan, erityisesti säterirälssin, sekä sääntöperintötilojen (teoriassa) privilegioitu omistus; tullivapaa tuonti ja vienti oman taloudenpidon puitteissa; vanhempina aikoina voimassa ollut tuomiovalta tiluksilla ja siitä jäänyt kotikuritusoikeus; talonpoikia koskeva historiallinen kyyditysvelvollisuus sekä - veroviljojen ylivuotiseen “säilöntään” liittyvä - viinanpoltto-oikeus. Hannikainen kuvaa *Punaisessa lähteessä* laittoman maaorjuuden rinnalla kotikuritusoikeutta.¹⁶¹¹ Kiven *Karkureissa* taas konservatiivinen paroni Markus ottaa yleisesti kantaa “uusien ranskalaisia aatteita” eli kumouksellisuutta vastaan, säätyprivilegioiden puolesta: “Välttämättömiä ovat täällä etevyyden oikeudet ja säätyin pykälät.”¹⁶¹²

Topelius koristelee kertomuksiaan runsailla, juoneen liittymättömillä mutta epätasa-arvon osoittajina kritiikkiä kanavoivilla privilegiodetaljeilla. Toisaalta hän ainoana myös pohtii säätyprivilegiojärjestelmää laajemmin. *Maamme kirjassa* todetaan privilegioiden synty (aateli syntyi, kun rikkaat ja mahtavat alkoivat vaatia itselleen papiston mallin mukaisia privilegioita, vapautta maaverosta ja sisäistä tuomiovaltaa, mistä korvaukseksi kruunu vaati varustamaan hevosen ja miehen kuninkaan sotaväkeen) sekä se, miksi ne ovat erilaiset eri säädyille.¹⁶¹³ *Jungarin tarun* myöhäiskeskiaikaisessa maailmassa aatelilla on tuomiovalta tiluksillaan, minkä kuvataan johtavan mielivaltaiseen lain soveltamiseen.¹⁶¹⁴ 1600-luvun *Tähtien turvateissa* luetteloidaan oppineesti oikeus tullivapaasti tuoda omaan käyttöön ja viedä ulkomaille omia tuotteita, kotikuritusoikeus sekä kertomuksen nykyhetkessä jo lakannut oikeus vaatia talonpojilta ilmaista kyyditystä.¹⁶¹⁵ *Välskärrien Mainiemen linnassa* mainitaan aatelisen oikeus tulla ‘vertaistensa tuomitsemaksi’: hovioikeus oli ensimmäinen “aatelinen” oikeusaste.¹⁶¹⁶ *Kuninkaan hansikkaassa* viitataan rälssimaiden privilegioituun aateliseen omistusoikeuteen ja sen

¹⁶¹¹ Hannikainen 1882, s. 54 - 63.

¹⁶¹² Kivi 1984, s. 184..

¹⁶¹³ Topelius 1875, s. 292 - 294.

¹⁶¹⁴ Topelius KT VI, s. 30, 37, 109.

¹⁶¹⁵ Topelius KT VII, s. 124, 132, 290.

¹⁶¹⁶ Topelius KT I, s. 796.

vähittäiseen katoamiseen.¹⁶¹⁷ *Rautakylän vanhassa paronissa* käydään 1800-luvun alun arvoaltakiistaa paronin ja taloudenhoitajattaren, tämän äpäräpojan äidin, välillä mm. viinanpoltto-oikeudesta ja allodiaalisäterin omistusoikeuden antavasta aatelistittelistä - kartanoa ei “saata omistaa ilman tuota kilisevää nimeä”, jota isä ei kuitenkaan haluaisi epäkelpona pitämälleen pojalle myöntää.¹⁶¹⁸ *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* mainitaan historiallinen yksinoikeus tiettyihin korkeimpiin virkoihin.¹⁶¹⁹

Realistien kuvaama aikalaistodellisuus oli, varsinkin 1800-luvun lopulla, aatelisprivilegioiden suhteen paljon aiempia vuosisatoja niukempi, joten mainintojakin - edelleen funktioltaan lähinnä kirjoittajan tietämystä osoittavia - on vähemmän. Tavaststjerner *Affärer* -näytelmän juoni pohjaa sääntöperintötilan privilegioituun, aatelistitteliin liittyvään perimykseen, ja *Pikku Karlissa* viitataan edelleen teoriassa voimassa olevaan kotikuritusoikeuteen.¹⁶²⁰ Ahon lastussa *Oi jos oisin virkamies* mainitaan yleisesti aatelin etuoikeudet, ja *Korpelan ukoissa* privilegioitu säterikartano.¹⁶²¹ Järnefeltin 1600-luvun *Samuel Croëllissa* Viipurin seudun aatelisissa herättää pahaa verta nimihenkilöä kohtaan nimenomaan se seikka, että hän aatelittomana on onnistunut tunkeutumaan korkeaan hallinnolliseen virkaan - jotka, upseerinvirkojen ohella, oli periaatteessa varattu vain aatelisille.¹⁶²² Kirjoittaja projisoi omana aikanaan käynnissä olleen yhteiskunnallisen muutoksen ja siihen liittyneet ennakkoluulot menneeseen aikaan, ja pyrkii osoittamaan ne perusteettomiksi toisen aikakauden kontekstissa.

Aateluuteen privilegioluontoisena kuuluvaa suvuttaista edustautumisoikeutta valtiopäivillä ei kritisoi yksikään kirjoittaja. Syynä saattaa olla edustautumisoikeuden perustuslain kaltainen luonne.¹⁶²³ Valtiopäivätoimintaan osallistuvia aatelisia on suoraan kuvannut Järnefelt.¹⁶²⁴ Kaksi kirjoittajaa mainitsee kuitenkin Ritarihuone-instituution, kumpikin parodisessa, nontekstualisoivassa yhteydessä. Kivi osoittaa (yllättävää?) Ritarihuone-juridiikan tuntemustaan *Selman juonissa* pyrkyyri Fokaksen suulla: tämä näet kehuu olevansa “maamme aarelsruumissa” milteipä laillistettu jäsen.¹⁶²⁵ Aho taas tekee raskasta pilaa Ritarihuoneen genealogisesta kirjanpidosta aateluutta nontekstualisoivassa lastussa *Hektor II*, jossa jalosukuinen koira heti synnyttyään ilmoitetaan “Kennelklubin sihteeriin” pitämään

¹⁶¹⁷ Topelius KT IV, s. 94 - 97, 104 - 110.

¹⁶¹⁸ Topelius KT VI, s. 381 - 384.

¹⁶¹⁹ Topelius KT IV, s. 221.

¹⁶²⁰ Tavaststjerna 1927b, s. 41 - 180. Tavaststjerna 1962, s. 80.

¹⁶²¹ Aho KT IV, s. 268 - 272. KT VI, 41 - 46.

¹⁶²² Järnefelt 1899, s. 11 - 14.

¹⁶²³ Sensuurisäädökset kielsivät ehdottomasti perustuslakien, hallitsijahuoneen, ystävällismielisten vieraiden maiden hallitsijahuoneiden ja hallitusten sekä oman maan hallituksen arvostelun. Yksityisen kansalaisen kunniaa ei myöskään saanut loukata. Sen sijaan virkamiesten huonon viranhoidon ja eri yhteiskuntaryhmien jäsenten tyyppillisten vikojen ja puutteiden arvostelu oli sallittua. Nootti.

¹⁶²⁴ Järnefelt 1986, s. 326 - 327, 425.

¹⁶²⁵ Kivi 1984, s. 703.

“kantakirjaan”. Myöhemmin samainen koira osallistuu “valtakunnalliseen koiranäyttelyyn”¹⁶²⁶ - eli ilmeisesti edustaa sukuaan aatelissäädystä valtiopäivillä.

¹⁶²⁶ Aho KT IV, s. 530 - 538.

IV AATELISMIEHEN IDEEAALITYYPIT

Tässä luvussa esiteltävä tyypigalleria on jonkinlainen välitilinpäätös, alustava yhteenveto edellä sanotusta. Toisin kuin aiemmissa luvuissa, en tässä pyri esittelemään kaikkia kaunokirjallisuudesta löytyviä aatelisia ihmistyyppejä kuvittavia henkilöitä, vaan poimin valikoiden esiin joitakin perushahmoja, tiettyjä ominaisuuksia puhtaaksiviljeltyinä kiteyttäviä ideaalityyppejä. Osa käsitellyistä kirjailijoista sivusi aatelia/aateluutta niin ohimennen, ettei heidän tuotannostaan ole nostettavissa esiin kokonaisia aatelisia henkilöitä, jotka toisivat tyypittelyyn jotakin uutta.¹⁶²⁷ Upseereita (lähinnä romantiikan kauden teoksissa) ja maanviljelykseen suuremmin puuttumattomia kartanonisäntiä, jotka yleensä ovat upseereita evp. (realismin kaudella), esiintyy kuitenkin niin paljon, ettei kaikista ole tässä minkäänlaista merkintää, kun taas harvinaisemman ‘modernin’ aatelismiehen selkeästi profiloituvat tyypit on kaikki pyritty esittelemään.

Aatelisista yhteiskunnan jäseninä ja aktiivisina toimijoina muodostetut tyypittelyt kuvaavat ensisijaisesti niitä yhteiskuntaan sijoittumisen mahdollisuuksia, erilaisia rooleja ja asemia, joita aatelisilla tietyssä yhteiskuntavaiheessa - joko menneisyydessä tai aikalaiskuvausten tapauksessa kulloisessakin ‘nykyhetkessä’ - katsottiin olleen tai olevan. Viime kädessä ideaalityypit palvelivat kuitenkin aina aikalaishahmotusta. Ne myös refleктоivat ja pyrkivät määrittämään aatelille avoinna olevia tulevaisuuden vaihtoehtoja. Tietyn ideaalityypin sijoittaminen painotetusti omaa aikaa edeltäviin historian vaiheisiin oli samalla merkki sen vanhakantaisuudesta ja anakronistisuudesta. Eri ideaalityypit myös arvotettiin eri tavoin - keskeinen kriteeri erityisesti aikalaiskuvauksissa oli, miten “modernina” tai “taantumuksellisenä” kyseinen tyyppi nähtiin. Osa ideaalityypeistä on siten toiminut suosituksina, osa varottavina esimerkkeinä.

Käsittelen seuraavassa yksinomaan miesten henkilökuvia, koska miehet 1800-luvun aikalaishahmotuksessa olivat - ainakin sanojen suppeassa merkityksessä - ainoa ‘julkisuudessa’ toimiva ‘yhteiskunnallinen’ tai ‘poliittinen’ sukupuoli (käsitellyistä kirjailijoista, siis toimijoista *par excellence*, kaksi tosin on naisia!). Sotilasura oli varattu miehille; samoin korkeampi koulutus ja virkaura kuuluivat käsiteltävän aikakauden lopulle asti vain miehille avoimiin mahdollisuuksiin. Maaomaisuus oli yleensä miesten hallinnassa¹⁶²⁸, samoin useimmiten tilojen käytännön isännöisyys. Vaikka modernit professiot alkoivat, kouluttautumisen yms. kulttuurisen

¹⁶²⁷ Päivärinnan tuotannossa esiintyy vain abstrakteja aateluutta koskevia mainintoja, ei aatelisia henkilöitä, joten hän jää kokonaan käsittelyn ulkopuolelle, samoin Canth ja Pakkala, joiden tuotannossa aatelisiä käsitellään vain sivumennen. Wecksellin *Daniel Hjortin* aateliset henkilöitä eivät myöskään hahmotu riittävästi palvellakseen tämän tyypittelyn tarpeita.

¹⁶²⁸ Kaunokirjallisista kuvauksista poikkeuksen tässä tekee, mielenkiintoista kyllä, Kiven *Leo ja Liina*, jossa kartano on Liinan, orvon aatelisten perijättären hallussa. Toisessa, romanttiselle kaunokirjallisuudelle tyypillisessä, tilanteessa aatelisten omaisuus on miespuolisen perijän puuttuessa periytyvässä naislinjaa pitkin, mutta miespuolinen perinnöksiantaja - isä, setä - on vielä elossa ja sotkeutuu perillisensä naimapuuihin.

pääoman hankkimisen mahdollistumisen myötä, vähitellen aueta myös naisille, 1800-luvun kaunokirjallisuudessa kuvatut näidenkin alojen aateliset toimijat olivat edelleen käytännössä miehiä. Aatelisnaisten ideaalityyppien kartoitus olisi kiinnostavaa sekin, mutta jää tässä tutkimuksellisen tavoitteen ja siten rajauksen ulkopuolelle.

1. Ammattiupseeri

Perinteisimmäksi mielletty aatelinen ihmistyyppi on aina ollut soturi - joko varhainen ratsupalvelusta suorittava 'ritari', uudemman ajan järjestäytyneen armeijan palveluksessa oleva aktiiviupseeri tai vakinaisesta palveluksesta eronnut, maaomaisuutensa tuotolla elelevä upseeri evp. Tyyppi on varsinkin romantiikan kauden kuvauksissa hyvin yleinen. Paradoksaalista kyllä, hahmon ylenpalttinen tyypillisuus ja yleisyys suorastaan häivyttää sen ideaalityyppiluonnetta: se on ollut helppo valinta, jota ei ole tarvinnut perustella, ja 'itsestäänselvyytensä' vuoksi sitä ei ole välttämättä myöskään tarvinnut niin tarkasti esitellä.

Upseerin hahmotus muuttuu ajan myötä.¹⁶²⁹ Romantiikan kauden historiallisissa sotakuvauksissa aatelinen soturi/upseeri on myönteinen ja aktiivinen perushahmo, kiistaton sankari. 1800-luvun aikalaiskuvauksissa tämä upseerityyppi on jo iäkäs, eronnut vakinaisesta palveluksesta, ja yhteiskunnalliselta asennoitumiseltaan tyypillisesti konservatiivi, kun taas 1800-luvun "aktiivipalvelusta" suorittava upseeri kuvataan turhanaikaiseksi seurapiirien koristukseksi. Myös aktiiviupseerien käsityksen yhteiskunnasta kuvataan heijastavan armeijan komentosuhteita; upseerin kannalta keskeistä on korkeintaan armeijan (jos senkään), tuskin muun yhteiskunnan modernisoiminen. Realisteilla "pelkkä" upseeri evp., joka ei aktiivisesti ja innovatiivisesti osallistu kartanonsa viljelysten hoitoon, edustaa yksiselitteisesti mailleen menossa olevan aikakauden viimeistä jäännettä, joka tuntuu hetkittäin jo itsekkin tiedostavan oman dinosaurusluonteensa. Tiivistetysti sanoen aatelinen upseeri siis muuttuu romantiikan (vaihtoehtoisesti: historiallisten kuvausten) pimeitäkin puolia sisältävästä sankarista realismiin (aikalaiskuvausten) ikääntyneeksi konservatiivin muotokuvaksi ja seurapiirien päiväperhoseksi. Poikkeusta tähän tekee paikoin isänsä upseerinuraa läheltä katsellut Järnefelt. Kokonaisuutena muutos toisaalta 'heijastaa' Suomessa melko rauhallisen 1800-luvun oikeaa 'todellisuutta', toisaalta rakentaa kuvaa aatelisesta upseerista vielä 'todellistakin' hyödyttämämpänä hahmona.

Runebergin kirjallinen myötätunto oli poikkeuksetta "kansan" puolella. Aatelia, myös ja nimenomaan upseereja, joita valtaosa hänen kuvaamistaan aatelisista edustaa, on usein katsottu kaukaa ja kliseisen kriittisesti (*Vänrikit*). *Jouluillan* aatelinen kartanonisäntä, jäyhän koleerinen,

¹⁶²⁹ Koska tässä alaluvussa, toisin kuin seuraavissa, käsitellään saman otsikon alla kaksi perättäistä vaihetta täysin erilaisine hahmotuksineen, luvun sisältämä esimerkkiaines on muita runsaampi. Koska tyypit esiintyvät jonkin aikaa rinnan, sekä 'vanhakantainen' että kaksi 'modernia' upseerin tyyppiä esitellään samassa luvussa.

kunniakkaita arpiaan esittelevä ja naisväen tunteilua karsaasti katseleva majuri evp. kuuluu aikalaiskuvausten palveluksesta eronneen upseerin tyyppiryhmään - isänmaan palveluksessa tosin jatkaa hänen poikansa, nuori kapteeni.¹⁶³⁰ Aktiiviupseeriuden kahta eri puolta - sitä huonoa ja sitä hyvää - kuvaa *Nadeschdan* sivuepisodi, jonka henkilöt ovat velto elostelija Potemkin ja nuori Kutuzov. Potemkin moittii Kutuzovia siitä, ettei paraati ole sujunut tarpeeksi loisteliaasti. Kutuzov puolustaa miehiään: osa on vasta tullut taistelusta, osa tottumattomia äkseeraamaan. Olennaista on taistelussa osoitettu kuntoisuus, ei koristeellisuus. Potemkinin mukaan taas tällainen “haaveellinen” käsitys siitä, että rahvaalla olisi ihmisarvo, uhkaa yhteiskunnan kuria ja rauhaa; sotilaiden käsittelyssä tärkeintä ovat ehdoton hierarkia, kuri, säännöllinen harjoitus ja ankuruus, eikä upseerin tule “veljeillä” sotamiesten kanssa.¹⁶³¹

Fredrika Runebergin molemmat pitkät romaanit sijoittuvat sota-aikoihin, joten aateliset upseerit ovat niissäkin keskiössä. *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanin sankari on Ison vihan ajan miehitysarmeijaan kuuluva Johan Bruce: aatelinen, Suomessa syntynyt, varhain orvoksi jäänyt, talonpoikaisen ottoisän kasvattama, sodan alussa vankina Venäjälle joutunut, siellä aateluutensa oikeuttamana sotapalvelukseen astunut ja upseeriksi kohonnut “suomalaisen” ammattisotilaan hahmotelma, synkän romanttinen, koleerinen sankari, jonka kautta rakennetaan myös “suomalaisen aatelisen” ihannekuva. Myös persoonana Bruce täyttää aateliset ihannemitat: hän on jalo, rohkea, neuvokas, nopea ja ennakkoluuloton toimija, joka ritarina puolustaa isänmaataan ja sen naisten kunniaa.¹⁶³²

“Suomalaisen aatelismiehen” ihanne on ollut silmämääränä myös *Sigrid Liljeholmissa*, jossa seikkailevat Nuijasodan johtava aatelinen perhe, Flemingit, sekä näihin klienttisuhhteessa ollut alempi aatelisperhe, kuvitteelliset Liljeholmit. Klaus Flemingin kautta kuvataan ‘suomalaisen’ aatelisen dilemmaa: aatelinen itseymmärrys velvoittaa suojelemaan kuninkaalle uskollisia kansalaisia ja kukistamaan laillista hallitsijaa vastaan kohdistuvan kapinan, vaikka kapinoitsijana toisaalta on oma kansa. Ensisijainen ohjenuora on kuninkaalle vannottu vala. Isänmaallisuus ja rohkeus ovat tämän kovan sotilaan koleerisia hyveitä; hän on kiivas, ylpeä ja raju, mutta myös suora, rehellinen ja oikeamielinen. Ulkoasu heijastaa käytännön sotilaselämää: saappaissa on savea, olemus ruokkoamaton. Hän ei myöskään harrasta eikä vaadi muodollisuuksia. “Vanha soturi on tottunut karuun olemiseen. - - Tämän käytös oli yksinkertaista eikä hoviherramaista. Pukukaan ei mitenkään osoittanut hänen arvoaan.” Mette Liljeholmin silmissä mies on “järkkymätön ja myös rosoinen kuin harmaa kallio”. Myös pienaatelien edustava

¹⁶³⁰ Runeberg SA IV, s. 3 - 73.

¹⁶³¹ Runeberg SA IV, s. 151 - 163.

¹⁶³² Runeberg 1981, s. 85, 77 - 79, 92 - 93, 97 - 99, 106.

Erik Liljeholm kuvataan karuun elämään tottuneeksi parkkiintuneeksi sotilaaksi, mutta vastapainoksi hän on myös hellä puoliso ja isä.¹⁶³³

Myös Hannikaisen *Salojärven kukkanen* sijoittuu Nuijasodan aikaan ja esittelee Flemingin yhtenä keskushenkilönään. “Hänen herruutensa, - - vapaaherra ja Suomenmaan ylimmäinen käskynhaltija” näyttäytyy kansan silmissä etäisenä käskijänä, joka hallitsee käskykirjeiden ja huoviensa avulla. Sodan todellisuutta kuvattaessa korostuvat linnaleirin ja huovien mellastelun aiheuttamat rasitukset ja kansan hätä. Pahimmat väkivaltaisuuDET eivät kuitenkaan henkilöidy Flemingiin vaan hänen kelvottomiin alaisiinsa. Marskin jaloa mielenlaatua kuvastaa suojeleva suhtautuminen vangittujen nuijamiesten naisiin. Motiiviksi kapinan kukistamiselle esitetään velvoite valvoa esivallan kunnioitusta ja isänmaan etua. Yksityishenkilönä Fleming suree sitä, että kansa pitää häntä julmana herrana, vaikka hän vain vastentahtoisesti vuodattaa sen verta. Toisaalta luonnekuvaan mahtuu myös vallantäyteyttä.¹⁶³⁴

Sankarisoturin kaunokirjallisen hahmon kehittelijänä kunnostautui erityisesti historioitsija Topelius,¹⁶³⁵ jonka luonnehdinnoissa ulkonäkö ja persoonallisuus heijastavat toisiaan, samoin luonne ja yhteiskunnallinen asennoituminen. *Jungarin taru* esittelee keskiajan lopun aatelisen soturi-veljesparin. Bo Jungar on kookas ja komea mutta synkkä ritari, jonka “alituiset taistelut ja seurustelu raakojen sotamiesten kanssa ja melkein yhtä vähän sivistyneen maa-aatelin kanssa olivat tehneet - - ankaraksi ja käskeväksi silloinkin, kun kaikki hänen ympärillensä olivat nöyriä ja levollisia. Mutta jos joku ärsytti hänet vihaan, niin tiedettiin, että Jungarin herran otsa oli vaskea ja käsivarsi rautaa”; tarvittaessa hän tosin voi olla myös hyvin jalomielinen. Uhmakas rohkeus ja ankara itsehillintä hallitsevat hänen olemustaan, mutta myös murtuvat sekä hellään tunteikkuuteen että kiivaaseen vihaan. Repalaisen rosvoritari Stenin siivoton, luolamainen kartanonraunio ja rähjäinen seurue kehoine kaakkeineen ja ruosteisine aseineen korostavat tämän alentunutta statusta. Sten on hillitön ja omavaltainen. Hänessäkin on silti karua ulkoilma-charmia: pitkä, laiha, ahavoitunut, voimakasrakenteinen mies, jonka kasvot olivat “luonnostaan miehekkään kauniit, mutta niitä rumensi kaksi suurta arpea. - - Kaikki hänen liikkeensä ilmaisivat päättäväisyyttä ja rohkeutta. Tapa, millä hän ohjasi hevostaan, osoitti taitavaa ratsastajaa, ja ääni - - todisti hillitsemätöntä kiivautta.”¹⁶³⁶

1600-luvulle sijoittuvan *Tähtien turvattien* myöhäsyntyisen pasifismin alleviivaukseksi piirretty saksalainen kreivi Götz on sodan henkilöitymä. Hänet kuvataan jättiläismäiseksi, mustaan haarniskaan puetuksi ratsastajaksi,¹⁶³⁷ jonka iso musta hevonen -

¹⁶³³ Runeberg 1983, s. 46 - 53, 74 (Liljeholm), 84, 93, 157 - 160.

¹⁶³⁴ Hannikainen 1884, s. 3, 6, 74, 83 ja passim.

¹⁶³⁵ Kaikki Topeliuksen aktiiviupseerit sijoittuvat 1800-lukua edeltäville vuosisadoille - mihin osasyynä tietysti oli kirjailijan omaa vuosisataa leimannut *pax russica* - ja viittaavat siten nimenomaan menneeseen aikaan kiinnittyvään yhteiskunnalliseen rooliin.

¹⁶³⁶ Topelius KT VI, s. 24 - 25, 31, 188 - 190 (Bo) sekä 66, 91 - 92, 99 - 102, 196 - 197 (Sten).

¹⁶³⁷ Kirjailijan silmämääränä on epäilemättä ollut yksi Ilmestyskirjan ratsastajista.

sangen sopivasti nimeltään Attila - lajinsa tavoista poiketen mielellään tallaa ihmisiä jalkoihinsa. Götzin pelkkä nimi "herätti kauhua niissä onnettomissa maissa, joissa hänen miekkansa raivosi. Leveä tuhkan ja veren peittämä tie osoitti hänen kulkuaan vihollismaassa; missä hyvänsä hän ratsasti ystävien alueiden läpi, pakenivat kaikki - - hänen väkivaltaisista kiristystoimenpiteitään. - Hän oli villin, säälimättömän urhoollisuutensa avulla kohonnut arvoasteesta toiseen, mutta kun hänelle uskottiin sotajoukon päällikkyyttä, osoittautui, ettei hänestä ollut sotajoukon päälliköksi: hän osasi vain tappaa".¹⁶³⁸

Välskärin perussankareita ovat rehdimmät upseerit. *Sinisissä* esittäytyy koko Bertelsköldien suvun uljain soturi, sankarikuningas-kantaisän kaima Kustaa Aadolf, "kaunis mustatukkainen nuorukainen, - - leveärintainen ja harteava", joka palvelee kuninkaan vartioväessä ja pitää tärkeimpänä velvoitteenaan uskollisuutta kuninkaalle.¹⁶³⁹ Ison vihan aikaan sijoittuvassa *Pakolaisessa* tämä "köyhä karoliini" johtaa laajoista kansankerroksista koostuvaa sissiarmeijaa.¹⁶⁴⁰ *Erään nimen varjossa* Kustaa palaa näyttämölle tavallisen sotilaan valeasussa - tosin sotainen ryhti, kookas vartalo ja jalot kasvopiirteet paljastavat ainakin lukijalle heti hänen henkilöisyytensä - ja pelastaa oitis jalosyntyisen lesken hurjistuneen väkijoukon raivolta; sotilaselämään tottuneena hän kuitenkin ujostelee naisseurassa. Käytännön sotakokemus on vaikuttanut Kustaan isänmaakäsitykseen: hän pitää itseään suomalaisena ja kokee, että valtakunnanaateli on liian kepeästi hylännyt maan itäisen osan.¹⁶⁴¹

Kustaan pojasta, toivorikkaan kuninkaallisen nimen saaneesta Kaarle Viktorista kasvaa isänsä tapaan sotilas, nuorempana kiivas ja koleerinen mies, "jonka maltti harvoin ulottui pitemmälle kuin kädestä miekan kahvaan", ja joka *Porvariskuninkaassa* huonosti sietää vapaudenajan porvarien kukkoilua, mutta suhtautuu toisaalta kansanihmisiin rehdisti ja toverillisesti.¹⁶⁴² *Vaasan prinsessassa* tämä kuninkaan adjutantti ja linnoitusväen eversti kuvataan varhain harmaantuneeksi, hymyttömäksi ja totiseksi mieheksi, joka jäätyään leskeksi lyhyestä säädynmukaisesta avioliitostaan viimein kypsyy solmimaan liiton porvarillisen nuoruudenrakastettunsa kanssa.¹⁶⁴³

Pikku vihan aikaan 1740-luvulle sijoittuva *Suomen herttuatar* esittelee Topeliuksen kenties ihanteellisimman aatelisten mieshahmon, skotlantilaissyntyisen, Venäjän armeijassa palvelevan "isänmaattoman" ammattisotilaan, historiallisen kenraali Keithin. "Kasvojen piirteet, jotka kaukaa katsoen näyttivät tuimilta ja synkiltä, muuttuivat likempää nähtyinä valoisiksi, avomielisiksi, jaloiksi ja ritarillisiksi. - - Ryhdissä oli jotakin samalla ylhäistä ja vaatimatonta. -

¹⁶³⁸ Topelius KT VII, s. 240, 545.

¹⁶³⁹ Topelius KT II, s. 17 - 18, 65.

¹⁶⁴⁰ Topelius KT II, s. 149, 188 - 232.

¹⁶⁴¹ Topelius KT II, s. 278 - 283, 290 - 297,

¹⁶⁴² Topelius KT II, s. 577, 640, 655.

¹⁶⁴³ Topelius KT III, s. 89 - 93, 192 - 199.

- Tuo mies, kopean ruoska ja kauhu, urhoollisen palkitsija, rehellisen ystävä, haavoitetun lohduttaja, kärsivän turva, loukatun kostaja, jota sotamies suuresti rakasti hänen oikeudentuntonsa, huolellisuutensa ja omanvoitonpyytämättömyytensä tähden, mutta vielä enemmän rauhallinen maan asukas, kun näki hänen suojelevan kätensä - - valmiina torjumaan onnettoman sodan kauhuja. - - Ei pelkkä valloittaja, sotapäällikkö, sankari - vaan jalosukuinen ylimys, ruhtinas joka suhteessa, maailmanmies joka sanaltaan ja liikkeeltään. - - Hän oli noita ritarillisia skotlantilaisia seikkailijoita, - - mies, josta sotainen kunnia oli kaikki kaikessa ja joka näytti saaneen isänmaan vain vaihtaakseen sen mihin maailmanrantaan hyvänsä, kun vain urotyöt ja kunnia häntä sinne kutsuivat. Ei se ammatti ollut yksistään skotlantilaisille ominainen, - - mutta kun espanjalaiset palkkasoturit himoitsivat kultaa, italialaiset vaihtoivat lippua niin kuin hevosia vaihdetaan, ranskalaiset pitivät sotaa vain leikkinä ja saksalaiset vain asioimisena, eivät skotlantilaiset olleet merkittäviä - - ainoastaan urhoollisuutensa vuoksi, - - vaan myöskin uskollisuutensa tähden. - - Heidän nähtiin voittavan, eivätkä he kuitenkaan ylvästelleet, kärsivän tappiota, eivätkä he kuitenkaan vaipuneet epätoivoon, kohoavan ylhäisiin virkoihin, eivätkä he kuitenkaan käyneet kopeiksi.” Säätyerotusta kenraali Keith ei sentään rohkene uhmata, vaan kertomuksen nimihenkilö, porvarillinen turkulainen pormestarintytär Eva Merthen, päätyy kenraalin konkubiiniksi vailla muodollista avioliittoon vihkimistä.¹⁶⁴⁴

Kustaan sodan ja Anjalan liiton vuosiin sijoittuvassa *Kuninkaan hansikkaassa* esiintyy useita upseerityyppejä. Isä Croneld, eron saanut majuri, on koleerinen, maalaiselämää arvostava karu “metsäaatelinen”, sotilas vielä kotonakin: komentaa “heinäväkipataljoonaansa”, äkseeraa, kiroilee ja sättii. Pohjimmiltaan hän on sydämellinen, velvollisuudentuntoinen, kuningasmielinen “suomalaisen” - tarkemmin sanoen savolaisen - vanhan soturin arkkityyppi.¹⁶⁴⁵ Pojissa ruumiillistuu aktiiviupseerin kaksi varianttia: hyvä, uhrautuvainen, rohkea ja isänmaallinen Lennart on tarkka omastaan ja sukunsa kunniaa ja ehdoton kuningasmielinen. Hän kuolee liian nuorena, ennättämättä toteuttaa kaikkia mahdollisuuksiaan.¹⁶⁴⁶ Täysikasvuinen upseeri-ihanne esitetään kahden historiallisen henkilön, von Fieandtin ja von Stedingkin hahmossa. Ensin mainittu on koleerinen, korutavoista ja -lauseista piittaamaton soturi, taitava strategi, “takkukarvainen Savon metsien karhu”, jälkimmäisessä yhdistyy sotainen rohkeys älyyn ja herkkyyteen; hän on yhtä aikaa “sotilas, valtiomies, hovimies ja tiedemies”, luja isänmaanystävä ja ranskaa puhuva maailmanmies.¹⁶⁴⁷ Lennartin vanhempi veli, Detlof, on upseeri ja konna - lailliselle kuninkaalleen uskoton Anjalan mies ja Sprengtportenin liittolainen, minkä valinnan kirjailija tuomitsee kovin sanoin: se ei edusta “ennakoivaa” suomalaista

¹⁶⁴⁴ Topelius KT V, s. 133 - 134, 144 - 146, 150, 162, 179 - 202, 219.

¹⁶⁴⁵ Topelius KT IV, s. 29, 41, 56 - 67, 92 - 93, 169 - 171, 212 - 213.

¹⁶⁴⁶ Topelius KT IV, s. 25, 28, 41, 64 - 82, 85 - 89, 92 - 93, 119 - 129, 134 - 135, 167, 176, 201, 208.

¹⁶⁴⁷ Topelius KT IV, s. 116 - 128, 140 - 142.

isänmaallisuutta, tavoitteena on aatelistasavalta, ei maan ja kansan onni.¹⁶⁴⁸ Muuten Anjalan miehet, kapinalliset aateliset upseerit, esitetään kertomuksessa naiiveina, vilpittöminä ja huonosti organisoituneina harhautuneina isänmaanystävinä.¹⁶⁴⁹

Topeliuksen “vanhoista” upseerihahmoista muistetuin lienee ‘modernia’ iltaruskon aatelisupseerin tyyppiä henkilöivä *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* eversti, paroni Kaarle Sigismund Littow (ruotsalaisen ja puolalaisen kuninkaan kaima suvun kahden kotimaan mukaan), kertomuksen demokraattista/aateliusvastaista sanomaa alleviivaavaksi vastahahmoksi - siis sen demokraattisen ‘tekstin’ ‘antitekstiksi’ - rakennettu. Hän on vanhan soturisuvun viimeinen jälkeläinen, iäkkäänäkin jäykän ryhdikäs, voimakas ja luja. Luonteeltaan hän on koleerikon tapaan ylpeä ja äkkipikainen, erittäin säätytietoinen - hänen tyttärensä ei ole koskaan naiva aatelitonta miestä! - mutta etenkin vertaistensa parissa rehti, sydämellinen ja suora. Arkkitehti Lithaun, virallisesti aatelittoman mutta silti itsevarmasti käyttäytyvän uuden aikakauden miehen kohdatessaan hän on ymmällä ja hämmästelee tämän “röyhkeyttä”, “aatelitonta ylpeyttä”, jota ei kuitenkaan voi olla samalla hieman ihailematta.¹⁶⁵⁰ Kertomuksen radikaalein keskustelu käydään vallankumousvuoden ranskalaista viiniä siemaillessa - Littow toivookin, että kumouksellisten aatteiden hävittäminen maailmasta kävisi yhtä helposti kuin pullon tyhjentäminen. Hänen sovintopolitiikkansa on maltillisten uudistusten patriarkalismia, jonka perimmäisenä tavoitteena on yhteiskuntarauhan säilyminen: “Meidän aikamme - - on omaksunut, mitä 1789:llä oli hyvää ja järjestänyt, mutta karkoittanut muun kansanvillitsijain harhakuvittelujen joukkoon.”¹⁶⁵¹

Kiven *Canziossa* setä Varro kiteyttää omaelämäkerrassaan aatelisten upseeriuden kaunokirjallisen olemuksen kirjoittajansa jäljittelemättömällä kielellä: nuorempana hänet veljineen “nähtiin millon yhden, millon toisen ruhtinamme sotaisissa riveissä, mutta aina samalla jalopeuran uskalluksella kunnioitettiin taistelevan ja kunnioitettiin sukuni ikivanhan nimen - - millon kourassa miekka, millon klasi ja millon sylissä kukoistava impi. - - Siinä iloa, naurua, klasiensa kilinää ja hurrausta; ja isäs, vaihka ihan oivallinen mies, taisi tehdä tämän turhanpäiväisen elämämme vasta ryskeiseksi. - - Hän taisi myös miekastella kuin mies; ja ainapa oli hänellä ulkona yksi ja toinen valtiollinen koukku.”¹⁶⁵² Selkokielellä sanoen Kiven romanttisen upseerin elämään, jossa sotainen ja rauhanomainen hahmotus yhdistyvät, kuului siis sodankäyntiä, viiniä, laulua ja naisia, kaksintaistelua ja politikointia.

Gummeruksen aikalaiskuvauksen *Ylhäisten ja alhaisten* upseerit ennakoivat osin modernia hahmotusta: myönteisimmin nähty soturihahmo, suoraluonteinen, aidosti demokraattisen

¹⁶⁴⁸ Topelius KT IV, s. 36 - 37, 50 - 54, 177 - 178, 196 - 200, 214 - 215.

¹⁶⁴⁹ Topelius KT IV, s. 179 - 188, 202 - 203.

¹⁶⁵⁰ Topelius KT IV, s. 223, 254, 342 - 348, 360 ja passim.

¹⁶⁵¹ Topelius KT IV, s. 340 - 346.

¹⁶⁵² Kivi 1984, s. 370.

asenteen alempiin säätyihin omaksunut, nimettömänä esitelty “majori ...s”, on palveluksesta eronnut vanha mies, kun taas nuoret aateliset upseerit ovat rauhanajan keikailevia operettisotilaita - koreita, tunteellisia, ritarillisia ja kaunopuheisia. Näistä kohoaa esiin tarinan puhtaaksiviljelty roisto, säätyjen sekoitusta koko koleerisen luonteensa voimalla vastustava “sotaluutnantti” kreivi G., romaanin aatelittoman sankarin vihemies ja kilpakosija, joka menettää malttinsa alempien luokkien pyrkiessä samaan tanssisaliin: “‘Kuka te olette?’ huusi kreivi. ‘Se, minkä näette’, vastasi Johannes. ‘Ja minkä näen minä? Jos sen kehtaatte ihmisten kuullen sanoa?’” Kreivi suuttuu yhä enemmän ja vaatii majurin lepyttelyjä kuulematta Johannekselta “anteeksiantamuspyyntöä” eli vihjaa kaksintaisteluun. “‘Minä olen sen jo tehnyt’, sanoi Johannes. ‘Te olette talonpoika’, huusi kreivi yhä enemmän vihastuneena.” Kohtauksen päätyttyä kreivi poistuu häpeissään. - Myöhemmässä elämässään tämä “kaunis kiiltävä sotaherra” kunnostautuu mm. yrittämällä raiskata kesäksi yksin talonpitoon jätetyn palvelustytön ja viettelemällä nuoren leipurin-myyjättären. Sotaväestä erottuaan hän elelee isänsä rahoilla Ruotsissa, velkaantuu ja vajoaa yhä syvemmälle irstauteen, pyrkien lopulta laskelmoidulla porvarillisella naimakaupalla tilannettaan korjaamaan.¹⁶⁵³

Realisti Tavaststjernan aikalaiskuvausten upseerit ovat siirtyneet kokonaan rauhan kannalle. Monet heistä ovat eronneet vakinaisesta palveluksesta ja asustelevat kartanonsa suojuissa; näin mm. *Affärer*-näytelmän patriarkka, kenraali, paroni von Brinck,¹⁶⁵⁴ vuoteen 1867 sijoittuvan *Kovina aikoina* -romaanin vanha sotaneuvos, “ukko” Mannersköld, joka on Suomen sodan upseereita,¹⁶⁵⁵ sekä omaelämäkerrallisen *Pikku Karlin* etäiseksi jäävä isähahmo, jossa sotilastraditio heijastuu lähinnä jyrkähkönä kurinpitona alustalaisille - sekä yleisenä kiivautena: kiusallinen tilanne “satt hans hederliga, befallande militärblod på svåra prov”.¹⁶⁵⁶

Rauhanajan koristeellisen seurustelu-upseerin tyyppiä (yhteiskunnallisessa mielessä kovin vaaraton, mutta myös mahdollisessa kriisitilanteessa varsin epäluotettavan tuntuinen hahmo - verrattuna vaikkapa Topeliuksen miehekkäisiin ja samalla turvallisiin sankareihin) taas kuvittaa novelli *En allmän gunstling*, jossa esitellään upseerina klassinen sangviinikotyyppi, kadetti Cable: vastuuton ja ujostelematon, pentumaisen viaton ja rakastettava, eloisa ja lempeä nuorukainen, joka jo kadettikoululaisena (vapaaoppilaana à la Mannerheim) hurmasi naisia olemuksellaan ja ulkoasullaan, johon kuuluvat tietenkin uniformu, sapeli ja pienet mustat viikset. Nuorukaisen sotilaselämäntapaan kuuluivat tanssi, aseharjoitukset, ruumiinkulttuuri sekä toveri- ja korporatiohenki; hänen alanmukaiset hyveensä, tyyneys ja itsehillintä, estävät häntä loukkaamasta sotilaspuvun kunniaa. Oleskellessaan kasarmilla Etelä-Venäjällä hän rakastuu

¹⁶⁵³ Gummerus 1970, I osa s. 58 - 63, 110 - 120; II osa 9 - 10, 26 - 34, 59 - 60.

¹⁶⁵⁴ Tavaststjerna 1924b, s. 45, 148 - 150 ja passim.

¹⁶⁵⁵ Tavaststjerna 1983, s. 17 - 18.

¹⁶⁵⁶ Tavaststjerna 1962, s. 11 - 17, 90 ja passim.

slaavilaiseen kaunottareen, joka on (vain) kauppiaan tytär, elää tämän kanssa kolme vuotta, palaa Suomeen ja nai erään kaupungin “ensimmäisen miehen” - oletettavasti siis jälleen porvarin - tyttären.¹⁶⁵⁷ Hänen karriäärinsä on (ainakin kaunokirjallisessa mielessä) tyypillisen köyhtyneen aatelisperheen vesan.

Myös romaanissa *Kovina aikoina* kuvataan alussa ironisesti Kaartin upseerien helsinkiläistä perhoselämää. Kapteeni Thoreld “oli koko pitkän nuoruutensa (yli 40-vuotiaaksi asti) elänyt Kaartin luutnantin iloista elämää Helsingissä siitä pitäen kun hän 19-vuotiaana oli hyvillä todistuksilla läpäissyt päästötutkintonsa kadettikoulussa. Hän täytti ihmeellisen hyvin tavalliset vaatimukset, jotka siihen aikaan pääkaupungin hienoimmissa piireissä asetettiin hyvin kasvatetulle nuorelle miehelle. Hän osasi taitavasti kumartaa, heläyttää kannuksiaan yhteen ja hymyillä itsetietoisesti, hän ihaili omia olkalappujaan ja taisi olla kiireestä kantapäähän saakka kohtuullisen ylpeä. Hän ymmärsi välttävästi ranskan kieltä ja esiintyi tarpeellisissa tilanteissa maljan esittäjänä ja nimipäivärunoilijana. Hänen onnistunut ulkomuotonsa, vanha nimensä ja nämä pienet luonnonlahjansa tekivät hänestä pian suosittu tuossa korkeasti vapaasukuisessa sotilasseurassa, johon silloin tällöin hyväntahtoisesti päästettiin joku raharuhtinaskin yhteiselämän ulkonaista loistoa lisäämään. Hänen ajatuksensa, jotka eivät olleet koskaan aivan korkealla lentäneet, tukivat yhtäkkiä aivan samanlaisiksi kuin hänen ympäristönsäkin ajatukset, ja tuo suomalainen peukaloisylimystö voi pian kehaista sillä, että se oli saanut hänet vangituksi hänen omaan luutnantinylpeyteensä. Se kantoi häntä käsillään, se lellitteli hänet pilalle, ja hänen yhteytensä muun vähemmän jalosukuisen maailman kanssa supistui joihinkin pieniin kahakoihin ylioppilaiden kanssa kaupungin laitaravintoloissa, joissa molemmiin puolin osoitettiin ääretöntä ylenkatsetta toinen toiselleen, sekä tanssiaiskeskusteluihin kaupungin keikailevien nukkien kanssa, kuin myös sotamiesten komentamiseen. Sotatakki ei häntä koskaan rasittanut, ja hän olikin pukeutunut siihen vain siksi, että se katsottiin siihen aikaan kaikkein hienoimmaksi ja että hänen tulevaisuudestaan huolehtiva äitinsä oli sen sillä tavalla määrännyt.”¹⁶⁵⁸ Leveän elämänsä, naisjuttunsa ja kortinpeluunsa Thoreld rahoittaa ensin leskiäitinsä hoitaman maatilan tuotolla ja sittemmin kiinnittämällä koko tilan. Äidin kuoltua velkaantunut kapteeni eroaa palveluksesta ryhtyäkseen itse hoitamaan sukutilaa. Toveripiiri, jota huolehtaa ensi sijassa Kaartin maine, arvelee Thoreldin eroavan, koska on joutunut peliveloista konkurssiin, ja moittii tätä narkästyneenä todeten, että toveripiirissä hankitut kunniavelat olisi toki voitu myös hoitaa “kunniallisesti” ryhtymättä tällaisiin äärimmäisyyksiin. Erotessaan Thoreld saa kapteenin arvon.

¹⁶⁵⁷ Tavaststjerna 1924a, s. 295 - 305.

¹⁶⁵⁸ Tavaststjerna 1983, s. 25 - 26.

Hänestä tulee eräs 1800-luvun jälkipuolelle tyypillinen aatelishahmo, possessionaatti ja upseeri evp.¹⁶⁵⁹

Ahon lastussa *Niemen äijä* esiintyvät molemmat ‘modernit’ upseerityypit, mutta hieman käännettyissä rooleissa: rousseaulainen vanha paroni, upseeri evp. kohtelee kunnioittavasti maillaan asustelevaa originellia talonpoikaisvanhusta. Suhde heidän välillään ei ole tasa-arvoinen, mutta se on arvostava, mistä todistaa järkiperaistä kansantalouttakin - omintakeiset riistonvastaiset verotusteorioiden - harrastelevan isännän mielenkiinto vanhuksen itsetehtyihin tarvekaluihin ja yksinkertaiseen, tarkoituksenmukaiseen elämäntapaan. Nuori paroni on vähemmän oikeudentuntoista, kopeampaa lajia: palatessaan perijänä isänsä maille tämä “sotaherraksi puettu” röyhkimys alkaa ensi töikseen puuhata ukon karkoitusta.¹⁶⁶⁰ Yhtä kiukkuisesti piirretty on 1840-luvun lopulle sijoittuvan *Kevään ja takatalven* laamannin skandinavistisen, emämaahan eli Ruotsiin yhä haikailevan, kotimaataan väheksyvän “epäsuomalaisen” upseerispojan cameo-muotokuva: upseeriuden travestia Suomen meriväen uniformissa: kurinalainen, jäykkä ja virallinen, ynseäkasvoinen kuikelo.¹⁶⁶¹

Järnefeltin *Helenan* lapsuudenystävä ja tuleva puoliso, naapurikartanon Georg, kuvittaa jälleen rauhanajan paraatiupseerin tyyppiä. Jo lapsena hän on “täydellinen pikku kavaljeeri”, joka osaa kumartaa hovitapaan, lyödä kantapäät yhteen ja suudella kädelle, sittemmin kiharatukkainen, “tummakulmainen - - solakka kadetti”, jolla on kauniit kasvat ja jäykän kohtelias, aikuismainen käytös ja joka saapuu vierailulle raisuilla hevosilla ajaen, iskee jälleen kantapäät yhteen tervehtiessään, on ylimielinen, pidättyväinen, arvokas ja ritarillisen kohtelias - hieman liian “hyvinkasvatettu” vallattoman Helenan makuun. Georgin uniformun ja uran kehittymistä seurataan sitten pitkin matkaa. Varhainen kadettiuniformu vaihtuu Pietarin lähellä pidetyllä harjoitusleirillä ansaittuun tummaverkaiseen, tyköistuvaan, hopeanappiseen upseerinpukuun, johon kuuluu miekka. Georg omaksuu yhä täydemmin uuden asemansa ironisesti kuvatut ihanteet: tärkeintä, korkeinta, melkein “pyhää” on ‘olla kuten muut’, hillitä itsensä kaikissa tilanteissa ja käyttäytyä ulkoisesti hyvin Muita arvoja ovat sukuylpeys, Kaartin toverihenki, uniformun kunnioittaminen; naimisiin saa mennä aikaisintaan kapteenina. Vanhemmat rahoittavat poikansa sotilasuraa - jopa kartano myydään, että tälle saadaan pääomaa. Kuva upseeriuden pinnallisuudesta huipentuu paraatissa, jota varten uniformujen loisto on tarkoitettu. Helena taivuttaa Georgin luopumaan “väkivaltaisesta” ja “epätasa-arvoisesta” upseerinurastaan siirtyen talonpoikaiseen maalaiselämään.¹⁶⁶² - Helsingissä Georgin pataljoonan upseerit ovat “kaupungin ylpeys, - - ylemmän seuraelämän tunnustetut johtajat”: tahdikkaita, täsmällisiä,

¹⁶⁵⁹ Tavaststjerna 1983, s. 26 - 32.

¹⁶⁶⁰ Aho KT VI, s. 31 - 40.

¹⁶⁶¹ Aho KT VIII, s. 193 - 197.

¹⁶⁶² Järnefelt 1902, s. 25-34, 64-71, 77, 83 - 92, 96, 103, 119 - 122, 165, 279, 283, 330 - 334, 356 - 361.

tanssitaitoisia, seurustelussaan iloisen kepeitä miehiä, joiden “puvut olivat aina virheettömät, uuden uutukaiset, kampaus (niin) tarkka”, että jakaus ulottui niskaan asti. Velvollisuus vaatii näitä ikuisia poikamiehiä myös toteuttamaan naistenmiehen osaa. Upseeriklubilla rentoudutaan sanomalehtien, biljardin ja buffetin ääressä; kiroilu on sallittua herraseurassa. Vanhanaikaiseen ritarirakkauteen viittaa luutnanttien keskinäinen “rakkausleikki”: kaikki ovat olevinaan rakastuneita samaan naiseen. Käytännössä paineita puretaan jalkavaimosuhteissa. Lopullisena tavoitteena on rahakas naimiskauppa.¹⁶⁶³

2. Siviilivirkamies

Toinen tyypillinen aatelinen hahmo on joko pääkaupungissa keskushallinnon palveluksessa tai paikallis- tai oikeushallinnon virassa toimiva aatelismies. Virkamiesten kaunokirjallinen kuvaus erityisesti aikalaistasossa kanavoi kritiikkiä, määrittäen sitä kautta myös ihannevirkamiehen ominaisuuksia, joita ovat laillisuuden noudattaminen, käytännöllinen ja rakentava asenne yhteiskuntaan, lojaalisuus kotimaata ja omaa kansaa kohtaan. Todellisessa elämässä ainakin alimpien virkamiesten toimintaympäristöt olivat enenevässä määrin myös aatelittomien kollegojen kansoittamat virastot. Korkeakoulutus, joka virkaan oli edellytyksenä, oli niinkään tasa-arvoistava piirre. Kaunokirjallisissa kuvauksissa tulee kuitenkin esiin pikemmin säätykonflikti kuin yhteensulautuminen. Perinteisesti aatelille kuulunut palvelemisen eetos, velvollisuus kantaa vastuuta yhteiskunnan vaalimisesta ja kehittämisestä, näyttäytyy jo koko virkakunnan omaisuutena, ja se näyttää omaksutun myös virkakunnan ulkopuolella, diskursiivista määrittelijän valtaa käyttävissä kirjailija- ja lehitimiespiireissä

Hannikaisen *Punaisen lähteen* anonyymi, paroniksi puhuteltu Viipurin läänin maaherra on romantiikan kauden kirjallisuuden ensimmäinen selkeästi profiloituva siviilivirkamies (maaherran asemaa siviili- ja sotilashallinnon risteyksessä voidaan tietoenkin pohtia, mutta teoksessa ko. henkilöä on käsitelty siviilivirkamiehenä). Hänet kuvataan tunteilemattomaksi, pragmaattiseksi hallintomieheksi, jonka vastaanottoilojen juhlat, detaljeissaan mahdollisesti jopa autenttisesti kuvatut puitteet - mm. mosaiikkilattia ja suuri peili, josta paroni joutessaan ihailee kuvaansa - korostavat virka-asemaan liittyvää arvovaltaa, jos turhamaisuuttakin. Palvelija ilmoittaa saapujat, joista korkea-arvoisimpiin paroni suhtautuu siron kohteliaasti, alempiin tylymmmin, periaatteella “Jumala on säätänyt kullekin paikkansa”. Kansliassa hän on koleerinen tyranni, joka pelottaa alaisiaan jo pelkällä äänenkäytöllään. Omaan etuaan ajaessaan paroni tasapainoilee oikean ja väärän rajalla, mutta virkavelvollisuuden piiriin kuuluvassa lahjoitusmaakysymyksessä hän on lahjomattomasti laillisuuden puolella. Juonen

¹⁶⁶³ Järnefelt 1902, s. 187-196, 200, 203 - 207, 218 - 219, 268, 271 - 274,

edetessä paroni saa sankarittarelta ripitystä yhteiskunnallisen aseman väärinkäytöstä, ja omaksuu valtioviisaasti uuden, palveluvelvoitetta korostavan tunnuslauseen “Me olemme kaikki palvelijoita, suurimmasta pienimpään.”¹⁶⁶⁴

Topeliuksen tuotannossa siviilivirkamieheyden parasta perinnettä edustaa 1700-luvun historiallinen keskusvallan virkamies ja hyvä aatellinen, “suomalainen” kreivi Arvid Horn. *Välskärrien Erään nimen varjossa* hänet esitellään aateluuden ideaalina: komeana ja astikkaasti pukeutuvana ja vauraasti elävänä, mutta ei silti turhamaisena, salassa laajaa hyväntekeväisyyttä harjoittavana henkilönä, jonka kaikki hallinnolliset toimet on tähdätty maan ja kansan hyväksi. Uransa aikana hän on ehtinyt olla sekä soturi että hovimies, minkä esitetään antaneen hänelle parhaan mahdollisen perspektiivin maan asioiden ohjaamiseen. Hornin hahmon kautta kirjailija esittää purevasti aikakauden dilemman: neuvosmiehet tahtovat rauhaa, kuningas sotaa; kansa vihaa neuvosmiehiä, rakastaa kuningasta ja tahtoo rauhaa. *Porvariskuninkaassa* tämä Raamattua ja klassista sivistystä ohjenuoranaan pitänyt mies saattaa tyytyväisenä katsoa taaksepäin tehtyä työtä: valtakunta on kehittynyt vapaammaksi ja vauraammaksi.¹⁶⁶⁵ *Erämaiden keväässä* hänen vastakohtanaan näyttäytyy (seuraavassa luvussa hovimiehenä esiteltävä) ylellisesti elävä, “macchiavellimainen” Torsten Bertelsköld, joka käyttää virka-asemaansa häikäilemättä hyväkseen, vuorotellen lupaa ja epää apuaan, on tyly anojille ja järjestelee suosikeilleen virkoja ja aateloiteja.¹⁶⁶⁶

Hieman aikaisempaan vaiheeseen, 1600-luvulle, sijoittuu toinen historiallinen, Topeliuksen ylistämä keskusvallan virkamies, *Tähtien turvateissa* valtakunnan suomalaisen alueen hyväksi haltiaksi kuvattu Pietari Brahe, jonka nähdään konkreettisesti työskentelevän maan talouden ja elinkeinoelämän parhaaksi. Hänen aloitteestaan kehitetään postilaitosta ja vuorityötä, perustetaan uusia kaupunkeja, kouluja ja lopulta Turun Akatemia.¹⁶⁶⁷ Keskushallinnon voimahahmo, Axel Oxenstierna, taas esitellään henkilönä, joka kykenee sekä käskemään että olemaan miellyttävä; nuoren kuningattaren valtioviisaana valmentajana ja myöhemmin vastavoimana hän on diplomaattinen esittelijä, joka sanoo ikävätkin asiat suoraan, mutta tahdikkaasti.¹⁶⁶⁸

Realistien käsittelemä yhteiskuntahistoriallinen vaihe on useimmiten 1800-luvun jälkipuolisko, joten kuvatun virkakunnan toimiala ja koostumuskin on modernimpi. Tavaststjerneran *Kovina aikoina* -romaanin sivuhenkilöt - Mannersköldien Kotkaisten kartanon pojat, oikeustieteen professori Mannersköld Helsingistä ja kanslianeuvos Mannersköld Turusta,

¹⁶⁶⁴ Hannikainen 1882, s. 75, 78 - 86, 90 - 92, 96 - 97.

¹⁶⁶⁵ Topelius KT II, s. 267 - 268, 273, 285, 298, 662, 754 - 764.

¹⁶⁶⁶ Topelius KT II, s. 496 - 505, 531 - 534.

¹⁶⁶⁷ Topelius KT VII, s. 84, 94.

¹⁶⁶⁸ Topelius KT VII, s. 292 - 293.

ja varatuomari-vävy von Blume - edustavat 1800-luvun tyypillistä yliopistokouluttautunutta virkamiesaatelia.¹⁶⁶⁹

Aho esittelee tuotannossaan laajasti aatelisia virkamiestyyppejä. Sivutoimista paikallista viran/luottamustoimen hoitoa kuvaa *Hellmanin herra*, jossa maaseudun taksoituslautakunnan puheenjohtajana vaikuttaa possesionaatti, kapteeni evp. Stålhammar.¹⁶⁷⁰ Lastussa *Taiteilija, joka oli maalannut alastoman naisen* taas osoittelevan koomisesti nähty “ylhäinen virkamies, kamarineuvos joka oli taiteilijaseuran jäsenkin” saa personoida (aiemmin upseereille evp. varattu rooli!) yhteiskunnan vanhoillisia voimia: ‘radikaalin’ realistisen taulun järkyttämä pikkusielu kieltää tytärtään avioitumasta moraalittoman maalarin kanssa.¹⁶⁷¹

Lastussa *Mallikelpoinen* piirretään häijy kuva nuoresta aatelisesta virkamies-opportunistista - nousevan aatelittoman virkamieskunnan arkkihollisesta. Oikeustutkinnon suorittanut Mauritz Ahlfelt¹⁶⁷² on harjoittelijana Senaatissa. Koulussa poika on ollut keskinkertainen oppilas, jolla ei ole ystäviä, mutta joka käyttäytyy toverillisesti kaikkia kohtaan. Yliopistoaikana hän on isänsä suhteita hyväkseen käyttäen uinut pääkaupungin seurapiireihin. Mauritz kuvataan liukkaaksi poliittiseksi eläimeksi - siis synnynnäinen diplomaatti - joka on hieman sveko, hieman fenno: hänen tuttavapiirinsä on ruotsinkielistä, mutta hän liittyy muodikkaasti SKS:ään - seuran tanssiaisissa hän esiintyy hienona kavaljeerina jonka tanssitaito ylittää tuliseen masurkkaan. Kun muut ylioppilaat käyvät laitakaupungin bordelleissa, on Mauritzilla oma rakastajatar, jonka luona hän käy säännöllisesti viikoittain. Ulkoasultaan hän on liiankin moitteeton: “Hänen pukunsa on virheetön ja hän kantaa sen hyvin, mutta sen kuosi on räätälin kuosi. Hänen omaa makuaan siinä ei ilmaannu muuta kuin tämän maun puute.” Mauritzin tulevaisuudetoiveet keskittyvät virkaan ja siitä saataviin tuloihin, joita aiottu rikas naimakauppa täydentää. Uran huippuna kajastavat valtiopäivät.¹⁶⁷³

Kovinta aatelisten - tosin, sortokausiretoriikkaankin palautuen, ensi sijassa venäläisen keskusvallan ja hovin¹⁶⁷⁴ - virkamiestyypin kritiikkiä sisältyy vuoropuhelu-muotoiseen *Kiusaajaan*. Sen anonyymit henkilöt ovat ‘hänen ylhäisyytensä’, jonka audienssihuoneessa Pietarissa keskustelu tapahtuu, ja uniformupukuinen suomalainen kapteeni. Herrojen tuttavuus juontuu nuoruusvuosilta sota-akatemiassa; heitä yhdistävät aatelinen kasvatus sekä suhdeverkko. ‘Ylhäisyys’ on teeskennellyn, alentuvaisen ystävällinen kapteenille, tarkoituksenaan saada masinoiduksi keisarin Suomen-vierailun ajalle “spontaaneja” suosionosoituksia. Ylhäisyys lupaa

¹⁶⁶⁹ Tavaststjerna 1983, s. 17 -18.

¹⁶⁷⁰ Aho KT III, s. 23.

¹⁶⁷¹ Tässä ilmenee kiinnostava ristiriita: romantiikan kauden suosimaan aatelisten libertiinin hahmoon verrattuna puritaaninen ylimysisukki vaikuttaa modernisaation propagandan tarpeisiin rakennetulta hahmolta. - Aho KT IV, s. 295 - 304.

¹⁶⁷² Sukunimestä ei suoraan voi päätellä aateluutta, mutta tausta, karriääri ja henkilökuva (esim. isältä peritty vapaa-ajattelu) ovat tyypillisen aatelisten samaan viittaa savo-karjalainen osakuntajäsenyys ja isän mainitseminen “hovin” eli kartanon omistajaksi.

¹⁶⁷³ Aho KT IV, s. 28 - 34.

¹⁶⁷⁴ Osaltaan hän kuvittaa siis myös ‘hovimiehen’ tyyppiä.

kapteenille avunannosta ritarimerkin ja palkanlisää. Mies ei suostu, jolloin ylhäisyys omalla juonittelijan logiikallaan päättelee, että tämä saa muualta - "agitatsioonirahastosta"... - paremmat lahjukset. 'Ylhäisyys' edustaa turmeltunutta (venäläistä/venäläistynyttä?) juonittelija-aatelista, kun taas kapteeni isänmaallista 'suomalaista' (sic) pieniaatelia.¹⁶⁷⁵

Poikkeustapaus Ahon kuvaamien virkamiesten joukossa on vuoteen 1848 sijoitetun (kylläkin osin myöhäisempiä aatevirtauksia esittelevän) *Kevään ja takatalven* aatelinen pappi, rovasti Martin.¹⁶⁷⁶ Tämä penseä leipäpapin hahmo motivoituu lähinnä sen vastakuvan kautta, jonka hän tarjoaa fennomaniaan ja pietismiin 'heräävän' nuorison intomiehelelle. Muita samaa tehtävää toimittavia, sivuhenkilöinä ohimennen esiteltäviä aatelisvirkamiehiä ovat rovastin lanko, professori Haartman - antisnellmanilainen, antihegeliläinen, antifennomaaninen satraappi - ja tämän veli, senaattori, joiden suuhun sijoitetut repliikit pääosin ovat tarkoitushakuista konservatiivista poseerausta.¹⁶⁷⁷ Seudun virkakunnan ja seurapiirin varsinaista kermaa edustaa aatelinen laamanni Carpelán, rovastin tapaan kustaviaani-sukupolveen kuuluva 'vanhan maailman' hieno vanha herra. Konservatiivisten vanhojen herrojen keskustelussa hän käyttää sovinnollisimmat puheenvuorot ja pyrkii ymmärtämään kaikkia, myös radikaalia nuorisoa, mikä ei tosin estä nuorisoa ylenkatsomasta häntä siinä kuin kaikkia muitakin yli 30-vuotiaita... Laamannin hahmon kautta korostetaan, että valtiollinen vastuu tuo mukanaan poliittisen realismin ja estää harrastamasta hurmahenkistä seikkailupolitiikkaa.¹⁶⁷⁸ Itse laamanni osoittautuu hellyttäväksi laillisuusmieheksi, joka tallettaa Suomen Perustuslakina kunnioittamiaan asiakirjoja aarteenaan.¹⁶⁷⁹

Järnefeltin 'takaisin käsityöläiseksi' -ideologiaan perinteinen aatelinen virkamiesura ei enää oikein sopinut; virkamieskuvat ovatkin sen mukaisia. *Veljeksissä* esiintyy aatelinen pappisviran haltija, tosin ei Ahon tapaan penseä vaan hyvinkin idealistinen, varhain kuolevan isähahmon sivuroolissa.¹⁶⁸⁰ Kutsumuksettomaksi leipäpapiksi ja leskiäitinsä elättäjäksi taas suuntautuu veljeksistä velvollisuudentuntoisin, Johannes.¹⁶⁸¹ Opportunistisin veljes, Uuno, joka hyödyntää täyteen määrään aateluutensa tuottaman etulyöntiaseman, hakeutuu akateemiselle uralle, nai rikkaan kauppaneuvoksen tyttären ja etsiytyy politiikkaan suomenmielisten riveihin; komea karriööri vie hänet lopulta aikanaan perustettavien 'kansallisen' rahavallan linnakkeitten

¹⁶⁷⁵ Aho KT VI, s. 156 - 160.

¹⁶⁷⁶ Aateluuden ja pappeuden yhdistelmän osalta hahmon esikuvana on saattanut toimia kuopiolainen aatelinen pappi, Julius af Ursin, N.R. af Ursinin isä. Esim. Rahikainen 1986, s. 16, 19.

¹⁶⁷⁷ Aho KT VIII, s. 70, 94, 106 ja passim.

¹⁶⁷⁸ Näytelmässä *Tuomio* esitetään dramatisoituna sama problematiikka. Kuvatut virkamiehet ovat tosin aatelittomia, mutta toisen aatelissyntyinen vaimo, Hanna von Falck, patistaa miestään "aateliseksi" mieltämänsä suurieleisen, tosiasiaa uhmakkaan ja itsetuhoisen virkamieskäytännön tielle. (164-6)

¹⁶⁷⁹ Aho KT VIII, s. 193 - 194, 199 - 208, 215.

¹⁶⁸⁰ Järnefelt 1900, s. 30 -32.

¹⁶⁸¹ Järnefelt 1900, passim

johtopaikoille ja fennomaani-sivistyneistön tukipylvääksi. Aateluudestaan huolimatta hän on siis tavallaan nousukas, jonka arvomaailma on kaikkea muuta kuin ylimyksellinen.¹⁶⁸²

Vanhempieni romaanissa esitellään äiti Elisabetin venäläisen suvun hellimänä ideaalina näkemys ‘demokraattisesta aatelismiehestä’, joka näyttää olevan siviilivirka-aatelia: hän pukeutuu ja esiintyy “kuin tavallinen ihminen” ja käyttää virkapukua ja kunniamerkkejä vain harvinaisissa juhlatilaisuuksissa; joka suhtautuu samoin ylhäisiin ja alhaisiin; jonka käytöstä leimaa ‘luontainen’ tasa-arvoisuus: ihmisiin suhtaudutaan kuhunkin ansionsa, ei asemansa mukaan; joka ei sorra alempiaan ja pokkuroi ylempiään.¹⁶⁸³ Alexander Järnefeltin urakehityksestä taas todetaan, että upseerinura Venäjällä pätevoitti myös senaattorin ja maaherran korkeisiin siviilivirkoihin kotimaassa. Uransa huipulla isä Järnefelt on poikkeus säätyoveriensa joukossa: aatelinen fennomaani, jonka tavoitteena on ylimysvetoinen suomalainen kansakunta, jonka johdossa olisi suomalainen vapaaherra, suomalainen kuvernööri, suomalainen maamarsalkka, suomalainen senaattori... ‘Ylimysfennomanian’ kuvataan hovikelpoistumisensa myötä saavan lakeijamaisia piirteitä, joita kirjailija kuvaa varsin kitkerästi, samoin kuin sitä eron tekemisen politiikkaa, jonka inhon esineenä on “sivistyneesti pyöriskelevä aliupseeri, herrasteleva talonpoika”.¹⁶⁸⁴

Pakkalan *Pienen elämäntarinan* maaseutuyhteisön tavoitelluin sulhasehdokas on nimismies von..., jonka nimen kerrotaan esiintyvän aateliskalenterissa. Tyypinä hän on täysin vastakkainen Järnefeltin hahmottamalle alavamieliselle aatelisvirkamiehelle: on tyly rahvaan edustajille ja käyttää puheessaan hienoja sanoja - on “sangen keskinkertainen järjeltään, komeasti ratsasteli opituilla lauseilla, vaan suistui pian satulasta”.¹⁶⁸⁵

3. Hovimies

Hovin jäsen sijaitsi lähellä hallitsijaa ja kaukana kansasta. Hän eli ja toimi lähellä olemukseltaan itsevaltaiseksi, epädemokraattiseksi koetun yksinvallan keskusta, ja mieltä sen osaksi. Hovin virkoihin ei johtanut mikään tasa-arvoinen pätevoitymisen tapa, vaan edellytyksenä olivat korkea syntyperä yhdistettynä henkilökohtaiseen ansioituneisuuteen hallitsijan silmissä, mikä saatettiin nimetä myös ‘suosikkiasemaksi’. 1800-luvun kaunokirjallisuudessa hovimiehen hahmo esiintyy lähinnä romantiikan kauden yleensä aiemmille vuosisadoille sijoittuvissa kuvauksissa, ja aina roiston roolissa. Sen moraalinen lataus on yksiselitteisen kielteinen: hovimies on aina juonittelija ja opportunisti. Hänen kauttaan sosiaalinen ‘paha’ oli

¹⁶⁸² Järnefelt 1900, s. 50 - 76, 460 - 466.

¹⁶⁸³ Järnefelt 1986, s. 134 - 136.

¹⁶⁸⁴ Järnefelt 1986, s. 156 - 62, 343 - 347, 383 - 384, 407 - 408.

¹⁶⁸⁵ Pakkala 1922, s. 84 - 88.

ulkoistettavissa mahdollisimman etäälle itsestä. Ruotsin vallan ajan kuvauksissa hahmo on tyypillisesti 1700-lukulainen rokokoo-sievestelijä, kirjoittajien omalla vuosisadalla 1800-luvun aikalaiskuvauksissa nopeasti harvinaistuva - kenties siksi, että keisarihoviin kajoamista sensuurisäädösten takia kartettiin. Aikaisemmille vuosisadoille sijoitetut kuvauksetkin pyrkivät ottamaan haltuun 1800-luvun “todellisuutta”, jossa ‘hovimies’ saattoi tarkoittaa lähinnä Suomea Pietarissa edustavaa korkeaa virkamiestä, joka saattoi olla russofiili, siis olento, jonka mahdollinen oman edun ajamisen ulkopuolelle yltävä lojaliteetti suuntautui ja sitoutui maan ulkopuolelle, ja joka oli usein konservatiivi. Homogeenisessä aatelisessa elinympäristössä kontaktit samantasoisiin aatelittomiin jäivät syntymättä ja kuva aatelittomista saattoi näin muodostua etäiseksi ja epäluulojen sävyttämäksi. Vastaavasti ‘hovimies’ oli kotimaan rahvaan ja säätyläistönkin silmissä kaukainen ilmiö, johon saattoi huoletta purkaa aatelia kohtaan tunnettuja keskeisiä epäluuloja. Moralisteille hän oli käyttökelpoinen ‘pinnallisen’ aatelisten (hovi)elämäntavan nemesis.

Runebergin *Nadeschdassa* upseerina esitelty Potemkin saa myöhemmin esittää myös lipevän, hallitsijaansa liehittävän hovimiehen osaa.¹⁶⁸⁶ Myös Fredrika Runebergin *Rouva Katariina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanissa roiston rooli on varattu hovimiehelle, riikinruotsalaiselle Carl Leijonanckarille, hattupuolueen jäsenelle, joka kauniin ulkokuorensa ja notkean, miellyttävän hovimiehen käytöksensä alla on pinnallinen ja kevytmielinen sangviinikko, petollinen elostelija, kaksinaismoralisti, joka suuntaan mielistelevä “diplomaatti” ja kyyninen opportunisti, joka innoittaa kuvaajansa teoksen väkevimpään moraaliseen kannanottoon. Carl ylenkatsoo rahvasta: “Alhaisoa voi sietää, olkoot he työvälinitämme, saakoot leipänsä. Voihan heille - - olla ystävällinenkin, mutta jos he haluavat tunkeutua meidän joukkoomme, päästä uhallakin eteenpäin, silloin saakoot oppia jotakin muuta.”) - ja samoin naisia, erityisesti morsiantaan: “Kokeneen maailmanmiehen huulille nousi usein hieno hymy aivan kuin herttaisen lapsen lepertelyä ja sieviä lapsellisia mielipiteistä kuunnellessa.”. Hänen näennäinen hienostuksensa ja kohteliaisuutensa palvelevat lopulta vain itsekkäitä tarkoitusperä.¹⁶⁸⁷

Hieman sovinnollisempi hovimieskuva näyttäytyy Nuijasodan aikaisen *Sigrid Liljeholmin* eräissä sivuhenkilöissä. Enevald Fincke on hänkin kevytmielinen sangviinikko, hieman heikkoluontoinen mutta tarvittaessa kuitenkin rohkea ja rehellinen naisten kunnian puolustaja, “hieno rakastettava nuorimies (joka) oli todellinen voitto - - seuralämälle”. Nuijamiehiin hän suhtautuu Flemingiä ylenkatseellisemmin: “Älköön kukaan sanoko, että aatelismies pelkää tuollaista roskaväkeä.” Myös sivistyneisiin aatelittomiin hän suhtautuu halveksunnalla: “Kuinka voisi edes vaatia jaloja tunteita tuollaiselta aatelittomalta,

¹⁶⁸⁶ Runeberg SA IV, s. 179 - 193.

¹⁶⁸⁷ Runeberg 1981, s. 125, 152 - 155, 181 - 182, 171 - 176, 177, 183 - 184, 190 - 193, 197, 207.

halpasyntyiseltä?”¹⁶⁸⁸ Sigismundin hovissa kissanpäiviä viettävän Juhana Flemingin uravalinta tuomitaan: loistava hovielämä ei ole aatelismiehelle kunniaksi kun kotimaassa soditaan.¹⁶⁸⁹

Topeliuksen *Rautakylän vanha paroni* on sekä kertomuksen aikalaistason kuihtuneena, makealle persona, riekaleiseen hovipukuun pukeutuneena vanhuksena että 1700-luvun lopun takautumajakson nuorukaisena häikäilemättömän, huikentelevan, epäluotettavan, ahneen ja opportunistisen hovimiehen irvokas muotokuva, “noita liehakoivia hovimiehiä, jotka - - halveksivat naista ja kuitenkin koettavat imartelulla voittaa hänen suosionsa”.¹⁶⁹⁰

Välskärrien ensimmäinen hovimies, *Noita-akan* Bernhard Bertelsköld vanhempi, puolestaan on keskimääräistä hieman ylevämpi variantti, “maailmanmies, - - joka pitkiä ulkomaanmatkoja tehden, taistellen ja seikkaillen, ja alituisesti seurustellen mitä korkeimmissa piireissä oli koonnut istelleen runsaasti tietoja hyvästä ja pahasta”.¹⁶⁹¹

Seuraavassa sukupolvessa hovimiehen uraa jatkaa Torsten, joka *Sinisissä* kuvataan vaaleaksi, kivulloseksi, kalpeaksi nuorukaiseksi, jonka ilme on älykäs mutta pilkallinen. *Erään nimen varjossa* Torsten etenee hovin vallankäytön keskipisteeseen. Hänet kuvataan “täydelliseksi hovimieheksi”: hoikka, vaalea, ylpeäryhtinen keikari, älykäs ja sivistynyt ylhäisaatelinen maailmanmies, salonkien valtias, josta ei tiedetä, onko vaarallisempaa olla hänen ystävänsä vai vihollisensa. Hän on juonitteluissaan häikäilemätön ja täysin arvaamaton, edessä yhtä, takana toista; kunnianhimoinen, tutkimaton, valtioviisas ja teeskentelytaitoine - vehkeilyjen aikakauden kansainvälinen diplomaatti, joka “on osannut tehdä itsensä kaikille puolueille välttämättömän tarpeelliseksi, - - on liitossa kaikkien kanssa mutta ei kenenkään ystävä”. Kuninkaalleen hän ei ole uskollinen, vaan on valmis vehkeilemään jopa ulkovaltojen edustajien kanssa tämän tuhoksi. Vähemmän ihailtava on myös Torstenin taipumus hemmotella itseään - merimatalla hän uskaltautuu kannelle vain soopeliturkissa ja tyynellä säällä. Vanhemmiten moraalinen ja ruumiillinen rappio etenevät: *Porvariskuninkaassa* hänet nähdään “kylmänä ja itsekkäänä, - - huulet ylpeään pilkalliseen hymyyn vääntyneinä, kuin hämähäkki keskellä verkkoaan” - varsin ikävä varhainen ‘verkosto’-kielikuva. Iän aiheuttamia vaurioita tämä “kylmä, viekas, hienostunut diplomaatti” korjailee näppärästi tekotukan, toppausten ja ihomaalin avulla; hänen asunsa on virheetön ja olemus notkean miellyttävä, mutta juuri siksi vastenmielinen.¹⁶⁹²

Kahta sukupolvea myöhemmin suvun hovimiestradiatio puhkeaa vielä hetkeksi uuteen kukkaan. *Iltamyrskyjen* Bernhard Bertelsköld nuorempi on saanut kasvatuksen hovissa ja edennyt hovimieheksi, kamarijunkkariksi ja diplomaatiksi. Hän on älykäs, kokenut, rakastettava,

¹⁶⁸⁸ Runeberg 1983, s. 54 - 58, 99, 109, 157, 196.

¹⁶⁸⁹ Runeberg 1983, s. 172 - 173, 260.

¹⁶⁹⁰ Topelius KT VI, s. 363 - 371, 375 - 380, 410 - 411, 434 - 437 ja passim.

¹⁶⁹¹ Topelius KT I, s. 531.

¹⁶⁹² Topelius KT II, s. 17 - 18; 257 - 259, 264 - 266, 318 - 319, 371 - 377; 662 - 675, 813 - 814, 817.

käytökseltään arvokas ja elegantti, hovitavat hallitseva maailmanmies, joka pikkusisarensa mielestä on “aina kohtelias, kun on oikein pilkallinen”. Hänellä on taito “pysyä - - kylmäverisenä, - - väittää mustaa valkoiseksi - - ja väsyttää vastustajansa”. Kertojan mukaan hän ei kuitenkaan ole “jaloterästä”, vaan vain kiiltävää mutta haurasta metallia, taipumaton ja siksi murtumaan tuomittu, koska ei “hovin saleissa ja diplomatian liukkaissa luikerteluissa” ole oppinut kunnioittamaan kanssaihmiään. “Hän loisti siellä kaikin sellaisin ominaisuuksin, jotka tekevät nuoren miehen miellyttäväksi seuraelämässä: hän oli iloinen, hauska, sukkela, ja kun tarvittiin, ilkeäkin, hän kertoi hyvin - - mutta ei koskaan liiaksi; hän osasi osoittaa hienoa kohteliaisuutta, joka ei tunnu mielitelevän ja kuitenkin samassa mielitelee; hänellä oli loistavat tiedot, joista hän ei koskaan näyttänyt mitään tietävän, - - ja vaikka hän joka askeleella valvoikin omia etujaan, ei hän koskaan näyttänyt ajattelevan omaa itseään.”¹⁶⁹³

4. Maanviljelijä

Maitaan aktiivisesti ja innovatiivisesti viljelevä, metsä-, pelto- ja karjataloutta (meijerit) kehittävä kartanonisäntä, yleensä soveliaan upseerinarvon nuoruudessaan hankkinut “kapteeni evp” yleistyy realismin myötä. Aatelinen suurviljelijä on modernimpi ja siten hyväksytympi hahmo kuin maitaan viljelemättömän kartanonisännän tyyppi. Usein hänen nähdään elämäntavoiltaan ja -arvoiltaan lähenevän talonpoikaista kansaa: hänkin viljelee “isiensä maita”, joten näitä kahta ryhmää yhdistää anglosaksien kauniisti muotoilema ‘fellowship of the soil’.

Kiven *Seitsemän veljeksien* ruraaliin miljööseen kuuluu sivuhahmona myös Viertolan kartanon isäntä, joka kunnioitettavasta härkäkarjastaan päätellen on aktiivinen maatalousihminen. Toinen kartanonomistajaksi tituleerattu on *Selman juonten* “Erik Bonifacius Herman, Kuikkariassa syntynyt, suuren Moution herra ja hallitsija nyt”.¹⁶⁹⁴

Tavaststjernan *Kovina aikoina* -romaanin sivuhenkilöistä yksi kuvittaa hieman valtavirrasta poikkeavalla tavalla aatelisen maanviljelijän tyyppiä: modernin virkamiehen koulutuksen saanut varatuomari von Blume viljelee päätoimisesti appensa “ukko” Mannersköldin omistaman Kotkaisten kartanon maita.¹⁶⁹⁵ Saman romaanin päähenkilö, kapteeni evp. Thoreld, Herrasaaren herra, on mainittava jo tässä yhteydessä, vaikka häntä jäljempänä käsitelläänkin myös modernin yrittäjän nimikkeen alla. Thoreldin tunteilematon moderni yrittäjä kumpuaa kartanotalouden perinteestä ja käsittää mm. metsä- ja maitotaloutta. Aatelisen tilanpidon ohella kuvataan kohentautuvaa kartanomiljöötä, jossa arki ja romantiikka lyövät kättä: “Toisen

¹⁶⁹³ Topelius KT III, s. 472, 544, 570 - 583, 559 - 600, 613 - 616, 630 - 636.

¹⁶⁹⁴ Kivi 1984, s. 580- 581, 596; 697.

¹⁶⁹⁵ Tavaststjerna 1983, s. 17 - 18.

vanhoista rakennuksista kapteeni Thoreld oli rakentanut uudestaan ja sisustanut kehittyneen aistinsa mukaisesti niin hienoksi ja koreaksi, että vieraat luulivat tapaavansa palasen Pietaria täällä Suomen sydänmaassa. Toinen vanha rakennus, jonka seinät olivat hongasta veistetyt, sai jäädä muuttamattomana paikalleen toisella puolen nurmikenttää. Sen suuressa salissa oli meijeri ja toisella puolen porstuaa olevissa pienissä kamareissa, joiden ikkunapielet olivat sadan vuoden vanhaa lyijyä, asuivat pehtori ja meijerin hoitajat.”¹⁶⁹⁶ *Kovien aikojen rinnakkaisteos*, näytelmä *Uramon torppa* esittelee näyttämöohjeissa meijerinomistaja-kapteenin hahmon “maalaisjunkkarina”, joka on valtaosan elämästään viettänyt maalla talonpoikien parissa.¹⁶⁹⁷

Kapteeni evp. on myös Ahon *Hellmanin herra* -lastun possessionaatti Stålhammar, taksotuslautakunnan puheenjohtaja, “entinen ruotuväen kapteeni ja nykyinen maanviljelijä, silmälasit nenällä ja kynä suussa”. Tästä statuksesta häntä intoutuu solvaamaan lastun raharikas nimihenkilö, verouudistuksesta suivaantunut uuden ajan aateliton kartanonomistaja Hellman: “Et ole muuta kuin ruunun puustellin arentaattori, lampuoti, loinen ja vanha kersantti, rahjus!”¹⁶⁹⁸

Järnefeltin *Helenan* isoisä, itäsuomalaisen kartanon eli hovin valtias on pikemminkin ‘talonpoikainen’ kuin suorastaan ‘maataviljelevä’ iäkkään aateliisen konservatiivin variantti. Yksinkertainen elämäntapa tangeeraa talonpoikaiseen; toinen kyseenalaisempi tähän läheisyyteen kytkeytyvä piirre on ollut estoton tapa laiduntaa seutukunnan talonpoikaistyttärissä, mistä on ollut seurauksena kokonainen lauma eri-ikäisiä äpäroitä.¹⁶⁹⁹ Romanin loppuratkaisussa Helena ja Georg, kapteeni evp., palaavat maalle, ostavat Helenan isoisän perillisiltä tämän vanhan kodin ja jakavat sen maat torpiksi alustalaisille. Myös Helenan avioton veli otetaan tilalle asumaan. Hänen nousukasmainen halunsa herrastella kontrastoituu siihen vaatimattomaan elämään, johon Helena ja Georg pyrkivät - tätä idealismin kokemaa pienimuotoista haaksirikkoa toki selittää se, että aateliemiehen äpäran on vaikea kiinnittyä mihinkään elämäntapaan. Pääparin ylevä yhteiskunnallinen tavoite on “kiivetä kaikessa hiljaisuudessa talonpoikien hartioilta alas maahan.”¹⁷⁰⁰

Leppoisampi vanhan maanviljelijä-aateliisen tyyppi on *Maaemon lasten* maanviljelysneuvos, jonka tila on hyvin hoidettu: on vuoroviljelyä, apilaniittyjä, puistoistutuksia ja komeat rakennukset. Tuleva vävy, sosiaaliseen pikaherätykseen tullut Edvard, väittelee isännän kanssa maatalouspolitiikasta paheksuen sitä, ettei viljelysmaata vuokrata niille, jotka sitä viljelisivät. Tuleva appi, joka kantaa vastuutaan perustamalla kouluja kansan lapsille, edustaa käytännöllistä kantaa: on olemassa vaara, että maa ryöstöviljeltäisiin. Hänen kokemuksensa myös

¹⁶⁹⁶ Tavaststjerna 1983, s. 33 - 35.

¹⁶⁹⁷ Tavaststjerna 1924b, s. 260.

¹⁶⁹⁸ Aho KT III, s. 23.

¹⁶⁹⁹ Järnefelt 1902, s. 7 - 10.

¹⁷⁰⁰ Järnefelt 1902, s. 356 - 361, 367.

on, että ison tilan saaneesta talonpojasta tulee aatelista isäntää pahempi riistäjä, joka ottaa itselleen torppareita huonoilla ehdoilla. Vähemmän idealistinen ihmiskuva osoittautuu oikeutetuksi: hän joutuu omien torppariensa pettämäksi. Isänmaallisena miehenä hän on karkoituksen uhalla kieltänyt näitä osallistumasta kutsuntoihin - tavallaan siis edistänyt yhteistä hyvää toisen ainakin työvälleen olennaisemmin hyvän hinnalla. Nämä näkevät tilaisuutensa päästä eroon koko isännästä - ilmiantamalla tämän kiellettyjen lehtien hallussapidosta. Seurauksena on valtiorikossyyte ja maastakarkoitus. Hyväksi lopuksi Edvard ottaa kartanon isännyyden ja hänen vaimostaan Martasta sukeutuu aatelin parasiittiluonteen ymmärtävä uudistaja. Nuoren isäntäparin ja talonpoikien suhteet kehittyvät keskinäisen arvonannon merkeissä.¹⁷⁰¹

5. Moderni professionaali

1800-luvun jälkipuolen ‘modernin yhteiskunnan’ leimallisia uutuuksia oli erityistä koulutusta edellyttävien ammattien - lääkäri, arkkitehti, insinööri, lakimies, akateeminen opettaja, taiteilija - ja niiden harjoittajien määrän tuntuva lisääntyminen. Omana erityisryhmänään näihin kuuluivat myös muunlaista, usein taloudellistakin pääomaa vaativaa, kulttuurisen pääoman kokoamista ja/tai erityislahjakkuutta edellyttävät kirjoittamiseen liittyvät, usein samoille henkilöille keskittyvät professiot, kuten kirjailija ja journalisti. Nämä ammatit kävivät uuden ajan tunnuksiksi, koska koulutus miellettiin tasa-arvoiseksi (ainakin syntyperää tai suhdeverkkoa tasa-arvoisemmaksi) ammattiin ja asemaan rekrytoitumisen väyläksi. Erilaisista taustoista kotoisin olevia opiskelijoita yhteen sulauttava opiskelumiljöö oli jo sinänsä tasa-arvoistava, samoin myöhempi toimintaympäristö, jossa ratkaisi pätevyys, ei syntyperä. Kyseessä oli siis “demokraattinen” suuntautumisvaihtoehto: kilpailu asemista käytiin “reilun pelin” säännöin toisin kuin vain suhteille perustuvaksi arvellulla virkauralla. Kaunokirjallisuuden muutamien - itse asiassa huomattavan harvojen! - aatelisten professionaalien ohella tätä tyyppiä edustavat myös molemmat aateliset kaunokirjailijat, Tavaststjerna ja Järnefelt itse.

Ensimmäinen aatelinen modernin ammatin harjoittaja on Topeliuksen *Aulangon pastorinvaalissa* sivuosassa käväisevä armeijan lääkäri, hovineuvos Kopfschmerz.¹⁷⁰² Myös *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* arkkitehti Lithaun ja Ringan jälleen Littow-nimisen esikoisen vuori-insinöörin opinnot on tässä mainittava.¹⁷⁰³

¹⁷⁰¹ Järnefelt 1927a, s. 161 - 168, 180 - 181, 186 - 188, 219, 224, 227, 238, 242, 250 - 251.

¹⁷⁰² Topelius KT IV, s. 590 - 593.

¹⁷⁰³ Topelius KT IV, s. 383 - 385.

Varsinaisesti aatelinen ‘modernien professionaali’ on päähenkilönä vain Tavaststjerneran näytelmässä *Heder och ära*. Siinä esiintyy potilaidensa hyvinvoinnin edistämiseen jopa oman maineensa kustannuksella paneutuva lääkäri Gustav von Fraten, joka ei itse mitenkään tuo esille aateluuttaan eikä näytä sitä sen suuremmin myöskään arvostavan. Hänen arkisessa elämänpirissään aatelisuus kirvoittaa lähinnä pilkallisia kommentteja: “Doktorn har varit ädelmodig och storsint som alltid. - - Han kan aldrig lära sig behärska sina nobla känslor.”¹⁷⁰⁴

Ahon 1840-luvun lopulle sijoittuvassa *Keväässä ja takatalvessa* mainitaan ohimennen aatelisten laamannin Helsingissä lääkäriksi opiskeleva poika.¹⁷⁰⁵ Järnefeltin *Vanhempieni romaanissa* taas kuvaillaan ‘demokraattisen aatelmiehen’ eräänä ilmentymänä etäinen sukulainen, kuvanveistäjä, paroni Clodt, Nikolai I:n suosikki. Pojilleen isä Järnefelt suosittelee pyrkimistä hallinto- tai finanssimieheksi, mutta hyväksyy myös vapaiden ammattien, kuten taiteiden harjoittamisen. Sen sijaan ei ole suotavaa ryhtyä rahvaanomaisiin ammatteihin kuten kansakoulunopettajaksi.¹⁷⁰⁶

6. (Varhais)moderni yrittäjä

Suvun varoilla toimintansa aloittanut, usein suvun maaomaisuutta (metsät, malmivarat, vesivoima) liiketoimissaan hyödyntävä aatelinen saha-, kaivos- tms. yrittäjä on uuden ajan symboli, joka sijoittuu enimmäkseen 1800-luvulle. Myönteistä kuvaa pohjustaa toiminnassa tarpeellinen tuntuma ‘ei-perinteiseen’/‘ei-aateliseen’ alaan, toiminnan innovatiivisuus ja mahdollinen hyöty koko yhteiskunnalle kehittyvänä teknologiana, tuotteina ja työllisyytenä. Kuvaukset ovat yleensä sävyiltään myönteisiä, paitsi niissä tapauksissa, joissa keskitytään korostamaan ei-porvarillisen yrittäjän amatöörimäistä kyvyttömyyttä ja siitä välttämättä seuraavaa epäonnistumista.¹⁷⁰⁷

Topeliuksen tuotannon ensimmäinen aatelistä yrittäjyyttä sivuava kuvaus sisältyy jo *Kuninkaan hansikkaan* 1700-lukulaiseen kartanomiljööseen, savolaiseen Rautasaareen, jossa kerrotaan aiemmin olleen järvimalmiruukki.¹⁷⁰⁸ Varsinaisesti 1800-luvun aatelisten yrittäjien kaunokirjallisten muotokuvien sarjan aloittaa kuitenkin vasta *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* todellinen surullisen hahmon ritari, serkku Eusebius Winterloo, äidin puolelta Ahlekors. Mellastavat käytöstavat ja velto ulkoasuun eivät enää näytä liittävän häntä alkuperäiseen

¹⁷⁰⁴ Tavaststjerneran 1924b, s. 378 - 379 ja passim.

¹⁷⁰⁵ Aho KT VIII, s. 197.

¹⁷⁰⁶ Järnefelt 1986, s. 134 - 136, 384 - 389.

¹⁷⁰⁷ 1800-luvun ns. todellisuudessa tätä epäonnista tyyppiä edusti unohtumattomimmin Anders Ramsay.

¹⁷⁰⁸ Topelius KT IV, s. 58 - 59.

säätyynsä, joten Syrjäkosken kartanon velkaantumiskierteen päättävän tuhoisan tulipalon jälkeen hänen on luontevaa ryhtyä ennakkoluulottomasti elinkeinonharjoittajaksi, vieläpä aivan uudelle, nousevalle alalle, juustomeijeribisnekseen. Äidillä on vaikeuksia suvaita porvarillista sveitsiläistä kotiopettajatar-miniää, mutta tämän myötäjäisinään tuoma meijerialan asiantuntemus liennyttää vähitellen mesallisanssin katkeruutta. Dynaamisessa pienteollisessa ilmapiirissä kehittyi myös uusi ote vanhaan kartanotalouteen, jossa siirrytään kehittämään erityisesti maitotaloutta, tietenkin juustolan tarpeisiin. Eusebiuksen vanhin poika menee aikanaan Mustilan maanviljelysopistoon. Linnaisten mailla taas käynnistellään kaivostoimintaa. Lithausta tulee aikanaan vuorineuvos - viittaus modernin ajan aateluutta vastaaviin henkilökohtaisiin arvonimiin - ja hänen poikansa suunnistaa ulkomaille opiskelemaan sekä maanviljelystä että vuoritiedettä.¹⁷⁰⁹ Linnaisista suomalaisen aatelin tie johtaa siis kahtaalle: maanviljelykseen tai teollisuuteen.

Tavaststjerneran *En allmän gunstling* -novellin nimihenkilön taustaksi ohimennen kuvattu edellinen sukupolvi voitaisiin perustellusti sijoittaa myös seuraavan luvun (”luuseri”) alle, mutta puutavarateollisuus-viittauksen takia yhtä hyvin tähän: nuoren kadetti Cablen isän kerrotaan ansaitsevan leipäänsä opetustyöllä ”sedan hans trävaruaffär gått omkull”.¹⁷¹⁰ Syntyvä mielikuva on paljon sen sisältävää lausetta pitempi, ja toteava sävy vahvistaa epäonnisen aatelisen bisnesmiehen hahmon surkukupaisuutta.

Kovina aikoina -romaanin kuvaama anonyymien kartanoseudun elämää nälänhädän vuonna 1867, maailmassa, jota sahatteollisuus ja rautatie vähitellen muokkaavat kohti ”modernia”. Kapteeni Thoreldin käsiin tuleva Herrasaari on jonkinlainen Linnainen nro 2. Uusi isäntä ryhtyy harjoittamaan laajamittaista modernia metsätaloutta. Lähellä on uittoväylä ja saha, johon kartanolla on osuus. Tilalla harjoitetaan myös karjataloutta jonka tuotteet jalostetaan omassa meijerissä. Aateluuden ja modernin tulevaisuuden suhde kuvataan tarkoituksella ambivalentiksi. Toisaalta Kotkaisten Louise-neiti ihailee kartanossa oleskelevaa aatelitonta vuori-insinööriä, kuten Linnaisten Ringa arkkitehti Lithautta, tulevaisuuden miestä. Toisaalta myös kapteeni Thoreldillä on sormensa pelissä maan teollisten olojen kehittämisessä: hän on puheenjohtajana Suomen Uudessa Teollisuus-yhdistyksessä ja puuhaa insinööreille opintomatkastipendejä Englantiin ja Amerikkaan.¹⁷¹¹

Järnefeltin *Helenan* isän kartanotaloudenpito noudattelee samaa kaavaa. Hän perustaa alan parasta kansainvälistä tietämystä hyödyntävän sahan ja muuta maaomaisuutensa resursseja käyttävää teollisuutta, kaataa ja myy metsää ja viettää perheineen kaikenkaikkiaan ylläpitävää elämää. Uutta tässä hahmotuksessa on kasvavan kritiikin ääni, jota kirjailija käyttälee

¹⁷⁰⁹ Topelius KT IV, s. 235 - 241, 257, 260 - 266, 321 - 331, 338, 361 - 366, 371 - 373, 378 - 387.

¹⁷¹⁰ Tavaststjerna 1924a, s. 296.

¹⁷¹¹ Tavaststjerna 1983, s. 33, 107, 116.

lapsekkaan Helenan suulla. Kartanon ja seudun talonpoikien edut käyvät ristiin: itsevaltainen sahaihäntä makuuttaa vettä pelloilla padon takana, ja kun viljelijät kapinoivat, hän kutsuu vieraan venäläisen ylivallan eduatajat, kasakat näitä kurittamaan.¹⁷¹²

7. Rappeutunut “luuseri”

Heikoksi ja elämäntaidottomaksi piirretty aatelinen “luuseri” on säädyn degeneraation ikoni, sen poistumista yhteiskunnalliselta näyttämöltä ennakoiva ja motivoiva hahmo, jonka taustalla näyttäisi olevan nimenomaan “sisäsiittoisuuden” tuottama heikentyminen.¹⁷¹³ Sen sanoma on ankaran sosiaalidarwinistinen: vanhan degeneroituneen yläluokan tilalle tarvitaan uusia tuoreita voimia. Yleensä ‘luuseri’ on turhanpäiväinen mutta aurinkoinen “päivän poika”, joka yksilöllisenä ihmiskohtalona kerää sääliä, mutta jonka kautta ja avulla kuitenkin samalla osoitetaan ja tuomitaan vanhan aatelin “rappeutuneisuus”. (Toinen mahdollinen variantti, jota kaunokirjallisuudessa tosin ei tässä muodossa esiinny, olisi paljon kielteisempi: toiveissaan ja suunnitelmissaan epäonnistuja, joka pyrkii kompensoimaan heikkouttaan epädemokraattisilla asenteilla, ja etsii kompensatiota tarjolla olevista suuruuskuvitelmista, joiden ainekseksi voisi ottaa myös aateluuden.)

Topeliuksen omaa opiskeluaikaa takautumaperspektiivistä katsova *Vinsentti Aallonhalkoja* esittelee ensimmäisen aatelisten “luuserin”. Nuoruusaikojaan muistelemaan kokoontuvasta toveripiiristä yksi, Josef Aleksius Enestam, on ollut “aatelismies, - - kihlakunnantuomarin poika; pitkä, vaaleatukkainen, laiha ja kalv akka; takki hienoa verkaa; osoitti hieman taipumusta keikarimaisuuteen; käytti hansikkaita; oli vähän viivästynyt, häntä kun eniten huvittivat ryöväriromaanit. Hän ei polttanut eikä nuuskannut, mutta pureskeli lakkaamatta kanelin nappuja.” Hänet kuvataan psyykkisesti keskimääräistä herkemmäksi, ja myös romantikoksi, joka on perehtynyt skandinaavisiin mytologioihin ja kirjailijoihin ja suosii juhlavia seremonioita. “Alonzon” myöhempi curriculum vitae on korutonta kertomaa: “Hän vetelehti yliopistossa kahdeksan vuotta, suoritti pikku teologian, ja lienee kirjoitellut rakkausjuttuja Vanadis-lehteen, - - nai vihdoin rikkaan vaskisevän lesken ja pysyi ‘omana herranansa’. - - Kuoli lainatakissa kuusi vuotta takaperin.”¹⁷¹⁴

Vastaavan ihmiskohtalon, vastaavassa vuosien takaisen opiskelutoveruuden kehyksessä, esittelee Ahon *Tuhlaajapoika* (ilmeisesti jossakin määrin kenraali Järnefeltin poikien mukaan piirretty hahmo), joka “luonteeltaan, synnyltään, kasvatukseltaan ja elintavoiltaan

¹⁷¹² Järnefelt 1902, s. 7 - 14.

¹⁷¹³ Tähän teemaan ilman varsinaista “luuserin” hahmoa viittaa mm. Ahon aateliskoira-novelli *Hektor II*, jossa sairaalloisena tarkkavainuisuutena ja herkkähaukkuisuutena ilmenevää sisäsiittoisuutta torjutaan hankkimalla koiralle morsiameksi yhtä jalosukuinen “rauhallinen anglosveitsitär”. - Aho KT IV, s. 5 - 538.

¹⁷¹⁴ Topelius KT IV, s. 398, 412 - 413, 419, 470.

ei kuulunut meihin”, tavallisten aatelittomien ylioppilaiden muodostamaan joukkoon. “Hänessä oli hilpeyttä, herttaisuutta, seikkailijaverta, reippautta, kevytmielisyyttä.” Tämä “iloinen, vallaton ritaripoika” on luonteeltaan suora, vilpitön, rehti ja toverillinen, hyvä tanssija, solistitason tenori, itseoikeutettu juhlien marsalkka. Aatelisia tyyppiipiirteitä kiteyttävältä ulkomuodoltaan hän on “solakka, kaunis nuorukainen, tukka tumma ja hiukan kähärä, nenä kaareva, silmät ruskeat ja palavat, käytös notkea ja sulava, puku aina aistikas ja hieno. Hänessä oli meihin kuin jonkun vieraan rodun viehätystä. Isä oli vanhaa karjalais-saksalais-ruotsalaista juurta, äiti venakko.” Hän suorittaa oikeustutkintoa, koska suvun traditio edellyttää, että hän ryhtyy virkamieheksi. Tyypiltään hän eroaa helsinkiläisestä aatelisesta: “Hänessä, niin kuin yleensä viipurilaisissa,¹⁷¹⁵ oli jotakin eurooppalaista mannermaaleimaa, eikä ollenkaan sitä tukholmalais-berliiniläis-uusmaalaista teko-ylimyksellistä olevinaista, mitä niin usein tapaa Helsingin ja Turun keikareissa.” Sangviinikkona mies on helposti innostuva ja lyhytjäntteinen, mutta samalla totuuttarakastava ja raha-asioissa luotettava. Hänen isänsä on korkea virkamies ja varakas kartanonomistaja Viipurin läänissä, mikä takaa pojalle kaikki aineelliset mukavuudet ulkomaanmatkojen myöten. Kohtalon iskun osuessa hän osoittautuu heikoksi: kun isä kuolee ja tila myydään veloista, hän ei jaksaa ottaa vastuuta itsestään. Rikkaan rakennusmestarin ruman, kyttyräselkäisen tyttären kanssa solmittava avioliitto riittäisi kohottamaan hänet taloudellisesti jaloilleen, mutta hanke raukeaa. Kunniatonta suunnitelmaa seuraa nopeasti henkinen ja ruumiillinen rappio: jotakin “kulunutta ja hervonnutta” ilmaantuu miehen olemukseen. Aateluus velvoittaisi, mutta heikko luonne estää ryhdistäytymisen, ja lopulta hukuttautuminen pelastaa kunnian, aatelisen tärkeimmän perinnön.¹⁷¹⁶

Omanlaatuisensa “luuseri”, jonkinlainen ‘Kristuksen tähden houkka’ on Järnefeltin *Kuolema*-näytelmän aatelinen päähenkilö, tunteikas ja idealistinen, elämälle vieras teoreetikko, äitinsä kanssa elellyt aikamiespoika, joka tämän kuoltua joutuu hengellis-yhteiskunnalliseen kriisiin ja ryhtyy omatekoiseksi profeetaksi. Köyhyyden periaatteen innoittamana hän vaeltaa kaupungilla jeesusmaisesti pukeutuneena, herättäen huomiota tuttavissaan, jotka kyselevät, miksi “niin suurisukuinen” mies esiintyy moisessa ulkoasussa.¹⁷¹⁷

Ensimmäinen sisältäpäin nähty “luuseri” on *Maaemon lasten* alun vieraantunut aateliispoika Edvard, jonka isä, korkea upseeri, on lähettänyt maalle parantumaan Helsingin hurjasteluistaan, joihin tämä on sortunut siirryttyään kotiopettajan valvonnasta Yliopistoon. Kalliista savukkeistaan, hienoista vaatteistaan, nappikengistään, kovasta kauluksestaan ja kellonvitjoistaan huolimatta tämä lommoposkinen, laiha ja kalpea nuorukainen tuntee itsensä

¹⁷¹⁵ Järnefeltien perheen mahdollisesti antaman mallin ohella tässä voisi olla näkevinään myös kaukaisen vivahteen jonkinlaista urbaania karelianismia

¹⁷¹⁶ Aho KT V, s. 274 - 275, 280 - 281, 289, 292 - 293.

¹⁷¹⁷ Järnefelt 1927b, s. 39, 60.

tarpeettomaksi, muista erilliseksi olennoiksi, “joka paitsi ylhäistä sukunimeään ei maailman silmissä edustanut mitään”. Hän pyrkii toverilliseen kontaktiin rahvaanilmisten kanssa, mutta ei pysty olemaan luonteva vaan alkaa omaksi harmikseen esittää “sukkela herra” - eli toteuttaa näiden ennakkoluuloja. Edvard alkaa tarkastella omaa hienouttaan sarkastisesti (esim. hajustettu nenäliina alkaa näyttää sirostelulta), kokee syyllisyyttä työtätekevän luokan edessä ja ahdistuu, kun isä alkaa näyttää häntä toiselle aatelislapselle, kartanon tyttärelle.¹⁷¹⁸

8. Työmies

Aatelisista ideaalityypeistä viimeinen - jossakin mielessä, ainakin säädystä pudonneisuutensa takia, myös ‘luuseriksi’ hahmottuva - on 1800-luvun kirjallisuudessa puhtaasti järnefeltiläinen hahmo, joka ei tosin hänelläkään esiinny kuin kerran. Se on rakennettu ideologisista ja omaelämäkerrallisista aineksista, kaiken aateluuteen yleensä liitettävän vastakohtaksi eli antitekstiksi.

Täysin onnistuneelta tai vapaaehtoiselta valinnalta ei fyysinen teollisuustyö näytä järnefeltiläisessä hahmotuksessa; enemmän käyttöä sillä onkin yhteiskunnallisen tasa-arvon ideologian propagoinnissa. *Veljeksistä* Gabriel hankkiutuu ensin maanviljelysoppiin Mustilaan, mutta siirtyy sitten Turkuun konepajalle töihin, juopottelee ja pohtii, rupeaako herraksi vai työläiseksi. Aatelisesta nimestä on ansiotonta hyötyä uusissakin ympyröissä: erään rettelön jälkeen poliisi suhtautuu papereissa “lämmittäjänä” esiintyvän aatelisten pidätykseen pahoitellen: “Se on tietysti erehdys.” Gabriel punnitsee aatelisten aseman omaksumisen mahdollisuutta, niitä “suuria etuja, joita hänen syntyperänsä ja hänen (aatelisten kasvatuksen suomat) verrattain hyvät tietonsa ja taitonsa tarjosivat”. Työväestön parissa eläessään hän oppii käytännössä, että “sepätkin ovat ihmisiä”. Toisaalta hän näkee oman säätynsä piittaamattoman asenteen alempien luokkien ihmisiä kohtaan. Myöhemmin Gabriel itsekin joutuu kaltevalle pinnalle, ja kun Henrik-veli lähtee tätä pelastamaan, veljen nokinen olemus nolottaa häntä siinä määrin, ettei hän suostu näyttäytymään tämän kanssa Turun keskustassa. Henrik ei myöskään hyväksy veljensä työmiestuttavuuksia, vaan yrittää saada tätä “sivistyneeseen” seuraan.¹⁷¹⁹

¹⁷¹⁸ Järnefelt 1927a, s. 119 - 121, 126 - 134, 142, 148 - 151, 155, 159, 170 - 172.

¹⁷¹⁹ Järnefelt 1900, s. 77 - 139, 244, 299 - 300, 331 - 335.

V 'HYVEAATELUUS' JA 'TOSIAATELUUS'¹⁷²⁰

Eräs tapa nontekstualisoida aateluuden käsitettä, ja sitä kautta aateluuden olemusta, oli laventaa sitä alkuperäisen merkityksen ulkopuolelle. (Tätä prosessia voidaan haluttaessa tendenssinomaisesti nimittää myös aateluuden käsitteen “demokratisoitumiseksi”, vaikka kyse pikemmin on käsitteiden tahallisesta sekoittamisesta, tai yksinkertaisesti kielikuvasta.) 1800-luvun kuluessa ‘aateluuden’ käsite kärsikin merkittävän inflaation: juridisen aatelisen statuksen lisäksi se tuli tarkoittamaan ‘jaloa’ (korkeasti eettistä, rohkeaa, uhrautuvaista) mielenlaatua kenessä tahansa ihmisessä - sekä toisaalta omin lupinsa itsensä korottanutta ihmistä. Oma henkilökohtainen ansioituneisuus esitettiin kunnian ja arvostuksen ainoana oikeana perustana. Syntyi ‘hyveaateluuden’ käsite, jota kaunokirjallisuudessa kuvitettiin myös ko. käsitettä suoraan mainitsematta: aateliton henkilö saatettiin esittää “aatelisen” jaloksi, vieläpä kontrastina sellaisiin aatelisiin henkilöihin nähden, jotka eivät tätä säätyominaisuuttaan asianmukaisesti ilmentäneet. Myös ‘aateloinnin’ käsitettä irrotettiin vastaavasti perinteisestä merkityksestään: jokin hyvä ja haluttu ominaisuus riitti ‘aateloimaan’ kantajansa - siihen ei mieli- ja kielikuvien tasolla siis tarvittu enää hallitsijan aateloitikirjettä ja Ritarihuoneeseen introdusointia.

Runebergin *Nadchedan*, maaorjatytön, ‘aateloi’ kauneus.¹⁷²¹ Fredrika Runebergin romaanissa *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* aateliton nuorukainen osoittautuu aatelista paljon jalommaksi.¹⁷²² Topeliuksen *Välskärrien Miekassa ja aurassa* ukko Perttilä uhoaa oman ansion olevan ihmisen ainoa oikea vaakunakilpi. *Noita-akassa* jalosti käyttäytyvästä talonpoikaisvaimosta todetaan, että hänen sydämensä on jalompi kuin monen ns. jalosukuisen. Hieman vähemmän hyveellisellä tavalla ‘aateluutensa’ ansaitsee *Porvariskuninkaan* raisu ja rohkea Ester Larsson, ‘aateliseen’ tapaan käyttäytyvä porvaristyttö, jonka isä puolestaan esittelee näkemystään mieskohtaisista ansioista kunnian ainoana oikeana lähteenä. Kypsyneen Esterin, “kreivitär Larssonin” eli Bertelsköldin hahmoon hyveaateluuden käsite liitetään kertomuksissa *Vaasan prinsessa*, *Iltamyrskyjä* ja *Aamun valkeneminen*, jossa kreivi Bertelsköld ylpeilee porvarissyntyisen vaimonsa mielen jaloudella.¹⁷²³ *Kirkonkukko*- ja *Pariisilaishattu*-satujen perimmäisenä sanomana on, ettei syntyperällä pidä kerskailla jollei ole henkilökohtaisia ansioita.¹⁷²⁴ *Tähtien turvateissa* ansioaateluuden käsitettä kuvittaa poikkeuksellisilla hengenlahjoilla siunattu (“ne, jotka Jumala on aateloanut, eivät saa alentaa itseään”, sanoo kuningatar Kristiina) sankaritar Hagar, joka tosin osoittautuu verenperinnöltään aateliseksi.¹⁷²⁵

¹⁷²⁰ Katso myös Wirilander 1974, s. 398 - 402.

¹⁷²¹ Runeberg SA IV, s. 103 - 113.

¹⁷²² Runeberg 1981, s. 53 - 54 ja passim.

¹⁷²³ Topelius KT I, s. 356, 533; KT II, s. 769 - 773; KT III, s. 193 - 194, 474, 481 - 482, 709, 812 - 814.

¹⁷²⁴ Topelius KT IX, s. 9 - 16, 135 - 142.

¹⁷²⁵ Topelius KT VII, s. 332, 337 - 338, 353, 438, 440.

Suomen herttuataren Eva Merthenin mukaan rohkeus ja jalous tuovat miehelle kunniaa, ei nimi tai sukuperä.¹⁷²⁶ *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* 1840-luvun yhteiskuntafilosofisissa pohdintoissa korostuu hyveaateluuden - ansioaateluuden periaate, mieskohtaisten ansioiden ensisijaisuus - ‘modernius’ syntyperän korostamiseen verrattuna.¹⁷²⁷ 1860-luvulle sijoittuvassa *Mirabeau-tädissä* yksilön omat ansiot ja oma olemus, ei syntyperä, määräävät jo kiistatta hänen arvonsa, suoden hänelle ‘henkisen aateluuden’.¹⁷²⁸

Päivärinnan, Kiven ja Wecksellin kaunokirjallisessa tuotannossa ansioaateluuden käsitettä ei esiinny. Gummerus sijoittaa *Ylhäisissä ja alhaisissa* hyveaateluuden ihannoinnin demokraattisesti ajattelevien aatelisten henkilöiden suuhun: “Nero ja työ miehelle kunnian antavat.” Ihmisen arvo mitataan hänen tekojensa ja ominaisuuksiensa mukaan.¹⁷²⁹

Realistien kuvauksissa mieskohtaisen ansioitumisen korostus jatkuu voimakkaana. Canthin *Papin perheen* yhteiskuntakeskustelussa konservatiivisen maailmankuvan kanssa kilpaileva moderni tulkinta korostaa “ansion ja luontaisten kykyjen” merkitystä etuoikeuksiin perustuvan systeemin sijasta.¹⁷³⁰ Myös Tavaststjernan *Lapsuudenystävissä* kosijan meriittejä puitaessa omat ansiot nousevat syntyperän edelle; samoin arvelee nuoren ja modernin sukupolven edustaja näytelmässä *Affärer*, jossa pohditaan säättöperintötilan perimystä.¹⁷³¹ Ahon *Niemen äijä* -lastun nimihenkilö, omalaatuinen, monitaitoinen ja viisas kansanmies, edustaa kansanomaista versiota hyveaateluudesta.¹⁷³² *Keväässä ja takatalvessa* ylpeänä -nen-päätteistä “suomalaista aatelinimeään” kantava fennoylioppilas kehuu kerran itse ansaitsevansa itselleen (symbolisen) ritariuden.¹⁷³³ Järnefeltin *Heräämiseni* kuvaa omakohtaista oivallusta siitä, miten ainoa kunnian lähde ovat henkilökohtaiset ansiot; *Veljeksissä* sama asia havaitaan käänteisesti - aateluuden koetaan tuovan ansaitsemattomia etuja ja kunniaa; myös *Helena* kritisoi maailmaa, “joka noin tyhmästi jakeli kunniaa ihan arvottomille ja palveli ilmassa kieppuvaa tyhjyyttä” ja *Veneh’ojalaisissa* aateliiton upseerikokelas opiskelee kirjallisuudesta periaatteita sellaisia kuin “hienous tulee hyveestä eikä syntymästä”. *Vanhempieni romaanissa* isoäiti Järnefelt teroittaa pojalleen, että ansioituneisuus itsessään on ainoa oikea palkka, ansioton kunnia on tyhjää.¹⁷³⁴

Hyveaateluuden käsitteestä on edelleen abstrahoitunut käsitetyyppi ‘hengen aristokraatti’ tai ‘henkinen aristokraattisuus’. Runebergin *Mustasukkaisuuden yöt/Svartsjukans nätter* -sikermän ensimmäisessä runossa aateluuden käsite ilmentää sitä, mikä ihmisessä on

¹⁷²⁶ Topelius KT V, s. 88 - 89.

¹⁷²⁷ Topelius KT IV, s. 221- 222, 325 - 326.

¹⁷²⁸ Topelius KT IV, s. 695 - 696, 771 - 772, 789 - 797.

¹⁷²⁹ Gummerus 1970, s. 22 - 25.

¹⁷³⁰ Canth 1965, s. 432 - 433.

¹⁷³¹ Tavaststjerna 1985, s. 102. Tavaststjerna 1924b, s. 88.

¹⁷³² Aho KT VI, s. 31 - 40.

¹⁷³³ Aho KT VIII, s. 359.

¹⁷³⁴ Järnefelt 1894, s. 232. Järnefelt 1900, s. 100. Järnefelt 1902, s. 106 - 116, 126. Järnefelt 1916, s. 135. Järnefelt 1986, s. 167.

jalointa. Topelius kuvailee *Tähtien turvateissa* juutalaisia maailman vanhimmaksi aateliksi. Päivärinnan novellissa *Sukuylpeys* aatelisuuden käsite määrittää otsikon aristokraattista käytöskuviota vertauskuvallisesti aatelittomassakin henkilössä.¹⁷³⁵ Tavaststjernan teoksessa *Kvinnoregementet* esiintyvät käsitteet ‘en andes aristokrat’ ja ‘bondearistokrati’; *Lapsuudenystävissä* puhutaan ironisesti ‘intelligenssi-aristokraateista’.¹⁷³⁶ Ahon lastussa *Uskollinen* aristokraattisuuden käsitettä käytetään lopulta kielteisessä merkityksessä: sillä viitataan nirsouteen ja herkkähypiäisyyteen, vaikka kirjenovellin minäkertoja itse kokee kehuvansa itseään ja ‘aatelisia’ ominaisuuksiaan. *Oi jos oisin virkamies* taas kuvaa virkamieheyden etuoikeutettua “uuden ajan aatelutena”. Romaani *Omatunto* puhuu “saariston aatelista” ja tarkoittaa sillä vanhaa sukua olevia kunnan ihmisiä.¹⁷³⁷ Järnefeltin *Isänmaan nuori seurapiiri* puhuu “henkisestä ylimystöstä”, johon talonpoikakin saattaa lukeutua; *Minun Marttani* -teoksessa käytetty termi on “henkinen ylimyksellisyys”, jonka katoamista surraan.¹⁷³⁸ Pakkalan *Pienessä elämäntarinassa* “aatelinen” voi olla kuka tahansa ansioitunut, henkisesti korkealle kehittynyt yksilö; eteenpäinmenevää porvarisnuorukaista kuvataan olemukseltaan “aristokraatiksi”.¹⁷³⁹

Hyveaatelisuuden eräänä varianttina on pidettävä myös sitä historiallisissa sotakuvauksissa esiin tulevaa sotilaskunnian yhteisyyttä, joka muodostaa keskinäisen kunnioituksen ja “tasa-arvon” siteen aatelisen ja aatelittoman soturin välille. Runebergilla sotakumppanuuden side esiintyy jo *Jouluillassa/Julqvällen* ja korostetusti *Vänrikeissä*, jossa kaunokirjalliseen aateliseen käytöskoodiin erityisesti kuuluu ansioituneiden rivimiesten henkilökohtainen, kunnioittava palkitseminen.¹⁷⁴⁰ Topeliuksen *Välskärien Kuninkaan sormuksessa* korostetaan, että jokainen soturi on oikeastaan aatelia, ja että valtaosa aatelissukujen kantaisista on taistelukentällä ansioituneita talonpoikaisia rivimiehiä. *Kapinassa omaa onneaan vastaan* toteaa, että urhoollinen sotilas on aatelisen veroinen. Sotilaskunnian universaaliuteen viittaa myös *Pakolainen*. Samaa henkeä on sadussa *Pikku-Matti*, jossa talonpoikaisen veteraanin kotiin osuva iso sotaherra suhtautuu vanhukseen lämpimän kunnioittavasti. Myös *Vernan ruusuissa* tuodaan esiin asenne, että aateliton upseeri on aatelisen veroinen.¹⁷⁴¹ Realisteista ainoana teemaa käsitteli - sotilasuran tehnyttä isäänsä ja tämän

¹⁷³⁵ Runeberg SA I, s. 109 - 119. Topelius VII, s. 182 - 183, 188, 831. Päivärinta 1891, s. 5 - 32.

¹⁷³⁶ Tavaststjerna 1924c, s. 89 - 90, 330 - 331. Tavaststjerna 1985, s. 113.

¹⁷³⁷ Aho KT IV, s. 137 - 150, 268 - 272. KT IX, s. 214.

¹⁷³⁸ Järnefelt 1965, s. 136 - 137. Järnefelt 1927c, s. 36.

¹⁷³⁹ Pakkala 1922, s. 44 - 45, 84 - 88, 149, 206.

¹⁷⁴⁰ Runeberg SA IV, s. 3 - 73 passim. SA V, s. 89 - 311 passim.

¹⁷⁴¹ Topelius KT I, s. 25 - 26, 450. KT II, s. 129 - 240 passim. KT IX, s. 218 - 233. KT V, s. 672 - 684.

virkaaveljiä läheltä tarkkaillut - Järnefelt, jonka *Veneh'ojalaisissa* aateliton päähenkilö pääsee koulutuksen kautta upseeriksi ja käytännössä aatelin verroille.¹⁷⁴²

Niitä aatelissäädyn jäseniä, jotka kantoivat säätynsä velvoitteet kunnialla, nimitettiin vastaavasti 'tosiaatellisiksi'. Viime kädessä kyse oli siis yhtälöstä, jossa syntyperäisen aatelisuuden kruunaa henkilökohtainen 'hyveaateluus'; teemaa on toki voitu kuvittaa myös päinvastaista tilannetta alleviivaamalla.

Fredrika Runebergin novelli *Kauneimmat kädet* kuvaa köyhtynyttä aatelisperhettä, jonka tyttäristä ainoastaan yksi, sopeutuva ja työteliäs, osoittautuu 'tosiaatelliseksi'.¹⁷⁴³ Topeliuksen *Rautakylän vanhassa paronissa* aatellisen arvonimen omistaja käyttäytyy huonosti, kun taas saman suvun tittelinsä menettäneet, mutta silti tosiaatelliset jäsenet kunnostautuvat jaloudessa. *Välskärrien Mainiemen linnassa* aatellinen äiti neuvoo lapsiaan osoittamaan tosiaateluutta kantamaan ylpeyttään nöyryydellä, ja *Ole hyvä köyhille* -sadun kopeat aatellislapset oppivat, että tosiaateluus asuu sydämessä. Sama periaate, osin aatellisista jo prisessakantaan siirtyen, ilmaistaan ilmaistaan myös saduissa *Lintu sininen*, *Adalmiinan helmi* ja *Tuhkimo*. *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* pohdiskelija tähdentää syntyperäisten aatellisten parhaimmiston pyrkivän hyve- ja siten tosiaateluuteen. Käytännössä tätä ominaisuutta harjoittaa Lithau, joka Littow-naisten sukukunniaa säästääkseen ei paljasta itselleen edullista sukusalaisuutta.¹⁷⁴⁴

Järnefeltin *Samuel Croëllissa* todetaan, etteivät hieno huonekalut tee aatelliseksi. *Helenan* äidin hahmossa tosiaateluutta kuvataan sisäiseksi hienostukseksi. *Veneh'ojalaisissa* tosiaateluus kuvataan vaatimattomuudeksi ja koreilemattomuudeksi; se ei ole niinkään ulkoisia tapoja kuin sielunelämää. *Vanhempieni romaanissa* äidin suulla tosiaatellisuuden arvioidaan merkitsevän tervejärkisyttä, ei muodollista kasvatusta ja kuria.¹⁷⁴⁵

¹⁷⁴² Järnefelt 1916, passim.

¹⁷⁴³ Runeberg 1982, s. 162 - 168.

¹⁷⁴⁴ Topelius KT VI, s. 351 - 457 passim. KT I, s. 640 - 643. KT IX, s. 312 - 365, 466 - 520, 665 - 676. KT X, s. 673 - 718. KT IV, s. 221 - 222, 242 - 248, 298 - 306, 316 - 317, 325 - 327.

¹⁷⁴⁵ Järnefelt 1899, s. 18. Järnefelt 1902, s. 15 - 16. Järnefelt 1916, s. 137, 232 - 251, 262 (Tolstoi), 409. Järnefelt 1986, s. 288 - 289, 324 - 325.

VI KAUNOKIRJALLISET DEMOKRATIAATEEMAT

‘Modernisaation’, ‘demokratisaation’ ja ‘emansipaation’ - tai ainakin niitä tähdentävän suuren kertomuksen - vuosisadalla aatelin suhdetta muuhun yhteiskuntaan on tietenkin tarkasteltu myös avoimen tendenssisesti. Tämä pitää paikkansa varsinkin realistien aatemaailmassa, mutta myös romantiikan ajan kirjallisuudessa on omat tyypilliset, aateluuden ‘negaatioteksteiksi’ tai ‘antiteksteiksi’ kirjoitetut demokratiateemansa. Toisen juonteen muodostavat aatelisen konservatismiin alleviivaavan kriittiset, antitekstualisoivat kuvaukset. Romantiikan demokratiapyrkimykset ankkuroituivat yksilöön, kun taas realistien demokratiakäsitys kohdentui pikemminkin eri yhteiskuntaryhmien suhteiden pohdiskeluun. Käsitellen seuraavassa demokratia-aihetta eräiden tyyppiteemojen kautta, joihin - tai joiksi - se kaunokirjallisuudessa kiteytyi.

1. ‘Danse macabre’¹⁷⁴⁶

Vanhin ja yleismaailmallisin muistutus siitä, että maallinen jalosukuisuus - rikkaus, asema, tuttavuudet, nuoruus, kauneus jne. - ei pelasta ihmisiä murheellisilta kohtaloilta, lienee ‘danse macabre’ -aihelma: Elämän Herran edessä olemme kaikki samanarvoiset, kuolema tai sairaus eivät säästä ketään. Pohjimmiltaan teema korostaa kaikille yhteistä inhimillisyyttä, mikä tulee esiin myös aatelisia kärsijöitä kohtaan tunnettuna empatiana, vaikka aihetta onkin perinteisesti eniten käytetty juuri ylempien yhteiskuntaryhmien jalustalta pudottamiseen. Perusmuodossaan aihelma on ollut erityisesti romantiikan kauden kirjoittajien suosiossa.

Runebergin runossa *Elämä ja kuolema/Lif och död* Taivainen Elonkorjaaja ei katso säätyä, ja *Vänrikkien* runossa *Matkamiehen näky/Främlingens syn* aatelin äiti suree kaatuneita poikiaan kuin kuka tahansa lapsensa menettänyt äiti.¹⁷⁴⁷ Fredrika Runebergin teoksessa *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* ylpeä äiti nöyrtyy vasta tyttärensä kuolinvuoteen äärellä, jossa “ei enää arvo eikä rikkaus erota ylhäistä alhaisesta”. *Sigrid Liljeholmissa* kuolema kaataa mahtavan marski Flemingin, joka vainajana on samaa tomua kuin muutkin. Kaarle-herttuan toimeenpaneman verilöylyn uhrien aatelist omaiset taas surevat kuolleitaan korostetun yleisinhimillisesti; kirjoittajan myötätunto ulottuu siis “aatelisiin verenimijöihin” asti.¹⁷⁴⁸ Hannikaisen Nuijasota-kertomuksessa *Salojärven kukkanen* esitetään omaperäinen variantti kuolemaan liittyvästä tasa-arvoisuudesta: nukkuvaa valtamariskia tarkastelee kaksi tämän alaista,

¹⁷⁴⁶ Kts. myös Wirilander 1974, s. 64 sekä kuva ja kuvateksti s. 150.

¹⁷⁴⁷ Runeberg SA I, s. 74 - 75. SA V, s. 241 - 243.

¹⁷⁴⁸ Runeberg 1981, s. 199 - 204. Runeberg 1983, s. 207, 302.

joista toinen, petturi, arvioi nukkuvan mahtimiehen yhtä avuttomaksi kuin kuka tahansa nukkuva; hän vertaa kuolemaa ja nukkumista toisiinsa yhtäläisen tasa-arvoisina tiloina. Toinen, lempeä vanha mies, taas katsoo tilapäisen puolustuskyvyttömyyden velvoittavan varjelemaan mahtimiestä siinä kuin muitakin, ja kertoo, miten on nuorena kantanut pikku Flemingiä käsivarsillaan. Ylhäissyntyiselläkin avuttomalla on siis yhtäläinen oikeus tarvitsemaansa hoivaan. Demokraattinen nemesis kohtaa toki lopussa Flemingiäkin: hän kuolee proosallisesti vatsavaivoihin; puolison kuolema taas murehuttaa mahtimiehenkin leskeä.¹⁷⁴⁹

Topeliuksen tuotanto on täynnä sotaa ja kuolemaa; kuoleman tasa-arvoisuuden teema ei kuitenkaan nouse korostetusti esiin. *Välskärrien Vaasan prinsessassa* demokraattista voimaa ei edusta kuolema vaan ruumiinvamma, joka pakottaa ylhäisenkin turvautumaan kupparieukon hierontataitoihin. *Vernan ruusuissa* taas mainitaan isorokko, demokraattinen “murhanenkeli, joka - - ei säästänyt ylhäistä eikä alhaista”.¹⁷⁵⁰ Päivärinnan *Sortunut* alkaa jaksolla, jossa hautuumaan kivet tosin ovat eri kokoisia, mutta kuolema kaikille sama.¹⁷⁵¹ Gummeruksen novellissa *Tämä olen minä. Tämä on jumala*. kuolemaa lähestyvä aatelisnainen miettii syntejään ja tajuaa, ettei aateluus auta Jumalan edessä. *Entisen vanhan palvelian salaisuus* korostaa niinikään hautausmaa-teeman avulla kuoleman demokraattisuutta; konkreettisesti tämä ilmenee kirjoittajan ironisesti toteamana uskollisen palvelijan hautaamisena tosin aatelisperheen sukhauta-alueelle, mutta sen äärimmäiseen nurkkaan - kuin isännät luulisivat saavansa vielä taivaassakin olla isäntinä.¹⁷⁵²

2. Tasa-arvo Jumalan edessä

Tasa-arvoa Jumalan edessä ja erityisesti Hänen huoneessaan korostaa myös romantiikan suosima kirkonpenkkikiistojen aihe. Fredrika Runeberg sijoittaa *Sigrid Liljeholmissa* demokratiapuheenvuoron kirkkoherran suuhun: tämä nuhtelee kirkossa parhaista penkkipaikoista arvovaltaakiistaa käyviä naisia muistuttaen, ettei kenenkään sovi Jumalan edessä itseään korottaa.¹⁷⁵³ Myös Topelius viittaa *Välskärrien Iltamyrskyissä* kirkonpenkkikiistoihin ja kaikkien yhtäläiseen arvoon Jumalan edessä. *Tähtien turvateissa* saarnataan uskonnollista tasa-arvoa jopa Kristiinan hovisaarnaajan suulla. Tavallaan tätä teemaa kuvittaa myös *Kirkonkukko*-sadun nimihahmon nemesis: kirkonharjalle sijoitettu, korkealla asemallaan ylpeilevä viirikukko putoaa aikanaan alas ja kierii lokaan.¹⁷⁵⁴

¹⁷⁴⁹ Hannikainen 1884, s. 16 - 17, 92.

¹⁷⁵⁰ Topelius KT III, s. 304. KT V, s. 636 - 637.

¹⁷⁵¹ Päivärinta 1897a, 34 - 61.

¹⁷⁵² Gummerus 1898, s. 145 - 150, 188 - 211.

¹⁷⁵³ Runeberg 1983, s. 29 - 36; myös 89 - 90.

¹⁷⁵⁴ Topelius KT III, s. 591 - 596, 603. KT VII, s. 460 - 462. KT IX, s. 9 - 16.

Myös Jumalan asettama avioliittoinstituutio on inhimillisten määräysten yläpuolella, kuten Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanissa omapäinen tytär äidilleen todistelee.¹⁷⁵⁵ Gummeruksen *Entisen vanhan palvelian salaisuudessa* taas Jumala on maallista lakia luotettavampi oikeudenmukainen tuomari, joka näkee ihmisiltä salaan jääneet teot, eikä tuomitse säädyn tai aseman vaan tekojen mukaan.¹⁷⁵⁶

Realistien kuvauksissa tasa-arvoa Jumalan edessä käsitellään filosofisena periaatteena, jonka mukaan uskonnon tulisi tehdä ihmiset samanarvoisiksi. Tavaststjerna kääntää periaatteen nurin *Kovina aikoina* -romaanissa, jossa ironisesti kuvattu aatelinen hyväntekijätär salaa mielessään arvelee, että huono-osaisuus on Jumalan rangaistus ja että hän, varakas ja ylhäinen, siis kaikesta päättäen on moraalisesti korkeammalla tasolla kuin apua tarvitsevat kerjäläiset.¹⁷⁵⁷ Ahon *Keväessä ja takatalvessa* aatelisten perheen ruotsinkielisiä yksityisjumalanpalveluksia ja erillistä hautuumaata pidetään sopimattomana: "Lienevätkö laamannilaiset kerta kuoltuaankin luulleet olevansa liian hyvät muiden kanssa samassa mullassa makaamaan." *Äitien muistoksi*-lastussa uskonnollinen herääminen esitetään tasa-arvoajattelun perustana.¹⁷⁵⁸ Järnefelt huomauttaa *Isänmaassa*, että tasa-arvo olisi toivottavaa maan päälläkin, ei vain Jumalan edessä. *Heräämiseni* taas kuvaa oivallusta, että uskontoon sisältyvän tasa-arvoisuuden tulee ohjata kaikkea maaallista, yhteiskunnallista toimintaa, ja *Lalli* opastaa tolstoilaiseen tasa-arvoon rakkaudessa ja Jumalassa. *Helenan* rippipappi taas selvittää, että säädyn, eli yhteiskunnallinen eriarvoisuus, ovat Jumalan säätämät, mutta yksittäiset ihmiset ovat toki samanarvoisia Hänen edessään. *Kuolemassa* äitinsä kuoleman järkyttämä aatelismies heittäytyy tasa-arvoa saarnaavaksi hihhuli-profeetaksi. *Veneh'ojalaisissa* piika ja vapaaherratar tapaavat tasa-arvoisina vapaakirkollisissa tilaisuuksissa.¹⁷⁵⁹

Jumalaa on käytetty myös konservatismiin ironisena kumileimasimena, vanhojen huoneentaulujen hengessä. Hannikainen panee *Punaisessa lähteessä* henkilön perustelemaan arvoerotusta sillä, että Jumala on sen määrännyt,¹⁷⁶⁰ samoin Canth, jonka *Papin perheessä* konservatiivi-isä toteaa, että säätyjärjestelmä on Jumalan säätämä, kaikkien parhaaksi ja yhteiskuntarauhan tae.¹⁷⁶¹ Järnefeltin *Helenassa* pappi oikeaoppisesti toteaa eriarvoisuuden Jumalan tahdoksi - säädyn eivät saa kadehtia toistensa etuja eivätkä taakkoja. Sekä *Maaemon*

¹⁷⁵⁵ Runeberg 1981, s. 166.

¹⁷⁵⁶ Gummerus 1898, s. 192 - 211 passim.

¹⁷⁵⁷ Tavaststjerna 1983, s. 103 - 105.

¹⁷⁵⁸ Aho KT VIII, s. 188 - 189. KT V, 400.

¹⁷⁵⁹ Järnefelt 1965, s. 109. Järnefelt 1894, s. 208 - 238. Järnefelt 1933, s. 143. Järnefelt 1902, s. 55 - 58. Järnefelt 1927b, 39, 44 - 45. Järnefelt 1916, 347 - 353.

¹⁷⁶⁰ Hannikainen 1882, s. 90 - 92.

¹⁷⁶¹ Canth 1965, s. 432 - 433.

lapsissa että *Vanhempieni romaanissa* konservatiivi toteaa Jumalan luoneen herrat ja palvelijat ja säätäneen erot näiden välille.¹⁷⁶²

Omalaatuisinta uskonnollista yhteiskuntakritiikkiä tarjoilee Wecksell *Daniel Hjortissa*, kuvaten nimihenkilönsä suulla aatelia Kainin jälkeläisiksi: velisurmaaja Kain on ollut ensimmäinen aatelinen “valtaherra”, siis veljeään ylemmäksi asettunut, joka omantunnontuskiaan turruttaakseen on sitten rakentanut alttarin, jolla palvoo epäjumalana itseään.¹⁷⁶³

3. Tasa-arvo lain edessä

Jumalan ohella toinen pyhä instituutio, laki, on perinteisesti ainakin teoriassa ollut ihmisten yläpuolella ja kaikille sama: siihen vetoamalla on voitu perustella muunkin eriarvoisuuden poistamisen tarpeellisuutta. Runebergin *Vänrikeissä* “laki ennen mua syntynyt myös jälkeheni jää”.¹⁷⁶⁴ Fredrika Runebergin *Sigrid Liljeholmissa* laillisuuden noudattamisen kaikille yhteinen vaatimus kohdistuukin rahvaaseen: aatelmies tuomitsee nuijamiesten teot, koska nämä eivät noudata lakia, vaikka oikeus onkin heidän puolellaan.¹⁷⁶⁵ Topelius viittaa lain periaatteelliseen kaikkipyhyteen sekä *Jungarin tarussa*, *Tähtien turvateissa* että *Välskärrien* kertomuksessa *Kapinassa omaa onneaan vastaan*, todeten kuitenkin, ettei lain ote kuvattuina aikoina vielä ulottunut kaikkialle. Vapaudenajan *Vaasan prinsessassa* laki nähdään jo kaikkien kaikkien yläpuolella olevaksi.¹⁷⁶⁶ Myös *Maamme kirjassa* laki esitetään ylimpänä periaatteena.¹⁷⁶⁷ Kiven *Seitsemässä veljeksessä* Juhani toteaa Viertolan isännälle: “Kaikilla on meillä yhteinen laki, jonka edessä me seisomme verta verroin. - - Ja sinun aatelisuutes? Sen päälle tehkөөn pienen konstin meidän vanha, mulkosilmäinen kukko. Yhteinen laki!”¹⁷⁶⁸

Realistiseen tyyli- ja ohjelmakauteen siirryttäessä lain demokratiavaikutuksen pohdinta näyttää loppuvan kuin seinään. Osittain syynä lienee se, että realistit yleensä kuvasivat aikalaisyhteiskuntaa, jossa kansalaisten tasa-arvoisuus lain edessä (ainakin sensorin mielestä?) jo jotenkin toteutui, kun taas romantikot suosivat menneisyyteen sijoittuvia miljöitä ja aiheita. 1600-luvulle sijoittuvassa *Samuel Croëllissa* Järnefelt korostaakin vanhaan tapaan lain asemaa kaiken ja kaikkien yläpuolella; nimihenkilö kritisoi aateliais vallanpitäjiä siitä, että omiin käsiin otettu väkivalta näyttää olevan ainoa näiden tuntema “laki”.¹⁷⁶⁹ Aikalaiskuvauksiin

¹⁷⁶² Järnefelt 1902, s. 55 - 58. Järnefelt 1927a, s. 155. Järnefelt 1986, s. 163.

¹⁷⁶³ Wecksell 1981, III:7.

¹⁷⁶⁴ Runeberg SA V, s. 300 - 304.

¹⁷⁶⁵ Runeberg 1983, s. 57.

¹⁷⁶⁶ Topelius KT VI, s. 30, 37, 109, 157, 191, 342 - 345. KT VII, s. 83. KT I, s. 389. KT III, s. 1 - 314 passim.

¹⁷⁶⁷ Topelius 1875, s. 439 - 442.

¹⁷⁶⁸ Kivi 1984, s. 580 - 581.

¹⁷⁶⁹ Järnefelt 1899, s. 71, 77, 107, 124.

laillisuusaihelma palaa vasta vuosisadan lopulle sijoittuvissa, sortovuosien problematiikkaa kuvittavissa tilanteissa: Ahon *Keväässä ja takatalvessa* perustuslain asema ja yleensä laillisuus mielletään rivien välissä enemmän kansakunnan kuin yksittäisten ryhmien tai yksilöitten kohtalonkysymykseksi, samoin, vaikkakin vielä enemmän pinnan alla, Järnefeltin *Maaemon lapsissa*.¹⁷⁷⁰

4. “Samasta luomisen lähteestä”

Aateluuden perustuminen syntyperään herätti vasta-argumentoijien mielenkiintoa.¹⁷⁷¹ Argumentteja oli käytössä kahta perustyyppiä. Raamatulliseen auktoriteettiinkin pohjautui se näkemys, että kaikki ihmiset olivat Aatamin ja Eevan jälkeläisinä lähtöisin samasta luomisen lähteestä ja siten keskenään lähtökohtaisesti tasa-arvoisia.¹⁷⁷² Toinen, tähän liittyvä näkemys muistutti syntyperän sattumaluonteesta: kukaan ei voi valita vanhempiaan, eikä aateluus tai aatelittomuus siten ole henkilön omaa syytä tai ansiota. Lisäksi aatelisen isän lasten “luonnontieteellisen” verenperinnön sosiaalinen arvo vieläpä määräytyi sen syntyvän lapsen kannalta satunnaisen seikan mukaan, oliko jälkeläinen avio- vai äpärälapsi. Jonkin verran ensinmainitun argumentin tehoa saattoi poistaa se - harvoin esiintuotu - epäily, että lahjakkaan ja pystyvän henkilön, aatelisenkin, jälkeläinen saattaisi hyvinkin periä vanhemmiltaan painotetusti näitä suotuisia ominaisuuksia.¹⁷⁷³

Topeliuksen sadussa *Ole hyvä köyhille* teroitetaan aatelisten kauhukakaroitten mieliin, että etuoikeutettu syntyperä on sattuman tuotetta. Myös *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* huomautetaan aatelisen syntyperän sattumaluonteesta. *Tähtien turvattien* juonen mukaan kohtaloa ei määrää syntyperä vaan yksinomaan syntymähetki. Demokratiakannanottoa vesittää se, että kuningatar Kristiinan kanssa saman synnyinhetken ja kohtalon jakavat köyhät orpolapset lopulta ovat aatelistä syntyperää.¹⁷⁷⁴ Kiven *Seitsemässä veljeksessä* Juhani valistaa Viertolan isäntää: “Ämmän kohdusta olet sinä astunut ulos juuri niin kuin minkäkin ja yhtä paljaana, et tuumaakaan parempana poikana, ja Järnefeltin *Samuel Croëllissa* muistutetaan, miten kaikki ovat samaa ihmisrotua, samaa lihaa ja verta. *Helena* puolestaan tuntee syntyperänsä, erityisesti sen sosiaalista statusta rakentavan merkityksen sattumaluonteen tarkastelleessaan

¹⁷⁷⁰ Aho KT VIII, s. 199 - 208. Järnefelt 1927a, s. 215 - 219, 222, 244, 227 - 228.

¹⁷⁷¹ Näin sivuutettiin kokonaan se, että myös omaisuuden kautta periytyvät talonpojan, kauppiaan, tehtailijan jne. statukset olivat “perinnöllisiä” ja siis “epätasa-arvoisia” ilmiöitä. Vasta neuvosto-kommunistinen, marxilaisuuteen perustuva käytäntö vei tämän aatteen loogiseen loppuunsa asti.

¹⁷⁷² Vertaa Wirilander 1974, s. 398.

¹⁷⁷³ Tässä yhteydessä jää avoimeksi kysymys, miten 1800-luvun jälkipuolen luonnontieteellisen uutuuden, darwinistisen luonnonvalintateorian oppeja mahdollisesti sovellettiin yhteiskunnallisen keskustelun tällä sektorilla. Toivon voivani palata aiheeseen myöhemmin; tässä totean vain, että periaatteessa darwinismista olisi ollut pohjaksi kahteen keskenään päinvastaiseen argumenttiin: joko aatelin jälkeläiset olivat sukupolvien saatossa valikoituneet “muita paremmiksi” - tai sitten kussakin sukupolvessa uudelleen käytävää *survival of the fittest* -kamppailua ei ollut syytä häiritä tai suorastaan estää “keinotekoisilla” synnyntäisillä arvoeroilla.

¹⁷⁷⁴ Topelius KT IX, s. 312 - 365. KT IV, s. 336. KT VII, passim.

isänsä äpärapoikaa, jolla ei ole mitään sijaa etuoikeutettujen maailmassa. Vastaavaa äpäralapsen asemaa kuvaa myös *Veneh'ojalaisissa*.¹⁷⁷⁵

Omalla tavallaan syntyperän merkityksettömyyttä korostaa myös vaihdokkaan teema - aatelisena kasvatettu rahvaanlapsi kun käy yhteisön silmissä aatelisesta siinä missä geneettisesti aitokin. Topeliuksen *Hangon silmässä* myrskyssä ovat vaihtaneet paikkaa aatelistä miehen ja majakanvartijan tyttäret, joista jälkimmäinen tosin "vapaan" verenperintönsä merkitsemänä tuntee epämukavuutta kultaissaan, mutta täyttää kuitenkin ulkoisesti kaikki toimenkuvan vaatimukset.¹⁷⁷⁶

5. Ruumiillisen työn etiikka¹⁷⁷⁷

Selkeästi demokraattinen teema on myös työn etiikka, joka korostaa rehellisen fyysisen työn ansiokkuutta ja sen tarjoamaa iloa aatelisessakin elämässä. Fredrika Runebergin novelli *Kauneimmat kädet* ylistää työteliästä aatelistyttöä. *Sigrid Liljeholmissa* työn kunnioitukseen liittyy moraalinen tasa-arvo-opetus: työ on tehtävä aina yhtä hyvin, eikä sen mukaan, kenelle se tehdään - kerjäläiselle annettava ateria on valmistettava ja tarjottava yhtä siististi kuin talonväen.¹⁷⁷⁸ Topelius korostaa työn etiikkaa sadussa *Ole hyvä köyhille*, jossa aatelistilapset saavat opetella ruumiillisen työn ja sen tekijöiden kunnioittamista kantapään kautta. *Hangon silmässä* työtä tekemätön aatelistyttö pitkästyy oleiluunsa, kun taas työtä tekevä rahvaantyttö on terveyden ja elämän ilon perikuva. *Vernan ruusuissa* vanhempi aatelinen pariskunta löytää mahtiasemansa menettyään elämäänsä sisältöä työstä - sen jopa kuvataan tuovan onnea jota aikaisempi loisto ei ole tuonut. Myös *Tähtien turvateissa* kuvataan työn ja vaatimattoman elämän eettisyyttä.¹⁷⁷⁹

Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* ennakoitaan jo seuraavan, realismin vaiheen perushahmotusta: aatelinen kartanonisäntä mieltää itsensä talonpoikaan verrattavaksi työmieheksi, ja paroni muistaa kolmen sukupolven takaista talonpoikaista esi-isäänsä, "joka lantaa ajoi".¹⁷⁸⁰ Tavaststjerna ihastelee *Lapsuudenystävissä* niinikään fyysisen maatyön tervehdyttävää autuutta.¹⁷⁸¹ Myös Ahon *Keväässä ja takatalvessa* aatelistuorukainen, alaan perehtynyt kylläkin, rupeaa romanttisesti talonpoikaiseksi maanviljelijäksi.¹⁷⁸²

¹⁷⁷⁵ Kivi 1984, s. 580 - 581. Järnefelt 1899, s. 125. Järnefelt 1902, s. 106 - 116, 126, 155. Järnefelt 1916, passim.

¹⁷⁷⁶ Topelius KT VIII, s. 595 - 679 passim, erit. 617 - 619, 622.

¹⁷⁷⁷ Kts. myös Wirilander 1974, s. 57 - 62, ja Åström 1993, s. 120.

¹⁷⁷⁸ Runeberg 1982, s. 162 - 168. Runeberg 1983, s. 59, 359.

¹⁷⁷⁹ Topelius KT IX, s. 312 - 365. KT VIII, s. 595 - 679 passim. KT V, s. 732 - 735. KT VII, s. 473, 499 - 505.

¹⁷⁸⁰ Gummerus 1970, II osa s. 22 - 25, 45 - 46.

¹⁷⁸¹ Tavaststjerna 1985, s. 9 - 13.

¹⁷⁸² Aho KT VIII, s. 403 - 406.

Järnefeltin tolstoilaisen yhteiskunnallisen ajattelun eräs perusero oli fyysisen työn kunnioittaminen. Tätä periaatetta hän myös pani monet romaanihenkilönsä toteuttamaan. Aatelisista *Veljeksistä* yksi ryhtyy konepajatyöläiseksi moraalisisista syistä. *Helena Georginsa* kanssa sekä *Maaemon lasten* aatelisnuoret päätyvät talonpoikaisiksi maanviljelijöiksi kansan keskuuteen. Sama ruumiillisen työn eetos kaikuu novellissa *Pelastetut. Vanhempieni romaanin* lopussa sekä *Lallin* venäläisessä kartanoidyllisissä tolstoilainen työetiikka jyrkkenee absoluuttiseksi ohjeeksi: ihminen älköön palveluttako itseään toisilla.¹⁷⁸³

6. Epäsäätyiset romanssit ja avioliitot¹⁷⁸⁴

Aateluuden ja aatelittomuuden yhteentörmäys tapahtuu kaunokirjallisuudessa usein epäsäätyisen romanssin muodossa. Vaihtoehtoja on tällöin kaksi: joko rakkaus voittaa ja esteet poistuvat, tai vallitseva säätyerotus kiihdyttää tunteen tai ehkäisee sen toteutumisen.¹⁷⁸⁵

Romantiikan ideologian omin 'demokraattinen' voima olivat juuri yksilön tunteet, joiden puhuessa yhteiskunnan sääntöjen oli vaiettava. Ajan kirjallisuus suosi siten tunteiden voimaa korostavaa "epäsovinnaista" - siis kaunokirjallisuuden kentässä 'sovinnaiseksi' muokkautunutta - ratkaisua.

Runebergin *Jennyssä* ja *Nadeschdassa* aatelismiehen ja aatelittoman naisen avioliitto toteutuu yhteisön vastustuksesta huolimatta.¹⁷⁸⁶ Fredrika Runebergin teos *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* korostaa tunne-elämän autonomisuutta ja ensisijaisuutta. Säätyrajat ylittävän rakkauden tiellä ovat niin säätyerotusta kannattava äiti kuin velvollisuudentuntoinen pappi, joka aluksi kieltäytyy vihkimästä aatelisnaista talonpoikaiseen mieheen. Muistutetaan myös, että "aiemmin" aatelisnaisen nainut aateliton mies rangaistiin kuolemalla.¹⁷⁸⁷ Hannikaisen *Etelän ja pohjaisen tyttäressä* aateliton mies epäilee mahdollisuuksiaan saada vaimokseen aatelisneito.¹⁷⁸⁸

¹⁷⁸³ Järnefelt 1900, s. 77 - 139. Järnefelt 1902, s. 356 - 361, 367. Järnefelt 1927a, s. 238, 242, 250 - 251; 283 - 289. Järnefelt 1986, s. 524. Järnefelt 1933, s. 142.

¹⁷⁸⁴ Toisinaan näkee esitettävän, että epäsäätyisten romanssien teeman tulo kulttuurituotteisiin 1800-luvun alkupuolella olisi näyttö siitä, että nimenomaan romanttinen rakkaus ilmiönä tuolloin "tulee esiin". Kuitenkaan romanttinen rakkaus sinänsä ei edellytä säätyerotusta rakastavien välillä - säätyerotus ainoastaan tekee heidän rakkautensa ongelmalliseksi, ja siten houkuttelevaksi yksilödraaman ainekseksi. (Vastaavasti esim. Romeo ja Julian tarina ole kerrottu siksi, että he olisivat erisäätyisiä, päin vastoin molemmat kuuluivat patriisikusuihin, vaan sen tähden, että suvut vihasivat toisiaan, jolloin rakkauden normaali toteutuminen ongelmallistui ja tuotti dramaattisen tilanteen.) Säätyerotus ei kuitenkaan synny 1800-luvun alkupuolella, vaan päin vastoin alkaa tuollo vähitellen heiketä. Epäsäätyisten romanssien syntymisen suoranaisena edellytyksenä on tasa-arvoistuva, kohtaava kanssakäyminen erisäätyisten välillä (erisäätyisten ihmisten seksuaalisen kanssakäymisen "varhaisempi" muoto on ylempisäätyisen harjoittama seksuaalinen hyväksikäyttö). Näyttäisi siis siltä, että 1800-luvun alussa ei suinkaan synny romanttinen rakkaus vaan - nopeutuva säätykierto, jota epäsäätyinen romanttinen rakkaus jonkinlaisena metamerkkinä siis tematisoi.

¹⁷⁸⁵ Wirilanderin mukaan aatelisen ja aatelittoman väliset seka-avioliitot yleistyivät voimakkaasti 1800-luvun alkupuolella, ja olivat pääosin juuri aatelittoman miehen ja aatelisnaisen välisiä liittoja, toisin kuin kaunokirjallisuus antaa ymmärtää. - Wirilander 1974, s. 240 - 244.

¹⁷⁸⁶ Runeberg SA IV, s. 77 - 198.

¹⁷⁸⁷ Runeberg 1981, s. 53 - 54, 67, 72, 88 - 91.

¹⁷⁸⁸ Hannikainen 1882, s. 4 - 8.

Topeliuksen teoksissaan kuvaama jatkumo etenee epäsäätyisen avioliiton täyskiellosta osittaiseen sallivuuteen; kirjoittajan myötätunto on kuitenkin aina rakastavaisten ja siten “tunteiden demokratian” puolella. *Rautakylän vanhassa paronissa* epäsäätyinen avioliitto on ollut kauhustus 1700-luvun lopun aateliselle seurapiirille.¹⁷⁸⁹ *Välskärrien* lähtökohtana taas on *Tulessa ja vedessä* kerrottu kantaisä Perttilän avioliitto sukunsa hylkäämän aatelistaisen kanssa. Kertomuksessa *Kapinassa omaa onneaan vastaan* rakkaus tasoittaa säätyerot, mutta vain teoriassa ja hetkellisesti, ja romanssi kuihtuu. 1700-luvun *Iltamyrskyissä* ollaan jo päästy niin pitkälle, että porvarillinen nainen on naitu ylhäisaateliseen sukuun; “porvariskreivitär” tuottaa kuitenkin säätytietoisten lapsipuoltensa silmissä perheelle häpeää; *Aamun valkeneminen* tuo mukanaan sovun.¹⁷⁹⁰ *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* keskustellaan mesallianssi-hankkeista niin menneessä ajassa kuin kuvattavana olevalla 1840-luvullakin; aiempi yritys on päättynyt aatelittoman sulhaskandidaatin surmaamiseen, kun taas jälkimmäinen päättyy mutkien kautta onneen. *Suomen herttuattaressa* aatelittoman naisen ja aatelmiehen säätyrajat ylittävä rakkaus johtaa “moraalittomaan” epäviralliseen ratkaisuun ja lopulta morganaattiseen avioliittoon. *Tyhjissä sydämissä* aatelistä sallisi tyttärensä mesallianssin, mutta pitkin hampain.¹⁷⁹¹

Päivärinnan *Sukuylpeys*-novellissa “aateli-ylpeydeksi” nimetty asenne pyrkii estämään jopa rikkaan talonpoikaisnuorukaisen naimasta köyhää tyttöä - ilmiön ei siis nähdä rajoittuvan ylimmän säädyn keskuuteen.¹⁷⁹² Kiven *Leossa ja Liinassa* jälkimmäisen aateluus aiheuttaa ongelmia, mutta tilanne ratkeaa demokraattisen onnellisesti.¹⁷⁹³ Wecksellin *Daniel Hjortin* mustasti kuvatussa 1500-luvun lopun sääty-yhteiskunnassa taas epäsäätyinen avioliitto ei tule kysymykseenkään.¹⁷⁹⁴ Gummeruksen aikalaiskuvauksessa *Ylhäiset ja alhaiset* säätyrajojen murentamisen aloittaa tyttöjen säätyjenvälinen ystävyys, ja aatelmiehen avioituminen aatelittoman kanssakin hyväksytään vähitellen. *Sovitus haudalla* kuvaa miehen aatelisten suvun annihiloimaa mesallianssia ja sen murheellisia inhimillisiä seurauksia. *Palkinnossa* talonpoikainen isä varoittaa tytärtään havittelemasta aatelistä kosijaa - kulttuurisista syistä puolisoiden olisi hyvä olla samaa säätyä. *Kahdessa joulu-aatossa* aatelistaisen solmima aateliton avioliitto on johtanut suvun hylkäämiseen.¹⁷⁹⁵

Realistien kuvauksissa epäsäätyinen rakkaus ei enää kirvoita kovin voimakasta problematisointia, vaikka sen avulla edelleen valotetaankin demokraattisen asennoitumisen

¹⁷⁸⁹ Topelius KT VI, s. 364 - 371, 434 - 437.

¹⁷⁹⁰ Topelius KT I, s. 247 - 249; 374 - 383, 397. KT III, s. 531, 485, 487 - 496, 503, 568; 727 - 730.

¹⁷⁹¹ Topelius KT IV, s. 233, 342 - 347, 374 - 375. KT V, s. 162, 179 - 202, 219. KT VI, s. 730 - 745.

¹⁷⁹² Päivärinta 1891, s. 13.

¹⁷⁹³ Kivi 1984, s. 345 - 363.

¹⁷⁹⁴ Wecksell 1981, s. 19 - 22.

¹⁷⁹⁵ Gummerus 1970, II osa s. 16 - 17, 80. Gummerus 1865, s. 52 - 58; 127. Gummerus 1873, s. 94 - 106.

levinneisyyttä ja rajoja. Tavaststjerner novellissa *På understol* kuvaamassa ‘modernissa’ maailmassa aatelittoman naisen ja aatellisen miehen avioliitto solmitaan ongelmitta, mutta herättää silti aatellisen yhteisön joidenkin jäsenten ivailunhalua. *Kovien aikojen* kaartilaisten sosiaaliseen kulttuuriin taas kuuluu, että ‘säädynmukaista’ avioliittoa “kunniasyistä” suositaan.¹⁷⁹⁶ Ahon lastussa *Äitien muistoksi* uskonnollinen herääminen johtaa aatellisen hylkäämään samansäätyisen kosijan. 1840-50-luvun taitetta kuvaavassa *Keväässä ja takatalvessa* mesallianssi aatellisen ja talonpoikaistyön on häpeä mutta tapahtuu. Aatellisuuden henkisesti epätasa-arvoiset tendenssiavioliitot talonpoikaisten tyttöjen kanssa näyttävät kuitenkin lopulta yhteiskunnallisesti ja yksilöpsykologisesti arveluttavina.¹⁷⁹⁷ Järnefeltin *Isänmaassa* säätyero estää naimakaupna, mutta soveliaaksi syyksi esitetään tausta- ja kulttuurierot. *Helena*ssä tytön isä kavahtaa aatelittoman kosijan mahdollisuuttakin. *Vanhempieni romaanissa* aatellisyhteisö suosittaa jäsenelleen säädynsisäistä avioliittoa.¹⁷⁹⁸

7. Aatellin erityissuhde hallitsijahuoneeseen

Aatellisuuden “epädemokraattista” erityissuhdetta hallitsijahuoneeseen alleviivaa pari historiallisissa yhteyksissä mainittavaa, avioliittoinstituutioonkin liittyvää detaljia. Ensinnäkin syntyjään aatelittomalla naisella ei ollut asiaa kuningattareksi (tässä tapauksessa Ruotsin), se osa oli varattu vain aatellisneidoille. Tämän oli saanut karvaasti kokea Topeliuksen *Välskärin Tullessa ja vedessä* nuoruuttaan ja Kustaa II Adolfia kaipaava Emerentia “Meri” Aaronintytär. Toiseksi, kirjailijan todistuksen mukaan, syntyperältään aatellitonta, vaikka aatellisen avioliitonkin solminutta naista ei voitu esitellä Ruotsin hovissa 1700-luvulla: kertomuksessa *Aamun valkeneminen* kreivitär Ester Bertelsköld née Larsson ei saa tätä kunniaa osakseen, ei myöskään *Suomen herttuatar* Eva Merthen, kenraali Keithin, Venäjän Tukholman-lähettilään morganaattinen puoliso.¹⁷⁹⁹ Canthin *Agnes*, venäläisen aatellismiehen aatelliton rakastajatar, antaa ainakin suomalaisten pikkukaupunkilais-ystävättäriensä ymmärtää, että 1800-luvun lopun Pietarissa tilanne olisi toinen.¹⁸⁰⁰

¹⁷⁹⁶ Tavaststjerna 1924a, s. 307 - 331. Tavaststjerna 1983, s. 26 - 32.

¹⁷⁹⁷ Aho KT V, s. 396, 400. Aho KT VIII, s. 349 - 588 passim, erit. 403 - 406.

¹⁷⁹⁸ Järnefelt 1965, s. 77, 80 - 91, 132, 145. Järnefelt 1902, s. 36 - 37. Järnefelt 1986, s. 202 - 203.

¹⁷⁹⁹ Topelius KT I, s. 247 - 249. KT III, s. 804. KT V, s. 208 - 209.

¹⁸⁰⁰ Canth 1911, s. 12 - 13, 90 - 95.

8. “Vielä ylhäisemmän” teema

Demokraattisuuden ihannetta alleviivaa monissa teoksissa “vielä ylhäisemmän” teemaksi nimeämäni piirre: “tavallinen” aatelinen saattaa suhtautua alempiinsa - vaikkapa epäsäätyiseen avioliittoon tai sen hankkeeseen - kopeasti ja ylenkatseellisesti, mutta häntä kehittyneempi ja/tai korkeammassa asemassa oleva säätyveli tai -sisar, parhaassa tapauksessa alamaisia koskevien nokkimisjärjestysten yläpuolella oleva hallitsija suhtautuu tilanteeseen viisaasti ja demokraattisesti, osoittaen siten esimerkillään, mikä on “oikea” tapa reagoida.¹⁸⁰¹ Korostettu kopeilu näytetään siis ylhäisyyttä vasta tavoittelevan nousukkaan itsekorostuksena, josta aidosti ylhäinen ihminen on vapaa.

Runebergin *Nadeshdassa* keisarinna Katariina Suuri antaa aatelismiehelle ja vapautetulle maaorjatyölle luvan avioitua, vaikka miehen kopea äiti on sen kieltänyt.¹⁸⁰² Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanissa Ruotsin kuningatar antaa samantapaisessa tilanteessa samantapaisen luvan.¹⁸⁰³ Myös Hannikaisen *Punaisessa lähteessä* hallitsija, tällä kertaa keisari, on epäsäätyisten rakastavaisten turva.¹⁸⁰⁴ Topeliuksen *Välskärrien Vaasan prinsessassa* niinikään itse kuningas kehottaa “tulsta ja vettä” - aateliala ja porvaristoa - yhtymään avioliittoon. *Pikku Matti* -sadussa mahtava kenraali suhtautuu talonpoikaiseen sotaveteraaniin ystävällisesti ja arvostavasti, kun taas häntä avustava alempi upseeri nyrpistelee hienoa nenäänsä. *Prinsessa Ruususessa* kuvattu nirsoileva hovimarsalkka inhoaa hänkin “nenälle hyppiviä” rahvaan edustajia, kun taas itse hallitsijapari viis välittää arvovaltuutetuksista. Myöskään *Drifva-neidissä* tosiylhäinen ei kopeile ollenkaan niin paljon kuin alempansa.¹⁸⁰⁵

9. Vallankumous

Demokratiateemoista radikaalein on Ranskan vuoden 1789 vallankumoukseen ja sen ‘vapauden, veljeyden ja tasa-arvon’ ihanteisiin assosioituva vallankumouksen teema, johon tulenarkuudestaan huolimatta viitataan usein - joko riveillä tai rivien väleissä.

Ilmeisesti sensorin pelossa suuri osa vallankumousviittauksista on taitavasti vaikkakin erittäin läpinäkyvästi kätketty. Fredrika Runebergin kertomuksessa *Lasikorva* kuunnellaan unessa taikaesineen avulla nukkien puheita; yksi näistä on aatelinen naisnukke, joka on tapaturmaisesti menettänyt posliinisen päänsä - siis viittaus giljotiiniin ja aatelisten

¹⁸⁰¹ Samantapaista asennekasvatusta sisältyy Wirilanderin “oikean herran” ja “puoliherran” teemaa kuvittaviin sitaatteihin. - Wirilander 1974, s. 378 - 380.

¹⁸⁰² Runeberg SA IV, s. 179 - 193.

¹⁸⁰³ Runeberg 1981, s. 187 - 190.

¹⁸⁰⁴ Hannikainen 1882, s. 112 - 114.

¹⁸⁰⁵ Topelius KT III, s. 286 - 287. KT IX, s. 229 - 233. KT X, s. 48 - 108 passim. KT VI, s. 530 - 531.

mestaamiseen.¹⁸⁰⁶ Topeliuksen *Välskärrien Mainiemen linnaa* taas syö symbolinen vallankumous-nemesis sään ja ajan hahmossa, kunnes linna *Pakolaisessa* saa väkivaltaisen lopun: sen ruutikellari räjähtää, ja kertoja kuvailee tyytyväisenä, miten sen paikalla “nyt” kukoistaa talonpoikaistalo. *Iltamyrskyissä* haavoittavan tiilen sinkoaa ahneen aatelisen niskaan ranskalaisen palvelijan hahmossa Tukholman katuja kulkeva Vallankumouksen hengetär.¹⁸⁰⁷ Wecksellin *Daniel Hjortissa* puhutaan sekä linnojen sortumisesta että juurettomien jättiläispuiden kaatumisesta, ja Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* kuvaillaan erään aatelmiehen suulla, miten “korkea muuri kaatuu, - - kun se liian korkeaksi rakennetaan. Perustus antaa jälkeen. Se mulistuu ja jos kivet muurin yleisimmissä kerroksissa ovat ylpeilleet, saavat he nyt nähdä, etteivät kivejä parempia ole. - - Parooni ja tölliläinen, kuningas ja kerjäläinen, kaikki ovat ihmisiä.” Toinen taas muistuttaa varoittavasti “tapahtumista Ranskanmaalla”.¹⁸⁰⁸

Vallankumouksen teemaa on toisaalta käsitelty myös täysin eksplisiittisesti. Hannikaisen *Punaisessa lähteessä* kapinoivat maaorjat väläyttelevät vapauden, veljeyden ja tasa-arvon ihanteita.¹⁸⁰⁹ Topeliuksen *Kuninkaan hansikkaassa* taas luopio-Detlof ihannoii vallankumouksen varhaisvaiheen ranskalaisia aatelistasavaltalaisia. *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa* paroni Littow tarjoaa vuoden 1789 ranskalaista viiniä ja filosofoi Mirabeaun ja Robespierren tiimoilta. Arkkitehti huomauttaa, että siinä missä Robespierre on mennyt monille päähän, Ranskan aatelistolle se on mennyt jalkoihin: nämä ovat paenneet maasta. Suoran ja vertauskuvallisen esityksen sekoitus sisältyy myös *Mirabeau-tätiin*, jossa leikitellään nimiviitteillä: tädin miesvainajan kuvaksi luullun Mirabeau-muotokuvan lisäksi tädin talouteen kuuluu vahtikoira Danton. Tässä vallankumousviitteet paradoksaalisesti näyttävät toimivan lähinnä aateluuden merkinä - vallankumouksen nimenomaan aateluutta kumoavan merkityksen kautta.¹⁸¹⁰ Kiven *Karkureissa* puhutaan siinäkin “uusista ranskalaisista aatteista”.¹⁸¹¹

Realistien käsissä vallankumouksen idean kiilto rapisee nopeasti - yhteiskunnallinen kumousideologia on ottanut uusiksi aseikseen paperin ja painomusteen,¹⁸¹² joten giljotiinia ei enää tarvita. Ironisessa mielessä teemaan viittaa Tavaststjerna, jonka romaanin *Kvinnoregementet* pisteliäästi kuvatussa vulgaarifennomaniassa kuuluu kaikuja Ranskan vallankumouksen iskulauseista.¹⁸¹³ Järnefeltin *Veneh’ojalaisissa* vallankumous on pommeja

¹⁸⁰⁶ Runeberg 1982, s. 136 - 137.

¹⁸⁰⁷ Topelius KT I, s. 615. KT II, s. 213 - 228. KT III, s. 662.

¹⁸⁰⁸ Wecksell 1981, s. 26, 56. Gummerus 1970, II osa s. 22 - 25.

¹⁸⁰⁹ Hannikainen 1882, s. 54 - 63.

¹⁸¹⁰ Topelius KT IV, s. 177 - 178, 214 - 215; 340 - 346; 671 - 672, 717.

¹⁸¹¹ Kivi 1984, s. 184.

¹⁸¹² Tästä ohjelmasta kts. esim. Tolstoi 1968, s. 170 - 172 ja Snellman 1929, s. 484 - 485.

¹⁸¹³ Tavaststjerna 1924c, s.

rakentelevien anarkistiaatelisten tavoitteena, mutta Suomessa Viaporin kapinana ilmenneen kumousliikeshinnän tuloksena ei mikään lopulta kuitenkaan näyttänyt muuttuvan.¹⁸¹⁴

10. Yhteiskunnallisen tasa-arvon vaatimukset ja vallitsevien olojen kriittinen kuvaus

Selvintä “demokratiaa” olivat suorat tasa-arvon vaatimukset, vallitsevien olojen arvostelu ja/tai niiden kriittinen kuvaus. Usein itsenäiseksi, voimakkaaksi antiaatelisteksi tekijäksi kuvattu pietistinen uskonnollinen herätys esitellään tässä vain yhtenä monista tasa-arvoajattelua ohjaavista voimista, koska se ei käsitellyn aineiston valossa näyttäyty erityisen dominoivana - osittain varmaankin siksi, että kirjailijat kuitenkin pääosin edustivat säätyläismielipidettä, eivät aidosti ‘kansanomaista’ näkemystä. Säätyläisversio uskonnonkin avulla motivoitusta yhteiskunnallisen tasa-arvon ohjelmasta henkilöityy Järnefeltiin ja tolstoilaisuuteen.

Sekä Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä* -romaanissa että Nuijasodan aikaan sijoittuvassa - jo valittu ajanjakso kiinnittää romaanin aatelin ja ‘kansan’ konfliktiin - *Sigrid Liljeholmissa* kuvataan osoitellen säätyerotusta ahtaimmillaan - esim. tukholmalaisesta hovimiehestä todetaan, että tämä “katsoi olevansa niin korkealla kansanihmisen yläpuolella, että hän tuskin saattoi pitää mahdollisena, että tuollainen uskaltaisi pyrkiä vaivaamaan häntä”. Jälkimmäisessä myös kritisoidaan koko asetelmaa mm. sen erääksi uhriksi joutuvan aatelittoman oppineen - opin todetaan jossakin määrin tasoittavan säätyeroja - Sigfrid Aronus Forsiuksen suulla: “Maan mahtavat, mitä he ovat kuitenkaan muuta kuin tomua?” Tällöin häntä varoitetaan arvostelemasta henkilöitä, “joiden savisia kengänpohjiakaan ette kelpaa suutelemaan”.¹⁸¹⁵

Topeliuksen demokraattiset aatteet kiteytyvät osin *Välskärien* kantaisä Aaron Perttilän *Miekassa ja aurassa* ilmaisemaan tuttuun näkemykseen, että aateliset ovat loisia, jotka vääräydellä tunkeutuvat kuninkaan ja kansan väliin. Aatelin silmissä ‘demokratian’ taas takaisi se, että aatelilla olisi itsenäinen asema kuninkaan ja kansan välissä, kuten *Mainiemen linnassa* arvioidaan; aatelille vaihtoehtoisena politiikkana esitellään aatelistasavalta “Puolan tapaan”. Kirjoittaja on osin edellisen näkemyksen linjoilla muistuttaessaan, ettei kruunu reduktiokaudella tyytynyt köyhdyttämään vain aatelia, vaan sen jälkeen olivat vuororssa porvarit ja talonpojat. *Vaasan prinsessassa* ja *Iltamyrskyissä* kuvattu 1700-luvun säätyvalta on sekin eräänlaista ‘demokratiaa’, joka tosin kilpistyy säätyjen konfliktiin.¹⁸¹⁶

¹⁸¹⁴ Järnefelt 1916, s. 199 - 221, 458, 486 - 490.

¹⁸¹⁵ Runeberg 1981, s. 88 - 93, 128 - 129, 166 ja passim. Runeberg 1983, s. 111, 157, 196, 221 - 222, 241 ja passim.

¹⁸¹⁶ Topelius KT I, s. 144, 685 - 693, 714 - 715, 731, 803 - 804. KT III, s. 1 - 314 ja 463 - 662 passim.

Sadut *Kirkonkukko*, *Pariisilaishattu* ja *Ole hyvä köyhille* teroittavat kaikkinaisen epätasa-arvon pohjimmaista epäoikeutta.¹⁸¹⁷ *Jungarin tarussa* ja *Maamme kirjassa* ihannoidaan keskiajan aatelisten kotielämän ‘demokraattisuutta’: isäntäväki ja palvelijat söivät samassa pöydässä. Jälkimmäisessä teoksessa pidetään erityisen pahana taloudellista epätasa-arvoa. Ensimmäisessä taas lasten maailma kuvataan korostetun, toiveikkaan demokraattisena: aatelisten ja aatelittomien jälkeläiset leikkivät sovussa yhdessä.¹⁸¹⁸ *Tähtien turvateissa* kritisoidaan yhteiskunnallista epätasa-arvoa asettamalla kyseenalaiseksi se ajatus, “että aatelissäätö olisi jumalallinen laitos ja että jokaiselle ylhäissyntyiselle ihmiselle jo syntymässä suotiin erinomaisen etevät ominaisuudet”. Juonikuvio kuitenkin toisaalta näyttää myötäilevän syntyperän keskeisyyttä yksilön kohtaloille.¹⁸¹⁹ *Vernan ruusuissa* “kuningas ja kansa” -periaate, nyt Yhdistys- ja vakuuskirjan hengessä, on rahvaan mieleen, ja aateli jälleen loisia: “Jumala siunatkoon kuningasta ja pitäköön hänet vallassa aatelisherrojen vehkeiltä. - - Kun kuningas hallitsee, saa talonpoika pitää omansa. Herroilla on toinen mieli.”¹⁸²⁰ *Linnaisten kartanon Viheriässä kamarissa*, modernisaation topeliaanisessa lippulaivassa, käydään paroni Littowin ja arkkitehti Lithaun kesken konservatismiin ja edistyksen kädenvääntö - näytösottelu, jossa edellinen katsoo säätyjärjestelmän ylimmän tason olevan ikuinen ja muuttumaton, olennainen mahtitekijä (“aateluus on periaate, kuten yksinvalta”) kun taas jälkimmäinen arvelee, että yhteiskunta ja sen instituutiot ovat kaikkien säätyryhmien yhteiset. Traditio on aatelin hegemonian puolella, moderniteetti sitä vastaan. Myös edellämämainitun teoksen rinnakkaisteoksessa, *Mirabeau-tädissä* tuodaan esiin, ettei ‘nykyaika’ enää ole ‘aatelin aikaa, vaan “lähempänä kansan pyrintöjä”. Aikalaiskuvaus *Nuorallatanssijassa* taas spekuloidaan, voidaanko enää puhua aatelisten esi-isien merkityksestä “meidän kansanvaltaisessa maassamme”.¹⁸²¹

Päivärinnan *Pentissä ja Inkassa* kommentoidaan ylhäisten ja alhaisten, valtaapitävien ja hallintoalamaisten suhdetta esittämällä ihanteena talonpoikaisjärjestyksen ja aatelisten maaherran suhteen, keskinäiselle arvonnalle perustuva suhde. Toisaalta *Pöyhkeä isäntä* - talonpoika, joka rikastuttuaan alkaa omaksua ylhäisön tapoja - saa konservatiivisten kanssasäätyistensä vihat niskoilleen.¹⁸²² Kiven *Karkureissa* aatelin kartanonomistaja liputtaa avoimesti konservatismiin puolesta eikä hyväksy “uusien ranskalaisien aatteita”. Kaunokirjalliseen ‘Italiaan’ sijoitetun *Canzion* hieman operettimainen “tasavaltalainen ryöväripäällikkö” uhkailee aatelistia päähenkilöitä.¹⁸²³ Wecksellin *Daniel Hjortissa* “herrat” ovat pystyttäneet yhteiskunnan,

¹⁸¹⁷ Topelius KT IX, s. 9 - 16, 135 - 142, 312 - 365.

¹⁸¹⁸ Topelius 1875, s. 293 - 294. Topelius KT V, s. 38, 288.

¹⁸¹⁹ Topelius KT VII, s. 460 - 462 ja passim.

¹⁸²⁰ Topelius KT V, s. 650 - 651.

¹⁸²¹ Topelius KT IV, s. 340 - 346; 789 - 797. KT VI, s. 627.

¹⁸²² Päivärinta 1897b, s. 84 - 119. Päivärinta 1899, s. 5 - 69.

¹⁸²³ Kivi 1984, s. 184; 371 - 372.

jolla ei ole “kansan” tukea ja joka siis on tuomittu sortumaan.¹⁸²⁴ Gummeruksen *Ylhäisissä ja alhaisissa* ihanneaatelinen suhtautuu aatelittomiin demokraattisen toverillisesti. Kartanon nuoria kannustetaan osallistumaan väen juhannusjuhlintaan. Halveksiva suhtautuminen aatelittomiin kuvataan ominaiseksi vain aatelin tyhmänylpeimmille edustajille.¹⁸²⁵

Avoin aateluskriittinen asenne, kuten yhteiskuntakriitikki yleensäkin, oli realisteille vielä ominaisempaa kuin romantiikan edustajille. Tavaststjernan *Kovissa ajoissa* aateliton ja aatelinen toimija edistävät tasavertaisina talouselämän modernisaatiota, ja *Uramon* torpassa aatelinen tietoisesti lähenee talonpoikaista elämäntapaa. Teoksessa *Kvinnoregementet* yhteiskuntakriittisyys suuntautuu uusille urille, kun maailmaa tarkkaileva päähenkilö huomaa talonpoikaisen isäntävallan kovemmaksi ja armottomammaksi kuin aatelisen. Hellän ironisesti kuvattu *Pikku Karl* leikkii kyllä aatelittomien lasten kanssa, mutta vaatii leikkirooleissa itselleen ylintä asemaa - ollen tosin valmis myös upseerin aseman tuomaan vastuuseen.¹⁸²⁶

Ahon novellissa *Kievarin pihalla* demokraattisesti ajattelevat aatelinuoret vaativat itselleen vain yhtä hyvää kohtelua kuin muille - mutta saavat tuskin sitäkään, kun heitä ei kopeilemattomuutensa tähden uskota aatelisiksi. Lastussa *Äitien muistoksi* lähdetään siitä, että “pieni eliitti” (tietty ryhmä, ei rakenne!) hallitsee. *Niemen äijässä* taas kunnollinen vanha paroni, joka osaa arvostaa kansanmiehenkin taitoja ja viisautta, esittelee kansan edun mukaisen talouspolitiikkansa: demokraattisempi verotus tuottaa enemmän yleistä vaurautta ja siten lopulta enemmän vuokratuloja. Kelvoton nuori paroni yrittää häätää äijän mökistään, mutta joutuu huomaamaan, että jos ‘kansa’ ja ‘aateli’ joutuvat vastatusten, viimeainittu on se, joka saa väistyä.¹⁸²⁷ *Keväässä ja takatalvessa* esitellään kriittisessä sävyssä konservatiivinen ylimyspappi sekä asenteita, joiden mukaan palvelusväen lukemaan opettamisesta seuraa pelkkää pahaa - protokollakirjatkin pitäisi panna lukkoon, ettei palvelusväki lueskele niitä. Myös *Muistatko* - ? esittelee konservatiivisen ja itsekkään aatelisen tyyppikuvia.¹⁸²⁸

Realisteista laajimmin yhteiskuntakriittisiä kannanottoja esitti Järnefelt, jonka tasa-arvoihanteen kuvaukset vaihtelevat huumorittomasta päätöksestä itseironiseen parodiaan. *Isänmaassa* demokraattisia ideoita kuvataan ylioppilaiden järjestämien historiallisten Snellman-juhlien yhteydessä: ylevänä tarkoituksena on kutsua mukaan kaikki säädetyt ja siten yhdistää Suomen kansa. Samalla ironisoidaan leikkiradikaaleja aatelisia kamarisosialisteja; iäkkäämpi versio samasta teemasta on aatelisen ylioppilaan “kansanvaltainen” isäukko, joka kylläkin teoriassa kannattaa tasa-arvoa, muttei sentään seurustele rahvaan - “pomaadalla voideltujen

¹⁸²⁴ Wecksell 1981, s. 56.

¹⁸²⁵ Gummerus 1970, I osa s. 33 - 43, 58 - 63, 70 - 75.

¹⁸²⁶ Tavaststjerna 1983, s. 107, 116. Tavaststjerna 1924b, s. 260. Tavaststjerna 1924c, s. 89 - 90. Tavaststjerna 1962, s. 23 - 25, 36.

¹⁸²⁷ Aho KT I, s. 64 - 80. KT V, s. 394 - 402. KT VI, s. 31 - 40.

¹⁸²⁸ Aho KT VIII, s. 70, 94, 106, 209. KT X, s. 108, 155, 159.

aliupseereiden taikka frakkiin pukeutuneiden käsityöläisten” - kanssa. Uutena ‘demokraattisena’ voimana näyttäytyy lopussa rahavalta, joka merkitsee aatelin hegemonian kukistumista, mutta tuo mukanaan omat kyseenalaiset yhteiskunnalliset arvonsa.¹⁸²⁹ *Heräämiseni* kuvaa kotoa opittuja asenteita maltilliseksi konservatismiksi. Niiden tilalle tulee, leikkiradikalistisen välivaiheen jälkeen, valaistuminen ja ultrademokraattinen - anarkismissaan kovasti myöhempien aikojen aateveljeään M.Foucault’ta muistuttava - vakaumus hierarkioista väkivaltakoneistoina, sekä kuva aatelista ‘yhteiskunnan loisina’. Samaan tapaan *Veljeksistä* se, joka siirtyy elämään tavallisen kansan parissa, oppii syvästi inhoamaan oman alkuperäisen säätynsä käytöstapoja ja kääntyy anti-vallassäätyiseksi.¹⁸³⁰ Konservatiivisessa kodissa kasvavaa *Helena* opetetaan tekemään ero aatelisten ja talonpoikien välillä: kotiopettaja selittää, että jälkimmäiset ovat likaisia ja huonotapaisia. Helena kuitenkin näkee myös vallitsevan epätasa-arvon sekä talonpoikien ja palvelusväen huonot elinolot. Kuva maailmasta systeeminä, jossa toiset istuvat vaunuissa ja toiset vetävät, saa hänet innostumaan sosialismista; hänestä tulee aito radikaali. Myös *Kuoleman* aatelishihhuli saarnaa yhteiskunnallista tasa-arvoa¹⁸³¹ *Maaemon lapsissa* aatelinuorukainen vaivautuu omasta ansaitsemattomasta hienoudestaan ja valveutuu oivaltamaan, että aateliset - jälleen kerran - ovat “parasiitteja”. *Veneh’ojalaiset* kirjaa konkreettisen epätasa-arvoisuuden ilmentymän: aatelittoman tie upseeriksi on kohtuuttoman pitkä aateliseen verrattuna. *Pelastetut*-novellissa demokraattinen elämäkatsomus saa aatelin nuorenparin muuttamaan elämäntapaansa, ja *Kuninkaitten seurassa* -kertomuksessa kansan lapset vaikuttavat heikon aatelin koulupojan silmissä uuden aikakauden vahvoilta, dynaamisilta “todellisilta kuninkailta”. *Sointulassa* tasa-arvoa määritellään piian näkökulmasta: ei tarvitse enää tervehtiä vapaaherratarta toisin kuin muita, ja kaikilla on hatut. *Huligaanissa* kohdataan ironisesti kuvattu haihatteleva aatelin laupeudenisisar, jota ajaa sosiaalismiäinen “rakkaus kansaan”. *Minun Marttani* näkee aateluuden anakronismina.¹⁸³²

Vanhempieni romaani alkaa aateluusvastaisella puheenvuorolla, jossa jälleen korostetaan tasa-arvoa ja rakkautta kansaan, ja esitellään demokraattisen aatelmiehen ihannehahmo, joka ei piittaa sukunsa traditioista eikä tunne sen menneisyyttä - kyse on siis arvon kieltämisen (nonteksti/antiteksti) strategiasta puhtaimmillaan. Kuvataan myös, miten Venäjän aatelin intelligentisija, joka aluksi vain keskusteli yhteiskunnallisista asioista, vähitellen radikalisoitui. Pietarin suomalaista aatelia ihmetellään, koska se ei seurustele porvarillisten suomalaisten maanmiestensä kanssa, vaan ainoastaan omassa piirissään. Kotimaahan palattuaan

¹⁸²⁹ Järnefelt 1965, s. 45 - 46, 77, 135 - 136, 172 - 173.

¹⁸³⁰ Järnefelt 1894, s. 239 - 240 ja passim. Järnefelt 1900, s. 77 - 139 passim, erit. 111 - 113, 134.

¹⁸³¹ Järnefelt 1902, s. 11 - 14, 36, 41, 43, 55 - 58, 106 - 116, 126, 160 - 161. Järnefelt 1927b, s. 3 - 131.

¹⁸³² Järnefelt 1927a, s. 142, 148 - 151. Järnefelt 1916, s. 175 - 176. Järnefelt 1927a, s. 283 - 289, 293, 296; 308 - 321. Järnefelt 1924, s. 109. Järnefelt 1926, s. 7 - 56 passim, erit. 14 - 17, 24 - 32. Järnefelt 1927c, s. 36, 70, 96 ja passim.

demokraattiset Järnefelt-vanhemmat panevat oitis lapsensa - ensimmäiset aatelislapsset - suomenkieliseen kouluun. Äiti kannustaa demokraattiseen ajatteluun. Vuosikymmenten kuluessa tulee näkyviin uusi 'demokratian' ilmentymä: sukuyhteisöjen valta taittuu ja tilalle nousee poliittinen puoluevalta. Edustuskodissa, jossa tasa-arvoperiaate joutuu seurustelussa väistymään, näkyy humoristisiakin tasa-arvon merkkejä - nurinkurisia hierarkioita: palvelusväki, joka on kauan palvellut korkeissa asemissa olevien kodeissa, neuvoo isäntäväkeään etikettiasioissa.¹⁸³³

11. Homogenisoituvan yhteiskunnan¹⁸³⁴ kuvaukset

Aatelin sosiaalinen erityisasema murtui vähitellen, kun uudet yhteiskuntaryhmät kasvattivat osuuttaan säätyläistössä, omaksuivat yhteiskunnan ylimpien kerrosten ominta seurustelukulttuuria ja vähitellen myös rohkaistuivat sitä itse muokkaamaan. Homogenisoituvan yhteiskunnan kuvaukset siis ensinnä 'heijastivat' muutosta ns. todellisessa todellisuudessa; homogenisoituvan yhteiskunnan kuvaukset sijoittuvatkin aina aikalaistasoon. Kuvauksilla on kuitenkin myös toinen rooli: alleviivatessaan haluttua asiaintilaa, esittäessään käynnissä olevan, propagoitavan muutoksen jo tapahtuneena ne vahvistivat toivottua kehitystä.

Topeliuksen lähes-aikalaiskuvauksessa, kirjailijan omaan nuoruudenaikaan sijoittuvassa *Vinsentti Aallonhalkojassa* aatelin ylioppilas on vain yksi toveri muiden joukossa. Myös useissa *Sumutarinoiden* aikalaiskuvauksissa esitellään tilanteita, joissa aatelin ja aateliton kohtaavat melko tasavertaisina.¹⁸³⁵

Realistit liikkuvat tuotannossaan lähes yksinomaan aikalaistodellisuudessa, joten heidän kuvauksissaan homogenisoituva yhteiskunta on kontekstina vallitseva. Mm. Tavaststjerna kuvaa tuotannossaan yksinomaan yhteisöjä, joissa aatelisella ei enää ole suurempaa sosiaalista erityisasemaa; näin mm. teoksissa *Lapsuudenystävät*, *Badortsliv* ja *Kvinnoregementet*.¹⁸³⁶ Teoksessa *I förbindelser* teemaa kuvittaa aateliton mieshahmo, jossa kuitenkin henkilöityvät kaikki aateluuden kliseepiirteet, ja *Heder och ära* esittelee aateluudestaan melua pitämättömän aatelin lääkäriin.¹⁸³⁷ Ahon *Hellmanin herra* kuvaa homogenisoituvaa maalaisyhteisöä, jossa nimenomaan aateliton nimihenkilö on "pahan" öykkäri-kartanonherran perustyyppiä edustava hahmo. Lastuissa *Oi jos oisin virkamies* ja *Tuhlaajapoika* kuvataan niinkään korostuneesti

¹⁸³³ Järnefelt 1986, s. 97 - 101, 134 - 136, 143 - 145, 175 - 178, 182 - 184, 294 - 297, 306, 324 - 325, 425, 435 - 436, 438, 450 - 451.

¹⁸³⁴ Tässä yhteydessä ja tällä tavalla Wirilanderin (Wirilander 1974) lanseeraamaa hahmotusta on mielestäni perusteltua käyttää: samalla kun säätyläis heterogeenistyi, "koko yhteiskunnan" tasossa tapahtui vähittäistä homogenisoitumista. Toinen vaihtoehto olisi hahmottaa Wirilanderin teoksen kattama aikajak (vuoteen 1870) 'säätyläistön heterogeenistymisen' (moniaineksistumisen) vaiheeksi. Vasta paljon myöhemmin alkoi, jos alkoi, 'säätyläistön homogenisoitumine (tasa-aineistuminen) - se vaihe, jolloin säätyläistön/eliitin eri kerrostumat eivät enää nähtäisi toisiaan eriarvoisina, erillisinä klikkeinä. Toisaalta diskurssien taso havaittava eliittien konflikti ja sen synnyttämä erottelun retoriikkaan pohjaava identiteettien määrittely eivät missään nimessä pääty säätyläistön tasa-aineistumisen alkamiseen, vaan saavat siitä jopa uutta sytykettä.

¹⁸³⁵ Topelius KT IV, s. 398 - 419. KT VI, s. 528 - 537, 530 - 531, 541 - 545; 727 - 735 ja passim (kehyskertomus).

¹⁸³⁶ Tavaststjerna 1985. Tavaststjerna 1924a, s. 184 - 190. Tavaststjerna 1924c.

¹⁸³⁷ Tavaststjerna 1924a, s. 67 - 123. Tavaststjerna 1924b, s. 353 - 442.

aikalaisyhteisöä, jossa aatelilla ei ole enää sosiaalista tai kulttuurista hegemoniaa, samoin *Keväässä ja takatalvessa*, jossa erityisesti opiskelevan ylioppilasnuorison maailmassa jo seurustellaan vapaasti yli säätyrajojen.¹⁸³⁸ Myös Järnefelt kuvaa homogenisoituvaa yhteiskuntaa, hänkin erityisesti ylioppilasromaanissa *Isänmaa*.¹⁸³⁹

12. Aateluuden fiktionalisointi

Viimeinen demokraattinen naula aatelin kaunokirjalliseen arkkuun oli koko ilmiön ironinen fiktionalisointi - aatelin mieltäminen arkielämän kannalta lähinnä fiktion piiriin kuuluvaksi. Kuvausten 'nykyhetki' ja sitä seuraava tulevaisuus kuuluivat jo "tavallisille ihmisille".

Topeliuksen *Mirabeau-täti* - 1840-luvulle sijoittuneen, romanttisen *Linnaisten kartanon Viheriän kamarin* rinnakkaisteos, josta kirjailijan oma varhaisempi aateluusromantiikka on tietoisesti riisuttu - panee pilkaksi romanttisia kirjoja liikaa lukeneen tytön halun nähdä kaikkialla "jännittäviä" aatelisia. Nuoren porvaristytön silmissä aateliton ihminen ei voi olla riittävän hieno tai kiinnostava: kun joku henkilö kiinnittää hänen mieltään salaperäisyydellään tai erikoisella persoonallaan, hän oitis sepittää tälle aatelisten sukuun, jota sitten puretaan kertomuksen kuluessa. Sama toistuu *Drifva-neidin* tyttöyhteisön maailmassa.¹⁸⁴⁰ Kiven *Nummisuutareiden* juoneen kietoutuu toisen käden tietoja upporikkaasta kreivistä, kansankertomusten vakiotyypistä, joka muka matkustelee seudulla; kertomukset kreivistä rinnastuvat suoraan paroni Münchhausenin seikkailuihin, joita myös kertoillaan.¹⁸⁴¹

Canthin *Hannassa* sydämetön isä ivailee tytärtään - joka ei kelpuuta isän tarjoilemia yli-ikäisiä ja sukupuolitautilien runteleimia sulhasehdokkaita - kysyen, odottaako tytär mahdollisesti kreiviä kosijakseen.¹⁸⁴² Tavaststjernan *Heder och ärassa* aatelinen lääkäri ironisoi kysyttäessä omaa aateluuttaan kaunokirjalliseen sävyyn: "Räknar doktorn så gamla anor?" "De äro ju inte så gamla. Det var min farfars far, som gick ringen. Han hade någon underordnad plats på Drottningholm i tiden, och han lär ha gjort kungen någon liten tjänst."¹⁸⁴³ Aho panee lastussa *Polkupyörällä Reinin rantoja* matkustavaiset haaveilemaan aatelisten linnaelämästä romanttisten kaunokirjallisten kliseiden mukaan, ja kuvaa näytelmässä *Tuomio* aatelisten kohtalottaren, Hanna von Falckin, kaunokirjallisia konventioita elämässään toteuttavaksi,

¹⁸³⁸ Aho KT III, s. 1 - 61. KT IV, s. 268 - 272. KT V, s. 272 - 294. KT VIII, passim.

¹⁸³⁹ Järnefelt 1965.

¹⁸⁴⁰ Topelius KT IV, s. 661 - 806. KT VI, s. 553 - 556.

¹⁸⁴¹ Kivi 1984, s. 94, 102, 130.

¹⁸⁴² Canth 1965, s. 333.

¹⁸⁴³ Tavaststjerna 1924b, s. 304 - 305, 396 - 400.

melodramaattiseksi hahmoksi.¹⁸⁴⁴ Järnefeltin *Minun Marttani* -teoksen aatelinen miespäähenkilö taas irvailee itseään “esplanadiritariksi” ja huomioi ivallisesti aatelittoman asesorskan “kreivilliset elkeet”.¹⁸⁴⁵

¹⁸⁴⁴ Aho KT VI, s. 277 - 289. KT X, s. 591 - 694 passim.

¹⁸⁴⁵ Järnefelt 1927c, s. 70, 96.

VII YHTEENVETO¹⁸⁴⁴

1800-luvun jälkipuolen eliittien konflikti manifestoituu kaunokirjallisuuteen sisältyvässä aateluusdiskurssissa. Siinä on eroteltavissa kaksi alatyyppeä. Romanttisen kaunokirjallisuuden usein historiallisen romaanin kontekstissa toteutuva, aatelille myönteisempi ja siten enemmän aatelin oman sisäisen diskurssin mukainen aateluusdiskurssi kumpuaa vielä säätyerotuksen leimaamasta todellisuudesta. Se tarkastelee aatelia kaukaa, osin moralisoiden, osin ihannoiden; aateluuteen kanavoitaan vielä myös ideaali-ihmisyyden piirteitä. Realistinen kaunokirjallisuus tarkastelee aatelia lähempää, mikä tulee näkyviin mm. siinä, miten säätyläistön alemman kerrostuman kuvataan mallioppimisen avulla omaksuvan aatelista tapakulttuuria. Aateliin yhteiskunnallisena ilmiönä kohdistuva jyrkempi, tuomitseva asenne puolestaan todistaa säätyjen enenevän sosiaalisen sekoittumisen mukanaan tuomasta yhteiskunnallisen kilpailutilanteen - eturistiriidan - aktivoitumisesta.

1800-luvun jälkipuoliskon julkisen, massamittaisen, painettuun sanaan perustuvan tiedonvälityksen - sanomalehdistön ja tässä käsiteltävänä olevan kaunokirjallisuuden - toimijoista valtaosa kuului 'moderniin' aatelittomaan, professionaaliseen eliittiin, joka korosti ohjelmassaan sivistyksen merkitystä, kansallista yhtenäisyyttä (fennomania) ja demokratian ihannetta. Uuden median synnyttämä uudentyyppinen valta muodostui käytännössä pitkälti tämän ryhmän yksityisalueeksi. Julkisen sanan teknologian valtiaana se käytti tehokkaasti määrittelijän valtaa määritelläkseen sekä itseään että kilpailijaksi kokemaansa edeltäjänsä. Yhdentyypistä valtaa siis käytettiin peilaamaan toisentyypistä - mutta eksplisiittisesti 'vallaksi' määrittyi tässä prosessissa vain niistä vanhempi.

Kuten jokainen uusi ilmiö, joka tietoisesti pyrkii korvaamaan jonkin vanhan, uusi eliitti omaa asiaansa edistäessään maalasi edeltäjänsä kohtuuttoman synkin värein. Voitaisiin jopa sanoa, että vanhan eliitin taannehtiva "huonous" oli *seurausta* uuden eliitin esiintulosta - sen sijaan, että sen huonous olisi ollut uuden eliitin esiin murtautumisen syy,¹⁸⁴⁵ kuten uuden eliitin oma ohjelma halusi asian ilmaista. Määritellessään edeltäjänsä huonoksi uusi eliitti samalla sanoutui irti kaikista aikemman hallinnon virheistä ja saattoi aloittaa yhteiskunnallisen toimintansa puhtaalta pöydältä, esiintyen kaiken hyvän, kauniin ja oikean edistäjänä.

Itseään määritellessään uusi eliitti otti käyttöön myös negatiivisen identifikaation: sen identiteetille muodostui tärkeäksi paitsi samastuminen omaan sivistyneistösukupolveen ja kuvitteelliseen 'kansaan', myös ja erityisesti se, mihin *ei* haluttu samastua: aatelisia emme ole,

¹⁸⁴⁴ Tähän lukuun ja laajemmin koko työhöniinkin sisältyviä teemoja olen kehittänyt myös Ennen & nyt -verkkójulkaisussa ilmestyneessä artikkelissa *The chosen enemy - nobility as the antagonist in the thinking of the 19th century Finnish national/democratic opposition*. - Vuorinen 2001.

¹⁸⁴⁵ Vrt. Anderson 1991, s. xiv.

aatelin kaltaiseksi emme tahdo tulla, olkaamme siis - niin, mitä? Samalla tuli kuin vahingossa määritellyksi suomalainen demokratia, sen omakuva, itseymmärrys ja rajat. Mitä ei otettu mukaan, koska se kuului vanhalle pahalle eliitille (ruotsinkielisyys, runsaat seremoniat,¹⁸⁴⁶ miljöiden loistokkuus, ulkoiseen vaikutelmaan perustuva representaatio, juhlallinen ja/tai monimutkainen tapakulttuuri, formaali pukeutumis- ja käytöskoodi, patriarkaalinen suojelu- ja huolenpitoasenne, avoin eliittipositio) ei oikeastaan ole mukana vieläkään - kyseiset piirteet jopa toimivat automatisoituneina “ei-demokraattisuuden” tunnuksina. Suomalaisen demokraattisen eliitin itseymmärrys määrittyi ja määrittyi pitkälti negaatioista käsin.

Kuten uutta vaihtoehtoa edustavalle ryhmälle hyvin sopi, 1800-luvun nouseva eliitti kiinnittyi modernisaation ja edistyksen ideaan ja omi kaikkien alojen järkipärisen kehittämisselityksen omaksi monopoliksi. Tällaiselle ‘edistykseksi’ ryhmälle kaikki ‘traditionaalinen’, saati lähtökohdiltaan menneisyyden hämärään katoava, oli jo sinänsä pahan synonyymi. Negatiivisen identifikaation tarpeisiin aateli määritettiin siis pahaksi eliitiksi myös ja ennen kaikkea leimaamalla se yksiselitteisen konservatiiviseksi ryhmäksi. Aateli oli määritelmän mukaisesti edistyksen - sekä sen etujoukon, uuden eliitin - tiellä.

Uusi eliitti nousi sankoin joukoin keskiluokkaiselta pohjalta ja säilytti yhteisestä taustasta kumpuavan kollektiivisen identiteettinsä vielä eliitiksi tultuaankin. Näin tästä elävästä paradoksista, “keskiluokkaisesta eliitistä”, tuli piiloutuva eliitti. Se oli valmis - kenties pitkin hampain, mutta kuitenkin¹⁸⁴⁷ - ottamaan yhteiskuntavastuuta, mutta kieltäytyi ehdottomasti ottamasta päälle avoimen eliittiaseman tuomaa epäsuosittuutta. Tässä projektissa vanha aatelin eliitti valjastettiin näppärästi “ainoan eliitin” epäkiittolliseen rooliin. Säätyläistön sisältä katsoen aatelin olemassaolo toki olikin räikein havaittavissa oleva epätasa-arvon merkki, mutta koko yhteiskunnan näkökulmasta sen määrittely eriarvoisuuden tärkeimmäksi tai jopa ainoaksi linnakkeeksi vaikuttaa silti kohtuuttomalta.

Kun näkymätön¹⁸⁴⁸ keskiluokkainen eliitti kohtasi näkyvän yläluokkaisen eliitin, jonka olemukseen vieläpä kuului asemansa esiin tuominen itsensä havaittavaksi tekemällä, erotteleva merkkikieli oli helppo havaita ja omaksua. Uusi eliitti lainasi siis kielen vanhalta, mutta käänsi sen ‘tekstit’ omiin tarkoituksiinsa - merkityksensä kadottaneiksi nonteksteiksi tai omien parempien ihanteittensa antiteksteiksi. Hetkittäin flirttailtiin jopa aateluuden äärimmäisen demokraattisen negatiivisen tekstin, se on: vallankumouksen käsitteen ja sen rauhanomaisempien evolutiivisten sovellusten, kanssa. Uuden eliitin pysyvä väite oli, että aateli itse käytti

¹⁸⁴⁶ Tässä yhteydessä voisi vertailun vuoksi mainita vaikkapa Yhdysvaltojen valtiokulttuurin meikäläisittäin tarkasteltuna lähes “häpeämättömän” seremoniallisuuden, joka kuitenkin ilmentää nimenomaan tasavaltalaisuuden ja demokratian ideologiaa.

¹⁸⁴⁷ Esim. Siltala 1999.

¹⁸⁴⁸ Eliittiasemaansa piilotteleva, itsensä lähtökohtansa perusteella edelleen keskiluokkaiseksi identifioiva ‘porvarillinen’, ‘kansallinen’ eliitti. - Verta Barthes 1994, s. 197 - 200.

merkkikieltään erottuakseen muista (teoriassa ‘rahvaasta’, mutta käytännössä varmaankin jo lähinnä uudesta aatelittomasta eliitistä) - mutta erotteleva merkki on yhtä hyvin voinut olla myös enemmistöön kuuluvan, aateliin nähden toiseutta kokevan katsojan silmässä. Nousevan eliitin tuntema mielenkiinto aateluuteen viittaavaa merkkijärjestelmää kohtaan voidaan tulkita metatason merkiksi lisääntyneestä kanssakäymisestä näiden ryhmien välillä.

Pohjimmiltaan kyse oli varhaisen modernisaation retoriikasta. Koska yhä elämme sen ehdollistamassa yhteiskunnassa, sen sanoma saattaa näyttää meistä nyt itsestäänselvältä. Sitä se ei kuitenkaan ollut ennen kuin sen tietty sisältö 1800-luvulla luotiin (toki aikaisempien kansanomaisten, kristilliseen säätyoppiin sisältyvien sekä aatelin omaan perinteeseen liittyvien mallien pohjalta ja niitä soveltaen) ja pantiin uuden, painettua sanaa välineenään käyttävän julkisuuskoneiston avulla laajaan jakeluun. Tämän merkityksenantoprosessin tuloksena syntyneet merkitysten kenttä näytti/näyttää vakiinnuttuaan kyseisen ilmiön oikealta, normaalilta, “luonnolliselta” kavalta.

Aateluuden semioottinen kartta, ainakin jotkut sen ‘seemeistä’, saattavat vaikuttaa nykylukijan silmissä toivottoman romanttisilta, vanhanaikaisilta (!) ja siksi niin naiiveilta, että syvempien merkitysten hakeminen niiden takaa ja alta voi näyttää tarkoitushakuiselta ylireagoinnilta. Harmittomaan kaapuun kätkeytyy kuitenkin vakava yhteiskunnallinen sisältö. 1800-luvun merkkikieli ei ole meille velkaa sitä, että se meidän silmissämme näyttäisi kypsältä ja järkevältä - sen vieras, koristeellinen ominaislaatu on vain hyväksyttävä, jos sitä ollenkaan aikoo ymmärtää.¹⁸⁴⁹ Kuvan leikkisyyteen ja pinnallisuuteen sinänsä voi jo kätkeytyä eräs tärkeä viesti: aateli se vain leikkii tanssiaisia, hienostelee ja puhuu ranskaa, ja ohi mennessään sortaa talonpoikia, vaikka valtakunnan hallitseminen on kovin vakava asia ja yhteiskuntaelämä kaikinensa ihan muuta kuin leikkiä.

Aatelin semioottinen kartta järjestyy erilaisten merkityskehysten rajaamiksi, erilaisiin vallan tyyppeihin kiinnittyviksi osioiksi. Kunkin merkityskehysten sisällä, yksittäisten seemien tasolla kirjoittajien strategiana on ollut aatelin omaan sisäiseen merkityksenantoon pohjautuvien alkuperäisten ‘tekstien’ non- ja antitekstualisointi sekä demokraattisten negatiivisten tekstien rakentelu. Kun valtaan viittaava merkityskehystaso ja detaljitason painotukset lasketaan yhteen, saadaan saldoksi sinänsä kovin vähän yllättävä syvämerkitys: aateli määräytyi 1800-luvun yhteiskunnassa 1) keskeiseksi/ainoaksi valtaryhmittymäksi, ja 2) arvomaailmaltaan, asenteiltaan ja elintavoiltaan vanhakantaiseksi ja ajastaan jääneeksi - mikä olikin todistettava. Aateluuteen viittaava merkkikokonaisuus viittasi siis lopulta ei ainoastaan valtaan vaan “vanhaan” ja “pahaan” valtaan.

¹⁸⁴⁹ Kalela 2000.

1. Aateluuden viittaavat merkit vallan eri lähteiden ja tyyppien kuvastajina

Uuden eliitin luomassa hahmoituksessa pintatasolla aateliin viittaavat semioottiset merkit osoittavat syvätasolla aatelin ohi sen keskeisen yhteiskunnalliseen funktioon, valtaan, ja näin tehdessään samalla rakentavat kuvaa aatelisesta vallasta ja siten aatellisen vallan myyttiä. Voitaisiin myös sanoa, että aateluus, valtaa edustaessaan, samalla on yhteiskunnan toiminnassa realisoituvan valtiollisen ja eri yhteiskuntaryhmien suhteissa realisoituvan konkreettisen sosiaalisen vallan merkki, kun taas hallitsija, "kruunu", vallan keskus, henkilöi vain abstraktia valtaa, valtiota itseään.

Aatelin semioottinen kartta jäsentyy laajoiksi viite- tai merkityskehyksiksi, joihin yksittäiset merkit sijoittuvat. Kukin viitekehys kasvaa tietyn aatellille ominaiseen ilmiökentän ympärille ja pitää sisällään joko yhden tai muutaman kyseiselle instituutiolle tunnusomaisen vallan tyyppin tai lähteen. Aateliin kiinnittyy vallan tyypeistä erityisesti sotilaallista ja taloudellista valtaa, luonteeltaan joko suoraa ja henkilökohtaista tai institutionaalista, autoritatiivista tai diffuusia. Ideologista, julkiseen sanaan perustuvaa valtaa taas käyntelee vastapuoli. Vallan eri lähteinä näyttäytyy erilaisia pääoman lajeja - taloudellisen ohella sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma - sekä jatkuvan informaatiovirran hallinta.

Pääosalle romantikoista aatellin edustaman vallan oli vielä mahdollista olla joko hyvää tai pahaa - aatellisten henkilöiden avulla usein käytiin hyvän ja pahan vallan rajaa. Toisaalta vaikkapa Topeliuksen (modernille demokratialle toki vielä etäiset) "kuningas ja kansa" -pohdiskelut rakentavat jo myöhempää aatelliskielteistä hahmotusta. Realisteille - ainakin vallan ja yhteiskuntaolojen problematiikkaan erikoistuneille tendenssirealisteille - aateli edusti käytännössä aina epäoikeutettua, vääryydellä anastettua ja pidettyä "pahaa" valtaa.¹⁸⁵⁰

Ensimmäinen, *soturiuden* merkityskehys, viittaa aatellin vallan ajallisesti kaukaisimpaan perustaan, heimoyhteiskunnan sisäistä ja ulkoista puolustusta hoitaneen aseistetun soturikastin jäsenyyteen. Tämä vallan tyyppi edustaa primitiivistä 'weberiläistä', alistavaa valtaa suorimmillaan ja yksinkertaisimmillaan: fyysistä, henkilökohtaista, aseenkäytön ja siten väkivallan monopoliin (aikana ennen valtiota) perustuvaa mahtia tai aseistuksen paremmuuden ja sen ammattimaiseen käyttöön harjaantumisen tuomaa etulyöntiasemaa ja sen synnyttämää autoritatiivista, suoran käskytyksen mahdollistavaa valtaa. Aseistautuneisuuteen liittyy myös yksilön viitekehyksessä esitelty kiivas aatellinen temperamentti ja koleerinen persoonallisuutyyppi, joita toisaalta tasapainottaa aatellisen käytöksen 'tekstiin' kuuluva itsehillinnän vaatimus. Suora, henkilökohtainen aseellinen ylivoima on toki voinut realisoitua,

¹⁸⁵⁰ Valta sinänsä, ainakin avoimesti näkyvä valta, oli tässä hahmotuksessa "pahaa" hieman samaan tapaan kuin kaiken omaisuuden on sanottu olevan varkautta.

ainakin uhan tasolla, myös järjestäytyneemmissä olosuhteissa; symbolisemmalla tasolla se on ilmennyt vastaansanomattomana auktoriteettina.

Toinen, *uniformun* symboloima merkityskehys viittaa uuden ajan järjestäytyneen valtion ja byrokraatisoituvan yhteiskunnan mukanaan tuomaan institutionaaliseen valtaan, joka on edelleen luonteeltaan autoritatiivista, käskyttävää. Uniformu on tässä viran ja virkahierarkioiden tunnus - yksilön asema järjestelmässä ja sen yksittäisessä instituutiossa on jo valtasuhteiden tärkein lähtökohta. Ajallisesti on siirrytty uuden ajan keskitetyn valtion kontekstiin. Kyse on edelleen pohjimmitaan 'weberiläisestä' pakkovallasta, mutta nyt järjestäytyneemmässä ja vähemmän henkilökohtaisessa puitteessa. Vallan lähde ei enää ole yksilön konkreettinen tai symbolinen aseistus (viran suoma määräysvalta), vaan yksilön käyttämä ja siten kanavoima valta kumpuaa häntä suuremmasta järjestelmästä, jonka palvelija hän siis on. Myös uuden ajan muodollisiin komentosuhteisiin perustuva sotilaallinen valta kuuluu jo tämän kehyksen sisään, siviili- ja oikeusvirkojen tuottaman vallan ohella.

Kolmas merkityskehys, *kartanotalous*, viittaa vallan suhteen kahtaalle: omaisuuden tuomaan taloudelliseen valtaan ja suoraan 'weberiläiseen', autoritatiiviseen isäntävaltaan. Ensimmäisessä tapauksessa kyse on siis aiemmin 'marxilaiseksi' nimeämästäni vallan tyyppistä, jossa taloudellisen pääoman sijainti sanelee yksilöiden väliset valtasuhteet. Juuri maaomaisuus oli ennen teollistumisen ja täyden rahatalouden aikaa keskeisin omaisuuden tyyppi ja nimenomaan aatelille tyypillinen omistamisen sfääri, joka sittemmin menetti merkitystään; toisaalta aatelinen maanomistus tarjosi resursseja myös modernin teollistumisen tarpeisiin. Maanomistuksen kautta ja avulla viitataan kuitenkin 1800-luvulla yhä aatelin taloudelliseen ylivoimaan joko ruraalissa paikallisyhteisössä tai koko yhteiskunnassa. Kaunokirjailijoita ei ole kiinnostanut esittää maatalouden tuottojen verottamisen luonnetta valtion virkakoneistossa työskenteleviä, alkutuotannosta erotettuja henkilöitä elättävänä käytäntönä; enemmänkin on keskitytty korostamaan aatelin harjoittamaa taloudellista riistoa vaikkapa läänityslaitoksen tai Nuijasodan linnaleirin muodossa.

Rakenteellisen, yhteiskunnan tasossa ilmenevän taloudellisen vallan ohella on kuvattu yksittäisten yksilöiden taloudellisen eriarvoisuuden synnyttämää suoraa, henkilökohtaista taloudellisen vallan tyyppiä. Aatelinen isäntävalta taas on esitetty vaihtoehtoisesti joko - usein voutien välityksellä harjoitettavana - 'pahana' riistona ja julmuutena tai lempeän patriarkaalisen 'hyvänä' suhtautumisena, mutta häikäilemättömän mielivallan mahdollisuus ja alustalaisten totaalisen oikeudettomuuden, "armoilla olon" vaikutelma väikkyä aina kuvausten taustalla.

Neljäs aateluuutta määrittävä merkityskehys, *suku*, on aineellisen, kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman leikkauskohta ja niiden edelleen välittymisen väylä: kansalta riistetyt, kruunulta vääryydellä saadut (sic) läänitykset, aatelin taloudellisen pääoman lähtökohta,

periytyvät suvussa, samoin privaatisissa eli siis epädemokraattisesti välitetty kulttuurinen pääoma - eräänä keskeisenä tunnuksenaan yksilön viitekehysten alla, kasvatuksen kohdalla käsitelty kotiopettajan hahmo.

Sosiaalinen pääoma eli asema, suhdeverkostot ja niihin kanavoituva luottamus (sukupolvelta toiselle välittyvät sukulaisuus- ja tuttavuussuhteet, vaikkapa isän virka- tai opiskelutoverit ja näiden panos seuraavan polven uran ja naimakauppojen taloudellisen edullisuuden edistämiseksi) perittiin nekin ensisijaisesti sukuyhteisön jäsenyyden myötä. Tämä 'epätasa-arvoinen' välittyminen sinänsä on kaikille kohesiivisille, verkostoituneille eliiteille luonteenomainen piirre, josta myös uusi eliitti aikanaan pääsi nauttimaan, mutta siirtymävaiheessa, uuden eliitin ensimmäisen sukupolven aikana, se vielä tarjosi vanhan eliitin jäsenille sosiaalisen etulyöntiaseman. Demokraattisen vastakohtan tälle privaatille pääomien välittämisen väylälle tarjosi toisaalta paisuva julkinen informaatiovirta - valtion tuottama koulutus, painettuun sanaan perustuva julkinen tiedonvälitys, kansanvalistus - toisaalta oman mieskohtaisen ansioituneisuuden ensisijaisuutta korostava ideologinen ohjelma.

Viides merkitysketju, *sosiaalinen näyttämö*, sulkee sisäänsä seuraelämän valtaa synnyttävät käytännöt, mm. sosiaaliset suhdeverkostot ja niissä realisoituvan diffuusin vaikutusvallan. Suhteiden hyvä ylläpitäminen edellytti kontaktien jatkuvuutta. Myös aateliskulttuurille leimallinen representaatio, oman henkilön ja kulloisenkin aseman esiin tuominen, edellytti sekä kulisseeja että yleisöä: se oli oikeaan aikaan oikeassa paikassa ja oikeassa seurassa näyttäytymistä. Sosiaalisen pääoman (luoton) ja sen tuottaman arvovallan realisoiminen ja uusintaminen sijaitsi ja tapahtui ihmisten välisissä suhteissa - seuraelämä oli siis suhdetoiminnan pörssi.

Demokratian-epädemokratian akselilla tässäkin oli pohjimmiltaan kyse privaatista informaation välittämisestä: tilaisuudet, joihin pääsy oli rajoitettu, muodostivat privaatien julkisuuden sfäärin, jota voisi nimittää 'tanssiaisjulkisuudeksi' - porvarillisehkon '(sala)seurajulkisuuden' ja 'kahvilajulkisuuden' sekä meikäläisittäin harvinaisen ja etäisen aristokraattisen 'hovijulkisuuden' välisen puolimatkan krouvin. Olemalla läsnä siellä, missä tärkeät ja vaikutusvaltaiset henkilöt tapaavat ja puhuvat tärkeistä asioista, pystyy luomaan käyttökelpoisia kontakteja, pysyy selvillä siitä mitä tapahtuu, ja voi siten parhaiten edistää omaa ja yhteisönsä etua - diplomaattien ja lehtimiesten työtä tänäkin päivänä.

Kuudes viitekehys, *yksilö*, tuo aateluuden käsitteen lähimmäs modernia ihmiskäsitystä. Aateliselle yksilölle suvun ('epädemokraattinen') jäsenyys tarjosi tosin tukevan ponnistusalueen, mutta kulttuurinen pääoma uusintettiin joka sukupolvessa erikseen, eri variaatioin. Aatelisessa seuraelämässä keskeinen representaatio edellytti toki taloudellisia

resursseja, mutta myös kulttuurista pääomaa, suhdeverkkojen kukoistus riippui yksilön diplomaattisten taitojen määrästä ja myös muista henkilökohtaisista ominaisuuksista.

Pelkästään epävirallisessa suhdetoiminnassa ilmenevä vallan tyyppi, diffuusi henkilökohtainen vaikutusvalta - erityisesti kyky synnyttää ikonista, jäljittelevää käyttäytymistä - kiinnittyi suurelta osin yksilöön ja tämän ominaisuuksiin. Kyse voi olla pohjimmiltaan hyvinkin primitiivisestä vaikuttavuudesta, joka soi - ja suo edelleen - vahvaan attraktioon perustuvaa vaikuttavuuden valtaa - "olen voimakas, komea, tyylikäs ja itsevarma, sinä ihaillet minua ja tahdot olla niin kuin minä, joten jäljittelet minua kaikessa, myös mielipiteiden suhteen." 1800-lukulaississa kuvauksissa nimenomaan aatelismiehen fyysiseen olemukseen ankkuroitunut henkilökohtainen vaikuttavuus kumpusi paitsi (oletetusti hyvistä) aatelisista geneeistä, myös varakkuuden takaamasta riittävästä ravinnosta, sotilasammattiin kuuluvista ruumiinharjoituksista ja ulkoilmaelämästä sekä taloudellisen ja kulttuurisen pääoman ('hyvä maku') suomien edellytysten avulla suoritetusta tarkoituksenmukaisesta esillepanosta. Tämän vaikuttavuuden luonne oli muun ohella myös ilmeisen seksuaalinen (taloudellisen, sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman jatkoksi vallan lähteiden luetteluun voisikin liittää vielä 'seksuaalisen pääoman'), mikä tulee häveliäiden sanakäänteiden takaakin selkeästi esiin esimerkiksi Topeliuksen koleerisen sankarin Jaakko Keithin tai antisankari Sten Jungarin hahmoissa.

2. Aateli modernisaation, kansallisen yhtenäisyyden, demokratian ja emansipaation 'hyvänä vihollisena'

1800-luvun jälkipuoliskon nouseva aateliton, professionaalinen eliitti määritteli itsensä moderniksi, kansalliseksi, demokraattiseksi ja sosiaalisesti liberaaliksi, siis työvoiman, naisten jne. emansipaation kannattajaksi. Vastavoimaksi tarvittiin riittävän vaikuttava viholliskuva - yhteinen "paha", jota vastaan nouseminen toisaalta oikeuttaisi radikaalitkin muutokset ja toisaalta vahvistaisi uudistajien omaa kollektiivista identiteettiä tarjoamalla houkuttelevan mahdollisuuden negatiiviseen identifikaatioon.

Aateli oli helppo määritellä kaikkien yllä mainittujen hyvien asioiden vastavoimaksi - se suorastaan tarjoutui siihen virkaan. Aateli oli perinteinen valtaryhmittymä - siis se ei voinut olla 'moderni' eikä ajaa uudistuksia. Se oli ruotsinkielinen - siis se ei ollut yksikielisen nationalistisen ohjelman tarkoittamassa mielessä 'kansallinen' voima. Instituutiona aateli perustui syntyperälle sekä sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman privaatile välittymiselle - uuden eliitin määritelmän mukaan 'demokraattista' taas oli julkisuudessa (koulutus, painettu sana) välittyvä ja siten demokraattisesti leviävä informaatio ja mieskohtaisen ansioitumisen ihanne - jolle tosin ei ollut näkyvissä aidosti demokraattisia edellytyksiä. Patriarkaalinen aatelinen

kartanonherra oli isäntätyyppinä monen tuntema, aatelisnaisen asema säädyn sisällä oli määriteltävissä avioliittopolitiikan kauppatavaraksi ja palkollisnaisten asemaan taas liittyi mahdollista aatelisen isäntävallan väärinkäyttöä, joten aatelista saatiin vaivatta maaseudun työväestön ja kaupunkienkin palveluskunnan sekä naisten alistaja, sananmukaisesti siis alisteisten ryhmien kaikkinaisen ‘emansipaation’ vastustaja. - Jos siis kannatit uudistuksia, tavoittelit sosiaalista nousua, olit suomenkielinen, kouluttautunut mutta vaatimatonta syntyperää, maatyöläinen, palkollinen tai nainen, aateli oli juuri sinun vihollisesi.

Aatelissa ilmeneville epäkohdille tosin oli olemassa historiallisia syitä tai ainakin lieventäviä asianhaaroja. Ensinnäkin aateli oli “vanha” valtaryhmittymä nimenomaan ja ainoastaan siksi, että “uusi” oli haastanut sen - aiemminhan se oli ollut vain ‘valtaryhmittymä’. Se oli ruotsinkielinen, koska entinen emämaa Ruotsi oli käytännön syistä assimiloinut itäisten provinssien hallintoeliitin. Aatelin privaatisissa tapahtuva kulttuurisen pääoman välitys perustui siihen, ettei julkinen koulutus aiemmin ollut tarjonnut korkeimmalle eliitille olennaisia taitoja, kuten eläviä kieliä tai kansainvälisillä foorumeilla tarpeellista tapakulttuuria, ja sosiaalisen pääoman privaatisissa välittyminen taas oli ja on ominaista mille tahansa kohesiiviselle eliitille. Mitä taas perinnöllisyyteen tulee, niin uusikaan eliitti ei pyrkinyt estämään aineellisen pääoman ja sen kautta perittävän talonpoikaisen tai porvarillisen aseman periytymistä, ainoastaan aineettoman statuksen siirtämistä ilman omaa ansiota sukupolvelta toiselle. Isäntävaltaa käytti myös talonpoikainen isäntä torppareitaan ja palkollisiaan kohtaan, hyötyä tavoitteleva avioliittopolitiikka ei ollut tuntematonta porvarillisissa tai sivistyneistön piireissäkään, eikä alempien sosiaaliluokkien naisten hyödyntäminen rajoittunut aatelin piiriin.

Aateluuden määrittelemisen uuden eliitin ajamien hyvien asioiden viholliseksi tapahtui käytännössä kuvauksen detaljitasolla. Yksittäisten seemien käsittely - aatelisen ‘tekstin’ kontekstualisointi ja/tai asettaminen antitekstuaaliseen suhteeseen uuteen/moderniin/ demokraattiseen ‘tekstiin’ nähden - tähdensi kuhunkin merkkiin sitoutuneiden “aatelisten” arvojen vanhanaikaisuutta ja epäajanmukaisuutta, ja negatiiviset tähtäsivät suoraan aateluuden merkityksen hävittämiseen, kun taas aateluuden käsitteen laajentuminen ja inflaatio vaikuttavat kontekstualisaation suuntaan. Pintatasolla tarkasteltuna 1800-luvun kaunokirjallisuus tyytyi ironisoimaan yksittäisiä ja konkreettisia aateliseen elämäntapaan ja arvomaailmaan liittyviä ilmiöitä. Syvätasolla aatelin ja uuden aatelittoman eliitin konfliktin synnyttämä, jälkimmäisen ryhmän tuottama vastakkainasettelua korostava viholliskuva kuitenkin palautuu arkkityyppisiin dikotomioihin.

Modernisaation vastaisuuteen kiinnittyvät merkitykset rakentuvat pohjimmiltaan *vanhan ja uuden, menneisyyden ja tulevaisuuden, taantumuksen ja edistyksen* mielikuville.

Monet kirjoittajat toteavat asian aivan ekplisiittisestikin - "aateluus ei enää kuulu tähän aikaan, uutta aikaa rakentavat jo uudet yhteiskunnalliset voimat" - mutta tavallisempi tapa on kiinnittää aateluutta ilmentävät ja/tai sille tyypilliseksi koetut yksityiskohdat jo menneisiin aikakausiin ja päättyneisiin kulttuurivaiheisiin.

Pax russican ja evp-upseerien leimaamalla 1800-luvulla eräs tällainen mennyt ilmiö oli sota. Kaikki 'soturin' viitekehykseen kuuluvat yksityiskohdat esitellään - erityisesti aikalaiskuvauksissa - koomista sävyä saavina jäänteinä menneiltä ajoilta; joihinkin niistä (ratsastus, metsästys, vaunut) liitetään varmemmaksi vakuudeksi epätasa-arvoisen varakkuuden leima. Taisteluun osallistuva aatelinen upseeri on romanttisen historiallisen romaanin keskeinen sankarityyppi, mutta aikalaiskuvauksia hallitsevat jo vanhat ja usein äärikonservatiiviset evp-upseerit. Myös aikalaiskuvausten aktiiviupseerin kuvaan hiipivä korean tyhjäntoimittamisen piirre vahvistaa tätä menneisyyteen sitomista: menneitten vuosisatojen aatelinen sotasankari on taantunut seurustelu-upseeriksi.

Myös monilla suvun viitekehykseen kuuluvilla aateluuden piirteillä on voimakas vanhakantaisuuden leima - hyvänä esimerkkinä esi-isät, jotka aivan konkreettisestikin kiinnittävät aateluutta menneeseen. Traditioiden arvo ja merkitys vain muuttuu aatelisesta 'tekstistä' demokraattiseen siirryttäessä prestige'stä painolastiksi, kestäättömäksi perustaksi, jolle yhteiskunnallista asemaa ei enää voi rakentaa.

"Vanha verenperintö" taas kääntyy demokraattisessa 'tekstissä' darwinistisessa hengessä rappion kuvaksi. Tällöin kyseeseen tulevat edellisiä dikotomioita väkevämmät jaottelut *pilaantuneeseen ja tuoreeseen, sairaaseen ja terveeseen, rappioon ja kehitykseen*.

Sukuperintöjen kategoriaan kuuluvat luonneviat (erityisesti mielisairaudet), niiden romanttisena varianttina erilaiset "sukukiroukset" sekä 'luuserin' ideaalityypin kuvittama, sisäsiittoisuuden aiheuttama perimän heikentyminen kuuluvat myös tähän kokonaisuuteen. Erityisesti Topelius kiinnitti aatelin rappiomerkitystä myös konkreettisiin kartanoiden - Linnainen, Rautakylä, Letto - ja niiden interiöörien rappioon. Eräs keskeinen aateluuden ja rappion assosiaatio oli myös aatelisten yksilön moraalinen, erityisesti seksuaalimoraalinen rappio. Aholle ominainen, verhotun rappioretoriikan laji taas on puhe aatelista vieraana, degeneroituneena rotuna, mikä tulee erityisesti näkyviin aateliskoira Hektor II:n tapauksessa.

Viime kädessä aateluutta vs. ei-aateluutta määrittää *kuoleman vs. elämän* dikotomia. Lopullinen sairauden, rappion ja kuoleman tunnus - tuoreen, raikkaan, versovan elämän syvä vastakohta - on erityisesti aateluuteen liitetty pelko suvun sammumisesta. Toinen aatelia kuoleman ajatukseen kiinnittävä tema on säädyn itsearvostuksen korostunut assosioiminen hautamuistomerkkeihin ja hautajaisseremonioihin. Ja vaikka kuolema onkin suuri demokraatti,

danse macabre -aihelma kuitenkin vahvistaa ensi sijassa aateluuden ja kuoleman merkitysyhteyttä.

Ruumiillisen työn etiikkaa, aatelisen joutilaisuuden demokraattista antitekstiä, puolestaan vilautetaan joidenkin poikkeuksellisten (järnefeltläisten) aatelisten lääkkeenä tiedostettua rappion uhkaa vastaan. Tärkein poikkeus rappion retoriikasta - se poikkeus, joka vahvistaa säännön - ovat realistien kuvauksissaan suosimat uudistuvat kartanot ja niiden modernit ja aktiiviset, ‘maanviljelijän’ ideaalityyppejä kuvittavat aateliset isännät.

Aateli kansallisen yhtenäisyyden uhkana ja vastakohtana kiinnittyi ‘kansa’-alkuisen sanaperheen kahteen lähtökohtaan: yksikielisen kansallisuusmäärittelyn vallitessa keskeisenä kansallisuuden määritelmänä toimineeseen kieleen sekä ‘rahvaan’ käsitteeseen. Ensimmäinen dikotomia asettuu kohtaan *kansaa* vai *ei-kansaa*. Tätä määriteltäessä kieli on ollut keskeinen kriteeri, ja aateli on merkitty suomalaiseen kansaan kuulumattomaksi sekä keskieurooppalaisten kielten (ranska!) harrastuksensa että ruotsinkielisyytensä vuoksi.

‘Rahvaan’ vastavoimaksi aateli taas määrittyi taloudellisen vastakkainasettelun kautta: Nuijasodan kärjistetyksi kuvattu asetelma, muut kansan kukkarolla käymistä edellyttäneet sodat, “turhia” aateliaisia virkamiehiä ylläpitänyt verotus yleensä, kartanotalouteen kiinnittynyt hyödyntämisen ajatus, säätyjen, erityisesti aatelin ja talonpoikaiston väliset elämäntapa- ja varallisuuserot sekä aatelin ei-tuottavaksi määritelty rooli yhteiskunnallisessa työnjaossa (kun varsinaiseksi ‘työksi’ kuitenkin määriteltiin vain ruumiillinen työ) kaikki rakensivat rajaa aatelin ja rahvaan välille. Kansan ja aatelin äärimmäistä vierautta toisilleen kuvittaa myös hovimiehen ideaalityyppejä, kun taas demokraattinen anti-ideaalityyppejä, työmies, toimii sääntöä vahvistavana poikkeuksena. Tästä hahmotuksesta erottuu *joutenolon* ja *työnteon* dikotomia. Aatelin ja ‘kansan’ keskuudesta nousseen uuden eliitin erilaista suhdetta ‘kansaan’ kuvittaa myös hieman falski, mutta kovasti tunteisiin vetoava dikotomia *kansan hyötykäyttö* vastaan *rakkaus kansaa kohtaan*; jälkimmäistä ilmentää erityisesti Järnefeltin tuotannossa toistuva demokraattisen poikkeusaatelmiehen hahmo.

Neljäs dikotomia asettuu kohtaan *omaa* vai *vierasta*. Aatelin olemuksellista ‘vierautta’ korosti sen näyttäminen lähtökohtaisesti vierasmaalaisena, alkuperältään joko ruotsalaisena tai keskieurooppalaisena väestönosana,¹⁸⁵¹ sekä vierasrotuisuuden korostus, joka Aholla tulee esiin avoimesti käsitetasolla (‘vierasverisyys’), mutta ilmenee myös muilla, erityisesti “aatelisen ulkonäön” etelämaalaisessa tummuudessa ja vierasperäisyydessä, sen “suomalaisesta kansantyyppistä” poikkeavassa olemuksessa.

¹⁸⁵¹ Kiinnostava vertailukohde tulee olemaan eteläinen naapurimaamme, jonka tilanne tässä suhteessa oli huomattavasti kärjistyneempi.

Oletetun vierasmaalaisen alkuperän eräs ikävä seurannaisvaikutus oli epälojaalisuus Suomen maata ja kansaa kohtaan, jolloin voimakkaaksi moraalista valintaa tähdentäväksi vaihtoehtopariksi muodostuu *lojaalisuus* vastaan *epälojaalisuus*. Tämä aiheuma liittyy erityisesti ison- ja pikkuvihankin aikaiseen maastapakoon Ruotsiin, jota esim. Fredrika Runeberg korostetun kirpeästi kommentoi, sekä realistien esillä pitämään liiallisen venäläismyönteisyyden teemaan.

Demokratian arkkiviholliseksi aatelin määrittää sen eksklusiivisuus ja sisäinen koheesio, joista on seurauksena privaatisia välittyvän informaation keskeisyys säädyn olemassaololle. Ensimmäinen dikotomia on siis tässä yhteydessä *privaatti* vastaan *julkinen*, jossa julkinen informaation välitys (valtiollinen koulutus, painettu sana, kansanvalistus) edustaa demokratiaa.

“Aatelisen” privaatisia välitettävän tiedon ja erilaisten pääoman lajien välittymisen kaksi keskeistä kanavaa olivat suku ja seurapiiri. Ensin mainittu edustaa puhtaasti ‘yksityistä’ välittymisen kanavaa. Sen kautta kulki niin aineellinen sukuperintö (kartanot ym. varallisuus) kuin aineeton kulttuurinen (kotiopetus, vieraisiin kieliin harjaantuminen ja käytännössä, esim. lastentanssiaisissa, opittavat sosiaaliset taidot ja tapakulttuuri) ja sosiaalinen pääoma (verkotot). Aatelin hallitsema ‘yksityinen julkisuus’ eli säätyekslusiivinen seuraelämä (“tanssiaisjulkisuus”) taas mahdollisesti olennaisen informaation ja myös palvelusten epävirallisen vaihtamisen. Aikaisempien aikakausien kontekstissa tämä suhdetoiminta näyttäytyy moraalisesti tuomittavana, itsekkäänä “juonitteluna”, kun taas aikalaiskuvauksissa korostuu jo sisäpiirin keskenään jakaman tiedon ja arvonannon tavoiteltavuus myös aatelittomille ulkopuolisille.

Toinen tähän kokonaisuuteen kuuluva dikotomia, *vähemmistö* vastaan *enemmistö*, kiinnittyy vallan ideologian (sittemmin myös käytännön) muutokseen: patriarkaalista vallasta edustukselliseen siirryttäessä avoimesta vähemmistön vallasta siirryttiin tilanteeseen, jossa (uusi) vähemmistö edelleen käytti valtaa, mutta nyt teoriassa enemmistöltä saadulla mandaatilla. Temaattisesti dikotomian käsittely liittyy edelliseen kokonaisuuteen. Uuden eliitin itselleen omima ‘kansa’ edusti sitä suurta enemmistöä, johon aateli ei kuulunut; itsensä uusi eliitti taas määritteli osaksi kansaa, ja sai siten sanomalleen ‘enemmistön’ lavean kaikupohjan. Toinen tähän kokonaisuuteen liittyvä dikotomia sijoittuu kohtaan *valtakunta* vastaan *kansa*: aatelin hallinnointitapa näytettiin valtakunnan, kruunun, imperiumin etua puolustavana, kun taas uusi eliitti ilmoitti katsovansa kansan parasta. Tätä hahmotusta alleviivaavat kaikki aatelin ja hallitsijan läheistä yhteyttä korostavat teemat: hallitsijan aatelisille myöntämät kunniamerkit ja muistolahjat, hovielämän kuvaukset, hovimiljöön varaaminen eksklusiivisesti aatelin toimintakentäksi ja hovimiehen ideaalityyppi. ‘Työmiehen’ ja ‘maanviljelijän’ aateliset ideaalityypit taas kuvittavat modernia, demokraattista poikkeusta.

Keskeinen demokraattisen kritiikin välittymisen väylä olivat omana lukunaan edellä käsitellyt kaunokirjalliset demokratiateemat. Niihin sisältyvän perusdikotomian voisi kiteyttää *erilaisuuden* ja *samanlaisuuden* tai *ylemmyyden* ja *alemmuuden* käsitteisiin: suurin osa käsitellyistä teemoista olettaa eron (ylemmyyden) näkemisen/kokemisen/tekemisen aateliselle mentaliteetille olennaiseksi piirteeksi, ja pyrkii vastaavasti kohta kohdalta kumoamaan tämän erilaisuususkon perusteita.

Aateli määrittyi myös kaikenlaisen emansipaation viholliseksi, erityisesti työväestön ja naisten yhteiskunnallisen emansipaation. Nämä kaksi keskeistä sorretuksi määriteltyä ryhmää, joiden kanssa aateliton sivistyneistö halusi liittoutua, olivat sivistyneistön ohella ‘uuden ajan’ etujoukoiksi koettuja. Kartanotalous, vähemmässä määrin myös aatelinen kaupunkikoti (Gummeruksen Turun-kuvaukset!), tarjoutuivat aatelisten isäntävallan konteksteiksi, joissa aatelisten ja ei-aatelisten elämäntavan suhdetta ‘kansaa’ edustaviin palkollisiin ja alustalaisiin hahmotettiin tunteisiin vetoavan *sorron* ja *vapauden* dikotomian avulla. Hahmotukseen hiipi toisaalta myös harmaasävyjä: talonpoikaisen isäntävallan ainakin satunnaiseen kovuuteen viittavat niin Topelius (ukko Perttilä), Päivärinta kuin Tavaststjerna.

Naisten erityisrooli hahmottuu kahden teeman, taloustyön ja rakkauden kautta. Kaunokirjallisuudessa aatelistenkin naisten kartanotalouden puitteissa tapahtuvat fyysisen työnteon kuvaukset kontrastoituvat aatelist miehelle varattuun joutilaisuuteen. Kyse on paitsi ns. todellisuuden oikeasta kuvauksesta myös kädenojennuksesta alistetuksi kanssaryhmäksi koetulle potentiaaliselle liittolaiselle - edistyksellisillä ei ollut varaa kohdistaa kritiikkinsä kärkeä naisliikkeeseen, vaan naiset haluttiin näyttää aatelin sisälläkin demokraattisena etujoukkona. Erityisesti naisiin kiinnittyvä aatelisten sorron muoto taas oli epäsäätyisten avioliittojen kieltäminen - teema on vallitseva romantiikan aateluuskuvauksissa ja vaihtuu realisteilla fennomaanien suosimiin ohjelmallisiin rahvaannaisten kanssa avioitumisiin. Tämän teeman avulla aateluus saatiin näyttämään sorrolta jopa säädyn jäsenten omalta kannalta.

Aatelisten suvun ote jäsenestään ja vastaavasti uuden demokraattisen maailman aatelistelle yksilölle tarjoama mahdollisuus emansipaatioon tässä suhteessa jäsentyvät viimein *tradition tuottaman epävapauden* ja *modernin yksilöllisyyden* dikotomiaksi. Suvun merkitystä yksilöllisyyden uhkana ja rajoittajana alleviivasivat suvun vanhempien jäsenten määräysvallan, esim. juuri naittajavallan ohella mm. sukunäköisyyden (“et ole oma itsesi vaan kokoelma muiden ihmisten piirteitä”), sukukohtaloiden sekä esi-isien velvoittavan katseen teemat.

Distinktioprojektit ovat, ilmiön sisäisen logiikan mukaan, aina tärkeämpiä niille, jotka ovat vasta menossa kohti tavoiteltua asemaa, kuin niille, jotka jo ovat “siellä” - jopa

‘sinne’ syntyneitä ja ‘siellä’ kasvaneita. Alemmuudentunnon kulttuurin näyttää Suomessa aloittaneen 1800-luvun jälkipuolen “keskiluokka ja kansa” -liittoutumaa¹⁸⁵² rakentanut fennomaani-sivistyneistö - ei työväestö, jota samainen ryhmä myöhemmin syytti systemaattisista yhteiskunnallisista kaunoista. Jos kaunan oppi - seurauksenaan vaikkapa vuoden 1918 tapahtumat - meni liian hyvin perille, se kertoo ainoastaan valistusprojektin tehosta; se, että pilkka sitten osuikin omaan nilkkaan eikä, kuten eteläisessä naapurissa, manifestoitunut kuin muutamana aateliskartanon polttamisena, onkin jo toinen juttu.

Ylläolevan tutkimuksen perusajatus ei ole se, että vanha aatelinen eliitti olisi ollut olennaisesti parempi valtiollinen eliitti kuin sen aateliton seuraaja - vaan se, ettei monopolisoiva ideologinen kiinnittyminen moderniteettiin, kansaan, demokratiaan ja vapauteen vielä automaattisesti tehnyt seuraavaa eliittiä yhtään paremmaksi. Eliittiryhmä tai yksittäinen eliitin jäsen, joka tuudittautuu omaan määritelmänmukaiseen hyvyyteensä ja vieläpä uskottelee itselleen, ettei oikeasti olekaan eliittiä, on pysyvässä vaarassa tehdä pahempia virheitä kuin suuren valtansa ja siihen liittyvän suuren vastuun tiedostanut ja yhteiskunnallisen valtansa olemassaolon avoimesti myöntävä eliitin jäsen.

Uusien eliittien retoriikka on yleensä aina sama: nyt lopultakin korjataan kaikki pahojen ihmisten tahallaan aikaan saamat vääryydet. Vääryydet eivät kuitenkaan maailmasta näytä loppuneen. Realistisempaa lieneekin arvella, että tietty vääryys, ‘epäkohta’, syntyy vasta kun se havaitaan, ts. kun olosuhteet sallivat sen tulla huomatuksi - yleensä silloin, kun jokin politiikan ja ideologian ulkopuolelta tuleva teknologinen tai muu aineellinen muutos luo kokonaan uusia edellytyksiä ja nostaa keskiöön aivan uudet resurssit, siten mahdollistaen yhteiskuntasuhteitten pakan sekoittamisen uudelleen. Vanhat vääryydet kumoutuvat lähinnä siksi, että olosuhde, joka ne synnytti ja ylläpiti, heikkenee ja katoaa. Hyvään saumaan osuu silloin se ryhmä, joka ensimmäisenä havaitsee käynnissä olevan muutoksen. Se voi ilmoittautua “uudistuksen” arkkitehdiksi, vaikka ei olisikaan itse synnyttänyt niitä ilmiöitä, joka hävittivät tietyn maailman ja sille ominaiset vääryydet. Demonisoimalla menneisyys on mahdollista legitimoida kulloistakin uutta käytäntöä, ja samalla estää ihmisiä havaitsemasta vallitsevan järjestelmän epäkohtia.¹⁸⁵³

Plus ça change, plus ça reste la même chose - mitä enemmän asiat muuttuvat, sitä enemmän ne pysyvät samoina. Edistyksen retoriikka oikeuttaa vallanvaihtoa yhtä hyvin 1800- kuin 2000-luvulla..

¹⁸⁵² Samantapaista retorista (oikeuttavaa) rinnastusta sovelsivat 1970-luvun “opiskelijat ja työtätekevät yhdessä” -iskulauseet.

¹⁸⁵³ Toisinaan yksittäinen tunteita nostattava “vääryys” jopa tietien tahtoen lisätään menneisyyttä koskeviin kertomuksiin osoittamaan eroa pahan menneisyyden ja loistavan nykyhetken välillä. Eräs tällainen “väärennetty vääryys” näyttää olleen ‘ensi yön oikeus’, myytti aatellisen isännän oikeudesta viettää häitä seuraava yö alustalaisensa tai vasallinsa nuorikon kanssa. - Bureau 1998.

LÄHTEET

PAINETUT LÄHTEET

Kotimainen kaunokirjallisuus

Aho, Juhani:

- *Kootut teokset (KT) I - X*. Porvoo 1918 - 1922. (Samasta laitoksesta on olemassa myös useita myöhempiä painoksia, joita voidaan käyttää.)

Canth, Minna:

- *Agnes*. Helsinki 1911.
- *Valitut teokset*. Kymmenen kansalliskirjailijaa 2. Porvoo 1965.

Gummerus, K.J.:

- *Alkuperäisiä suomalaisia uuteloita*. Helsinki 1865.
- *Alkuperäisiä suomalaisia uuteloita II*. Helsinki 1873.
- *Haudankaivajan kertomuksia*. Jyväskylä 1899.
- *Vanhan pastorin muistelmia*. Jyväskylä 1898.
- *Ylhäiset ja alhaiset*. Näköispainos. Jyväskylä 1970 (1870).

Hannikainen, Pietari:

- *Jutelmia läheltä ja kaukaa I*. Sortavala 1882.
- *Jutelmia läheltä ja kaukaa II*. Sortavala 1884.
- *Serkukset: alkuperäinen jutelmä Ulla-tätiltä*. Viipuri 1848.
- *Silmänkääntäjä, eli Jussi Oluvisen matka Hölmölään. Ilveily 2:ssa näytöksessä*. Työväen näyttämöiden liiton moniste sine anno. Tekijän hallussa.
- *Talvikukkasia, eli pieniä kaunokirjallisia kappaleita*. Helsinki 1865.

Järnefelt, Arvid:

- *Helena*. Helsinki 1902.
- *Huligaani ja muita kertoelmia*. Porvoo 1926.
- *Isänmaa*. Porvoo 1965.
- *Lalli*. Porvoo 1933.
- *Minun Marttani*. Porvoo 1927 (Järnefelt 1927c).
- *Samuel Croëll. Näytelmä neljässä näytöksessä*. Helsinki 1899.
- *Sointula*. Porvoo 1924.
- *Teoksia III*. Porvoo 1927 (Järnefelt 1927a).
- *Teoksia IV*. Porvoo 1927 (Järnefelt 1927b).
- *Vanhempieni romaani*. Arvid Järnefelt I. Kodin suuret klassikot. Espoo 1986.
- *Veljekset*. Helsinki 1900.
- *Veneh'ojalaiset*. Helsinki 1916.

Kivi, Aleksis:

- *Teokset*. Helsinki 1984.

Lönnrot, Elias (toim.):

- *Kanteletar, elikkä Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä*. SKS:n toimituksia 3. osa. Helsinki 1925.

Pakkala, Teuvo:

- *Kootut teokset III*. Helsinki 1922.

Päivärinta, Pietari:

- *Elämän havainnoita I - X*. Porvoo 1889 - 1899 (yhteisnide).

- *Isäin pahat teot lasten päälle*. Pori 1887.

Runeberg, Fredrika:

- *Piirroksia ja unelmia*. Porvoo 1982.

- *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä*. Porvoo 1981.

- *Sigrid Liljeholm: Kuvaus Klaus Flemingin ajalta*. Porvoo 1983.

Runeberg, Johan Ludvig:

- *Samlade arbeten (SA) I - VII*. Helsingfors 1899 - 1901.

Snellman, J.V.

- *Kootut teokset, III osa. Kaunokirjalliset teokset*. Porvoo 1929.

Tavaststjerna, Karl August:

- *Kovina aikoina*. Hämeenlinna 1983.

- *Lapsuudenystävät*. Hämeenlinna 1985.

- *Lille Karl*. Helsingfors 1962.

- *Samlade skrifter III*. Helsingfors 1924 (Tavaststjerna 1924a).

- *Samlade skrifter IV. Dramatiska arbeten*. Helsingfors 1924 (Tavaststjerna 1924b).

- *Samlade skrifter VII*. Helsingfors 1924 (Tavaststjerna 1924c).

Topelius, Zachris:

- *Boken om vårt land*. Helsingfors 1875.

- *Kootut teokset (KT) I - X*. Porvoo 1949. (Samasta, kuvitetusta laitoksesta on olemassa useita eri painoksia, joita voidaan käyttää.)

Wecksell, Josef Julius:

- *Daniel Hjort*. Helsinki 1981.

Muu kaunokirjallisuus

Tolstoi, Leo (Lev):

- *Sota ja rauha*, 2. osa. WSOY:n taskukirja 66. Porvoo - Helsinki 1968.

Muut painetut lähteet

Finlands allmänna författningar V. Helsingfors 1831.

Suomen Suuriruhtinaanmaan asetuskokous 1865. Helsinki 1866.

Ramsay, Anders:

Muistoja lapsen ja hopeahapsen I - II. Porvoo Helsinki Juva 1987.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Anderson, Benedict:

Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. Revised edition. London - New York 1991.

Barthes, Roland:

Mytologioita. Eurooppalaisia ajattelijoita: Barthes. Helsinki 1994.

Boureau, Alain:

The lord's first night. The myth of the Droit de cuissage. Chicago and London 1998.

Broms, Henri:

Alkukuvien jäljillä. Kulttuurin semiotikkaa. Porvoo - Helsinki - Juva 1984.

Carrard, Philippe:

Poetics of the new history. French historical discourse from Braudel to Chartier. Baltimore and London 1992.

Eco, Umberto:

Looking for a logic of culture. Teoksessa *The tell-tale sign. A survey of semiotics.* Ed. Thomas A. Sebeok. Lisse/Netherlands 1975.

Elias, Norbert:

Saksalaiset. Valtataistelut ja habituskehitys 1800- ja 1900-luvuilla. Tampere 1997.

Häggman, Kai:

Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatiota historian tutkijalle? Historiallinen Aikakauskirja 1/2001, s. 18 - 24. (Häggman 2001a).

Piispankadulta Bulevardille: Werner Söderström osakeyhtiö 1878 - 1939. Helsinki 2001. (Häggman 2001b).

Jokinen, Arja - Juhila, Kirsi - Suoninen, Eero:

Diskursiivinen maailma. Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila, Eero Suoninen: *Diskurssianalyysin aakkoset.* Tampere 1993.

Jokinen, Arja:

Poliitikkojen puheet puntarissa. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila, Eero Suoninen: *Diskurssianalyysin aakkoset.* Tampere 1993.

Jokinen, Arja - Juhila, Kirsi:

Valtasuhteiden analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila, Eero Suoninen: *Diskurssianalyysin aakkoset.* Tampere 1993.

Inkeri, Raakel:

Venäläiset virka-arvot: Suomalaisten virkamiesten hyvittely 1809 - 1826. Teoksessa *Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa.* Hallintohistoriallisia tutkimuksia 9. Helsinki 1993.

Kalela, Jorma:

Historiantutkimus ja historia. Helsinki 2000.

Kalliokoski, Jyrki:

Kieli, tunteet ja ideologia uutistekstissä. Näkymiä tekstilajin historiaan ja nykyisyyteen. Teoksessa *Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä*. Helsingin Yliopiston Suomen kielen laitoksen julkaisuja. Kieli 9. Helsinki 1996.

Karvonen, Pirjo:

Missä on taloustekstin ihminen? Teoksessa *Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä*. Helsingin Yliopiston Suomen kielen laitoksen julkaisuja. Kieli 9. Helsinki 1996.

Kerkelä, Heikki:

Vanhan maailman peilissä. Modernin yhteiskunnan synty ja pohjoinen aineisto. Tampere 1996.

Laitinen, Kai:

Suomen kirjallisuuden historia. Helsinki 1981.

Maiste, Juhan:

Eestima mõisad. Tallinn 1996.

Mann, Michael:

The sources of social power. Volume II: The rise of classes and nation-states, 1760 - 1914. Cambridge 1993.

Otavan Kirjallisuustieto. Helsinki 1990.

Peltonen, Matti:

Mikrohistoriasta. Helsinki 1999.

Rathke, Ursula:

Preussische Burgenromantik am Rhein. Studien zum Wiederaufbau von Rheinstein, Stolzenfels und Sooneck 1823 - 1860. München 1979.

Ruostetsaari, Ilkka:

Vallan ytimessä. Tutkimus suomalaisesta valtaeliitistä. Helsinki 1992.

Sebeok, Thomas A.:

Zoosemiotics. At the intersection of nature and culture. Teoksessa *The tell-tale sign. A survey of semiotics*. Ed. Thomas A. Sebeok. Lisse/Netherlands 1975.

Siltala, Juha:

Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa. Helsinki 1999.

Soininen, Arvo M.:

Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1820-luvulta 1870-luvulle. Helsinki 1974.

Stearns, Peter N.:

European society in upheaval. Social history since 1800. London 1967.

Suoninen, Eero:

Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen - Kirsi Juhila - Eero Suoninen: *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere 1993.

Tarasti, Eero:

Johdatusta semiotiikkaan. Esseitä taiteen ja kulttuurin merkkijärjestelmistä. Helsinki 1990.
Esimerkkejä. Semiotiikan uusia teorioita ja sovelluksia. Helsinki 1996.

Veivo, Harri - Huttunen, Tomi:

Semiotiikka. Merkeistä mieleen ja kulttuuriin. Hki 1999.

Wirilander, Kaarlo:

Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721 - 1870. Historiallisia tutkimuksia 93. Helsinki 1974.

Åström, Anna-Maria:

Sockenboarne. Herrgårdskultur i Savolax 1790 - 1850. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 585. Helsingfors 1993.

PAINAMATTOMAT OPINNÄYTETYÖT

Tuloisela, Tuomas:

Sääty-yhteiskunnan hajoaminen ja aateliston privilegioiden purkaminen Suomessa. Oikeushistorian pro gradu -työ 1992. Helsingin yliopiston Oikeustieteen laitos.

Vuorinen, Marja:

“Pyramidi” vai “kunnian temppeli”? Ritarihuoneen ikonografia. Taidehistorian pro gradu -työ 1994. Helsingin yliopiston Taidehistorian laitos.

VERKKOJULKAISUT

Vuorinen, Marja:

The chosen enemy - nobility as the antagonist in the thinking of the 19th century Finnish national/democratic opposition. Ennen & nyt, Vol.1: The papers of the Nordic conference on the history of ideas, Helsinki 2001.

Liite 1.

TUTKIELMASSA KÄSITELLYT KAUNOKIRJALLISET TEOKSET,
NIIDEN ALKUPERÄISET NIMET JA ILMESTYMISSVUODET

ELIAS LÖNNROT (1802 - 1884)

Kanteletar 1840 - 1841

J.L.RUNEBERG (1804 - 1877)

Runoelmia (Dikter 1830)

Hirvenhiihtäjät (Elgskyttarne 1832)

Runoelmia II (Dikter II 1833)

Jouluilta (Julqvällen 1841)

Nadeschda 1841

Runoelmia III (Dikter III 1843)

Kuningas Fjalar (Kung Fjalar 1844)

Vänrikki Stoolin tarinat (Fänrik Ståhls sägner 1848,1860)

En voi (Kan ej 1862)

Salamiin kuninkaat (Kungarna på Salamis 1863)

FREDRIKA RUNEBERG (1807 - 1879)

Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä (Fru Catharina Boije och hennes döttrar 1858)

Piiroksia ja unelmia (Teckningar och drömmar 1861)

Sigrid Liljeholm 1862

PIETARI HANNIKAINEN (1813 - 1899)

Silmänkääntäjä 1838

Serukukset 1848

Talvikukkasia 1865

Kaupunki ja erämaa

Jutelmia läheltä ja kaukaa 1882

Etelän ja pohjaisen tytär

Punainen lähde

Jutelmia läheltä ja kaukaa II 1884

Salojärven kukkanen

ZACHRIS TOPELIUS (1818 - 1898)

Rautakylän vanha paroni (Gamla baronen på Rautakylä 1849)

50 vuotta myöhemmin (Efter femtio år 1851)

Kaarle-kuninkaan metsästys (Kung Karls jakt 1852)

Välskärin kertomuksia (Fältskärens berättelser 1853 - 1867)

I Kuninkaan sormus (Konungens ring)

II Miekka ja aura (Svärdet och plogen)

III Tuli ja vesi (Eld och vatten)

- IV Kapinassa omaa onneaan vastaan (Rebell mot sin lycka)
- V Noita-akka (Häxan)
- VI Mainiemen linna (Majniemi slott)
- VII Siniset (De blå)
- VIII Pakolainen (Flyktingen)
- IX Erään nimen varjo (Skuggan av ett namn)
- X Erämaiden kevät (Ödemarkernas vår)
- XI Porvariskuningas (Borgarkungen)
- XII Vaasan prinsessa (Prinsessa av Vasa)
- XIII Vapaa-ajattelija (Fritänkaren)
- XIV Iltamyrskyjä (Aftonstormar)
- XV Aamun valkeneminen (Morgonljusning)

Regina von Emmeritz 1854

Lukemisia lapsille (Läsningar för barn 1865 - 1896)

Hangon silmä (Hangos öga 1867)

Maamme kirja (Boken om vårt land 1875)

Talvi-iltain tarinoita (1880 - 1897)

Kuninkaan hansikas (Konungens handske 1863)

Linnaisten kartanon Viheriä kamari (Gröna kammarn på Linnais gård 1859)

Vinsentti Aallonhalkoja (Vincent Vågbrytaren 1860)

Aulangon pastorinvaali (Pastorsvalet i Aulango)

Mirabeau-täti (Tant Mirabeau)

Suomen herttuatar (Hertiginnan av Finland 1850)

Nuoruuden unelmia (Ungdomsdrömmar)

Vernan ruusut (Vernas rosor)

Tähtien turvatit (Planeternas skyddslingar/Stjärnornas kungabarn 1886)

Jungarin taru (Ljungars saga 1896)

Sumutarinoita (Sägner i dimman, postuumisti 1902)

Drifva-neiti (Fröken Drifva 1860)

Toholampi

Tyhjät sydämet (Toma hjärtan)

PIETARI PÄIVÄRINTA (1827 - 1913)

Elämän havainnoita I - X 1879 - 1889

Sukuylpeys

Rakkauden suurin uhri

Sortunut

Pentti ja Inka

Pöyhkeä isäntä

Isäin pahat teot lasten päällä 1887

ALEKSIS KIVI (1834 - 1872)

Kullervo 1864

Nummisuutarit 1864

Kihlaus 1866
 Olviretki Schleusingenissa 1866
 Karkurit 1867
 Leo ja Liina 1867
 Canzio 1868
 Selman juonet 1869
 Seitsemän veljestä 1870
 Margareeta 1871
 Jäähyväiset (postuumisti)
 Paimentyttö (postuumisti)
 Atalantta (postuumisti)

J.J.WECKSELL (1838 - 1907)

Daniel Hjort 1863

K.J.GUMMERUS (1840 - 1898)

Ylhäiset ja alhaiset 1870
 Alkuperäisiä suomalaisia uuteloita I 1865
 Sovitus haudalla
 Palkinto
 Alkuperäisiä suomalaisia uuteloita II 1873
 Kaksi joulu-aattoa
 Vanhan pastorin muistelmia 1898
 Ystäväni Jaakkola
 Kauneutensa tähden
 Tämä olen minä. Tämä on Jumala.
 Entisen vanhan palvelian salaisuus
 Haudankaivajan kertomuksia postuumisti 1899
 Luutnantin tytär
 Papinvaali

MINNA CANTH (1844 - 1897)

Hanna 1886
 Papin perhe 1891
 Agnes 1892

K.A.TAVASTSTJERNA (1860 - 1898)

Lapsuudenystävät (Barndomsvänner 1886)
 I förbindelser 1888
 Affärer 1889
 Marin och genre 1890
 Badortsliv
 En karriär
 En allmän gunstling

På understol

Utan ord

Kovina aikoina (Hårda tider 1891)

Uramon torppa (Uramo torp 1892)

Heder och ära 1893

Kvinnoregementet 1894

Pikku karl (Lille Karl 1897)

JUHANI AHO (1861 - 1921)

Hovin herra 1882

Tytön kirkossa käynti 1884

Kievarin pihalla 1884

Papin tytär 1885

Hellmanin herra 1886

Helsinkiin 1889

Papin rouva 1893

Lastuja 1891 - 1921

Mallikelpoinen

Uskollinen

Aave

Oi jos oisin virkamies

Taiteilija, joka oli maalannut alastoman naisen

Hektor II

Tuhlaajapoika

Äitien muistoksi

Häät

Kolmivaljakko

Niemen äijä

Korpelan ukot

Kaksi sankaria

Kokko ja kokon poika

Kuntakokous

Hovineuvoksetar. Kuvaus routavuosien ajalta.

Kiusaaja

Näköala Pietarinkirkon tornista

Rooman karnevaali

Laululintuja

Polkupyörällä Reinin rantoja

Kevät ja takatalvi 1906

Tuomio 1907

Omatunto 1914

Rauhan erakko 1916

Muistatko - ? 1920

ARVID JÄRNEFELT (1861 - 1932)

Isänmaa 1893
Heräämiseni 1894
Samuel Croëll 1899
Veljekset 1900
Helena 1902
Titus 1902
Kuolema 1903
Maaemon lapsia 1905
Veneh'ojalaiset 1909
Hiljaisuudessa 1913
 Pelastetut
 Kuninkaitten seurassa
Sointula 1924
Huligaani 1929
 Huligaani
 Magda ja Dorothea
Minun Marttani 1927
Vanhempieni romaani 1928 - 1930
Lalli 1933

TEUVO PAKKALA (1862 - 1925)

Pieni elämäntarina 1903